

ACTA TERRAE FOGARASIENSIS

**NUMĂR DEDICAT MEMORIEI LUI VALER LITERAT,
LA 90 DE ANI
DE LA ÎNCEPUTURILE MUZEULUI ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI**

Colegiul editorial:

prof. univ. dr. **IOAN OPRIS** – Universitatea „Valahia” Târgoviște

prof. univ. dr. **ANTAL LUKÁCS** – Universitatea București

conf. univ. dr. **GHEORGHE ROȘCULEȚ** – Universitatea Transilvania Brașov

lect. univ. dr. **EUGEN STRĂUȚIU** – Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu

cercet. șt. dr. **GHEORGHE LAZĂR** – Institutul de Istorie „N. Iorga” București

Colegiul de redacție:

CONSTANTIN BĂJENARU – redactor șef

GHEORGHE DRAGOTĂ – membru

GHEORGHE FARAON – membru

HORIA PIRĂU – secretar de redacție

ACTA TERRAE FOGARASIENSIS

Anuarul Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat”. Orice corespondență, manuscrite și publicații vor fi trimise pe adresa: Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, P-ța Mihai Viteazul, nr. 1, cod poștal 505200, Făgăraș, Județul Brașov, tel./fax: 0268/211862, e-mail: muzeufagaras@yahoo.com

2013. MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI „VALER LITERAT”

ISSN – 2285 – 5130

ISSN-L – 2285 – 5130

**MUZEUL ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI
„VALER LITERAT”**

**ACTA
TERRAE FOGARASIENSIS**

II

**Editura ALTIP
2013**

**REVISTĂ APĂRUTĂ CU SPRIJINUL FINANCIAR AL CONSILIULUI
LOCAL FĂGĂRAȘ ȘI AL PRIMĂRIEI MUNICIPIULUI FĂGĂRAȘ**

Tehnoredactare: CONSTANTIN BĂJENARU

SUMAR

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

ARHEOLOGIE

SABIN ADRIAN LUCA, GHEORGHE VASILE NATEA, VASILE PALAGHIE – Cercetarea preventivă de la Miercurea Sibiului IV, județul Sibiu	11
<i>The preventive archaeological digging from Miercurea Sibiului IV, Sibiu district</i>	11
Cuvinte cheie/Keywords	11
LIANA LOREDANA OȚA – Statistică și distribuție teritorială, cu privire specială asupra mormintelor din Moesia Inferior	29
<i>Some observations regarding statistics and territorial distribution</i>	29
Cuvinte cheie/Keywords	29
SERGIU MATVEEV – Situl de epocă romană Sobari și problema fortificațiilor în mediul Sântana de Mureș – Černjachov	35
<i>The Sobari roman site and the issue of fortification in Sântana de Mureș – Černjachov area</i>	35
Cuvinte cheie/Keywords	35
GHEORGHE DRAGOTĂ – Castre romane din Țara Făgărașului	49
<i>Roman camps in Fagaras County</i>	49
Cuvinte cheie/Keywords	49
SILVIU OȚA – Brățări de tradiție bizantină descoperite în spațiul nord – dunărean (secolele XI – XIII)	73
<i>Bracelets of Byzantine tradition found in the north Danubian area (Romania and the Serbian Banat, 11th – 13th centuries)</i>	73
Cuvinte cheie/Keywords	73
ION TENTIUC – Considerații privind cercetarea arheologică a unor necropole medievale bisericești din spațiul pruto – nistrean	93
<i>Considerations in archaeological research of the medieval religious necropolis from the Prut – Dniester space</i>	93
Cuvinte cheie/Keywords	93
BORDI ZSIGMOND LÓRÁND – Fortificații din secolele XIII – XVIII în Trei Scaune	107
<i>Fortifications from 13th – 18th century in Trei Scaune</i>	107
Cuvinte cheie/Keywords	107

ISTORIE

EUGEN STRĂUȚIU – Rolul administrativ al Sibiului – anvergura regională și centrală (sec. XII – XX)	129
<i>Administrative role of Sibiu county – regional and national amplitude (XIIth – XXth century)</i>	129
Cuvinte cheie/Keywords	129
RADU MOȚOC – Biserica românilor din Transilvania în perioada 1700 – 1764	149
<i>Romanian Church of Transylvania during the period 1700 – 1764</i>	149
Cuvinte cheie/Keywords	149
MARIUS CÂMPEANU – Mărturii documentare privind școlile confesionale românești din Protopopiatul greco – catolic Cosău în anul 1873	175
<i>Schriftliche Nachweise über rumänische konfessionelle Schulen aus griechisch – katolische Pfarrkirsche Cosău im Jahre 1873</i>	175
Cuvinte cheie/Stichworts	175
CONSTANTIN BĂJENARU – Situația învățământului confesional greco – catolic din Țara Făgărașului în deceniul opt al secolului al XIX –lea	189
<i>The situation of greek – catholic religious education from Făgăraș county in the eight decade of the 19th century</i>	189
Cuvinte cheie/Keywords	190
MARINELA LOREDANA BARNA, RAMONA POPOVICI – Imaginarul vieții brașovene ilustrat în publicitatea Gazetei Transilvaniei (1872 – 1881)	199
<i>The image of Brasov world illustrated by the advertising of Transylvania Gazette (1872 – 1881)</i>	199
Cuvinte cheie/Keywords	199
CĂTĂLIN STĂNESCU, CORINA SCUTARU – Câmpulung Muscel în timpul primului război mondial. Însemnări din documente de arhivă	213
<i>Câmpulung Muscel in the First World War. Notes from archive Documents</i>	213
Cuvinte cheie/Keywords	213
EMIL STOIAN – Dr. Aurel Stoian, delegat al comitatului Făgăraș la Marea Unire	223
<i>Dr. Aurel Stoian, délégué du Comitat Făgăraș à l'Assemblée Nationale d'Alba Iulia</i>	223
Cuvinte cheie/Mots – clé	223
IOAN CIUPEA, FLORENTIN OLTEANU – Făgărășeni în Cetatea Închisoare, 1950 – 1960	249
<i>Citizens from Făgăraș in the Dungeon Fortress, 1950 – 1960</i>	249
Cuvinte cheie/Keywords	249

SZEKERES ATTILA ISTVÁN – Renașterea fenomenului heraldic la Sf. Gheorghe după anul 1989	285
<i>The revival of heraldic phenomenon in Sfântu Gheorghe after 1989</i>	285
Cuvinte cheie/Keywords	286

PATRIMONIU

ALEXANDRU GH. SONOC – Considerații cu privire la câteva tablouri cu reprezentări de turci și tătari din colecția Muzeului Național Brukenthal	307
<i>Portrait of Jan III Sobieski, king of Poland, by Johann Säger (1717)</i>	307
Cuvinte cheie/Keywords	307
VALENTIN MUREȘAN – Considerații de istoria artei cu privire la tablouri aparținând școlilor germană și austriacă din Pinacoteca Muzeului Național Brukenthal	323
<i>Researches of art history in the collection of german and austrian painting of the Brukenthal art gallery</i>	323
Cuvinte cheie/Keywords	323
RADU POPICA – Câteva date privitoare la activitatea și creația pictorului Nicolae Popp	345
<i>Some data about the activity and the creation of the painter Nicolae Popp</i>	345
Cuvinte cheie/Keywords	345
IOAN OPRIȘ – Din nou despre monumentele din Țara Făgărașului și Valer Literat	359
<i>Again about the monuments from Făgăraș County and about Valer Literat</i>	359
Cuvinte cheie/Keywords	359
NARCIS DORIN ION – Un monument și proprietarii săi – Palatul Elena Kretzulescu din București	367
<i>A historical monument and its owners: Elena Kretzulescu's Palace</i>	367
Cuvinte cheie/Keywords	367
CRISTIAN ANDREI SCĂICEANU – Activitatea artistului Șerban Zainea la Banca Națională a României	381
<i>The work of the artist Șerban Zainea at the National Bank of Romania</i>	381
Cuvinte cheie/Keywords	381
ZSIGMOND GABRIELLA – Rarități bibliofile din colecțiile Bibliotecii Brukenthal	407
<i>Bibliophile rarities in Brukenthal Library's collections</i>	407
Cuvinte cheie/Keywords	407

MONICA LAZĂR, GINEL LAZĂR – Odiseea prețiosului Tetraevanghel slavon al Mănăstirii Florești de pe Valea Smilei	425
<i>The odyssey of a precious four gospels manuscris of the monastery Florești, situated on the valley of the river Smila</i>	425
Cuvinte cheie/Keywords	425
MIHAI ION GORGOI, GERALD FLORIN CĂLIN, ADINA MIHAELA GORGOI – Arhitectura populară de pe văile Argeșelului și Vâlsanului	441
<i>L'Architecture populaire sur le Vallée d'Argeșel et Vallée de Vâlsan</i>	441
Cuvinte cheie/Mots – clé	441
VALER RUS – Valorificarea modernă a Patrimoniului cultural național imaterial – ROMANA pentru toți	455
<i>Modern capitalization of the immaterial national cultural patrimony – ROMANA dance for everyone</i>	455
Cuvinte cheie/Keywords	455

RESTAURARE – CONSERVARE

LIGIA OTILIA TEODOR – Aspecte privind restaurarea unor vase ceramice din cultura Cucuteni	469
<i>Aspects regarding the restoration of some pottery vessel from the Cucuteni culture</i>	469
Cuvinte cheie/Keywords	470
DANIELA MOROȘAN – Altare medievale aflate în expoziția de bază a Muzeului Național Brukenthal. Altarul din Boian și altarul de la Proștea Mare. Conservare, restaurare	483
<i>Medieval shrines being exhibited in the main exhibition in Brukenthal National Museum. The shrine from Boian and the shrine from Proștea Mare. Conservation, restoration</i>	483
Cuvinte cheie/Keywords	484
GHEORGHE FARAON – Măsuri de conservare a colecției de glăjărie, aparținând Muzeului Țării Făgărașului	497
<i>The conservation of the glassware collection from Făgăraș County Museum</i>	497
Cuvinte cheie/Keywords	497

VARIA

VIORICA BICA – Ovid Densușianu, precursor al modernismului	509
<i>Ovid Densușianu, le précurseur à la modernisme</i>	509
Cuvinte cheie/Mots – clé	510

ARHEOLOGIE

CERCETAREA PREVENTIVĂ DE LA MIERCUREA SIBIULUI IV, JUDEȚUL SIBIU

SABIN ADRIAN LUCA
Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu; Muzeul Național Brukenthal – Sibiu
GHEORGHE VASILE NATEA
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu
VASILE PALAGHIE
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu

THE PREVENTIVE ARCHAEOLOGICAL DIGGING FROM MIERCUREA SIBIULUI IV, SIBIU DISTRICT

ABSTRACT

On the preventive archaeological digging from Miercurea Sibiului IV were discovered the following archaeological layers: the first horizon, belongs to Middle Bronze Age, Wietenberg culture, the second one to the Late Bronze Age, Noua culture, the third one to the Second Iron Age, Middle and Late La Tène, with two inhabitation phases; the fourth horizon is dated in the Migration period and the fifth to the Early Middle Age.

Cuvinte cheie: Miercurea Sibiului IV, cultura Wietenberg, cultura Noua, La Tène, Epoca Migrațiilor, Evul Mediu Timpuriu.

Keywords: Miercurea Sibiului IV, Wietenberg culture, Noua culture, La Tène, Migrations period, Early Middle Ages.

Cercetarea arheologică preventivă a fost determinată de rezultatele obținute în urma lucrărilor de diagnoză arheologică efectuate pe tronsonul Cunța – Săliște din lotul 3 al investiției „Autostrada Orăștie – Sibiu” și a avut ca scop determinarea prezenței sau absenței vestigiilor istorice în zona afectată de proiect.

Lucrările de diagnoză arheologică au fost realizate de Muzeul Național de Istorie a României București, în perioada august – octombrie 2011. În urma acestora s-a delimitat – între km 51+050 – 52+000 – situl numit de noi în continuare *Miercurea Sibiului IV*. În momentul primelor descoperiri s-a considerat că este vorba despre o zonă de habitat hallstattian (fragmente de ceramice, atipice, nu au permis, în acel moment, o încadrare culturală sau cronologică mai precisă). Cercetările

arheologice preventive au infirmat aceste observații, în urma lor constatându-se că, în fapt, majoritatea vestigiilor arheologice aparțin perioadei La Tène mijlociu și târziu, din această perioadă datând majoritatea complexelor arheologice descoperite în acest sit.

Așezarea se află în apropierea cursului râului Secaș (între aproximativ 10 și 250 m nord de acesta) și la circa 1 km nord, nord-est de orașul Miercurea Sibiului, județul Sibiu (Pl. I, fig. 1).

Orașul Miercurea Sibiului, în a cărui rază administrativă se află situl nostru, este plasat în *Depresiunea Apoldului*, fiind desfășurat pe un relief vălurit, sub forma unor gruiuri teșite, alungite către valea Secășului ¹; clima este una de factură temperat – continentală, din punct de vedere hidrografic microregiunea fiind drenată de râul *Secaș*, afluent al Sebeșului, prin intermediul căruia se asigură racordarea zonei la bazinul hidrografic al Mureșului ².

Înainte de efectuarea diagnozei acestui tronson de autostradă (august – octombrie 2011), situația arheologică a zonei supuse acestui tip de cercetare/investigare (orașul Miercurea Sibiului cu teritoriul aparținător) era reflectată mai cu seamă prin descoperiri izolate, cu caracter întâmplător (vezi denarii romani republicani și imperiali ³, moneda de bronz bătută în timpul împăratului Valentinian I ⁴, vasul ploscă de culoare cenușie, lucrat la roată și cu pereții groși, datat în mileniul I p.Chr ⁵, mormântul de înhumăție descoperit în anul 1858, datat în primele decenii ale secolului al III –lea ⁶). Literatura de specialitate înregistrează însă și situri, cercetate sistematic de-a lungul timpului – în acest context, demne de menționat ar fi săpăturile desfășurate în obiectivul arheologic situat în punctul *Petriș* ⁷ (aici a fost cercetată o așezare cu mai multe niveluri de locuire, datate în neolitic – culturile Starčevo – Criș, Vinča A, Lumea Nouă – și eneolitic – cultura

¹ Badea *et alii* 1971, pp. 58 – 59.

² *Ibidem*, p. 31.

³ Luca *et alii* 2003, p. 140, nr. 2.

⁴ Protase 1966, p. 166; Luca *et alii* 2003, p. 140, nr. 2.

⁵ Luca *et alii* 2003, p. 140, nr. 4.

⁶ *Ibidem*, p. 140, nr. 5.

⁷ Cercetările arheologice sistematice din acest punct s-au desfășurat între anii 1997 – 2010, fără întreruperi, fiind coordonate de prof. univ. dr. S. A. Luca.

Petrești ⁸; tot aici apar materiale din epoca bronzului și din perioada dacică – secolele III, I a.Chr. –, cărora li se adaugă o necropolă, datată între secolele V – VI p.Chr. ⁹), cele din punctul *Mălăiești* ¹⁰, precum și cele din *villa rustica* situată la circa 150 m de malul stâng al văii Secașului ¹¹ (unde, în plus, este menționată și prezența unui *vicus* ¹²).

În fine, toate aceste informații sunt completate cu date referitoare la cercetarea de suprafață a tronsonului Cunța – Săliște din lotul 3 al investiției „Autostrada Orăștie – Sibiu”, date sintetizate într-un Raport privind rezultatele cercetării de teren efectuate în scopul întocmirii diagnozei arheologice pentru traseul autostrăzii Orăștie – Sibiu (coridorul IV) pe teritoriul județului Sibiu, elaborat de Muzeul Național Brukenthal în anul 2008.

Cercetarea arheologică a constatat în executarea a patru secțiuni magistrale de-a lungul ductului Autostrăzii, paralele între ele și dispuse pe toată lățimea sa (60 m), în zona delimitată drept sit arheologic (km 51+050 și 52+000), precum și decopertarea totală în suprafață a acestuia. Aceste operațiuni au fost realizate mecanic, cu utilaje de tip excavator dotate cu lamă de taluz și muncitori necalificați, sub îndrumarea directă a echipei de arheologi de la Muzeul Național Brukenthal Sibiu.

Stratigrafia generală a sitului aflat între km 51+050 – 51+300, așa cum se conturează în urma celor patru secțiuni trasate aici, se prezintă astfel:

- strat de culoare negru – cenușiu, afânat, cu resturi vegetale, gunoi și material arheologic (în special ceramic) în poziție secundară, aparținând mai multor perioade istorice (medieval, La Tène), reprezentând stratul de arătură contemporană, dispus de la nivelul actual de călcare (0) până la adâncimea de - 0,40/0,50 m;

- strat de culoare negru – cenușiu, cu fragmente ceramice, urme de arsură, rar chirpici și foarte rare fragmente tegulare, reprezentând un strat de cultură (din

⁸ Paul 1992, p. 141, nr. 29; Luca *et alii* 2003, p. 140, nr. 137/1.

⁹ Luca *et alii* 2005, pp. 17 – 29.

¹⁰ Luca, Rodean 2000, punct 961.

¹¹ Branga 1993, p. 311.

¹² Popa 2000, p. 173, 190.

epoca medieval timpurie), dispus de la adâncimea de 0,40/0,50 m până la 0,70/1,50 m;

- strat de culoare galbenă cu consistență nisipoasă, cu pietriș, reprezentând stratul steril din punct de vedere arheologic, dispus de la adâncimea de 0,70/1,50 m.

Stratigrafia generală a sitului aflat între km 51+400 – 52+000, așa cum se conturează în urma celor patru secțiuni trasate aici, se prezintă astfel:

- strat de pământ brun – cafeniu (vegetal), deranjat de lucrările agricole, dispus de la nivelul actual de călcare 0 m până la adâncimea de - 0,15/0,35 m;

- strat de pământ negru – cafeniu, ușor lutos; strat de cultură, epoca Fierului, civilizația dacică, dispus de la adâncimea de 0,15/0,35 m până la - 0,30/0,80 m;

- strat cenușiu, afânat, cu materiale răvășite și mărunte, provenit de la o reamenajare a terenului, dispus de la adâncimea de 0,30/0,80 m până la - 0,60/2,50 m, sub acest strat se conturează complexele adâncite ce aparțin primei faze a locuirii dacice;

- strat de culoare brună, lutos; este stratul din care încep să se contureze complexele eneolitice și cele de epoca bronzului, dispus de la adâncimea de 0,60/2,50 m până la - 0,78/3,20 m;

- strat de culoare galbenă cu consistență nisipoasă, cu pietriș, reprezentând stratul steril din punct de vedere arheologic, dispus de la adâncimea de 0,78/3,20 m.

Principalele descoperiri arheologice au fost realizate în cadrul suprafeței, descoperiri datate în bronzul mijlociu, aparținând culturii Wietenberg, cel de al doilea datat în epoca bronzului târziu, cultura Noua, al treilea datat în cea de a doua vârstă a fierului La Tène mijlociu și târziu, cu două faze de locuire; cel de al patrulea orizont este de perioada migrațiilor, iar cel de al cincilea este reprezentat de Evul Mediu Timpuriu (Pl. I, fig. 2).

Descoperiri din epoca Bronzului (Pl. II, fig. 1).

Cultura Wietenberg se poate încadra între 1900 – 1400/1200 î.Chr. în cea mai mare parte a Transilvaniei. Ea este prezentă cu următoarele complexe:

Complexul C₃₃₇ – Structură de mari dimensiuni, locuință de suprafață, delimitată de gropi de stâlpi și de ductul pereților exteriori arși, cu urme de chirpici masiv. Apare și un ac de bronz în peretele nordic;

Complexul C₃₄₇ – Este o groapă alungită, cu umplutură brună cu fragmente ceramice, fragmente de râșniță, oase nearse și chirpici. Groapa apare la 1 m adâncime și are o adâncime totală de 1,72 m, lungimea este de 2,6 m, cu o lățime de 1,35;

Complexul C₆₈₉ – Locuință de suprafață cu dimensiunile de 5,2 x 3,2 m, cu lipitură masivă de chirpici în zona de SV provenită de la prăbușirea pereților. Chirpiciul este compact, cu bucăți masive cu urme de nuiiele (diametru de 2 cm). A fost recuperat un bogat material ceramic, între care un vas întregibil, ornamentat cu spirale și meandre cu incizii în ghirlandă sub buză și mici creștături pe buză. Au fost găsite și materiale de bronz și o seceră de piatră;

Complexul C₆₁₆ – Este o groapă de formă ovală, umplută cu lut de culoare neagră, în umplutură fiind descoperite mai multe fragmente ceramice ce aparțin aceluiași vas; vasul este lucrat cu mâna din pastă semifină, fiind ornamentat cu linii incizate. Groapa are o adâncime totală de 0,55 m, lungimea de 2,60 m, iar lățimea de 1,45 m.

Cultura Sighișoara – Wietenberg este răspândită pe platoul și Câmpia Transilvaniei, de unde s-a întins apoi până în sud-estul acestei provincii, înlocuind acolo cultura Tei. Evoluția culturii Sighișoara – Wietenberg a fost uneori împărțită în trei faze, alteori în patru, fazele I – III fiind sincrone cu cele similare ale culturii Otomani și cu celelalte culturi contemporane cu aceasta, în timp ce etapa ei finală a fost sincronă cu începutul culturii Noua. Printre formele ceramice specifice trebuie amintite ceștile cu o toartă, străchinile cu buza cu patru lobi și tăvile de pește. Decorul, simplu la început, se îmbogățește treptat, în faza a II –a, cu motive geometrice și cu spirale, iar în faza următoare și cu meandrul. Tehnicile folosite pentru ornamentare au fost inciziile, împunsăturile, impresiunile și hașurile, toate cu încreștăție albă, pentru motivele geometrico – spiralice, numai canelurile fiind în relief. Numeroasele depozite de arme și unelte de bronz, ca și acelea de topoare votive și de piese de podoabă de aur de la Țufalău, în sud – estul Transilvaniei, și alte podoabe lucrate din același metal nobil, indică existența unei metalurgii dezvoltate.

Cultura Noua este prezentă cu următoarele complexe:

Complexul C₃₃₅ – Groapă circulară, cu umplutură brun – gălbuie, rar pigmentată cu chirpici, solul este compact, foarte tare. Au fost recuperate puține artefacte ceramice, foarte fragmentate, fără a permite o încadrare mai clară. Complexul se profilează la 1 m adâncime și are o adâncime finală de 1,75 m. Lungimea este de 3,2 m cu o lățime de 2, 5 m.

Printre formele ceramice reprezentative ale culturii Noua amintim vasele în formă de sac și acelea cu două toarte supraînălțate, terminate cu buton discoidal la partea superioară. Decorul săracăcios constă, în special, din caneluri, dar se întâlnesc și motive geometrice. Obiectele de silex, de piatră și de os sunt frecvente, cele de bronz fiind mai rare în așezări. Cele mai tipice sunt acele de bronz cu placă rombică și cele numite *Rollennadel*. În schimb, depozitele de bronzuri descoperite în aria de răspândire a acestei culturi și datând din secolul XII î.Chr. sunt numeroase, turtele de bronz ce însoțesc diferitele obiecte ale depozitului indicând practicarea locală a metalurgiei. Alături de uneltele și armele de tipuri transilvănene, se întâlnesc și unele de tip răsăritean.

Bronzul târziu I este caracterizat de faza a IV a culturii Wietenberg în Transilvania și de pătrunderea culturii Noua, faza I, în zona de sud a Transilvaniei. Bronzul târziu II este caracterizat de expansiunea majoră a culturii Noua (II) în zona centrală și de sud a Transilvaniei. Evoluția culturii Noua s-a desfășurat în două faze, prima datând din secolele XIV și XIII î.Chr., iar cealaltă începând din secolul XIII î.Chr. până după începutul sec. XII î.Chr. Ritul funerar al întregului complex a fost inhumăția, numai în cultura Noua întâlnindu-se – rar – și morminte de incinerăție.

Descoperiri de epocă La Tène (Pl. II, fig. 2).

Faza I de locuire.

Majoritatea complexelor descoperite de noi ce aparțin acestei faze sunt gropi circulare cu pereții cilindrici, ce au o umplutură cenușie, în unele din ele fiind depuse vase, din acest motiv noi le-am interpretat ca fiind gropi cu depuneri rituale, iar în unele fiind foarte puține materiale arheologice descoperite. Aceste gropi sunt grupate pe acropola așezării, în special pe laturile de N, E și S.

Acest nivel este datat pe lângă materialul ceramic și cel metalic descoperit în complexele ce îi aparțin și de două monede de argint, descoperite în complexul numerotat de noi cu C₃₅₅.

Moneda 1.

Tip Huși – Vovriești.

AR, tetradrahmă, 13,01 g.; 24,8 x 22,7 mm.

Preda 1973, pl. XXIII, nr. 2 (variantă).

Sfârșitul secolului III î.Chr. – mijlocul secolului II î.Chr.

Descriere.

Imitație după tetradrahmele lui Filip II, realizată prin procedeul baterii. Pe avers apare capul lui Zeus cu barbă și cunună de lauri, în profil spre dreapta. Pe cap apare o contramarcă de formă aproximativ rectangulară cu simbol neidentificabil. Pe revers este înfățișat un cal cu călăreț, stilizați, mergând la trap, în profil spre dreapta. Călărețul este schematizat, aproape redus la un simplu contur, ținând ramura (?) sau hățul într-o mână și cu cealaltă sprijinindu-se de spatele calului. Nu se distinge dacă poartă ceva pe cap. Calul este destul de bine reprezentat, având unul din picioarele din față și unul din picioarele din spate ridicate. Coada este stufoasă, ținută în vânt. Pe revers, pe verticală, până în dreptul capului călărețului apare o tăietură care pătrunde adânc în miezul monedei. Legenda lipsește.

Moneda 2.

Imitație Filip II din primele serii, grupa A.

AR, tetradrahmă, 15 g.; 22,8 x 23,2 mm.

Sfârșitul secolului IV – jumătatea secolului III î.Chr.

Descriere.

Pe avers apare capul lui Zeus din profil spre dreapta, cu barba stilizată. Buzele sunt marcate prin două globule. Pe revers, călăreț și cal la trap spre dreapta, cu urme de schematizare la capul calului. Călărețul ține o ramură în mâna stângă și cu dreapta hățurile. Legenda incompletă: ΦΙΛ. În fața calului, sigla Λ. Sub cal apare un animal, iar sub copita ridicată siglele o și un șarpe (?).

Faza a II –a de locuire.

Este reprezentată de mai multe locuințe de suprafață, de formă dreptunghiulară, ce se conturează la adâncimea de 0,20/0,30 m și coboară până la 0,40/0,50 m. Resturile locuințelor se compun dintr-un amestec de fragmente ceramice lucrate cu mâna și la roată, predominant nedecorate (sunt însă prezente și cele specifice, prin tipologie și ornamentație, civilizației dacice – fragmente de cești dacice/opaiț cu o toartă, vase de tip borcan, străchini, căni cu o toartă, ulcioare, decorate cu butoni; brăuri alveolare, uneori modelate prin apăsare cu degetul, incizii și creștături, linii incizate; bucăți de chirpici cu și fără amprente, piatră de râu și – în cantități mici – resturi osteologice de animale.

Au fost surprinse gropi de par, care oferă informații legate de modul de construcție al locuințelor. Se poate aprecia, după gropile de par și după fragmentele de chirpici cu și fără amprente descoperite pe suprafața lor, că este vorba despre construcții din lemn, distruse violent prin foc (sunt prezente urme de arsură și cărbune), cu o suprastructură din lemn și probabil acoperiș din paie și nuiiele; pereții locuințelor erau legați cu împletitură din nuiiele și ”căptușiți/izolați” cu lut (chirpici) în care, pentru consistență, s-au amestecat paie.

Alături de aceste complexe, acestui nivel îi aparțin și o serie de elemente de fortificație, pe care le vom prezenta de la exterior spre interior.

Complexul C_{578A}, este un șanț de apărare de dimensiuni mari. Lățimea la gură este de 16,20 m, iar la bază de 10,50 m, având adâncimea de 3,36 m.

Șanțul este amplasat în partea estică a așezării și a fost umplut după abandonare cu numeroase straturi de aluviune, materialul arheologic fiind foarte puțin și foarte fragmentat.

Complexul C₅₇₈, este un val de apărare, amplasat în spatele șanțului. Valul este ridicat din pământ, este aplatizat, păstrându-se pe o înălțime de aproximativ un metru și pe o lățime de 8,40 m. Pe buza valului, înspre șanțul de apărare, au fost surprinse mai multe gropi de stâlp, ce provin probabil de la o palisadă. Gropile de stâlp au un diametru cuprins între 0,50 – 0,80 m și o adâncime de 0,40 m.

Complexul C₅₆₇, este un șanț de palisadă, în formă de V, având lățimea la gură de 0,60 m și adâncimea de 0,70 m; umplutura este de culoare galbenă. Șanțul se întrerupe înspre latura de sud, lăsând loc pentru intrarea în fortificație.

Complexul C₆₇₀, este un șanț de apărare ce înconjoară acropola/cel mai înalt punct al așezării, fiind surprins și în partea de vest al acropolei, fiind numerotat cu numărul C₅₁₈. Umplutura este de culoare brună, cu pigmenți de chirpici și materiale ceramice.

Șanțul are următoarele dimensiuni: lățime la gură – 8,60 m; lățime la bază – 1,40 m; adâncime 2,90 m.

Nici acest șanț, ca și cel de palisadă, nu a fost surprins pe întreaga suprafață cercetată, el se întrerupe înspre latura de nord, lăsând loc intrării, formând cu șanțul de palisadă o șicană sub formă de „clește”.

Tot de acest nivel de locuire aparțin și mai multe morminte de înhumatie, descoperite pe latura de SV a acropolei.

Complexul C₅₈₁, este un mormânt de incineratie, în interiorul căruia au fost depuși doi defuncți, orientați cu capul spre NNE.

Defuncții sunt depuși, într-o groapă circulară, chirciți cu privirea spre vest, genunchii sunt aproape lipiți de piept, mâinile fiecăruia sunt împreunate în față, cu palmele lipite.

Groapa are un diametru de 1,20 m, scheletele apărând la adâncimea de un metru.

Complexul C₇₀₂, este un mormânt de înhumatie, defunctul fiind depus într-o groapă dreptunghiulară, chircit, pe partea stângă, având capul orientat spre sud, privirea fiind spre vest, mâinile sunt împreunate în față, cu palmele lipite, păstrându-se foarte prost; s-a putut identifica doar un fragment din femurul stâng.

Groapa are o umplutură neagră – cenușie, având lungimea de 1,25 m și lățimea de 0,60 m.

Complexul C₇₁₁, este un mormânt de înhumatie, defunctul fiind depus într-o groapă ovală, chircit, pe partea dreaptă, având capul orientat spre est, privirea fiind spre nord, mâinile sunt împreunate în față, cu coatele lipite, mâna stângă fiind orientată spre față, iar cea dreaptă spre femurul drept. Picioarele au genunchii adunați, talpa piciorului drept sprijinindu-se de genunchiul piciorului stâng. Ca și inventar este depus un vas de tip borcan, de dimensiuni medii, el fiind depus în partea stângă a capului, în apropierea cefei defunctului.

Groapa are o umplutură neagră – cenușie, având lungimea de 1,16 m și lățimea de 0,60 m.

Complexul C₉₅₀, este un mormânt de înhumatie, defunctul fiind depus într-o groapă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, chircit, pe partea stângă, având capul orientat spre SSV, privirea fiind spre vest, mâinile sunt împreunate în față. Picioarele au genunchii adunați. Groapa are o umplutură brună, lutoasă, având lungimea de 1,20 m, lățimea de 0,80 m și adâncimea de 0,40 m.

Complexul C₅₈₂, este posibil să fie un mormânt de incineratie, defunctul fiind depus într-o groapă circulară, în urma incinerării ce a avut loc în altă parte. Groapa are o umplutură neagră – cenușie, cu mult cărbune și multe fragmente de oase calcinate, având diametrul de 0,70 m și adâncimea de 0,10 m.

Asupra acestui complex ne păstrăm rezerve, cu prezentarea sa ca mormânt de incineratie, acest lucru se va confirma sau infirma în urma analizelor ce vor fi realizate pe fragmentele de oase calcinate descoperite.

Acest nivel este datat pe lângă materialul ceramic și cel metalic descoperit în complexe ce îi aparțin și de un tezaur monetar numerotat de noi cu C₃₉₉ (a,b,c), descoperit lângă locuința numerotată de noi cu C₃₇₅ și C₃₇₆.

Complexul C₃₉₉. Tezaurul monetar este format din 282 de monede din argint, în mod aproximativ egal denari romani republicani și drahme grecești (emise de cetățile Apollonia și Dyrrachium). Tezaurul se datează în secolele II – I î.Chr. și se adaugă zecilor de astfel de descoperiri din Muntenia, dar și Moldova sau Transilvania. Circulația denarilor republicani romani în Dacia se concentrează în perioada 145 – 29/20 î.Chr., cu o scurtă întrerupere în perioada 70 – 30 î.Chr., iar tezaurizarea monedelor grecești încetează în anii 29 – 20 î.Chr. Astfel de tezaure sunt puse în legătură cu comerțul cu spațiul italic și peninsula balcanică, dar și cu mercenariatul practicat în aceste zone.

Alături de aceste complexe au mai fost descoperite mai multe gropi de stâlp, cu dimensiuni variabile, ce sunt cuprinse între un metru și patruzeci de centimetri, ca diametru, iar adâncimile între șaizeci și douăzeci de centimetri.

Descoperiri din perioada migrațiilor (Pl. III, fig. 1).

Aparținând acestei perioade au fost descoperite trei morminte de înhumatie orientate V-E. Scheletele sunt în stare bună de conservare, defuncții sunt depuși pe spate, cu mâinile pe lângă corp, cu capul tasat. Inventarul este compus la unul dintr-un fragment de lanț de bronz și trei mărgelile de sticlă, la altul dintr-un piaptăn bilateral din os, iar cel de al treilea este fără inventar.

Descoperiri din Evul mediu timpuriu (Pl. III, fig. 2).

Complexele arheologice descoperite în așezarea din vestul sitului de la Miercurea Sibiului IV aparțin evului mediu timpuriu, în marea lor majoritate. Există însă mai multe etape de locuire, identificate pe de o parte prin suprapunerile locuințelor, foarte evidente la complexele C₁₉₇ suprapus de C₁₉₈, C₂₀₁ suprapus de C_{201a}, pe de altă parte analiza primară a materialului arheologic punând în evidență etape de locuire diferite. Inclusiv complexele lipsite de inventar pot fi datate cu probabilitate în aceleași perioade, pe baza formei și umpluturii. Împărțirea complexelor în categorii funcționale, bazate pe formă, context, umplătură, adâncime de conturare relevă o serie întreagă de constante valabile complexelor din cadrul întregii așezări.

Gropile circulare, fără material arheologic, cu forma rotundă sau ovală, sunt o categorie foarte răspândită, fiind în general gropi de stâlpi sau menajere, având diametrul cuprins între 0,60 m și 1,70 m și adâncimea între 0,20 m și 1,40 m. Adâncimea la care acestea se conturează este cuprinsă între - 1,40 m în vestul așezării și - 0,90 m în est. În majoritatea situațiilor umplutura este de pământ brun aproape negru, cu pigment de chirpici, cărămidă pisată sau cărbune. Pereții gropii sunt conici, fundul este semicircular sau neregulat, prezentând uneori gropi secundare, consistența este lutoasă, în unele situații apărând și pământ galben, fapt ce denotă o umplătură rapidă.

Gropile de stâlp cu întăritură sau postament de piatră, cu forma rotundă, sunt o categorie des întâlnită. Întăritura de piatră a acestora se conturează uneori la adâncimea nivelului de călcare medieval, cuprinsă între - 1,40 m în vestul așezării și - 0,90 m în est. Gropile au diametrul între 0,30 m și 0,90 m și adâncimea între 0,20 m și 0,50 m. În general, umplutura este de pământ brun aproape negru, cu pigment de chirpici, cărămidă pisată sau cărbune. Pereții gropii sunt conici, fundul este

semicircular sau neregulat, consistența solului este lutoasă, în unele situații apărând și pământ galben ce denotă o umplutură rapidă.

Gropile circulare cu material arheologic sunt numeroase, având diametrul cuprins între 0,40 m și 3,20 m și adâncimea între 0,20 m și 1,60 m. Adâncimea la care acestea se conturează este cuprinsă între - 1,40 m în vestul așezării și - 0,90 m în est. În general, umplutura lor este de pământ brun aproape negru, cu pigment de chirpici, cărămidă pisată sau cărbune. Pereții gropii sunt conici, fundul este semicircular sau neted, prezentând uneori gropi secundare, consistența este lutoasă, în unele situații apărând și pământ galben, fapt ce denotă o umplutură rapidă. Aceste gropi constituie în general gropi de provizii sau gropi menajere, în situația în care adâncimea lor este mică față de nivelul de conturare fiind funduri de locuințe sau amenajări cu caracter utilitar.

Gropi poligonale, cu sau fără material arheologic, care au dimensiuni variabile, cu laturi cuprinse între 0,60 m și 4,50 m și adâncimea între 0,20 m și 0,70 m. Adâncimea la care acestea se conturează este cuprinsă între - 1,40 m în vestul așezării și - 0,90 m în est. În majoritatea situațiilor, umplutura este de pământ brun aproape negru, cu pigment de chirpici, cărămidă pisată sau cărbune. Pereții gropilor sunt conici, fundul este semicircular sau neregulat, prezentând uneori gropi secundare, consistența este lutoasă, în unele situații apărând și pământ galben, fapt ce denotă o umplutură rapidă. În unele situații aceste gropi constituie funduri de locuințe, cu sau fără material, sau amenajări cu caracter utilitar.

Vetre sau cuptoare de suprafață, cu sau fără gardină formată din pietre, cu diametrul cuprins între 0,40 și 1,10 m. În majoritatea situațiilor, acestea sunt exterioare locuințelor, conturându-se la adâncimea la care apar și celelalte complexe (- 1,40 în vest, - 0,90 în est). Acestea au un strat de cenușă întărită, cu o grosime de 1 – 5 centimetri, sub care se află un strat de pământ ars cu o grosime de 2 – 6 centimetri. Unele dintre vetre prezintă stratificare multiplă, alternarea straturilor de cenușă cu cele de pământ ars fiind variabilă, în raport cu numărul de sezoane de refolosire a acestora.

Ansambluri de pietre aflate la nivelul de conturare a locuințelor, de formă circulară sau neregulată, care nu sunt asociate cu gropi de stâlp, fiind amenajări de

suprafață. Posibil să fie elemente suport sau ziduri ale unor structuri arhitecturale de suprafață, fragmente de cuptoare sau pietrare dezafectate sau grămezi de pietre grupate în scop utilitar, având laturile sau diametrul între 0,30 și 1,30 m și înălțimea între 0,10 și 0,30. În componența acestora intră piatră de râu, piatră de carieră sau cărămidă romană refolosită.

Din punct de vedere al plasării și al tipului de locuire, se poate constata cu ușurință încadrarea în tipul așezărilor slab fortificate, respectiv al așezărilor protejate natural prin cursuri de apă, așa-numitele așezări pe grinduri, tipice perioadei secolelor VII – VIII d.Chr.

Pe baza materialelor studiate până în prezent, putem aprecia că așezarea medievală poate fi cel mai sigur atribuită grupului cultural „Mediaș”, începutul ei putând fi plasat în secolul VII d.Chr., pe baza celui mai stabil element: locuința adâncită cu cuptor pietrar. Așezarea se pare că a funcționat o perioadă destul de lungă în timp și probabil în paralel cu așezări ale unor grupuri culturale diferite, cu care au existat interferențe și schimburi reflectate de materialul arheologic. Limita cronologică superioară a așezării poate fi considerată a fi cuprinsă între secolele XI – XII d.Chr., fiind certificată de brățara de bronz din complexul închis, cu numărul C₂₂₄, precum și de pintenii din complexul C_{201a}.

În situl arheologic *Miercurea Sibiului IV*, plasat pe tronsonul lotului 3 al Autostrăzii Orăștie – Sibiu, între km 51+050 – 52+000, mai exact la cca. 1 km nord, nord – est de orașul Miercurea Sibiului (jud. Sibiu), s-au descoperit resturile a cinci orizonturi culturale, primul datat în bronzul mijlociu, aparținând culturii Wietenberg, cel de al doilea datat în epoca bronzului târziu, cultura Noua, al treilea datat în cea de a doua vârstă a fierului La Tène mijlociu, cu două faze de locuire; cel de al patrulea orizont este de perioada migrațiilor, iar cel de al cincilea este reprezentat de Evul mediu timpuriu.

Primele două orizonturi, cele ale epocii bronzului, sunt compuse din resturi ale unor complexe de locuire și prin materiale arheologice situate în poziție secundară, deranjate de locuirile posterioare.

Cel de-al treilea orizont, propriu epocii fierului (perioada La Tène mijlociu), este surprins prin gropi, vetre aflate în interiorul și exteriorul complexelor de locuire,

bordeie și locuințe de suprafață. El are două momente de locuire, primul din secolul III î.Chr. până la mijlocul secolului II î.Chr., după care urmează o reamenajare a terenului, urmată de cea de a doua locuire de la sfârșitul secolului II î.Chr., până la mijlocul secolului I î.Chr.

Al patrulea orizont, cel de perioada migrațiilor, este reprezentat de două morminte ce aparțin populației gepidice.

Ultimul orizont de locuire, cel al Evului mediu timpuriu, este surprins prin gropi, cuptoare, vetre aflate în interiorul și exteriorul complexelor de locuire, bordeie și locuințe de suprafață.

Abrevieri bibliografice

Badea et alii, 1971 – Badea L., Caloianu N., Dragu Gh., *Județul Sibiu*, București, 1971.

Branga, 1986 – Branga N., *Italicii și veteranii din Dacia*, Timișoara, 1986.

Luca, Rodean, 2000 – Luca S. A., Rodean N., *Cronica cercetărilor arheologice din România, Campania 1999, 2000, punct 961*.

Luca et alii, 2003 – Luca S. A., Pinter Z. K., Georgescu A., *Repertoriul arheologic al județului Sibiu*, Sibiu, 2003.

Paul, 1992 – Paul I., *Cultura Petrești*, București, 1992.

Popa, 2000 – Popa D., *Viața rurală în Transilvania romană*, Sibiu, 2000.

Protase, 1966 – Protase D., *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Cluj – Napoca, 1966.

Lista ilustrațiilor

Planșa I: Fig. 1 – Plan de situație; Fig. 2 – Plan general.

Planșa II: Fig. 1 – Complex dateat în epoca bronzului; Fig. 2 – Complex dateat în La Tène.

Planșa III: Fig. 1 – Complex dateat în epoca migrațiilor; Fig. 2 – Complex dateat în epoca medievală.

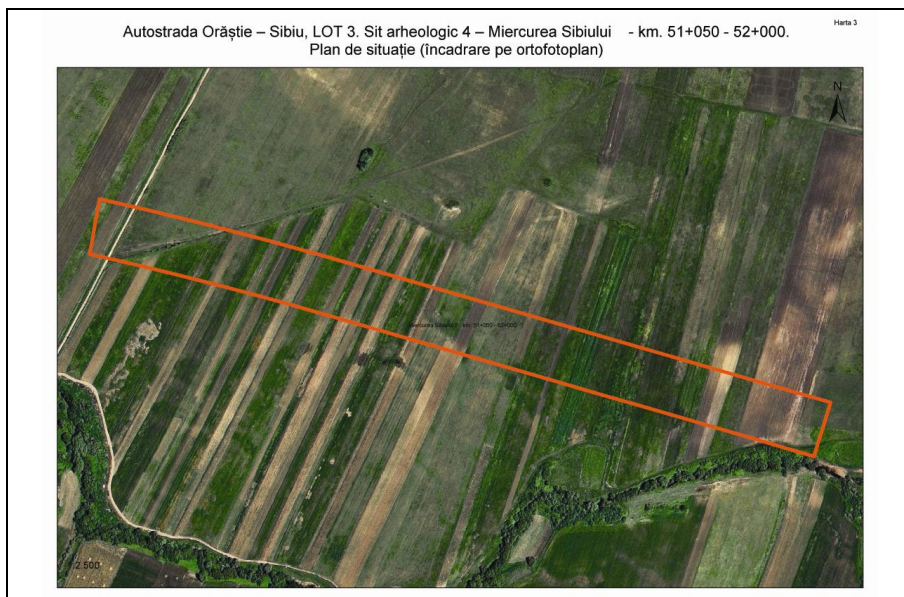

Fig. 1

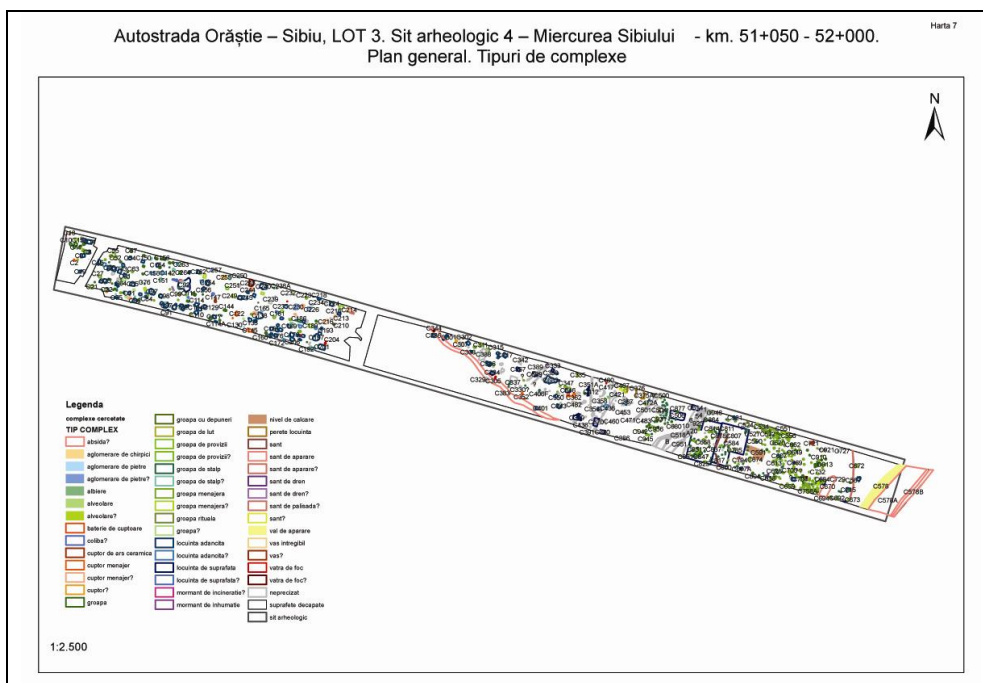

Fig. 2
Planşa I

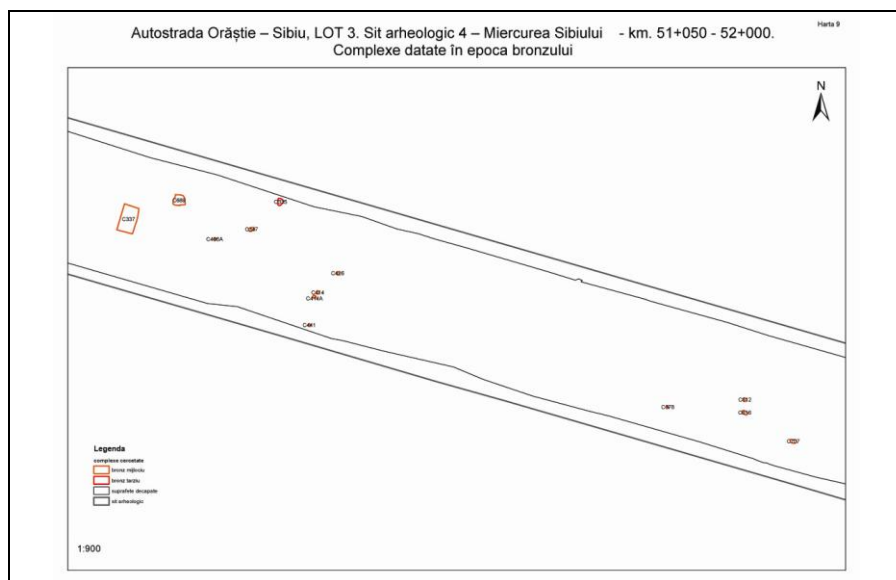

Fig. 1

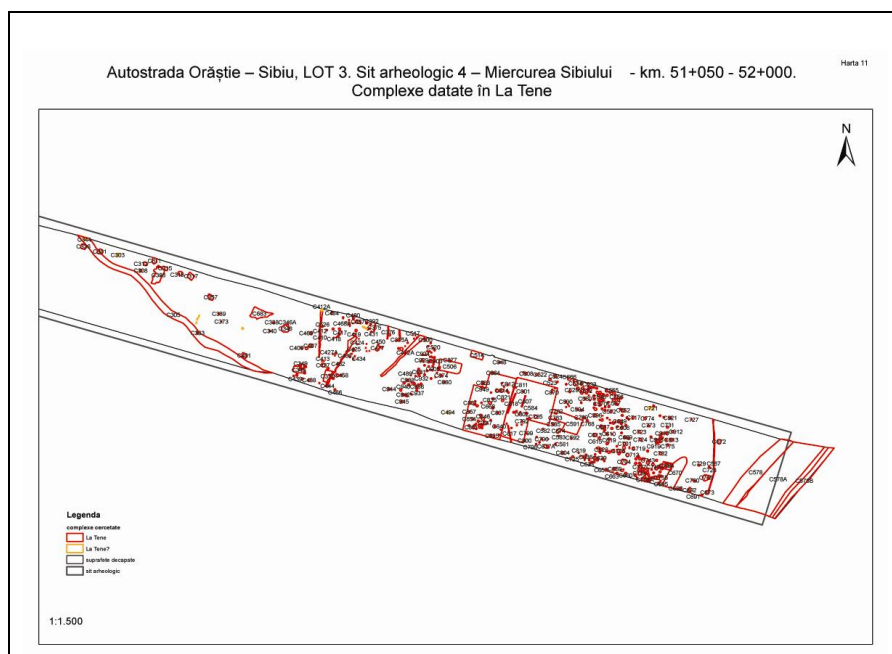

Fig. 2
Planșa II

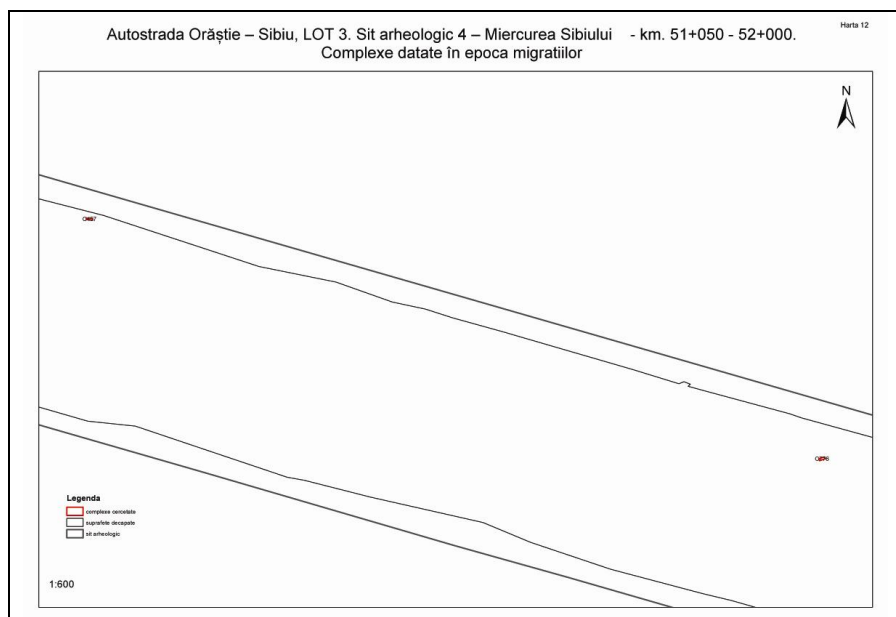

Fig. 1

Fig. 2
Planșa III

CÂTEVA REMARCI CU PRIVIRE LA STATISTICĂ ȘI DISTRIBUȚIE TERITORIALĂ

LIANA OȚA

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” – București

SOME OBSERVATIONS REGARDING STATISTICS AND TERRITORIAL DISTRIBUTION

ABSTRACT

This paper does not intend to discuss the usefulness or the subjectivity of the statistics, but to underline the need to analyse the results of a certain statistics taking into consideration different perspectives of approach.

Two examples are given, in order to illustrate two different ways of interpreting the results of a statistics: a. a great number of archaeological structures does not necessarily mean a large territorial distribution; b. a relatively small number of structures or inventories could not be equivalent with a sporadic attestation of a phenomenon.

Cuvinte cheie: statistică, distribuție teritorială, morminte, roman, sarmatic.

Key words: statistics, territorial distribution, graves, Roman, Sarmatian.

În cazul unei analize a mormintelor, indiferent din ce perioadă, statistica joacă un rol important. Cuantificarea numerică este cea care conturează cel mai pregnant caracteristicile de rit, ritual și inventar ale unui cimitir sau grup de morminte, și deosebește ceea ce este regulă de ceea ce întâlnește doar excepțional. Aparent obiectivă, căci se bazează pe cifre, această metodă nu este scutită de rezerve și chiar de critici. Deși M. I. Finley consideră statistica drept o „necesitate stringentă pentru viitorul apropiat”¹, în același timp atrage atenția asupra faptului că folosirea în exclusivitate a cuantificării ca metodă de analiză are și un rezultat nedorit, constând în faptul că „*zone largi ale comportamentului uman dispar astfel din raza*

¹ Finley 2002, p. 133.

vizuală științifică cu totul”². Mai recent, L. Boia crede chiar că orice statistică matematică este realizată *cu o anumită intenție*³.

Scopul contribuției de față nu este acela de a discuta utilitatea sau gradul de subiectivism al statisticilor, ci de a atrage atenția asupra unui aspect uneori neglijat de cei care, ca mine, folosesc cuantificarea matematică pentru a accentua caracteristicile unui fenomen. Înainte de a detalia aspectul amintit, subliniez faptul că statistica ajută la *vizualizarea* (în sensul unei mai bune percepții) trăsăturilor principale ale unui fenomen, dar *nu îl explică*⁴.

Aspectul pe care mi-am propus să-l detaliez are în vedere necesitatea abordării *din perspective diferite* a rezultatului oferit de o anumită statistică. Pentru a fi mai bine înțeleasă, dau două exemple concrete. Primul dintre acestea se referă la mormintele romane din provincia Moesia Inferior. Am încercat recent⁵ o discuție asupra necropolelor care au fost publicate, clasificate de mine în necropole ale fortificațiilor romane, ale orașelor, fie ele întemeiate de romani, fie grecești, și cimitire din mediul rural. La sfârșitul discuției asupra unui anumit tip de necropole, am încercat să conturez un tablou al tipurilor de morminte practicate în cimitirele respective, pentru care cuantificarea numerică mi-a fost indispensabilă. Cu această ocazie am remarcat însă că nu întotdeauna *cifra totală* a unui anumit tip de mormânt este o reflecție a *distribuției sale teritoriale*, ci uneori cele două perspective de abordare oferă chiar rezultate diferite, a căror comparare finală este obligatorie.

Imaginea de sinteză a tipurilor de morminte descoperite până în prezent în necropolele orașelor romane⁶ din Moesia Inferior arată pe primul loc, ca frecvență, complexe cu groapa arsă (90), urmate de mormintele de înhumare în sarcofag (49 complexe). O analiză a distribuției pe necropole a tipurilor de morminte menționate corectează însă imaginea conturată mai înainte, doar pe baza frecvenței numerice.

² *Ibidem*, p. 124.

³ Boia 1998, p. 21.

⁴ „...este interesant de știut că femeile din centrul Asiei luau șaua calului cu ele în mormânt într-o perioadă, iar în alta preferau cerceii și oglinzile, dar nici un tabel de corelații nu ne va revela gândirea și judecățile de valoare din spatele obiceiurilor” (Finley 2002, 124).

⁵ Oța 2013, pp. 279 – 280 (sub tipar).

⁶ *Ibidem*, pp. 285 – 291 (pentru necropole ale orașelor romane), 291 – 297 (pentru necropole ale orașelor grecești) și 297 – 317 (pentru cimitire rurale).

Tipul de mormânt cel mai *răspândit* în necropolele orașelor romane este inhumăția în sarcofag, întâlnită în șapte necropole, cu frecvență numerică echilibrată: 12 la Oescus, 10 la Noviodunum, șapte la Durostorum, șase la Nicopolis ad Istrum, tot atâtea la Marcianopolis, cinci la Tropaeum Traiani, trei la Troesmis, deocamdată absentă la Novae și Montana. Impresia de predominare a complexelor cu groapa arsă are ca explicație numărul foarte mare de complexe de acest tip descoperite la Noviodunum (83), cărora li se adaugă patru complexe la Tropaeum Traiani, două la Durostorum și unul la Marcianopolis.

În cazul necropolelor orașelor grecești, tipurile de morminte cel mai des înregistrate, până în prezent, sunt inhumăția în groapă (143 morminte) și inhumăția în cameră (124 complexe). Distribuția teritorială a celor două tipuri de morminte aduce însă câteva precizări esențiale. Situarea pe primul loc a mormintelor de inhumăție în groapă se datorează prezenței lor masive mai ales la Histria (75) și mai puțin la Tomis (55), în raport cu atestarea redusă de la Callatis (opt) sau Odessos (cinci). Dezechilibrul între frecvența numerică și răspândirea pe necropole este frapant în cazul mormintelor de inhumăție în cameră (80 la Tomis, 42 la Callatis și doar câte unul la Histria și Odessos).

În cazul necropolelor din mediul rural al provinciei Moesia Inferior, compararea rezultatelor oferite de simpla ordonare descrescătoare a frecvenței numerice cu distribuția pe situri a descoperirilor oferă cel mai bun exemplu al modului în care percepția unui fenomen poate fi, uneori radical, schimbată. În ordine numerică descrescătoare, tipurile cel mai des întâlnite de morminte din mediul rural sunt: inhumăția în groapă (100), morminte cu resturile arderii la rug depuse în urnă (70), morminte cu resturile arderii la rug depuse în groapă (63), complexe cu groapa arsă (58). Distribuția pe situri a tipurilor de morminte oferă însă alte rezultate. Tipul cel mai frecvent numeric de mormânt din mediul rural, inhumăția în groapă, se întâlnește în 13 situri. Majoritatea celor 100 de morminte de inhumăție (69) provin doar din două necropole (Kragulevo – 49 morminte; între Samovodene și Hotnica – 20 morminte), cu un dezechilibru vizibil față de restul siturilor: șase (Baia, Poșta), cinci (Enisala), patru (Butovo), trei (Neptun), două (lângă Odessos), unul (Babadag, Smârdan, Șendreni, Pčelnik, Snežina). Impresia de tip de mormânt des întâlnit în

mediul rural în ceea ce privește complexele cu resturile arderii la rug depuse în urnă se datorează concentrării a nu mai puțin de 63 de morminte (din totalul de 70) într-o singură necropolă, cea de la Enisala. În restul de șapte situri, tipul amintit de mormânt este *singular* (Hamcearca, Niculițel – *pe Olinda*, Visterna, Butovo, Drașan, General Toșevo, Madara). Deși abia pe locul *patru* ca număr total (58), complexele cu groapa arsă se situează pe *primul* loc ca distribuție teritorială – 18 situri: 16 morminte la Stejaru, 10 la Krușeto, șase la Stražica, cinci la Džuljunica, patru la Mogilec, câte două la Kokodiva, Ljublen, Sredina, Tutrakanci, câte unul la Bărăganu, Niculițel, Brestnica, Butovo, între Lomec și Dălbok dol, lângă Odessos, Smočan, Vardim, Vladislavovo.

Trecerea în revistă din rândurile de mai sus sper că a ilustrat sugestiv faptul că prezența în număr mare a unui anumit tip de mormânt într-o singură (sau într-un număr redus de necropole) nu înseamnă întotdeauna că acel tip de complex funerar este răspândit *pe întreg* teritoriul provinciei, pentru a nu mă referi decât la exemplul ales, ci reprezintă doar o opțiune *locală* de comportament funerar, ale cărei motive trebuie explicate de la caz la caz.

Cea de-a doua exemplificare a faptului că frecvența numerică nu este identică întotdeauna cu distribuția teritorială a fost aleasă din același interval de timp (secolele I – III p. Chr.), dar din cu totul alt mediu, situat nu în interiorul, ci în afara Imperiului roman – mormintele sarmatice din Câmpia Brăilei. Exemplul concret are în vedere importurile romane depuse ca inventar în complexele funerare amintite. Strict din perspectiva frecvenței numerice, concluzia care ar putea fi dedusă este aceea al unui număr mic al importurilor romane: din totalul de 73 de morminte sarmatice înregistrate până în prezent în Câmpia Brăilei, doar 19 (adică 26,02%) au conținut importuri romane ⁷. O judecată grăbită ar putea concluziona că numărul mic al importurilor romane este un indiciu al rarității relațiilor de schimb cu negustorii romani (căci aceasta pare a fi, judecând prin prisma tipologiei importurilor romane, singura cale de pătrundere a importurilor romane în interiorul comunităților sarmatice din Câmpia Brăilei ⁸). Dacă însă frecvența numerică este completată

⁷ Oța, Sîrbu 2009, p. 169.

⁸ *Ibidem*, pp. 176 – 177.

printr-o cartare a *punctelor* în care au fost descoperite importurile romane din zona amintită, cu alte cuvinte distribuția lor teritorială, perspectiva de înțelegere a fenomenului se schimbă. Dintr-un total de 19 puncte cu descoperiri sarmatice înregistrat pe teritoriul actualului județ Brăila, în 10 (ceea ce înseamnă 52,67%) s-au descoperit piese provenite din Imperiul roman. Pe ansamblu, numărul produselor romane este într-adevăr mic, dar răspândirea lor este destul de omogenă în mediul analizat, ceea ce poate însemna nu atât schimburi comerciale sporadice, cât mai degrabă preferința acordată anumitor mărfuri, în principal ceramică și piese de podoabă, cu un cost scăzut, probabil procurate în număr mic, dar intrate totuși în uzul relativ curent. Ca argumente în favoarea acestei ipoteze a uzului relativ curent al anumitor mărfuri romane pot fi invocate: prezența lor în peste jumătate din punctele în care s-au descoperit complexe funerare sarmatice în Câmpia Brăilei; uniformitatea tipologică a mărfurilor romane (cel mai frecvent piese de podoabă și ceramică); faptul că mormintele care au conținut piese de proveniență romană se eșalonează cronologic pe tot parcursul prezenței sarmatice în Câmpia Brăilei.

Cele două exemple detaliate anterior arată două moduri diferite de interpretare a rezultatelor unei statistici: a) o frecvență numerică mare nu se traduce întotdeauna printr-o răspândire teritorială la fel de largă; b) o frecvență numerică relativ redusă nu înseamnă întotdeauna o atestare sporadică a unui fenomen. Concluzia este însă una singură, cel puțin din punctul meu de vedere – necesitatea ca o statistică să fie întotdeauna interpretată din mai multe perspective.

Abrevieri bibliografice:

Boia, L. 1998. – *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, Ed. Humanitas, București, 1998.

Finley, M. I. 2002. – *Arheologia și istoria*, p. 115 – 136. În: M. I. Finley, *Uzul și abuzul de istorie. De la miturile grecilor la Lévi-Strauss, trecutul viu și prezentul iluminat*, Ed. Arc (trad. Vivia Săndulescu), București, 2002.

Oța, L. 2013. – *Lumea funerară în Moesia Inferior (secolele I – III p.Chr.)*, Ed. Istros, Brăila (sub tipar).

Oța, L., Sîrbu, V. 2009. – *Sarmații din județul Brăila*, Ed. Istros, Brăila.

SITUL DE EPOCĂ ROMANĂ SOBARI ȘI PROBLEMA FORTIFICAȚIILOR ÎN MEDIUL SÂNTANA DE MUREȘ – ČERNJACHOV

SERGIU MATVEEV

Universitatea de Stat din Moldova – Chișinău

THE SOBARI ROMAN SITE AND THE ISSUE OF FORTIFICATION IN SÂNTANA DE MUREȘ – ČERNJACHOV AREA

ABSTRACT

On the 2013 research area of the stone building in Sobari, the fortification line was represented by a complex construction with paving consisting of big stone blocks on the exterior and palisade beams in the interior, the emplecton composed of a thick layer of mortar mixed with small stones. In the interior, a paving similar to the one on the exterior was not identified on the researched area. The archaeological material discovered in the cultural layer and the complexes, as well as inventory pieces and ceramics, can be listed in the category of pieces characteristic to the Sântana de Mureș – Černjachov culture. Comparing fortification elements identified in Sobari with other discoveries in this cultural area where small castles are found belonging to the Sântana de Mureș – Černjachov culture highlights the lack of unique designs. Builders were directed by the topographic situation of the specific location and only certain elements in building the walls are sometimes similar.

Cuvinte cheie: Sobari, arheologie, epoca romană, fortificație, palisadă, pavaj de piatră, mortar.

Keyword: Sobari, archaeology, roman epoch, fortification, palisade, stone paving, mortar.

Situl arheologic de la Sobari “La cetățuie” (com. Cremenciug, r. Soroca) ¹ (fig. 1) a fost identificat și introdus în circuitul științific de către arheologul G.B.

¹ Pentru cadrul geografic al sitului și anumite investigații de arheologie spațială a microzonei din care face parte și situl Sobari “La cetățuie” a se vedea: Sergiu Matveev, *Sobari – sit de epocă romană. Cadrul geografic și istorico – arheologic*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, I, 2012, pp. 5 – 10.

Fedorov în anul 1950 ². Cercetările arheologice au demarat sub conducerea arheologului È. Rikman, care a realizat câteva campanii de săpătură în anii 1962, 1965, 1967, 1971 ³. În acești ani a fost identificată parțial incinta cetățuii, descoperită construcția din piatră și cărămidă cu geamuri de sticlă, acoperită cu țiglă și amenajată cu un șir de coloane de lemn pe baze de piatră pe perimetru, alte construcții din carcase de lemn unse cu lut, cuptor de ars ceramică și o bogată colecție de artefacte din bronz, fier, sticlă, lut și piatră. În baza cercetărilor, È. Rikman a presupus că situl a existat în secolele III – IV p. Chr., incinta de piatră și casa de piatră și cărămidă fiind construite la etapa finală de existență a sitului. Cu excepția a câteva fragmente de ceramică datate cu sec. XVII, toate descoperirile se încadrau în limitele secolelor III – IV p. Chr. și au fost atribuite culturii Sântana de Mureș – Černjachov. La începutul anilor ‘70, după ce È. Rikman a emis ipoteza despre un proces de romanizare care a acoperit și spațiul pruto – nistrean, cercetările arheologice la Sobari au fost stopate ⁴. După o pauză de aproape 20 de ani, investigațiile pe dealul „cetățuii” au fost reluate de expediția Universității de Stat din Moldova, sub conducerea dr. hab., prof. I. Niculiță, care a realizat câteva campanii de cercetări în anii 1990 – 1991, 1993 și 1994 ⁵. Pe parcursul acestor campanii a fost

² G.B. Fedorov, *Naselenie Pruto – Dnestrovskogo mezhdureč’ja v I tysjačelietii n.è.*, în „MIA”, 89, 1960. Pe harta arheologică prezentată în acest volum, situl de la Sobari se regăsește sub numărul 194. În *Registrul Monumentelor Republicii Moldova* ocrotite de stat, publicat la Chișinău în Monitorul Oficial, nr. 15 – 17 (3548 – 3550) din 2 februarie 2010, situl respectiv are numărul 2769.

³ È. Rikman, *Poselenie pervych stoletij našej èry Sobar’ v Moldavii*, în „SA”, nr. 2, 1970, pp. 180 – 197; È. Rikman, *Pamjatniki sarmatov i plemen Černjachovskoj kul’tury*, Chișinău, 1975, pp. 64 – 66; È. Rikman, *Ètničeskaja istorija naselenija Podnestrov’ja i privilegajuščego Podunav’ja v pervych vekach našej èry*, Chișinău, 1975, pp. 205 – 214.

⁴ S. Matveev, *Aspecte din activitatea Consiliului științific pentru studiul complex al problemei „Relațiile slavo – volohe și formarea poporului moldovenesc”*, în „Destin românesc” (serie nouă), II (XIII), nr. 1 – 2 (49 – 50), Chișinău, 2007, pp. 160 – 171.

⁵ Ion Niculiță, V. Bănar, *Raport preliminar privind săpăturile arheologice din stațiunea de epocă romană de la Sobari din anul 1994*, în „Cercetări arheologice în aria nord – tracă”, București, 1995, pp. 492 – 507; Alexandru Popa, *Die Siedlung Sobari, Kr. Soroca (Republik Moldau)*, în „Germania”, 75, 1997, S. 119 – 131; Al. Popa, *Romains ou barbares? Architecture en pierre dans le Barbaricum à l’époque romaine tardive*, Chișinău, 2001; I. Niculiță, *Situl de epocă romană de la Sobari și unele aspecte ale romanizării la est de Carpați*, în „Thraco – Getica. Studii și materiale”, Chișinău, 2004, pp. 129 – 135.

definitivată cercetarea construcției de piatră și cărămidă, a fost îmbogățită colecția de piese de inventar, dintre care se evidențiază și două monede romane ⁶.

Numele sitului a fost dat de către arheologi grație ruinelor unei incinte de piatră care la începutul secolului XX și în perioada interbelică, după informațiile oferite de localnici, se mai evidenția la suprafața solului pe o înălțime de până la 1,0 m. Studiul vizual realizat de către Ț. Rikman în anii 60 ai secolului XX, a scos în evidență trei sectoare ale incintei (vest, nord și est), amplasate în forma literei II și orientate după punctele cardinale, având dimensiunile de cca. 38 x 90 x 45 m. Sectorul sudic nu a putut fi identificat nici vizual, nici drept urmare a patru sondaje realizate în zona în care se presupunea existența lui, trei sondaje a realizat Ț. Rikman și un sondaj în anul 1994 prof. I. Niculiță (fig. 2) ⁷. Reieșind din lipsa de informații, Ț. Rikman a emis opinia că sectorul sudic nu ar fi fost niciodată amenajat, situl încheindu-și existența într-un mod violent în a doua jumătate a secolului al IV – lea p. Chr., înainte ca linia de fortificație să fie definitivată. Incinta, însă, va avea de suferit mai mult în perioada modernă, când populația din satele proxime a extras cantități enorme de piatră de pe sit pentru a o utiliza la fundațiile construcțiilor.

Pe linia incintei Ț. Rikman a efectuat un singur sondaj, localizat în partea centrală a sectorului nordic, descoperind resturile unui zid complex din bucăți mari de piatră așezate pe interior și pe exterior, emplectonul fiind compus de pietre de dimensiuni mai mici, utilizând drept liant un mortar confecționat din moloz, mici pietricele și bucăți de lut ars. Lățimea zidului constituia 4,7 m, iar înălțimea 0,6 m ⁸.

În legătură cu atribuirea incintei și a construcției de piatră, Ț. Rikman considera că ele au fost amenajate de persoane care își trăgeau originea din mediul provincial roman ⁹, în opinia lui A. Kropotkin situl de la Sobari reprezintă centrul

⁶ A. Niculiță, *Două monede romane din edificiul de la Sobari*, în „Simpozionul Internațional de Numismatică”, Chișinău, 13 – 15 mai 2001, pp. 9 – 10.

⁷ Ț. Rikman, *Ėtničeskaja istorija...*, pp. 205 – 214; I. Niculiță, V. Bănar, *Raport preliminar...*, pp. 492 – 507.

⁸ Ț. Rikman, *Poselenie pervych stoletij...*, p. 190, 192; Ț. Rikman, *Ėtničeskaja istorija...*, p. 205.

⁹ Ț. Rikman, *Ėtničeskaja istorija...*, p. 214.

unui trib, incinta fiind o încercare de a fortifica sediul conducătorului local ¹⁰, B. Magomedov încadrează situl de la Sobari în categoria factorilor comercial – meșteșugărești romani ¹¹.

Pentru a identifica resturile incintei de piatră și anumite construcții ridicate prin utilizarea pietrei și a lutului, în anul 2009 au fost realizate cercetări geofizice. Rezultatele cercetărilor non – invazive, la fel, nu au scos în evidență sectorul sudic al incintei (fig. 3) ¹², iar interpretarea lor, publicată în același an, evocă anumite rezerve de localizare și a sectorului estic (fig. 4) ¹³.

Intensificarea lucrărilor agricole în limita sitului, în ultimii ani, însoțite de defrișări de pășune în sectorul sudic al sitului, care au evidențiat cantități mari de fragmente ceramice lucrate la roata olarului, de culoare cenușie, caracteristice culturii Sântana de Mureș – Černjachov, pe de o parte, cât și interesul sporit față de acest sit de unicat pentru zona *barbaricum* – ului din nord – vestul Mării Negre, a impus necesitatea reluării săpăturilor arheologice. Investigațiile arheologice realizate în anul 2013 au avut drept unul dintre obiective identificarea incintei pe sectorul de est și stabilirea elementelor de fortificație.

Secțiunea a fost amplasată în partea de est a porțiunii de teren neprelucrate agricol. La adâncimea de 0,15 – 0,18 m a fost identificat un șir de pietre de dimensiuni mari, amplasate în linie, de-a lungul axei nord – sud, având o lățime de 0,9 – 1,0 m (fig. 5), pe anumite porțiuni, fiind identificate și aglomerații de mortar (fig. 6), identic celui identificat de È. Rikman pe sectorul nordic, dar și cu cel utilizat drept liant la construcția casei de piatră și cărămidă cu coloane de lemn, cantități mai mari de mortar formau și cuiburi în jurul bazelor de coloane. Unele pietre purtau

¹⁰ A.V. Kropotkin, *K voprosu o plemennyh centrach černjachovskoj kul'tury*, în „SA”, nr. 3, 1984, pp. 35 – 47.

¹¹ B. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura. Problema ètnosa*, Lublin, 2001, p. 20, 107.

¹² Al. Popa, S. Musteață, V. Bichbaev, K. Rassmann, O. Munteanu, Gh. Postică, G. Sîrbu, *Rezultate preliminare privind sondajele geofizice din anul 2009 și perspectivele folosirii magnetometriei în Republica Moldova*, în „Arheologia între știință, politică și economia de piață”, Chișinău, 2010, pp. 145 – 157; Al. Popa, S. Musteață, Voss H.-U., *Landscape Archaeology și prospecțiuni magnetometrice în Republica Moldova: rezultate și perspective ale unui proiect moldo – german*, în „Akademos”, nr. 1 (24), Chișinău, 2012, pp. 102 – 108.

¹³ Gh. Postică, S. Musteață, Al. Popa, V. Bichbaev, K. Rassman, *Raport științific privind rezultatele sondajelor geofizice din anul 2009*, Chișinău 2010, pp. 12 – 14.

urme de la uneltele cu ajutorul cărora au fost desprinse și/sau ușor prelucrate, deseori obținând forme rectangulare (fig. 7). Dinspre interiorul peretelui de pietre (spre vest în sectorul cercetat), la adâncimea de 0,2 – 0,25 m, pe o lățime de cca. 1,8 m, a fost identificată o aglomerație de mortar cu pietre de dimensiuni de până la $0,15 \times 0,2 \times 0,3$ m (fig. 8 – 9). Aglomerația se adâncea în sol până la 0,7 m de la nivelul antic de călcare, având în profil o formă trapezoidală, formând astfel partea inferioară și temelia sistemului de fortificație (fig. 10). În continuare plană, spre interiorul fortificației, aglomerația de mortar continua cu o elevație mai mare pe o lățime de cca 0,8 m, de-a lungul ei fiind identificate 7 gropi cilindrice de la parii unei palisade. Lățimea întregului complex, împreună cu spațiul acoperit de pietre căzute din construcție, constituie o lățime de 4,4 m, ceea ce își găsește corespondențe în rezultatele cercetării realizate de Ė. Rikman.

Astfel, pe sectorul cercetat în anul 2013, incinta de piatră de la Sobari se prezintă drept o construcție complexă cu pavaj din blocuri mari de piatră dinspre exterior și o palisadă de bârne din interior, embletonul fiind format de un strat gros de mortar în amestec cu pietre de dimensiuni reduse. În partea interioară, un pavaj similar celui exterior, pe porțiunea cercetată, nu a fost identificat. Acest fapt permite stabilirea unei ipoteze de lucru, anume că palisada era utilizată temporar până la amenajarea pavajului. Această ipoteză va fi confirmată sau infirmată prin continuarea cercetărilor. Materialul arheologic descoperit în stratul de cultură și în complexe cuprindea atât piese de inventar, cât și fragmente ceramice, și poate fi inclus, fără excepții, în categoria pieselor caracteristice culturii arheologice Sântana de Mureș – Černjachov.

În arealul de răspândire a culturii arheologice Sântana de Mureș – Černjachov, care cuprinde un teritoriu vast din componența României, Republicii Moldova și a Ucrainei, din Transilvania până pe malul stâng al râului Nipru, elementele de fortificație sunt o raritate.

Cu grad înalt de siguranță pot fi atribuite la categoria siturilor fortificate ale culturii Sântana de Mureș – Černjachov trei situri, identificate la Bašmačka (pe Nipru), Alexandrovka (pe Ingulec) și Gorodok (pe Bugul de Sud), toate pe teritoriul Ucrainei (fig. 11).

Fortificația de la Bașmačka, este amplasată pe un deal care domină valea unui pârâu, avea dimensiunile de 40×60 m, fiind ridicată inițial în forma unui zid amenajat din doi pereți de lemn, spațiul dintre care cu o lățime de cca. 1 m a fost umplut cu pământ, în zona extramuros zidul a fost dotat și cu un șanț adiacent, un alt șanț era amplasat la o distanță de circa 24 m de primul. La etapa a doua, fortificația a fost ridicată din bucăți mari de granit așezate în forma a două pavaje, dinspre interior și exterior, embletonul fiind compus din pământ, partea superioară fiind posibil din lemn. Anumite sectoare ale zidului au fost întărite la anumite distanțe cu pereți de piatră transversali liniilor de pavaj ¹⁴.

Fortificația de la Alexandrovka (pe Ingulec), amplasată pe un promontoriu cu margini abrupte în apropierea unui râu navigabil și pragurilor de pe Nipru, avea dimensiunile de 190×190 m și includea pereți de piatră, șanț, escarpă și turnuri rotunde în plan (unul cu diametrul de 11 m și trei cu diametrul de 5 m) ¹⁵.

În cazul fortificației de la Gorodok (pe Bugul de Sud), amplasată pe un promontoriu cu margini abrupte în apropierea unui râu navigabil, linia defensivă contura un bor de deal cu dimensiunile de 150×500 m, fiind compusă dintr-un perete de piatră, șanț și val ¹⁶.

Amplasarea acestor situri în poziții strategice, de-a lungul drumurilor comerciale care uneau Asia cu Europa de est, indică faptul că ele au fost amenajate pentru a oferi protecție în fața migratorilor, sarmați sau huni. Un caz aparte, în contextul fortificațiilor, îl prezintă ruinele castrului de la Pietroasele (jud. Buzău), care a fost reutilat pe anumite sectoare în perioada de habitat în zonă a comunităților Sântana de Mureș – Černjachov ¹⁷. Asupra acestei probleme a stăruit B.

¹⁴ A.T. Smilenko, V.A. Mizin, *Gorodišče černjahovskoj kul'tury*, în „Slavjane i Rus”, Kiev, 1979, pp. 48 – 66; A. Smilenko, *Gorodišče Basmačka III – IV v. n.ē.*, Kiev, 1992.

¹⁵ B. Magomedov, *Černjachovskoe gorodišče u s. Aleksandrovka*, în „Dnestro – Dunajskoe mezhdureč'e v I – načale II tys. n.ē.”, Kiev, 1987, pp. 26 – 41; B. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura Severo – Zapadnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1987.

¹⁶ B. Magomedov, *Mogil'nik u gorodišča Gorodok na Južnom Buge*, în “Pamjatniki drevnich kul'tur Severnogo Pričernomor'ja”, Kiev, 1979, pp. 105 – 114; B. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura...*; B. Magomedov, *Černjachovskaja kul'tura. Problema etnosa*, Lublin, 2001, p. 20, 107; Al. Popa, *Romains ou Barbares?...*, p. 42 – 43, 125.

¹⁷ Gheorghe Diaconu, *Castrul de la Pietroasele*, în „A. Odobescu, Opere”, București, 1976, pp. 1055 – 1072; Gh. Diaconu, M. Tzony, *Prezența romană la curbura Carpaților în sec. III*

Magomedov, care le identifica drept centre ale conducătorilor de triburi ¹⁸, ulterior Al. Popa ajungând la concluzia că artefactele atribuite culturii arheologice Sântana de Mureș – Černjachov, identificate în siturile respective, nu pot demonstra cu certitudine că fortificațiile au fost ridicate de reprezentanții acestei culturi, mai curând aceste comunități au reutilizat fortificații mai timpurii ¹⁹. Și într-adevăr, în cazul tuturor celor trei situri din Ucraina au fost identificate și alte nivele de locuire.

Fără a alimenta polemica privind autoratul fortificațiilor utilizate în sec. III – IV p. Chr. pe teritoriul Ucrainei, conchidem că coroborarea elementelor de fortificație identificate la Sobari cu alte cazuri din arealul culturii unde se regăsesc cetăți utilizate de comunitățile culturii arheologice Sântana de Mureș – Černjachov scoate în evidență lipsa unor modele unice. Constructorii se dirijau după situația topografică individuală a zonei și doar anumite elemente generale, precum pavajul citadelor, utilizarea palisadelor, în edificarea zidurilor își găsesc în unele cazuri analogii. Astfel, modele similare construcțiilor de la Sobari ar trebui căutate în mediul provincial roman.

Abrevieri:

AIU – *Archeologičeskie issledovanija na Ukraine*, Kiev.

MIA – *Materialy i Issledovania po Archeologii SSSR*, Moskva.

SA – *Sovetskaja Archeologija*, Moskva.

– IV. *Semnificația ei istorică în lumina cercetărilor de la Pietroasele*, în „Spiritualitate și creștinism la întorsătura Carpaților”, București, 1983, pp. 69 – 77; Gh. Diaconu, M. Tzony, Mircea Constantinescu, V. Drâmbocanu, *L'ensemble archeologique de Pietroasele*, în „Dacia N.S.”, 21, 1977, pp. 212 – 231.

¹⁸ B. Magomedov, *Gorodišča Černjahoskoj kul'tury*, în „AIU”, v 1978 – 1979 gg., Dnepropetrovsk, 1980, pp. 133 – 134.

¹⁹ Al. Popa, *Romains ou Barbares ? ...*, p. 128.

Lista ilustrațiilor

Planșa I – Situl Sobari.

Planșa II – Rezultatele și interpretarea investigațiilor geomagnetice.

Planșele III – V – Secțiuni arheologice.

Planșa VI – Hartă și plan fortificații cultura Sântana de Mureș – Černjachov.

Fig. 1. Sobari "La cetățuie". Localizarea sitului

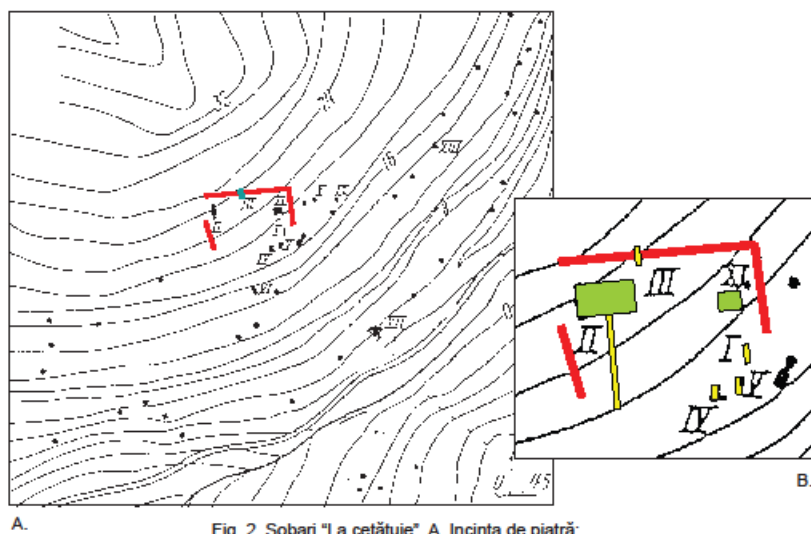

Fig. 2. Sobari "La cetățuie". A. Incinta de piatră;
B. Sondajele în limitele incintei

Planşa I

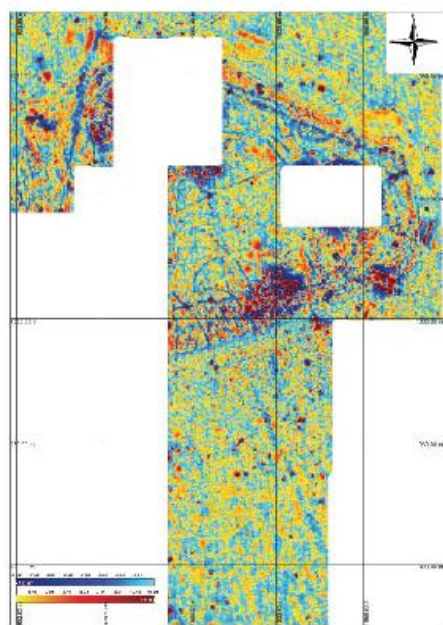

Fig. 3. Rezultatele investigațiilor geomagnetice (Popa et al. 2010)

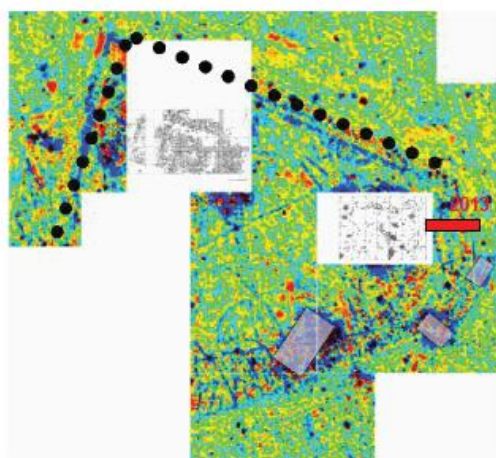

Fig. 4. Interpretarea investigațiilor geomagnetice (Postică et al. 2010)
cu indicarea sondajului din anul 2013

Planșa II

A.

B.

Fig. 5. Secțiunea XII. Pavajul de piatră
A. - vedere dinspre nord-est; B. - vedere dinspre sud-est

Fig. 6. Secțiunea XII. Piatră cu mortar

Planșa III

Fig. 7. Secțiunea XII. Vedere dinspre nord-est. Pietre cu urme de prelucrare

Fig. 8. Secțiunea XII. Vedere dinspre sud. Ruinele incintei

Planșa IV

Fig. 9. Secțiunea XII. Gropile de la palisadă

Fig. 10. Secțiunea XII. Profilul zidului

Planșa V

Fig. 11. Harta fortificațiilor în mediul Sântana de Mureș - Cernjachov

--- Liniele culturale Sântana de Mureș - Cernjachov

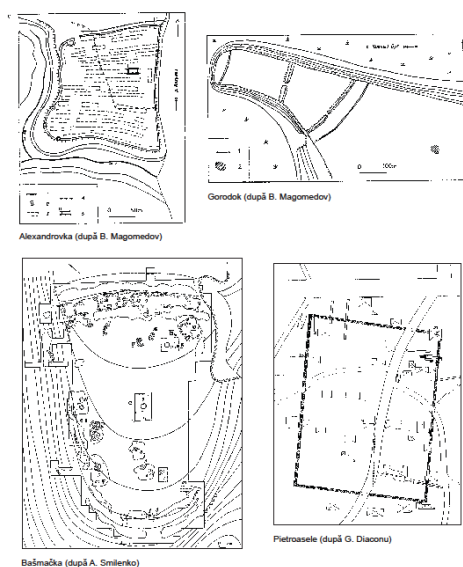

Fig. 12. Planul fortificațiilor din mediul Sântana de Mureș - Cernjachov

Planșa VI

CASTRE ROMANE DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI

GHEORGHE DRAGOTĂ
Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat” – Făgăraș

ROMAN CAMPS IN FAGARAS COUNTY

ABSTRACT

During the Roman rule in Dacia, Fagaras County was part of the province Dacia Inferior. In Fagaras County, the Roman camps from Hoghiz, Feldioara, Boita and Cincsor have been explored for the Roman Age.

In these camps dating from the 2nd and 3rd cc. some military units especially cohorts had their residence: Cohors III Gallorum at Hoghiz, Cohors II Flavia Numidarum at Feldioara, Cohors II Flavia Bessorum at Cincsor.

The archaeological materials discovered in the Roman camps lying on the banks of the River Olt, in Fagaras region, are characteristic of any other camps: building materials (stone, bricks, tiles and gutters), tools, arms, jewels, coins as well as a great deal of Roman provincial ceramics.

The camp system in the Olt Valley guaranteed security for the south – east border of Transylvania.

The next archaeological researches in Fagaras County for the Roman period will give further information about the life and civilization of the Daco – Roman people in this region.

Cuvinte cheie: castre romane, Hoghiz, Feldioara, Boița, Cincșor, cohorte, material arheologic, cercetări arheologice.

Keywords: Roman camps, Hoghiz, Feldioara, Boita, Cincsor, cohorts, archaeological researches.

În urma cuceririi romane, cea mai mare parte a Daciei a fost transformată, pentru 165 de ani, în provincie romană imperială.

Apărarea Daciei în timpul stăpânirii romane a fost asigurată prin efective militare și prin organizarea unui puternic sistem defensiv, constând din lucrări de fortificație ridicate la granițele provinciei, ca și în interiorul ei. Ca și în celelalte

provincii ale imperiului, armata romană din Dacia era alcătuită din legiuni și trupe auxiliare, la care se adaugă și unele formațiuni neregulate sau temporare. Trupele auxiliare care au staționat în Dacia au fost constituite din ale, cohorte și numeri, alele fiind trupe de cavaleriști iar cohortele de pedestrași. Alele și cohortele poartă obișnuit numele semințiilor din care au fost recrutate, la început aceste trupe auxiliare din Dacia fiind originare din provinciile de limbă latină ale imperiului. În afară de ale și cohorte, în Dacia romană au staționat și formațiuni neregulate, recrutate din ținuturile mărginașe și mai puțin romanizate ale imperiului, care își păstrau armamentul și felul de luptă, numai comandanții fiind romani. Din timpul împăratului Hadrian aceste unități militare se numesc și sunt organizate în numeri.

Organizarea sistemului defensiv a început îndată după cucerirea romană, pe timpul împăratului Traian și a fost, apoi, treptat amplificat și desăvârșit pe timpul împăraților următori. Sistemul defensiv al Daciei romane folosește aceleași elemente de fortificație ca și în restul imperiului, obișnuite în secolele II – III d.Hr., ținându-se seama de configurația geografică, mai ales de la granițele provinciei. Acest sistem defensiv se baza, în primul rând, pe numeroase castre, mai mari sau mai mici, castele, burguri și turnuri.

Castrele erau astfel dispuse pe teren încât închideau, în primul rând, văile care intrau sau ieșeau din podișul central al Transilvaniei, barând principalele căi de pătrundere în provincie.

În perioada stăpânirii romane, Țara Făgărașului a avut o deosebită importanță strategică și economică pentru provincia romană Dacia. Sud – estul Transilvaniei și implicit zona din dreapta Oltului, de la cucerirea romană și până în anii 118 – 119 d.Hr., era subordonată provinciei Moesia Inferior, iar după 118 – 119 d.Hr. și până la 158 d.Hr. sau chiar până la 167 d.Hr., aparținea provinciei Dacia Inferior (Malvensis).

Ca urmare a atacurilor sarmaților (iazigi și roxolani), Hadrian a luat măsuri de fortificare a graniței estice, pe linia Oltului, și de reorganizare a provinciei cucerite de Traian, prin constituirea provinciilor Dacia Inferior (Malvensis) și Dacia Superior (Apulensis), foarte probabil în anii 118 – 119 d.Hr. Este posibil ca, la sfârșitul domniei lui Hadrian (117 – 138) sau în vremea lui Antoninus Pius (138 –

161), valea Oltului făgărășean să fi fost atașată la Dacia Inferior, după cum indică numele trupelor auxiliare staționate în castele din această zonă (cohors II Flavia Numidarum la Feldioara, cohors II Flavia Bessorum la Cincșor și cohors Gallorum la Hoghiz).

Primele caste întemeiate pe linia Oltului datează încă din timpul războaielor de cucerire a Daciei, după cum indică și numele unei localități Castra Traiana (Sâmbotin, jud. Vâlcea). Dar fortificarea acestei linii de graniță și organizarea ei ca frontieră a provinciei are loc pe timpul lui Hadrian (117 – 138), după abandonarea teritoriului Munteniei și reorganizarea Daciei. Întărirea și amplificarea sistemului defensiv pe linia Oltului continuă pe timpul împăraților următori, mai ales în vremea lui Antoninus Pius (138 – 161), Septimius Severus (193 – 211) și chiar după aceea.

Trebuie precizat faptul că linia castrelor a fost stabilită în sudul Transilvaniei, pe terasa dreaptă a Oltului, probabil pornind de la considerente strategice. O excepție o constituie castrul de la Hoghiz care se afla pe malul stâng al Oltului și care, probabil, avea rolul să apere și să înlocuiască comunicațiile pe drumul care trecea râul pe podul dinspre Ungra, la circa 450 – 500 m de castru și care făcea trecerea „Pe Ardeal”¹.

Cercetările arheologice efectuate în Țara Făgărașului, pentru epoca romană, au cuprins castele de la Hoghiz, Feldioara și, mai recent, Cincșor, ridicate tocmai în fața (orientare nord – sud) așezărilor dacice fortificate de la Arpașu de Sus, Breaza și a celei, probabil fortificată, de la Cuciulata², de pe „Pleșița Pietroasă”. La acestea se adaugă castrul de la Boița (Caput Stenarum), plasat la intrarea în importanta trecătoare montană Turnu Roșu, în zona imediat învecinată munților Carpați. Celelalte caste din acest sector, cele de la Hoghiz, Cincșor și Feldioara, au fost așezate la mare distanță de munți, pe malul Oltului. Deci construirea acestor caste s-a făcut în strânsă legătură cu valea Oltului, dar în același timp și cu trecătorile spre nord. Niciunul dintre caste nu este situat exact într-o trecătoare: castrul de la Hoghiz este situat puțin mai la est de valea Felmerului; castrul de la Cincșor este

¹ Florea Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, ed. a II -a, Ed. C2 design, Brașov, 2004, p. 144.

² Ioan Glodariu, Florea Costea, Ioan Ciupea, *Comăna de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, Cluj – Napoca, 1980, p. 25, 59 și 63.

mai la est de pasul de la Cincu; castrul de la Feldioara este situat puțin mai la est de gura de vărsare în Olt a văii Golbav și de pasul de pe valea Șomartinului.

Majoritatea castrelor din Dacia romană, dar și cele din Țara Făgărașului, cunosc cel puțin două faze de construcție, precum și unele refaceri.

Pe malul stâng al Oltului, la sud – vest de Hoghiz ³, se afla cel mai mare castru roman din sud – estul Transilvaniei. În realitate, castrul era situat în hotarul localității Fântâna, dar în literatura de specialitate s-a încetățenit cu denumirea de castrul de la Hoghiz. De fapt, în apropierea comunei Hoghiz se aflau două complexe romane: un castru, cu canabae-le aparținătoare, situat pe malul stâng al Oltului, în hotarul localității Fântâna și un castellum sau burgus, având și o așezare civilă, existente pe malul drept al Oltului, în comuna Ungra. În ceea ce privește castellum-ul de la Ungra, nu se știe ce unități auxiliare romane se aflau acolo.

Castrul, astăzi în ruină, este situat la 3 km sud – vest de satul Hoghiz, pe malul stâng al Oltului, în punctul "La Cetate". Ruinele din jurul castrului de la Hoghiz se întind și la Fântâna, unde se presupune că ar fi fost necropola castrului ⁴.

În vremea stăpânirii romane, zona Hoghizului avea o mare importanță strategică și economică, constituind un punct de unde se putea controla întreaga circulație de pe drumurile romane din sud – estul Transilvaniei. Pe la castrul de la Hoghiz trecea un drum roman important, cu direcția est – vest, care o lua apoi pe râul Olt, spre Moldova prin trecătoarea Oituz.

Cercetarea sistematică a castrului de la Hoghiz (fig.1) a început în 1948 ⁵ și s-a continuat, prin cercetări cu caracter didactic efectuate de Universitatea din Cluj, între anii 1975 – 1979 ⁶. Având o formă dreptunghiulară, nu i s-au putut preciza nici orientarea și nici porțile, dar se constatare că a cunoscut două faze de construcție. În prima fază de construcție, cea a castrului cu val de pământ, ce data probabil din

³ Kurt Horedt, *Cercetări arheologice din regiunea Hoghiz – Ungra și Teiuș*, în „MCA”, vol. I., 1953, pp. 785 – 798; vezi și Dumitru Protase, *Castre romane cu dublu zid de incintă descoperite în Dacia*, în „Sargetia”, 13, 1977, pp. 196 – 200.

⁴ Dumitru Protase, *Descoperiri și date inedite privind castrul roman de la Hoghiz*, în „Studia Historica et Theologica”, Iași, 2003, pp. 125 – 134.

⁵ K. Horedt, *Pătrunderea și așezarea slavilor în Transilvania. Raportul colectivului asupra săpăturilor executate în reg. Târnava Mare*, în „SCIV”, 1, 1, 1950, pp. 123 – 125.

⁶ Fl. Costea, *op. cit.*, I. c.

vremea lui Traian până la Hadrian, s-a ridicat o incintă dublă, alcătuită din două rânduri de palisade, situate la 3 m una de alta, cu bermă de 2,50 m și șanț, cu pereții drepecți. Suprafața castrului de piatră însuma 3,6 ha (220 x 165 m) și păstra, în general, dimensiunile castrului de pământ. El a avut o incintă dublă, alcătuită din două rânduri de ziduri paralele, porțiunea dintre ele umplută cu pământ, legate din loc în loc cu ziduri transversale, având colțurile rotunjite și prevăzute cu câte un turn ⁷. Săpăturile arheologice au demonstrat că au existat, deci, două faze de construcție: a) cu val de pământ; b) cu zid dublu din piatră, cu plan rectangular, fără turnuri de colț, cu porți patrulatere.

Acest castru, împreună cu cele de la Caput Stenarum (Boița) și Angustia (Brețcu), prezintă – prin alcătuirea incintei duble – o particularitate, remarcată nu numai pentru castelele din colțul de sud – est al Transilvaniei, cu același gen de incintă ⁸. În interiorul castrului au fost identificate câteva ruine de clădiri și conducte de canalizare. Lângă castru, spre Olt, s-a dezvoltat o așezare, unde se întindeau obișnuitele canabae. Pe celălalt mal al râului (în perimetrul actualei localități Ungra) exista o mare construcție romană de zidărie, un castellum (sau un burgus), menit să asigure capul de pod dinspre nord. Sub ocrotirea acestei întărituri luase ființă și o așezare civilă. În centrul de la Hoghiz – Ungra au staționat mai multe unități militare romane, unele concomitent, altele succesiv. La Hoghiz, cea mai veche trupă militară romană cunoscută până acum era Ala I Asturum, care a luat parte la războiul de cucerire a Daciei. Probabil, a ridicat castrul de pământ imediat după cucerirea romană sau încă pe vremea războiului din anii 105 – 106 și a lăsat aici tegulele cu ștampilele ALAS (scrisă invers) și AIA (Ala I Asturum), care era o unitate de cavalerie formată din trupe de hispani. Una dintre tacticile folosite de ei era aceea de a călări câte doi pe același cal, iar în bătălie unul descăleca și lupta ca pedestru. Ala I Asturum a rămas la Hoghiz și după vremea lui Hadrian, ceea ce nu exclude posibilitatea prezenței aici și a unității Numerus Illyricorum. Având în vedere mărimea castrului și existența a două fortificații învecinate, prezența simultană a mai

⁷ Cristian M. Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986, p. 81; Idem, *Armata romană din Dacia Inferior*, București, 1983, p. 117.

⁸ *Ibidem*, p. 82.

multor unități militare, trupe auxiliare, este un fapt explicabil și la Hoghiz.

Așa se explică faptul că în castrul de la Hoghiz, pornind de la descoperirea unor ștampile tegulare, se afla – cel puțin pe vremea lui Antoninus Pius – și Numerus (equitum) Illyricorum, care făcea parte, de asemenea, dintre trupele auxiliare ale Daciei Inferior ⁹.

Cu prilejul săpăturilor arheologice sistematice a rezultat un bogat material arheologic, epigrafic și numismatic: resturi de ziduri, ceramică provincială (străchini, castroane, căni cu o toartă sau cu două etc.), inclusiv terra sigillata, cărămizi, țigle, fragmente de apeducte, unelte, arme din fier și din bronz, obiecte diverse din bronz, os, sticlă, piese sculpturale, statui din bronz înfățișând diferite zeități, monede imperiale (de la Traian până la Filip Arabul). Pe lângă aceste materiale, s-au mai descoperit inscripții, olane, cărămizi ștampilate, care confirmă că aici și-au avut garnizoana ori s-au aflat temporar Ala I Asturum, o vexilație a Legiunii XIII Gemina, Numerus Illyricorum, pe vremea lui Antoninus Pius (138 – 161) și Cohors III Gallorum, transferată la Hoghiz pe timpul împăratului Marcus Aurelius (161 – 180), după războaiele marcomanice (167 – 172), care făceau parte din trupele auxiliare ale Daciei Inferioare ¹⁰. Staționarea la Hoghiz a unității se poate data în perioada posterioară anului 167, aici staționând mai multe unități militare romane, în parte concomitent, în parte succesiv.

Ca urmare a măsurilor de fortificare a graniței estice, pe linia Oltului, Hadrian a adus la Hoghiz o vexilație a Legiunii XIII Gemina, care – pe lângă construcția castrului – i-a ridicat și un monument imperial de piatră, dedicat împăratului Hadrian ¹¹. Vexilația de la Hoghiz a legiunii XIII Gemina a înființat aici un post înaintat, având menirea de a supraveghea bifurcarea drumului roman, care se îndrepta, în parte, către Cumidava (Râșnov), iar în parte către Angustia.

Legiunea XIII Gemina, care a staționat în Dacia tot timpul stăpânirii

⁹ Géza Bakó, *O vexilație a legiunii XIII Gemina în sud – estul Transilvaniei*, în „SCIVA”, 28, nr. 2, 1977, p. 201.

¹⁰ Idem, *Numerus Illyricorum la Hoghiz*, în „SCIVA”, 26, nr. 1, 1975, p. 145.

¹¹ Vasile Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj – Napoca, 1985, p. 69.

romane, avându-și sediul la Apulum, a trimis numeroase vexilații în diferite puncte, pentru a supraveghea zonele de importanță strategică și economică.

Dintre descoperirile monetare din castru și din așezarea civilă din apropiere, sunt semnalate în literatura de specialitate emisiuni provenite de la împărații Traian, Hadrian ¹², Antoninus Pius, Severus Alexander, Gordian al III -lea, Filip Arabul (247), precum și emisiuni de după retragerea stăpânirii romane din Dacia.

În urma descoperirilor întâmplătoare și a cercetărilor sistematice a rezultat un bogat material arheologic, epigrafic și numismatic, precum: ceramică provincială romană (inclusiv terra sigillata), unelte, arme din fier și bronz, obiecte diverse din bronz, os, sticlă, piese sculpturale, monede consulare și imperiale romane, inscripții etc.

Datarea castrului de la Hoghiz este incertă: se presupune că faza de pământ datează din vremea împăratului Traian, până în timpul împăratului Hadrian, iar după această dată începe faza de piatră a castrului, cu zid de incintă dublu.

În anul 1973 au început cercetările arheologice de la Feldioara ¹³, în cadrul săpăturilor de salvare prevăzute a fi executate în zona Oltului ardelean, unde a fost identificat cel de-al patrulea castru dinspre est, pe Oltul transilvan, al 45 -lea în sistemul defensiv al Daciei romane, situat pe partea dreaptă a Oltului și făcea parte din sectorul VIII de apărare ¹⁴ (fig. 2).

Acesta a constituit, împreună cu castrele de la Cincșor și Hoghiz, un fel de a doua linie de apărare în spatele limesului și a aparținut provinciei Dacia Inferior (Malvensis). Ca și castrele de la Hoghiz și Cincșor, era așezat la mare distanță de munți, în mijlocul sectorului de sud – est al sistemului defensiv al Daciei romane, în apropierea unor căi de trecere din Țara Făgărașului spre nord, pe locul numit „Cetatea”, „Cetățea” sau „Pe Cetățea”, spre satul Feldioara (comuna Ucea), la

¹² Corneliu Popa, *Castrul de la Hoghiz în lumina unor noi descoperiri monetare*, în „SCIIVA”, 41, nr. 3 – 4, 1990, p. 310; vezi și Cristian M. Vlădescu, *op. cit.*, p. 81, Dumitru Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatiei*, București, 1966, p. 94.

¹³ Nicolae Gudea, Ioan I. Pop, *Castrul roman de la Feldioara (Făgăraș)*, în „Cumidava”, VIII, 1974 – 1975, Brașov, pp. 39 – 54; idem, *Săpăturile din castrul de la Feldioara*, în „MCA”, 14, 1980, pp. 289 – 291.

¹⁴ Nicolae Gudea, *Sistemul defensiv al Daciei romane*, în „Apulum”, XII, Alba – Iulia, 1974, pp. 182 – 192.

jumătatea distanței dintre Olt și sat. A fost distrus aproape jumătate de o inundație sau de un curs mai vechi al Oltului, deviat spre nord. S-au descoperit două laturi cu porți și bastioane patrulate ieșite din linia zidului, un turn de colț trapezoidal, un turn de curtină și două barăci.

Au fost cercetate laturile de nord – est și nord – vest, păstrate pe 86 m și respectiv 98 m, mai ridicate decât terenul din jur ¹⁵. Castrul avea formă patrulateră, cu colțurile rotunjite, fiind prevăzut la început cu val de pământ iar apoi cu zid de piatră. Au existat, deci, două faze de construcție: una a valului de pământ și a șanțului și a doua a zidului. Zidul castrului a fost construit din rocă locală, de gresie calcaroasă șiistoasă. Temelia zidului are grosimea de 1,5 m, este înaltă de 40 – 45 cm, pietrele ei nefiind prinse cu mortar.

Zidul propriu-zis avea grosimea de 1,10 – 1,25 m și se diferenția de temelie printr-un soclu. Laturile de nord – vest și sud – est erau mai lungi, de 135 m, iar cele de nord – est și sud – vest erau mai scurte și aveau 116 m. Poarta *praetoria* se afla pe latura de nord – est, orientată spre castrul de la Cincșor, în timp ce poarta *principalis sinistra* se afla pe latura de nord – vest.

Drumul prin poarta de la nord – est era *via praetoria*, iar prin poarta de nord – vest era *via principalis*. Între șanțul de apărare și zid nu exista *bermă* (spațiu de circulație), iar în spatele zidului se afla *aggerul* (valul de pământ).

Castrul de la Feldioara ¹⁶ a fost construit în timpul războaielor dacice sau în primii ani ai provinciei Dacia traiană, pentru controlul drumului de-a lungul Oltului, constituind un fel de a doua linie de apărare (cu Cincșor și Hoghiz), în spatele limesului alutan. Castrul de la Feldioara se poate considera ca un castru al unei linii de rezervă, retras în spatele liniei de graniță, dar putând interveni în cazul că aceasta era amenințată ¹⁷.

Materialul arheologic este diversificat, caracteristic pentru castre: materiale de construcție (piatră, cărămizi, țigle și olane), unelte, arme, podoabe ș.a. De

¹⁵ N. Gudea, I. I. Pop, *op. cit.*, p. 41.

¹⁶ Idem, *Un castru nou descoperit în sistemul defensiv al Daciei romane: castrul roman de la Feldioara*, în „Pontica”, 10, 1977, pp. 333 – 338; vezi și N. Gudea, *Castrul roman de la Feldioara. Încercare de monografie arheologică*, Ed. Mega, Cluj – Napoca, 2008, p. 365.

¹⁷ *Ibidem*, p. 338.

asemenea, au mai fost descoperite mai multe monede (atât în castru, cât și în așezarea civilă), ce se înșiruie de la Traian (98 – 117) la Filip Arabul (244 – 249), inclusiv piese imperiale din sec.I d.Hr. și un denarius republican din sec. I î.Hr. În campania de cercetări arheologice din anul 1989, în castru a fost descoperit un tezaur monetar din vremea imperiului. Astfel de monede erau cunoscute și anterior, tot prin cercetări sistematice. Tot la Feldioara, pe lângă cărămizile șampilate, au mai fost descoperite un număr mare de vase de lux (de tipul „terra sigillata”), opaițe fragmentare, vase de sticlă ș.a.

De asemenea, au mai fost scoase la lumină mai multe piese de echipament militar, între care se remarcă un capăt de teacă de spadă din bronz, o cataramă inelară de centurion, cu două terminații în formă de capete de cal, vârfuri de lănci, săgeți ș.a. După tipul armelor, mai lunguiețe, este sigur că provin din Africa și că soldații din castru și-au păstrat, mult timp, tipul de arme originale. Materialele din fier erau reprezentate prin arme (vârfuri de lănci, vârfuri de sulite, vârfuri de săgeți, călcâie de lance ș.a.), unelte (cârliche, grătar din fier, piroane, scoabe, dornuri, dălți, săpăligi, topoare, târnăcoape, elemente de broască și de îmbinare ș.a.). Materialele din bronz erau reprezentate prin aplici, ținte, falere, pandantive, fibule, catarames, zale, iar ca obiecte din piatră au fost descoperite râșnițe, gresii de ascuțit etc.

Pe baza materialului arheologic se poate presupune că, spre deosebire de castrele situate la sud de Carpați, viața fortificației de la Feldioara s-a prelungit și după mijlocul sec. III d.Hr. Mai mult decât atât, există material arheologic databil în ultimele decenii ale sec. III d.Hr., care dă posibilitatea să se întrevadă o prelungire a vieții și după părăsirea provinciei romane în timpul împăratului Aurelian (270 – 275).

Săpăturile arheologice au dovedit că în castrul de la Feldioara era locul de garnizoană al Cohortei II Flavia Numidarum, provenită din Africa (Numidia), care a lăsat aici cărămizi (fig. 3) și țigle (fig. 4) cu ștampilele COH(ors) NUMID(arum), COH(ors) NVM(idarum) ANT(oniniana) și C(ohors) N(umidarum) ¹⁸. Epitetul de „Antoniniana” îl poartă și la începutul sec. III d.Hr., dovadă în plus a vieții de lungă

¹⁸ Ioan I. Pop, *Cohors Numidarum Antoniniana la Feldioara – Făgăraș (jud. Brașov)*, în „SCIVA”, 26, nr. 2, 1975, pp. 289 – 292.

durată a castrului.

Castrul de la Feldioara, cu întreaga linie de apărare din care făcea parte, se poate considera ca un castru al unei linii de rezervă, retras în spatele liniei de graniță, dar putând interveni în cazul în care aceasta era amenințată.

Cohors II Flavia Numidarum a fost adusă în Dacia poate încă pe vremea războaielor de cucerire sau cu prilejul evenimentelor din anii 117 – 118. Această unitate militară auxiliară mai este menționată și în diplomele militare ale Daciei Inferior, din anii 129 și 140, ceea ce înseamnă că pe vremea împăraților Hadrian și Antoninus Pius făcea parte dintre trupele auxiliare ale acestei provincii ¹⁹. Întrucât singura ei garnizoană cunoscută până acum se afla la Feldioara, considerăm că s-a stabilit aici încă de la început. Cărămizile cu ștampila COH:NUM:ANT denotă că tot aici se afla și la începutul secolului al III -lea d.Hr. ²⁰. În 1989, în incinta castrului, a fost descoperit un tezaur monetar din vremea imperiului. Astfel de monede au fost descoperite și anterior, tot în urma unor cercetări arheologice sistematice. Monedele descoperite, ca și celelalte obiecte, asigură datarea acestui castru de la Feldioara în perioada cuprinsă între mijlocul veacului al II -lea d.Hr. și anii 260 – 270.

Prezența unor piese calcinate sugerează faptul că abandonarea castrului s-a făcut în urma unor evenimente violente, datorate probabil atacurilor populațiilor migratoare.

Așezarea civilă a fost identificată la nord – est de castru, în imediata apropiere a fortificației, într-o zonă la fel de supusă inundațiilor ca și castrul.

La Feldioara, în așezarea civilă, au fost identificate vestigii ale unor locuințe cu ziduri de piatră și încălzire prin conducte, ceea ce atestă prezența unor elemente de urbanizare. De asemenea, tot în afara castrului, au fost descoperite câteva fragmente de la vase modelate cu mâna, fără a se putea preciza dacă sunt contemporane acestuia.

Tot pe malul drept al râului Olt fusese construit și castrul de la Cincșor ²¹,

¹⁹ Ioan I. Russu, *Inscripțiile Daciei romane*, I, București, 1975, pp. 99 – 100 și 108 – 109.

²⁰ I. I. Pop, *op .cit.*, pp. 291 – 292.

²¹ Idem, *Atestări recente ale cohortei II Flavia Bessorum la Cincșor*, în „Cumidava”, XIII/2,

care a fost cercetat doar parțial pe parcursul mai multor campanii arheologice, eşalonate în decursul mai multor ani (fig. 5). Castrul roman de aici este situat tot în dreapta Oltului, ca și cel de la Feldioara, la circa 6 km est de sat, în punctul numit de localnici „Cetate” (Burgstatt), pe un teren cu o pantă domoală, mărginit de două viroage cu izvoare (fig. 6). În trecut, castrul roman de la Cincșor nu a fost explorat prin cercetări arheologice, fiind cunoscut doar în urma unor descoperiri întâmplătoare precum: ceramică provincială romană, opaițe, chei din bronz, terra sigillata, obiecte din metal, monede (de la denari la monede imperiale). Săpături sistematice au fost desfășurate în anii 1974, 1980, 1982 – 1983, 1986 – 1988, 1990 – 1991. Castrul este orientat est – vest, latura scurtă fiind cea de vest. Resturile castrului se păstrează doar în zona mai înaltă, unde au fost descoperite fragmente de cărămizi și piatră, mortar și multă ceramică.

În urma investigațiilor arheologice de până acum, au fost identificate resturi din zidul de pe latura de nord – est, precum și șanțul de apărare din acest sector ²², iar în ultima campanie arheologică a fost depistat unul din bastioanele de colț ale castrului, cel de sud – vest ²³. Șanțul avea o formă albiată, cu o lățime de 4 m, în cea mai mare parte fiind săpat în pământ negru. A fost umplut cu numeroși bolovani și cărămizi, precum și cu fragmente de mortar. În colțul de sud – vest s-a observat bastionul (de care am amintit mai sus) din care s-a păstrat doar temelia, fiind foarte prost conservat. Acesta a fost construit în tehnica *opus incertum*, din bolovani de carieră. Zidul de nord al turnului măsoară 0,70 m lățime, cel sudic 1,10 m, iar cel estic era mai îngust. În interiorul castrului s-au identificat urmele unui cuptor, o clădire (baracă) de 3,75 m x 2,50 m și materiale arheologice ce constau din ceramică grosieră, cărămizi și țigle fără ștampilă, cuie și piroane din fier ș.a..

Din perioada de funcționare a castrului se cunosc până acum următoarele categorii de materiale: ceramică provincială romană, inclusiv terra sigillata, opaițe, unelte, arme, inscripții, mozaicuri etc. De asemenea, au mai fost descoperite fragmente de țigle, având ștampila „C II F B” (fig. 7), cărămizi și olane (unele

Brașov, 1983, p. 43 – 45.

²² Fl. Costea, *Repertoriul ...*, p. 132.

²³ Dan Isac, Adriana Isac, *Noi date arheologice despre castrul roman de la Cincșor (jud. Brașov)*, în „Ephemeris Napocensis”, IV, Cluj – Napoca, 1994, p. 103 și urm.

șampilate), urmele unui cuptor (amintit mai sus), din care s-au păstrat porțiuni de cărămizi sparte, un mic depozit cu obiecte din fier, cuie și piroane din fier, o aplică semilunară, o brățară din sârmă de bronz ș.a.

Cât privește materialul arheologic recoltat, acesta a fost extrem de sărac, constând din ceramică grosieră, mai ales de culoare maronie și cenușie, cărămizi și țigle fără șampilă, multă zgură ș.a.²⁴. În apropierea castrului, în anul 1986 a fost descoperită întâmplător o mască romană de paradă (fig. 8). A fost scoasă la lumină de către excavatorul Gheorghe Nica în timpul lucrărilor de amenajare hidroenergetică a Oltului în zona Voila – Cincșor, la circa 50 m de malul drept al Oltului, la 3 km de satul Cincșor și aprox. 4 km de castrul roman. În același context arheologic, a mai fost găsită ceramică provincială romană fragmentară, o oală întreagă, un ulcior întregibil și un fragment de picior de amforă. Se pare că locul descoperirii nu era prea departe de canabae -le castrului.

Masca descoperită la Cincșor²⁵ înfățișează o figură feminină, tipic romană, cu analogii în Moesia Inferior (Krivna, Kalenik) și Pannonia Superior (Vișegrad), și în special cu masca feminină de la Romula (jud.Olt)²⁶. Masca de la Cincșor a fost confecționată din bronz, prin turnare și apoi cizelare, având greutatea de 570 g., înălțimea de 24,5 cm, lățimea maximă de 17 cm și adâncimea reliefului de 14,5 cm. Pentru a putea fi purtată, ochii, nările și buzele erau crăpate, iar de ambele părți ale obrazului existau câte două perforații, datorate niturilor de fixare a măștii de calotă (celălalt element al coifului, nedescoperit).

Masca mai prezintă în zona creștetului unele perforații, provocate probabil de cupa excavatorului în timpul scoaterii ei la lumină. Tot aici se pot vedea găurile cuiului de balama, pentru prinderea măștii de calotă și în acest loc. De asemenea, piesa mai prezintă urme de lovire, semne ale purtării acestei măști în timpul întrecerilor hipice pe echipe sau chiar în luptă, în cazul unui atac prin surprindere.

Ovalul feței este alungit și bine conturat, fruntea proporționată, nasul subțire

²⁴ *Ibidem*, p. 111.

²⁵ Gheorghe Dragotă, *Masca romană de bronz de la Cincșor (jud.Brașov)*, în „SCIVA”, 38, nr. 3, 1987, pp. 276 – 280.

²⁶ Cristian M. Vlădescu, *Masca de paradă de la Romula și încercarea de reconstituire a coifului de cavalerie romană*, în „SCIVA”, 32, nr. 2, 1981, pp. 195 – 204.

(puțin acvilin), gura mică și barbia cu gropiță. Singurul element de podoabă al măștii îl constituie un șirag de perle care strânge coafura, de la creștet către frunte și de aici pe părți. Părul este pieptănat în șuvițe ondulate, care acoperă și urechile și era probabil prins în coc la ceafă.

Despre calotă, cealaltă parte a coifului, nu putem face referiri fiindcă nu s-a găsit odată cu masca. Această mască în discuție putea fi folosită la parăzi militare, întreceri hipice pe echipe, exerciții militare sau în situații fortuite chiar în luptă, dar era incomodă pentru a fi purtată timp mai îndelungat. Din punct de vedere tipologic, masca aparține unui coif de cavalerist roman, de ceremonie, folosit probabil și în manifestații hipice pe echipe sau în cadrul unor exerciții militare, după cum s-a mai spus.

După opinia noastră, purtătorul acestei măști ar fi putut fi comandantul cohortei II Flavia Bessorum, unitate militară romană auxiliară, alcătuită din traci (*bessii* erau unul dintre cele 100 de triburi tracice), care-și avea atunci sediul în castrul de la Cincșor. Pe baza analogiilor cu alte măști aproape similare, precum măștile feminine de la Romula (Reșca) și de la Gilău (jud. Cluj), și a inventarului arheologic descoperit la Cincșor, masca poate fi datată în sec.II – III d.Hr.

Castrul de la Cincșor a fost identificat ca loc de staționare al cohortei II Flavia Bessorum, stabilită aici încă din timpul războaielor de cucerire a Daciei sau în anii 117 – 118. În preajma anului 101, unitatea aparținea armatei provinciei Moesia Inferior. În Dacia intracarpatică, singura ei garnizoană, identificată până acum, se afla la Cincșor. Se pare că această unitate militară era alcătuită din traci ²⁷, care inițial a staționat în Moesia Inferior. A luat parte la războiul din anii 101 – 102 și a rămas apoi în regiunea cucerită cu acest prilej. Cu ocazia reorganizării din anii 118 – 119, a fost cedată provinciei Dacia Inferior ²⁸. La est de satul Cincșor a fost reperat, pe mai mulți kilometri, drumul roman ce ducea de aici spre castrul de la Feldioara și mai departe spre cel de la Boița (Caput Stenarum).

Tot la Cincșor a putut fi delimitată suprafața pe care se întindea așezarea civilă, contemporană castrului, prin recoltarea unor materiale de proveniență

²⁷ I. I. Russu, *Tracii în Dacia romană*, în „Acta MN”, 4, 1967, pp. 86 – 88.

²⁸ *Ibidem*.

romană, alături de ceramică dacică. În incintă, din stratul roman, dar și de la suprafață, au provenit fragmente ceramice dacice modelate cu mâna și decorate cu brâu alveolar. Totodată, în cursul cercetărilor din așezarea civilă de epocă romană de la Cincșor, dezvoltată în jurul castrului de aici, au mai fost scoase la iveală un mic depozit de obiecte din fier, cuprinzând unelte agricole și meșteșugărești, opaițe stampilate, o mică piesă de artă etc. Interesante sunt, cu deosebire, cărămizile stampilate descoperite pe aproape toată suprafața cercetată, ce denotă conlucrarea soldaților cantonați în castru la ridicarea unor construcții din așezarea civilă.

Suntem convinși că viitoarele cercetări arheologice din această zonă ne vor ajuta să cunoaștem mai bine viața daco – romanilor de la Cincșor, în special, și din Țara Făgărașului, în general.

Tot pe malul drept al Oltului, integrat în Dacia Inferior, se afla și castrul de la Caput Stenarum (Boița), în fața pasului Turnu Roșu, la intrarea în defileul Oltului. În Tabula Peutingeriană, care a fost întocmită în jurul anilor 260 – 270, zona de la gura strâmtorii în care se afla și stațiunea romană este consemnată sub denumirea de Caput Stenarum (Capul Strâmtorii). Castrul era situat pe o terasă deasupra Oltului, la circa 700 m est de vatra satului Boița, în locul numit ”În Rude” (Ruda), dincolo de „Vechea Țiglarie”. Se văd urmele valului pe direcția nord – sud, iar pe o suprafață de 1 ha s-au găsit țigle, cărămizi și fragmente de vase romane. Plasarea castrului la intrarea în trecătoare a fost făcută din motive de apărare.

Ruinele acestuia au fost semnalate pentru prima dată de către Grigore Tocilescu ²⁹, care nu a întreprins cercetări. Cercetările arheologice sistematice au început în anul 1957, sub conducerea lui Constantin Daicoviciu ³⁰, când a fost pusă în evidență baza a două ziduri de piatră, la o distanță de 2 m unul de celălalt. Castrul are laturile inegale, ușor bombate, având dimensiunile de 47 x 41 m, cu latura mai lungă pe direcția sud – vest și colțurile rotunjite. Așezarea a avut un caracter militar, construcțiile grupându-se în jurul unei fortificații (castellum) construită din piatră, în *opus incertum*.

²⁹ Grigore Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologique en Roumanie*, București, 1900, p. 120.

³⁰ Constantin Daicoviciu, *Dacia. Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc*, Cluj, 1969, p. 378 și urm.

Investigațiile realizate pe laturile de vest și de sud au reliefat un zid exterior gros de 2,10 m, a cărui temelie este din piatră de carieră, legată cu mortar. La câțiva metri în interior se afla un al doilea zid, gros de aproximativ 1 m, alcătuit tot din pietre legate cu mortar ³¹.

Fortificația are colțurile rotunde, iar laturile de sud și de vest prezintă ziduri duble, care nu păstrează între ele aceeași distanță. În colțul de nord – vest, cele două ziduri se apropie unul de altul și se unesc într-un zid mai gros. La 1,50 m adâncime s-au surprins urmele construcțiilor de lemn care preced construcția de piatră. În direcția sud – est, la o distanță de circa 80 m de la fortificație, se găsesc ruinele unor modeste terme, prevăzute cu hypocaust și încăperile anexe, în direcția estică, de-a lungul unei terase, sprijinite pe margine de un zid în *opus incertum*, având grosimea de 0,70 – 0,80 m ³².

În apropierea fortificației, pe latura de nord – vest, se aflau unele construcții anexe, de lemn, pe fundații simple de piatră, acoperite în parte cu țigle, a căror destinație este de natură militar – gospodărească.

Cercetările, ale căror rezultate nu au fost comunicate în întregime, duc la concluzia că fortificația de aici – cu ziduri duble de incintă – constituie o particularitate comună cu a castrelor de la Hoghiz și Brețcu (Angustia) ³³. Zidurile duble se aflau numai pe laturile de vest și de sud, nu și pe laturile de est și de nord.

Datorită dimensiunilor sale modeste, s-a mai folosit pentru castrul de la Boița (Caput Stenarum) și denumirea de „castellum”, așa după cum erau denumite în antichitate fortificațiile ridicate de romani în apropierea drumurilor de circulație și pentru faptul că aici avem de-a face cu o mică și singură unitate, respectiv detașament, din Legiunea a XIII -a Gemina.

Castrul dispunea de o singură poartă, situată pe latura vestică, unde cele două ziduri „paralele” se apropiau aici mai mult unul de celălalt. Pe suprafața interioară a castrului nu au fost puse în evidență construcții de nici un fel, ceea ce

³¹ Mihail Macrea, *Șantierul arheologic Cașolț – Boița*, în „MCA”, VI, 1959, p.416 și urm.

³² Sabin Adrian Luca și colab., *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (Situri, monumente arheologice și istorice)*, Sibiu, 2003, pp. 61 – 62.

³³ Cristian M. Vlădescu, *Fortificațiile...*, p. 80.

reduce semnificația fortificației, rezervându-i doar funcția de apărare ³⁴.

Din săpături arheologice au ieșit la lumină fragmente de vase (descoperite în zona de construcții cu caracter civil, administrativ), piese de fier, puternic oxidate, alături de fragmente de tegule. Fragmentele ceramice proveneau de la vase de culoare gălbuie dar și de culoare neagră – cenușie (cu buza orizontală). Unele dintre fragmente, fiind mai mari, au dat posibilitatea clasificării în vase relativ mari, din categoria castroanelor, a oalelor de tip borcan (cu o toartă sau cu două toarte), ulcioare, farfurii, străchini, tăvi etc.

Au mai fost descoperite și lucerne și fragmente de lucerne romane, executate din lut ars și un tezaur monetar constând din 214 monede (denari și antoninieni), depuse într-un mic vas ceramic, începând cu piese de la Comodus și mergând până la Gordian al III -lea. Majoritatea monedelor descoperite (denari sau monede de bronz) au fost emise de împărații romani Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus, Septimius Severus, Caracalla, Elagabal, Severus Alexander, Gordian al III -lea, dar și de la împărătesele Faustina (soția lui Antoninus Pius) și Iulia Domna (soția lui Septimius Severus) ³⁵.

Având în vedere că unele cărămizi descoperite pe teritoriul castrului, în timpul săpăturilor, poartă ștampila Legiunii XIII Gemina (LEG XIII G) și un fragment de tegulă cu ștampila COH I... legată de existența, poate într-o fază anterioară, a unor construcții și probabil a unor fortificații (castru ?) de pământ, care nu au putut fi precizate până în prezent și după monedele de la Marcus Aurelius, s-a ajuns la concluzia că acest castru de la Boița a fost construit de un detașament al acestei legiuni, cel mai devreme la începutul sec. II d.Hr. sau în a doua jumătate a sec. II d.Hr. și a fost folosit până la retragere ³⁶. În urma cercetărilor efectuate la Boița (Caput Stenarum), s-a ajuns la concluzia că aici au staționat o cohortă aparținând armatei din Moesia Inferior, cât și o unitate (un detașament) a Legiunii XIII Gemina, ultima începând cu Marcus Aurelius. Potrivit rezultatelor de până

³⁴ M. Macrea, *op. cit.*, pp. 431 – 432.

³⁵ N. Lupu, *Săpăturile de la Boița*, în „MCA”, VII, 1960, pp. 412 – 422; idem, *O importantă descoperire la Caput Stenarum*, în „In memoriam Constantin Daicoviciu”, Cluj, 1974, p. 219 și urm.

³⁶ *Ibidem*, p. 420.

acum, construcțiile amintite sunt de pe vremea lui Marcus Aurelius, în timp ce unele dintre monumentele din interiorul fortificației par a fi dintr-o etapă anterioară, probabil din vremea lui Traian.

Importanța așezării romane de la Boița (Caput Stenarum) este subliniată și de descoperirea aici a unei stațiuni vamale. Aceasta era de bănuț în acest loc, dată fiind în primul rând importanța drumului care trecea pe la Turnu – Roșu și pentru că aici se afla limita Daciei Superior (Apulensis). Clădirea vămii de la Caput Stenarum a fost ridicată la scurtă vreme după ridicarea castrului și termelor.

Prin poziția sa la 1 km de gura pasului Turnu – Roșu, castrul de la Caput Stenarum avea o deosebită importanță, atât pentru apărarea graniței provinciei Dacia Inferior, cât și pentru supravegherea pasului din interiorul arcului carpatic și a drumului care se bifurca aici.

Stațiunea romană de la Boița (Caput Stenarum) a fost părăsită în urma tulburărilor pricinuite de invazia carpilor, din anul 245 d.Hr., fără să mai fie refăcută și pusă în funcțiune.

Nu este exclus ca între Feldioara și Șomartin, pe creasta dealului dintre acestea, să fi existat un „burgus”, în punctul numit de localnici „Cetatea de aur” (sașii, Goldberg), ”burgus” identificat nu numai prin ceramică, arme, monede (și din aur), ci și prin șanțuri de apărare (fără să existe cercetări sistematice) ³⁷. Este posibil ca și la Săcădate să fi existat un castru roman, care se pare că ar fi fost amplasat pe locul în care s-a dezvoltat mai târziu vatra satului ³⁸.

În timpul provinciei romane, regiunea dintre Olt și Munții Făgărașului era închisă și supravegheată în est prin castrul de la Cumidava (Râșnov), în vest prin castrul de la Caput Stenarum (Boița), iar puțina populație pe care o avea, căci este imposibil de admis, ca practic întreaga populație dacică să fie strămutată în interiorul provinciei ³⁹, fiind supravegheată prin castele de la Hoghiz, Feldioara și Cincșor. Astfel, prin acest sistem de caste se asigura securitatea frontierei de sud a Daciei intracarpătine. În cazul în care funcționa numai așa-zisul „limes

³⁷ Fl. Costea, *Repertoriul...*, p. 139.

³⁸ Nicolae Gostar, *Vămile Daciei*, în „SCIV”, 2, nr. 2, 1951, p. 165 și urm.

³⁹ I. Glodariu, *Aspecte ale politicii demografice romane în zona de sud a Transilvaniei*, în „Acta MN”, XIV, Cluj, 1977, p. 102.

transalutanus”, sectorul acesta de castre rămânea în afara limesului ⁴⁰.

Din cele prezentate se desprinde, deci, concluzia că în perioada stăpânirii romane a zonei limitrofe văii Oltului făgărășean, dintre anii 119 – 158, toate unitățile auxiliare cunoscute până acum din castelele de la Hoghiz, Feldioara, Cincșor și Boița (Caput Stenarum) aparțineau provinciei Dacia Inferior. Ca urmare, se poate afirma că, în toată acea perioadă, sud – estul Transilvaniei aparținea provinciei Dacia Inferior. Ulterior, fie cu prilejul reorganizării din anul 158 sau din anii 167 – 168, această zonă să fi fost cedată provinciei Dacia Superior (Apulensis).

După cum se știe, provincia Dacia Inferior nu avea legiune, dispunând numai de trupe auxiliare. Aceeași situație era și pentru provincia Dacia Porolissensis până în anii 167 – 168, când fusese instalată la Potaissa Legiunea a V -a Macedonica, transferată aici din Moesia Inferior. În fruntea celor două provincii se aflau, deci, nu legați imperiali, de rang senatorial sau pretorian, ci procuratori din ordinul ecvestru ⁴¹.

De bună seamă, în privința administrației, aceste două regiuni constituiau provincii aparte, dar din punct de vedere militar erau subordonate „legatului” din Dacia Superior, care îndeplinea și funcția de legat al Legiunii XIII Gemina ⁴².

Un rol important în buna administrare a provinciei, alături de armată și fortificații, l-au avut drumurile. Acestea, pe lângă menirea de a înlesni deplasarea rapidă de trupe și funcția strategică, dădeau impuls vieții economice, ușurând transportul de oameni și mărfuri. Sistemul rețelei de drumuri, asigurând legăturile Romei cu toate provinciile imperiului, avea misiunea de a întreține unitatea civilizației romane. Drumurile, alături de armată și așezările urbane, erau elemente primare într-o provincie nou cucerită. Organizarea militară și administrativă a provinciilor impunea stăpânirii romane construirea unei rețele de drumuri a cărei funcțiune, înainte de toate strategică, era menită să dea posibilitatea unor deplasări rapide de trupe, ușurarea transportului de mărfuri și de oameni.

În cadrul acestei rețele, drumurile din Dacia Inferior – implicit și cele de pe

⁴⁰ Dumitru Tudor, *Oltenia romană*, București, 1968, pp. 258 – 260.

⁴¹ Mihail Macrea, *Istoria României*, vol. I, București, 1960, pp. 353 – 355.

⁴² *Ibidem*, p. 338.

limesul Alutan făgărașean –, în directă legătură cu cele din Dacia Superior, făceau parte integrantă din sistemul general și unitar al comunicațiilor imperiale ⁴³. De obicei, în apropierea acestor castre se aflau căi de trecere din Țara Făgărașului spre nord, spre podișul transilvan.

Documentele esențiale pentru cunoașterea drumurilor romane sunt hărțile, în special Tabula Peutingeriană, în care apar stâlpii militari (pentru cunoașterea drumurilor), precum și numele și distanțele socotite în pași romani, între localități. În general, sunt folosite trasee naturale, pe lângă cursuri de ape, evitând dificultățile terenului, ca cel care traversa Țara Făgărașului pe la nord de Olt (pe Ardeal), folosit pentru mișcările de trupe și transportul de bunuri materiale.

Drumul roman din Țara Făgărașului se integrează în principalul drum strategic din Dacia Inferior, cunoscut de localnici sub numele de „drumul lui Traian”, care făcea legătura cu Transilvania. Pentru a ține legătura între Imperiu și garnizoanele romane din Dacia, Traian a dat ordin să se facă prin trecătoare un drum de piatră de vreo 60 km.

Urmele drumului roman, care venea pe Olt mergând până la Apulum, se văd la 4 km sud de satul Boița, cât și la nord de castru, în arături. De la Caput Stenarum (Boița), drumul se bifurca, îndreptându-se cu o ramură spre Apulum, părăsind linia Oltului, și cu o altă ramură continuând pe Oltul din Țara Făgărașului, pe dreapta Oltului – de la Caput Stenarum la Feldioara – și pe stânga acestuia, de la Cincșor la Hoghiz. La Caput Stenarum, cap de pod înainte ca drumul să intre în Țara Făgărașului, exista un punct obligatoriu de trecere de mare importanță strategică ⁴⁴. În acest punct, castrul controla trecerea peste Olt și întreținea comunicațiile cu celelalte castre de pe linia înaintată din colțul de sud – est al Transilvaniei (Olteni, Comalău). De la Hoghiz, legătura se făcea la Brețcu (Angustia), comunicând printr-un drum și cu celelalte castre menționate mai sus.

Este evident că aceste castre romane de pe Oltul transilvan nu constituiau fortificații de graniță în perioada existenței provinciei (119 – 275). Frontiera dintre

⁴³ Cristian M. Vlădescu, *op. cit.*, p. 98.

⁴⁴ N. Lupu, *Stațiunea romană de la Boița (jud. Sibiu)*, în „Acta Terrae Septemcastrensis”, I, Sibiu, 2002, p.101.

cele două provincii (Dacia Superior și Dacia Inferior), care eventual trecea peste culmile podișului Hârtibaciului, nu necesita o apărare. S-ar putea ca fortificațiile construite aici să fi fost ridicate într-o primă fază de existență a provinciei Dacia, dar orientate dinspre nord spre sud de Olt și Țara Făgărașului, nefiind încă încorporate în Dacia. În această fază, fortificațiile ar fi aparținut provinciei Dacia traiană.

Trupele însă, originare din Moesia Inferior, ne fac să credem că au putut fi fortificații ale acestei provincii încă din primii ani ai războaielor, când teritoriul de la nord de Olt nu era roman. Tot așa de bine însă s-ar putea ca fortificațiile acestea să fi constituit o linie de asigurare a importantului drum care, intrând în Dacia pe la Brețcu (Angustia), făcea legătura între zona pontică și centrul Daciilor. În ultimele decenii de existență ale provinciei, castrarele din această zonă au fost întărite, ca urmare a faptului că pierderea succesivă a celor două linii de apărare dinspre est (linia valului și linia Oltului) a făcut ca siguranța provinciei intra – carpatice să fie amenințată și dinspre sud. Este evident că aceste castrare nu au fost fortificații de frontieră, ci constituiau un fel de a doua linie de apărare în spatele limesului. Teritoriul de la sud de Olt a fost înglobat în întregime în Dacia Inferior, iar orientarea fortificațiilor nu era spre sud, ci spre nord ⁴⁵.

Prezența unităților militare auxiliare (cohorte, numeri) cantonate în castrarele romane din Țara Făgărașului, pe lângă rolul principal de asigurare a graniței provinciei romane de pe Oltul făgărașean, a fost unul din principalele elemente ale romanizării populației din această zonă. Elementele militare aflate în mijlocul acestei populații influențează, prin diversele și numeroasele lor activități, viața în toate domeniile ei. Cele mai însemnate aspecte sunt legate de construcțiile cu caracter militar, fortificațiile și drumul roman care trecea și prin Țara Făgărașului. Fortificațiile construite aici, ce au avut un puternic rol în romanizarea zonei, nu se abat de la regulile tehnicii și sistemului de construcție romane.

Din acest punct de vedere, toate aceste elemente au avut o importanță deosebită în procesul de romanizare, punând armata în contact direct cu populația, atrasă în noile forme de viață, favorizând în egală măsură atât apărarea provinciei cât

⁴⁵ N. Gudea, *Castrul roman de la Feldioara*, p. 27.

și dezvoltarea economică, factori activi în răspândirea civilizației și a limbii latine, ca și în progresul romanității.

Cercetarea în anii următori a castrelor, a așezărilor civile de pe lângă acestea și a altor așezări rurale din Țara Făgărașului, va aduce o sumă de noi date privitoare la locuirea acestei zone în epoca romană.

Abrevieri bibliografice

Acta MN – Acta Musei Napocensis, Muzeul de Istorie al Transilvaniei, Cluj – Napoca.

Apulum – Acta Musei Apulensis, Muzeul Național al Unirii, Alba – Iulia.

Cumidava – Cumidava, anuarul Muzeului Județean de Istorie Brașov.

MCA – Materiale și cercetări arheologice, București.

Pontica – Pontica, anuarul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.

SCIV – Studii și cercetări de istorie veche, Institutul de Arheologie V. Pârvan, București.

SCIVA – Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București (din 1974).

Sargetia – Sargetia. Acta Musei Devensis, Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1. Planul castrului de la Hoghiz, după K. Horedt („SCIV”, 1, nr. 1, 1950).

Fig. 2. Planul castrului de la Feldioara, după N. Gudea și I.I. Pop („Cumidava”, VIII, 1974 – 1975).

Fig. 3. Căramidă ștampilată descoperită în castrul de la Feldioara.

Fig. 4. Tegula mammata descoperită în castrul de la Feldioara.

Fig. 5. Planul castrului de la Cincșor, după D. Isac – A. Isac („Ephemeris Napocensis”, IV, 1994).

Fig. 6. Harta zonei Cincșor, după D. Isac – A. Isac („Ephemeris Napocensis”, IV, 1994).

Fig. 7. Țigla șampilată descoperită în castrul de la Cincșor.

Fig. 8. Masca romană de paradă descoperită în apropierea castrului roman de la Cincșor (sec.II – III).

Fig. 9. Hartă Țara Făgărașului – castre romane.

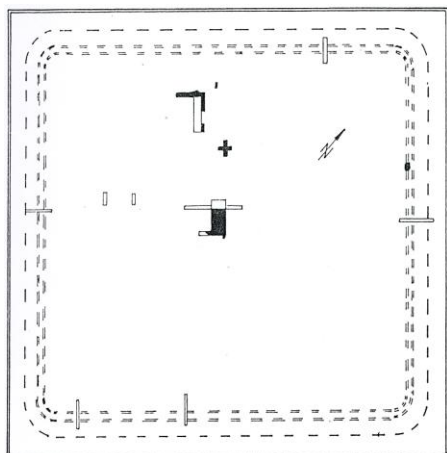

Fig. 1

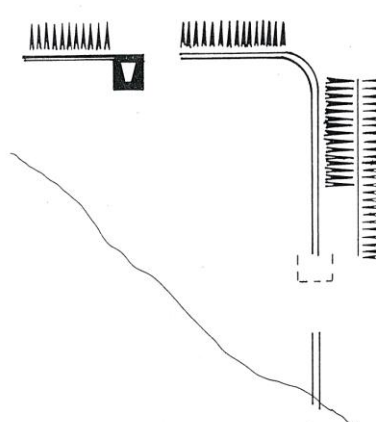

Fig. 2

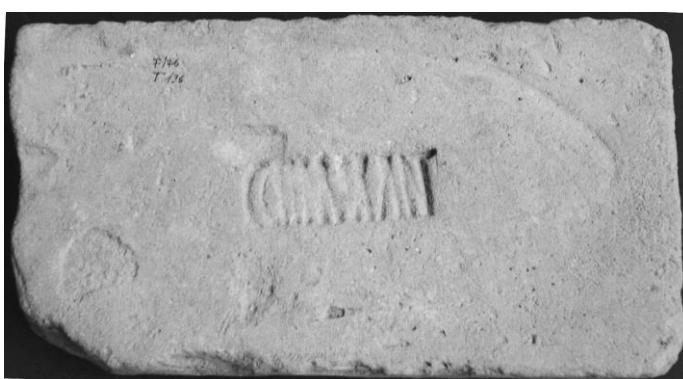

Fig. 3

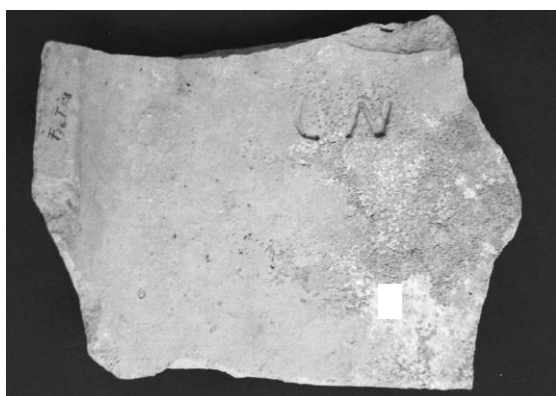

Fig. 4

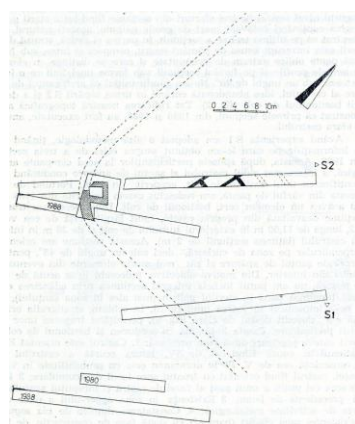

Fig. 5

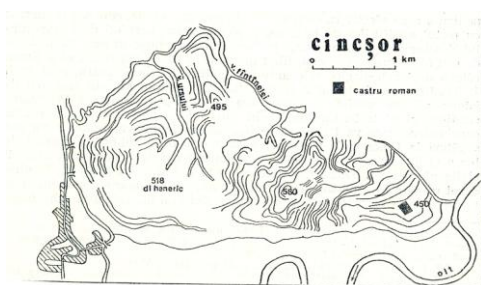

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

**BRĂȚĂRI DE TRADIȚIE BIZANTINĂ DESCOPERITE ÎN SPAȚIUL
NORD – DUNĂREAN (ROMÂNIA ȘI BANATUL SÂRBESC,
SECOLELE XI – XIII)**

SILVIU OȚA
Muzeul Național de Istorie a României – București

**BRACELETS OF BYZANTINE TRADITION FOUND IN THE NORTH DANUBIAN
AREA (ROMANIA AND THE SERBIAN BANAT, 11th – 13th CENTURIES)**

ABSTRACT

Together with the twisted – wire bracelets, with loops at the ends, and with glass-paste bracelets, of Byzantine tradition, in the 11th – 12th centuries were used the bracelets made of bar, made of platband or concave bracelets. Their shape and ornaments set them apart from the bracelets belonging to the Bielo Brdo horizon or those brought by the Hungarians in the Carpathian Basin. These types of adornments were found in 11 sites, with 12 cemeteries (*Izâmșa* – Dealul Fântânilor, *Hinova*, *Orlea*, *Pančevo*, *Svinița* – Km. Fluvial 1004, *Obreja* – Sat Bătrân, *Cuptoare* – Sfogea, *Șopotu Vechi* – Mârvilă, *Gornea* – Căunița de Sus, *Botoș* – Mlaka, *Botoș* – Živančevića dolja, *Vojlovica* – Humka Azotara). The mode of execution and the shape are the criteria used for proposing three main groups and more subgroups of bracelets, with nine patterns of ornament. The territorial distribution of these bracelets covers two areas of strong Byzantine influence – southern Banat and Oltenia.

Cuvinte cheie: brățări, bară, platbandă, bronz, Bizanț, necropole.

Keywords: bracelets, bar, platband, bronze, Byzantine Empire, cemeteries.

În secolele XI – XIII, alături de brățările de sârme torsionate cu ochiuri la capete și cele din pastă de sticlă, de tradiție bizantină, au apărut și cele din bară, platbandă sau cele concave. Prin formă și decoruri ele se diferențiază de cele ale orizontului funerar de tip Bielo Brdo și cele aduse de unguri în Bazinul carpatic. În spațiul Românesc și al Banatului sârbesc, au fost descoperite în 11 localități, cuprinzând un număr de 12 necropole (*Izâmșa* – Dealul Fântânilor, *Hinova*, *Orlea*, *Pančevo*, *Svinița* – Km. Fluvial 1004, *Obreja* – Sat Bătrân, *Cuptoare* – Sfogea, *Șopotu Vechi* – Mârvilă, *Gornea* – Căunița de Sus, *Botoș* – Mlaka, *Botoș* –

Živančevića dolja, *Vojlovica* – Humka Azotara). În funcție de modul de execuție și formă se disting trei grupe și mai multe subgrupe. Pe acestea au fost sesizate nouă modele de decor.

Brățărilor se concentrează în Banatul sudic și Oltenia, în teritoriul de influență bizantină.

Problema brățărilor de tradiție bizantină descoperite pe teritoriul României, este mai puțin cunoscută. De regulă, ele au fost publicate cu diverse ocazii, însă în multe situații s-a evitat precizarea provenienței lor. Atunci când s-a afirmat acest lucru, mențiunea a fost făcută atât de vag că aproape nimeni nu a luat-o în seamă. Cel mult s-au oferit analogii în țările vecine și cam atât.

Până în prezent au fost publicate doar câteva studii cu privire la brățărilor medievale, acestea referindu-se însă la piesele din sârme torsionate (Pl. 4) ¹ și cele împletite sau torsionate, lățite la capete ². Lor li se adaugă fragmente de studii ³ sau de volume ⁴ în care a fost abordată și această problemă. Piesele din sticlă sunt și ele în aceeași situație (Pl. 4) ⁵. În acest articol, voi avea în vedere acele exemplare din platbandă, precum și cele din bară, lățite la capete. Problema lor a mai fost abordată, însă într-un studiu de sinteză privind podoabele bizantine de pe teritoriul României ⁶ și într-un articol în care au fost cartate și astfel de podoabe ⁷. Dat fiind faptul că însă cele ultimele două articole au fost de sinteză, se impune și o clarificare a originii acestor piese de podoabă, precum și cronologia lor.

Aria lor de răspândire se limitează la spațiul Olteniei (*Izâmșa* – Dealul Fântânilor ⁸, *Hinova* ⁹, *Orlea* ¹⁰) și al Banatului (*Pančevo* ¹¹, *Svinița* – Km. Fluvial

¹ Oța 2006 a, pp. 253 – 255, 258 – 261, 267, Pl. I, p. 268, Pl. II, p. 269, Pl. III/30 – 31.

² Oța et alii 2010, pp. 155 – 171.

³ Teodorescu 1968, pp. 308 – 311.

⁴ Ștefan et alii 1967, p. 290, 291, Fig. 172, pp. 292 – 293; Barnea, Ștefănescu 1971, pp. 313 – 314; Teodorescu 1976, pp. 169 – 170; Diaconu, Baraschi 1977, pp. 120 – 121; Dumitriu 2001, pp. 61 – 68; Oța 2008, pp. 103 – 108.

⁵ Oța 2010, pp. 414 – 415; *** *Trag u vremenu. Novi predmeti iz zbirki gradskog muzeja Vršac 2000 – 2010*, Gradski Muzej Vršac, 2012, pp. 12 – 13.

⁶ Oța 2010, p. 416, Fig. 7; p. 416, Fig. 8.

⁷ Oța 2012, p. 127, 136, Pl. 5.

⁸ Dumitriu 2001, p. 127, Pl. 49/5 – 6.

⁹ Dumitriu 2001, p. 126.

¹⁰ Dumitriu 2001, p. 132, Pl. 97/4.

1004¹², Obreja – Sat Bătrân¹³, Cuptoare – Sfogea¹⁴, Șopotu Vechi – Mârvilă¹⁵, Gornea – Căunița de Sus¹⁶, Botoș – Mlaka¹⁷, Botoș – Živančevica dolja¹⁸, Vojlovica – Humka Azotara¹⁹). În total este vorba de 12 necropole cercetate sau din care s-au recuperat aceste podoabe (Pl. 3).

Repertoriul descoperirilor

1. Botoș (opšt.: Zrenjanin).

1.1. **Punct:** Mlaka.

Observații: piesele achiziționate provin probabil dintr-o necropolă sau grup de morminte; 1 – 2) două **capete de ace** de păr, din bronz, lucrate în tehnica granulației și filigranului; 3) **inel** din sârme de argint torsionate (D = 2,3 cm, grosime = 0,3 cm); 4) **brățară** din platbandă (Pl. 1/6), din bronz, decorată cu incizii (D = 5 x 4,5 cm, l = 0,5 – 0,7 cm).

Bibliografie: Stanojev 1989, p. 30 – 31; Oța 2008, p. 106, Pl. 51/3; Țicu 2009, p. 38, 40, Pl. 13/1 – 2, p. 138 – 139.

1.2. **Punct:** Živančevica dolja.

Observații: piesele achiziționate, provin probabil dintr-o necropolă sau grup de morminte; 1) **inel** din bronz (D = 2,2 cm, D chaton = 1,3 x 1,1 cm); 2) **inel** din bronz (D = 2,2 cm, D chaton = 1,5 x 10 mm); 3) **inel** din bronz (D = 2,3 cm, D chaton = 2 x 1,2 cm); 4) **inel** din bronz (D = 2,4 cm, D chaton = 1,9 x 1,4 cm); 5)

¹¹ Stanojev 1989, p. 89, 90; Oța 2008, p. 104, 106, Pl. 97/7 – 10; Țicu 2009, p. 40, Pl. 13/5 – 8, p. 148, 149.

¹² Boroneanț 1985, p. 112, Pl. I/3, 3a-b, p. 113; Dumitriu 2001, p. 136, Pl. 97/9; Oța 2008, p. 106, Pl. 100/4.

¹³ Oța 2008, p. 107; Țicu 2009, p. 38, Pl. 11/6 – 7, p. 148.

¹⁴ Țicu 2009, p. 38, Pl. 11/2 – 3.

¹⁵ Țicu 1998, p. 156, Fig. 38/M.12/8; Țicu 2003, p. 26, 55, Fig. 14/10; Oța 2008, p. 104, Pl. 105/10; Țicu 2009, p. 38, Fig. 38/4, p. 151.

¹⁶ Țicu, Lazarovici 1996, p. 89, Fig. 51; Oța 2008, p. 104, Pl. 75/2; Țicu 2009, p. 146.

¹⁷ Stanojev 1989, pp. 30 – 31; Oța 2008, p. 106, Pl. 51/3; Țicu 2009, p. 38, 40, Pl. 13/1 – 2, pp. 138 – 139.

¹⁸ Stanojev 1989, pp. 30 – 31; Oța 2008, pp. 106 – 107, Pl. 51/9.

¹⁹ Stanojev 1989, p. 40, 42; Oța 2008, p. 106, Pl. 125/1–2; Țicu 2009, p. 38, Pl. 13/4, p. 153.

brățară din platbandă, din bronz (Pl. 1/7), decorată cu puncte incizate ($D = 4,6/4,3$ cm, $l = 0,4 - 0,8$ cm); 6) **torques** din sârmă de argint torsionată, cu bucle la capete (grosime = $0,2 - 0,5$ cm); 7) **torques** din sârmă de argint.

Bibliografie: Stanojev 1989, pp. 30 – 31; Oța 2008, pp.106 – 107 , Pl. 51/9.

2. Cuptoare (**com.:** Cornea, **jud.:** Caraș – Severin).

Punct: Sfogea.

Mormântul 113/1981, plan. Conform lui I. Uzun, 1) **brățara** din bronz, provine dintr-o zonă cu morminte puternic deranjate, fiind găsită în poziție secundară. Descrierile autorilor cercetărilor sunt contradictorii în ceea ce privește piesa. I. Uzun precizează că este lucrată dintr-o bară de bronz, iar D. Țeicu din platbandă de bronz.

Bibliografie: Uzun 1987, p. 306, Fig. 7/a, p. 307; Țeicu 2009, p. 38, Pl. 11/2, p. 145.

3. Gornea (**com.:** Sichevița, **jud.:** Caraș – Severin).

Punct: Căunița de Sus.

Mormântul 12, plan; individual; înhumăție; adult; groapa dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite; adâncime 0,80 m; V-E; decubit dorsal, cu antebratul drept pe torace, palma mâinii stângi adusă pe bazin, picioarele întinse și paralele; mormânt cu anomalii anatomice; **inventar:** 1) **brățară** din bronz, ovală în secțiune, cu capetele lățite, pe brațul stâng (Pl. 2/5); 2) resturi **textile** găsite sub brățară.

Bibliografie: Uzun 1981, p. 184, 189, 207, Fig. 11/a; Țeicu, Lazarovici 1996, p. 89, Fig. 51; Oța 2005, p. 197; Oța 2008, p. 104, Pl. 75/2; Țeicu 2009, p. 146.

4. Hinova (**com.:** Hinova, **jud.:** Mehedinți).

Punct: proprietatea lui C. Trocan.

Mormântul 1, plan; individual; înhumăție; decubit dorsal; - 0,20 m; NV-SE; ; **inventar:** 1) la mâna dreaptă avea o **brățară** de bronz, concavă în secțiune, cu un capăt ascuțit, iar celălalt drept (Pl. 2/7); 2) în partea dreaptă a craniului avea un

cercel din bronz (argintat sau poleit cu staniu ?), cu pandantiv sferic fixat pe verigă cu sârmă filigranată; 3) la tâmpla stângă avea un alt cercel din același material; pe verigă, în trei puncte este înfășurată sârmă filigranată; pandantivul este ornamental cu filigran.

Bibliografie: Dumitriu 2001, p. 126; Ioniță 2005, p. 134, 198, Fig. 26/7 – 10.

5. Izâmșa (**com.:** Izâmșa, **jud.:** Mehedinți).

Punct: Dealu Fântânilor.

Observații: În timpul lucrărilor agricole de aici au fost distruse mai multe morminte, din care au fost recuperate câteva piese de inventar. Conform primei publicări a pieselor de aici, brățelele provin dintr-un singur mormânt, fiind găsite în asocierie cu două plăcuțe de diademă, scouci și un fragment de cercel cu pandantiv. Ulterior, în publicații, ideea că podoabele aparțin unui singur mormânt a fost abandonată. Aceasta se poate datora și cronologiei diferite a pieselor. Dintre acestea făceau parte două brățări din bronz: 1) **brățară** din platbandă de bronz (l = 1 cm; L = 15 cm). Capetele sunt rotunjite (Pl. 1/2). Decorul constă în puncte incizate care formează un chenar al piesei. În interiorul său sunt alte linii paralele, punctate, în zig – zag. 2) **brățară** din bronz (grosimea = 2 mm, L = 14,5 cm). Capetele sunt aplatizate și rotunjite (Pl. 2/4). Decorul constă în puncte incizate (opt grupări de câte patru și cruciulițe cu brațele egale pe capete).

Bibliografie: Galbenu 1974, p. 259, Fig. 3, stânga sus, p. 260; Dumitriu 2001, p. 127, Pl. 49/5 – 6; Oța 2006 b, p. 272, Fig. 4/2.

6. Obreja (**com.:** Obreja, **jud.:** Caraș – Severin).

Punct: Sat Bătrân.

Mormântul 24, plan; individual; înhumăție; la dreapta scheletului a avut depuse două pietre, una în zona craniului, iar cealaltă lângă bazin; adâncime 1,35 m; VSV-ENE; decubit dorsal, antebrațele pe abdomen, picioarele întinse; a fost descoperit la vest de nava bisericii; **inventar:** 1) în groapa mormântului, într-o

poziție secundară, a fost descoperit un fragment de **brățară** din platbandă, datat în secolul XIII.

Bibliografie: Oța 2008, p. 107; Țeicu 2009, p. 38, Pl. 11/6 – 7, p. 148.

7. Orlea (**com.:** Orlea, **jud.:** Olt).

Punct: necunoscut.

Observații: Din această localitate provin mai multe piese de podoabă și accesorii vestimentare medievale. Printre acestea, este și o **brățară** din bronz ale cărei capete sunt lățite și decorate cu cerculețe incizate, dispuse în formă de triunghiuri (Pl. 2/1).

Bibliografie: Dumitriu 2001, p. 132, Pl. 97/4; Ioniță 2005, p. 137, 220, Fig. 48/24.

8. Pančevo (**opšt.** Pančevo).

Punct: Gorniovaroška Țiglana.

Observații: Din acest punct provin următoarele piese de **inventar**: 1) **verigă de păr**, de argint (D = 23/20 mm); 2) **verigă de păr**, de argint (D = 23 mm); 3) **verigă de păr**, din bronz (D = 19 mm); 4) **brățară** din sârme de bronz împletite, cu ochi, respectiv cârlig, la capete (D = 78 mm); 5) **brățară** din platbandă de bronz (Pl. 1/3), decorată cu zig – zag-uri (D = 83/56 mm, l = 7 mm); 6) **brățară** din platbandă de bronz (D = 83/56 mm, l = 5 mm; Pl. 1/4); 7) **brățară** din platbandă de bronz, cu închizătoare și capetele lățite (Pl. 2/2), decorată cu romburi (D = 58 mm, l = 3 mm până la 13 mm); 8) fragment de **brățară** din platbandă, cu capătul lățit și cu închizătoare (Pl. 2/3), decorată cu romburi (D = 55 mm, l = 11 mm); 9) **aplică** din bronz, cordiformă, decorată cu motive vegetale (21 x 16 mm).

Bibliografie: Stanojev 1989, pp. 89 – 90; Oța 2008, p. 104, 106, Pl. 97/7 – 10; Țeicu 2009, p. 40, Pl. 13/5 – 8, p. 148, 149.

9. Svinița (**com.:** Svinița, **jud.:** Mehedinți).

Punct: Km. Fluvial 1004.

Mormântul 10, plan; individual; înhumație; adult; groapa dreptunghiulară, suprapusă de M.13; probabil cu fragmente de cărbune ars; adâncime 0,95 – 1,40 m; V-E; decubit dorsal, cu antebrățele pe abdomen sau torace; **inventar:** 1) **inel** din bronz, decorat cu patru puncte circulare, dispuse în jurul unui central, iar între puncte sunt T -uri, care în partea lor superioară au hașuri. Chatonul (circular și supraînălțat) și veriga fac corp comun (D = 2 cm). A fost descoperit în groapă; 2) **brățară** din platbandă (Pl. 1/8), decorată în tehnica ciocănirii (D = 5,5 cm, l = 1,4 cm, l la centru = 1,1 cm, grosime = 0,13 cm).

Bibliografie: Boroneanț 1985, p. 112, Pl. I/3, 3a-b, p. 113; Dumitriu 2001, p. 136, Pl. 97/9; Oța 2006 b, p. 246, 270, Pl. 2/7; Oța 2008, p. 106, Pl. 100/4.

10. Șopotu Vechi (**com.:** Dalboșeț, **jud.:** Caraș – Severin).

Punct: Mârvilă.

Mormântul 12, plan; în fortificație hallstattiană; individual; înhumație; adâncime 0,50 m; NV-SE; decubit dorsal, cu brațele de-a lungul corpului; conform planului, pare deranjat în zona picioarelor; **inventar:** 1 – 2) doi **cercei de tâmplă**, decorați în tehnica granulației și filigranului. Prima piesă este într-o stare de conservare mediocră, și a fost făcută din argint. Veriga este deformată și a fost prelungită prin sudarea unui fragment de bară, spre capătul ascuțit (D ext. = 42,2 mm, D barei = 2,5 mm). Montura, de formă biconică (H conurilor = 12,9 mm, lungimea conurilor = 26 mm), a fost fixată pe verigă cu fir de argint filigranat (6 – 7 spire de o parte și de alta a ei). A fost confecționată din foiță de argint, pe care, la vârf, au fost fixate trei granule de argint, dispuse simetric. La baza conului sunt câte trei grupuri de câte două granule (D = 2,4 – 3 mm) dispuse și ele simetric. Între grupurile de granule de la vârf și cele de la bază, pe con, au fost lipite fire de argint filigranat (groase de 0,7 mm). Între cele două conuri au fost sudate câte două fire de argint filigranat. A doua piesă este într-o stare de conservare mediocră. Veriga (D ext = 43,4 x 45,2 mm, D barei = 2,2 mm) a fost ușor deformată. Montura este similară cu cea a piesei precedente, doar că la baza unui con lipsește o granulă de argint (D granule = 2,7 mm, grosime fir de argint filigranat = 1 mm, D bazei conurilor = 19,2 mm, L conurilor = 24 mm); 3 – 5) **brățări** din sârme de bronz

torsionate, cu ochiuri la capete; 6) **brățară** din bronz ($D = 57,4$ mm), lățită și rotunjită la capete (late de 12,5 mm, respectiv 15 mm, lungi de 25 mm). Decorul constă din romburi incizate (Pl. 2/6). Pe corp, triunghiular în secțiune (grosimea = 2,8 mm, $l = 6$ mm, latura = 2,7 mm), are trei grupuri de câte patru incizii paralele (fiecare decor este lat de 4,5 mm).

Bibliografie: Țicu 1993, p. 241, 263, Fig. 6/M. 12/7; Țicu 1998, p. 156, Fig. 38/M.12/8; Țicu 2003, p. 26, 55, Fig. 14/10; Oța 2005, p. 197; Oța 2008, p. 104, Pl. 105/10; Țicu 2009, p. 38, Fig. 38/4, p. 151.

11. Vojlovica (opšt.: Pancevo).

Punct: Humka Azotara.

Mormântul 1, în movilă; individual; înhumație; sex feminin; V-E; decubit dorsal, cu palmele aduse pe bazin, iar picioarele întinse și paralele; **inventar:** 1) **brățară** din platbandă de bronz (Pl. 1/1), cu capetele rotunjite, decorată cu o linie ondulată ($D = 51/50$ mm, $l = 7$ mm), la mâna dreaptă; 2) **brățară** din platbandă de bronz, cu decor din puncte incizate (Pl. 1/5). Acesta constă dintr-un cadru dreptunghiular, din puncte, în care au fost incizate 14 cercuri punctate, unite între ele prin liniuțe punctate. La capetele brățării, ușor lățite, sunt două mici perforații ($D = 55/51$ mm, $l = 10 - 11$ mm).

Bibliografie: Stanojev 1989, p. 40, 42; Oța 2005, pp.198 – 199, 215, Fig 1; Oța 2008, pp. 106, 300 – 301, Pl. 125/1 – 2; Țicu 2009, p. 38, Pl. 13/4, p. 153.

Tipul descoperirilor (fără excepție, din necropole) demonstrează că aceste piese au fost folosite și ca inventar funerar.

Materialele de execuție indică faptul că majoritatea exemplarelor au fost executate din bronz.

Forma pieselor indică trei grupe de brățări:

I. Prima constă în acele exemplare confecționate din platbandă (*Botoș – Mlaka* și *Živančevičea dolja, Izâmșă – Dealul Fântânilor, Pančevo, Obreja – Sat Bătrân, Svinița – Km. Fluvial 1004, Vojlovica – Humka Azotara*). Acestea, la rândul lor, cuprind două subgrupe:

I.1. Piese cu aceeași lățime pe toată lungimea piesei (*Izâmșa* – Dealul Fântânilor, *Vojlovica* – Humka Azotara). La rândul lor, ele pot avea capetele rotunjite (*Vojlovica* – Humka Azotara; I.1.1) sau drepte (*Izâmșa* – Dealul Fântânilor; I.1.2.).

I.2. Piese puțin lățite spre capete (*Botoș* – Mlaka și *Živančevičea dolja*, *Pančevo*, *Obreja* – Sat Bătrân, *Svinița* – Km. Fluvial 1004; *Vojlovica* – Humka Azotara). Ca și în cazul precedent, și aici avem mai multe tipuri de terminații: cele care au colțurile pe latura scurtă rotunjită (*Obreja* – Sat Bătrân; *Pančevo*; *Vojlovica* – Humka Azotara; I.2.1.); cele cu latura scurtă dreaptă și colțuri rotunjite (*Botoș* – Mlaka și *Živančevičea dolja*; *Svinița* – Km. Fluvial 1004; I.2.2.); cu terminațiile triunghiulare (*Orlea*, I.2.3.) și cele care au capătul lătit și apoi ascuțit (*Cuptoare* – Sfogea; I.2.4.).

II. Piese din bară, având capetele lățite. În acest caz, se disting piese care au secțiunea rectangulară (*Pančevo*; II.1), secțiunea lenticulară (*Izâmșa* – Dealul Fântânilor, *Gornea* – Căunița de Sus, M.12; II.2) și triunghiulară (*Șopotu Vechi* – Mârvilă, M. 12; II.3).

Forma capetelor poate fi diversă, începând de la exemplarele care au capete ovale (*Izâmșa* – Dealul Fântânilor, *Gornea* – Căunița de Sus), triunghiulare (*Pančevo*) sau în formă de frunză (*Șopotu Vechi* – Mârvilă).

Exemplarele care au terminațiile ovale pot fi cu (*Izâmșa* – Dealul Fântânilor) sau fără decor (*Gornea* – Căunița de Sus). Piesa de la *Șopotu Vechi* – Mârvilă, pe lângă liniile punctate de pe capete, mai are pe corp trei grupări distanțate de linii incizate.

Brățările care au avut terminațiile în formă de triunghi, au fost și ele decorate (*Pančevo*).

III. Brățară concavă (*Hinova*).

Decorul lor este realizat prin incizie (*Botoș* – Mlaka și *Živančevičea dolja*; *Cuptoare* – Sfogea; *Orlea*, *Pančevo*, *Izâmșa* – Dealul Fântânilor, *Obreja* – Sat

Bătrân; *Svinița* – Km. Fluvial 1004; *Vojlovica* – Humka Azotara)²⁰. Motivele decorative sunt unele comune pentru acea perioadă, fiind întâlnit de multe ori inclusiv pe inele.

Lor li se adaugă și o piesă nedecorată, precum cea descoperită la *Gornea* – Căunița de Sus. O piesă asemănătoare, lipsită de decor a fost descoperită în necropola de la *Niš*²¹. Cea de-a doua piesă nedecorată, dar diferită de precedentă, provine de la *Hinova*. Aceasta are analogii cu piese similare descoperite la *Dinogetia*²².

Se constată prezența a nouă grupe de decor.

1. Cel mai simplu, constă într-o linie șerpuită și a fost întâlnit pe o brățară descoperită la *Vojlovica* – Humka Azotara (Pl. 1/1).

2. Urmează piesa de la *Cuptoare* – Sfogea, care are pe margine doar un cadru de puncte incizate.

3. Piesa de la *Botoș* – Živančevića dolja este decorată cu o linie punctată pe corp, iar la capete are câte un trapez de cinci incizii (Pl. 1/7). Brățări decorate strict cu puncte incizate se întâlnesc în spațiul balcanic, însă modul de dispunere al decorului poate fi divers. În acest sens se pot vedea piese provenite din necropolele de la *Tranjane*²³, *Korbovo*²⁴.

4. Un alt decor, executat prin punctare este pe una dintre brățările descoperite la *Izâmșa* – Dealul Fântânilor. Acesta constă în grupe de câte patru puncte aplicate pe corpul piesei, la care se adaugă punctarea capetelor brățării și un decor în formă de cruce, tot incizat (Pl. 2/4).

5. Cel de-al cincilea model constă în cerceulețe de puncte incizate și linii punctate, de legătură între ele (*Vojlovica* – Humka Azotara; Pl. 1/5). O brățară puțin diferită însă, cu linii paralele între cerceulețe a fost descoperită la *Trnjane*²⁵. În

²⁰ Doar piesele de la *Gornea* – Căunița de Sus și *Hinova* sunt lipsite de decor.

²¹ Ercegović – Pavlović 1976, p. 95, Pl. V/M.20/5.

²² Ștefan *et alii* 1967, p. 290, 291, Fig. 172/1 – 3; Dumitriu 2001, p. 106, Pl. 64/2 – 4.

²³ Marjanović – Vujović 1984, p. 44, Fig. 96, Fig. 209/8, p. 53, Fig. 123, Fig. 210/8.

²⁴ Janković 1973 – 1974 (1975), p. 234, Pl. XI/M.37/1.

²⁵ Marjanović – Vujović 1984, pp. 25 – 26, Fig. 39/11, Fig. 209/2, Pl. IX/M. 129/15.

Macedonia mai este cunoscut un exemplar cu cercurile însă mai spațiate, iar între ele o linie dublă, provenit de la *Pepeliște* – Trnče, din M. 9²⁶.

6. Urmează decorul realizat din puncte pe capetele unei brățări descoperite la *Orlea*. Acesta constă într-un triunghi în interiorul căruia au fost incizate alte puncte (Pl. 2/1). Decoruri asemănătoare au fost descoperite pe brățări provenite din Dobrogea, de la *Dinogetia*²⁷.

7. Decorul în zig – zag este întâlnit pe mai multe exemplare găsite la *Pančevo* și *Izâmșa* – Dealul Fântânilor.

7.1. Cel mai simplu este pe piesa de la *Pančevo* și constă din linii incizate (Pl. 1/3 – 4). El este frecvent întâlnit în special pe brățări provenite de la sudul Dunării, din Serbia, ca de exemplu exemplare descoperite la *Korbovo*²⁸ sau *Trnjane*²⁹. Pe inele din mediul balcanic este de asemenea frecvent³⁰. Decorul piesei de la *Izâmșa* – Dealul Fântânilor, cât și forma piesei are analogii într-o piesă descoperită în M. 21 de la *Prahovo*³¹, dar și pe un inel provenit de la *Dinogetia*³² ori pe altele din spațiul sârbesc³³ (*Trnjane*³⁴).

7.2. Piesa de la *Izâmșa* – Dealul Fântânilor are liniile duble, din puncte incizate și un cadru, tot punctat (Pl. 1/2).

8. Romburi din linii incizate au fost observate pe piese de la *Pančevo* (Pl. 2/2 – 3), *Șopotu Vechi* – Mârvilă (Pl. 2/6) și *Botoș* – Mlaka (Pl. 1/6). Decorul brățării de la *Șopotu Vechi* – Mârvilă, dar și forma piesei are analogii cu piese descoperite la *Prahovo*³⁵, *Prilep* – Varoš-Markovi Kuli³⁶ și la *Trnjane*³⁷.

9. Brățări a căror suprafață este împărțită în registre de linii paralele incizate (Pl. 1/6). În interiorul fiecărui registru pot fi alte linii paralele (*Obreja* – Sat Bătrân;

²⁶ Maneva 1992, p. 167, 168, Fig. 14, dreapta jos.

²⁷ Dumitriu 2001, p. 106, Pl. 65/1, 1 a, 4, 4 a.

²⁸ Janković 1973 – 1974 (1975), p. 232, Pl. X/1, 4, 5.

²⁹ Marjanović – Vujović 1984, p. 52 – 53, Pl. XXV/M. 330.

³⁰ Bikić 2010, p. 91, Fig. 59/2.

³¹ Janković 1973 – 1974 (1975), p. 233, Pl. VI/M. 21/15.

³² Dumitriu 2001, p. 106, Pl. 66/6.

³³ Bikić 2010, p. 91, Fig. 59/2.

³⁴ Marjanović – Vujović 1984, p. 95, Fig. 209/7, p. 117, Pl. III/M. 5/4.

³⁵ Janković 1973 – 1974 (1975), p. 231, Pl. VII/7.

³⁶ Maneva 1992, pp. 188 – 189, 190, Pl. 54/57/11, 43.

³⁷ Marjanović – Vujović 1984, p. 96, Fig. 210/2, Pl. XIV/M. 217/6.

Svinița – Km. Fluvial 1004), triunghiuri (*Obreja* – Sat Bătrân), romburi (*Obreja* – Sat Bătrân), linii punctate (*Obreja* – Sat Bătrân; *Svinița* – Km. Fluvial 1004) sau linii în zig – zag (*Obreja* – Sat Bătrân). Astfel de motive decorative au fost întâlnite pe piese provenite atât din spațiul bulgar ³⁸ (*Gradešnica* ³⁹), cât și din Serbia (*Prahovo* ⁴⁰, *Korbovo* ⁴¹, *Vajuga* ⁴², *Trnjane* ⁴³) sau Macedonia (*Radolišta* – Ciganski Grobišta ⁴⁴, *Sredno Nerezi* – Gradište ⁴⁵, *Demir Kapija* – Crkvište ⁴⁶, *Mokrino* – „Keramidarska” ⁴⁷). De asemenea, au fost întâlnite și pe inele, ca de exemplu la *Prahovo* ⁴⁸.

Cronologia absolută pentru teritoriul României nu poate fi realizată deoarece nici una din brățări nu a fost descoperită în asociere cu monede.

Cronologia relativă poate fi aplicată doar pentru piesele din complexe închise, nederanjate (*Izâmșa* – Dealul Fântânilor, *Șopotu Vechi* – Mârvilă, M. 12) și care au avut în asociere și alte piese de inventar.

Piesa de la *Izâmșa* – Dealul Fântânilor a apărut probabil în asociere cu plăcuțe de diademă, scoici *Cypraea* Sp. și un fragment de cercel cu pandantiv decorat cu muluri de granule. Astfel de cercei sunt specifici în special Dunării mijlocii, fiind descoperiți în Banat ⁴⁹, Serbia ⁵⁰ și Bulgaria ⁵¹. Excepție fac piesele din tezaurul de la *Tokaj* ⁵² și cel de la *Voinești* ⁵³, precum și exemplarele provenite

³⁸ Georgieva 1961, p. 7, Obr. 5/2, p. 8.

³⁹ Mašov 1979, p. 44, Fig. 14/3, p. 45.

⁴⁰ Janković 1973 – 1974 (1975), p. 228, 230, 231, Pl. IV/M. 5/4, Pl. V/M.37/6, Pl. VI/M.44/1, Pl. VII/8; Radičević 2008 (2009), p. 198, 199, Fig. 2/9.

⁴¹ Janković 1973 – 1974 (1975), p. 233, Pl. X/M.19/9, Pl. XI/M.25/11.

⁴² Radičević 2008 (2009), p. 198, 202, Fig. 4/10.

⁴³ Marjanović – Vujović 1984, p. 94, Fig. 208/4 – 6, 10, p. 95, Fig. 209/3, p. 97, 115, Pl. I, la mijloc, dreapta, Pl. XVI/M. 249/4, Pl. XX/M. 276/6, Pl. XXVIII/M. 356/7, Pl. XXIX/M. 357/4 – 5.

⁴⁴ Maneva 1992, p. 225, Pl. 44/86/14.

⁴⁵ Maneva 1992, p. 221, 222, Fig. 74/2, jos, Pl. 83/6.

⁴⁶ Maneva 1992, p. 153, Pl. 46/31/42-A.

⁴⁷ Maneva 1992, p. 230, Pl. 89/3, 15.

⁴⁸ Janković 1973 – 1974 (1975), p. 230, Pl. V/M.38/7.

⁴⁹ Oța 2008, pp. 282 – 283, 288, 290, Pl. 100/7 – 8, Pl. 105/2-3, Pl. 106/14 și bibliografia aferentă.

⁵⁰ Vezi Radičević 2008 (2009).

⁵¹ Georgieva 1961, p. 4, obr. 1/8; Drumev 1976, nr. cat. 663.

⁵² Ćorović – Ljubinković 1954, p. 82, Fig. 1; Vezi și Mesterházy 1994.

⁵³ Teodor 1961, pp. 253 – 254, Fig. 7/7 – 8.

din Macedonia ⁵⁴, găsite la o distanță mai mare ⁵⁵. Astfel de piese pot fi datate în special în cursul secolului al XII -lea și începutul celui de-al XIII -lea. Plăcuțele de diademă indică și ele mai degrabă o datare în cursul secolului al XIII -lea. Cel mai probabil, brățările trebuie și ele datate cândva la cumpăna secolelor XII – XIII, ca dată a execuției.

Piesa de la *Șopotu Vechi* – Mârvilă, M. 12, a fost găsită în asociere cu brățări din sârme torsionate de tradiție bizantină și cu cercei cu pandantiv biconic, decorați în tehnica granulației și filigranului. Dacă brățările acestea se pot întâlni în Banat de la sfârșitul secolului al XI -lea până în secolul al XIII -lea, fiind produse în cantități destul de mari o perioadă îndelungată de timp, cerceii pot fi datați în cursul secolului al XII -lea (o pereche de cercei foarte asemănători provin din M. 23, din aceeași localitate, fiind găsiți în asociere cu o monedă emisă în timpul regelui Coloman).

Concluzii

Brățările descoperite la nordul Dunării se grupează într-un spațiu relativ limitat, la sudul Banatului și al Olteniei. Pieseile provin din necropole unde nu au fost descoperite podoabe de tip Bielo Brdo decât în număr foarte mic (*Botoș*, *Șopotu Vechi* – Mârvilă, *Gornea* – Căunița de Sus, *Cuptoare* – Sfogea). Ele sunt contemporane cronologic cu orizontul funerar de tip Bielo Brdo, dar nu îi aparțin.

Din punct de vedere al execuției și al modelelor decorative, precum și numărul lor redus, demonstrează faptul că foarte probabil sunt piese de import. Un caz aparte îl constituie doar lotul de la *Pančevo*, care este ceva mai mare și pare relativ unitar.

Fără excepție aceste piese au analogii în mediul balcanic, atât ca forme cât și ca decoruri.

Deși puține piese provin din complexe funerare nederanjate, cele câteva păstrate până la data cercetărilor arheologice, demonstrează că brățările se asociază cu piese de tradiție bizantină (diademe, cercei cu pandantive sferice, inele cu motive

⁵⁴ Vezi Maneva 1992.

⁵⁵ Silviu Oța, *Cercei decorați cu muluri de granule pe pandantiv (secolele XII – XIV)*, articol sub tipar.

decorative balcanice, brățări din sârme torsionate). Acest aspect demonstrează influența Imperiului asupra unor comunități de la nordul Fluviului, indiferent de faptul că ele se aflau în teritoriul altor formațiuni politice. De asemenea, putem vorbi în unele cazuri inclusiv de mici enclave de populație care, prin cultura lor materială, se diferențiază de cele ale orizontului funerar de tip Bielo Brdo și care de asemenea aveau probabil și un alt statut în raport cu populația amintită. Existența brățărilor analizate aici, împreună cu alte piese de podoabă sau port de tradiție balcanică în mediul nord – dunărean nu trebuie văzută doar prin simpla prezență a unor piese de import, ci faptul că anumite grupuri de populație doresc să se diferențieze prin podoabe și port de restul populației dintr-un anumit spațiu, indiferent că el este dominat politic de Regatul Ungar sau de populațiile nomade de stepă. Prezența lor aici mai demonstrează și că aici trebuie să fi existat anumite structuri organizatorice sociale sau politice, de la caz la caz, care au avut posibilitatea de a desfășura anumite acțiuni comerciale și poate chiar de producție, conform gusturilor lor, fără prea multe influențe sau presiuni externe, din mediul stepic. Aceste comunități s-au manifestat atât în interiorul Regatului Ungar, cât și în afara granițelor sale, anume în Banatul estic și Oltenia.

Abrevieri bibliografice

ArhMold. - Arheologia Moldovei, Iași.

ArheologijaSofija - Arheologija. Organ na Arheologičeskija Institut i Muzej, Sofia.

CAMNI - Cercetări Arheologice (Muzeul Național de Istorie), București.

FolArch - Folia Archaeologica, Budapesta.

Materiale - Materiale și Cercetări Arheologice, București.

RadVM - Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad.

RÉSEE - Revue des Études sud-est Européene, București.

Bibliografie

Barnea, Ștefănescu 1971 – Al. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei.*

III. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos, București, 1971.

Bikić 2010 – V. Bikić, *Vizantijski nakit u Srbiji. Modeli i nasleđe*, Beograd, 2010.

Boroneanț 1985 – V. Boroneanț, *Cimitirul feudal timpuriu de la Svința – Km. Fluvial 1004*, în „Drobeta”, 6, 1985, pp. 111 – 118.

Ćorović – Ljubinković 1954 – M. Ćorović – Ljubinković, *Les boucles d'oreilles de trois graines inégaux dites boucles d'oreilles du type de Tokay*, în „RadVM”, 3, 1954, pp. 81 – 93.

Diaconu, Baraschi 1977 – P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII – XV)*, II, București, 1977.

Drumev 1976 – D. Drumev, *Zlatarsko izkustvo*, Sofia, 1976.

Dumitriu 2001 – L. Dumitriu, *Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donauebietes im 11. – 15. Jahrhundert*, București, 2001.

Ercegović – Pavlović 1976 – S. Ercegović – Pavlović, *Nécropole médiévale à Niš*, în „Starinar”, XXVII, 1976, pp. 83 – 100 și T. I – XVI.

Galbenu 1974 – D. Galbenu, *Descoperiri arheologice întâmplătoare în județul Mehedinți*, în „Drobeta”, 1974, pp. 257 – 261.

Georgieva 1961 – S. Georgieva, *Bălgarskite srednovekovni nakiti*, în „ArheologijaSofija”, III, 1, 1961, p. 4 – 10.

Ioniță 2005 – A. Ioniță, *Spațiul dintre Carpații Meridionali și Dunărea Inferioară în secolele XI – XIII*, București, 2005.

Janković 1973 – 1974 (1975) – M. Janković, *Dve srednjovekovne nekropole u istočnoj Srbiji*, în „Starinar”, XXIV – XXV, 1975, pp. 227 – 241, Pl. I – XII.

Maneva 1992 – E. Maneva, *Srednjovekoven nakit od Makedonija*, Skopje, 1992.

Marjanović – Vujović 1984 – G. Marjanović – Vujović, *Trnjane. Serbian necropolis (11th – 13th century)*, Beograd, 1984.

Mašov 1979 – S. Mašov, *La necropole medievale pres du village Gradešnica, dep. de Vraca*, în „Culture et art en Bulgarie Médiévalé (VIII e – XIV e s.)”, T. XXXV, 1979, pp. 31 – 47.

Mesterházy 1994 – K. Mesterházy, *Azún. Tokaji kinks revíziója*, în „FolArch”, XLIII, 1994, pp. 193 – 242.

Oța 2005 – S. Oța, *Necropolele din orizontul sud – dunărean-2 de pe teritoriul Banatului (sfârșitul sec. al XI -lea – sec. al XIII -lea)*, în „Bibliotheca Sepremcastrensis”, 12, *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI – XIII)*, Sibiu, 2005, pp. 171 – 215.

Oța 2006 a – S. Oța, *Câteva observații privind brățăările executate din sârme de bronz (secolele X – XIII)*, în „CAMNI”, 13, 2006, pp. 251 – 274.

Oța 2006 b – S. Oța, *Contextul încetării funcționării necropolelor din orizontul sud – dunărean 2 pe teritoriul Banatului*, în „Secolul al XIII -lea pe meleagurile locuite de către români”, Cluj – Napoca, 2006, pp. 229 – 272.

Oța 2008 – S. Oța, *Orizonturi funerare din Banatul istoric (secolele X – XIV)*, în „Bibliotheca Brukenthal”, 28, Sibiu, 2008.

Oța 2010 – S. Oța, *Piese de orfevrărie de tradiție bizantină în spațiul nord-dunărean (secolul al XI -lea – începutul secolului al XIII -lea)*, în „Între Stepă și Imperiu. Studii în onoarea lui Radu Harhoiu” (Ed. Măgureanu, Gáll), București, 2010, pp. 403 – 433.

Oța 2012 – S. Oța, *Tombs with Jewels in the Byzantine Tradition Discovered on the Present-Day Territory of Romania, North of the Danube (End of the 11th Century – the 14th Century)*, în „Ziridava”, 26/1, 2012, pp. 123 – 142.

Silviu Oța, *Cerceidecorați cu muluri de granule pe pandantiv (secolele XII – XIV)*, articol sub tipar.

Oța et alii 2010 – S. Oța, A. Dragotă, G. T. Rustoiu, *Brățări din sârme torsionate și împletite, lățite la capete (secolele X – XV)*, în „Materiale” (serie nouă), VI, 2010, pp. 155 – 171.

Radičević 2008 (2009) – D. Radičević, *Periodizacija poznosrednjovekovnih nekropola u donjem srpskom Podunavlju*, în „Starinar”, LVIII, 2009, pp. 197 – 212.

Stanojev 1989 – N. Stanojev, *Nekropole X – XV veka u Vojvodini. 712 Kataloških jednica*, Novi Sad, 1989.

Ștefan et alii 1967 – Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia. I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța – Garvăn*, București, 1967.

Teodor 1961 – D. Gh. Teodor, *Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voinești – Iași*, în „ArhMold.”, I, 1961, pp. 245 – 269.

Teodorescu 1968 – R. Teodorescu, *Sur la continuité artistique Balkano – Danubienne au Moyen-Âge (À propos de quelques pièces d'argenterie et de parure des X e – XIV e siècles)*, în „RÉSEE”, 6, 1968, pp. 289 – 312.

Teodorescu 1976 – R. Teodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400 – 1400)*, III, București, 1976.

Țeicu 1993 – D. Țeicu, *Necropole medievale (sec. X – XIV) din sudul Banatului*, în „Banatica”, 12, I, 1993, pp. 229 – 272.

Țeicu 1998 – D. Țeicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998.

Țeicu 2003 – D. Țeicu, *Necropola de la Șopotu Vechi*, în „Studii Istorice”, Reșița, 1998, pp. 23 – 60.

Țeicu 2009 – D. Țeicu, *Arta minoră medievală din Banat*, Timișoara, 2009.

Țeicu, Lazarovici 1996 – D. Țeicu, Gh. Lazarovici, *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reșița, 1996.

Uzum 1981 – *Necropola feudal timpurie de la Gornea – Căunița de Sus (jud. Caraș – Severin)*, în „Banatica”, 6, 1981, pp. 181 – 210.

Uzum 1987 – I. Uzum, *Considerații pe marginea cercetărilor din anii 1983 – 1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare (com. Cornea, jud. Caraș – Severin)*, în „Banatica”, 9, 1987, pp. 281 – 315.

*** *Trag u vremenu. Novi predmeti iz zbirki gradskog muzeja Vršac 2000 – 2010*, Gradski Muzej Vršac, 2012.

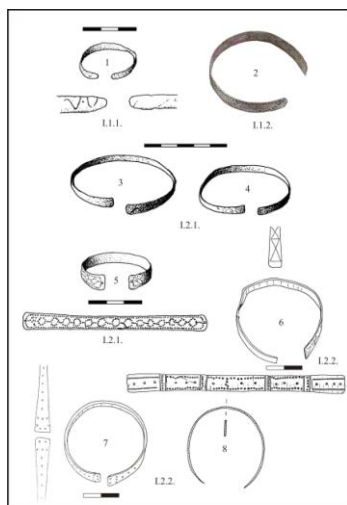
Lista ilustrațiilor

Planșa 1 – fig. 1, 5 Vojlovica – Humka Azotara, 3 – 4 Pančevo, 6 Botoș – Mlaka, 7 Botoș – Živančevića dolja (după Stanojev 1989), 2 Izâmșa, 8 Svinița – Km. Fluvial 1004 (după Dumitriu 2001; fără scară).

Planșa 2 – fig. 1 Orlea, 4 Izâmșa (după Dumitriu 2001; fără scară), 2 – 3 Pančevo (după Stanojev 1989), 5 Gornea – Căunița de Sus (după Țeicu, Lazarovici 1996; fără scară), 6 Șopotu Vechi – Mârvilă (după Țeicu 1998), 7 Hinova (după Ioniță 2005; fără scară).

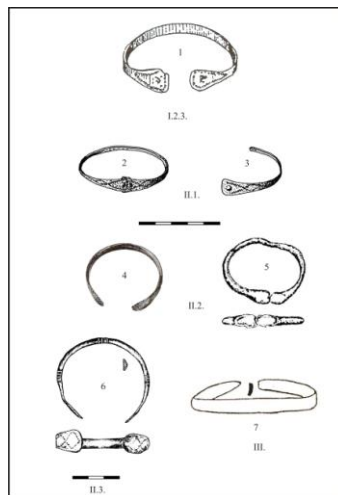
Planșa 3 – Brățări de tradiție bizantină, din bară, platbandă și concave descoperite pe teritoriul României, la nordul Dunării.

Planșa 4 – Brățări de tradiție bizantină (sârme torsionate și pastă de sticlă), descoperite pe teritoriul României, la nordul Dunării (secolul al XI -lea – începutul secolului al XIII -lea).

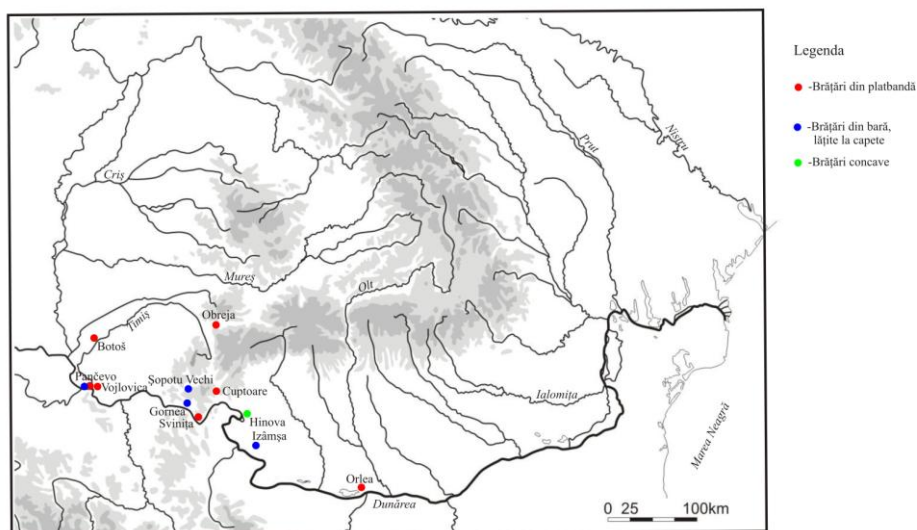
Pl. 1. 1, 5 Vojlovica-Humka Azotara, 3-4 Pașcevo, 6 Botoși-Mlața, 7 Botoși-Zivančevici dolja (după Stancov 1989), 2 Izlâmba, 8 Svința-Km. Fluvial 1004 (după Dumitru 2001), (fără scară)

Pl. 1

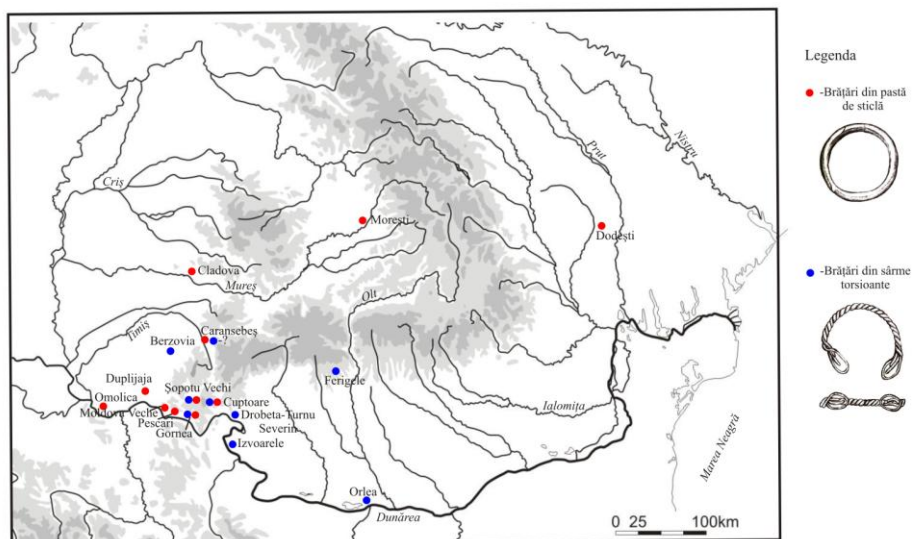
Pl. 2. 1 Orlea, 4 Izlâmba (după Dumitru 2001; fără scară), 2-3 Pașcevo (după Stancov 1989), 5 Gornea-Căminu de Sus (după Teicu, Lazarovici 1996; fără scară), 6 Sopotu Vechi-Mărvilă (după Teicu 1998), 7 Hinova (după Ioniș 2005; fără scară)

Pl. 2

Pl. 3. Brățări de tradiție bizantină, din bară, platbandă și concave descoperite pe teritoriul României, la nordul Dunării

Pl. 3

Pl. 4. Brățări de tradiție bizantină (sârme torsionate și pastă de sticlă), descoperite pe teritoriul României, la nordul Dunării (secolul al XI-lea - începutul secolului al XIII-lea)

Pl. 4

**CONSIDERAȚII PRIVIND CERCETAREA ARHEOLOGICĂ
A UNOR NECROPOLE MEDIEVALE BISERICEȘTI
DIN SPAȚIUL PRUTO – NISTREAN**

ION TENTIUC
Facultatea de Istorie și Relații Internaționale,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova – Chișinău

**CONSIDERATIONS IN ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE MEDIEVAL
RELIGIOUS NECROPOLIS FROM THE PRUT – DNIESTER SPACE**

ABSTRACT

Within the archaeological research a special place occupies funeral remains discovered in the spaces inside or around the Holy churches, where they make up the true community burial vaults. Their investigation constitutes an act in terms of the importance of inclusion in the primary circuit of scientifically useful sources such as the knowledge of more accurate funeral rituals in a certain time frame and for a better understanding of religious life or beliefs of local Christian communities in connection with the afterlife.

Restoring medieval funerary rites and rituals allows to understand more precisely the vision of communities about the surrounding world and the ways in which the phenomenon of death in connection with various human communities and, at the same time, the evolution over time of these perceptions. On the other hand, a great meaning in medieval burial vaults research are observations concerning on planimetry cemeteries, arrangement or ordering of graves, the chronological and diachronic of using sacred spaces etc., this fact allows to understand more accurately the characteristics and evolution of funerary rite of the first and second half of the 2nd millennium ad in comparison with the burial practices of earlier periods.

Cuvinte cheie: evul mediu, rit funerar, ritual funerar, necropolă, comunitate, lăcaș sfânt, biserică, spații sacre, cercetare arheologică, vestigii funerare.

Keywords: middle ages, funerary rite, funerary ritual, the necropolis, the Holy Church, the Community Church, sacred spaces, archaeological research, funeral remains.

Cercetările arheologice din ultimele două decenii, efectuate în spațiul pruto – nistrean, au condus la identificarea unor importante mărturii privind viața spirituală a comunităților locale din perioada medievală și premodernă. Un loc aparte în cadrul acestor investigații îl dețin vestigiile funerare descoperite în spațiile din interiorul sau din jurul lăcașelor sfinte, unde alcătuiesc adevărate necropole comunitare. Investigarea complexelor funerare constituie un act de importanță primordială din perspectiva includerii în circuitul științific a unor surse istorice utile atât cât privește cunoașterea mai exactă și reconstituirea riturilor și ritualurilor de înmormântare, cât și pentru o mai bună înțelegere a vieții religioase sau a credințelor comunităților creștine românești dintre Prut și Nistru în legătură cu viața de după moarte. Chiar dacă studierea acestor categorii de vestigii a fost efectuată sporadic și ocazional – de cele mai multe ori în cadrul unor sondaje sau cercetări arheologice de salvare –, rezultatele săpăturilor, analiza materialelor identificate, au demonstrat atitudinea deosebită care era acordată, din partea comunității celor vii, pentru cei plecați “în lumea celor dreți”.

Pornind de la faptul că moartea unui membru al comunității presupune un întreg sistem de practici efectuate de către cei care pregătesc realizarea inhumării, constituite într-un sistem de rituri și ritualuri funerare ¹, reconstituirea acestora permite să înțelegem mai exact viziunea oamenilor despre lumea înconjurătoare, dar și modul de percepție a fenomenului morții în cadrul diferitor colectivități umane și, totodată, evoluția în timp a acestor percepții ². Pe de altă parte, de o mare însemnătate în timpul cercetărilor sunt observațiile privind planimetria cimitirelor, dispunerea sau ordonarea mormintelor, cadrului cronologic și diacronic al utilizării necropolelor etc., fapt ce permite de a distinge și înțelege mai corect rigorile și particularitățile evoluției ritului și ritualului funerar pe parcursul primei jumătăți a mileniului al II –lea de după Christos în comparație cu practicile perioadei anterioare. Chiar dacă prezența sau absența unor elemente de creștinare a romanicilor din spațiul circumcarpatic în perioada de până la *Anul O Mie* încă mai

¹ Valeriu Sârbu, *Arheologia funerară și sacrificiile: o terminologie unitară (dicționar, lexic, arborescență)*, Ed. Istros, Brăila, 2003, pp. 15 – 25.

² Aurel Codoban, *Sacru și ontofanie. Pentru o nouă filosofie a religiilor*, Ed. Polirom, Iași, 1998, p. 98.

constituie un motiv de dispute în contradictoriu ale cercetătorilor din domeniu ³, creștinătatea acestora în prima jumătate a mileniului al doilea de după Christos este indiscutabilă și cu prezență palpabilă în materie de natură arheologică ⁴.

În ultimele decenii în spațiul dintre Prut și Nistru au fost cercetate câteva cimitire aparținând perioadei Evului mediu timpuriu și dezvoltat. Alături de acestea au fost investigate și câteva necropole situate în jurul unor lăcașe bisericești. Dintre acestea menționăm: biserica cu pronaosul lărgit, atribuită sfârșitului secolului al XIV -lea – începutului secolului al XV -lea ⁵ și biserica de lemn de la Orheiul Vechi ⁶; necropola de lângă biserica Adormirii Maicii Domnului de la Căușeni datată în secolul al XVI -lea ⁷; cimitirul bisericii Adormirii Maicii Domnului din Chișinău (Biserica Măzărache), datat cu monede din secolul al XVI -lea ⁸; mormintele din interiorul și de lângă bisericile de la Mănăstirea Căpriană, fondată la sfârșitul secolului al XIV -lea – începutul secolului al XV -lea ⁹; cele de lângă Schitul pârcălabului Bosie de la Orheiul Vechi, aparținând, probabil, secolelor XVI–XVII ¹⁰;

³ Adrian Andrei Rusu, *Creștinismul românesc în preajma Anului O Mie: în căutarea identității*, în „Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea”, Ed. Istros, Brăila, 2008, pp. 39 – 67.

⁴ Victor Spinei, Rodica Popovici, *Cercetările arheologice din necropola medievală de la Hudum, jud. Botoșani*, în „Arheologia Moldovei”, X, Iași, 1985, pp. 74 – 88; Idem, *Săpăturile arheologice din necropola medievală de la Hudum (1987)*, în „Arheologia Moldovei”, XII, Iași, 1988, pp. 233 – 247.

⁵ Ion Hâncu, *Rezultatele cercetărilor arheologice de la biserica cu pronaosul lărgit din Orheiul Vechi*, în „Tyragetia”, III, Chișinău, 1996, pp. 139 – 144.

⁶ Г.Д. Смирнов, Л.Л. Полевой, И.А. Рафалович, *Надгробие XV века из Старого Орхеля со славяно – молдавской надписью*, în „Limba și literatura moldovenească”, nr. 4, Chișinău, 1962, pp. 45 – 50.

⁷ Ion Tentiuc, Ion Cereteu, *Investigațiile arheologice din anul 2002 de la biserica Adormirii Maicii Domnului din Căușeni*, în „Știința universitară la început de mileniu trei. Conferință internațională, 15 octombrie 2002”, Chișinău, 2002, pp. 141 – 142; Ion Tentiuc, Eugen Bâzgu, *Datarea bisericii Adormirii Maicii Domnului o problemă deschisă*, în „Patrimoniul cultural al județului Tighina”, Chișinău, 2003, pp. 38 – 54; V. Bubulici, S. Korceatov, *Cercetările arheologice de salvare în curtea bisericii Adormirea Maicii Domnului din Căușeni*, în „Revista Arheologică” (serie nouă), vol. I, nr. 2, 2005, pp. 402 – 416.

⁸ I. Tentiuc, V. Bubulici, M. Vasilache, L. Sârbu, *Rezultatele investigațiilor arheologice de la biserica Măzărache din Chișinău în anul 2010*, în „Tyragetia” (serie nouă), vol. VI (XXI), nr. 1, Arheologie, Istorie Antică, Chișinău, 2012, pp. 281 – 328.

⁹ Gheorghe Postică, Nicolae Constantinescu, *Căpriană. Repere istorico – arheologice*, Chișinău, 1996, pp. 39 – 42.

¹⁰ Gh. Postică, *Raport științific privind rezultatele investigațiilor arheologice din anul 2001 de la Orheiul Vechi*, Chișinău, 2002 / Arhiva MNAIM.

Horodiște – Țâpova (cercetare: L. Carp și E. Bâzgu); mănăstirea Hâncu ¹¹ și mănăstirea Curchi ¹².

Astfel, investigațiile efectuate în anii 1993 – 1995 la biserica de zid cu pronaosul lărgit de la Orheiul Vechi (fig. 1), atribuită sfârșitului secolului al XIV -lea – începutul secolului al XV -lea, au condus la cercetarea a 10 morminte situate lângă peretele de sud al lăcașului ¹³. Acest lăcaș de mir, apărut după retragerea de la sfârșitul secolului al XIV -lea a autorităților mongole a Hoardei de Aur, pare a fi unul dintre cele mai timpurii din cele cercetate în spațiul pruto – nistrean ¹⁴, în interiorul căruia au fost descoperite înhumații.

Încă în anii '50 ai secolului trecut, la Orheiul Vechi a fost descoperită o biserică de lemn cu fundație de piatră ¹⁵, lângă care au fost cercetate peste 180 de morminte ¹⁶. Una din pietrele funerare descoperite în naosul bisericii, prin inscripția româno – slavă de pe ea, atestă înhumarea pe acest loc a lui „Cristian, fratele panului Gales” pe la anii 1472 – 1481 ¹⁷. În anul 1996, pe acest loc au mai fost descoperite 45 de înhumații din perioada secolului al XV -lea – începutul secolului al XVI -lea ¹⁸.

O altă necropolă a fost investigată, în anii 2002 și 2004, în curtea bisericii Adormirea Maicii Domnului de la Căușeni. În două campanii arheologice au fost descoperite 32 de morminte și un cavou de piatră (fig. 3). S-a constatat că cele mai timpurii morminte au fost efectuate în prima jumătate a secolului al XVI -lea, iar

¹¹ I. Tentiuc, N. Constantinescu, I. Cereteu, *Cercetări arheologice în incinta Mănăstirii Hâncu în anul 2001*”, în „Symposia Professorum ULIM. Seria Istorie. Materialele sesiunii științifice din 26 – 27 aprilie 2002”, Chișinău, 2003, pp. 46 – 54.

¹² V. Bubulici, M. Onilă, *Mănăstirea Curchi. Istoricul și rezultatele cercetărilor arheologice de salvare din anul 2006*, în „Tyragetia” (serie nouă), vol. I (XVI), nr. 2, 2007, pp. 156 – 188.

¹³ I. Hâncu, *op. cit.*, pp. 139 – 144.

¹⁴ Tamara Nesterov, *Situl Orheiul Vechi. Monumente de arhitectură*, Chișinău, 2003, pp. 66 – 72.

¹⁵ Г.Д. Смирнов, Л.Л. Полевой, И.А. Рафалович, *op. cit.*, pp. 45 – 50; Tamara Nesterov, *op. cit.*, pp. 73 – 74.

¹⁶ П.П. Бырня, *Из истории исследования Старого Орхоя (1946-1958)*, В сб. „Археологические исследования в Старом Орхее”, Кишинев, 1991, pp. 12 – 37.

¹⁷ Г.Д. Смирнов, Л.Л. Полевой, И.А. Рафалович, *op. cit.*, p. 46.

¹⁸ Gh. Postică, *Orheiul Vechi. Cercetări arheologice 1996 – 2001*, Ed. Universității A.I. Cuza, Iași, 2006, pp. 139 – 145.

cele mai târzii la începutul secolului al XX -lea. În marea lor majoritate, mormintele din perioada timpurie conțineau de la una până la trei monede de argint, de regulă dinari ungurești, cea mai timpurie datând din anul 1520. Tot aici, la circa 11 m nord-vest de biserică, au fost cercetate resturile unei locuințe de tip semiadâncit, înzestrată cu sobă placată cu cahle. Despre faptul că această locuință a aparținut sau a adăpostit o personalitate distinsă ne vorbesc cahlele cu imaginea vulturului bicefal ¹⁹. Este o imagine rară pentru spațiul pruto – nistrean. Analogiile pentru acest tip de cahle cu imaginea vulturului bicefal încoronat, ținând în gheara stângă o sabie, iar în cea dreaptă un sceptru, având între capete o cruce, iar pe piept o figură heraldică, sunt foarte rare. Cahle cu imaginea vulturului bicefal au fost descoperite la Suceava, Iași și Vaslui, acolo unde existau domenii, case sau biserici domnești. Credem că originea acestui tip de cahle la Căușeni trebuie pusă în relație cu întemeierea la Dunărea de Jos, în anul 1540, a Mitropoliei Proilaviei și a influenței pe care a exercitat-o aceasta în regiunile ocupate de otomani și tătari asupra creștinilor din raialele de la Dunăre, Nistru și din Ucraina hanului tătăresc. În cea mai mare parte a existenței sale, reședința mitropolitului Proilaviei s-a aflat la Brăila ²⁰. În timpul vizitelor sale pastorale mitropolitul avea reședințe temporare, după cât se pare, la Izmail, Reni, Galați, Căușeni și, probabil, la Dubăsarii Vechi. Anume în legătură cu o astfel de reședință, trebuie pusă locuința cu sobă înzestrată cu cahle monumentale de la Căușeni. Analizele stratigrafice au permis a înțelege că locuința construită la începutul secolului al XVII -lea a fost distrusă pe la 1650 sau în anii imediat următori, în timpul unor raiduri ale tătarilor nogai din Bugeac.

Trebuie să menționăm că o locuință cu sobă cu cahle având pe ele imaginea vulturului bicefal, însă fără a avea coroane deasupra capetelor, dar și fără crucea dintre ele, aparținând unui târgoveț, a fost descoperită recent în apropierea Pieței Vechi a Chișinăului.

¹⁹ I. Tentiuc, Al. Popa, *Some considerations regarding rock-cut monasteries spreading of the christianity in eastern Moldova during the late roman period and Early Middle Age*, în „*Studia archaeologiae et historiae antiquae. Doctissimo viro Scientiarum Archaeologiae et Historiae Ion Niculița, anno septuagesimo aetatis suae, dedicatur*”, Chișinău, 2009, pp. 331 – 343.

²⁰ Mădălina – Catrinel Banciu, *Mitropolia Proilaviei*, în „*Analele Brăilei*” (serie nouă), I, nr. 1, Brăila, 1993, pp. 31 – 40.

Un alt cimitir, al Bisericii Adormirii Maicii Domnului din Chișinău (Biserica Măzărache), a fost cercetat în anul 2010 (fig. 2). Chiar dacă a fost dezvelită o suprafață modestă, de doar 82 m.p., au fost descoperite un număr de circa 52 de morminte. Cele mai timpurii au fost datate la mijlocul secolului al XVI -lea, iar cele mai târzii la începutul secolului al XIX -lea, când cimitirul a fost dezafectat, fiind interzise înmormântările în această parte a urbei.

Înmormântările de lângă cea mai veche biserică din Chișinău au fost realizate potrivit ritualului creștin. Poziția corpului defunctului în groapă este unul din elementele esențiale în practica funerară. În necropola de la Biserica Măzărache înhumații erau orientați pe axa V – E, cu capul spre vest și privirea spre răsărit, în poziție întinsă pe spate. Oscilarea orientării gropilor funerare de la această axă, de regulă cu o mică abatere spre sud, se datorează perioadei din an în care a fost făcută înhumarea.

Interesante observații au fost făcute asupra poziției brațelor scheletelor. Dacă din totalul de 52 de complexe funerare descoperite excludem cele 7 gropi comune, atunci din 45 de morminte individuale doar la 31 de schelete s-au păstrat brațele nederanjate, permițând observații asupra pozițiilor acestora. Dintre acestea, 14, adică 45,16%, aveau brațele îndoite din cot și așezate cu palmele pe abdomen. Nouă înhumați sau 29,09%, aveau brațele depuse pe piept. În rând cu acestea, au fost identificate morminte în care înhumații aveau antebrațele ușor îndoite și plasate pe oasele bazinului sau, invers, puternic îndoite și depuse pe umeri.

Multe discuții a incitat poziția înhumaților cu brațele puternic îndoite din cot și așezate cu palmele pe umeri sau pe clavicule. Au fost înaintate mai multe ipoteze pentru explicarea acestui fenomen. Paul Mihail credea că poziția brațelor îndoite în atitudine „rugătoare” este tipică clerului, iar necropola de la Vornicenii Mari (com. Moara, jud. Suceava) ar aparține unei așezări monastice ²¹. Conform altei ipoteze, poziția amintită a brațelor ar reflecta practici rituale de înmormântare având scopuri antivampirice.

²¹ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Necropola de la Vornicenii Mari, jud. Suceava (sec. XI – XII): o ipoteză*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XXIII, 1, p. 405.

Examinarea antropologică a scheletelor demonstrează o mortalitate foarte ridicată în rândul copiilor și al adolescenților. Făcând abstracție de scheletele celor șapte gropi comune, din totalul de 45 de schelete analizate, 23 aparțin unor copii și adolescenți, ceea ce reprezintă circa 51,11%. Din 20 morminte ce aparțineau unor maturi, adică 44,44%, 11 erau femei și 9 bărbați, cu vârsta cuprinsă între 20 și 40 de ani. Doar o singură femeie și un singur bărbat depășesc vârsta de 50 de ani.

În procesul investigațiilor cimitirului Bisericii Măzărache din Chișinău, în 21 din cele 52 de morminte cercetate au fost descoperite 29 monede. Dintre ele, 16 piese aparțin unor emitenți din Europa Centrală și de Vest. Cele mai multe, 13 monede, provin din Ungaria și sunt datate în secolul al XVI -lea – începutul secolului al XVII -lea. O piesă de argint este reprezentată de un poltorac polonez din primul sfert al secolului al XVII -lea, iar o alta de un șiling suedez din a doua jumătate a aceluiași secol. Ultima monedă de argint de proveniență europeană, din cauza proastei conservări, a rămas nedeterminată. Din 13 monede otomane, doar trei sunt atribuite unei perioade mai timpurii, secolelor XVI – XVII, celelalte, în marea lor majoritate, aparțin secolului al XVIII -lea – începutului secolului al XIX -lea.

Astăzi trebuie să constatăm că cel mai vechi cimitir al Chișinăului medieval și din perioada premodernă practic nu mai există. Începând cu mijlocul anilor `60 ai secolului XX, când lăcașul a fost transmis pentru utilizare comunității creștinilor de rit vechi, în curtea bisericii au fost efectuate nenumărate amenajări. Tot aici a fost construit un edificiu de menire obștească. Ultimul a fost ridicat exact peste mormintele din partea centrală a cimitirului. În timpul săpării gropii de fundație au fost distruse, după spusele martorilor, foarte multe morminte. Pe de altă parte, cimitirul a fost puternic afectat și atunci când s-au realizat activități de terasare a terenului din jurul bisericii. Pe locul vechilor morminte a fost organizată o grădină de zarzavaturi. O singură piatră funerară, rămasă lângă biserică, stă martoră vremilor când aici a existat un vechi cimitir al Chișinăului medieval.

În același timp cu cimitirele bisericilor de mir, au fost investigate și câteva necropole sau morminte izolate din interiorul sau de lângă bisericile unor mănăstiri medievale. Astfel, la Mănăstirea Căpriană, întemeiată în prima treime a secolului al XV -lea, atestată documentar la 10 februarie 1429, în cadrul mai multor campanii

arheologice, de rând cu cercetarea fundațiilor bisericii cu hramul Adormirii Maicii Domnului în vederea realizării unor activități de restaurare, a fost cercetată necropola adiacentă (fig. 4). Sondajele efectuate în interiorul lăcașului au permis investigarea a 30 de morminte aparținând diferitor perioade istorice, cel mai timpuriu fiind atribuit secolului al XV -lea ²². În procesul investigării necropolei comunității monahale de lângă biserică, au fost studiate câteva zeci de morminte (fig. 5), fapt ce a permis evidențierea particularităților evoluției cimitirului.

* * *

În concluzie, menționăm că analiza unor elemente, particularități și semnificații ale ritului și ritualului funerar din perioada Evului mediu permite de a constata existența unei relative stabilități a tuturor componentelor acestora, care, odată cu începutul mileniului al II -lea de după Christos, devin indestructibile. Anumite abateri de la percepțiile și dogmele creștine, așa cum sunt ele identificate de investigarea arheologică și de cercetările antropologice pentru unele situri datând din a doua jumătate a mileniului I p.Chr., pot fi explicate, probabil, de existența unor comunități umane din spațiul circumcarpatic, și nu numai, care au rămas reticente față de practicile creștine și care continuau să efectueze riturile și ritualurile de înmormântare reieșind din vechile tradiții ancestrale. Numărul abaterilor de la ritualurile creștine era atât de mare și erau atât de evidente până către începutul secolului al XX -lea, încât l-au făcut pe Nicolae Iorga să exclame: „*satele (...) au rămas cu tradiția strămoșilor și chiar atunci când s-au raliat la noua credință (...)*”²³.

Faptul că în primele secole ale mileniului al II -lea riturile și ritualurile funerare încă nu erau pe deplin stabilizate, poate fi legat și de lipsa în regiune a unei ierarhii bisericești superioare, care le-ar fi coordonat sau direcționat în vederea ordonării. Ținem să menționăm că fenomenul „religiei populare” nu este propriu doar creștinismului sau doar „religiilor Cărții”. S-a dovedit că în diverse arii culturale, în același timp cu religia oficială, recunoscută și legitimată, apare și există

²² Gh. Postică, *Mănăstirea Căpriana (de la întemeiere până în zilele noastre)*, Chișinău, 2003, pp. 41 – 42.

²³ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1992, p. 85.

aspecte religioase „străine” sau cel puțin neconforme cultului oficial, acestea din urmă fiind determinate de un întreg complex de tradiții locale.

Preotul este păstorul sufletelor omenеști, al celor vii, dar și păstrătorul memoriei despre cei plecați în lumea celor dreпți. Cimitirele, prin mormintele care le formează, reprezintă un compendiu al vieții celor vii. Atitudinea față de aceste monumente ale memoriei umane, este măsura nivelului de cultură al unui neam.

Bibliografie

Ariès Philippe, *Omul în fața morții*, vol. I – II (*I. Vremea gisanților*, *II. Moartea sălbatică*), Ed. Meridiane, București, 1996.

Banciu Mădălina – Catrinel, *Mitropolia Proilaviei*, în „Analele Brăilei” (serie nouă), I, nr. 1, Brăila, 1993.

Brihuneț Emanuil, *Istoria și tradiția exploatării cimitirelor din Republica Moldova*, în „Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional din Republica Moldova. Materialele Conferinței Internaționale, Chișinău, 2 – 4 august 2007”, Chișinău.

Bubulici V., Kurceatov S., *Cercetările arheologice de salvare în curtea bisericii Adormirea Maicii Domnului din Căușeni*, în „Revista Arheologică” (serie nouă), vol. I, nr. 2, Chișinău, 2005.

Bubulici V., Onilă M., *Mănăstirea Curchi. Istoricul și rezultatele cercetărilor arheologice de salvare din anul 2006*, în „Tyragetia” (serie nouă), I (XVI), nr. 2, Chișinău, 2007.

Ciocanu Sergius, *Schitul Trebujeni (al lui Bosie pârcălab) și moșia Trebujeni/Butuceni din ținutul Orhei*, în „Tyragetia” (serie nouă), III (XVIII), nr. 2, Chișinău, 2009.

Codoban Aurel, *Sacru și ontofanie. Pentru o nouă filosofie a religiilor*, Ed. Polirom, Iași, 1998.

Hîncu Ion, *Rezultatele cercetărilor arheologice de la biserica cu pronaosul lărgit din Orheiul Vechi*, în „Tyragetia”, III, Chișinău, 1996.

Iorga Nicolae, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1992.

Lauwers M., *Le “sépulcre des pères” et les “ancêtres”. Notes sur le culte des défunts à l'âge seigneurial*, în „Medievales”, 15, N. 31, 1996.

Idem, *Le cimetière dans le Moyen Âge latin. Lieu sacré, saint et religieux*, în „Annales. Histoire, Sciences sociales”, 54e année, nr. 5, 1999.

Lăzărescu Vlad, *Arheologia funerară. Schiță de abordare teoretică*, în „Arheologia Medievală”, VII, 2008 (2009).

Mihail Paul, Mihail Zamfira, *Necropola de la Vornicenii Mari, jud. Suceava (sec. XI – XII): o ipoteză*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XXIII, 1, Iași, 1986.

Nesterov Tamara, *Situl Orheiul Vechi. Monumente de arhitectură*, Chișinău, 2003.

Pippidi Andrei, *Vision de la mort et de l'au-delà dans les anciennes sources roumaines*, în „Revue Roumaines d'Histoire”, 33, 1 – 2, București, 1994.

Postică Gheorghe, *Raport științific privind rezultatele investigațiilor arheologice din anul 2001 de la Orheiul Vechi*, Chișinău, 2002 / Arhiva MNAIM.

Idem, *Mănăstirea Căpriană (de la întemeiere până în zilele noastre)*, Chișinău, 2003.

Idem, *Orheiul Vechi. Cercetări arheologice 1996 – 2001*, Ed. Universității A.I. Cuza, Iași, 2006.

Postică Gh. Constantinescu Nicolae, *Căpriană. Repere istorico – arheologice*, Chișinău, 1996.

Rebillard Éric, *Église et sépulture dans l'Antiquité tardive (Occident latin, IIIe – VIe siècles)*, în „Annales. Histoire, Sciences sociales”, 54e année, nr. 5, 1999.

Rusu Adrian Andrei, *Creștinismul românesc în preajma Anului O Mie: în căutarea identității*, în „Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea”, Ed. Istros, Brăila, 2008.

Sârbu Valeriu, *Arheologia funerară și sacrificiile: o terminologie unitară (dicționar, lexic, arborescență)*, Ed. Istros, Brăila, 2003.

Spinei Victor, *Observații privind ritul incinerării în regiunile carpato – dunărene în a doua jumătate a mileniului I d.Hr.*, în „Pe drumul credinței.

Arhimandrit Roman Braga. Texte omagiale oferite de prelați, prieteni și savanți români, plus colecție de texte antologice”, HDM Press, Inc., River Junction, MI.

Spinei Victor, Popovici Rodica, *Cercetările arheologice din necropola medievală de la Hudum, jud. Botoșani*, în „Arheologia Moldovei”, X, Iași, 1985.

Idem, *Săpăturile arheologice din necropola medievală de la Hudum (1987)*, în „Arheologia Moldovei”, XII, Iași, 1988.

Tentiuc Ion, *Practici funerare în spațiul est – carpatic în a doua jumătate a mileniului I – începutul mileniului II*, în „Mousaios. Buletin Științific al Muzeului județean Buzău”, Buzău, 2005.

Tentiuc I., Bâzgu Eugen, *Datarea bisericii Adormirii Maicii Domnului o problemă deschisă*, în „Patrimoniul cultural al județului Tighina”, Chișinău, 2003.

Tentiuc I., Bubulici V., Vasilache M., Sârbu L., *Rezultatele investigațiilor arheologice de la biserica Măzărache din Chișinău în anul 2010*, în „Tyragetia” (serie nouă), VI (XXI), nr. 1, Arheologie, Istorie Antică, Chișinău, 2012.

Tentiuc Ion, Cereteu Ion, *Investigațiile arheologice din anul 2002 de la biserica Adormirii Maicii Domnului din Căușeni*, în „Știința universitară la început de mileniu trei. Conferință internațională, 15 octombrie 2002”, Chișinău, 2002.

Tentiuc I., Constantinescu N., Cereteu I., *Cercetări arheologice în incinta Mănăstirii Hâncu în anul 2001*, în „Symposia Professorum ULIM. Seria Istorie. Materialele sesiunii științifice din 26 – 27 aprilie 2002”, Chișinău, 2003.

I. Tentiuc I., Hâncu – Tentiuc A., *Unele opinii și controverse privind relația dintre creștinismul popular și ritul și ritualurile funerare medievale timpurii în Europa Centrală și de Sud – Est*, în „Tyragetia” (serie nouă), I (XVI), nr. 2, Chișinău, 2007.

Tentiuc I., Popa Al., *Some considerations regarding rock-cut monasteries spreading of the christianity in eastern Moldova during the late roman period and Early Middle Age*, în „Studia archeologiae et historiae antiquae. Doctissimo viro Scientiarum Archeologiae et Historiae Ion Niculița, anno septuagesimo aetatis suae, dedicatur”, Chișinău, 2009.

Teodor Dan Gh., *Rituri și ritualuri funerare la est de Carpați în secolele V – XI*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, LXIV, partea I – nr. 3 (mai – iunie 1988); partea a II -a – nr. 5 (septembrie – octombrie 1988).

Idem, *Creștinism și păgânism la est de Carpați în a doua jumătate a mileniului I d.Hr.*, în „Pontica”, XXVIII – XXIX, Constanța, 1995 – 1996.

Vaseva Valentina, *Cimitirul ca „așezare a morților”*, în „Ethnos”, nr. 3, 1994.

Быря П.П., *Из истории исследования Старого Орхее (1946-1958)*, В сб. „Археологические исследования в Старом Орхее”, Кишинев, 1991.

Гуревич А. Я., *Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства*, Москва, 1990.

Бессмертный Ю. Л., *Жизнь и смерть в средние века*, Москва, 1991.

Смирнов Г.Д., Полевой Л.Л., Рафалович И.А., *Надгробие XV века из Старого Орхее со славяно – молдавской надписью*, în „Limba și literatura moldovenească”, nr. 4, Chișinău, 1962.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Necropola de lângă biserica cu pronaosul lărgit de la Orheiul Vechi.

Fig. 2 – Necropola de lângă biserica Nașterea Maicii Domnului (Măzărache) din Chișinău.

Fig. 3 – Morminte din necropola de lângă biserica Adormirea Maicii Domnului de la Căușeni.

Fig. 4 – Procesul investigațiilor necropolei bisericii Adormirea Maicii Domnului de la Mănăstirea Căpriană (după Gh. Postică, 1993).

Fig. 5 – Morminte din necropola de lângă biserica Adormirea Maicii Domnului de la Mănăstirea Căpriană (după Gh. Postică, 1993).

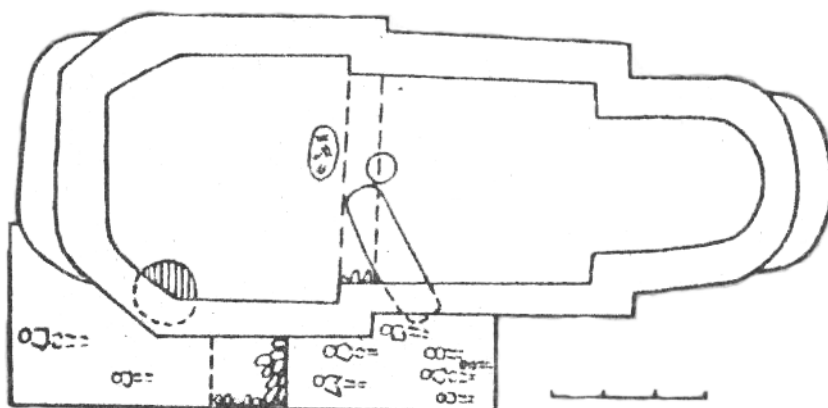

Fig. 1

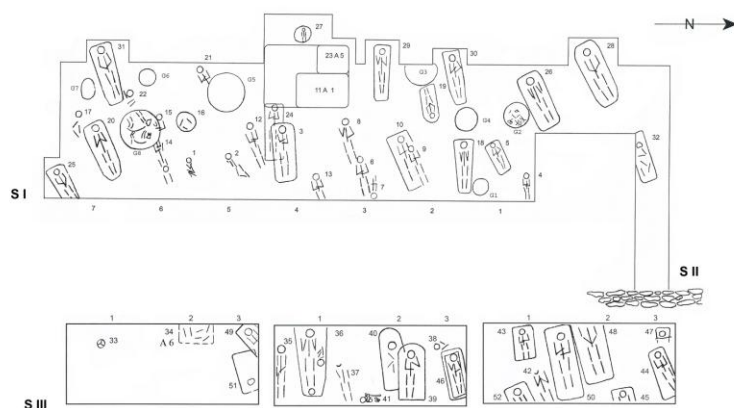

Fig. 2. Biserica Măzărache. Cimitirul din perioada medievală și modernă. Planul secțiunilor I, II, III

Fig. 2

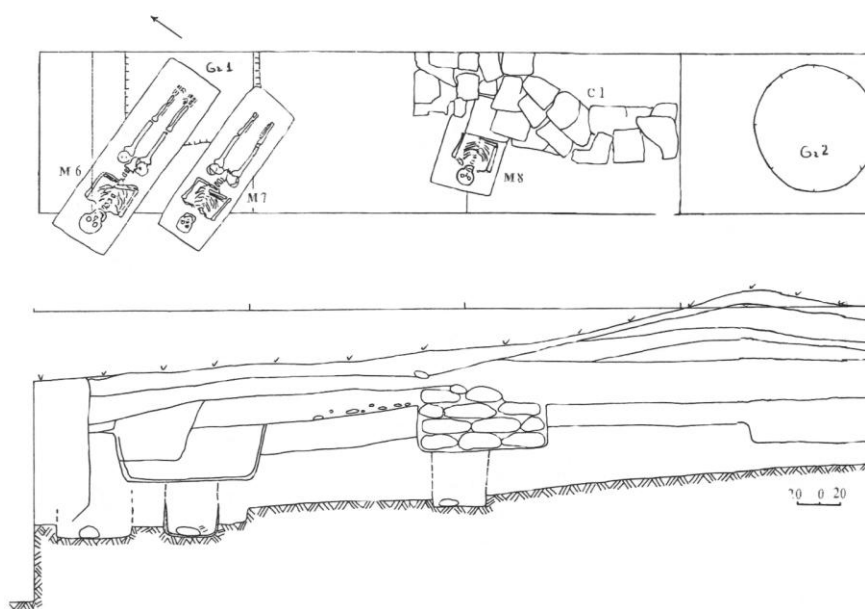

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

FORTIFICAȚII DIN SECOLELE XIII – XVIII ÎN TREI SCAUNE

BORDI ZSIGMOND LÓRÁND
Sf. Gheorghe

FORTIFICATIONS FROM 13th – 18th CENTURY IN TREI SCAUNE

ABSTRACT

At the current state of research, the 16 fortifications from 13th – 18th century in Trei Scaune, can be divided into the following categories:

1. Fortifications with simple enclosure, with or without gate tower, used in 13th century guarding the trade routes;

2. Ruined Roman camps fortified with palisades and wooden towers, used before the Mongol invasion in addition to the system of stone fortresses, but also as noble residences. After the fifteenth century these fortifications, was mainly used as place of refuge;

3. Fortresses with keeps, center of domains, which have a short operating period (less than two centuries);

4. Border castles provided with towers, built since the 15th century, already adapted to the use of firearms, which operated until almost modern times. From the 17th century, they were supplemented with small fortifications, which were meant to stop the cross-border smuggling;

5. Fortress with bastions, this type is representing by a single fortress, whose main role was to maintain order in the territory.

Cuvinte cheie: cetate, castru, cetate cu donjon, cetate de graniță, cetate bastionară.

Keywords: castle, castrum, fortress with keep, border castle, fortress with bastions.

Cunoscute încă de la începutul secolului al XIX -lea, fortificațiile medievale din Trei Scaune ¹, deși au beneficiat de un număr relativ mare de cercetări și studii continuă să prezinte incertitudini, atât în ceea ce privește datarea, cât și rolul lor.

¹ Am utilizat termenul de Trei Scaune, în loc de județul Covasna, datorită faptului că, deși județul modern acoperă în mare parte suprafața entității administrative medievale, unele

Deși au existat inițiative în prima jumătate a secolului al XIX -lea (de exemplu Daniel Scheint ²), cel dintâi care a oferit o descriere în ansamblu a cetăților medievale din Trei Scaune a fost eruditul cercetător Orbán Balázs. În cartea sa sunt menționate 46 de puncte, unde presupunea existența unor fortificații „secuiești”. Tot el a fost acela care a pus problema sistemului de fortificații din secuime, teorie care persistă și în prezent ³. Dintre cele 46 de cetăți și fortificații, pe care le considera la acea dată ca fiind medievale, cercetările arheologice au stabilit că doar în cazul a 14 dintre ele sunt din această perioadă. Celelalte s-au dovedit a fi fie așezări preistorice (Ariușd – Dealul Tyiszk, Olteni – Cetatea fetei etc.), fie fortificații antice (Covasna – Cetatea Zânelor, Comolău – Cetate etc.) sau toponime fără valoare istorică (Belin – Dealul cetății, Zălan – Cetatea cu pivniță etc.).

Observațiile și opiniile sale au fost preluate ca atare de către lumea științifică, aflându-se la baza oricărui studiu în domeniu. Teoria lui Orbán a început să fie pusă sub semnul întrebării începând cu deceniul al treilea al secolului XX, când Alexandru Ferenczi a efectuat un studiu al fortificațiilor din Trei Scaune. Cu această ocazie, bazându-se pe rezultatele periegezelor efectuate, acesta ajungea la concluzia că dintre cele 23 de fortificații vizitate, doar cinci au fost construite în Evul mediu, restul sunt fortificații preistorice sau antice, care cel mult au fost în parte folosite în Evul mediu ⁴.

Cercetările arheologice întreprinse începând cu al Doilea Război Mondial au dus la lărgirea paletelor informațiilor privind fortificațiile din regiune, astfel încât în deceniul al optulea al secolului XX erau enumerate 14 fortificații medievale, încercându-se totodată și realizarea unei tipologii, respectiv periodizarea acestora.

Cetățile au fost împărțite pe baza elementelor de fortificare în patru grupuri distincte: a. cetăți din pământ, cu val și șanț; b. cetăți de lemn; c. cetăți de formă ovală, cu zid de piatră, cu un bastion dreptunghiular la un capăt, înconjurat cu șanț;

regiuni ale acesteia – în speță partea sudică, din valea Buzăului a vechiului scaun Sepsi – , aparțin în prezent altor județe (Brașov, Prahova).

² Daniel G. Scheint, *Das Land und Volk der Szeker in Siebenbürgen, in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht*, K. A. Hartleben, Pest, 1833.

³ Orbán Balázs, *A székel föld leírása ... III. Háromszék*, Pest, 1867.

⁴ Ferenczi Sándor, *Régészeti kutatások Háromszék megye váraiban*, în „ACTA”, 1998/1, Sf. Gheorghe, 1999, pp. 189 – 225.

d. cetăți de formă dreptunghiulară, cu un turn într-un colț și cetăți de formă ovală, cu 1 – 2 turnuri rotunde. Se lansa totodată ideea contemporaneității majorității fortificațiilor și existența unui sistem defensiv unitar ridicat de către autoritatea centrală. S-a presupus, de asemenea, că unele dintre fortificații au intrat în posesia nobilimii locale, devenind reședințe ale acestora și centre de domenii ⁵.

În momentul de față nu dispunem de nici o informație cu privire la existența vreunei fortificații din secolele XI – XII în regiune. De altfel, singurele fortificații datate cu siguranță se găseau pe linia Munților Perșani, unde, pe valea Oltului, în regiunea nord-estică a Țării Făgărașului, a existat un lanț de cetăți ⁶, în timp ce la nord de Defileul Oltului de la Racoș au fost identificate turnuri de piatră combinate cu valuri, care au avut rolul de pază și control al drumurilor ⁷. Prima menționare a unei fortificații de piatră din întreg arealul sud-estic Transilvănean, provine din anul 1222 și este legată de Ordinul Teuton ⁸.

Cercetările arheologice efectuate în ultimul secol, au evidențiat existența a cel puțin patru fortificații din piatră în Trei Scaune (Pl.1), care par a-și începe existența în prima jumătate a secolului al XIII –lea.

Bixad – Cetatea Vápa, faza I (Pl. 2/1), se află la vărsarea pârâului Rakotyás în Olt și a fost ridicată în două faze distincte. În prima fază a fost ridicat zidul de incintă, pe suprafața delimitată de șanțurile de apărare a așezărilor preistorice și antice. Câteva fragmente ceramice și un pinten indică folosirea și probabil ridicarea incintei în cursul secolului al XIII –lea ⁹.

Într-o fază ulterioară a fost adăugat pe latura nordică un turn cu zidurile groase de 1,5 m, având dimensiunile interioare de 3 × 3 metri. Pe baza descoperirilor

⁵ Székely Zoltán, *Contribuții la problema fortificațiilor și formelor de locuire din sud-estul Transilvaniei*, în „Aluta”, 8 – 9, 1976 – 1977, Miercurea Ciuc, 1977, pp. 52 – 110 (în continuare: Székely 1977).

⁶ *Castrum Alamgen*, neidentificat pe teren, dar atestat documentar în anul 1211 (DIR. C., vol. 1, p. 151) și cetatea de la Ungra, cercetată în anul 1980 (Radu Popa – Radu Ștefănescu, *Șantierul arheologic Ungra*”, în „MCA”, 14, 1980, pp. 496 – 503).

⁷ Bordi Zsigmond Lóránd, *Fortificațiile medievale timpurii din Pădurea Rica. Turnul estic*, în „ACTA SICULICA 2007”, Sf. Gheorghe, 2008, pp. 287 – 300; Sófalvi András, *Kustaly vára*, în “Castrum Bene”, 2009, 1, pp. 5 – 30.

⁸ Gheorghe Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972, p. 25.

⁹ Székely 1977, p. 61.

de factură medievală de pe teritoriul cetății, folosirea sa poate fi datată pentru secolele XIV – XV.

Malnaș – Cetatea Herec sau Mikó (Pl. 2/2), se află pe Vârful Cetății de lângă gara CFR Malnaș. Incinta ovală, având ziduri groase de 2 m, cu dimensiunile de 185×80 m, este înconjurată de un șanț dublu. Accesul se făcea de pe latura sud-estică, printr-un turn de poartă cu dimensiunile de $6,45 \times 7,25$ m. Din cetate provin fragmente ceramice din prima vârstă a fierului și un denar emis de regele Andrei II, descoperit pe nivelul de călcare a turnului porții ¹⁰.

Saciova – Cetatea Saciova (Pl. 2/3). Fortificație de mici dimensiuni (46×34 m), care se înalță pe un bot de deal aflat deasupra izvorului pârâului Saciova. În interiorul ei, o movilă de dărâmătură presupune existența unui donjon sau turn de poartă. Cercetările efectuate nu au adus la lumină vestigii arheologice, reușind să stabilească doar faptul că are ziduri de piatră legate cu mortar. Pe baza asemănării cu cetatea Herec, ar putea fi datată în secolul al XIII –lea ¹¹.

Ariușd – Cetatea Csókás (Pl. 2/4). Fortificația cu dimensiunile de 60×20 m se găsește pe o terasă înaltă, la nord de localitatea Ariușd. A fost fortificată pe latura sa vestică cu un zid de piatră în formă de potcoavă, neobservabil pe celelalte laturi. Este o fortificație medievală ridicată pe o așezare din prima vârstă a fierului, care a fost distrusă probabil la 1241, în timpul invaziei mongole ¹².

Niciuna dintre fortificațiile menționate nu este atestată în documentele vremii. Principala caracteristică a acestor fortificații timpurii este faptul că în timpul ridicării lor constructorii au luat în seamă posibilitățile oferite de teren. Un exemplu specific este cetatea Herec de la Malnaș, în cazul căreia curtea ovală se înscrie pe o curbă de nivel aflată la câțiva metri sub vârf. Același lucru se poate constata și în cazul cetății de la Saciova.

În cazul cetății Vápa de la Bixad, forma și dimensiunile curții au fost determinate de șanțurile așezării preistorice și antice peste care a fost ridicată. Același mod de construcție se poate constata și în cazul cetății Csókás de la Ariușd.

¹⁰ Székely 1977, pp. 59 – 60.

¹¹ Székely 1977, pp. 61 – 62.

¹² Székely Zoltán, *Sistemul de fortificare la așezarea neolitică de la „Tyiszk” și la cetatea feudală „Csókás” în satul Ariușd*, în „Aluta”, 12 – 13, Sf. Gheorghe, 1981, pp. 39 – 49.

Opiniile cercetătorilor se împart cu privire la faptul dacă cetățile timpurii din regiune au fost ridicate din ordinul puterii centrale, din inițiativa comunităților sau al vreunui potentat local. Lipsa izvoarelor scrise și materialul arheologic sărăcăcios găsit în ele lasă deschisă această polemică, deși în momentul de față posibilitatea ca ele să fi fost cetăți regale pare a fi cea mai plauzibilă.

Trebuie remarcat faptul că toate fortificațiile medievale timpurii se înalță în partea occidentală a regiunii, la est de axul orientat nord-sud al coamei Munților Bodoc negăsindu-se niciuna. Această așezare în teren a cetăților exclude posibilitatea ca ele să facă parte dintr-un sistem de graniță, orientat spre est, în direcția Pasului Oituz. Rolul lor pare să fi fost controlul unei artere comerciale și militare, având axul nord-sud, care se racorda cu zona centrală a Transilvaniei prin pasurile fortificate din Perșanii nordici, ieșind în afara arcului Carpatic prin Pasul Buzău și se suprapunea într-o oarecare măsură vechiului drum al limesului roman.

Alături de cetățile de piatră nou construite, trebuie să luăm în considerare și alte fortificații din regiune, care până acum au ieșit din orizontul de cercetare al specialiștilor medievști: ruinele castrelor romane. Acestea, patru la număr (Boroșneu Mare ¹³, Brețcu ¹⁴, Comalău ¹⁵ și Olteni ¹⁶), au beneficiat în cursul ultimului secol de cercetări sistematice, publicate în numeroase studii și articole, dar cu excepția castrului de la Olteni ¹⁷ în niciunul dintre ele nu a fost menționată existența prezenței umane în Evul mediu.

Castrul de la Boroșneu Mare ¹⁸, a fost un castru auxiliar, cu dimensiunile de cca. 90 × 70 m, situat în partea sudică a regiunii, către Pasul Buzău. Castrul a fost locuit după abandonarea provinciei Dacia de către purtătorii culturii Sănatana de

¹³ Nicolae Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, în „Jahrbuch des Römisch – Germanischen Zentralmuseums zu Mainz”, 44, Mainz, 1997, p. 64 .

¹⁴ *Ibidem*, pp. 62 – 63.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 64 – 65.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 61 – 62.

¹⁷ Székely Zoltán, *Castrul de la Olteni. Noi rezultate ale cercetărilor de teren din anii 1987 – 1988*, în „Arheologia Moldovei”, XVI, 1993, p. 280; Székely Zoltán, *Az Oltszemi római tábor (Háromszék – Kovászna megye) 1987 – 1988 évi ásátások*, în „Communicationes Archaeologicae Hungariae”, 1993, pp. 51 – 53.

¹⁸ Pentru cea mai recentă prelucrare a istoricului și materialelor vezi: Bordi Zsigmond Lóránd – Alexandru Popa, *Castrul roman de la Boroșneu Mare: o sută de ani de la prima cercetare arheologică sistematică*, în „ACTA SICULICA 2012–2013” (sub tipar).

Mureș – Cerneahov (secolele III – IV), după care a fost abandonat complet. Ruinele castrului se prezentau în evul mediu sub forma unor valuri de pământ, înconjurate de șanțul de apărare parțial umplut (Pl. 3/1). Din interiorul castrului au ieșit la suprafață fragmente ceramice aparținând unor oale ¹⁹ modelate pe roata înceată, databile pentru secolele XIII – XIV, respectiv un fragment de ulcior din secolul al XIV – lea ²⁰ și unul din secolul al XV –lea ²¹. Nu dispunem de date cu privire la demantelarea completă a ruinelor, dar se poate presupune că aceasta a avut loc în cursul secolelor XV – XVI, pietrele excavate fiind folosite la construcțiile locale, respectiv – probabil – la ridicarea cetății de la Leț.

Castrul de la Comalău, de formă pentagonală ($70 \times 70 \times 40 \times 50 \times 20$ m), se găsește pe marginea unei terase înalte, lângă localitatea Reci, în zona centrală a regiunii. Fortificația este separată de restul terasei printr-un șanț de mari dimensiuni (lățime 50 m, adâncime 10 – 12 mm), cu secțiune trapezoidală (Pl. 3/2). A fost cercetată în cursul anilor 1942 și 1943 de către Székely Zoltán, care în volumul dedicat rezultatelor cercetării ²², menționa doar existența materialelor arheologice de factură romană și din perioada migrațiilor. În cursul reevaluării și studierii materialului arheologic de la Comalău, s-a putut stabili că și în acest caz avem de-a face cu o prezență medievală destul de intensă, concretizată prin fragmente de oale ²³ și ulcioare ²⁴, datând din secolele XIII – XIV. De asemenea, forma și dimensiunile șanțului ce înconjoară fortificația par a fi mai degrabă medievale, decât romane.

Ruinele fortificației par a fi folosite ca un punct de control al vadului de peste Râul Negru, pierzând-și probabil rolul după secolul al XV -lea, dar putând fi

¹⁹ Colecția Muzeului Național Secuiesc (în continuare MNS) din Sf. Gheorghe, Nr. Inv. 4.058 (2 buc.), 4.067 (2 buc.), 4.068, 4.088 (2 buc.), 5.600, 11.311 – 11.312, 13.138, 16.665 (12 buc.), 16.666 (4 buc), 16.677 (6 buc.).

²⁰ MNS, Nr. Inv. 16.677.23.

²¹ MNS, Nr. Inv. 16.677.29.

²² Székely Zoltán, *A komollói római tábor*, Cluj, 1943.

²³ MNS, Nr. Inv. 2.259 (7 buc.), 9.906, 9.946, 13.869, 13.878, 13.887, 13.900, 13.942 și 13.954.

²⁴ MNS, Nr. Inv. 9.945, 13.889 și 13.899.

folosită ca cetate de refugiu ²⁵ în secolele ulterioare. Ruinele castrului au existat într-o formă aproape neschimbată până în jurul anului 1819, când au fost scoase până la fundații, materialul rezultat fiind folosit la realizarea drumului ce leagă Brașovul de Tg. Secuiesc ²⁶.

Ruinele **castrului de la Olteni** ²⁷, de formă ușor trapezoidală ($142 \times 92,5$ m), a fost folosită probabil încă din secolul al XIII –lea ca reședință fortificată a strămoșilor familiei Mikó. Este foarte probabil, că în incinta ei se găsea conacul familiei, care a fost jefuit de către secuii din scaunul Sepsi în anul 1342 ²⁸ și 1359 ²⁹, întărit ca proprietate cu drept secuiesc în anul 1366 ³⁰.

Singurele amenajări medievale documentate sunt un turn de mici dimensiuni ($3,5 \times 3,5$ m, cu zidărie groasă de 0,90 m), nedatat, ridicat pe latura estică (Pl. 4/1), și o clădire cu mai multe încăperi, de asemenea fără o datare concludentă, în partea centrală a incintei. Din datele de care dispunem, se poate stabili că ruinele castrului se păstrau în condiții de conservare relativ bune și la sfârșitul secolului al XVIII –lea, ele fiind demolate complet în jurul anului 1827, cu ocazia construirii castelului actual ³¹.

Ruinele **castrului de la Brețcu** (178×141 m), se păstrează în condiții excepționale și în prezent, sub forma unui val patrulater, având la bază lățimea de cca. 6 metri și o înălțime cuprinsă între 3 și 3,5 m (Pl. 4/2). Castrul a fost cercetat în mai multe rânduri, iar materialul arheologic publicat este de factură preistorică și antică ³². Deși în incinta castrului se găsesc și alte fragmente ceramice decât cele menționate, acestea sunt prea fragmentare pentru a le data cu certitudine. Pe baza lor trebuie să presupunem că în cursul cercetării au ieșit la suprafață și materiale

²⁵ Trebuie menționat faptul că niciunul dintre satele aflate pe o rază de 5 km în jurul castrului, deși se afla pe un drum intens circulat în Evul mediu și epoca premodernă, nu a ridicat fortificații în jurul bisericii.

²⁶ *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye. Székelyföld és térsége. I. Kovászna megye*, Redactor: Csáki Árpád, Sf. Gheorghe, 2012, p. 112.

²⁷ Vezi nota 17.

²⁸ DIR. C., veacul XIV, vol. IV, pp. 98 – 99.

²⁹ *Székely Oklevéltár*, VIII, 1934, pp. 21 – 23.

³⁰ DRH. C., vol. XIII, pp. 62 – 64.

³¹ Székely Zoltán. *Az Oltszemi római tábor ...*, 1993, p. 51, 53 și nota 1.

³² Nicolae Gudea, *Castrul roman de la Brețcu*, în „Acta MP”, IV, 1980, pp. 306 – 322, Fig. 26 – 56.

medievale, dar acestea ori nu au fost adunate, ori nefiind considerate relevante n-au fost publicate.

Chiar dacă materialul medieval lipsește, există câteva argumente privind utilizarea ruinelor castrului ca fortificație în Evul mediu. Unul dintre ele ar fi documentarea în cursul săpăturii din anul 1950 a unui strat de arsură pe suprafața valului, aflat deasupra nivelului roman ³³, care indică existența unei palisade de lemn acoperită cu lipitură, ulterioară ruinării zidurilor. Fortificarea relativ târzie a pasului Oituz (vezi mai jos) se poate datora, de asemenea, existenței unei fortificații medievale ridicate prin reutilizarea valurilor apărute în urma ruinării incintei. Un al treilea argument, este însăși păstrarea în condiții bune a ruinelor, știindu-se faptul că celelalte vestigii romane (așezarea civilă și termele) au fost demolate aproape complet, iar pietrele zidăriei ar fi reprezentat, ca și în alte locuri, un material de construcții ușor de obținut. Trebuie menționat, totodată, că localitatea Brețcu, chiar dacă se află în gura pasului Oituz, direcție principală a invaziilor moldovenești și turco-tătare din secolul al XVI –lea, nu a ridicat nici o fortificație în jurul bisericii, cum au făcut alte localități mai puțin expuse.

Prin urmare, se poate concluziona că ruinele castrului de la Brețcu au putut fi folosite până în secolul al XV –lea ca fortificație de graniță, după care au devenit loc de refugiu al comunității în fața invaziilor.

Din cele prezentate mai sus, reiese că toate cele patru castre romane din regiune au supraviețuit un timp relativ îndelungat după secolul al XIII –lea. Ni se pare absurd faptul ca aceste fortificații, care în forma lor ruinată semănau relativ bine cu cetățile de pământ ridicate în primele secole ale mileniului al doilea, să fi fost lăsate în paragină și neutilizate. Mai ales dacă luăm în considerare faptul că în cazul în care se găseau într-o poziție strategică adecvată, curățarea de vegetație, respectiv întărirea cu palisade și eventual turnuri din lemn a acestor ruine, se putea realiza mult mai rapid și mai ieftin decât ridicarea unor fortificații noi.

Completând harta fortificațiilor din secolul al XIII –lea din Trei Scaune cu fortificațiile rezultate din reutilizarea ruinelor castrelor romane (Pl. 5), apare un

³³ *Ibidem*, Fig. 19.

sistem de fortificații amplasate în adâncime, al căror rol primordial a fost controlul drumului care trecea din Pasul Buzău, prin valea Râului Negru și a Oltului, către Depresiunea Baraolt și de aici mai departe, către Podișul Transilvaniei. Cetatea Csókás de la Ariușd, aflată în afara lanțului principal, avea probabil rolul de a controla un drum secundar dinspre Feldioara, care trecea peste Munții Baraolt. Rolul fortificației de la Brețcu se poate stabili prin supravegherea Pasului Oituz, care însă la această dată avea o importanță relativ redusă.

Acest sistem de fortificații a căzut pradă schimbării strategiilor de apărare de după invazia mongolă de la 1241, în urma căreia drumurile de peste Carpați au fost abandonate, atât ca măsură de apărare, cât și datorită nesiguranței circulației și a dispariției partenerilor comerciali din afara zonei Carpaților de Curbură. Majoritatea fortificațiilor, în special cele care se găseau în zone mai îndepărtate, au căzut în ruină, doar puține dintre ele găsimu-și ulterior un rol, devenind fortificații nobiliare sau de refugiu.

Următoarea perioadă de construcție a cetăților, începută la sfârșitul secolului al XIII –lea și care a durat până în a doua jumătate a secolului al XIV –lea, este reprezentată de ridicarea cetăților nobiliare cu donjoane interioare, având planimetrie simplă. În această perioadă, pot fi documentate în Trei Scaune cinci cetăți nobiliare, o curte nobiliară fortificată, o cetate de graniță, două de refugiu și un turn solitar, care la rândul lui putea aparține unei familii de vază.

Bixad – Cetatea Vápa, faza II (Pl. 7/1). Incintei din secolul al XIII –lea i-a fost adăugat pe latura nordică un turn cu zidurile groase de 1,5 m, având dimensiunile interioare de 3 × 3 metri. Nu se cunosc alte construcții din această perioadă. Pe baza descoperirilor formate din ceramică, piteni și chei, această perioadă de folosire a cetății poate fi datată pentru secolele XIV – XV ³⁴. Nu dispunem de documente scrise nici cu privire la ea, nici la proprietarii teritoriului aflat în dreapta Oltului, între Defileul de la Tușnad și creasta Munților Bodoc. Singura informație disponibilă este faptul că teritoriul se afla în Evul mediu în

³⁴ Székely 1977, p. 61.

comitatul Târnava, ulterior Alba, iar din secolul al XVI –lea proprietarii ei sunt membrii familiei Mikó ³⁵.

Cernat – Cetatea Ika sau Ciuntită (Pl. 7/2). Se află la nord de Cernat, pe creasta de la confluența pâraurilor Morii și Cernat. Cetatea, cu zidurile groase de 1,60 – 1,65 m, este lungă de 169 și are lățime cuprinsă între 15 și 25 m. Pe latura sa sudică se găsește un donjon cu plan circular, având interiorul de 3,5 m și ziduri groase de 2 m, care se păstrează cu o înălțime de 13 m. Pe latura nordică a existat un alt donjon, tot circular, care s-a prăbușit în Evul mediu. În cursul cercetărilor efectuate lângă turnul sudic, au fost descoperite vestigii (ceramică, vârfuri de săgeți, cataramă) din secolul al XIV –lea. Despre cetatea aflată pe teritoriul scaunului Kézdi nu dispunem de nici un document de epocă. Pe baza puținelor informații scrise din regiune, se poate presupune că a aparținut unui anume *Andreas, filius Uduor siculus de Kyzd*, și a fiilor săi, care stăpâneau valea superioară a pâraului Cernat ³⁶.

Turia – Cetatea Bálványos (Pl. 7/3). Este cea mai cunoscută și cea mai cercetată cetate medievală din regiune. Ruinele sale de 95 × 55 m se înalță deasupra Băilor Bálványos. În cetatea de sus, cu dimensiunile de 42 × 25 m, se găsește donjonul de 8,8 × 8,8 m, o cisternă adâncă de 3,8 m și o încăpere trapezoidală având o latură semicirculară, care avea rol de capelă. Acropola este înconjurată pe latura vestică și sudică de cetatea de jos. Atestată documentar în anii 1349 și 1360, a fost construită în prima jumătate a secolului al XIV –lea de neamul Apor, dar și-a pierdut importanța în secolul următor, fiind abandonată pe la finele secolului al XVI –lea ³⁷.

Bixad – Cetatea de pe Piatra Șoimilor (Pl. 7/4). Cetatea de formă patrulateră, cu dimensiunile de 55 × 10 m, având ziduri groase de 1,3 m, a fost denumită după Piatra Șoimilor, pe care se înalță. Cercetările arheologice n-au reușit să confirme existența donjonului menționat de Orbán, dar forma stâncii indică faptul că acesta putea să existe. Cetatea este atestată documentar în anul 1366, când este

³⁵ Bordi Zsigmond Lóránd, *13 – 14. századi magánváarak Kovászna megyében*, în „Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméből”, Énlaka – Székelyudavahely, 2012, pp. 122 – 123 (în continuare: Bordi 2012).

³⁶ Bordi Zsigmond Lóránd. *Cetatea Ciuntită (Ika) de la Cernat*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, I, 2012, pp. 29 – 46.

³⁷ Bordi 2012, pp. 118 – 122.

amintită ca aparținând familiei Mikó, centrul domeniului format din două sate ale acestora, aflate pe malul stâng al Oltului. Către începutul secolului al XV –lea, regiunea a fost părăsită din motive necunoscute, rămânând nelocuită până în secolul al XVIII –lea ³⁸.

Lemnia – Cetatea Almás (Pl. 7/5). Fortificația, având forma unui triunghi cu colțurile rotunjite, cu ziduri groase de 2 m, ridicate din piatră legată cu mortar, înconjurată de șanțuri, dotată cu un donjon pătrat de 7×7 m, se ridica la nord de localitate. Datorită lipsei oricărui material arheologic, poate fi datată în general pentru secolele XIII – XIV. De asemenea, datorită lipsei izvoarelor, nu cunoaștem proprietarul sau extinderea domeniului care a aparținut de ea ³⁹.

Cetatea Melcilor de la Bicfalău reprezintă un caz aparte, fiind formată dintr-un turn circular de mici dimensiuni, având diametrul de 3 – 5 metri, distrus aproape în întregime, în jurul căruia nu pot fi observate alte elemente de apărare. Nu s-au efectuat cercetări arheologice, dar pe baza formei și tehnicii de construcție poate fi datată în secolele XIII – XIV ⁴⁰.

Toate cele patru cetăți nou construite, au în comun faptul că au fost ridicate în locuri unde anterior n-au existat fortificații. Forma terenului a jucat un rol important în stabilirea formei noilor fortificații. Pe punctul cel mai înalt sau cel mai indicat din punct de vedere defensiv, se ridica donjonul de formă pătrată (circulară în cazul cetății Ika de la Cernat), fiind înconjurat de zidul de incintă, structurarea interiorului fiind minimă. Doar într-un singur caz, la cetatea Bálványos, care a fost folosită un timp mai îndelungat, găsim o cisternă și o încăpăre cu închidere semicirculară, care poate fi considerată capelă, aflate în cetatea de sus, respectiv urmele unei încăperi săpate în stâncă în cetatea de jos.

O altă caracteristică specifică acestor cetăți, este faptul că ele se găsesc în zone periferice, care par a indica faptul că domeniile nobiliare aferente s-au format în regiuni proaspăt defrișate, nelocuite anterior. Rolul cetăților, alături de cel militar și economic, a fost întărirea prestigiului proprietarilor.

³⁸ *Ibidem*, pp. 123 – 124.

³⁹ *Ibidem*, p. 130.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 117.

Atât materialul arheologic în număr redus descoperit în aceste cetăți nobiliare, cât și faptul că nu au suferit transformări, modernizări ulterioare, indică durată scurtă de viață, de unul, maximum două secole, pe care au avut-o, majoritatea fiind abandonate la finele secolului al XV –lea. Motivul abandonării lor este incert, dar se poate aduce ca argument atât sărăcirea sau dispariția familiilor care le-au avut în posesie, cât și opoziția comunităților secuiești aflate în vecinătatea lor.

Situația politică din secolul al XV –lea, marcată de primele invazii otomane și răcirea relațiilor cu Moldova, cât și înflorirea în mare măsură a comerțului extern, au făcut ca puterea regală să ia măsuri de fortificare a principalelor pasuri și trecători, prin ridicarea unor cetăți noi.

Prima dintre aceste fortificații a fost **cetatea Buzăului** (*Bodzavár*), din masivul Tabla Buții. Cetatea, de formă pătrată neregulată ($66 \times 23 \times 55 \times 30$ m), a fost prevăzută cu câte un turn pe trei dintre colțuri și o clădire cu patru încăperi în colțul sud-estic (Pl. 8/1). Accesul în cetate se făcea prin două porți, cea de pe latura sudică, expusă atacurilor, fiind întărită cu un pod mobil, în timp ce cea de pe latura nordică a fost una simplă. Latura sudică a fost întărită cu un șanț de apărare în formă de V, având lățimea de 14 m. Rezultatele cercetărilor arheologice efectuate în anii 1995 – 1996 și 1998 au contribuit la elucidarea problemelor legate de construirea, folosirea și abandonarea fortificației ⁴¹. Astfel, aceasta a fost construită către sfârșitul secolului al XIV –lea, fiind folosită intens în secolele XVI – XVII, după care, pierzându-și importanța, a fost abandonată.

După părerea noastră, cetatea care controla „drumul Brăilei” a fost construită în deceniul al patrulea al secolului XV ca reacție la invazia otomană din anul 1432, care a penetrat în Transilvania pe acest traseu. Distrugerile de la începutul secolului al XVII –lea se pot datora în mare măsură cutremurelor de mare magnitudine care au lovit regiunea între anii 1604 și 1607 ⁴². Cetatea a fost reconstruită de către secuii din Trei Scaune, a căror activitate este atestată de

⁴¹ Dan Căpățână, Eugen S. Teodor, Adrian Ioniță, Bogdan Cipercă, Alexandru Bădescu. *Cetatea de la Tabla Buții (com. Cerașu, jud. Prahova) – Campaniile arheologice 1995 – 1996, 1998*, în „Materiale și Cercetări Arheologice”, serie nouă, IV, 2008, pp. 157 – 182.

⁴² Zsiros Tibor, *A Kárpát – medence szeizmicitása és földrendésvészélyessége: Magyar földrendés katalógus (456 – 1995)*, Budapest, 2000, pp. 95 – 96.

inscripția din anul 1628 descoperită în cursul cercetării. Cetatea a fost asediată și cucerită de către tătari în anul 1658, după care și-a continuat rolul de cetate de graniță, în deceniul al optulea al secolului al XVII –lea fiind menționată în ea o garnizoană din scaunul Orbai ⁴³. În anul 1687 a fost vizitată de o comisie a dietei, în vederea stabilirii lucrărilor de renovare necesare, dar acestea n-au mai avut loc, cetatea fiind ruinată complet la începutul secolului al XVIII –lea.

Cea de a doua fortificație de graniță a acestei etape, a fost **cetatea Rákóczi** sau **cetatea Oituzului** (Pl. 8/2), din pasul cu același nume. Fortificația, care controla drumul spre Moldova, era format dintr-o incintă pătrată neregulată de mici dimensiuni (30 × 20 m), cu ziduri groase de 1,6 m, întărită pe două dintre colțuri cu câte un turn, respectiv de o cazemată cu două încăperi pe cel de-al treilea. Cel de-al patrulea turn, care flanca drumul, a fost ridicat la est de incintă. Turnurile și zidurile sale au fost dotate de la început cu ambrazuri de tragere pentru armele de foc. Controlul traficului prin pas a fost asigurat și de un zid baraj, perpendicular pe axul văii, care pornea de la colțul nordic al incintei și cobora până la albia pârâului Oituz. Cetatea a fost construită în jurul deceniului al șaptelea al secolului al XV –lea, în timpul domniei lui Matia Corvinul, ridicarea ei fiind importantă atât din cauza relațiilor tensionate cu Moldova, cât și datorită faptului că fortificația ridicată pe ruinele castrului de la Brețcu devenise la acea dată depășită. Prima atestare documentară a ei provine din anul 1538. A fost deteriorată de cutremurele de la începutul secolului al XVII –lea, lucrările de renovare durând până în jurul anului 1637. Găsindu-se parțial în ruine la începutul secolului al XVIII –lea, a continuat să fie folosită ca element secundar al apărării pasului, până în toamna anului 1788, când a fost cucerită și incendiată de către turci ⁴⁴.

Ultima cetate medievală, dar și cea cu cea mai scurtă durată de folosire, a fost **cetatea Várhegy**, ridicată pe un mamelon, care se înalță cu 20 m deasupra luncii Râului Negru, în hotarul localității Leț (Pl. 10/1). Fortificația patrulateră, de 65 × 65 m, a fost dotată pe fiecare colț cu un bastion, fiind una dintre cele mai moderne

⁴³ Székely Oklevéltár, VI, 1897, pp. 334 – 335.

⁴⁴ Bördi Zsigmond Lóránd, *Az Ojtozi – szorosi Rákóczi – vár 2004. évi régészeti kutatása.*, în “ACTA SICULICA – 2007”, pp. 301 – 318.

fortificații ale regiunii. A fost construită după anul 1562, la ordinul principelui Ioan Sigismund Zápolya. În prezent, nu se mai pot observa urme de ziduri, fiind vizibile numai șanțurile fortificației. Construirea fortificației se leagă de hotărârile dietei de la Sighișoara din anul 1562, rolul ei constând mai mult în impunerea ordinii interne și supunerea secuilor. La un sfert de veac după construirea sa, în 1599, a fost ocupată și distrusă de secui cu asentimentul lui Mihai Viteazul, iar principii Transilvaniei – ca un gest de împăcare față de secui – n-au mai reconstruit-o ⁴⁵.

Autoritățile austriece care s-au instalat în Transilvania începând cu anul 1690, au preluat sistemul defensiv existent. Singura fortificație care se poate lega de autoritățile imperiale, este o fortificație de mici dimensiuni, numită **cetatea Haiducilor**, ridicată pe creasta Munților Nemira, sub vârful Ghiepar. Aceasta are o formă triunghiulară (Pl. 10/2), cu laturile de 16 metri, fiind întărită cu un șanț de apărare de aceeași formă, lat de 6 – 7 m și adânc de 1 – 2 m. Nici pe valurile păstrate, nici în incinta lor, nu se poate observa zidărie din piatră, prin urmare fortificația era întărită de palisadă, iar clădirile sale erau din lemn. Datorită faptului că nu s-au efectuat cercetări arheologice, nu se cunoaște datarea exactă a ei. Din puținele informații pe care le deținem, se poate stabili că cetatea a fost ridicată către sfârșitul secolului al XVII –lea, fiind folosită până pe la jumătatea secolului al XVIII –lea, având rolul de a stopa contrabanda cu sare dinspre Târgu Ocna ⁴⁶.

În stadiul actual al cercetărilor, fortificațiile din secolele XIII – XVIII din Trei Scaune pot fi împărțite în următoarele categorii:

1. Cetăți cu incintă simplă, cu sau fără turn de poartă, folosite în secolul al XIII –lea ca fortificații de pază a rutelor comerciale;
2. Castre romane ruinate, întărite cu palisade și turnuri de lemn, folosite înaintea invaziei mongole în completarea sistemului de cetăți din piatră, dar și ca reședințe nobiliare. După secolul al XV –lea, aceste fortificații sunt utilizate în special ca cetăți de refugiu;

⁴⁵ Tüdös S. Kinga, *Adalékok a Háromszéki várhegyi vár történetéhez*, în „Emlékkönyv Székely Zoltán születésének 100. évfordulójára”, Sf. Gheorghe, 2012, pp. 258 – 275.

⁴⁶ Karczag Ákos – Szabó Tibor, *Erdély, Partium és a Bánság erődített helyei*, Budapest, 2010, p. 217.

3. Cetăți nobiliare prevăzute cu donjoane, centre ale unor domenii, cu o perioadă de funcționare de scurtă durată (cel mult două secole);

4. Cetăți de graniță prevăzute cu turnuri, construite începând cu secolul al XV –lea, adaptate deja la utilizarea armelor de foc, care au funcționat până aproape de epoca modernă. Din secolul al XVII –lea, ele sunt completate cu mici fortificații, care au avut rolul de a stopa contrabanda transfrontalieră;

5. Cetăți bastionare, reprezentate de o singură fortificație, al cărui rol principal a fost păstrarea ordinii în teritoriu.

Lista ilustrațiilor

Planșa 1 – Fortificații din secolul al XIII –lea și castre romane în Trei Scaune.

Planșa 2 – Fortificații din piatră din secolul al XIII –lea: 1. Cetatea Vápa – faza I; 2. Cetatea Herec; 3. Cetatea Saciova; 4. Cetatea Csókás.

Planșa 3 – Castre romane ruinate: 1. Boroșneu Mare; 2. Comalău.

Planșa 4 – Castre romane ruinate: 1. Olteni; 2. Brețcu.

Planșa 5 – Sistemul de fortificații din Trei Scaune dinaintea invaziei mongole.

Planșa 6 – Fortificații din secolul al XIV –lea.

Planșa 7 – Cetăți nobiliare: 1. Cetatea Vápa – faza II; 2. Cetatea Ciuntită; 3. Cetatea Bálványos; 4. Cetatea Piatra Șoimului; 5. Cetatea Almás.

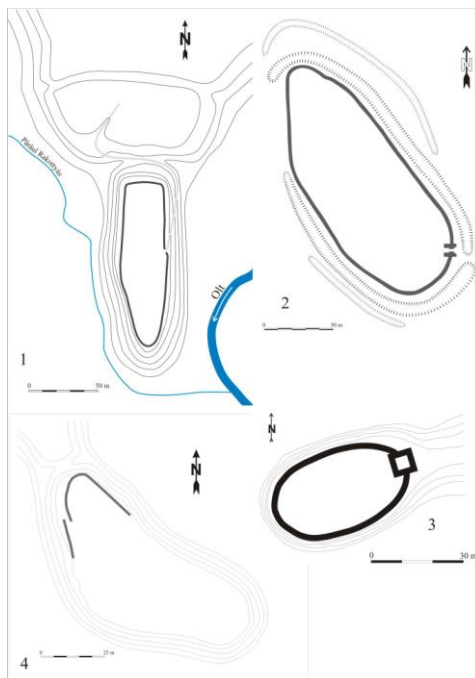
Planșa 8 – Cetăți de graniță: 1. Cetatea Buzăului; 2. Cetatea Oituz.

Planșa 9 – Fortificații folosite în secolele XVI – XVIII.

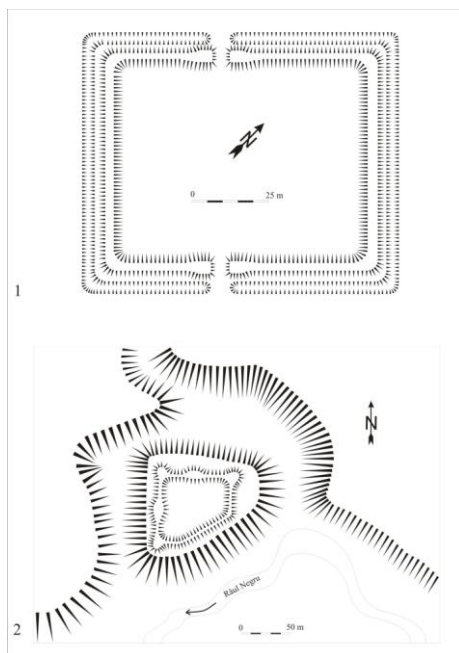
Planșa 10 – fig. 1. Cetatea Várhegy; fig. 2. Cetatea Haiducilor.

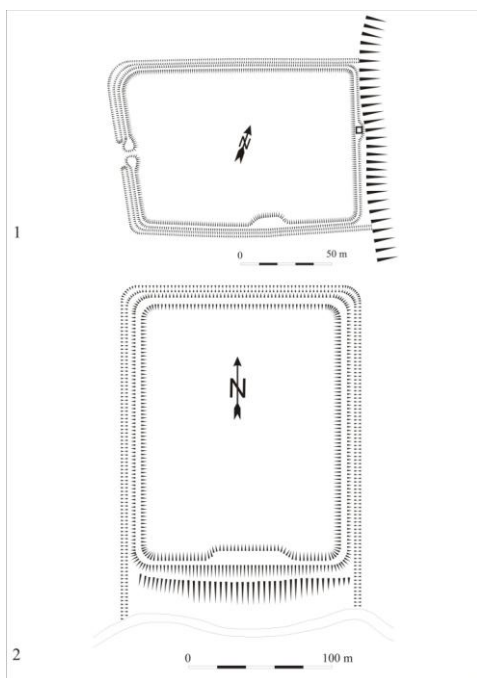
Planșa 1

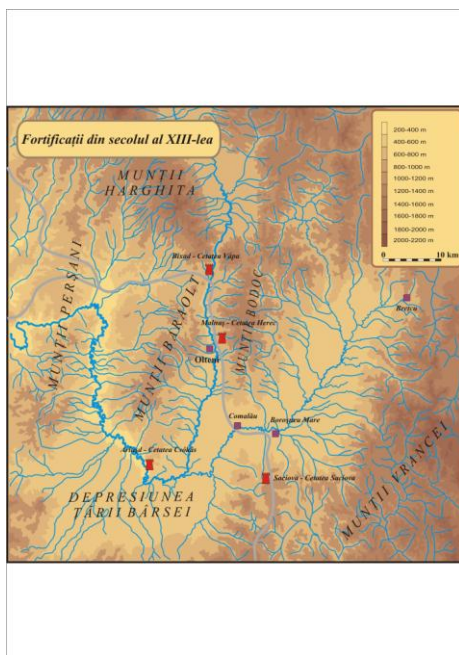
Planșa 2

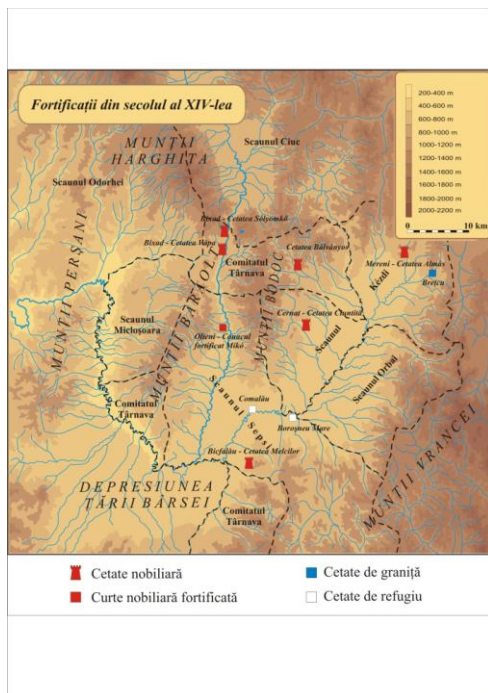
Planșa 3

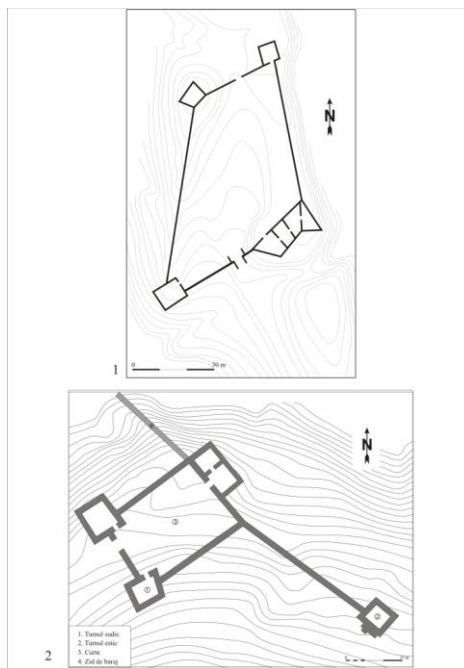
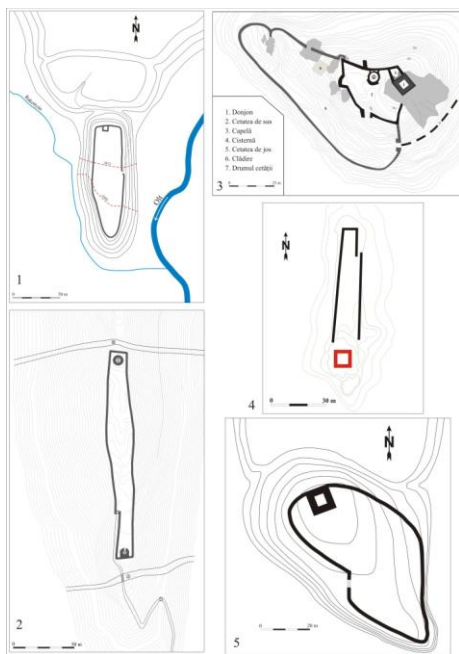
Planșa 4

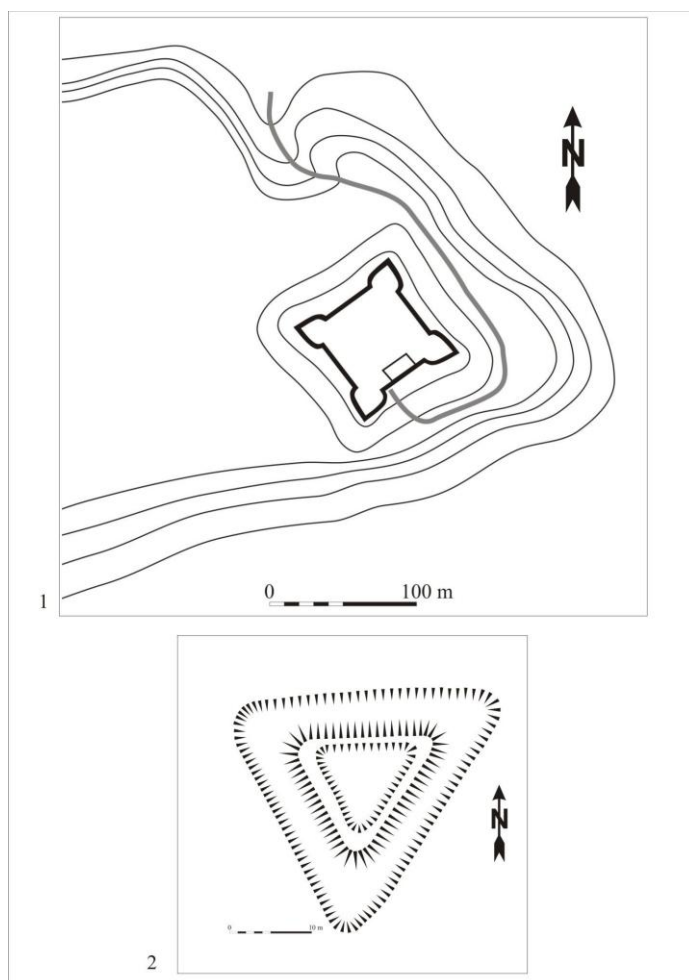

Planșa 5

Planșa 6

Planșa 10

ISTORIE

ROLUL ADMINISTRATIV AL SIBIULUI – ANVERGURA REGIONALĂ ȘI NAȚIONALĂ (SEC. XII – XX)

EUGEN STRĂUȚIU
Universitatea "Lucian Blaga" – Sibiu

ADMINISTRATIVE ROLE OF SIBIU CITY – REGIONAL AND NATIONAL AMPLITUDE (XIIth – XXth CENTURY)

ABSTRACT

Romanian society is largely marked by recent debates on the philosophy and practical application of administrative reform, in the sense of the development of viable regional structures - compatible with European financial administrative needs and with Romanian tradition.

The role of history and historians is huge in clarifying this debate. First, because the appeal to the position of a community through historical periods (geographic, economic, administrative, cultural and political) awakens community's self-consciousness – at least his intellectual side. Second, to clarify technical (technicist ?) of the theme: how this one community or another stay in the correct hierarchy, motivated, quantified when formulating their claim to become/revive regional heads ? Can demonstrate an historical expertise as regional leader ? Local history has shown the ability estate hosting, support and technology, political culture needed formulation/reformulation of regional claims ?

In this paradigm, we propose here to develop case study Sibiu, in a size adapted to the usual of a scientific communication.

Cuvinte cheie: Sibiu/Hermannstadt, administrație locală, administrație regională, regionalizare, capital.

Keywords: Sibiu/Hermannstadt, Local administration, Regional administration, Regionalization, Capital.

Context

Societatea românească este amplu marcată de dezbateri recente referitoare la filozofia și aplicarea practică a reformei administrative în sensul constituirii unor structuri regionale viabile, compatibile cu nevoile administrativ – financiare europene, dar și cu tradiția românească.

Rolul istoriei și al istoricilor este imens în clarificarea acestei dezbateri. În primul rând, pentru că recursul la poziția unei comunități în epocile istorice (geografic, economic, administrativ, cultural și politic), trezește conștiința de sine a comunității – cel puțin a părții sale intelectuale. În al doilea rând, pentru clarificarea tehnică (tehnicistă ?) a temei: cum stau o comunitate sau alta în ierarhii corecte, argumentate, cuantificate, atunci când își formulează pretenția de a deveni/redeveni o capitală regională ? Poate demonstra o expertiză istorică în calitate de lider regional ? Ne arată istoria locală capacitatea de găzduire imobiliară, suportul tehnic și tehnologic, cultura politică necesare formulării/reformulării unor pretenții regionale ?

În această paradigmă, ne propunem aici să elaborăm studiul de caz sibian, într-o dimensiune adaptată cerințelor uzuale ale unei comunicări științifice.

Scurtă descriere a sistemului administrației locale ¹.

Sașii (termenul este generic, între aceștia numărându-se și flamanzi, valoni sau originari din Luxemburgul de azi), emigrați în sudul Transilvaniei în cursul secolului al XII -lea, au constituit comunități după modelul celor originare – inclusiv în ceea ce privește administrarea locală. Acest drept a fost consfințit prin *Diploma Andreiană* (1223) și a fost reluat și întărit prin edicte regale și imperiale ulterioare. Variațiile în timp au fost minime, până la introducerea regimului dualist austro – ungar (Legea administrativă din 1876).

Putem considera referință viabilă pentru interesul nostru *Diploma Leopoldină* din 1691, care servea drept constituție a „Pământului Regesc” (zona de privilegii săsești, așa cum o vom descrie mai jos). Astfel, aparatul administrativ al orașului avea drept organ central Sfatul orășenesc (Magistratul) – format inițial din 12 jurați conduși de un jude regal. Jurații (care din secolul al XVI -lea se numeau senatori) se alegeau anual de obște și primeau fiecare conducerea unui sector public:

¹ Mai multe detalii la E. Străuțiu, *Sibiul între medieval și modern*, Editura Etape, Sibiu, 2000, passim.

șef la casa milei, jude succesor, jude al scaunului Săliște ș.a.². În timp, sfatul și-a creat un aparat auxiliar diversificat, încercând să cuprindă întreaga viață publică. În același secol XVI, documentele amintesc notarul și vilicul (administratorul economic), apoi căpitanul de poliție, avocatul permanent al orașului, rectorul școlilor, inspectorii superiori, secretarul primarului, funcționarii contabilității și casieriei, copistul, arhivarul, conducătorul cărții funduare, oficianții partajelor din moșteniri, inspectori și dijmuitori fiscali, registratorul și încasatorul dijmelor, recenzorul vinului, administratorul depozitelor de cereale și furaje, alți administratori pentru porțile și cântarul orașului, inspectorul încartiruirilor, medicul orașului, administratorul spitalului, administratorul azilului de bătrâni și săraci, bucătarul orășenesc.

În configurarea raporturilor de putere între grupurile sociale, Magistratul reprezenta pătura bogată. Din lupta pentru putere declanșată de bresle împotriva patriciatului s-a născut, în secolul al XV -lea, a doua instituție fundamentală a orașului: adunarea centumvirilor, menționată întâia oară la 1495, având între cei o sută de membri o majoritate de breslași (aurari, măcelari, croitori, cizmari, cojocari, pielari, curelari, țesători), dar și negustori, medici, juriști. Centumvirii erau aleși dintre cetățeni de către Magistrat, cu condiția să fie căsătoriți și proprietari de case. Depuneau jurământ individual regelui și autorităților superioare, că vor respecta pe cei mai vârstnici din centumvirat, vor sprijini biserica evanghelică, școlile, orfanii și văduvele; vor păstra secretul de serviciu, vor fi cinstiți și vor executa orice sarcină li se încredințează. Ei alegeau anual Consiliul orășenesc (primarul, judele scăunat, vilicul și senatorii). Puteau fi excluși din adunare pentru trădarea secretului, purtare necuviincioasă sau contactarea de boli infecțioase. Până la 1732, centumvirii erau în mod obligatoriu de confesiune evanghelică, apoi un decret imperial a stabilit că trebuie să se aleagă catolici proporțional cu numărul locuitorilor de acea confesiune.

În fruntea centumviratului stătea oratorul („Wortmann”), ales o dată la doi ani dintre mai mulți candidați. Atunci când acesta convoca centumviratul trebuia să anunțe judele orașului sau primarul (în principiu primarul deținea atribuția

² D. Avriganu, *Contribuții la cunoașterea instituției centumvirilor din orașul Sibiu (1495 – 1876)*, în „Revista arhivelor”, XLVII, 1/1970, pp. 27 – 29.

convocării), să pregătească dezbaterile după ce primarul îi aducea la cunoștință ordinea de zi, să ia parte la lucrările comisiei de alegere a funcționarilor, să contribuie la verificarea socotelilor orașului și să se îngrijească de venitul public.

Începând cu anul 1727, adunarea hotăra asupra problemelor în dezbateri prin vot secret. Judele regal și primarul aveau câte șapte voturi, notarul și oratorul câte două ³. Atribuția de control a centumvirilor asupra Magistratului se producea prin *postulate* (petiții ce aduceau la cunoștință neregulile administrative) ⁴.

Primarul Sibiului („Bürgermeister”) era conducătorul Magistratului, începând din secolul al XVI -lea – calitate în care era numit “Consul”. Fiind în același timp al doilea cap al Pământului Regesc, răspundea la denumirea de “Provinzial Consul”. În sens restrâns, primarul era și magistratul (“Magister civium”) ⁵. Era ales anual sau o dată la doi ani de către centumviri, dintre membrii Consiliului orășenesc. În oraș avea întâietate față de judele regesc (acesta fiind numit de rege și reprezentând autoritatea centrală), dar în afara orașului i se subordona. Avea jurisdicția supremă, iar împreună cu judele regesc patrona afacerile bisericești și școlare. Dacă era acuzat, instanța de judecată o forma Consiliul orășenesc în frunte cu judele regal (acesta la rândul său putea fi judecat de Consiliul condus de primar). Primarul conducea serviciul de pază la porțile și zidurile cetății, păstrând și cheile; era judecătorul tuturor funcționarilor din oraș și al românilor din Rășinari; era instanță de apel pentru comunele considerate „pertinențe” ale Sibiului; era președintele adunărilor deschise ale Consiliului, unde număra voturile ⁶.

Magistrații superiori ai Sibiului se bucurau de privilegii deosebite. Pentru a se distinge, judele regesc, primarul și senatorii purtau mantale roșii lungi ⁷. Imobilele acelorași erau scutite de impozit ⁸.

³ *Ibidem*, pp. 23 – 27.

⁴ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Sibiu (în continere DJANS), *Fond Primăria orașului*, 57/1704.

⁵ M. Hochmeister, *Kurze Geschichte der provinzial Bürgermeister von Hermannstadt in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1792, pp. 1 – 2.

⁶ *Ibidem*, pp. 2 – 3.

⁷ E. Sigerus, *Chronik der Stadt Hermannstadt*, Hermannstadt, 1930, p. 30.

⁸ DJANS, *Colecția Brukenthal*, 8/1751.

Scaunul Sibiului. Prima instanță de administrare regională.

Sibiul era și sediul scaunului cu același nume, având în componere comunele Șura Mare, Cisnădie, Rășinari, Săliște, Cristian, Turnișor, Boița, Nou Săsesc, Șelimbăr, Ruși, Gușterița, Șura Mică, Bradu, Roșia, Vale, Daia, Avrig, Orlat, Vurpăr, Jina, Porcești, Gura Râului, Sadu, Tălmăciu, Amnaș, Cașolț, Tilișca, Poplaca, Cacova, Sibiel, Rusciori, Bungard, Cisnădioara, Săcădate, Galeș, Hamba, Veștem, Tălmăcel, Sebeșul de Jos, Mohu, Racovița, Sebeșul de Sus, Sibiu ⁹.

Scaunele beneficiau de jurisdicție proprie (numele vine de la scaunul de judecată), de dreptul de a-și alege funcționarii și preoții. Funcția supremă în scaun era aceea de jude regal, numit de rege adesea dintre membrii centumviratului sibian¹⁰. Misiunea sa era de control și supraveghere a dregătorilor scăunali, pe care îi putea judeca și pedepsi. Era secondat de judele scăunal („judex sedis”), ales de adunarea scăunală. Acesta judeca pricinile de importanță locală cu ajutorul unui scaun format din 12 jurați (asesori), aleși anual tot de adunarea scăunală ¹¹. În ceea ce privește prioritatea unuia sau altuia dintre juzi, observăm că la 1754 comisia Seeberg hotăra cu putere constituțională, referitor la scaunul Miercurea, că judele regal și cel scăunal sunt egali în fața scaunului de judecată ¹².

Oficiolatul scaunului se compunea din juzii regal și scăunal, patru jurați însărcinați cu atribuții specifice (strângerea impozitelor, ținerea socotelilor, îngrijirea orfanilor, ajutorul vilicului), vilicul, perceptorul alodial, notarul, funcționarii de cancelarie, copiștii, doctorul și secretarul judiciar ¹³. Era o imitație în mic a Magistratului sibian, acesta din urmă asigurând în același timp și administrarea centrală a scaunului.

⁹ I. Fruma, *Problema Universității săsești și a instituției celor șapte juzi*, Sibiu, 1935, pp. 98 – 99.

¹⁰ Spre exemplu la Miercurea, în 1775, vezi G. Müller, *Stuhle und Distrikte als Unterteilungen siebenbürgisch – deutsches Nationsuniversität*, Hermannstadt, 1941, p. 85.

¹¹ A. Dumitrescu – Jippa, N. Nistor, *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*, vol. I, Cluj – Napoca, 1976, p. 232.

¹² G. Müller, *op. cit.*, p. 232.

¹³ *Ibidem*, p. 147.

Judele scăunal, jurații și vilicul erau aleși anual, în timp ce notarul și copiiștii erau numiți¹⁴.

Adunările scăunale erau formate în principiu din câte doi reprezentanți din fiecare localitate. Adunarea se întrunea de două ori pe an, fiind instanță de apel și uneori chiar primă instanță¹⁵. Aici se alegeau anual funcționarii, deputații în dietă, se lua hotărâri în probleme economice și administrative, se verificau socotelile.

Între oficialitățile satului întâlnim mai rar judele; efectiv administrația e condusă de notari, alături de care se află patru jurați (cu aceleași sarcini menționate la jurații scăunali). Aceștia erau aleși anual de adunarea locală. Un for care pierde tot mai multe atribuții este adunarea bătrânilor¹⁶. Vilicul local ținea registru cu veniturile și cheltuielile satului, la fiecare sfârșit de an acestea fiind verificate în prezența juraților și înaintate scaunului¹⁷. Prima instanță judiciară o formau judele și jurații. Judele urmărea aplicarea sentinței și tot el lua o parte din amenzile încasate. În caz de omor, bănuitul era închis timp de trei zile pentru strângerea probelor, după care era fie executat, fie eliberat. Pentru hoții recidiviști, pedeapsa era spânzurătoarea¹⁸.

Deși juzii sunt aproape totdeauna sași în satele mixte, și chiar în sate românești ca Săliștea, ei sunt obligați adesea să se adapteze și să judece după dreptul românesc¹⁹. La Rășinari s-a menținut chiar un scaun de judecată tradițional, care în secolul al XVIII-lea nu mai putea decide decât în cauze care nu depășesc un florin²⁰.

Prioritate administrativă, cu drept de inițiativă, control și cenzură, avea Scaunul Sibiu și asupra Scaunelor filiale Tălmăciu (Boița, Racovița, Sebeșu de Sus, Sebeșu de Jos, Tălmăciu, Tălmăcel, Turnu Roșu/Porcești) și Săliște (Cacova, Galeș, Săliște, Sibiel, Tilișca, Vale) – unde cvasi-unanimitatea populației era românească,

¹⁴ M. Vlaicu, *Scaunul Mercurea*, în "DGAS. Culegere de referate", II, București, 1974, p. 120.

¹⁵ DJANS, *Fond Scaunul Mercurea*, loc cit.

¹⁶ G. Müller, op. cit., p. 162.

¹⁷ M. Vlaicu, loc. cit.

¹⁸ A. Amlacher, *Damasus Dürr, ein evangelischer Pfarrer und Dechant der Unterwalder Kapitels aus dem Jahrhundert der Reformation*, Hermannstadt, 1883, p. 35.

¹⁹ E. Mureșan – Triteanu, *Contribuții la istoria dreptului românesc din Transilvania*, în „Revista arhivelor”, 1/1942, p. 237.

²⁰ V. Păcală, *Monografia satului Rășinari*, Sibiu, 1915, pp. 42 – 45, 59, 60.

precum și asupra unor comunități considerate „posesii nobilitare” (Apoș, Bălcaciu, Cârța, Cislădioara, Cloașterf, Colun, Cornățel, Criș, Feldioara, Meșendorf, Orlat, Rucăr, Ruși, Săcel/Cernovoda, Târnăvioara/Proștea Mică).

Pământul Crăiesc. A doua instanță de administrare regională.

În cadrul „Pământului Crăiesc”, Scaunul Sibiului avea statut de „Hauptstuhl” (scaun principal), subordonând șapte scaune secundare („Nebenstuhle”): Orăștie, Sebeș, Miercurea, Sighișoara, Nocrich, Cincu și Rupea. Aceste scaune împreună formau zona administrativă „Altland”. Tot din „Pământul regesc” făceau parte alte trei regiuni administrative, care nu aveau continuitate geografică cu „Altland”: „Burzenland” (Țara Bârsei, în zona Brașovului), „Weinland” (între Târnavă Mare și Târnavă Mică) și „Nösnerland” (regiunea Bistriței”).

Instanța regională cu rol de tip parlamentar, cu autoritate asupra „Pământul Regesc”, se numea „Universtatea Săsească” – o dietă regională pe care Matei Corvin a recunoscut-o oficial în 1486²¹. Membrii acesteia erau juzii regești din scaune și districte, alături de 1 – 2 deputați trimiși de adunările scăunale și districtuale. Aceștia depuneau jurământ și erau salarizați, supunându-se unor regulamente întocmite și votate de ei înșiși. Universitatea ratifica ordonanțele și statutele locale, era instanță de apel și primă instanță pentru conflictele între localități; aproba înființarea și statutele breslelor, judecând conflictele între ele, fixând prețurile și măsurile; vota legi valabile pe pământul regesc; fixa impozitele și le distribuia în teritoriu; patrona problemele bisericii luterane; mobiliza și întreținea trupele în caz de război. Între sesiuni, atribuțiile curente ale Universității erau rezolvate de Magistrat, Comitele Sașilor (în calitate de președinte al Universității) și primarul Sibiului²².

Veniturile Universității proveneau dintr-o contribuție anuală a scaunelor și districtelor, la care se adăugau impozitele districtului românesc Făgăraș (cedate de Maria Tereza sașilor). După plata personalului și administrației publice, banii se împărțeau scaunelor și districtelor pentru scopuri preponderent culturale. În 1762

²¹ N. S. Ionescu, *Universtatea săsească. Organizarea și rolul ei*, București, 1934, p. 5.

²² I. Fruma, *op. cit.*, pp. 18 – 21.

scaunul Sibiu primea 2.500 fl., scaunul Sighișoara 800 fl., celelalte câte 600 fl. fiecare ²³.

În anii imediat următori revoluției din 1848 – 1849, devenind incomodă pentru puterea centrală din Viena, Universitatea și-a pierdut atribuțiile municipale, judecătorești și administrative. Funcția comitelui, cap suprem al Universității, s-a desființat și ea ²⁴. Universitatea a rămas un organism financiar care își gestiona averea, evident în favoarea sașilor, subvenționând mai departe întreprinderile religioase, economice și culturale ale națiunii.

Organul executiv și permanent al Universității, Comitele Sașilor își avea reședința în centrul Sibiului, de unde exercita autoritatea administrativă în mod curent asupra întregului „Pământ Regesc”.

Instanțe administrative centrale cu sediul și activitatea la Sibiu (1691 – 1849).

La Sibiu își aveau sediul și cele mai importante instituții centrale ale principatului Transilvaniei, fapt ce și-a pus o amprentă esențială pe istoria sa. Guvernul cu toate anexele sale s-au instalat aici, pe considerentul că Sibiul, capitala germanismului din Transilvania, este mai aproape de cerințele de securitate ale reședinței politice a principatului. Capitala s-a mutat la Cluj în octombrie 1790, ca semn al victoriei particularismului provincial asupra reformelor centraliste ale lui Iosif al II –lea ²⁵. A rămas pe loc doar Tezaurariatul (direcția financiară a guvernului).

Ca structură guvernamentală activa și o comisie medicală în frunte cu un protomedic, ce coordona activitatea subcomisiilor conduse de fizici în teritoriu ²⁶. Această perioadă este marcată de prodigioasa activitate a protomedicului de origine luxemburgheză Adam Chenot, care a fost în funcție între anii 1755 – 1784.

²³ *Ibidem*, pp. 25 – 27.

²⁴ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 682.

²⁵ Comunicarea guvernului către Magistrat la DJANS, *Actele Magistratului*, 8645/1790.

²⁶ *Istoria medicinei românești*, Cluj, 1972, pp. 163 – 164.

Independent de guvern funcționa la Sibiu Comandamentul militar general, care se subordona Ministerului de Război din Viena. Aici lucra un număr mare de ofițeri superiori, care dădeau o culoare aparte vieții sociale a orașului. Comandanți generali în perioada de care ne ocupăm au fost generalii: Rabutin (1696 – 1708), Kriechbaum (1708 – 1710), Steinville (1710 – 1720), Virmont (1721 – 1722), Königsegg (1722 – 1726), Tige (1726 – 1729), Wallis (1729 – 1737), Lobkowitz (1737 – 1741), Czernin (1741 – 1747), Traun – Abensbey (1747 – 1748), Platz (1748 – 1749), Browne (1749 – 1751), Berms (1751), Wallis (1751 – 1760), Serbeloni (1760 – 1761), Buccow (1761 – 1764), Hadik (1764 – 1767), O'Donnel (1767 – 1770), Preiss (1771 – 1784) ²⁷.

Sibiul era și locul obișnuit de desfășurare a lucrărilor dietei, care beneficia pentru aceasta de sala festivă a hanului cunoscut mai târziu sub numele de *Împăratul romanilor*. O semnificație aparte a avut dieta inaugurală a domniei Mariei Tereza, deschisă la 20 februarie 1741, prin semnarea jurământului de credință de către toți deputații ²⁸.

Rolul Sibiului în perioada reformelor administrative (1849 – 1867).

La 21 septembrie 1849 intra în vigoare o nouă organizare administrativă a principatului, în care Sibiul era centrul unui district militar care cuprindea cercurile Orăștie, Sebeș, Sibiu, Mediaș, Sighișoara, Rupea, Cincu Mare, Nocrich, Brașov și Bistrița ²⁹. În fruntea fiecărui cerc se afla un pretor, ajutat de personal specializat în cauze judiciare, perceptoratul pentru contribuții publice, comandamentul de jandarmerie, medici și avocați ³⁰.

În această formulă, cercul Sibiu cuprindea zece subcercuri cu 80 de sate; Miercurea avea 3 subcercuri cu 14 sate, Mediașul – 8 subcercuri și 45 de sate, Nocrich – 3 subcercuri și 18 sate, Cincu Mare – 5 subcercuri și 26 sate ³¹. Unele

²⁷ DJANS, *Colecția Brukenthal*, N 1 – 5 nr. 111, f. 2 – 9.

²⁸ A. Dumitrescu – Jippa, N. Nistor, *op. cit.*, p. 202.

²⁹ J. A. Grimm, *Die politische Verwaltung im Grossfürstenthum Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1856, p. 15.

³⁰ I. Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900, p. 40.

³¹ DJANS, *Colecția Brukenthal*, DD 1 – 4, nr. 142, f. 1 – 9.

modificări administrative au intervenit la 1 ianuarie 1853, constând într-o nouă arondare a cercurilor și subcercurilor. Acum cercul Sibiu subsuma zece subcercuri: Sebeș, Miercurea, Orlat, Sibiu, Nocrich, Avrig, Șeica Mare, Mediaș, Sighișoara, Cincu, Agnita, Ibașfalău ³². Subcercul Sibiu se întindea pe 16,8 mile pătrate. Cele 25 sate, 2 târguri și orașul reședință însumau aproximativ 48.000 de locuitori ³³.

În urma reformelor administrative, structurile centrale cu sediul la Sibiu arătau astfel (1857): guvernul (cu Schwartzenberg guvernator), comandamentul Corpului XV Armată (comandant – Schwartzenberg), Direcția de poliție subordonând și districtele Brașov și Cluj (director – Friedrich Schelker), Curtea de apel (președinte – baron Franz Lattermann), Tribunalul (președinte – baron Iosif Brukenthal), Tezaurariatul (președinte – contele Georg Beldi) ³⁴.

Comitatul Sibiului în epoca dualismului austro – ungar (1876 – 1920).

Dualismul a păstrat organizarea tradițională a pământului regesc până în 1876, când legea XII a integrat sudul Transilvaniei într-o organizare administrativ – teritorială unică și uniformă. Prin aceasta, funcțiile comitelui sașilor treceau asupra prefectului de Sibiu, iar Universitatea rămânea doar pentru a-și gestiona averea „*în folosul întregii populații proprietare, fără deosebire de religie și limbă*”. Forul său suprem era adunarea generală, care dispunea de avere sub controlul guvernului. Era condusă de prefect și viceprefect, aleși o dată la trei ani, și se compunea din 20 de membri (câte doi din Sibiu și Brașov, câte unul din celelalte foste scaune și districte, plus câte unul ales din cele 11 circumscripții administrative în care se împărțea fostul pământ regesc), și ei aleși pe trei ani. Adunarea generală se întrunea anual în ședință publică ³⁵.

În acest timp, comitatul era condus de către Comitetul municipal ³⁶, alcătuit din membri aleși (în proporția de 1/500, cu mandat de șase ani) și membri de drept

³² J. A. Grimm, *op. cit.*, pp. 84 – 86.

³³ E. A. Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens. Eine physikalisch – statistisch – topographisch Beschreibung*, Hermannstadt, 1857, pp. 407 – 409.

³⁴ G. Barițiu, *op. cit.*, pp. 698 – 706.

³⁵ Textul integral al legii la I. Fruma, *op. cit.*, p. 66.

³⁶ Atribuții: întocmirea de regulamente obligatorii pe teritoriul comitatului; stabilirea împărțirii comitatului pe plăși (în circumscripții) și circumscripții electorale; construirea de

(în baza impozitului plătit), fiecare categorie fiind reprezentată în proporție de 50%. Comitetul municipal alegea o Comisie permanentă, care lucra și între adunările generale ale Comitetului. De asemenea, Comitetul organiza comisii interne: de validare, de verificare, de propuneri, comisia centrală.

Comitetul municipal era format jumătate din viriliști (care plăteau un impozit mai mare își aveau locul asigurat pe viață; conform legii electorale din 1874, aceștia erau proprietari de pământ sau alte bunuri imobile, care le aduceau un venit anual de 72 – 105 florini –, ceea ce era echivalentul a 10 – 12 hectare de pământ) și jumătate din delegați aleși.

Comitatul se împărțea în cercuri conduse de pretori (mai târziu prim – pretori), aleși de adunarea comitatului (plenul Comitetului municipal), și de adjuncți de pretori (mai târziu pretori) aleși de prefect dintre localnicii cercului. Funcționarii erau aleși periodic, pe bază de candidaturi asupra cărora se pronunța prefectul – care trebuia să le ratifice. Viceprefectul ales de adunare era și președintele acesteia, în timp ce prefectul era reprezentantul numit al guvernului. Guvernul trebuia să ratifice hotărârile adunării comitale, pe care le putea chiar anula. Primul prefect al Sibiului a fost Friedrich Wächter, a cărui numire nu a fost acceptată de localnici ³⁷.

Comitatul Sibiu subsuma cercurile Sibiu (31 comune), Sebeșul Săsesc (16 comune), Săliște (11 comune), Miercurea (13 comune), Nocrich (15 comune). Orașele Sibiu și Sebeș erau unități administrative aparte ³⁸. Cercurile Mediaș, Cincu

drumuri și de edificii publice din fondurile bănești proprii; la fel și organizarea lucrărilor publice; administrarea patrimoniului municipalității și a veniturilor realizate (din imobile, fundații, impozite adiționale, taxe etc.); stabilirea impozitului adițional al municipalității (acest impozit putea fi stabilit până la un anumit procent al impozitelor directe) pentru acoperirea unor cheltuieli locale; alegerea funcționarilor comitatului, a comisiei permanente, a comisiilor de validare și verificare cât și a unor delegații ocazionale; înlocuirea unor funcționari superiori suspendați; reglementarea salariilor funcționarilor și a personalului auxiliar; înființarea sau desființarea unor funcții sau servicii; verificarea casierilor subordonate municipalității; rezolvarea apelurilor înaintate de comune; dezbaterile unor propuneri.

³⁷ F. Teutsch, *Die siebenbürger Sachsen in den letzten fünfzig Jahren (1868 – 1919)*, Hermannstadt, 1926, p. 71.

³⁸ I. Russu – Șirianu, *Românii din statul ungar*, București, 1904, pp. 53 – 56.

Mare și Agnita erau integrate comitatului Târnava Mare ³⁹, în timp ce Sângătinul cu 18 comune aparținea de comitatul Alba de Jos ⁴⁰.

Județul Sibiu (1920 – 1950).

Pe structura fostului Comitat Sibiu, în 1920 județul Sibiu pierdea districtul Sebeș (la Alba) și primește districtul Ocna (de la Alba de Jos), plus comunele Agârbiciu, Frâua, Hașag, Buia, Șeica Mare, Șeica Mică (de la Târnava Mare). Sunt diferențe semnificative față de configurația actualului județ Sibiu. Vecinii erau: județele Hunedoara și Alba la vest, județele Târnava Mare și Târnava Mică la nord, județul Făgăraș la est și județele Gorj și Vâlcea la sud ⁴¹.

Două reforme administrative ulterioare au condus la pierderea unor subunități administrative și câștigarea altora. Astfel, în 1930 județul Sibiu însuma un oraș și patru plase (Mercurea, Ocna, Săliște, Sibiu), iar în 1937 - un oraș și șase plase (Avrig – 12 sate, Mercurea – 18 sate, Nocrich – 14 sate, Ocna – 12 sate, Săliște – 13 sate, Sibiu – 20 sate).

Conform Legii de unificare administrativă din 1925 ⁴², județul era administrat de către un consiliu format din consilieri aleși și consilieri de drept.

Consiliul județean era format din membri de drept ⁴³. Dețineau drept de vot deliberativ: primarul orașului sau al municipiului reședință al județului și președinții camerelor de agricultură, industrie și comerț. Dețineau drept de vot consultativ: șeful serviciilor de finanțe, de învățământ, al sănătății publice și ocrotirii sociale, al lucrărilor publice, al agriculturii și domeniilor cu atribuții asupra județului și cu reședința în județ; protoereii bisericilor naționale care își au sediul în orașul de reședință al județului, precum și cel mai înalt grad dintre reprezentanții cultului minoritar cu cel mai mare număr de credincioși pe teritoriul județului.

³⁹ *Ibidem*, pp. 64 – 68.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 18 – 19.

⁴¹ O descriere detaliată la <http://romaniainterbelica.memoria.ro/judete/sibiu/>, în cadrul proiectului „Portretul României Interbelice”, realizat de memoria.ro.

⁴² Detalii și analiză la Cristian Bențe, *Legile administrative românești din perioada interbelică*, la <http://www.uvv14ro/revad/files/nr1/Articol%202%20-%20Bente%20Cristian.pdf>, p. 21.

⁴³ Conform Legii pentru organizarea administrației publice locale din 3 august 1929, vezi *loc. cit.*, p. 15.

Consiliul își organiza comisii de specialitate, raportorii acestor comisii formau delegația permanentă județeană, care îndruma și controla activitatea serviciilor județene și a comunelor aparținătoare. Funcția supremă în județ era cea de prefect, care controla și supraveghea toate serviciile din județ și comune, era comisar al guvernului și șef al poliției (calitate în care gestiona toată problematica de siguranță națională). Prefectul era ajutat de consiliul de prefectură, conceput ca organ consultativ, iar după Legea din 26 martie 1936 – ca organ administrativ.

Această structură administrativă a funcționat până în anul 1950, cu o paranteză de doi ani (1938 – 1940), în care regimul carlist a dat României o organizare regională pe baza „ținuturilor”. În acești doi ani, județul Sibiu era înglobat ținutului Mureș – Alba Iulia, alături de județele Alba, Ciuc, Făgăraș, Mureș, Năsăud, Odorhei, Târnava Mare și Târnava Mică ⁴⁴.

Locul Sibiului în cadrul organizării administrative raionale.

La 6 septembrie 1950, Marea Adunare Națională a votat Legea nr. 5 pentru împărțirea teritoriului Republicii Populare Române în regiuni, orașe, raioane și comune. Astfel, au fost create 28 de regiuni și 177 raioane. Regiunea Stalin avea în subordine raioanele: Stalin, Ciuc, Odorhei, Racoș, Sfântu Gheorghe și Târgu Secuiesc. În urma Decretului cu nr. 331 din 27 septembrie 1952, numărul regiunilor a fost redus la 18. Raioanele Ciuc, Odorhei, Sfântu Gheorghe și Târgu Secuiesc trec la nou înființata Regiune Autonomă Maghiară. În schimb, în Regiunea Stalin sunt incluse raioanele Sibiu, Făgăraș, Mediaș, Agnita, Sighișoara și Târnăveni.

Prin Decretul nr. 12 din 1956, numărul regiunilor s-a redus la 16, dar Regiunea Stalin a rămas neschimbată.

⁴⁴ Ținutul avea statut de „circumscripțiune teritorială”, cu personalitate juridică, care reprezenta interesele locale și exercita atribuții de administrație generală. Județele pierdeau personalitatea juridică (pe care au avut-o între 1864 și 1938), și deveneau „circumscripțiuni de control și de desconcentrare a administrației generale”. Și-au recăpătat personalitatea juridică după dispariția ținuturilor (Legea 577 din 22 septembrie 1940); vezi M. T. Oroveanu, *Organizarea administrativă și sistematizarea teritoriului R. S. România*, București, 1986.

În anul 1960, denumirea regiunii și a orașului reședință sunt schimbate în forma tradițională, Brașov. Funcționau ca orașe de subordonare regională: Mediaș, Sibiu și Brașov.

Din nou județul Sibiu (1968 – 1989).

La data de 16 februarie 1968, prin Legea nr. 2, s-a revenit la împărțirea administrativ - teritorială a țării pe județe. Baza de discuții a fost o hartă – proiect publicată în 14 ianuarie 1968, pe care figurau 35 de județe. Aceasta a fost discutată în organizațiile Partidului Comunist Român, suferind unele modificări. Rezultatul final, substanțial diferit de situația tradițională, anterioară anului 1950, a cuprins 39 județe și municipiul București.

Organul administrativ suprem în județ era Consiliul Popular Județean ⁴⁵, înzestrat cu următoarele atribuții: a) îndrumază și controlează activitatea consiliilor populare municipale, orașenești și comunale, urmărind îmbunătățirea continuă a activității lor economice, edilitar gospodărești, social-culturale și administrative, precum și a activității de atragere a cetățenilor la rezolvarea pe plan local a treburilor de stat și obștești; b) controlează hotărârile consiliilor populare ale municipiilor, orașelor și comunelor; c) înființează organizații economice pentru coordonarea, îndrumarea și controlul de specialitate al activității întreprinderilor de industrie locală, gospodărie comunală și locativă, de construcții-montaj, precum și pentru alte activități de servire a populației din cuprinsul județelor; d) aprobă planurile de sistematizare a orașelor și comunelor, ținând seama de perspectivele lor de dezvoltare; supun spre aprobare Consiliului de Miniștri proiectele planurilor de sistematizare ale municipiilor și ale orașelor de importanță deosebită; e) aleg și revocă președinții și judecătorii tribunalului județean, judecătorii pentru judecătoriile din cuprinsul județului, precum și procurorii șefi ai procuraturilor județene. Alegerea se face pe durata mandatului consiliului popular, la propunerea ministrului justiției, respectiv a procurorului general. Revocarea se face, după caz, la propunerea ministrului justiției ori a procurorului general; ascultă dări de seamă din partea

⁴⁵ Cf. Legii nr. 57 din 26 decembrie 1968, privind organizarea și funcționarea consiliilor populare, publicată în „Buletinul Oficial” nr. 168/26 decembrie 1968.

președinților tribunalelor județene și a procurorilor șefi ai procuraturilor județene; aleg și revocă asesorii populari.

Conform art. 19 din legea invocată, Consiliile populare sunt alcătuite din deputați aleși pe circumscripții electorale, câte un deputat pentru fiecare circumscripție, dintre cetățenii cu drept de vot, care au împlinit vârsta de 23 ani, fără deosebire de naționalitate, rasă, sex sau religie.

Sistemul de lucru era acela al comisiilor permanente, organizate pe principalele ramuri și domenii de activitate, potrivit nevoilor locale. Comitetul executiv – care asigura conducerea permanentă a administrației județene –, putea chema președinții comisiilor permanente în ședințele proprii.

Comitetul executiv era format din președinte, vicepreședinți (din care unul poate fi prim-vicepreședinte) și din alți membri. Numărul vicepreședinților și al celorlalți membri ai comitetului executiv se stabilea prin hotărâre a Consiliului de Miniștri. Comitetul executiv al consiliului popular avea un secretar, care era funcționar de stat. Secretarul comitetului executiv era numit de consiliul popular, cu acordul organului administrației de stat ierarhic superior comitetului executiv (Art. 42).

Concluzie.

Tematica rolului administrativ al Sibiului în cursul istoriei are o relevanță aparte în zilele noastre. Se discută și se va face reorganizarea administrativă a României, iar experiența istorică a unei comunități sau alteia în administrarea regională ar trebui să fie nelipsită în expertizarea capacităților și oportunităților pe care le oferă fiecare municipalitate cu pretenții la statut regional.

Un demers în ideea celui de mai sus este necesar și util pentru toate candidaturile; suma acestora ar putea produce cea mai documentată lucrare de istorie administrativă românească, spre beneficiul istoriei și administrației deopotrivă.

Bibliografie

I. Lucrări generale:

1. Barițiu, G., *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. I, Sibiu, 1889.
2. Bielz, E. A., *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens. Eine physikalisch – statistisch – topographisch Beschreibung*, Hermannstadt, 1857.
3. Mureșan – Triteanu, E., *Contribuții la istoria dreptului românesc din Transilvania*, în „Revista arhivelor”, 1/1942.
4. Russu – Șirianu, I., *Românii din statul ungar*, București, 1904.
5. Teutsch, F., *Die siebenbürger Sachsen in den letzten fünfzig Jahren (1868 – 1919)*, Hermannstadt, 1926.

II. Lucrări speciale:

1. Amlacher, A., *Damasus Dürr, ein evangelischer Pfarrer und Dechant der Unterwalder Kapitels aus dem Jahrhundert der Reformation*, Hermannstadt, 1883.
2. Avrigeanu, D., *Contribuții la cunoașterea instituției centumvirilor din orașul Sibiu (1495 – 1876)*, în „Revista arhivelor”, XLVII, 1/1970.
3. Bențe, C., *Legile administrative românești din perioada interbelică*, la <http://www.uvv14.ro/revad/files/nr1/Articol%2020-%20Bente%20Cristian.pdf>
4. Dumitrescu – Jippa, A.; Nistor, N., *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*, vol. I, Cluj – Napoca, 1976.
5. Fruma, I., *Problema Universității săsești și a instituției celor șapte juzi*, Sibiu, 1935.
6. Grimm, J. A., *Die politische Verwaltung im Grossfürstenthum Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1856.
7. Hochmeister, M., *Kurze Geschichte der provinzial Bürgermeister von Hermannstadt in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1792.
8. Ionescu, N. S., *Universitatea săsească. Organizarea și rolul ei*, București, 1934.
9. Müller, G., *Stuhle und Distrikte als Unterteilungen siebenbürgisch – deutsches Nationsuniversität*, Hermannstadt, 1941.

10. Oroveanu, M. T., *Organizarea administrativă și sistematizarea teritoriului R.S. România*, București, 1986.
11. Sigerus, E., *Chronik der Stadt Hermannstadt*, Hermannstadt, 1930.
12. Străuțiu, E., *Sibiul între medieval și modern*, Editura Etape, Sibiu, 2000.
13. Vlaicu, M., *Scaunul Mercurea*, în „DGAS. Culegere de referate”, II, București, 1974.

III. Arhive (Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Sibiu):

1. *Actele Magistratului.*
2. *Colecția Brukenthal.*
3. *Fond Primăria orașului.*
4. *Fond Scaunul Mercurea.*

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Scaunul Sibiului.

Fig. 2 – Organizarea administrativă a Transilvaniei până în 1876. “Pământul regesc” (“Königsboden ”), în culoare deschisă.

Fig. 3 – Hanul “Împăratul Romanilor”, locul sesiunilor Dietei.

Fig. 4 – Comitatul Sibiului (1876 – 1918).

Fig. 5 – Județul Sibiu în 1937.

Fig. 6 – Organizarea administrativă pe “ținuturi” (1938 – 1940).

Fig. 7 – Organizarea administrativă a României din 1967.

Fig. 8 – Județul Sibiu astăzi.

Fig. 1

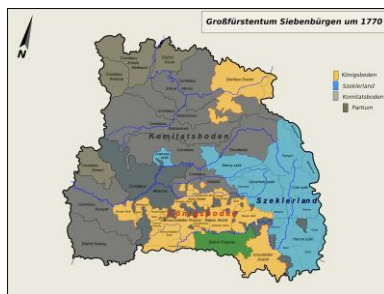

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

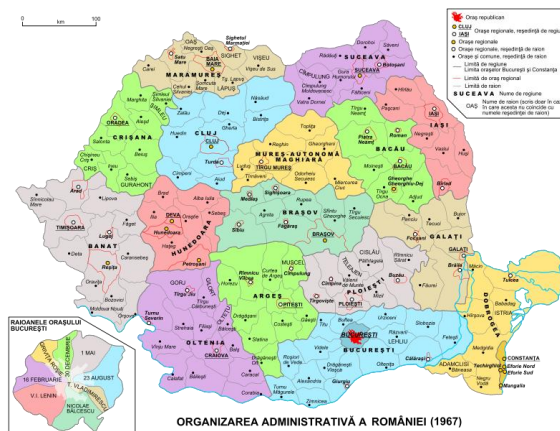

Fig. 7

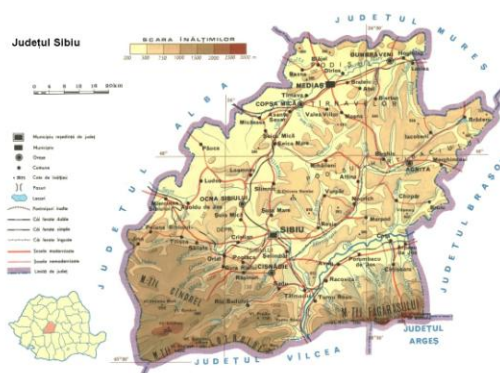

Fig. 8

BISERICA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA 1700 – 1764

RADU MOȚOC
Asociația Pro Basarabia și Bucovina – Galați

ROMANIAN CHURCH IN TRANSYLVANIA BETWEEN 1700 – 1764

ABSTRACT

Romanians from Transylvania were for a long time treated as tolerated among the privileged nations of the 18th century. The compromise made by Romanians in 1700 by becoming greek – catholic, didn't bring much changes regarding their status, causing discontent that was expressed by requisitions addressed to Vienna Court who unsuccessfully tried to improve Romanians' status in Transylvania. In order to suppress this discontent, it finally led to demolish 23 monasteries in Fagaras proximity, a deeply anti – religious and barbarian gesture.

Cuvinte cheie: biserică, români, Transilvania.

Keywords: church, romanians, Transylvania.

După anul 1540 se cristalizează mai evident „Uniunea celor trei națiuni: sași, maghiari și secui” și se oficializează cele patru religii: catolică, calvină, luterană și unitariană. Religia ortodoxă a majorității populației, românească, avea un statut de „religie tolerată”. Nobilimea română era și ea exclusă din exercitarea drepturilor constituționale pe temeiul religiei sale ortodoxe.

Instaurarea stăpânirii habsburgice în Transilvania nu aduce importante modificări sistemului politic. Diploma leopoldină din 1691, care constituie actul fundamental al organizării provinciei, menține statutul celor „trei națiuni” și patru „religii recepte”, cu excluderea românilor, cărora li se refuză în continuare accesul de a fi reprezentați în dietă, în funcțiile administrative și juridice ¹.

¹ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 42.

Situația politică și socială a românilor din Transilvania avea să se agraveze, culminând cu cele din secolul al XVIII -lea. Tratamentul aplicat de către sași populației române avea să conducă la nenumărate plângeri adresate împărătesei de la Viena. Academicianul Ștefan Meteș avea să sintetizeze aceste aspecte într-o lucrare, pe care o publică alături de alți cercetători, într-un volum în limba franceză, intitulat *La Transylvanie*, apărut sub auspiciile Academiei Române în anul 1938 ².

Torturile aplicate de saxonii românilor în plin fief princiar erau cumplite, avea să consemneze A. Jakab, într-o lucrare apărută la Budapesta în 1876 ³.

Dintre numeroasele plângeri, este consemnată cea a românilor din valea Rodnei, adresată împărătesei Maria Thereza în anul 1754: „*Saxonii spun că totul aparține orașului Bistrița, munții, pădurile și câmpiile; și pentru asta noi trebuie să le plătim dijmă pe tot ce noi posedăm (...). După bunul lor plac noi trebuie să muncim la vânătorile lor, dacă nu, ei ne prind și ne bat (...), dacă nu putem plăti ne*

² *La Transylvanie*, Ouvrage publié par l'Institut d'Histoire Nationale de Cluj, Académie Roumaine, vol.II, București, 1938, p. 261. Volumul conține 857 de pagini și cuprinde mai multe lucrări scrise de personalități din diferite domenii culturale, precum:

- Laurian Someșan, șef de lucrări la Universitatea din Cluj, „*Structura orografică a Transilvaniei și influența ei asupra vieții poporului*”;
- Sextil Pușcariu, membru al Academiei Române, profesor la Universitatea din Cluj, „*Rolul Transilvaniei în formarea și evoluția limbii române*”;
- Constantin Daicoviciu, conferențiar la Universitatea din Cluj, „*Transilvania în antichitate*”;
- Ioan Lupaș, membru al Academiei Române, profesor la Universitatea din Cluj, „*Realitățile istorice din Voievodatul Transilvaniei din sec. XII – XVI -lea*” și „*Dezagregarea monarhiei Austro - Ungare și eliberarea Transilvaniei*”;
- Ștefan Meteș, membru corespondent al Academiei Române, „*Viața parcursă de români în Transilvania în secolele XVI – XVIII -lea*”;
- Silviu Dragomir, membru al Academiei Române, prof. la Universitatea din Cluj, „*Românii din Transilvania și vechile mișcări de resurrecție națională*”;
- Ioan Moga, „*Lupta românilor din Transilvania pentru emancipare națională*”;
- Coriolan Petranu, prof. de istoria artei la Universitatea din Cluj, „*Arta românească în Transilvania*”;
- Tiberiu Brediceanu, „*Istoria muzicii românești în Transilvania*”;
- Nicolae Drăganu, prof. la Universitatea din Cluj, „*Istoria literaturii române din Transilvania de la origini la sfârșitul secolului al XVIII -lea*”;
- D. Popovici, prof. la Universitatea din Cluj, „*Literatura română din Transilvania în sec. al XIX -lea*”;
- Romulus Vuia, directorul Muzeului etnografic al Transilvaniei, „*Satele românești din Transilvania și Banat*”;
- Dr. Sabin Manuilă, directorul Institutului central de statistică, „*Aspecte demografice din Transilvania*”.

³ *Ibidem*, p. 265.

„garrottent”⁴, ridică „gibets”⁵ în toate orașele; ne închid, ne leagă pietre de picioare, ne torturează până când nu le dai banii”⁶.

În anul 1764 românii din Săliște, aproape de Sibiu, au scris guvernatorului din Transilvania următoarele: „*Consiliul orașului Sibiu ne-au declarat șerbi, în timp ce noi și înaintașii noștri eram liberi sub împărații Leopold și Carol și chiar sub Maria Thereza*”⁷.

Principele Mihail Apaffy I trăgea un semnal de alarmă saxonilor din Sibiu în mai 1676, când le scria: „*Experiența de fiecare zi dovedește că românii sunt o națiune care crește rapid numeric, în timp ce saxonii și ungurii se diminuează în fiecare zi*”. Din acest motiv Apaffy ordona: „*Nu este permis nici unui ungur din Săcădate (localitate aproape de Sibiu – n.n.) să vândă pământ unui român și nici românului să-l cumpere. Cei care până acum au cumpărat, trebuie să-l redea înapoi*”⁸.

Consiliul orașului Turda decidea și el în anul 1712: „*Pentru că valahii se înmulțesc rapid și ne prejudiciază interesele (...), decidem în unanimitate că proprietarii și văduvele din oraș au obligația să expulzeze în timp de opt zile pe toți valahii stabiliți în casele lor sau pe terenul lor, sub pedeapsa unei amenzi de 5 florini*”⁹.

O măsură similară a fost luată de Consiliul din Târgu – Mureș în anul 1759. El avea să consemneze: „*Orice locuitor de origine valahă nu poate cumpăra un teren și să aibă dreptul de posesie pe un teren din oraș. Nu trebuie să i se dea nici teren arabil sau pășune care să fie înglobat în zona orașului. Nici un cetățean nu*

⁴ Garrote = Un instrument de schingiuire prin strangulare. Condamnatul era așezat pe o platformă la care se adăuga un stâlp cu o placă pentru a fi așezat condamnatul. La nivelul gâtului era amplasat un colier din fier, care se strângea în jurul gâtului cu un șurub reglabil, provocând chinuri groaznice (*Le Larousse pour tous*, Claude Augé, Paris, p. 743).

⁵ Gibet = Loc unde se găsesc instrumente de tortură, spânzurători (*Ibidem*, p. 760).

⁶ *La Transylvanie*, p. 265.

⁷ *Ibidem*, p. 266; Jakab, *op.cit.*, pp. 275 – 276.

⁸ *Ibidem*, p. 267; Hurmuzachi, XV, pp. 1363 – 1364, doc. nr. 2495.

⁹ *Ibidem*, p. 269; Orban B., *Torda város és környéke*, Budapest, 1889, p. 271.

*trebuie să-i protejeze sau să le ofere de muncă, dar mai ales să nu le dea teren pentru a se instala, trebuie din contra să fie denunțați primarului”*¹⁰.

Starea românilor din Transilvania în perioada anilor 1763 – 1764 a fost descrisă și de geologul neamț Haquet: „*Această națiune neglijată și oprimată ocupă cele mai proaste terenuri din toată țara (...). Dacă un sat românesc este amplasat în vecinătatea unei localități saxone sau ungurești, românii nu au permisiunea să se apropie de acestea unde locuiesc națiunile privilegiate (...). Nu voi uita niciodată cuvintele unei bătrâne românce din Șinca Veche care a mărturisit pe patul ei de moarte: <<Mor fericită, pentru că nu las după mine nici o femeie sau copil în sclavie>>. Peste tot unde am locuit în mijlocul lor, am numai dovezi că românii sunt buni. Inima lui se deschide dacă este tratat ca un frate. Am putut observa timp de doi ani, cât am petrecut în mijlocul lor, faptul că am fost tratat cât se poate de civilizat. Ce rău poate cauza ura și indiferența cu care este tratată această națiune altfel atât de mare și strălucitoare”*¹¹.

Un nobil maghiar, Gheorghe Rettegghi, scria într-o cronică în 1761 despre acțiunile temerare ale iobagilor români astfel: „*Am aflat că românii din departamentul Hunedoarei au scris prefectului Ladislau Balogh: <<Noi ne mirăm și întrebăm pentru ce voi ungurii ne opuneți jugul corvoadei, pentru că noi suntem și am fost din totdeauna mai numeroși ca voi și lucru mai important, noi suntem mai vechi ca voi pe acest pământ, noi suntem descendenți din daci>>”*.

Rettegghi, la aflarea acestei explicații date prefectului, avea să-și exprime propriile observații, care pot constitui opinia generală a celor mai mulți nobili maghiari și sași: „*Este o minciună, națiunea română este o colonie romană. Alții au fost dacii și gândesc că nu formau o națiune abjectă fără nimic și fără legi cum sunt acești români. Trebuie să mă gândesc ce vor crede acești români dacă cineva le va inocula asemenea idei, ei ar putea repede să ne extermină, pentru că în Transilvania sunt cu siguranță de zece ori mai mulți români ca unguri”*¹².

¹⁰ Ibidem, p. 269; Kolosvari – Ovari, *Corpus Statutorum Municipaliū Transylvaniae*, Budapesta, 1885, pp. 156 – 157 și Tr. Popa, *Monographie de la ville de Târgul-Mureș*, 1932, p. 26.

¹¹ Ibidem, p. 272; *Reisen durch die nordischen Alpen*, Nürnberg, 1790, pp. 111 – 112.

¹² Ibidem, pag. 273; *Revue hongroise Hazánk*, III, Budapesta, 1884, p. 383.

Și totuși românii din Transilvania au rezistat acestor persecuții și injustiții datorită a două suporturi: prima, morală, a doua, conștiința națională. Practicarea îndelungată a religiei ortodoxe, în jurul căreia poporul asupra sa s-a adunat cu multă credință, în care preoții au știut să conserve bunele reguli și obiceiuri religioase, dar să și propage speranța unor zile mai fericite, a constituit un însemnat suport. Un alt factor îl reprezenta limba.

I. Unirea cu biserica romano – catolică.

În primăvara anului 1691 se răspândi vestea prin satele din Ardeal, porunca de a se face jurământ de credință către Leopold I și fiul său Iosif, ales rege al Ungariei. După vechea datină, românii, în frunte cu preoții, au jurat credință urându-le „*pace și sănătate*”¹³.

În același timp, preoții români erau presați să accepte noua stare de lucruri din Transilvania. În 23 august 1692, apare decretul de la Viena, solicitat de ritul catolic, prin care se oferea posibilitatea popilor de rit grecesc să se unească cu biserica romană, drept pentru care vor primi toate privilegiile și drepturile clerului latin – catolic¹⁴.

N. Iorga avea să consemneze foarte sugestiv starea sufletească a românului din perioada respectivă, legată de biserica noastră ortodoxă: „*Ceea ce iubeau ai noștri era ritul, era chiar și magia neînțeleselelor cuvinte slave, în care bănuiau o tainică înrâurire, făcătoare de minuni, erau superstițiile atacate cu furie de regimul superintendenților. Dogma, aceia era mai presus de mințile unor credincioși care erau deprinși a primi pe Dumnezeu prin simțuri și cărora li se înfățișa în loc o rece filozofie teologică*”¹⁵.

Un sinod de două zile s-a ținut în martie 1697, mai mult de tatonare, unde nu au participat decât zece protopopi, pentru că nu a fost o convocare stăruitoare și nici nu s-a anunțat faptul că se va discuta despre noua orientare religioasă. Mitropolitul Teofil a prezentat un adevărat rechizitoriu asupra unui veac de suferințe și umiliri

¹³ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 222.

¹⁴ *Ibidem*, p. 223.

¹⁵ *Ibidem*, p. 224.

din partea calvinilor, care le înlătura icoanele și le disprețuia posturile. Protopopii și preoții au fost foarte precauți în privința ofertei ce se preconiza în mod oficial. Cele patru puncte privind primatul Papei, azima la cuminecătură, Purgatoriul și purcederea Sf. Duh și din Tatăl, nu erau greu de primit, dar au cerut cu toții păstrarea ritului întreg, cu toate datinile, obiceiurile, Pravila, nu dreptul canonic latin și calendarul vechi de care erau legate toate sărbătorile: „*Biserica românească să fie introdusă formal între cele recepte și deci uniții să nu fie priviți ca tolerați, ci ca fii ai patriei. Românii mireni care vor fi uniți cu biserica romană să se înainteze și să se întrebuințeze la tot felul de slujbe, ca și membrii națiunilor și religiilor recepte, și fiii lor să fie primiți fără deosebire la școlile latinești catolice și la fundațiile școlare*”¹⁶.

Această declarație era echivalentă cu o egalitate națională, drept pentru care nimic nu părea prea scump pentru a căpăta recunoașterea noului statut.

Catolicii au dorit ca acest document să fie iscălit de toți protopopii, considerând că iscălitura mitropolitului Teofil și pecetea mitropoliei nu erau suficiente, fără de care nu se putea acorda privilegiul împărătesc. La 10 iunie 1697, numai doisprezece protopopi au semnat și au pus pecetea pe un document redactat în latină, pe care niciunul nu-l înțelegea. Marea majoritate erau din zone unde predomina iobăgia. Lipseau din această învoială protopopiile din Maramureș, Bistrița, Brașov, Sibiu, Mediaș, Sighișoara, Sebeș, Deva, Vințu, Hunedoara, Lugoj și Făgăraș.

Austriecii știau că au ajuns să stăpânească Transilvania în împrejurări foarte discutabile și au constatat sentimentele profund ostile ale sașilor din Brașov, în timp ce nobilii unguri gustaseră o stăpânire cu caracter conștient maghiară în tot secolul al XVII -lea.

Pentru a nu deranja elementele privilegiate de care avea nevoie Curtea imperială, împăratul decretează în 26 august 1699 faptul că românii pot alege ce confesiune doresc. Pentru a grăbi unirea, s-a decis recunoașterea oficială prin decret

¹⁶ *Ibidem*, p. 226.

și instalarea solemnă în scaunul episcopal a lui Atanasie, riscând o ruptură cu domnul muntean, de care s-a ținut cont până atunci ¹⁷.

Dar înainte de instalare era necesară o proclamație de unire a întregului corp bisericesc din toate ținuturile din Transilvania. Acesta era motivul convocării marelui sinod din 4 – 5 septembrie 1700, ținut la Alba – Iulia. „*Mitropolitul a prezentat în deschiderea adunării avantajele unirii cu biserica romană. Cea mai mare parte a clerului s-a arătat dispusă să primească această decizie. Dintre laici, boierii din ținutul Făgărașului se înduplecară fără greutate; dar nu așa lesne și locuitorii comitatului Hunedoarei, ai scaunului Sibiului și ai districtului Brașovului. Cu toate astea, după mai multe argumente produse din partea celorlalți, se înduplecară și ei*” ¹⁸.

În următoarea zi, pe 5 septembrie 1700, s-a stabilit ca „*pe lângă cele patru puncte să nu se primească nimic; ritualul și disciplina să rămână cum au fost până acum, lăsând din ele numai pe cele ce se vor afla a fi contrare credinței catolice. Se ordonează ca să subscrie Mitropolitul, fiecare protopop înaintea juratului său, doi comisari preoți și trei deputați bătrâni din fiecare sat în numele districtului întreg*”.

Actul ce urma să fie semnat cuprindea următoarele declarații: „*Noi subsemnații, episcopul, protopopii și tot clerul bisericesc românesc din Transilvania și din părțile unite cu dânsa, facem cunoscut prin aceasta tuturor celor ce se cuvine, și mai ales ordinilor țării Transilvaniei; considerând nestatornicia vieții oamenilor și memoria sufletului (de care trebuie să avem cea mai mare grijă dintre toate), am încheiat liberi și de bună voie, din îndemnul lui Dumnezeu, unirea cu biserica romano – catolică, și ne declarăm prin aceasta co – membrii ai Sante Matri biserica romano – catolică, primind, mărturisind și crezând toate cele ce primesc, mărturisesc și cred mai vârtos acele patru puncte, care ne păreau până acum a fi dezbinări, care ni se propun și prin grațiosul decret și prin diploma Maiestății sale imperiale, și prin eminentisimul Arhiepiscop, din care cauză vrem ca și noi **să ne bucurăm de toate acele drepturi și privilegii**, de care se bucură preoții aceiași*

¹⁷ Ibidem, p. 231.

¹⁸ Ioan M. Moldovanu, *Acte sinodale ale bisericii române de Alba Iulia și Făgăraș*, Tomul II, Blaj, 1872, p. 115.

Sante Matri biserici după sfintele canoane și după legile foștilor regi ai Ungariei, așa și noi după numitul decret al Maiestății sale imperiale și a eminentisimului Arhiepiscop, să ne bucurăm de acum înainte ca membrii ai aceleași biserici. Întru mai mare credință și tărie a acestora am întărit acest manifest al nostru cu subscripțiunea mâinii noastre și cu sigiliul sfintei mănăstiri din Alba Iulia și cu sigiliile proprii uzuale.

Alba Iulia, 5 septembrie, anul 1700”.

Au urmat semnăturile a 54 de protopopi și a 1.563 de preoți. Fiecare protopop era nominalizat cu numele și zona pe care o reprezenta. Protopopii din Maramureș au fost consemnați separat ¹⁹.

Trebuie remarcat faptul că la acest sinod au lipsit preoții din zona Făgărașului. Aceștia au mărturisit „*că ei nu-l pot urma pe vlădica spre partea bisericii Apusului și vor izgoni pe oricare din preoți care ar merge pe această cale*”²⁰.

Acesta a fost cel mai mare sinod al românilor din Transilvania de până la acea dată. În afară de protopopi și de preoți, au fost chemați câte trei deputați laici din fiecare sat. A asistat la acest sinod și o mulțime de români din toate părțile Transilvaniei, ca să vadă rezultatul unirii și numai după ce s-au încredințat că ritul și disciplina bisericească vor rămâne neschimbate, ca și mai înainte, se liniștiră și primiră unirea. Istoricii spun că au fost până la 200.000 de familii de români care s-au adunat cu această ocazie ²¹.

Teologul impus avea atribuțiuni speciale, pe lângă cele de a-l spiona și controla pe episcop: fără el nu se putea convoca nici un sobor, vizite în teritoriu, afurisenii, numiri sau mutări de preoți, nici alegerea sau scoaterea de protopop; într-un cuvânt, el controla toate problemele bisericești. Mai mult, acest teolog avea dreptul să îndrepte ce dorea el în cadrul bisericii românești. Episcopul Atanasie a fost obligat să declare că nu va mai avea nici un contact cu domnii Țării Românești

¹⁹ *Ibidem*, pp. 115 – 116.

²⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 232.

²¹ Ioan M. Moldovanu, *op. cit.*, p. 119.

și nici cu clerul din acea țară, iar dacă va primi o scrisoare de la aceștia va fi obligat să o arate mai întâi teologului, considerat sfetnicul său ²².

Instalarea ca episcop a lui Atanasie s-a oficiat la 25 iunie, cu mare pompă, nemaivăzută până la acea dată făcută unui episcop, care, cu puțin timp în urmă, se putea arunca în temniță și bate cu vergile.

Împăratul chiar pomenea în diplomă despre cinstea și prețuirea lui și „*a nației sale*”. Actul, ținut mult timp ascuns, ascundea condițiile și favorurile acordate preoților români de către împărat: „(...) *deosebita iubire chesaro – crăiască față de nația românească, iar mirenii, până la țărani, îndată ce se vor uni, potrivit cu norma ce va hotărâ-o teologul (nu vlădica – n.n.), imediat vor fi scutiți ca făcând parte din Statul catolic și astfel vor fi numărați între State și se vor împărtăși de legile țării și de toate binefacerile; nu ca până acum numai tolerați, ci vor fi deopotrivă cu ceilalți fii ai patriei*” ²³. Din acest motiv, documentul de mare importanță pentru români a fost mult timp ascuns în arhive și negat de autoritățile locale.

II. Episcopul Ioan Micu (Klein) Inochentie.

Ioan Micu, numit **Klein** pentru Viena, care îl ridică la rangul de baron în septembrie 1729, iar pentru a fi făcut episcop a fost nevoie să-l călugărească cu numele de **Inochentie**.

Fără merite deosebite, tânăr student de treizeci și șase de ani, a fost nominalizat de Papă în 13 septembrie 1730 și consacrat în 25 octombrie, dar instalat numai după doi ani, în 28 septembrie 1732. Nimeni nu intuia, avea să afirme N. Iorga, că acest tânăr va deveni un îndârjit luptător, un credincios greu de învins în ceea ce privește idealurile unei națiuni întregi și un om gata să aducă sacrificiul vieții sale însăși, să devină un martir pentru triumful cauzei pe care simțea foarte bine că o întrupează în momentul decisiv pentru această cauză ²⁴.

²² N.Iorga, *op. cit.*, p. 235.

²³ *Ibidem*, pp. 235 – 236.

²⁴ *Ibidem*, p. 260.

El nu apare numai ca șeful unei biserici unite, el știe să se ridice la conștiința de șef al unei națiuni, pentru că în călătoria lui la Viena reușește să smulgă un decret, în 19 martie 1735. Cu mult curaj avea să-și susțină cauza în fața imperialilor prin afirmațiile pline de entuziasm: „*Noi am fost moșneni în acest pământ al crailor încă din vremea lui Traian, înainte ca națiunea săsească să fi intrat în Ardeal, și avem aici până astăzi moșii întregi și sate întregi, și am fost împovărați cu sarcini de tot felul și cu mizerii milenare, ca de la cei mai puternici decât noi. Națiunea noastră nu este inferioară nici uneia din Ardeal, fie prin virtuți, fie prin știință, fie prin pricepere în afaceri (...). Poporul român pe plaiurile acestea ardelene, nu numai că este cu mult cel mai vechi, dar este și cu mult cel mai mare în număr*”²⁵.

Cu tenacitatea de care era capabil, episcopul se prezintă din nou în 1736 la împărat și în dietă cu un alt memoriu, de data asta în numele a 85.857 de familii românești, după recensământul din 1733. El solicita dreptul țaranului de a cere judecata vlădicii, dreptul de a se folosi pe teritoriul sașilor, ca și ceilalți, de păduri, ape și munți, de a exercita și ei meșteșuguri, dreptul de a nu plăti dijma decât preoților și posibilitatea de a-și putea trimite copiii la școală. Aceste solicitări au bulversat dieta, care a reacționat cum era de așteptat din partea privilegiaților: „*Episcopul și clerul unit cer lucruri pe care nimeni nu le-a mai cerut vreodată de la străbunii noștri și nu le va putea cere nici de la urmașii noștri (...). Cer lucruri care de fapt zguduie întreg sistemul acestei țări (...), cer cea ce clerul și plebea valahă, după firea ei bine cunoscută, nu i se cuvine niciodată*”²⁶.

O zi memorabilă, cum avea să o numească N. Iorga, a fost 28 septembrie 1737, în care vlădica Inochentie Klein avea să citească memoriul de protest în sesiunea dietei: „*Fruntașii Ardealului celui cu privilegii văzură ridicându-se înaintea lor, viu, cu toate rănilor sale, și gata să lupte, un popor pe care-l crezură înmormântat întâi sub lespede cu scris unguresc a calvinismului, apoi supt aceia cu nobile formule latine a catolicismului habsburgic. Vlădica vorbea în numele său și al întregii națiuni ce se zice românească în Ardeal. Valachi sau plebs valachica, nu natio, strigară în urletele indignării ungurii calvini, sașii luterani și tovarășii*

²⁵ Ibidem, p. 262.

²⁶ Ibidem, p. 268; Hurmuzaki, XV, pp. 1655 – 1656, doc. nr. MMMLXVI.

catolici de **legea împăratului**. Altfel nu se va citi plângerea. Și vlădica cu demnitatea care îl caracteriza a lăsat-o necitită, mai bine decât să renunțe la această denumire de națiune românească. Nici cuvântul de neam nu a fost lăsat să treacă fără strigăte de indignare”²⁷.

Vlădica a continuat să fie umilit în mai multe diete ardelene, unde fruntașii țării îi afirmau în față că: „nația lui este alcătuită din pribegi și tâlhari, din leneși și mincinoși, care au simulat unirea”. În fața acestor jigniri, o națiune întreagă, în frunte cu clerul, nobili și țărani, s-a adunat în iunie 1744 într-un sinod neobișnuit, o adevărată *adunare națională*, cum avea să o denumească N. Iorga²⁸.

Era pentru prima dată când episcopul Inochentie Klein era chemat la Curte, în 1744, nu pentru a fi consultat și a se face dreptate, cum credea el, ci pentru a fi judecat. Sinodul, asimilat cu noțiunea de *Adunare națională*, avea rolul de a cristaliza un program național ce urma să fie expus la Viena, din care nu lipseau iscăliturile participanților. Dacă nici de data asta Curtea nu va respecta acele drepturi, consemnate unele din ele în cele două leopoldine, „ei sunt hotărâți să se lepede de unire”.

Dintre solicitările noi se poate distinge: „numirea măcar a unui mirean român în guvern (se propune Ionașcu Monea, făgărășean, om cult și bogat – n.n.), primirea celor doi vicari în dietă, și înlăturarea teologului, pe motivul că este **de alt neam și de alt rit**”²⁹.

Sinodul din 1744, la care au fost chemați și țăranii, a fost considerat ca o crimă de stat. După ce i s-au reproșat foarte multe lucruri, care priveau acțiunile legate de modalitatea și conținutul solicitărilor, în noiembrie 1744 Curtea a decis ca episcopul să fie supus unui interogatoriu. El a refuzat cu demnitate să dea lămuriri, știind că pierduse cauza. În aceste condiții el a sperat că va găsi la Roma un sprijin, drept pentru care a plecat în 9 decembrie 1744, dar nu a găsit ce dorea, ci doar un adăpost unde va sta douăzeci de ani, până la moarte, ca pribeg³⁰.

²⁷ *Ibidem*, p. 269.

²⁸ *Ibidem*, p. 271.

²⁹ *Ibidem*, p. 272.

³⁰ *Ibidem*. Ioan Inochentie Micu (Klein) (1692 – 1768) și-a început studiile la școala iezuiților din Sibiu; în 1721 ajunge la Institutul de la Trnava, ca bursier. În 1728 devine

Inochentie Klein era, totuși, în continuare episcop unit, de unde îl excomunică în 12 noiembrie 1746 pe teologul iezuit Balogh, care îi făcuse mult rău. Vicarul este obligat să primească un nou teolog ungur, care este și el excomunicat în 25 august 1747³¹.

III. Episcopul Petru Pavel Aron.

În Munții Apuseni, nu departe de Câmpeni, pe valea Arieșului, în comuna Bistra, se naște în 1709 fiul preotului Teodor Aron, care avea să ajungă episcop, purtând numele de Petru Pavel Aron. El este trimis cu bursă de către Inochentie Klein să studieze la Roma filozofia și teologia.

După plecarea episcopului Inochentie la Roma, Aron a fost reținut la Viena până la moartea vicarului episcopal Nicolau Pop, care a intervenit în 23 iunie 1745. În locul acestuia a fost numit, de către episcopul Enochentie, Petru Aron, care a fost întărit oficial de împărăteasa Maria Tereza în 31 august 1745. Vicarul nou ales se întoarce la Blaj pentru a conduce dieceza Făgărașului, unde erau mari frământări.

În data de 28 februarie 1752, Petru Aron a fost numit de împărăteasă episcop, dând poruncă guvernului să publice această numire, invitându-l în același timp la Viena³². Erudit și cu darul de predicator, odată intrat în casta călugărilor a dus o viață austeră până la limita suportabilității. Chemat la Viena în 1752, avea să rămână până în 16 august 1754, pentru a reglementa toate conflictele și problemele legate de funcționarea ca episcop unit al românilor din Transilvania. Faptul că este obligat să țină lângă el în palatul episcopal un teolog latin, pe care episcopul l-a refuzat cu multă fermitate, a constituit poate cel mai important motiv de neînțelegere. Pentru a se apăra de această umilire, episcopul a motivat faptul că diploma împăratului Carol VI, din 21 august 1738, prin care se impunea obligația de a ține un teolog latin, nu a fost publicată. Cancelaria aulică a scos originalul și chiar

episcop de Făgăraș, fiind instalat în 1732. Acțiunile lui depășesc problemele religioase cu care se confruntau românii din Ardeal, ele devenind un program politic de luptă a românilor din Transilvania, care stă la originea Școlii Ardelene.

³¹ *Ibidem*, p. 280.

³² Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1763*, Tipografia Seminarului Aerhidiecesan, Blaj, 1902, pp. 6 – 8.

mai mult, a prezentat și actul prin care Inochentie a acceptat în final un teolog latin în preajma sa. Cu toate acestea, episcopul Aron a refuzat în continuare să primească un teolog, susținând faptul că nu poate fi obligat pe linie politică imperială.

După o absență de doi ani și șase luni din Ardeal, a fost primit cu tot onorul în dietă, la 13 septembrie 1754. În prezența sinodului întrunit la Blaj, la 12 noiembrie 1754, i-au fost citite bulele papale și diploma imperială de numire³³.

Cumpătat și sărac pentru sine, fără zgomot și strălucirea luptelor politice ale înaintașului său, a lucrat neobosit pentru neamul românesc pe câmpul culturii naționale. Dorea să înființeze școli pentru tinerii care nu aveau nici un institut cultural, să întemeieze un seminar pentru formarea unui cler educat, care să fie în stare să mântuiască sufletele și să promoveze opera de emancipare națională. Dar dorea și o tipografie cu care să răspândească învățătura solidă în toate țările locuite de români³⁴.

IV. Dominația Mitropoliei Sârbe asupra credincioșilor români din Transilvania.

Sârbii, pentru credința cu care au luptat în războaie alături de austrieci, merita după viziunea Vienei o răsplată, care s-a manifestat prin „*atribuirea acestei nații de coloniști toată ortodoxia din statele împărătești*”. Astfel, biserica sârbească își întinde stăpânirea și în teritoriile curat românești, precum Caransebeșul. Tot dintre sârbi au fost aleși episcopii care au păstorit peste românii din Transilvania, de rit grecesc, precum Nicolae Dimitrievici, Maxim Nestorovici și Eftimie Damianovici.

Spre deosebire de români, sârbii din imperiul austriac aveau foarte multe privilegii acordate prin decret, precum alegerea Mitropolitului de către preoți și mireni. Acesta avea dreptul de a sfinți și pune episcopi, de a sfinți mănăstiri și de a zidi biserici, folosirea calendarului vechi; cu alte cuvinte, era independent. Clerul sârbesc era scutit de a plăti orice contribuție, nimeni nu avea dreptul să aresteze un

³³ *Ibidem*, p. 34.

³⁴ *Ibidem*, pp. 36 – 37.

preot sârb, în afara de un decret împărătesc. Aceste privilegii puteau fi considerate ca ale unui stat bisericesc aflat pe teritoriul regatului ungar.

Mitropolii sârbi, după obținerea privilegiilor din 1690 și 1691, au început a-și aroga drepturi asupra tuturor creștinilor greco – orientali din întreaga monarhie habsburgică, indiferent de naționalitatea acestora.

Mitropolia sârbească de la Viena a solicitat recunoașterea jurisdicției sale bisericești și asupra Transilvaniei, bazându-se pe rezoluțiile congresului național sârbesc din 23 martie 1753, care stipulau faptul că în Transilvania au fost episcopi sârbi, precum Sava Brancovici. Cu alte cuvinte, supunerea românilor sub ierarhia sârbească, cu scopul de a rupe orice legătură de comunicare cu episcopii din Țările Române. Așa avea să apară conflictul dintre episcopul Aron de la Blaj și mitropolitul sârb Nenadovics de la Viena ³⁵.

Contra bisericii unite, românii de rit grecesc (neuniții) au declanșat anumite tulburări în 1755, care au început din Săliște, de lângă Sibiu, și au cuprins zona Sebeșului și Țara Făgărașului, cu Mândra, Șinca, Toderița și Grid.

Izbucnirea războiului de șapte ani (1756 – 1763) cu Frederic al II -lea al Prusiei, a determinat o oarecare toleranță a împărătesei, de a reacționa mai dur asupra mitropolitului sârb. Profitând de această slăbiciune, la 10 iulie 1756 s-a convocat sinodul sârbesc la Carlovăț, unde au fost invitați și românii neuniți din Brașov, Făgăraș și Hălmașiu. Concluziile acestui sinod aveau să fie transmise la Viena în 14 septembrie 1756, din care rezultă legitimitatea „*amestecului bisericii sârbești în afacerile neuniților din Transilvania, care numai atunci se vor liniști când vor ajunge sub jurisdicția ei*” ³⁶.

V. Înființarea episcopatului neunit din Transilvania.

Conferința ministerială convocată în 19 august 1758, în dorința de a restabili ordinea în Transilvania, a oferit posibilitatea baronului Bathenstein – președinte al deputaților din Transilvania –, să propună ca soluție liniștitoare „*acordarea românilor neuniți a unui mitropolit al Transilvaniei care să fie investit cu aceiași*

³⁵ *Ibidem*, p. 94.

³⁶ *Ibidem*, pp. 107 – 111.

jurisdicție asupra poporului român ce o are mitropolitul sârbesc din Carlovăț asupra credincioșilor săi (...). Noul episcop nu trebuie să fie ales de clerul și poporul românesc, ci să fie numit de Maiestatea Sa pe baza propunerilor ce s-ar face de deputați”. Barthenstein face chiar o propunere pentru demnitatea de episcop al neuniților din Transilvania, în persoana episcopului sârb de la biserica Sfântul Andrei din Budapesta, Dionisie.

Unitate de păreri nu caracteriza în acest caz oficialitățile din Transilvania. Propunerea făcută de Barthenstein a fost îmbrățișată și de cancelarul aulic de stat, contele Kaunitz, care a susținut că *”Orice siluire a conștiinței este în contra ființei creștine, în contra prudenței de stat și chiar în contra minții sănătoase”*³⁷.

Contra acestei propuneri s-a arătat contele Ulfeld, fost cancelar, care considera că *„alegerea unui episcop neunit ar duce la prăbușirea uniunii stabilită de fericitul împărat Leopold”*³⁸.

Atât de convingătoare a putut fi părerea contelui Kaunitz asupra Mariei Tereza, care era caracterizată de A. Bunea ca fiind cu mult bun simț, încât după numai trei zile, în 13 octombrie 1758, împărăteasa să scrie cu mâna sa hotărârea definitivă: *„Chestiunea de a se numi un episcop exempt pentru Transilvania, o aprob; deci prim-mareșalul de curte are să ia în secret dispozițiile și să redacteze instrucțiunile pentru ca lucrul să se poată curând efectua”*³⁹.

În această perioadă tulburările religioase se amplificau în Transilvania. Venirea preotului Ioan, născut în Aciliu, o comună nu departe de Săliștea Sibiului, care a studiat teologia la Moscova, a coincis cu nemulțumirile românilor ortodocși, în perioada anilor 1756 – 1758. Se pare că acest preot îndemna pe români să scoată din biserici preoții uniți și să instaleze alții neuniți, sugerând în același timp că această acțiune era autorizată de împărăteasă, ceea ce era greu de crezut, totuși⁴⁰.

În urma acestor acțiuni, românii neuniți au ocupat cu forța bisericile unite și le-au dat preoților neuniți, care erau sfințiți în Țara Românească și la sârbi.

³⁷ *Ibidem*, pp. 131 – 132. A. Bunea citează drept sursă: Hurmuzaki, *Documente*, VII, pp. 19–20.

³⁸ *Ibidem*, pp. 129 – 130.

³⁹ *Ibidem*, p. 132.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 134 – 138.

Dificultățile întâmpinate de înființarea episcopiei neunite erau în primul rând de natură administrativă. Delimitarea parohiilor și credincioșii era urgența care trebuia rezolvată. Curtea de la Viena a recurs la un *decret de toleranță*, emis în 13 iulie 1759, prin care iartă tuturor pedepsele meritate pentru delikte săvârșite până la publicarea acestui decret și acordă o toleranță religioasă pentru a înceta cearta și neînțelegerile..

Guvernul constată, în 7 octombrie 1759, că acest decret de toleranță nu a fost explicat poporului român, cu toate intențiile împărătesei, drept pentru care decide ca în districte comisarii să explice în fiecare sat înțelesul acelui decret de toleranță. Este prevăzută și dispoziția prin care „*cei ce s-au lepădat de unire înainte de publicarea decretului de toleranță și vreau să rămână neuniți, să fie îndatorați ca, în 15 zile, să restituie uniților bisericile, porțiunile canonice, oratoriile și beneficiile, căci altfel nu se vor face părtași toleranței*”. Se constată că în loc de liniștea preconizată spiritele se tulbură și mai tare în urma unei mișcări revoluționare condusă de călugărul Sofronie ⁴¹.

VI. Mișcarea antiunionistă a călugărului Sofronie.

Călugărul Sofronie era născut în localitatea Cioara din comitatul Hunedoarei. Numele lui de botez era Stan și de familie Popovici. A petrecut mai mult timp în Țara Românească, unde se presupune că ar fi urmat anumite studii teologice elementare, după care s-a călugărit. Revine în comuna natală, unde îl găsim călugăr neunit în anul 1756.

Din Zarand avea să declanșeze acea mișcare de protest și revoltă, care a zguduit din temelie biserica unită ⁴².

Împărăteasa încearcă printr-o proclamație să delimiteze comunele neunite, care este emisă în 21 martie 1760, pentru prima dată în limba română, fiind tipărită la Blaj. Documentul se referă la 158 de comune din comitatele Alba și Hunedoara, districtul Făgăraș, scaunele Sibiului, Sebeșului și Orăștiei, unde bisericile uniților fuseseră ocupate de neuniți și obligați prin această proclamație să le returneze

⁴¹ *Ibidem*, pp. 166 – 170.

⁴² *Ibidem*, pp. 172 – 174.

necon condiționat. Pentru a liniști spiritele înfierbântate, guvernul a dat un ordin în 9 aprilie 1760 să elibereze pe toți preoții neuniți, cu promisiunea scrisă că nu vor mai tulbura *sfânta unire* și pacea publică.

Poporul asculta de călugărul Sofronie ca de un rege, care îi îndemna în continuare să preia bisericile uniților, așa cum în cursul lunilor aprilie și mai 1760 au fost alungați preoții uniți din mai multe comune (13 citate) din zona Albei Iulia.

Această revoltă avea și un motiv politic, pentru că românii sperau să obțină și acele privilegii politice și sociale de care se bucurau sârbii în imperiul austriac și cele trei națiuni privilegiate în Transilvania. Sufletele românilor erau aprinse de dorul de libertate, așa cum nu după mult timp Horia, Cloșca și Crișan aveau să-i conducă spre aceleași idealuri. Numai că revolta condusă de călugărul Sofronie era îndreptată din păcate tot contra românilor, pe când revoluția lui Horia era îndreptată contra asupritorilor. Un alt punct comun al acestor două revolte, la o distanță de numai 20 de ani, îl constituie centrul lor de comandă, Zlatna și Abrud.

Situația era atât de gravă, încât Curtea de la Viena, din lipsa trupelor insuficiente în Transilvania, fiind în plin război cu Prusia, a decretat în 20 octombrie 1760 un ordin adresat guvernului din Transilvania, prin care impunea modul de adresare față de călugărul Sofronie „*salvus conductus*”, nutrind speranța că-l vor domoli ⁴³.

Astfel, în anul 1760, ca urmare a acestei revolte, biserica românească unită cu Roma din Transilvania a fost distrusă în întregime. În această acțiune nu trebuie neglijată și contribuția discretă a calvinilor, luteranilor și unitarienilor, care se bucurau de lovitura dată catolicilor. Bucuria acestora era motivată și de faptul că românii ar fi avut acces la o episcopie bine dotată, așezăminte culturale puternice, care în final ar fi dus cu siguranță la ridicarea conștiinței naționale și ar fi solicitat cu și mai mare vigoare ca națiunea română să devină a patra națiune politică în Transilvania.

Echilibratul cancelar Kaunitz a sfătuit împărăteasa să numească o comisie aulică, cu reședința la Sibiu, sprijinită și de armată, care „*să asculte plângerile celor*

⁴³ *Ibidem*, p. 193.

revoltați și dacă ar fi posibil cu mijloace blânde să facă odată pace”. Guvernul transilvănean a primit în acest sens decretul emis în data de 20 octombrie 1760, dar care nu a avut nici un efect, pentru că războiul cu Prusia nu încetase încă. Numai în 12 martie 1761 s-a ținut la Viena o conferință ministerială, sub președinția mareșalului de curte, contele Ulfeld, la care a luat parte cancelarul aulic transilvan, contele Gavrilă Bethlen, și proaspătul numit comandant al trupelor austriece în Transilvania, generalul de cavalerie Nicolae Adolf baron de Buccow. Decizia finală a fost ca acest general să se deplaseze imediat în Transilvania, fiind însoțit de doi consilieri germani: baronul Dietrich și baronul Möringer. Plecarea generalului, însoțit de o trupă importantă din diferite regimente și cu baterii de artilerie, a fost hotărâtă de împărăteasă prin decretul din 13 martie 1761 ⁴⁴.

Generalul Buccow avea să ajungă în Transilvania numai în ziua de 30 martie cu misiunea:

- de a reinstala preoții uniți în casele lor;
- de a împărți bisericile între uniți și neuniți;
- de a îndruma poporul la ordine și liniște;
- de a delimita drepturile între uniți și neuniți;
- unde nu se poate rezolva cu mijloace blânde, să se recurgă la forța militară.

În mod ostentativ, aceste trupe au fost concentrate în Sebeș, Sibiu, Brașov, Aiud și Bistrița. Imediat după sosirea generalului la Sibiu, o delegație de 40 români din zona Sibiului a prezentat acestuia un memoriu cu toate solicitările lor:

- să fie scoși de sub jurisdicția episcopului și preoților uniți;
- să li se trimită un episcop cu binecuvântarea și voia mitropolitului din Carlovăț, adică nu un episcop exempt, cum intenționa Curtea de la Viena;
- să se elibereze din temniță Oprea Miclăuș din Săliște, popa Mucenic din Sibiel, popa Ioan din Galiș și popa Tunsul din Sad;
- preoții neuniți să fie scutiți de contribuție;
- să se dea în posesia lor toate bisericile și averea lor;

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 204 – 205.

- să nu mai fie persecutați și înțemnițați pentru religie, cum s-a întâmplat de 17 ani;
- să li se restituie toate taxele încasate pentru tulburările înscenate;
- călugărul Sofronie să nu fie prigonit, dându-i posibilitatea să se deplaseze liber prin țară;
- să li se permită a-și sfinți preoții în țările vecine, până când își vor căpăta episcop.

Generalul a primit memoriul, îndemnându-i să stea liniștiți până când vor începe lucrările comisiei împuternicită de împărăteasă ⁴⁵.

Prima acțiune întreprinsă de generalul Buccow a fost o proclamație din 9 aprilie 1761, scrisă în limba română, pe care A. Bunea o reproduce în întregime. În esență, Buccow motivează această declarație cu scopul: „*să audă toate plânsurile și să întrebe despre neodihna norodului rumânesc, care s-au auzit în țară de o vreme încoace*” ⁴⁶.

Pentru a delimita teritorial și numărul enoriașilor din cele două religii, Buccow poruncește, odată cu proclamația din 9 aprilie, și două evidențe minuțioase, pe care le vor face organele politice și separat protopopii uniți, pentru a le putea confrunta. Această evidență trebuia să precizeze: în care comune enoriașii s-au lepădat de unire? câți profesează biserica unită și câți cea neunită? Studiul conține și precizările referitoare la data când s-au construit bisericile, înainte sau după unire, cine a contribuit cu bani sau lucru la clădirea bisericilor.

Cei care aveau această sarcină trebuiau să meargă din sat în sat și să întrebe personal pe fiecare credincios de care biserică aparține: de cea unită sau neunită ? Odată cu intrare în funcție a comisiei, la 30 martie 1761, cei care se declară aderenți unirii nu mai au voie să treacă la neuniți pentru că vor fi aspru pedepsiți.

Sofronie a stat câteva zile la Sibiu, timp în care generalul Buccow l-a mai domolit poate și cu anumite amenințări grave, în timp ce deputații neuniți au iscălit un document din care rezulta că vor fi tolerați în religia lor și dacă vor fi ascultători

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 206 – 207.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 207.

vor obține în scurt timp un episcop neunit. Călugărul s-a întors în Zlatna, unde a mai convocat câteva sinoade, dintre care cel mai mare s-a ținut în luna mai 1761.

Comisia a lucrat în continuare la inventarierea bisericilor și a enoriașilor. Au fost elaborate și anumite principii sau criterii pentru a se putea lua anumite decizii privind destinația bisericilor.

Un bun exemplu al eficienței cu care lucra comisia, îl constituie comuna Săliște, unde, în 15 mai 1761, s-a restituit uniților biserica veche, iar românilor neuniți biserica nouă.

Dar au fost și situații în care locuitorii unui sat s-au împotrivit modului cum au fost împărțite bisericile. În acele cazuri generalul Buccow și-a impus decizia cu forța militară, cum a fost în Vizocna, de lângă Sibiu, unde poporul nu a vrut să cedeze de bună voie biserica în posesia uniților. Biserica fusese construită în anul 1500 și reclădită de Constantin Brâncoveanu în 1701, după care a fost restaurată și zugrăvită de uniți în 1723.

Un caz special, prin consecințele ce au urmat, ca urmare a refuzului de a ceda biserica greco – catolicilor, îl constituie biserica din Făgăraș, care a devenit din 1721 catedrală, cu semnificație aparte pentru întreaga comunitate a bisericii unite cu Roma. Biserica, preluată de credincioșii ortodocși, a fost construită de domnitorul C. Brâncoveanu și constituia o ctitorie protejată în continuare de urmașii Brâncoveanului, care au intervenit în 29 mai 1761 la generalul Buccow, pentru a fi ocrotită și lăsată cultului grecesc ⁴⁷.

Rezistența făgărășenilor în fața deciziei de a preda cheile acestei biserici, a determinat pe Buccow să dispună pedepsirea acestor răzvrătiți prin spânzurare în piața Făgărașului. Episcopul Aron, care îl însoțea pe general, împreună cu Nicolae Bethlen, care deținea cetatea Făgărașului, l-au convins să renunțe la această măsură extremă. Răzvrătiții au fost pedepsiți cu amenzi și bătăi serioase. Contrar principiilor stabilite, Buccow a înăsprit pedeapsa cu decizia de a anula dreptul neuniților să-și poată ridica o biserică în Făgăraș și interdicția de a ține slujbe în alte locuri, inclusiv case particulare, cu alte cuvinte de a avea preot de rit grecesc în acest oraș. Indicația

⁴⁷ *Ibidem*, p. 216. N. Iorga a descifrat din corespondența episcopului Novacovici această scrisoare de intervenție a prințului Brâncoveanu, adresată generalului Buccow.

era ca enoriașii de rit grecesc să meargă într-un sat vecin, Beclean, unde biserica a fost retrocedată neuniților de acolo.

Așa au ajuns făgărășenii, al cărui cult fusese doar tolerat după 1700 și care era practicat într-o casă privată, să-și piardă acest drept, fiind obligați pe ascuns să-și țină un preot cu care mergeau la biserica din Galați, care era mai aproape decât Beclean. Permisivitatea de a-și construi o biserică, făgărășenii aveau să o primească numai în 1782 ⁴⁸.

Generalul Buccow a continuat misiunea lui, mergând în Brașov, unde în perioada 12 – 22 iunie 1761 îl găsim însoțit de episcopul sârb Dionisie. Era cunoscut faptul că brașovenii de rit grecesc erau dependenți de Mitropolia din București, de unde veneau „*averi în secret*”, motiv pentru care nu doreau un episcop neunit exempt.

Turneul de pacificare întreprins de Buccow a continuat la Mediaș în luna iunie 1761. Călugărul Sofronie, văzând cu câtă energie acționează generalul Buccow, a fost nevoit să se ascundă, simțindu-se vinovat că nu a respectat toate cele convenite cu generalul.

Buccow a înțeles faptul că în anumite mănăstiri călugării misionari ai lui Sofronie deveniseră „*cuib de adăpost*”, care circulau prin ținuturile învecinate „*tulburând liniștea poporului*”. Din acest motiv, în iunie 1761 a decis ca unele mănăstiri să fie desființate.

Era timpul ca împărăteasa să revină la intenția de a numi un episcop pentru românii ortodocși neuniți, pentru a liniști spiritele în Transilvania. Singurul candidat, verificat în acțiunile unde a fost solicitat de Buccow, era sârbul Dionisie Novacovici, episcop de Budapesta. Împărăteasa, prin decretul din 13 iulie 1761, l-a investit pe Dionisie în scaunul de episcop al românilor din Transilvania de rit grecesc, asigurându-i reședința în Șcheii Brașovului, unde urma să fie instalat de generalul Buccow ⁴⁹.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 217.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 226, 228 – 229.

Episcopul Dionisie a sosit la Brașov în 26 august 1761, unde a venit și Buccow, proaspăt numit consilier intim de stat pentru meritele câștigate în Transilvania. Instalarea episcopului s-a efectuat cu tot fastul în 4 septembrie 1761 ⁵⁰.

Această evidență a separării celor două religii (unită cu Roma sau neunită), practicate de români, avea să continue și în anul 1762 cu mari dificultăți, pentru că exista o instabilitate a populației privind ce religie să adopte ⁵¹.

Pentru că războiul cu Prusia nu se încheiase și Maria Tereza era într-o mare dificultate financiară, fiind obligată să se împrumute cu 18 milioane și să introducă noi impozite, nou înființata episcopie a românilor de rit grecesc, la inițiativa episcopului Dionisie, a decis în semn de recunoștință „*să contribuie prin colectare de bani în favoarea împărătesei*”. Pentru această colectă, fiecare cap de familie a fost taxat – dacă era sărac, cu 30 cruceri, și dacă era mai bogat, cu 60 cruceri. Astfel, s-a colectat prin biserică suma de 100.000 fl., care a reprezentat o mare bucurie pentru împărăteasă ⁵².

Maria Tereza a considerat necesar să stabilească anumite reguli de organizare a bisericii de rit grecesc, cu precizarea celor 11 condiții impuse episcopului, în ideea de a o face inofensivă pentru biserica greco – catolică. În acest scop, a emis un decret pe care l-a semnat în data de 6 noiembrie 1762. În Transilvania, după constituția țării, sunt numai 4 religii recunoscute, din care face parte și religia greco – catolică, care funcționează în baza legilor din 1744, fiind parte componentă a religiei romano – catolice, **în timp ce biserica de rit grecesc neunit este numai tolerată** ⁵³.

Acest decret arată cât de înjositor era tratat poporul român, care nu a acceptat să treacă sub dominația catolică, decret valabil în toată perioada secolului al XVIII -lea, fiind adoptat și de împăratul Francisc, prin instrucțiunilor date la 21 decembrie 1810 ⁵⁴.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 229.

⁵¹ *Ibidem*, p. 232.

⁵² *Ibidem*, p. 241.

⁵³ *Ibidem*, pp. 247 – 249.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 250 și 252.

Episcopul Dionisie s-a retras la Budapeste în anul 1767, unde a decedat, în 8 decembrie același an.

VII. Dărmarea mănăstirilor din Transilvania (Districtul Făgărașului).

Mănăstirile românești din Transilvania au fost totdeauna prigonite, mai ales în perioada principilor calvini. Din acest motiv nu s-a putut dezvolta o viață monahală puternică, cum era în Țările Române. Mănăstirile din Transilvania, în perioada respectivă erau de mici dimensiuni, unele fiind schituri izolate ascunse prin munți. Toate aceste mănăstiri nu erau construite pe o proprietate dăruită de cineva pentru acest scop, ele fiind doar tolerate pe pământurile unor privați. Din acest motiv, cele mai multe s-au înființat de-a lungul lanțului Carpatic din munții Făgărașului. Modestia lor era reflectată și datorită lipsei unor resurse financiare, dar mai ales datorită statutului de biserică tolerată, care oricând putea să fie desființată, fără nici o despăgubire. Ele constituiau și un refugiu pentru călugării care practicau această penitență curată, dar stăteau și cu ușile deschise credincioșilor, care constituiau de multe ori singura lor sursă de supraviețuire. Un caz aparte îl reprezintă mănăstirea ctitorită de Constantin Brâncoveanu de la Sâmbăta de Sus, care va fi tratată separat.

Arhivele comitatului Făgăraș, care au fost consultate de A. Bunea înainte de 1902, au păstrat situația celor 23 mănăstiri, cu localizarea acestora, averea mobilă de care dispuneau și numărul călugărilor. Considerăm prezentarea acestor mănăstiri, care au fost distruse violent, ca o datorie morală minimă, pe care o facem în memoria românilor ortodocși, mireni și clerici, care au suferit atâtea umilințe și nedreptăți în perioada semnalată:

1. În **Comăna de sus**, pe pământul boierului Ioan Maniu, se afla o mănăstire cu 6 călugări și o călugăriță bătrână. Averea mobilă era compusă din trei cai, 2 stupi și fânețe pentru două care de fân. Starețul mănăstirii era Dionisie;

2. În **Șinca – Veche** era o mănăstire pe pământul boieresc al călugărului Popa Maniu. Erau 4 călugări și 2 călugărițe, cu o avere mobilă constând într-un cal, o vacă cu lapte, 9 stupi și fânețe pentru două care;

3. Mănăstirea din **Șinca – Nouă** era pe un loc fiscal care aparținea iobagului Popa Avram, care vizitase Ierusalimul și era călugăr la mănăstire cu alți 5 călugări și o călugăriță. Avea mobilă compusă dintr-un cal și 9 stupi;

4. În **Șercăița**, mănăstirea era construită pe pământ fiscal și era condusă de un stareț Iosif. Erau 3 călugări și o călugăriță, iar averea mobilă consta dintr-un bou, patru cai, trei vaci și pământ pentru patru care cu fân;

5. Mănăstirea din **Bucium** era amplasată pe proprietatea baronului Alvinczi și avea stareț pe călugărul Isaia. Erau 6 călugări și o călugăriță bătrână. Aveau: 5 vaci, 13 stupi cu albine, un cal orb și pământ pentru un car cu fân;

6. La **Berivoi**, pe proprietatea „*respectabilului domn Iosif Boeriu*”, se afla o mănăstire care avea stareț pe bătrânul preot Gherasie. În total, erau 5 călugări și 8 călugărițe. Doi călugări aveau vârsta de peste 100 de ani. Dețineau un modest inventar compus dintr-un cal, 3 vaci și 10 stupi cu albine;

7. Pe proprietatea principesei Cantacuzino, care o moștenise de la Ștefan Vodă Cantacuzino, la **Recea superioară** era o mănăstire cu 3 călugări și o călugăriță. Starețul mănăstirii era preotul Popa Leonte;

8. O altă mănăstire se afla la **Recea inferioară**, pe un teren sătesc, care avea un călugăr bătrân, Popa Onofrei, și 2 călugărițe;

9. Pe un loc fiscal, la **Dejani** era o mănăstire cu un călugăr, Ioan, și 2 călugărițe. Dețineau doar un cal;

10. Tot pe un pământ fiscal, la **Breaza superioară** s-a construit o mănăstire cu 5 călugări, care avea stareț pe călugărul Dionisie. Nu dețineau decât o vacă;

11. La **Breaza inferioară** era numai o călugăriță bătrână de 70 ani;

12. O mănăstire izolată de la **Netot** era slujită de călugărul Popa Niculae;

13. Pe proprietatea familiei boierului Paller din **Lisa** era o mănăstire cu doi călugări;

14. La **Sâmbăta de Jos**, se afla o mănăstire care era slujită de 4 călugări, dintre care unul era starețul Ioanichie. Dețineau: 2 cai, 2 vaci, 2 junci, un bou, 30 capre și 4 stupi. Domnitorul Constantin Brâncoveanu cumpărase satul Sâmbăta de Jos de la guvernatorul Banffy George cu 1.000 galbeni. Așa se explică faptul că această mănăstire avea o situație materială mult mai bună decât toate celelalte;

15. Pe proprietatea unui boier din satul **Drăgușul superior**, se afla o mănăstire cu 9 călugări, care dețineau 2 cai, 4 vaci, 4 junci, 10 stupi cu albine;

16. La **Drăgușul inferior**, pe proprietatea boierului Tămaș Codrea și a fiscului, exista o mănăstire cu 3 călugări, 8 călugărițe și starețul Varlaam. Averea consemnată credem prea sumară, era compusă numai din 6 stupi și două care cu fân, care erau destinate cu siguranță unor vite, care nu apar semnalate;

17. Pe proprietatea fiscului din **Viștea de Sus**, era o mănăstire cu 3 călugări și 5 călugărițe, care aveau stareț pe bătrânul preot Pahona. Dețineau un cal, 12 stupi cu albine și teren pentru 2 care cu fân;

18. În **Viștea de Jos**, pe proprietatea unui boier, mănăstirea avea stareț pe Lăluț Bogoslov și 3 călugări. Aveau 20 capre, 7 stupi cu albine și teren pentru 2 care cu *cucuruz* (porumb);

19. Un caz special îl constituie mănăstirea de la **Arpașul de Jos**, așezată pe proprietatea contelui Teleki. Starețul mănăstirii era preotul Ioan, care funcționa alături de 5 călugări și 6 călugărițe. Averea mănăstirii era comparabilă cu cea de la Sâmbăta de Jos: 2 cai, 9 vaci, 2 boi, 12 junci, 7 capre, 17 stupi cu albine, pământ pentru 2 care cu porumb;

20. Mănăstirea de la **Arpașul de Sus** era tot pe proprietatea contelui Adam Teleki și avea un stareț, în persoana preotului Anania, și alți trei călugări. Dețineau 2 vaci, o vițică și 4 stupi cu albine;

21. La **Cârțișoara** lui Badea Cârțan era o mănăstire cu numai 2 călugări și un stareț, preotul Simion. Dețineau doar o vacă;

22. Pe proprietatea comunală din **Scoreiu** exista o mănăstire condusă de preotul Halmagiu, cu 8 călugări și o călugăriță. Averea mobilă era compusă din 5 boi, 5 cai, 4 vaci, 15 capre și 18 stupi cu albine. Tot la Scoreiu, era atașată la mănăstire, pe pământ fiscal, o gospodărie condusă de un alt călugăr, care administra 4 boi, 2 cai, 8 vaci, 4 junci, 40 oi, 12 porci și 15 stupi;

23. Mănăstirea de la **Porumbacul de Jos** avea stareț pe călugărul Ilie, cu 3 călugări și o călugăriță. Tot ce dețineau era compus dintr-un cal, o vacă, 2 boi, 2 oi și 8 stupi cu albine.

În 1755 numai trei mănăstiri din districtul Făgăraşului erau destinate călugărilor neuniţi: două erau cele de la Şinca şi a treia era cea de la Sâmbăta de Sus.

În timpul revoltei condusă de călugărul Sofronie, toate aceste mănăstiri au trecut la ritul grecesc. Din acest motiv generalul Buccow, preşedintele comisiei aulice care luase cele mai radicale *măsuri de pacificare a ţării*, a ordonat ca toate să fie rase de pe faţa pământului, prin ardere şi dărâmare. Ordinul a fost executat în 13 iunie 1761 de către căpitanul suprem al cetăţii Făgăraşului, contele Nicolau Bethlen.

**MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND ȘCOLILE
CONFESIONALE ROMÂNEȘTI DIN PROTOPOPIATUL GRECO –
CATOLIC COSĂU ÎN ANUL 1873**

MARIUS CÂMPEANU
Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș – Baia-Mare

**SCHRIFTLICHE NACHWEISE ÜBER RUMÄNISCHE KONFESIONELLE
SCHULEN AUS GRIECHISCH – KATOLISCHE PFARRKIRSCHEN COSĂU IM
JAHRE 1873**

ABSTRACT

In das Fond der griechisch-katolische Vikariat aus Maramureș, besetzt bei der Kreismuseum für Geschichte und Archäologie Maramureș, befindet sich ein Schulbericht geschrieben am 6. Juni 1873 von Mihail Kökenyesdy, der Pater aus Cosău.

In diesem Dokument enthaltenen Daten, in Zusammenhang mit den Informationen aus der Korrespondenz der Pater von Cosău mit dem Pfarrer von Maramureș und aus anderen Schulberichte geschrieben während der ersten Jahren der achter Jahrzehntes der neunzehnten Jahrhunderts die sich an der lokale Filiale der National Archives Dienst befinden, beschreiben die Schwierigkeiten der rumänischen Gemeinschaften aus Maramureș in diese Periode.

Cuvinte cheie: documente, școală, greco – catolici, Cosău, Maramureș, 1873.

Stichworts: dokumente, schule, griechisch – katholischen, Cosau, Maramures, 1873.

Considerații generale.

În fondul Vicariatului greco – catolic al Maramureșului deținut de Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș¹ se păstrează un document deosebit de valoros ce poartă titlul de „*Relaciune Tabellaria despre Starea Scoleloru gr[eco] Catholice și a învețimentului din Protopopiatul Cosăului pe anulu 1873*”, întocmit

¹ Fondul de arhivă a fost achiziționat de către instituția muzeală băimăreană în martie 2002. Acesta însumează aproximativ 12.000 de documente cu anii extremi 1873 – 1948, în prezent aflându-se în faza de prelucrare arhivistică.

de Mihail Kökenyesdy, protopopul Cosăului și parohul Bârsanei, la 6 iunie 1873 ². Raportul școlar a fost înaintat parohului Ioan Pop din Vad, protopop al districtului Mara și administrator al Vicariatului greco – catolic al Maramureșului între anii 1872 și 1879.

Informațiile cu conținut școlar sunt inserate într-un tabel structurat pe 13 coloane. În prima coloană figurează denumirea parohiei sau filiei și numărul credincioșilor („*de suflete*”). Coloanele 2 și 3 menționează numărul copiilor cu vârste între 6 și 12 ani obligați la școală, dar și a celor care efectiv frecventează școala ³. În coloana 4 sunt informațiile referitoare la edificiile școlare: „*în ce gradu se află edificiulu scol[ar] bunu sau reu ? Corespunde cerințelor prescise prin art. 38 a legi*” ⁴. *Din ce materialu e făcută. Câte despărțeminte are edificiul. Dacă ar fi lipsă să se edifice sau repareze scola și câtu aru pote concurge comuna la aceasta ?*”. În următoarea coloană sunt trecute datele despre școala de pomărit, numărul pomilor fructiferi altoiți de către dascăli și dacă curtea școlii este sau nu împrejmuită. În coloanele 6 și 7 sunt informațiile referitoare la fondul de școală și dotarea pe care o dețineau edificiile școlare. Următoarele patru coloane aduc în prim – plan situația dascălilor, menționându-se calificativul, pregătirea, vechimea, salarizarea (cu posibilitatea îmbunătățirii retribuțiunii învățătoarești la 300 de florini, așa cum prevedea legea) și dacă beneficiază de alte ajutoare din partea comunității. O altă problematică supusă atenției, este aceea dacă stațiunea învățătoarească este unită cu stațiunea cantorală, iar în cazul în care docentele îndeplinește cele două funcții, calitatea actului de învățământ are sau nu de suferit. În coloana 12 este menționat numărul școlarilor care în ultimii 10 ani au deprins scrisul și socotitul, pentru ca în ultima coloană să fie trecute observațiile.

² Între anii 1879 și 1887 Mihail Kökenyesdy a îndeplinit calitatea de vicar al Maramureșului. De asemenea, a fost parohul Bârsanei și protopopul tractului Cosău între anii 1867 și 1887 (conform Tit Bud, *Date istorice despre protopopiatele, parochiile și mănăstirile române din Maramureș din timpurile vechi până în anul 1911*, Gherla, 1911).

³ Ambele coloane au subdiviziunile „*feciori*” și „*fete*”.

⁴ Legea XXXVIII din 1868 a fost elaborată de baronul Eötvös József, ministrul învățământului din Ungaria. Legea învățământului număra 148 de articole grupate în 9 capitole: Obligatorietatea învățământului, Tipuri de școli, Școlile confesionale, Școlile private, Școlile de stat, Preparandiile, Senatul școlar, Despre învățători.

Datele raportului școlar din anul 1873, coroborate cu informațiile preluate atât din corespondența protopopului tractului Cosău cu vicarul Maramureșului și cu ceilalți protopopi, cât și din alte rapoarte școlare întocmite în primii ani ai deceniului 8 din secolul al XIX -lea, păstrate în fondul Oficiul Protopopiatului greco – catolic Cosău de la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Maramureș (în continuare, SJAN Maramureș) ⁵, prezintă obstacolele cu care se confruntau școlile elementare românești din Vicariatul Maramureșului în perioada respectivă.

Anterior prezentării propriu-zise a documentului, se impune a fi aduse câteva precizări referitoare la organizarea Bisericii greco – catolice din Maramureș în secolele XVIII – XIX. Fiind anexat Ungariei în anul 1733, comitatul Maramureșului ajunge din punct de vedere ecleziastic sub jurisdicția Episcopiei greco – catolice rutene de Muncaci. Arhidiaconatul Maramureșului, din acea perioadă, avea în componență 10 districte protopopești, în care cele 50 de comune românești erau împărțite în trei protopopiate: al Vișeuului („*al Ierașului de sus*”), al Cosăului și al Sighetului („*al Ierașului de jos*”). În decursul timpului, din cele trei districte s-au format șase, luând naștere protopopiatele Iza în 1747, Ieud în 1862 și Mara în 1867. După nenumărate încercări ale preoțimii maramureșene de a ieși de sub jurisdicția episcopiei greco – catolice de Muncaci, în anul 1853 Arhidiaconatul Maramureșului a fost integrat nou – înființatei dieceze române cu sediul la Gherla ⁶.

Protopopiatul greco – catolic Cosău este amintit încă din anul 1698, având în componență parohiile situate pe văile Cosăului și a Marei ⁷. Până în anul 1867

⁵ În special actele de corespondență și rapoartele școlare aflate în dosarul 42 din Fondul Oficiul Protopopiatului greco – catolic Cosău (inv. nr. 173).

⁶ Dieceza Greco – catolică de Gherla a luat ființă prin bula pontificală „*Ad Apostolicam Sedem*” din 26 noiembrie 1853. În componență au intrat 634 de parohii: 540 de parohii, cu 350.000 de suflete, desprinse din episcopia de Făgăraș și 94 de parohii românești, cu 60.000 de credincioși, desprinse de la episcopia de Muncaci.

⁷ Vicarul maramureșean Tit Bud, în lucrarea *Date istorice despre protopopiatele, parohiile și mănăstirile române din Maramureș din timpurile vechi până în anul 1911* (tipărită la Gherla în 1911), anterior anului 1698 îi amintește pe protopopul Ștefan (probabil paroh în Budești, a participat la sinodul organizat în 1690 de episcopul ortodox Iosif Stoica) și pe protopopul Petru din Budești în anul 1693. În secolul al XVIII -lea sunt amintiți: protopopul Andrei (în 1748), Ioan Pop protopop – paroh în Sat – Șugatag (în 1750), Simeon Fekete protopop – paroh în Văleni (între anii 1770 – 1775) și protopopul Simeon din Oncești (în

districtul a însumat 16 parohii și 3 filii, pentru ca ulterior reorganizării administrativ – ecleziastice să numere 8 parohii și 2 filii (Bârsana, Budești, Călinești, Ferești cu filia Cornești, Ocna – Șugatag cu filia Hoteni, Oncești, Sârbi și Văleni), celelalte parohii intrând în structura protopopiatului Mara. Cercetarea fondurilor protopopești și parohiale deținute de SJAN Maramureș, dar și a Șematismelor de Gherla ⁸, reliefează faptul că districtul Cosău, în ultimele decenii ale veacului al XIX –lea, a fost administrat între anii 1867 – 1887 de către Mihail Kökenyesdy, protopop – paroh în Bârsana, iar între anii 1887 – 1901 de Vasiliu Gyenge, protopop – paroh în Călinești. Cei doi administratori protopopești, alături de obligațiile liturgice și pastorale derivate din sacramentul preoției, îndeplineau și calitatea de inspecitori peste școlile confesionale din district, asesori ai Scaunul consistorial și comisari delegați în cauze matrimoniale.

Școlile confesionale din Protopopiatul greco – catolic Cosău în anul 1873.

După instaurarea regimului neoabsolutist și ulterior a dualismului austro – ungar, au apărut numeroase inițiative legislative referitoare la învățământ, majoritatea tratând educația din școli ca pe o problemă comună a Bisericii și a statului. Legea XXXVIII din anul 1868 introduce conceptele de autonomie școlară și confesională, lăsând în seama confesiunilor susținerea sistemului școlar prin acordarea dreptului de a înființa școli elementare.

1775). Între anii 1778 și 1827 protopopiatul a fost administrat de către Teodor Rednic și Vasiliu Rednic, descendenți din familia Rednic din Giulești. În prima jumătate a veacului al XIX -lea mai apar menționați protopopul Vasiliu Mihalyi (între anii 1827 – 1834, paroh în Sat – Șugatag, ulterior în Giulești) și Filip Opriș protopop – paroh în Călinești (între 1835 și 1865); *op. cit.*, pp. 12 – 15.

⁸ *Șematismul venerabilului cler a nou – înființatei dieceze greco – catolice a Gherlei, Gherla, 1867; Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Diocesis Szamosujváriensis pro anno a Christo nato 1877, Gherla, 1877; Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Diocesis Szamosujváriensis pro anno a Christo nato 1882, Gherla, 1882; Schematismus cleri Diocesis Szamosujváriensis graeci ritus catholicorum pro anno a Cristo nato 1898, Gherla, 1898; Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Diocesis Szamosujváriensis pro anno a Christo nato 1900, Szamosujvárini, 1900.*

În continuare, vom prezenta rețeaua școlară la nivelul lumii rurale din Protopopiatul greco – catolic Cosău în ordinea prescrisă în document. Pentru a nu știrbi din muzicalitatea rostirii maramureșene, am păstrat unele cuvinte și expresii din textul original.

Bârsana

Parohia are 2.098 de credincioși („*suflete*”). Sunt obligați la școală 76 de băieți și 83 de fete, din care frecventează 52 de băieți și 25 de fete. Casa școlară este „*de statu mediocre*”, necorespunzând scopului. Este construită din lemn, cu 2 încăperi. Comunitatea („*poporul*”) ar putea-o repara „*la casu de o recoltă bună*”, dar în contextul actual „*celu miseru nu pote ajuta nemica*”. Școala are grădină („*sesie*”) cu pomi și „*oltoiți*”. Suprafața este „*cam mică*”, dar există speranțe de a dobândi casa jandarmerială din comună ca edificiu școlar, fapt ce ar duce la mărirea școlii de pomărit. Nu există fond școlar și în condițiile actuale nici nu se poate constitui deoarece veniturile comunale sunt folosite pentru construirea bisericii noi de piatră. Școala este prevăzută cu rechizitele necesare.

Dascăl este Nicolau Fabian, absolvent al cursului preparandial, are o vechime de 15 ani și este „*abilu*”. Salariul este de 300 de florini din fondul comunei („*regalele*”), îl primește regulat și nu are un alt venit. Este doar învățător, cele două oficii (docențial și cantoral) nu pot fi unite.

În ultimii 10 ani au învățat să citească și să socotească 120 de băieți și 19 fete.

Budești

Parohia are 1.571 de credincioși. Sunt înscriși 61 de băieți și 54 de fete, din care frecventează 42 de băieți și 15 fete. Edificiul școlar este „*bunișoriu*”, corespunde scopului, este din lemn, cu 2 încăperi. Nu este școală de pomărit. Nu este constituit vreun fond școlar și „*pentru sărăcia poporului în împrejurările de fația cându nu au bucate cu greu realisaveru*”. Dotarea școlii cu rechizite este bună.

Dascăl este Georgiu Pop, a absolvit cursul preparandial, are o vechime de 11 ani și este „*bunu*”. Salariul este de 200 de florini din „*regalele*” comunei, acesta

putându-se majora din venitul comunei la 300 de florini. Docentele nu are un alt venit și nu îndeplinește calitatea de diac, cele două oficii nu pot fi „împreunate”.

În ultimii 10 ani au învățat să citească și să socotească 83 de băieți și 14 fete.

Ferești

„*Parochia matre*” are 259 de credincioși. Sunt înscriși 23 de băieți și 15 fete, dar „*in anul acesta nefiindu învețietoriu, învețietura nu s-au ținutu*”. Casa școlară este „*in statu de medilocu, după numărul poporului destulă*”. Este construită din lemn, cu 2 încăperi. Nu este școală de pomărit, dar „*se pote face numai se fie învețietoriu*”. Nu este constituit fondul școlar și nu există vreo speranță în acest sens, deoarece comuna nu are alte venituri. În ceea ce privește dotarea școlii, este făcută următoarea mențiune: „*Afară de tablele de părete alta nemica n-are, cu greu se vor pote câștiga căci nu au nici un cruceriu*”.

Școala nu are dascăl, postul fiind vacant ⁹. Salariul este de 60 de florini din „*regalele*” comunei. Întrucât comuna Ferești ar putea face front comun împreună cu comuna Cornești, pentru a putea asigura venitul unui singur dascăl, cele două oficii (docențială și cantorală) nu pot fi unite.

În ultimii 10 ani au învățat să citească și să socotească 5 băieți. La observații este specificat faptul că cele două comunități au convenit ca în situația ocupării stațiunii docențiale, același dascăl să predea până la amiază la școala elementară din Ferești și după amiază la aceea din Cornești.

Cornești

„*Filia*” are 297 de credincioși. Sunt înscriși 24 de băieți și 17 fete. Școala nu are dascăl, postul fiind vacant. Salariul este de 60 florini din veniturile comunei („*regale*”).

⁹ La solicitarea protopopului Cosăului, Ioan Anderco Homorodanul (vicarul general capitular), îl numește docente la stațiunea docențială Ferești – Cornești pe absolventul preparandial Gregoriu Todoruț. Numirea s-a făcut la 21 ianuarie 1873; conform SJAN Maramureș, fond Oficiul Protopopiatului greco – catolic Cosău, dosar 42, f. 1. Posibil, datorită greutăților întâmpinate, acesta să fi renunțat la calitatea de dascăl sau să se fi transferat într-o altă stațiune docențială.

În ultimii 10 ani au învățat să citească și să socotească doar 5 băieți.

Călinești

Parohia are 1.236 de credincioși. Sunt înscriși 62 de băieți și 14 fete, din care frecventează 34 de băieți. Edificiul școlar este „*in statu bunu*”, corespunde cerințelor legii. Este construit din lemn, are 3 încăperi și „*nu lipsesce nemica*”. Nu este școală de pomărit, dar se intenționează îngrădirea unei părți din grădina școlii pentru ca în anul următor să se înceapă plantarea pomilor fructiferi. Nu este fond școlar, dar se poate constitui din „*regalele*” comunale, la completarea fondului putându-se „*provoca*” și Composesoratul. În ceea ce privește dotarea școlii, se precizează că: „*este prevăzută cu toate cele prescrise*”.

Dascăl este Petru Cupcea, a absolvit preparandia și are 6 ani vechime. Salariul este de 200 de florini din contribuția sătenilor („*ejectările pe popor*”), acesta plătindu-se neregulat. Dacă s-ar introduce „*regalele*” în comună, soluțiunea învățătoarească ar putea fi îmbunătățită. Docentele nu are alte venituri.

În ultimii 10 ani au învățat să citească și să socotească 104 băieți și 30 de fete.

Ocna Șugatag

„*Parochia matre*” are 519 de credincioși. Școala este comună, copiii români învățând împreună cu cei de confesiune romano – catolică. Predarea materiilor se realizează de către dascălii romano – catolici.

Hoteni

„*Filia*” are 387 de credincioși. Sunt înscriși 25 de băieți și 17 fete, din care frecventează 14 băieți și 7 fete. Edificiul școlar este „*in statu bunu*”, corespunde cerințelor legii. Este ridicat din lemn, are 3 încăperi și „*nu-i lipsesce reparare*”. Nu este școală de pomărit, nu este constituit fondul școlar. Acesta cu greu s-ar putea constitui întrucât din „*regale*” se plătește salariul învățătorului. Dotarea școlii este corespunzătoare, fiind prevăzută „*cu toate cele de lipsă*”.

Dascăl este Gregorie Vlad, a absolvit preparandia, având 5 ani vechime. Salariul este de 120 de florini din veniturile comunei („*regale*”), îl primește regulat. Soluțiunea docențială poate fi majorată la 200 de florini din aceleași fonduri. Docentele îndeplinește și calitatea de cantor, cele două oficii pot să rămână „*împreunate fără scăderea învețimentului*”.

În ultimii 10 ani au învățat să citească și să socotească 12 feciori și 4 fete.

Sârbi

Parohia are 608 de credincioși. Sunt înscriși 20 de băieți și 18 fete, din care frecventează 16 băieți și 6 fete. Edificiul școlar este „*in statul celu mai desolatu*”, necorespunzând scopului. Este necesară construirea altei școli din „*regale*” și din „*spesele*” Composesoraturului. Școală de pomărit nu există. Nu este fond școlar și nici din „*regalele*” comunale nu sunt speranțe să se realizeze în viitor. Dotarea școlii este precară, având numai tabelele de perete și o tablă neagră.

Docente este Ioan Borodi, care nu a absolvit preparandia ¹⁰, fiind numit dascăl interimar. Salariul este de 150 de florini din „*regale*” și îl primește regulat. Nu sunt speranțe pentru majorarea salariului la 200 de florini. Dascălul nu are alte venituri, dar cele două oficii pot fi unite fără ca procesul de învățământ să aibă de suferit.

În ultimii 10 ani au învățat să citească și să socotească 8 „*feciori*”.

Oncești

Parohia are 936 de credincioși. Sunt înscriși 47 de băieți și 39 de fete, din care frecventează 36 de băieți și 15 fete. Edificiul școlar se află în stare bună („*in statu bunu*”), corespunde cerințelor legii. Este construit din lemn, are 2 încăperi și „*nu îi lipsesce reparare*”. Școala de pomărit „*încă nu este îngrădită*”, dar se poate „*escinde*” în grădina școlii, care este „*amplă*”, cu sprijinul Antistiei comunale. Nu

¹⁰ Potrivit raportului școlar întocmit de parohul Iosif Fucec din Oncești, la 1 aprilie 1873, reiese faptul că dascălul Ioan Borodi are doar 6 clase gimnaziale, fiind numit în urmă cu un an în calitatea de învățător interimar; cf. SJAN Maramureș, Fond Oficiul Protopopiatului Greco – catolic Cosău, dosar 42, f. 22.

este constituit fondul școlar, toate lipsele putându-se rezolva din „regale”. Dotarea este corespunzătoare, fiind prevăzută „*cu tote cele de lipsă*”.

În luna martie docentele s-a transferat la o altă școală, în consecință cursurile școlare nu s-au mai desfășurat ¹¹. Salariul este de 200 de florini din „regalele” comunei, dar poate fi majorat la 300 de florini din aceleași fonduri. Cele două oficii nu pot fi unite, întrucât cantorele este investit de către credincioși.

Văleni

Parohia are 850 de credincioși. Sunt înscrși 40 de băieți și 25 de fete, din care frecventează 24 de băieți și 8 fete. Edificiul școlar se află „*in statu reu*” și nu corespunde cerințelor legii. Este construit din lemn, cu 2 încăperi „*rele*”, neputându-se repara. Se impune construirea altei școli, dar fără sprijin din partea statului acest fapt nu poate fi realizat. Școală de pomărit nu este, dar există posibilitatea să se facă, căci „*loc spre acest scop are comuna*”. Fondul școlar nu este constituit și cu greu s-ar putea realiza, deoarece „regalele” ce rămân de la plata învățătorului sunt folosite pentru construirea casei parohiale. În ceea ce privește dotarea, școala este prevăzută cu table de perete și o tablă, dar prin „*concursul*” comunei se pot procura și altele.

Învățător este Vasiliu Herțeg, a absolvit cursul preparandial, are o vechime de 15 ani și este dascăl bun. Salariul este de 120 de florini din „regalele” comunei și se poate majora până la 200 de florini din aceleași fonduri. Dascălul nu are alte venituri, cele două oficii nu pot fi unite deoarece cantorul este investit de către credincioși.

În ultimii 10 ani au învățat să citească și să socotească 46 de băieți și 8 fete.

Raportul școlar întocmit de protopopul Mihail Kökenyesdy reprezintă o radiografie a învățământului românesc rural în deceniul 8 al secolului al XIX -lea nu

¹¹ Dascălul Alexiu Brândușianu a fost numit docente și cantor în satul Dumbrăvița din districtul Baia – Mare. La 20 martie 1873, printr-o circulară adresată preoțimii districtuale, protopopul Mihail Kökenyesdy anunța organizarea concursului pentru ocuparea stațiunii învățătoresți de la Oncești. Dascălul va beneficia de salariu anual în valoare de 200 florini („*din regale*”), „*cuartiriu*”, grădină „*bună*” și lemne de foc; cf. SJAN Maramureș, fond Oficiul Protopopiatului greco – catolic Cosău, dosar 42, f. 16, 17.

numai la nivelul vicariatului greco – catolic al Maramureșului, ci la nivelul întregii dieceze de Gherla. Atitudinea pasivă a autorităților civile locale și precaritatea economică a comunităților și-au pus amprenta fie asupra edificiilor școlare aflate în stare mediocră și dotate necorespunzător, fie asupra condiției dascălilor, care nu-și primeau soluțiunea la timp, fapt ce ducea la plecarea învățătorului din sat și implicit la stagnarea învățământului în comuna respectivă. Cazul școlii elementare din Ocna Șugatag este cu totul special, copiii celor două comunități confesionale (romano – catolici și greco – catolici) învățau la aceeași școală, predarea materiilor făcându-se de către dascălii maghiari. În ceea ce privește nivelul de pregătire a dascălilor, majoritatea au absolvit cursurile de 2 ani ai Preparandiei din Sighet ¹². Excepție fac dascălul Georgiu Pop din Budești, care a absolvit cursul preparandial „minor” din Magyar Lapos ¹³ (Lăpușul unguresc, azi Târgu Lăpuș) și dascălul interimar Ioan Borodi din Sârbi, care a absolvit doar 6 clase gimnaziale.

Tabel 1. Numărul copiilor obligați la școală și a celor care efectiv frecventează școala:

Nr. crt.	Denumirea parohiei	Obligați		Frecventează		Total	
		băieți	fete	băieți	fete	obligați	frecventează
1.	Bârsana	76	83	52	25	159	77
2.	Budești	61	54	42	15	115	57
3.	Ferești Cornești (filie)	23	15	0	0	38	0
		24	17	0	0	51	0
4.	Călinești	62	14	34	0	76	34
5.	Ocna – Șugatag Hoteni (filie)	?	?	?	?	?	?
		25	17	14	7	42	21
6.	Sârbi	20	18	16	6	38	22
7.	Oncești	47	39	36	15	86	51
8.	Văleni	40	25	24	8	65	32

¹² Eparhia armenopolitană avea o preparandie proprie la Gherla prin mutarea, în octombrie 1869, a preparandiei de la Năsăud (cursurile pedagogice au început în ianuarie 1859). Preparandia de la Sighet, înființată în 1861 de Ioan Bușiția, va fi închisă în anul 1870. Închiderea se va realiza prin “fuziunea” cu nou înființata preparandie de stat cu limba de predare maghiară; cf. Vasile Popeangă, *Preparandiile românești din Transilvania*, în „Ziridava”, XII, 1980, p. 560.

¹³ SJAN Maramureș, Fond Oficiul Protopopiatului Greco – catolic Cosău, dosar 17, f. 19.

Tabel 2. Starea școlilor din Protopopiatul greco – catolic Cosău în anul 1873:

Nr. crt.	Parohia	Starea edificiului școlar
1.	Bârsana	din lemn, 2 încăperi, „ <i>de statu mediocre</i> ”
2.	Budești	din lemn, 2 încăperi, „ <i>in statu bunișoriu</i> ”
3.	Ferești Cornești	din lemn, 2 încăperi, „ <i>in statu de medilocu</i> ”; nu este
4.	Călinești	din lemn, 3 încăperi, „ <i>in statu bunu</i> ”
5.	Ocna Șugatag Hoteni	școala este comună cu romano – catolicii; din lemn, 3 încăperi, „ <i>in statu bunu</i> ”
6.	Sârbi	din lemn, „ <i>in statu celu mai desolatu</i> ”
7.	Oncești	din lemn, 2 încăperi, „ <i>in statu bunu</i> ”
8.	Văleni	din lemn, 2 încăperi, „ <i>in statu reu</i> ”

Tabel 3. Situația învățătorilor din Protopopiatul greco – catolic Cosău în anul 1873:

Nr. crt.	Parohia	Numele învățătorului	Studiile învățătorului	Vechimea	Calificativul purtării morale	Salariul
1.	Bârsana	Nicolau Fabian	cursul preparandial	15 ani	“ <i>abilu</i> ”	300 de florini
2.	Budești	Georgiu Pop	cursul preparandial	11 ani	“ <i>bunu</i> ”	200 de florini
3.	Ferești	vacant	-			60 de florini
	Cornești					60 de florini
4.	Călinești	Petru Cupcea	cursul preparandial	6 ani		200 de florini
5.	Ocna Șugatag					
	Hoteni	Grigorie Vlad	cursul preparandial	5 ani		200 de florini
6.	Sârbi	Ioan Borodi	interimar			150de florini
7.	Oncești	vacant				200 de florini
8.	Văleni	Vasilie Herțeg	cursul preparandial	15 ani	“ <i>bunu</i> ”	120 de florini

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – 4 – File din „*Relaciune Tabellaria despre Starea Scoleloru gr[eco] Catholice și a învețimentului din Protopopiatul Cosăului pe anulu 1873*”.

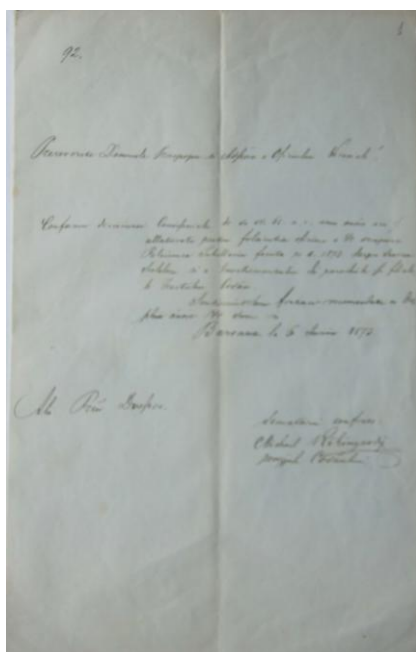

Fig. 1

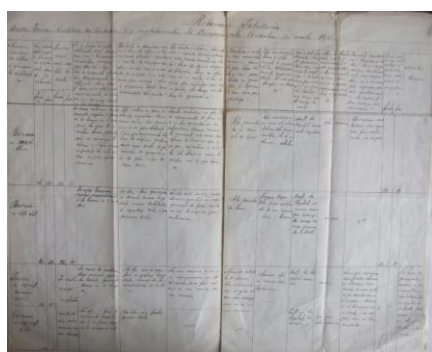

Fig. 2

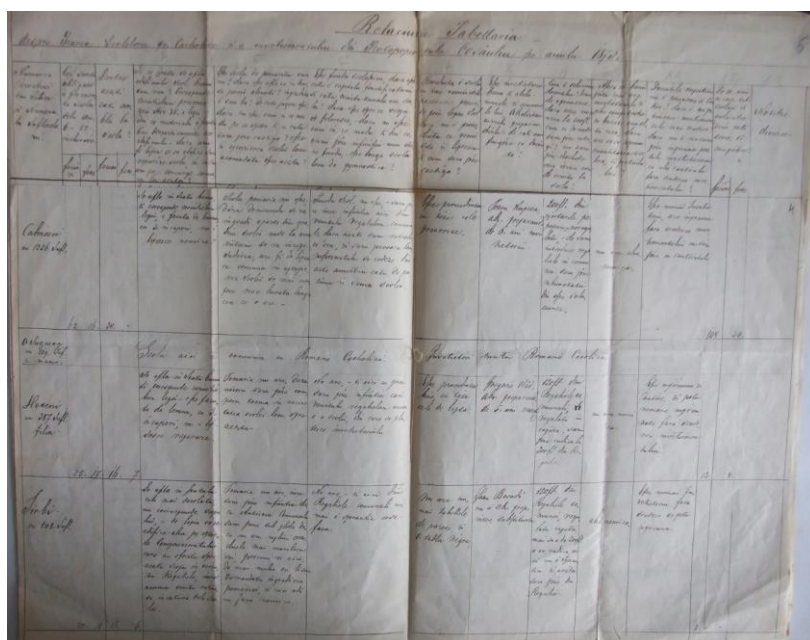

Fig. 3

SITUAȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI CONFESIONAL GRECO – CATOLIC DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI ÎN DECENIUL OPT AL SECOLULUI AL XIX –LEA

CONSTANTIN BĂJENARU
Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat” – Făgăraș

THE SITUATION OF GREEK – CATHOLIC RELIGIOUS EDUCATION FROM FĂGĂRAȘ COUNTY IN THE EIGHTH DECADE OF THE 19th CENTURY

ABSTRACT

From the administrative – teritorial point of view, Făgăraș County has been superposed, in general, to the medieval district of Făgăraș, and the ethno-confessional structure of this territory – Romanian predominant (orthodox and greek – catholic) was very well represented in schools, which existed under the mark of confessionalism, considered as guarantor of national interests. Romanian education in Făgăraș after 1850 was in a complete process of affirmation and development, by creating an important confessional school network and by the increasingly attendance of teenagers.

After the signing of the dualist agreement in 1867, the bases of modern education were established in Transylvania, but in many cases the legislative tendencies were orientated to the Magyarization in schools. Because of that, Romanian churches had to accommodate permanently, with all the difficulties encountered – especially financial difficulties.

Regarding the Greek – catholic confessional education in Făgăraș in the eight decade, the most obvious situation is mentioned in the documents found after the inspection realized by the bishop Ioan Vancea between 21 September and 4 October 1874. According to this, in almost all localities it was mentioned that parents sent their children to school frequently, but one complex and problematical situation was represented by the places where schools were and by school's material facilities. With regard to teachers, it was registered firstly their high professional grounding, but the problems came into sight when matters of normal wage system were brought into discussion.

Also, for this decade we must mention, the Magyar authorities' efforts to transform some of the schools placed under the tutelage of Scholastic Fond Committee from Sibiu – considered as well Greek – catholic – into communal schools.

Cuvinte cheie: situație, școală, biserică, greco – catolic, Țara Făgărașului.

Keywords: situation, school, church, greek – catholic, Făgăraș County.

Din punct de vedere teritorial – administrativ, spațiul Țării Făgărașului – ca district (1867 – 1876) sau comitat (1876 – 1918) – s-a suprapus, în linii generale, districtului tradițional medieval al Făgărașului, însă cu unele extensiuni teritoriale, datorate inițial *Decretului gubernial* din 13 martie 1863, prin care au fost incluse Făgărașului localitățile Bran, Zărnești, Tohanu Vechi, Tohanu Nou, Sohodol, Fundata, Poarta, Peștera, Măgura, Șirnea, Șimon, Predeal – Bran, Țânțari [azi Dumbrăvița] și Vlădeni – care până atunci aparținuseră districtului Brașov; ulterior, prin *Legea XXXIII* din anul 1876, de reorganizare jurisdicțională a Transilvaniei, alte câteva localități, din fostul comitat Alba de Sus, treceau în componența comitatului Făgăraș – Galați, Rucăr, Noul Român, Găinari [azi Poienița], Feldioara și Colun.

Structura etno-confesională a acestui teritoriu – predominant românească (ortodoxă și greco – catolică) –, era foarte bine reprezentată și în rețeaua școlară din perioada enunțată, aceasta fiind sub semnul confesionalismului, considerat a fi garantul intereselor naționale, având în vedere și realitatea replierii elitelor făgărașene în jurul bisericilor și școlilor, din cauza politicilor educaționale ale statului care descurajau, în mai mică sau mai mare măsură, procesul educațional al minorităților din Imperiul dualist.

De altfel, indiscutabil, edificiul culturii naționale românești din Ardeal în această perioadă s-a sprijinit pe două instituții importante – biserica și școala. Biserica – ortodoxă sau greco – catolică – și-a avut rolul său important sub toate aspectele, inclusiv în organizarea învățământului primar, în îndrumarea și susținerea materială a acestuia, iar școala, ca principala componentă a vieții culturale naționale, a avut menirea de a pregăti cadre tinere pentru toate domeniile de activitate.

Învățământul românesc făgărașean de după 1850 se afla și el într-un plin proces de afirmare și dezvoltare, prin crearea unei importante rețele școlare confesionale și prin frecventarea acestei rețele de către un număr din ce în ce mai mare de tineri. Cu toate acestea, s-a confruntat, inevitabil, cu câteva probleme de natură politică, administrativă, financiară și chiar atitudinală uneori, datorată în special situației social – economice destul de modeste a multora dintre românii

făgărășeni; acest din urmă neajuns s-a manifestat mai ales în comunitățile bi-confesionale, foarte puține totuși, care se încăpățâneau să-și susțină fiecare propria școală, ducând la dispersia resurselor financiare.

Dacă până la parafarea pactului dualist din anul 1867 autoritățile austriece au promovat valorile monarhice și catolice, după această dată se înregistrează ofensiva ideologică a statului național maghiar, care va înăspri controlul asupra învățământului confesional, sporit de dorința amplificării instituționale proprii, ajungându-se după anul 1900, prin legile din ce în ce mai apăsătoare, la adevărate presiuni financiare asupra comunităților românești, implicit făgărășene, care oricum se confruntau deja cu deosebite probleme materiale în privința susținerii școlii/școlilor proprii și a salariilor învățătorilor. De altfel, stimulentele financiare a reprezentat o importantă componentă a politicilor statului maghiar în privința defavorizării învățământului confesional, pentru a încerca asigurarea succesului școlilor de stat, în care limba oficială de învățământ era cea maghiară.

Cu toate acestea, spiritul național comunitar și oarecarea prosperitate au asigurat adaptarea rețelei școlare la noua dinamică a structurilor socio – economice. Românii, majoritari în zonă, dar ocupând în general poziții sociale, economice și politice inferioare, și având un potențial material destul de redus, comparativ cu sașii, maghiarii și chiar cu evreii (care își fac tot mai bine simțită prezența în ultimele decenii ale secolului al XIX -lea) – cel puțin în cazul orașului Făgăraș –, utilizează totalitatea șanselor care cresc ascensiunea pe scara socio-profesională.

Curând după încheierea pactului dualist, guvernul de la Budapesta a început să emită o serie întreagă de legi, care nu urmăreau altceva decât întărirea dominației națiunii maghiare asupra celorlalte. Prin însăși *Legea naționalităților* din anul 1868 se promulga existența, din punct de vedere politic, a unei singure națiuni în Ungaria – „națiunea maghiară, unitară” –, celelalte naționalități fiind considerate doar „națiuni politice maghiare ale cetățenilor de diferite limbi”.

Instaurarea dualismului austro – ungar a adus cu sine și reorganizarea, pe fundamente noi, a învățământului primar, potrivit noilor stări de lucruri. Reforma școlară l-a avut inițiator pe ministrul de atunci al învățământului și cultelor, József Eötvös (1813 – 1871), care a transpus-o în practică sub forma *Articolului de lege*

XXXVIII din anul 1868, lege prin care, totuși, s-au pus fundamentele învățământului modern din Transilvania. La baza acesteia stăteau două principii importante – libertatea și obligativitatea învățământului –, iar printre prevederile sale se găseau și cele referitoare la dreptul confesiunilor de a înființa și susține material școli proprii, de a le stabili limba de predare și planul de învățământ, de a alege și numi dascălii, de a le stabili salariile și a-și exercita dreptul de control asupra școlilor și învățătorilor; de asemenea, se menționa că școlile primare vor avea două cicluri – cel normal, de 6 clase (pentru categoria de vârstă 6 – 12 ani) și cel denumit „școala de repetiție”, pentru copiii cu vârsta cuprinsă între 12 și 15 ani ¹. „Prin intermediul instituției școlare (...), pe lângă procesul de instruire și educație, avea loc unul cel puțin la fel de important: de egalizare, nivelare și omogenizare. Școala contribuia la fortificarea comunității naționale, prin furnizarea unor repere identitare general valabile. De asemenea, școala era concepută de artizanii statului-națiune ca o modalitate facilă de integrare a minorităților în corpul etniei majoritare și de aceea de la catedră sau prin intermediul manualelor, se desfășurau și se susțineau politici de tip asimilaționist” ².

Aplicarea articolelor acestei legi a produs schimbări importante în conținutul planurilor de învățământ, ale programelor școlare, ca și în privința manualelor școlare utilizate în școlile confesionale. Dacă până atunci, în școlile amintite, obiectele de învățământ cunoscute și studiate fuseseră citirea, scrierea, gramatica, ortografia, aritmetica, religia și datoriile cetățenești, prin noua lege era introdusă și studierea unor materii cu caracter științific și practic, care corespundeau cerințelor vremii, dar și intereselor statului dualist – istoria statului, istoria naturală, geografia țării, geografia generală, fizica, gimnastica, economia de câmp și exercițiile practice de agricultură.

Prevederea din lege care cerea să se asigure școlilor confesionale materialul didactic strict necesar – rechizite școlare, tăblițe pentru scris, mașini de socotit, hărți istorice și geografice, globuri pământești, tabele pentru caligrafie, unelte agricole

¹ Albina, IV, nr. 37 din 9/21 aprilie 1869, p. 2.

² Ion Cârja, *Biserica și societate în Transilvania în perioada păstoririi mitropolitului Ioan Vancea (1869 – 1892)*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj – Napoca, 2007, p. 132.

necesare pentru grădinile școlare ș.a. –, a produs destule dificultăți, inclusiv comunităților făgărășene. Cu timpul, autoritățile școlare din zonă au reușit să asigure, de multe ori prin eforturi materiale deosebite, existența acestui instrumentar, astfel încât procesul de învățământ a reușit să se îmbunătățească.

Astfel, pentru primii ani ai perioadei în discuție, un tablou interesant asupra situației școlare, a localurilor și învățătorilor greco – catolici din districtul Făgăraș, ni-l relevă rezultatele vizitației canonice întreprinse de către mitropolitul Ioan Vancea în perioada 21 septembrie – 4 octombrie 1874 ³. Dintre rubricile menționate în respectivul chestionar, le vom evidenția doar pe cele care se referă la frecventarea școlii de către copii, la localul de școală și dotări, ca și la învățători și pregătirea acestora.

În privința frecvenței școlare, mai toate localitățile făgărășene raportează că „sătenii își dau copiii la școală”, pruncii „îmblă regulat la școală” sau că în cea mai mare parte a lor elevii urmează procesul de învățământ.

La rubrica referitoare la existența școlilor mixte, apare menționată deosebita comuniune de interese a membrilor comunităților bi-confesionale, animată de spiritul național care predomină în epocă, specificându-se aproape invariabil că există școală împreună cu „neuniții” sau „greco-orientalii” sau că urmează a fi construită una tot în colaborare. De asemenea, se mai specifică, ici-colo, că „pruncii îmblă la școala greco-orientală” (localitatea Drăguș) ⁴ sau că școala „este sub un acoperemânt cu greco-orientalii, cu despărțământ separat pentru g[reco] – cat[olici]” ⁵.

Referitor la localurile de școală, anexe și dotări, vom stăruii ceva mai mult, aici situația fiind mult mai complexă și mai problematică, realitățile fiind diferite de la o comunitate făgărășeană la alta. În primul rând, încă era atestată existența unor edificii mai vechi sau mai noi construite din lemn, având totuși o situație destul de bună, fiind acoperite cu țiglă și nu cu paie sau stuf – la Cârța, cu 2 încăperi (localul

³ Vezi pe larg rezultatele vizitațiunii canonice la Ion Cârja, *op. cit.*, pp. 370 – 382 (Anexa III).

⁴ *Ibidem*, p. 371.

⁵ *Ibidem*, p. 381.

de cărămidă s-a construit în 1884 ⁶), Beșimbac [Olteț] –construită în anul 1868, cu 3 încăperi, Dejan (clădirea de piatră și cărămidă s-a dat în funcțiune abia în 1910 ⁷), Telechi – Recea, Netot [Gura Văii] (edificiul de cărămidă a fost finalizat în 1905 ⁸), Pojorta (desființată ca necorespunzătoare, după Legea lui Apponyi din 1907 ⁹), Hârseni (local nou din 1902 ¹⁰) și Sebeș.

Erau consemnate, însă, și localități în care încă nu exista un local școlar propriu – Râușor (în care urma să fie construit), Scorei (în construcție; finalizată doi ani mai târziu, în 1876 ¹¹) și Grid – sau nu era deloc consemnată vreo zidire: Drăguș, Ucea de Sus, Dridif, Voila (deși fusese ridicat un local nou între 1869 – 1870 ¹²) și Lisa (aici, un nou edificiu a fost terminat doar în anul 1903 ¹³).

Pe de altă parte, cele mai numeroase erau edificiile școlare construite din cărămidă și piatră sau erau în curs de zidire – Sărata (în construcție), Porumbacu de Jos (în construcție, cu etaj), Porumbacu de Sus (se construiau două, comune cu ortodocșii), Viștea de Jos (patronată de Comitetul Fondului școlastic grăniceresc din Sibiu; un nou edificiu a fost construit între anii 1878 – 1879 ¹⁴), Iași, Săsciori, Săvăstreni (ridicată în 1873), Vaida – Recea (grănicerească), Ludișor, Făgăraș (cu 3 încăperi), Berivooi Mici („nouă”), Ileni, Copăcel (grănicerească; reamenajată în anul 1888 ¹⁵), Mărgineni (grănicerească), Bucium (1872), Șercaia (1873), Șinca – Veche (1830), Vad (în construcție), Tohanu Vechi (un nou local a fost inaugurat în anul 1884 ¹⁶), Comăna de Jos și Veneția de Jos („nouă”).

În ceea ce privește dotările cu material didactic și cu anexe, răspunsurile au fost dintre cele mai diverse – de la nespecificarea acestora până la lipsa lor, de la

⁶ Constantin Stan, *Școala poporană din Făgăraș și de pe Târnave. Vol. I. Făgărașul*, Institutul de Arte Grafice „Dacia Traiană”, Sibiu, 1928, p. 186.

⁷ *Ibidem*, p. 228.

⁸ *Ibidem*, p. 321.

⁹ *Ibidem*, p. 347.

¹⁰ *Ibidem*, p. 279.

¹¹ Alexandru Bucur, *Școlile grănicerești de pe teritoriul fostului regiment de la Orlat (1871 – 1921)*, Ed. Salgo, Sibiu, p. 247.

¹² *Ibidem*, p. 274.

¹³ *Ibidem*, p. 224.

¹⁴ *Ibidem*, p. 271.

¹⁵ *Ibidem*, p. 210.

¹⁶ *Ibidem*, p. 263.

„lipsa în parte” sau existența lor în parte, până la prezența acestora în mare măsură; de asemenea, împărțite au fost și specificațiile referitoare la prezența locurilor pentru gimnastică și a grădinilor pentru pomărit.

În fine, despre dascăli se consemna, în general, existența lor și o pregătire profesională destul de bună – absolvenți ai Preparandiei de la Blaj, dar și ai școlilor de la Năsăud (în cazul Ohabei), Orlat (în Râușor, Vad) și Vaida – Recea (în Berivoii Mici); într-un singur caz era menționată lipsa de pregătire – în Scorei: „*Necalificat. I se trasează sarcină să se pregătească pentru susținerea examenului de calificare (...)*”¹⁷. De asemenea, apar din nou cazuri în care nu se specifică în nici un fel prezența învățătorilor (Porumbacu de Sus, Drăguș, Ucea de Sus, Dridif, Voila, Hurez, Berivoii Mari, Copăcel, Mărgineni și Grid) – probabil școlile respective fiind deservite de către dascăli ortodocși –, dar și mențiuni precise asupra lipsei totale a acestora (Cârța, Iași, Telechi – Recea, Ludișor, Pojorta, Ileni, Bucium, Hârseni și Comăna de Jos) sau a instituirii lor în viitor (Porumbacu de Jos).

Deși legea statua că lefurile nu pot fi mai mici de 300 florini pentru primul învățător și 200 pentru al doilea¹⁸, totuși salarizarea acestora, chiar cumulând și funcția de cantor, apare în general modestă în localitățile în care numărul de credincioși greco – catolici era mai scăzut sau aveau o putere economică mică, nivelul crescând pe măsura prezenței unei populații de confesiune unită mai mare, apărând și cazuri de comunități cu trei învățători, dintre care învățătorul prim avea câteva sute de florini salariu. Spre a ne face o imagine mai clară asupra acestui aspect (al diferențierii destul de mari a salariilor) – situația fiind valabilă și în cazul comunităților ortodoxe, fie ele minoritare ori majoritare –, vom indica mai departe câteva cifre salariale, cu specificația localității respective:

- 30 florini/an: Ohaba (al treilea dascăl; pe lângă bani, mai beneficia de locuință gratuită și lemne de foc);
- 40 fl.: Arpașu de Jos;
- 50 fl.: Vad (al doilea dascăl);
- 60 fl.: Bucium, Cârța și Scorei;

¹⁷ I. Cârja, *op. cit.*, p. 371.

¹⁸ *Albina*, nr. 37/1869, p. 3.

- 70 fl.: Săsciori;
- 80 fl.: Comăna de Jos, Hârseni, Netot și Săvăstreni (plus o zi de clacă);
- 100 fl.: Ludișor și Vad (primul învățător);
- 102 fl.: Dejani;
- 120 fl.: Berivoii Mici (împreună cu Berivoii Mari) și Râușor;
- 130 fl.: Pojorta și Șinca – Veche (al doilea învățător; plus locuință și lemne);
- 150 fl.: Beșimbac [Olteț] și Vaida – Recea (învățătorul al treilea);
- 170 fl.: Viștea de Jos (al treilea învățător; plus locuință și lemne de foc);
- 200 fl.: Iași (plus locuință și lemne), Ileni, Sebeș, Șercaia, Veneția de Jos și Viștea de Jos (al doilea învățător);
- 230 fl.: Vaida – Recea (al doilea învățător);
- 250 fl.: Ohaba (al doilea dascăl; plus locuință și lemne)
- 292 fl.: Făgăraș;
- 300 fl.: Șinca – Veche (primul învățător; plus locuință și lemne), Vaida – Recea (învățătorul prim) și Viștea de Jos (învățătorul prim);
- 350 fl.: Ohaba (învățătorul diriginte; plus locuință și lemne).

Școlile făgărășene aflate sub tutela Comitetului Fondului scolastic grăniceresc de la Sibiu au fost considerate tot greco – catolice, deși nu toate au beneficiat încă de la început de sprijinul financiar al acestuia. Și acestea s-au lovit de șicanele autorităților, care se înverșunau să pună în practică directivele guvernului maghiar, prin încercarea de transformare a lor în școli comunale (de stat).

O primă tentativă a avut loc chiar la debutul deceniului, în 1871, când subinspectorul regesc școlar din Brașov cerea ca școlile grănicerești din Țânțari și Tohanu Vechi să devină instituții de stat. În sprijinul acțiunii sale, a venit o decizie a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de la sfârșitul anului următor, contrară spiritului legii din 1868, prin care se decreta că școlile grănicerești sunt considerate școli comunale. În replică, *„pentru a contracara acțiunea, Vicariatul Greco – Catholic al Făgărașului (...) a decretat, prin preoții locali, școlile grănicerești drept*

*școli confesionale, avertizându-i pe aceștia despre mașinațiunea guvernului și despre pericolul iminent care amenința școlile”*¹⁹.

Proteste împotriva acestei decizii și pentru apărarea autonomiei școlilor grănicerești s-au înaintat de prin toate fostele sate grănicerești din districtul Făgărașului, cele mai elocvente cuvinte fiind rostite de către învățătorul George Ceorteza din Tohanu Vechi: „*Vedem că școlile noastre grănicerești scot ochii inamicilor care mereu agitează contra noastră, iar din lătratul câinilor poate ști păstorul direcția din care vor ataca lupii oile!*”²⁰.

În ciuda protestelor și a trimerii de către Comitetul de la Sibiu a *Normativului* referitor la organizarea și funcționarea școlilor grănicerești, Ministerul de profil de la Budapesta, printr-un ordin din iunie 1875, își menținea decizia de a considera aceste școli ca instituții comunale.

Finalul deceniului opt a adus cu sine alte hotărâri legislative (în anii 1876 și 1879), care, împreună cu legea din 1868, au constituit fundamentele prin care s-a manifestat actul educațional până la 1918, cu doar mici modificări. Acestea l-au avut în prim plan pe următorul ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, Trefort Ágoston (1817 – 1888), numit în funcție în 1872, care a continuat programul predecesorului, întărind controlul statului asupra școlilor confesionale și limitând drepturile autorităților bisericești. Această tendință și-a găsit o primă formă prin *Articolul de lege XXVIII* din 1876, în care se preciza că Inspectoratul școlar regesc trebuia să verifice și să aprobe planurile de învățământ, manualele școlare și materialul didactic folosit în școlile confesionale.

Pasul al doilea l-a reprezentat *Articolul de lege XVIII* sau așa-numita *Lege Trefort*, votată în Parlamentul maghiar la 25 mai 1879, care hotăra obligativitatea predării limbii maghiare în toate școlile confesionale, începând din clasa a II -a. De asemenea, în privința pregătirii învățătorilor s-au luat măsuri ca în institutele pedagogice limba maghiară să fie predată într-un anumit număr de ore, astfel încât aceștia să și-o însușească – scris și citit – pentru a o putea preda cu rezultatele scontate; dacă în termen de patru ani nu și-o însușeau în mod corespunzător, erau

¹⁹ Al. Bucur, *op. cit.*, p. 65.

²⁰ Apud *Ibidem*.

scoși din învățământ, iar din 30 iunie 1882 nu se mai putea obține diploma de învățător decât cu dovada clară că și-a însușit bine maghiara ²¹.

De aici au urmat numeroase abuzuri în perioada următoare, accentuându-se intervenția brutală a autorităților comitatului în desfășurarea învățământului confesional românesc, ajungându-se, uneori, la situații iminente de desființare a unor școli.

²¹ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice – naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VI, Sibiu, 1904, p. 844.

IMAGINEA LUMII BRAȘOVENE ILUSTRATĂ ÎN PUBLICITATEA GAZETEI TRANSILVANIEI (1872 – 1881)

MARINELA LOREDANA BARNA
Muzeul Casa Mureșenilor – Brașov
RAMONA POPOVICI
Școala Gimnazială Ghimbav

THE IMAGE OF BRASOV WORLD ILLUSTRATED BY THE ADVERTISING OF TRANSYLVANIA GAZETTE (1872 - 1881)

ABSTRACT

The period studied in this article – 1872 - 1881 –, cover 10 years of the existence of Transylvania Gazette. The last five years edited by Jacob Mureșianu were studied by Loredana Marinela Barna and the first five years edited by Aurel Mureșianu were studied by Ramona Popovici.

Brașov world in the second half of the nineteenth century was a cosmopolitan world, which is constantly moving and connected to modern time. A world involved in city life, with a taste for culture and beauty, but also for luxury, with connections to both Western Europe and with its neighbor, Romania. All these informations were identified in the Transylvania Gazette advertising.

Cuvinte cheie: Gazeta Transilvaniei, Brașov, publicitate, secol XIX.

Keywords: Transylvania Gazette, Brașov, publicize, 19th century.

Gazeta de Transilvania, ziar emblematic pentru istoria acestei provincii, vedea lumina tiparului la Brașov în anul 1838, avându-l ca redactor pe George Barițiu. Șase ani mai târziu, Iacob Mureșianu se alătură echipei de redacție și colabora la redactarea numărului de joi al ziarului.

Vremurile tulburi din perioada pașoptistă vor afecta destinul *Gazetei*. După o perioadă de absență a ziarului în spațiul publicisticii de șase luni, Iacob Mureșianu devenea în 1850 redactor și proprietar al *Gazetei Transilvaniei*.

Perioada studiată în cadrul acestui articol – 1872 - 1881 – acoperă 10 ani din existența acestui ziar. Sunt ultimii cinci ani sub redacția lui Iacob Mureșianu, care au

fost studiați de către Marinela Loredana Barna și primii cinci ani sub redacția dr. Aurel Mureșianu, care au fost studiați de către Ramona Popovici.

Vârsta înaintată, probleme de sănătate și nu în ultimul rând procesele de presă sunt câteva dintre motivele care îl vor determina pe Iacob, întemeietorul dinastiei Mureșianu la Brașov, să-i schimbe viitorul fiului său. Aurel Mureșianu, aflat la Viena, unde absolvise Facultatea de Drept, își întrerupea practica de avocatură și revenea acasă la insistențele tatălui. Noul redactor al ziarului a adus schimbări importante în traseul acestui ziar. În anul 1884 îl transforma în cotidian, iar din 1888 ziarul era tipărit în tipografia familiei. Tipografia „A. Mureșianu” funcționa la sfârșitul secolului al XIX –lea în aceeași casă cu redacția și librăria Mureșianu (astăzi, Muzeul Casa Mureșenilor Brașov).

Schimbări apar și în modul în care se făcea publicitatea în *Gazeta Transilvaniei*. Publicitatea era prezentă încă din primul an de apariție și aborda stilul descriptiv. La început, machetele publicitare apăreau sporadic. Începând cu anii 70 ai secolului al XIX –lea, acestea începeau să ocupe tot mai mult din spațiul redacțional întinzându-se pe două sau chiar trei pagini. Anunțurile sunt deseori casetate și însoțite de imagini, din ce în ce mai numeroase o dată cu 1879. În anul 1881 textul anunțului este aranjat uneori în pagină cu susul în jos, cititorii trebuind să întoarcă ziarul pentru a citi tot enunțul. În cadrul anunțurilor, anumite cuvinte sunt scrise cu litere îngroșate, tocmai pentru a atrage atenția cititorilor. În cadrul acestora se folosesc termeni din limba franceză (bonton), germană (termin, matraza, conditoria, apothecariu), ceea ce demonstrează legăturile spațiului transilvănean cu Occidentul.

În perioada în care dr. Aurel Mureșianu conducea *Gazeta*, anunțătorii deveneau din ce în ce mai numeroși și mai diverși. Trei motive ar fi putut contribui la mărirea numărului de anunțuri publicitare. Perioada vieneză a dr. Aurel Mureșianu și-a pus amprenta asupra modului în care percepea publicitatea în presa scrisă. Un alt motiv ar fi că anunțătorii ajunseseră să fie convinși că reclama este sufletul comerțului și afacerile deja beneficiau de pe urma ei. În cadrul anunțului publicitar se folosesc, nu de puține ori, termeni cu rol de suscitare a curiozității, care să sublinieze senzaționalul („numai odată se oferă o ocaziune așa de favorabilă de a

*procura excelent cu jumătate de preț*¹⁾. Atragerea clienților se face prin sublinierea calității produselor, a prețului lor moderat; unele dintre ele se vând și în rate, iar la vânzarea „cu toptanul” (en-gros) se face reducere.

Nu în ultimul rând, *Gazeta*, alături de tipografie, a fost pentru dr. Aurel Mureșianu o afacere, o sursă de venit pentru întreaga familie. În paginile ziarului apăreau frecvent taxele ce se plăteau pentru inserțiuni/machete publicitare. Din *Gazeta Transilvaniei* nr. 76 din 20 mai/1 iunie 1884 aflăm că se plăteau 6 creșteri pentru linia de 30 de litere de pe pagina a IV –a și cu 4 creșteri mai mult pentru pagina a III –a. Pentru repetiții se oferea un rabat – de 10% pentru 3 – 4 anunțuri, de 20% pentru 9 – 11 anunțuri și de 50% pentru 16 – 20 anunțuri.

În cadrul acestui studiu ne-am limitat la una din funcțiile publicității: cea de comunicare, de informare. Astfel, cu ajutorul publicității, putem să conturăm o imagine a unei societăți prin oferta de produse și servicii. Anunțurile publicitare ne ajută să aflăm informații prețioase despre preocupările și nevoile brașovenilor din trecut.

Anunțătorii brașoveni sau care își desfășurau activitatea o perioadă determinată în Brașov apelau la adevărate campanii publicitare prin repetarea integrală sau parțială a machetei publicitare. Cei care erau deja cunoscuți apelau la publicitatea de amintire – nu mai ofereau detalii privind adresa, orarul, prețurile, specificitatea activității, ci se prezentau doar cu numele sau cu denumirea firmei.

Trei tipuri de publicitate erau prezente în paginile ziarului: publicitatea oficială (mesaje ale statului), publicitatea instituțională (se dorea crearea unei atitudini favorabile față de serviciile și oferta instituției respective) și publicitatea comercială (se promova un anumit serviciu sau produs).

Publicitatea oficială era efectuată de către instituțiile statului. Magistratul cetății și al districtului era principalul anunțător în perioada 1872 – 1877. Anunțurile poartă diverse titluri: „*publicațiune*”, „*licitațiune*”, „*edictu*”, „*publicare de licitațiune*” și majoritatea sunt parte a unor campanii a câte trei repetări. Subiectele

¹ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 2 din 6/18 ianuarie 1881 (în continuare, GT).

comunicate erau diverse: măsuri administrative, măsuri sanitare și acordare de stipendii.

În cadrul măsurilor administrative semnalăm alegerea a doi deputați care urmau să reprezinte cetatea și districtul Brașovului în dieta regatului Ungariei în anul 1872. În cadrul anunțului erau publicate intervalele orare pentru fiecare vecinătate ce urma să voteze în Casa Sfatului. Identitatea alegătorilor era adeverită pe loc de către membrii antistiei comunelor din district și de către tații de vecinătăți ².

În 27 mai 1874 se făcea cunoscută prelungirea termenului pentru pretențiile de proprietate, cât și termenul pentru transcrierea intabulărilor mai vechi ³. Noua măsură metrică pentru lungimi intra în uz începând cu 1 ianuarie 1876. Magistratul cetății și al districtului informa la 23 septembrie 1874 cititorii că se puteau procura tabelele metrice în cele trei limbi ale patriei la librăriile din oraș ⁴.

Licitația pentru taxele de accize și consum de fluide alcoolice produse în ținutul Brașovului se amâna la 16 decembrie 1874 ⁵. Un nou anunț, din 22 septembrie 1875, informa stabilirea zilei de 8 noiembrie pentru licitația acelorași taxe ⁶.

Anunțuri de recrutare a tinerilor din cetatea Brașovului apăreau în 1874 și 1877. Senatorul Iuliu de Holl (?) era însărcinat în decembrie 1874 cu recrutarea din luna ianuarie a anului viitor. Listele cu junii din prima clasă de etate, dar și din a II – a și a III –a erau afișate în Casa Sfatului ⁷. În 1877 erau obligați să se prezinte și toți feciorii străini. Pedepsa în bani pentru absență era până la 100 florini sau 20 zile de arest, dacă nu erau mijloace financiare ⁸.

Măsuri sanitare privind starea de sănătate a populației erau comunicate în *Gazetă*. Epidemia de bubat (vărsat de vânt) din 1873 a dus la hotărârea de închidere a școlilor. Brașovenii erau informați de redeschiderea școlilor în 4 februarie 1874

² GT, nr. 51 din 10 iulie/28 iunie 1872.

³ GT, nr. 38 din 7 iunie/26 mai 1874.

⁴ GT, nr. 69 din 1 octombrie/19 septembrie 1874.

⁵ GT, nr. 90 din 20/8 decembrie 1874.

⁶ GT, nr. 67 din 3 octombrie/21 septembrie 1875.

⁷ GT, nr. 95 din 10 ianuarie/29 decembrie 1875/1874.

⁸ GT, nr. 1 din 16/4 ianuarie 1877.

datorită scăderii numărului îmbolnăvirilor ⁹. Deschiderea cu 1 mai a institutului pentru vindecarea ochilor era comunicată în același an ¹⁰. O altă epidemie de vărsat, „*boală lipicioasă*”, a avut loc la Brașov în 1880, ceea ce a determinat impunerea carantinei în oraș. Motivul izbucnirii acestei epidemii era recunoscut ulterior în paginile *Gazetei* ca fiind „*neglijarea vaccinărilor*” ¹¹.

Tot în cadrul măsurilor sanitare se încadra și anunțul magistratului cetății, din 1877, prin care informa trecerea în Transilvania prin Bran, din România, a unor vite cornute bolnave. Pentru a împiedica izbucnirea unei epidemii, proprietarii de vite erau rugați să anunțe orice îmbolnăvire la căpitănia orașului sau să aducă în carantină orice animal cumpărat din străinătate ¹².

Diverse licitații erau publicate în *Gazeta Transilvaniei*. În perioada 1873 – 1877 magistratul urban arenda pe nouă ani prin licitație publică proprietăți variate ale orașului și districtului – locuințe, bolți, magazine, pivnițe și grădini. De exemplu, în anunțul publicat în *Gazeta Transilvaniei* nr. 58 din 10 august/29 iulie 1873 scotea la licitație 32 de proprietăți. Arendarea cafenelei de la promenadă era anunțată la 12 martie 1873. Prețul strigării era de 1.300 florini ¹³.

O ofertă de muncă din partea statului apărea în 15 aprilie 1874 – era anunțat un concurs pentru ocuparea provizorie a unui post în stațiunea forestieră a Timișului ¹⁴. Apăreau de asemenea, în cadrul *Gazetei* din perioada 1877 – 1881, anunțuri ale concursurilor pentru ocuparea diferitelor posturi atât din Transilvania, cât și din România, pentru învățători, învățătoare, profesori, notari, medici, funcționari publici. Deseori funcționarii publici care urmau a fi angajați în Transilvania trebuiau să știe cele trei limbi ale „patriei” (româna, germana, maghiara). În ceea ce îi privește pe candidații la posturile de învățători, aceștia

⁹ *GT*, nr. 6 din 5 ianuarie/24 februarie 1874.

¹⁰ *GT*, nr. 25 din 18/6 aprilie 1874.

¹¹ *GT*, nr. 89 din 6/18 noiembrie 1880.

¹² *GT*, nr. 83 din 4 noiembrie/23 octombrie 1877.

¹³ *GT*, nr. 18 din 15/3 martie 1873.

¹⁴ *GT*, nr. 27 din 26/14 aprilie 1874.

trebuiau să aibă „*atestat despre absolvirea cursului pedagogic*”¹⁵, salariul acestora putându-se ameliora „*după un an de probă*”¹⁶.

Un stipendiu se acorda în 1876, în valoare de 400 florini, din fondul Joseph Wehrmacher, unui elev, indiferent de religie și naționalitate. Elevul doritor de învățătură, trebuia să fie născut în Transilvania și să nu aibă mijloacele financiare necesare frecventării unei școli înalte¹⁷. Celor care li se ofereau stipendii li se cerea deseori să aducă „*testimoniu de cualificațiune și atestatu de moralitate*”¹⁸. În caz că stipendiile se ofereau copiilor săraci, aceștia trebuiau să aducă și atestat „*de paupertate*”¹⁹. De asemenea, sunt anunțuri prin care se oferea elevilor, în sistem privat, găzduire, hrană și chiar deprinderea limbii germane sau franceze din partea unor profesori.

Alte instituții ale statului care își publicau anunțurile în *Gazeta Transilvaniei* erau judecătoria regească și tribunalul regesc.

Anunțurile judecătoriei erau diverse. Fie erau anunțate dezbatere de moșteniri²⁰, fie licitații pentru edificii pretoriale²¹.

Tribunalul regesc din Brașov anunța prelungirea termenului până în 13 iunie 1874 pentru împărțirea bunurilor firmei falimentare Sotir Mantsu și fiii. Totodată se chemau cei ce aveau vreo pretenție asupra averii și se stabilea și ziua pentru alegerea definitivă a administratorului averii²².

Anunțurile diverselor asociații brașovene se încadrau în publicitatea instituțională. Opt astfel de anunțatori își făceau publicitate în ziarul brașovean.

Comitetul parohial al bisericii române ortodoxe Sf. Nicolae din suburbiul Schei anunța arendarea unei stupini²³ sau a casei nr. 1104 din Prund²⁴. Despărțământul I al ASTREI (districtul Brașov și Treiscaune) își anunța ședințele

¹⁵ GT, nr. 87 din 14/2 noiembrie 1878.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ GT, nr. 48 din 6 iulie/24 iunie 1876.

¹⁸ GT, nr. 51 din 15/3 iulie 1877.

¹⁹ GT, nr. 62 din 23/11 august 1877.

²⁰ GT, nr. 41 din 5 iunie/24 mai 1872.

²¹ GT, nr. 4 din 25/13 ianuarie 1873.

²² GT, nr. 33 din 17/5 mai 1874.

²³ GT, nr. 24 din 6 aprilie/25 martie 1876.

²⁴ GT, nr. 29 din 3 mai/21 aprilie 1874.

anuale în *Gazeta Transilvaniei*. Din anunțurile publicitare reiese că sediile unde se țineau ședințele erau diferite de la an la an. În sala gimnaziului român greco – oriental din Brașov era anunțată adunarea din duminica 16/28 iulie 1872, ora 2 p.m.²⁵, în biserica veche cu hramul Sfinții Arhangheli din Satulung (Săcele) se ținea ședința din 25 martie/6 aprilie 1873, ora 10 a.m.²⁶ și în biserica română greco – ortodoxă din Vâlcele în duminica din 21 iulie/2 august 1874, ora 9 a.m.²⁷. Anunțul din anul 1874 era cel mai complet și oferea un program detaliat al adunării generale. În același an, Despărțământul I ASTRA anunța distribuirea a 10 stipendii de câte 5 fl v.a. pentru 10 învățăcei de meserie²⁸.

Reuniunea Femeilor Române, încă de la începuturile activității sale (1850), avea o adevărată campanie publicitară în ziarul brașovean prin anunțurile legate de balul anual, ședințe, colectare de fonduri, închirieri de proprietăți. În 29 octombrie 1873, Comitetul Reuniunii anunța adunarea generală din acel an ce urma să se țină în 7/19 noiembrie, de ziua onomastică a reginei Elisabeta, patroana reuniunii²⁹.

Alte adunări generale erau anunțate la Brașov de către Eforia școlilor gimnaziale române greco – ortodoxe în data de 6 mai 1873³⁰ sau de către Reuniunea românească de cântări în 14/26 aprilie 1874 (duminică) în sala Hotelului Nr. 1³¹.

Deschiderea liniei ferate Sighișoara – Brașov cu 1 iunie și mersul trenurilor pentru ruta Mureș–Oșorhei – Teiuș – Brașov, cu două linii secundare Copșa Mică – Sibiu și Teiuș – Alba–Iulia erau anunțate de către Direcțiunea generală în *Gazeta Transilvaniei* nr. 35 din 31/19 mai 1873.

Banca de asigurări și ipotecă Tisza oferea asigurări contra focului și grindinii și totodată anunța deschiderea unei filiale la Brașov în 1872³². Un anunț

²⁵ *GT*, nr. 53 din 20/8 iulie 1872.

²⁶ *GT*, nr. 19 din 19/7 martie 1873.

²⁷ *GT*, nr. 46 din 5 iulie/23 iunie 1874.

²⁸ *GT*, nr. 4 din 25/13 ianuarie 1874.

²⁹ *GT*, nr. 83 din 13/1 noiembrie 1873.

³⁰ *GT*, nr. 24 din 5 aprilie/24 martie 1873.

³¹ *GT*, nr. 27 din 26/14 aprilie 1874.

³² *GT*, nr. 73 din 28/16 septembrie 1872.

al băncii „Albina” din Sibiu, „*institut de credit și de economii*”, atrăgea atenția asupra faptului că aceasta acorda „*împrumuturi, amanetare de aur și argint*”³³.

Numeroase anunțuri fac referire la închirieri și vânzări de proprietăți. Din păcate niciun anunț nu precizează vreun preț de strigare la vânzare. În cadrul anunțurilor erau precizate anumite persoane care ofereau informații suplimentare. În schimb, datele privind organizarea unei licitații sunt mai detaliate. Ofertele se predau sigilate înainte de începerea acesteia. Fiecare cumpărător asigura o garanție de 10 – 20% din valoarea estimată. Cel care licita prețul cel mai mare era câștigătorul licitației și trebuia să achite integral suma în decurs de 3 luni. Licității erau anunțate de Comitetul parohial al bisericii române ort. Sf Nicolae din suburbiul Schei, Comuna bisericii grecești din Brașov, Școala de agricultură, Casa Reuniunii Femeilor Române, Cărciuma din casa din Blumăna. Casele ce erau de vânzare erau anunțate în *Gazetă*. Vasilie D. Karakas, proprietar, vindea în 1872 casa din Strada Teatrului nr. 315³⁴, Paulu Servatius anunța vânzarea casei din Livada Poștei nr. 674³⁵, Casa din Strada Nouă nr. 157 se vindea în 1876. Informații suplimentare se găseau la G. Iacobi, conducătorul oficiului orfanal din strada Scheilor nr. 227³⁶.

Instituțiile de învățământ din Brașov anunțau de obicei începerea anului școlar și taxele școlare.

Un curs de pregătire profesională pentru învățători se organiza la Brașov prin decret dat de ministrul instrucției publice în vara anului 1872. Timp de șase săptămâni erau așteptați învățători poporali din comitatul Albei superioare, districtul Brașovului și al Făgărașului, din scaunul Rupei și din Treiscaune³⁷.

Școala comercială de trei clase autorizată și institutul de creștere al lui Henric Burchez anunțau începerea anului școlar în 1876³⁸ și 1877³⁹.

Madama Bidu, care se recomanda conform anunțului din *Gazetă* drept croitor de tot felul de lucruri bărbătești, femeiești și pentru preoțime, își făcea

³³ *GT*, nr. 57 din 19/31 iulie 1879.

³⁴ *GT*, nr. 15 din 2 martie/19 februarie 1872.

³⁵ *GT*, nr. 30 din 6 mai/24 aprilie 1875.

³⁶ *GT*, nr. 33 din 11 mai/29 aprilie 1876.

³⁷ *GT*, nr. 45 din 18/6 iunie 1872.

³⁸ *GT*, nr. 18 din 16/4 martie 1876.

³⁹ *GT*, nr. 60 din 16/4 august 1877.

publicitate pensionatului pentru lucruri de mână în anii 1874 ⁴⁰ și 1875 ⁴¹. Tarifele pentru cursuri erau diferențiate în funcție de gradul de dificultate.

Institutul pentru educațiunea copilelor al Mariei de Joanelli, ce funcționa deja de trei ani la Brașov, anunța reînceperea anului școlar la 2 septembrie 1872. Anunțul oferea informații legate de materiile studiate: limbile germană, română, franceză, engleză și italiană, muzică și cântări, desen și lucruri de mână femeiești ⁴². Pentru perioada 1877 – 1881, în paginile *Gazetei* se făcea reclamă la instituții de învățământ de stat, dar și particulare, atât din Brașov, cât și din străinătate (pensionatul Vautier pentru fete, pensionul de băieți al lui Carol Porges din Viena, Institutul lui Henric Burghes, Școala de desen a Carlotei Jakab).

Servicii diverse erau anunțate în ziarul brașovean. Se deschideau cancelarii avocațiale. Printre anunțatori amintim pe Nicolae Densușianu, în Târgul Peștelui nr. 100, la 6 februarie 1873 ⁴³, pe Georgiu László, președinte de tribunal regesc pensionat, în strada Neagră nr. 339, în casele lui Constantin Iuga în 1877 ⁴⁴ și Simion A. Damianu în strada Scheilor nr. 101 în casele lui I.B. Gamulea în 1877 ⁴⁵. Lucrări de arhitectură oferea inginerul Demitriu Cepesiu la 1874 ⁴⁶.

Doi medici își ofereau serviciile brașovenilor în ultimul sfert de veac XIX. Ioanu Neagoe oferea consultații în strada Târgul Cailor nr. 43, zilnic între orele 3 și 4:30, iar marțea oferea consultații gratuite pentru săraci ⁴⁷. P. Cioranu, doctor în medicină universală, consulta zilnic între orele 2 și 3 p.m. în Târgul Flosului nr. 27 ⁴⁸. Nu de puține ori, medicii se recomandau prin experiența și studiile făcute în străinătate.

A. Moll din Viena publica în 1876 și 1877 lista cu depozitele din Transilvania. La Brașov produsele Moll se găseau la Ferdinand Jekelius, farmacist,

⁴⁰ *GT*, nr. 27 din 26/14 aprilie 1874.

⁴¹ *GT*, nr. 47 din 11 iulie/29 iunie 1875.

⁴² *GT*, nr. 66 din 4 septembrie/23 august 1872.

⁴³ *GT*, nr. 9 din 12 februarie/31 ianuarie 1873.

⁴⁴ *GT*, nr. 35 din 20/8 mai 1877.

⁴⁵ *GT*, nr. 98 din 27/15 decembrie 1877.

⁴⁶ *GT*, nr. 38 din 7 iunie/26 mai 1874.

⁴⁷ *GT*, nr. 42 din 31 mai/12 iunie 1873.

⁴⁸ *GT*, nr. 83 din 4 noiembrie/23 octombrie 1877.

Eduard Kugler, farmacist, S.P. Mailatu, Demetriu Eremia ⁴⁹. Un an mai târziu, lista era completată de Eduard Fabick, farmacist ⁵⁰. Alte produse farmaceutice anunțate în ziarul brașovean erau: siropul alb de piept de plante al doctorului Hoffmann – cu aceeași machetă publicitară în 1872 – 1873, și care se găsea la „Câinele alb” la I.B. Popoviciu ⁵¹, și prafurile purgative gazoase de la Elöpatak, cu depozitul principal în farmacia „La coaroana” a lui Gregoriu Száva ⁵².

Două tipografii brașovene își făceau publicitate în ziarul românesc între 1872 și 1877. Pollák et Herrmann deschideau o tipografie nouă în 1873 în Târgul Peștelui nr. 311. Aici se tipărea și ziarul *Nemere* ⁵³. *Transilvania*, foaia ASTREI și *Dicționarul maghiar – român* al lui George Barițiu erau două din publicațiile tipărite la 1875 în cadrul tipografiei Römer & Kamner ⁵⁴.

De la librăriile brașovene se puteau cumpăra, pe lângă cărți, manuale școlare, calendare și cărți colorate, ce erau făcute cadouri de Crăciun și de Anul Nou pentru copii. În rubrica „Literariu” din *Gazetă* se listează, de multe ori, aparițiile editoriale noi. Iată câteva titluri de cărți ce se puteau achiziționa în Brașov: „Geografia Ungariei și elemente din geografia generală pentru școlile populare”, „Istoria Ungariei pentru școlile populare” ⁵⁵, „Elemente de istoria și geografia. Evul vechiu” și „Elemente de istoria și geografia. Evul mediu” ⁵⁶, „Gramatica latină teoretică – practică cu vocabulariu latino – român, român – latin și de nume proprii”, partea I, ediția II ⁵⁷.

Anunțurile privind abonamentele la ziarul Mureșenilor erau numeroase. Anunțatorul era redacția și amintea constant de tipurile de abonament ce se puteau încheia – pe 4 luni, pe jumătate de an și un an întreg. Uneori în cadrul anunțurilor erau repetate informațiile privind sumele necesare abonării, sume ce apăreau pe prima pagină a fiecărui număr.

⁴⁹ *GT*, nr. 67 din 10 septembrie/29 august 1876.

⁵⁰ *GT*, nr. 7 din 8 februarie/27 ianuarie 1877.

⁵¹ *GT*, nr. 21 din 23/11 martie 1872.

⁵² *GT*, nr. 13 din 24/12 februarie 1872.

⁵³ *GT*, nr. 91 din 11 decembrie/29 noiembrie 1873.

⁵⁴ *GT*, nr. 20 din 25/13 martie 1875.

⁵⁵ *GT*, nr. 77 din 15/3 octombrie 1876 și *GT*, nr. 65 din 2 septembrie/21 august 1877.

⁵⁶ *GT*, nr. 65 din 2 septembrie/21 august 1877.

⁵⁷ *GT*, nr. 64 din 30/18 august 1877.

Comercianții ce apelau la publicitate în Brașov erau numeroși și diverși. Depozitele și magazinele de haine ocupă un loc important în publicitatea *Gazetei*, alături de magazinele de încălțăminte și accesorii ⁵⁸. Cele mai numeroase erau cele vieneze și budapestane, brașovenii putând să comande și să primească prin poștă produsele dorite. Unii comercianți anunțau că făceau reduceri pentru studenți și profesori, fapt ce subliniază ideea că salariul profesorilor era, și atunci, destul de modest ⁵⁹.

Anunțurile publicitare ne indică ofertele de petrecere a timpului liber pentru brașoveni.

Balul Reuniunii Femeilor Române în favoarea orfanelor române era anunțat în fiecare an în *Gazetă* ⁶⁰. Anunțurile informau prețul de intrare, data stabilită pentru bal sau numele colectoarelor de fonduri.

Un alt bal era anunțat de către Reuniunea Junimii comerciante la 1873. Acesta se ținea în sala Hotelului Nr.1, iar prețul era de 1 florin 20 creițari și de 2 florini la galerie. Biletele se găseau la comercianții specificați în anunț ⁶¹.

I. S. Rosner, anticar, își exprima dorința de a vizita Expoziția din Viena în *Gazeta Transilvaniei* nr. 74 din 3 octombrie/21 septembrie 1872 și în acest scop anunța deținătorii de antichități că este interesat să cumpere obiecte vechi. Doritorii erau poftiți să-i viziteze magazinul din strada Căldărarilor.

Cercul condus de Md. Avolo și Md. Garard își anunța reprezentațiile la Brașov în 1873 cu o săptămână mai devreme. Spectacolele conțineau dresuri de cai, gimnastică, joc pe funie și pantomime ⁶².

Muzica făcea parte din viața brașovenilor. Un concert de muzică militară urmat de dans era anunțat în 1872 la Hotelul Nr. 1 ⁶³. Capela muzicală a

⁵⁸ Un tablou al modiștilor a făcut obiectul articolului *Modiști reflectați în publicitatea „Gazetei de Transilvania/Gazetei Transilvaniei” în perioada 1838 – 1883*, în „Țara Bârsei”, serie nouă, 10, Brașov, 2011, p. 67 – 74.

⁵⁹ *GT*, nr. 29 din 29/18 aprilie 1877.

⁶⁰ Activitatea acestei reuniuni a făcut subiectul articolului *Primii 25 de ani de publicitate din activitatea Reuniunii Femeilor Române din Brașov reflectată în Gazeta Transilvaniei (1850 – 1875)*, în „Țara Bârsei”, serie nouă, 9, Brașov, 2010, p. 93 – 99.

⁶¹ *GT*, nr. 9 din 12 februarie/31 ianuarie 1873.

⁶² *GT*, nr. 62 din 24/12 august 1873.

⁶³ *GT*, nr. 14 din 1 martie/17 februarie 1872.

regimentului Alexandru nr. 2 de Infanterie oferea concerte pe scena din Poarta Vămii la 1873 ⁶⁴.

Două spectacole de balet erau oferite de D. Carlo de Pasqualis din Roma în 1873 în sala Teatrului ⁶⁵. Un spectacol complex începea duminică 29/17 aprilie 1877 în sala Hotelului Nr. 1. „Mare Caffé chantante”, condusă de Z. Burienescu, oferea comedie, șansonete, balet, concerte. Intrarea era de 50 de cruceri, iar studenții beneficiau de reducerea cu jumătate a prețului ⁶⁶.

O expoziție cu vânzare de păsări din Laponia se putea vedea în 1877 la „Locanta Orientală” din strada Scheilor nr. 142. Programul de vizitare era de la 8 dimineața la 8 seara, iar intrarea era liberă ⁶⁷.

Se mânca și se bea în oraș în diferite localuri (de exemplu „La Împăratul Romanilor”). În 1881 apărea un anunț al lui Ioan Căpățână care preciza că se pot face și abonamente pentru prânz și cină. La Brașov existau și cofetării, hoteluri, saloane de ras și frezat.

O parte a populației avea un nivel de viață ridicat, acest lucru reieșind din textul anunțurilor. Astfel, se cumpărau tacâmuri de argint, pianе, casele erau spațioase, pe două nivele și mai multe odăi (cinci la număr), cu grajd de cai, șopron pentru trăsurі, șopron pentru lemne, grădiniță cu pomi și verdețuri, bucătărie de vară și una de iarnă ⁶⁸. În cafenele se preia modelul vienez, care pun la dispoziția clienților și ziare „*interne și externe*” ⁶⁹.

Brașovenii erau racordați la revoluția industrială și erau „tentați” să cumpere diferite invenții ale vremii – sifoane, microscopе, mașini de cusut „*cele mai perfecte și bune pe piețele lumii*” ⁷⁰, mașini de sortat grăunțe, cutii muzicale. Se oferea garanție pentru produse și se certifica autenticitatea lor.

Exista la Brașov și un Institut pentru înmormântări, ce aparținea lui E. Tutsek, care punea la dispoziția publicului un car funebru, cât și „*sortimentul său*”

⁶⁴ GT, nr. 62 din 24/12 august 1873.

⁶⁵ GT, nr. 58 din 10 august/29 iulie 1873.

⁶⁶ GT, nr. 29 din 29/18 aprilie 1877.

⁶⁷ GT, nr. 2 din 21/9 ianuarie 1877.

⁶⁸ GT, nr. 29 din 12/24 aprilie 1879.

⁶⁹ GT, nr. 82 din 14/26 octombrie 1879.

⁷⁰ GT, nr. 9 din 31 ianuarie/12 februarie 1880.

*bogat de coșciuguri de metal din primele fabrici ale Vienei, precum și de coșciuguri de lemn de toată calitatea”*⁷¹.

Și pătura mai avută avea uneori dificultăți financiare, drept pentru care apela la amanetarea bijuteriilor. Așa reiese din anunțul dat în *Gazeta Transilvaniei* nr. 19 din 18/6 martie 1880, care preciza găsirea în piața locală a unui certificat de amanetare al unui colier de aur cu diamante. Posesorul certificatului trebuia să se prezinte în decurs de 3 luni de la darea acestui anunț să-și dovedească „dreptul de posesiune” asupra certificatului și asupra obiectului amanetat. În caz contrar suporta urmările „ce vor rezulta din neglijența sa”.

În paginile ziarului se regăsesc prețurile mărfurilor la Brașov (cereale, untură), cursul bursei la Viena, iar începând cu 1881 se publică și cursul bursei din București.

Apăreau și anunțuri amuzante în paginile ziarului. Astfel, se făcea publicitate la o apariție editorială „Râsete și zâmbete” de Zâmbescu, proprietar al „primei fabrici de veselie și bucurie perpetuă”⁷².

Oamenii divorțau în urma părăsirii domiciliului conjugal, fie de către soție, fie de către soț, care se stabileau în România, anunțatorul fiind, de regulă, oficiul protopopial sau cel vicarial al zonei de care aparțineau părțile implicate în proces.

Concluzionând cele prezentate, am putea spune că lumea brașoveană din a doua jumătate a secolului a XIX –lea a constituit o lume cosmopolită, aflată într-o continuă mișcare și racordată la modernitatea vremii. O lume implicată în viața cetății, cu gust pentru cultură și frumos, dar și pentru lux, cu legături atât cu vestul Europei, dar și cu statul vecin, România.

⁷¹ *GT*, nr. 67 din 23 august/4 septembrie 1879.

⁷² *GT*, nr. 59 din 26 iulie/7 august 1879.

ORAȘUL CÂMPULUNG MUSCEL ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL. ÎNSEMNĂRI DIN DOCUMENTE DE ARHIVĂ

CĂTĂLIN STĂNESCU
Muzeul Câmpulung Muscel
MARIA – CORINA SCUTARU
Muzeul Câmpulung Muscel

CÂMPULUNG MUSCEL IN THE FIRST WORLD WAR. NOTES FROM ARCHIVE DOCUMENTS

ABSTRACT

In the first World War, after two years of neutrality, Romania joined to military coalition called Entente, and against the other military bloc named Central Powers. The first attack against Romania took place in the night of August 15th, 1916, over the city of Bucharest. For one month German planes attacked almost daily. A first attack on the city of Won Muscel took place on September 20th, 1916. We learn the information about this day, from an officer of the Civil Status of Won. This one had described in his notes the state of fact from that period. He was forced to lead the city of Won, because the mayor left being frightened by the German attack.

To the documents owned by the museum were added archive documents in order to have a more precise description of the events in the town during the war. At the City Hall Campulung, there was only a registrar, the secretary sent to the front. Practically, the town was conducted by the registrar, because the mayor has come back one time or twice, only for a few hours. Following the German attacks from September – December 1916 over the town Campulung Muscel, 7 locals died and many others were injured. The battles in this area were pretty difficult, a clear evidence of this fact being the Mausoleum from Mateias – Valea Marea, which was built in the honor of the courage and heroism of the Romanian soldiers lost in war in the fall of 1916, in Rucar county, Dragoslavele, Valea Mare.

Cuvinte cheie : Primul Război Mondial, Antanta, atac armat.

Keywords : the First World War, Entente, armed attack.

Început în iunie 1914, Primul Război Mondial nu a putut fi un război scurt, acest lucru fiind vizibil încă din toamna anului 1914 odata cu eșecul primelor mari

ofensive din vest și din est. După asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand, în România îngrijorarea populației și a oamenilor politici era în creștere datorită deteriorării situației internaționale. Erau motive întemeiate să ne temem de război, pentru că poziția geografică a României făcea să ne găsim în mijlocul unui conflict european în expansiune. În aceste condiții s-a întrunit Consiliul de Coroană, în urma căruia, după multe puncte de vedere expuse, România a hotărât să rămână neutră.

Timp de doi ani țara și-a menținut neutralitatea. La 4 august 1916, la București s-a semnat tratatul de alianță cu Antanta, din acel moment țara pregătindu-se de război împotriva Puterilor Centrale. Pentru România războiul a început după ce ordinul de mobilizare a fost transmis în toată țara, inclusiv ordinul de înființare la mobilizare, care cuprindea și Corpul apărării Antiaeriene, cu ordinea de luptă și structura organizatorică prevăzute în plan. Ordinul reprezenta certificatul de naștere a artileriei antiaeriene române, prevăzută cu 113 tunuri (dintre care 4 tunuri de 75 mm – din Italia, 4 din Franța, 40 tunuri cu afet, 4 tunuri cu pivot, 45 tunuri model 1880).

Perioada neutralității a fost marcată de ideea participării la război, luându-se măsuri la nivelul autorităților centrale, transmise ulterior autorităților județene, cu aplicabilitate în întregul teritoriu. Eforturile materiale și umane pe care le-a făcut România au fost direcționate către dotarea armatei, dar și către pregătirea acesteia pentru mobilizarea în cel mai scurt interval de la decretarea ei. Mobilizarea populației militare muscelene a reprezentat o etapă de maximă importanță în vederea participării la război. Conștientizarea populației era de asemenea obligatorie, mai ales că la 15 aprilie 1915 a fost constatată și semnalată de către Ministerul de Interne o atitudine de dezinteres din partea ofițerilor și agenților de poliție din județ față de îndatoririle care le reveneau în distribuirea ordinelor de chemare emise de autoritățile militare.

Pregătirea lucrărilor de mobilizare trebuia să aibă caracter unitar pentru întregul județ și în acest scop s-au comunicat, în 12 octombrie 1915, noi informații legate de documentele care se întocmesc și care trebuie să existe atât în primării, cât și la posturile de jandarmi.

Pe măsura desfășurării războiului, s-au intensificat acțiunile de pregătire a intrării României în conflict. Este și cazul județului Muscel, unde pregătirile din perioada neutralității au implicat măsuri, decizii și acțiuni care au avut ca scop organizarea serviciului sanitar, cu toate resursele de care dispunea, cu ajutor din partea Ministerului de Război, apelând la locuitori, dar și la instituțiile județene ¹. Deciziile luate la nivel de Guvern impuneau folosirea tuturor mijloacelor pentru a asigura condițiile necesare unei îngrijiri medicale corespunzătoare.

În vederea mobilizării populației militare a județului, s-a pus accent pe conștientizarea importanței acestui aspect al războiului, pe organizarea și cantonarea trupelor militare, stabilirea misiunilor pe care trebuiau să le îndeplinească acestea odată cu declanșarea ofensivelor, întocmirea listelor cu cei care erau dispensați de la mobilizare.

Pe parcursul anului 1915 au loc concentrări de rezerviști cu specialitățile infanterie, bicicliști, telefoniști, agenți de legătură, semnalizatori, brancardieri, veterinari, peste 800 de milițieni, care au fost instruiți potrivit specialității fiecăruia. Regimentul 70 Infanterie s-a instalat în tabăra pe dealul numit Crețișoara, situat în partea de nord – vest a orașului, pe malul stâng al Râului Târgului, ocupând o suprafață de 7 hectare și jumătate. Pentru adăpostirea cailor și trăsurilor s-a constituit un șopron de scânduri, dar și adăposturi pentru bucătării, s-au amenajat două izvoare și o fântână cu pompă. Instruirea concentrațiilor s-a desfășurat pe câmpul de instrucție de pe platoul Grui.

Ajuns la Câmpulung Muscel în dimineața zilei de 3 octombrie 1916, regimentul a intrat, împreună cu întreaga Divizie a XII -a, în compunerea Grupului Nămăești. Sosirea regimentului 70 infanterie a fost de mare folos, pentru că acesta era compus din locuitori ai Muscelului, buni cunoscători ai locului și muntelui. Nici nu au fost ocupate bine sectoarele afectate mării unități, căci inamicul a declanșat atacuri repetate pe centru și flancuri, pentru a deschide ieșirea spre Câmpia Română.

Un prim atac asupra orașului Câmpulung Muscel a avut loc pe 20 septembrie 1916, la ora 12, atunci când un aeroplan german a aruncat 3 obuze în

¹ Arhivele Naționale, Serviciul Județean Argeș (în continuare, A.N.S..J. Argeș), *Fond Prefectura Județului Muscel*, dosar 6/1915, f 5.

oraș, atac soldat cu 3 morți și mulți răniți. Următorul atac a fost pe 28 septembrie 1916, orele 11,45, când un aeroplan german a aruncat un obuz lângă statuia lui Radu Negru ², omorând 7 bărbați și o femeie, precum și doi copii. Din această zi, serviciul Primăriei Câmpulung s-a dezorganizat, iar primarul a plecat de spaima produsă de aceste atacuri sau din motive personale. După acest eveniment aflăm informații prețioase de la un ofițer al stării civile din oraș, numele său fiind Constantinescu, fondul documentar fiind din donația avocatului Nicolae Constantinescu ³. Aceste documente au fost completate cu documente de arhivă, pentru a avea o prezentare cât mai exactă a stării de fapt din oraș în timpul războiului. La Primăria Câmpulung au rămas doar acest ofițer al stării civile, secretarul, cât și ajutorul acestuia, de la starea civilă fiind mobilizați pe front. Practic orașul a fost condus de ofițerul stării civile, pentru că primarul nu a mai revenit decât o dată sau de două ori, și atunci numai pentru câteva ore.

Încă din 13 octombrie 1916, artileria germană a deschis un foc violent de arme de toate calibrele asupra întregului sector unde activa Regimentul 70 infanterie. În timpul unor zboruri spre Bran – Câmpulung, cu traseul Predeal – Codlea – Bran – Dragoslavele – Câmpulung, aviatorii români au constatat că inamicul bombarda cu artileria dealurile de la nord de Mateiaș. Lt. Ferderber scria: „*Chiar deasupra orașului Câmpulung am fost doborâți de artileria noastră care ne-a luat drept avion german și a tras în noi cu tunul. Probabil că o schijă a rupt elicea. Spre norocul nostru, am căzut pe un grup de arbori care au atenuat șocul și am scăpat numai cu o rană ușoară la piciorul stâng, aparatul fiind distrus*” ⁴. Imediat, coloanele germane au pornit pe direcția Lerești, Clăbucet, Valea Argeșului și Pravăț, dorind să spargă frontul sectorului Pravăț. După opt ore de încheștare s-a ajuns la lupta de baionetă ⁵. A fost ziua neagră a escadrilei de aviație română. Atunci lt. Negrescu, însoțit de slt. Jules Tetrat, au fost atacați prin surprindere de un avion german al cărui pilot era și un bun trăgător aerian. Cu avionul lovit, lt. Negrescu nu a mai putut continua zborul

² Idem, dosar 10/1916, f. 23.

³ Muzeul Câmpulung Muscel, Dosarul nr. inv. 5529/6231, din donația avocat N.V. Constantinescu, f. 1 – 3.

⁴ A.M.R., Fond 3011, dosar nr. 35, p. 196.

⁵ A.N.S..J. Argeș, Fond Prefectura Județului Muscel, dosar 24/1916, f. 72.

și a aterizat lângă satul Voinești (Dâmbovița). Lupta a fost descrisă în amintirile sale astfel: *„Vedeam la stânga Câmpulungul căci eram aproape de verticala dealului Mățău, când am auzit din spate o răpăială sacadată, nemaiauzită până atunci și pe care nu puteam să o confund cu o proastă funcționare de motor. Întorc instinctiv capul și zăresc în spate un avion inamic, care ne atacase prin surprindere. Virez imediat la stânga cât mai scurt , să-i fac față și strig observatorului. Mitraliera trăgea. În timpul virajului s-a auzit o a doua răpăială care a fost a doua salvă trasă de avionul inamic în noi, după care am observat fluturând bucățele din pânza avionului meu”*.

În perioada 14 – 25 octombrie, muscelenii au fixat inamicul, iar rezultatul s-a materializat în respingerea trupelor invadatoare până la Pojorâta – Lerești, în luarea a peste 400 de prizonieri, capturarea a patru mitraliere, două tunuri de munte și multe alte categorii de material de război. Acțiunile de luptă au culminat cu ziua de 1 noiembrie. Această zi a debutat cu vijelia de oțel și foc a artileriei germane. La ora 11 au încercat vigilența liniei de apărători, dar, ca din pământ, aceștia scăpați din iadul de foc, i-au respins cu hotărâre. Imediat s-a dezlănțuit un nou uragan al artileriei de toate calibrele, care pisează timp de două ore fiecare palmă de pământ. Convins că nu va mai întâmpina nici o rezistență, șuvoiul inamic a pornit asupra intrării Pravățului, protejat de focul mitralierelor și al mortierelor. Toate contraatacurile încercate de nemți s-au izvit de un zid de netrecut. Proiectilele românești cădeau fără întrerupere în coloanele de marș germane. Caii săreau și se încurcau în hamuri, căruțele încercau să se întoarcă și nu reușeau. S-a produs haos.

Vârful Mateiaș era un obiectiv strategic. Observatorii români de pe Mateiaș puteau vedea orice mișcare din vale, iar artileria românească își putea îndrepta proiectilele asupra oricărui trecător. *„Eu însumi pot afirma și susține aceasta – spunea colonelul (r) Nicolae Dărbănt⁶ –, fiindcă în calitatea mea de telefonist și observator, la bateria 5 din Regimentul 58 Artilerie am fost de multe ori primejduit, pe drumul către bateriile Regimentului 11 Artilerie, de la Piatra sau ale Regimentului 3 Artilerie Grea de la Voinești – Nămăiești. Odată am găsit scăparea*

⁶ Nicolae Dărbănt, *Luptele din zona Bran și Dragoslavele*, în “Revista Forțelor Terestre”, nr. 2, 3, 4/2009.

într-o varniță, la o carieră de piatră. O ghiulea a căzut în deschizătura de sus a varniței. Am rămas nevătămat ca prin minune, de pietrele care cădeau de sus. Altă dată, după instalarea artileriei românești la sud de Dragoslavele, era să mi se hărăzească o moarte eroică. Un obuz a explodat chiar lângă mine. Am fost cu totul acoperit de pământul împrăștiat. Am rămas nevătămat, dar mi-am pierdut auzul pentru două luni de zile”.

Ostașii români s-au acoperit de glorie în aceste lupte. Românii se apără – scrie istoricul Adolf Koster – „pentru fiecare metru pătrat de pământ din prețioasele lor plaiuri și luptă cu o îndârjire surprinzătoare. Sunt oameni iscuși”. Consemnând aceleași evenimente ale argeșenilor care-și apărau eroic meleagurile natale, în Jurnalul de operații al Diviziei XII Infanterie se arată: „Către 29 – 30 octombrie 1916 atacurile se produc mai ales asupra sectorului dintre Argeșel și Dâmbovița, asupra Văii Prahovei, precum și pe cele două șosele din lungul Dâmboviței către km 65. Toate atacurile inamice au fost respinse cu pierderi simțitoare pentru aceasta. În special Regimentul 70 infanterie care apăra valea Pravățului s-a remarcat prin bravura cu care a rezistat neclintit pe poziție, zdrobind toate atacurile inamice, care se sfârșeau lăsând mulți morți”⁷.

O altă relatare despre situația de pe frontul muscelan o avem datorită subofițerului de cavalerie observator aerian Iulius Tetrat. Acesta a plecat în ziua de 26 octombrie 1916 în prima sa misiune de luptă, având de executat o recunoaștere în zona orașului Câmpulung Muscel. „A plecat în zbor la ora 13, la bordul unui avion Farman 40, pilotat de avocatul inginer Gheorghe Negrescu comandantul Grupului 2 escadrile. După ce avionul a luat înălțime, a trecut de Târgoviște și s-a îndreptat spre Valea Dâmboviței, îndreptându-se spre sectorul pe care trebuia să îl recunoască. Ajuns la verticala dealului Mățău, avionul românesc a fost atacat de un avion de vânătoare german tip Fokker E III. La a doua rafală Farmanul 40 a fost avariat grav, fășii din pânza aripilor au început să plutească în jurul avionului, în timp ce trepidații serioase și funcționarea anormală a motorului mă obligă să reduc gazele și încep a coborâ în lungul văii Dâmboviței spre sud, apoi să tai contactul de

⁷ Ion Ștefan, *Regimentul 70 Infanterie și războiul pentru reîntregirea neamului*, în „Restituiri. File de Istorie”, Centrul Cultural Pitești, 2012.

teama vreunui incendiu și să zbor planat. Dar atenția mea era încordată, iar înălțimea mi-a fost suficientă ca să aterizez într-o porumbiște în apropierea satului Voinești, aproape de apa Dâmboviței, de jur împrejur fiind numai livezi de pruni și alți pomi”, nota pilotul într-un raport ⁸. Din cauza unei denivelări a terenului, o roată a trenului de aterizare a cedat și avionul s-a înclinat mult spre stânga. Pilotul Gheorghe Negrescu a sărit repede din avion, spunându-i observatorului să facă același lucru. Sublocotenentul Iulius Tetrat n-avea cum să coboare, un singur glonț i-a străpuns inima, moartea fiind fulgerătoare. Abia împlinise 20 ani, în august 1916.

Evenimentele au continuat până pe 10 noiembrie 1916, orele 16.00, când ofițerul stării civile preciza că inamicul a atacat orașul timp de 40 de minute cu mare violență și „când nemaiputând suferi groaza și spaima ce a produs asupra-mi așteptata bombardare, am părăsit orașul la orele 8 fiind însoțit de secretarul Vătășescu și contabilul Șoiculescu spre a ne adăposti la Apa Sărată” ⁹. Orașul a suportat, în 40 de minute, efectul a 26 obuze. A doua zi, 11 noiembrie 1916, ofițerul stării civile a revenit în oraș, reluând conducerea serviciului de la Primărie. S-a prezentat la corpul de armată din oraș, însoțit fiind de prefectul Giurculescu, spre a afla informații asupra situației și siguranței orașului, primind asigurări că frontul era inexpugnabil și că nu era nici un pericol.

Prefectul Giurculescu i-a propus ofițerului stării civile să conducă orașul, fiind convins că situația era gravă, cu toate asigurările date de armată. În noaptea de 13 noiembrie 1916, între orele 11 – 18, orașul a fost atacat cu 88 obuze trase la intervale de timp, iar în zilele de 13, 14, 15 noiembrie prin 22 obuze ¹⁰. Au ars în incendii două case – una în strada M. Vlădescu și alta pe bld. Cuza. Populația din nordul orașului și din comunele vecine, înspăimântată că germanii ar fi ocupat satele Căndești și Lerești, venea spre oraș, fugea în dezordine cu bagaje, trăgând copiii desculți după ea, dezbrăcați, care-și strigau părinții. În perioada retragerii și a luptelor de la Dragoslavele și Mateiaș, populația locală a adus mari servicii trupelor

⁸ Valeriu Avram, *Zburătorii României Mari*, Ed. Alpha MDN, Buzău, 2007, p. 373.

⁹ A.N.S.J. Argeș, *Fond. Prefectura Județului Muscel*, dosar 37/1916, f. 12.

¹⁰ Idem, dosar 40/1916, f. 24.

române. În special femeile, mândrele muscelene, au asigurat aprovizionarea trupelor, conducând convoaie întregi, adeseori până sub focul inamicului.

Armata română propunea plecarea cu puțin zgomot, însă se auzeau numai strigăte. Orașul începuse să se golească de populație, mai ales de cei bogați. Coloanele de oameni se retrăgeau în galopul cailor, pe străzi o amestecătură de civili cu militari, care alergând în toate părțile spuneau unul altuia: vin nemții ! ¹¹. Oamenii apucau drumul cel mai scurt și cel mai sigur, unii mergeau spre Pitești, alții spre Mățău. În numai 20 de minute orașul rămăsese pustiu, o negură și o ploaie mărunță cu vânt se lăsase asupra orașului, lumina electrică nu mai funcționa de câteva zile, toate acestea mărind groaza care cuprinsese orașul. Iluminatul era asigurat de la reflectoarele inamicului care era în apropierea orașului ¹².

Ofițerul stării civile a dispus asigurarea tezaurului și ridicarea celor mai importante acte și registre ale Câmpulungului, asigurând și retragerea la cazarma de la Mihăiești, unde se afla și depozitul de făină destinat Câmpulungului ca stoc de mobilizare. În drumul spre Mihăiești a numărat 80 de căruțe cu refugiați, pe care prefectul Giurculescu i-a convins să se întoarcă în oraș ¹³. Pe 17 noiembrie 1916, pe drumul de întoarcere de la Mihăiești spre Câmpulung, au întâlnit trupele germane, care au luat trăsurile cu cai, iar căruțele cu boi – în număr de două, cu arhive – au fost duse la Câmpulung. Trupele germane au ucis pe locuitorul Ion Niță din comuna Văleni, pe motivul că a refuzat să dea un cal pentru trupele germane. De asemenea, sub motivul că ar fi insultat pe germani și ar fi tras foc asupra soldaților, Ion Vrăbiescu – primarul comunei Văleni –, după o judecată sumară, a fost condamnat la moarte și executat în curtea arestului preventiv. De asemenea, au așezat mitraliere în centrul orașului Câmpulung, gata de a face uz de ele ¹⁴. Au ridicat 100 de persoane din Dragoslavele și 600 din Rucăr și le-au închis într-o biserică din Rucăr. Detenția a durat aproape două luni, perioadă în care deținuții (bătrâni, copii, femei) au trecut prin grele încercări, fiind ținuti în mizerie, fără hrană suficientă, bătuti și supuși la munci grele, în special la transportul munițiilor pe linia de front. Peste 113 persoane

¹¹ *Ibidem*.

¹² Idem, dosar 40/1916, f. 51.

¹³ Idem, dosar 41/1916, f. 4.

¹⁴ *Ibidem*, f. 12.

au încetat din viață din cauza foametei și a chinurilor îndurate, iar 10 femei au născut în biserică, fără nici o îngrijire sanitară. În comuna Cetățeni, ca acte de violență deosebită, din documente reiese că două fete au fost grav bătute pentru că au opus rezistență la siluire. În cursul nopții care a urmat bătăii, au decedat. Locuitorul Nicolae Nap a fost omorât prin martirizare, legat și înțepat cu baioneta sub pretextul că nu s-a refugiat. Rapoartele întocmite de autoritățile comunelor muscelene Aninoasa, Berevoiești, Cetățeni, Corbi, Domnești, Malu cu Flori, Nucșoara, Ștefănești, Văleni, Vrănești, păstrate la Arhivele Județene Argeș, scot în evidență numeroase cazuri de bătăi, schingiuri, crime, la acestea adăugându-se devastările localurilor publice (primării, școli, judecătorii), care au fost distruse ori utilizate pentru diferite scopuri, ca: magazii, cazărmi sau grajduri pentru cai (în special bisericile).

Orașul Câmpulung a fost ocupat de germani în seara de 17 noiembrie 1916. În dimineața zilei următoare, ofițerul stării civile a fost chemat de conducătorul armatei germane din zonă, von Bear, și obligat să preia administrația, atât a orașului, cât și a județului, *„însă părăndumi-să nu numai împovărătoare, dar cu multă răspundere, i-am răspuns că fiind bolnav în urma ultimelor evenimente, declin această onoare. Domnia sa, pe un ton împovărător mi-a răspuns - vă oblig la aceasta”*¹⁵. Duminică 20 noiembrie 1916, doi jandarmi l-au chemat pe acest ofițer al stării civile la inspectarea fabricii de hârtie și a celorlalte adăposturi din oraș. Acesta precizează: *„am întâmpinat multe greutăți la îndeplinirea sarcinii ce mi s-a dat, am format poliția din cetățeni, am numit primari, consilieri și secretari în toate comunele învecinate orașului. Am îngrijit și procurat cu multă greutate alimentele necesare populației orașului care se înapoiasă în număr destul de mare și care cu toată lipsa suferită au mâncat bine la sărbătorile Crăciunului, am distribuit lemne și făină celor în completă suferință”*¹⁶.

În această atmosferă au apărut neînțelegeri între locuitori, diferite plângeri și furturi de vite, furturile din case luând o mare amploare. Ofițerul stării civile menționa că pretențiile autorităților germane au devenit imposibil de executat, atât

¹⁵ Idem, dosar 48/1916, f. 35.

¹⁶ Ibidem, f. 41.

din cauza timpului aspru de iarnă cât și a mijloacelor de care dispuneau. În aceste condiții, ofițerul stării civile s-a retras din funcție sub pretext de boală, fapt ce a avut loc la 8 decembrie 1916. Jafurile și devastarea caselor au continuat timp de mai multe zile și cu toată energia poliției, compusă din cetățeni notabili, și ajutorul soldaților germani, nu s-a putut înfrâna, fiind numeroase atacurile care erau comise de populația mărginașă a orașului, în special cele de femei însoțite de copii de toate vârstele.

Preotul Ioan Răuțescu, în Monografia Dragoslavele, referindu-se la luptele din această zonă scrie: *„În fiecare noapte, în cele 45 de zile cât s-au împotrivit cu îndârjire avântului sălbatic al trupelor nemțești ... niciunul dintre luptători nu și-au părăsit posturile. Dimpotrivă, femeii și copii veneau pe ascuns în timpul nopții să-și vadă soții și părinții, cărora le aduceau mâncare și tutun. Veneau fără frică, întâmplându-se orice s-ar întâmpla, mânite de dorul de a-și vedea și îmbărbăta pe părinți, soți și frați. Se îmbrăcau în mantale și bonete militare și cu toate măsurile de pază, străbăteau în tranșee unde se găseau ai lor”*¹⁷.

Apreciind faptele de arme ale Grupului Nămăești, Alexandru Averescu spunea: *„Pozițiunile pe care le părăsește grupul Nămăești pe care a știut să le apere timp de o lună cu îndărătnicie și bravură, mai presus de orice laudă, împotriva unui dușman îndrăzneț și înzestrat cu toate mijloacele moderne puternice, pe care experiența de doi ani de zile l-a învățat să le întrebuințeze cu toată dibăcia închipuită. Îmi fac o adevărată datorie a exprima mulțumiri pentru vitejia desfășurată de pozițiunile din jurul punctului al cărui nume îl poartă, de care vom avea întotdeauna dreptul să vorbim cu mândrie”*¹⁸.

În atacurile germane din perioada septembrie – decembrie 1916 asupra orașului Câmpulung Muscel au murit 7 câmpulungeni și au fost mulți răniți. Luptele din această zonă au fost destul de grele, mărturie a lor stând astăzi Mausoleul de la Mateiaș – Valea Mare, ridicat în cinstea curajului și eroismului soldaților români căzuți în toamna anului 1916 în zona Rucăr, Dragoslavele, Valea Mare.

¹⁷ Ioan Răuțescu, *Dragoslavele* (Monografie premiată de Academia Română), Tipografia și Librăria Gh. N. Vlădescu, Câmpulung, 1937.

¹⁸ Mareșal Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din războiu (1916 – 1918)*, Ediția a treia, Ed. Cultura Națională, București, 1992.

**DR. AUREL STOIAN, DELEGAT AL COMITATULUI FĂGĂRAȘ
LA MAREA UNIRE**

EMIL STOIAN
Brașov

**DR. AUREL STOIAN, DÉLÉGUÉ DU COMITAT FĂGĂRAȘ Á L'ANSSEMBLÉ
NATIONALE D'ALBA IULIA
RÉSUMÉ**

Pays de Făgăraș, l'âtre de romanité et berceau de notre spiritualité, a vibré avec tout notre peuple pendant les grands moments historiques.

Dans ce contexte, nous présentons le profil historique et les mérites du dr. Aurel Stoian, délégué du Comitât Făgăraș á l'Anssemblé Nationale d'Alba Iulia.

Pendant la période de la lutte pour la Grande Unifications de 1 December 1918, les mérites des habitants du Comitât Făgăraș sont vraiment remarquable.

Cuvinte cheie: dr. Aurel Stoian, delegat, comitat Făgăraș, Marea Unire.

Mots – clés: dr. Aurel Stoian, délégué, comitat Făgăraș, Grande Unifications.

Peste câțiva ani vom aniversa un secol de la înfăptuirea actului măreț al Unirii din 1 Decembrie 1918, prilej de exprimare a recunoștinței și sentimentelor de mândrie națională, dar și de pioasă aducere aminte a celor care au înfăptuit visul de aur al poporului nostru.

Este o datorie de mare onoare și importanță istorică să răspundem la întrebarea: Cine au fost acei ce au făurit Marea Unire ?

Pentru zona Făgăraș – Bran, în documente și în istoriografie este consemnat că dr. Aurel Stoian din Bran a fost ales ca președinte al Consiliului Național Român al comunelor brănene ¹, a condus delegația Branului la Alba Iulia ² și a fost delegat

¹ *Amintiri dr. Aurel Stoian. Marea Adunare Națională din 1 Decembrie 1918 din Alba Iulia*, mss., Bran, 1968 (copie în colecția autorului); manuscrisul a fost publicat de Emil Stoian: *Participarea brănenilor la Marea Unire*, în „Cumidava”, XXVI, Brașov, 2003, pp. 164 – 166; *Itinerariul delegației Branului la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918*, comunicare la Sesiunea de comunicări științifice, Brașov, 22 – 23 noiembrie 2001.

din partea Comitatului Făgăraș, Cercul Electoral Tohanul Vechi, fiind „autorizat a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Națională Română ce se va convoca prin Consiliul Național Central Român, în numele tuturor românilor (...)”³.

Cu riscul inerent al subiectivismului, în calitate de nepot și confident apropiat al dr. Aurel Stoian, fac mărturisirea că în pofida meritelor, cât și personalității sale de excepție, în mod inexplicabil o pată de umbră și tăcere, poate și de ingratitudine, au estompat profilul său istoric.

Știm că strămoșii săi pe linie paternă s-au stabilit, cu sute de ani în urmă, în zona Săcele, Brașov, și de aici au ajuns în părțile Branului, ca economi de oi și comercianți.

Tatăl viitorului dr. Aurel Stoian, pe numele său Ioan (1837 – 1922), a fost dat la școală și a urmat cursurile Liceului „Johannes Honterus” din Brașov, fiind cunoscător a mai multor limbi străine.

Pe linie maternă provenea dintr-o familie de grăniceri stabiliți în Tohanul Vechi. Astfel, prima generație cunoscută este cea a căpitanului Lange, ofițer în Batalionul II grăniceri, cu domiciliul în Tohanul Vechi, care a murit împreună cu 35 de ostași grăniceri români în 12 – 13 martie 1792, în luptele de la Graubünden (Elveția).

George, fiul căpitanului Lange, a rămas în Tohanul Vechi ca ofițer grăniceresc și învățător, iar din căsătoria sa cu Francisca a rezultat o fiică, Rafira Lange.

La rândul său, Rafira Lange (Fanny) (1823 – 1892) s-a căsătorit în 1838 cu învățătorul Ioan Banciu, născut în 1818, originar din Orlat, ofițer de grăniceri; cu el a avut două fiice, Elisabeta și Lucreția.

² Titus Hașdeu, *Branul poartă în Carpați*, Ed. Albatros, București, 1979, pp. 124 – 125; Florea Marin, *Medici transilvăneni participanți la Marea Adunarea Națională din 1 Decembrie 1918, de la Alba Iulia*, în „Almanahul Sănătății 1986”, Ed. Medicală, București, 1986, pp. 121 – 124; E. Stoian, *Portrete din Bran*, Ed. Dealul Melcilor, Brașov, 2002, pp. 260 – 263; Ioan I. Șerban, Dorin Giurgiu, Ionela Mircea, Nicolae Josan, *Dicționarul personalităților Unirii*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2003, pp. 143 – 144.

³ 1918 la români. *Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*, vol. VIII, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 205. * Tom II, p. 713, 715, 717, 719, 721 (cinci exemple).

Elisabeta Banciu, numită de brăneni „Lăngoale” (1842 – 1931), s-a căsătorit cu Ioan Stoian, având împreună nouă copii: Ioan, Cornelia, George, Aurel, Emil, Valeriu, Livia, Maria, **Aurel** ⁴.

Ioan Stoian, în a doua jumătate a secolului al XIX -lea, ajunge primar peste comunele brănene, împrejurare în care îl primește cu multă căldură pe Titu Maiorescu, care îl caracterizează ca „*om prietenos și cu haz*” ⁵.

Fiind fruntaș al localității, om cu știință de carte, dar și vecin cu familia Pușcariu, în decursul timpului a reușit să cultive și să păstreze raporturi de prietenie cu mulți dintre cărturarii acestei familii ⁶.

Viitorul dr. Aurel Stoian s-a născut la 25 aprilie 1886, la Bran, ca fiu al primarului Ioan Stoian. Având casa în apropierea castelului Bran și-a petrecut mult timp jucându-se prin bătrâna fortificație medievală și pădurile ce o înconjoară; astfel s-a împrietenit cu băiatul ultimului castelan Rethy Imre ⁷.

Bătrânii localității spuneau că primarul Ioan Stoian nu era om bogat, dar s-a luptat să-și dea copiii la școală și astfel familia sa a ajuns puternică ⁸.

Aurel Stoian urmează primele patru clase în localitatea natală. După terminarea școlii primare, fiind elev silitor, este îndrumat să urmeze prestigiosul Gimnaziu Român Gr. – Ortodox „Andrei Șaguna” din Brașov ⁹.

Deși era premiant – spunea că „*eram mai deștept decât trocarii*” –, este nevoit să urmeze ultimile patru clase de gimnaziu la Sfântu Gheorghe ¹⁰, pentru a se perfecționa în limba maghiară și a putea continua studiile.

Încă din studenție s-a implicat în viața localității natale, fiind model și competent sfătuitor al oamenilor. A participat la multe adunări populare din zona sa, inclusiv la adunările și manifestările ce au avut loc sub egida ASTREI ¹¹.

⁴ Genealogia dr. Aurel Stoian a fost stabilită în baza arhivei familiei.

⁵ Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. II (1881 – 1886), Ed. Librăriei SOCEC & Co.S. A., București, 1937, pp. 16, 66 – 67.

⁶ Ioan Turcu, *Excursiuni în Munții Țerei Bârsei și ai Făgărașului*, Brașov 2012, pp. 30 – 35.

⁷ Amintirile sale din această perioadă se găsesc în colecția autorului. Vezi E. Stoian, *Regina Maria în amintirile Branului*, Ed. Marist, Baia Mare, 2012, pp. 62 – 72.

⁸ Inf. Iosif Anganu, Bran – Șimon, 1980.

⁹ E. Stoian, *Regina Maria în amintirile Branului*, pp. 62 – 63.

¹⁰ Vezi diploma: „*Gymnasiumi érettségi bizonyítvány*”, nr. 21 din 29 iunie 1905, copie în colecția autorului.

La înmormântarea Cavalerului Ioan de Pușcariu, care a avut loc în Bran, la 28 decembrie 1912, alături de un auditoriu extrem de important, participă și Aurel Stoian: „În fine mai vorbește dl. student în medicină Aurel Stoian în numele miilor de studenți români, cărora li s'a făcut posibilă terminarea studiilor, prin stipendiile primite din fundațiunea Gozsdu și aduce mulțămire ilustrului prezident al comitetului fundațiunei trecut acum într-o lume mai fericită”¹².

Obținerea diplomei de doctor în medicină a constituit un mare succes și a găsit ecou în epocă: „De la Universitatea din Budapesta. Cu data de ... ni se scrie: Tînărul student în medicină, dl. Aurel Stoian, originar din Bran, a trecut zilele acestea, cu succes «bun», rigoroasele prescrise după legea cea nouă la Facultatea de Medicină din Budapesta. Tînărul rigorosant este fiul cel mai mic al harnicului proprietar Ioan Stoian, care și-a crescut familia atât de bine. Fiul cel mare și-a luat doctoratul în filozofie și filologie la Facultatea din Lipsca și de prezent e profesor în Tulcea; cel mezin în anii trecuți și-a luat doctoratul în medicină și de prezent e medic de cerc cu bun renume în Ilva – Mare (Mărgărint)”¹³.

După terminarea studiilor la Budapesta și Viena, obține, în 1913, titlul de doctor în medicină al Universității din Budapesta¹⁴.

Izbucnirea primului război mondial face ca în perioada 1914 – 1917 să funcționeze ca medic militar pe front în Polonia, Serbia, Muntenegru, Fiume, în Pusta Maghiară¹⁵.

¹¹ George Ranetti, *O serbare ardelenescă*, în „Furnica”, VII, nr. 49/11.08.1911; E. Stoian, *Din Branul de altădată*, în „Pro Bran”, IX, nr. 5 – 7, mai – iunie 2013.

¹² Ioan Cavaler de Pușcariu, *Notițe despre întâmplările contemporane*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1913, p. 132.

¹³ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 133/1907, apud Ioan Popa, *Citim în „Gazeta Transilvaniei” de-acum 100 de ani*, în „Foaie pentru minte inimă și literatură”, 21 – 22 iulie 2007. Prof. dr. Ioan Stoian (1875 – 1927), filolog, studii la Bran, Liceul „Andrei Șaguna”, doctor în litere la Leipzig, licențiat și la București, profesor și director la mai multe licee: Tulcea, Turnu Măgurele, Craiova, Bran; vezi E. Stoian, *Portrete din Bran*, p. 269. Dr. George Stoian (1878 – 1911), medic cercual în Bran, medic – locotenent în rezervă.

¹⁴ Vezi Diploma Universitas Hungarica, 23 decembrie 1913.

¹⁵ Vezi Carnet nr. 92 al ofițerului de rezervă Stoian Aurel, medic căpitan, Compania 7 sanitară Sibiu.

Contactând tifos exantematic, fiind în linia întâi pe frontul din Galiția, ajunge pentru tratament și refacere să fie internat la Viena, de unde i se adresează soției, aflată la părinți în Fălticeni:

„Dr. Stoian Palffi spital Wien – 15 V 1915

Dragă Sylvie !

Sunt pe deplin mulțumit cu starea mea sanitară și sperez ca în curând voi fi pe deplin bine încât peste trei săptămâni voi fi pe câmpul de luptă.

Cu mult drag Aurel”¹⁶.

În continuare este medic militar în zona Blaj, Brașov. În acest context, între 1917 – 1918 devine comandant al Spitalelor militare din Brașov și Timișul de Jos.

În perioada în care locotenent dr. Aurel Stoian era comandant al Spitalului Militar Brașov, l-a avut ca subaltern pe sublocotenent dr. Iuliu Hațeganu (viitorul creator de școală medicală transilvăneană)¹⁷, care după Marea Unire l-a chemat la Universitatea din Cluj, dar dragostea pentru locurile natale și familie au fost mai puternice, el stabilindu-se pe meleagurile natale, la Bran.

Climatul geostrategic și politic existent la sfârșitul primului război mondial a asigurat un nou context revoluționar, iar setea de libertate, dreptate socială și dorința de emancipare a populației asuprite au creat condițiile organizării populației românești din Transilvania, proces ce a culminat cu formarea Consiliului Național Român Central și organizarea pe acest teritoriu a consiliilor (sfaturilor) și gărzilor naționale.

Avântul eliberator a cuprins și aria Plasei Bran – Zărnești din Comitatul Făgăraș. În aceste condiții nou create, la 11 noiembrie 1918 localnicii împreună cu cei întorși de pe front, deținuții politici eliberați, conduși de preoți, au atacat cazarma de jandarmi din Moeciu de Jos, eliberându-i pe cei închiși. Bucuria a fost de nedescris, autoritățile fiind silite să părăsească sediul și localitatea. Manifestațiile publice care au urmat au fost caracterizate de un entuziasm debordant, iar populația

¹⁶ Copie a scrisorii în colecția autorului.

¹⁷ Fotografie în arhiva Dr. Aurel Stoian. Vezi și Fl. Marin, *op. cit.*, p. 123.

și-a exprimat cu hotărâre voința de a se uni cu „Țara” și s-a strigat „Trăiască România Mare”¹⁸.

La 5 noiembrie 1918 s-a constituit Consiliul Național Român al Comunelor Brăne, care a fost validat două zile mai târziu de reprezentanții celor zece comune ale Branului. Adunările s-au ținut la *Căncelării* (clădirile administrative ale comunelor brăne) și în casele comerciantului Ioan Munteanu, peste drum de poșta veche, clădiri supravegheate de jandarmii unguri¹⁹.

Ca președinți ai Consiliului Național Român din zona Bran au fost aleși dr. Iosif I. Pușcariu și dr. Aurel Stoian, iar ca și comandant al gărzilor naționale s-a ales prin aclamațiune unanimă sublocotenent Ovidiu Popovici și sergent Iacob Flucuș, ca soldat. În Consiliul Național Român din Bran au mai fost aleși ca secretar ing. Nicolae Boboc și membrii Ioan Munteanu, Emil Popovici, Ovidiu Popovici, Ioan Iosif Pușcariu, Iosif Goganu.

Sublocotenentul Ovidiu Popovici are meritul de a face cunoscut locuitorilor însemnătatea și meritele gărzilor naționale, cât și de a fi adresat apelul de organizare și funcționare a acestora²⁰.

În cadrul solemnității de sfințire a drapelului și a depunerii jurământului, în prezența a 2.000 de oameni, tricolorul a fost înălțat în vârful turnului de observare al Castelului Bran²¹.

Potrivit raportului adresat de vice-comitele de Făgăraș, locuitorii din plasa Bran „nici nu vor să audă de dispozițiile ministrului de război, fac ce vor ei”, fapt

¹⁸ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov (în continuare, SJAN Brașov), *Fond Subprefectura Făgăraș*, doc. 1.154/1918; Ioan Mândrea, *1918 în Țara Făgărașului*, în „Cumidava”, XII/1 (1979 – 1980), Brașov, 1980, p. 295; Ioan Vlad, *Brașovul și Marea Unire*, Ed. Dacia Europa Nova, Brașov, 1996, p. 213.

¹⁹ Inf. dr. Aurel Stoian și ing. Nicolae Boboc.

²⁰ Arhivele Naționale București, *Fond Consiliul Dirigent*, Dosar 19/1918, f. 102; în *1918 la Români, Documentele Unirii*, vol. VII, pp. 216 – 217.

²¹ *Glasul Ardealului*, I, nr. 32/6(19) decembrie 1918; Luana Popa, *Constituirea și activitatea Consiliilor (Sfaturilor) și a Gărzilor naționale Române din actualul Județ Brașov (1918 – 1919)*, în „Cumidava”, XIV, Brașov, 1990, p. 221.

pentru care se solicită mărirea numărului de jandarmi. Dar în scurt timp, la 19 noiembrie, prim-pretorul plasei Bran și ajutoarele sale părăsesc zona ²².

În concordanță cu apelurile Consiliului Național Român și cu cerințele obiective ale momentului, în comitatul Făgăraș, în urma unor adunări populare entuziaste, au fost aleși deputații (delegații) pentru Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918.

Considerăm că alegerea lor s-a făcut potrivit unor principii democratice și progresiste pentru acel timp, urmărindu-se să fie reprezentați la Adunarea Națională diverse categorii sociale de pe întreg teritoriul transilvan. Astfel, găsim brăneni pe diversele liste ²³ :

- meseriași, comercianți, industriași: *Nicolae Boboc* din Predeal (astăzi Predeluț) și *Ioan Munteanu* din Bran;

- gărzi naționale Bran: *sublocotenent Ovidiu Popovici* și *sergent Iacob Flucuș*;

- din partea comitatului Făgăraș, circumscripția Tohanul Vechi: *Dr. Aurel Stoian* ²⁴.

În urma ședinței Consiliului Național Român și a Gărzii Naționale din cele zece comune ale Branului, din 12/25.11.1918, se stabilesc delegații autorizați a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Națională Română. Credenționalul este semnat de *președinții Dr. Iosif I. Pușcariu și Dr. Aurel Stoian*, de *notar Nicolae Boboc*, precum și de *bărbați de încredere: Ioan Boboc, Dionisie Stan, Ioan Boș, Ioan Marian, Gheorghe Cojan, Neculai N. Clinci, Moja M. Miron, indescifrabil, Nicolae Pivaru* ²⁵.

În cadrul adunărilor ținute la Bran, profesorul Silviu Țeposu prezintă importanța evenimentelor în curs de desfășurare, rolul Consiliului Național Român și

²² SJAN Brașov, *Fond Subprefectura Făgăraș*, Doc. 11.742, 4.428, 11.068/1918; I. Mândrea, *op.cit.*, p. 295; I. Vlad, *op. cit.*, p. 213.

²³ I. Mândrea, *op. cit.*, p. 279.

²⁴ *1918 la Români. Documentele Unirii*, vol. VIII, p. 204, 205, 207.

²⁵ Arhivele Muzeului Unirii Alba Iulia, *Fond Documentele Unirii*, vol. I, pp. 787 – 789, 791, vol. II, p.723; Gheorghe Unc, Augustin Deac, *Gărzile Naționale Române din Transilvania*, Ed. Militară, București, 1979, p. 150, 179.

a gărzilor naționale, îndemnând populația la ”*bună înțelegere și liniște*”, vorbirea sa având darul să însuflețească auditoriul ²⁶.

La rândul său, dr. Aurel Stoian propune înființarea unei secții sanitare ²⁷, fapt ce îl va materializa cu eforturi personale curând, prin înființarea la Bran a spitalului Plasei Bran – Zărnești ²⁸.

Delegația Branului a fost condusă de dr. Aurel Stoian, ce fusese ales primul pe lista cercului electoral Tohanul Vechi, comitatul Făgăraș.

În ședința Consiliului Național Român Bran din 6/19 noiembrie 1918, în prezența reprezentanților celor zece comune brănene, dr. Aurel Stoian face propunerea ca toți membrii Consiliului Național Român să depună jurământul de credință, să se cumpere un steag tricolor și să se facă sigiliul consiliului cu inscripția **Consiliul Național Român Bran** și de asemenea ca fiecare comună să se aboneze la ”Glasul Ardealului” și ”Românul”, în mai multe exemplare ²⁹.

Interzicerea dreptului legitim de a avea un steag tricolor este reliefată și în *Cronica Bisericii Sfântul Nicolae din Șimon*: „*Entuziasmați – beți de bucurie și de mândrie națională am dispus tragerea clopotului la biserică, arborarea steagului – mândrului nostru steag tricolor procurat în 1916, în ziua de 20 August, din Ploiești și ascuns în podul bisericii pe boltă, sub țigle, în zilele pline de urgie și întristare venite peste noi prin retragerea armatei române (...). Acest steag (...), spre marea mea bucurie, a fost singurul steag în Bran, care a fâlfîit mândru și victorios – purtat de bravii mei parohieni*” ³⁰. Această însemnare făcută de bătrânul preot Aron Ioan Moșoiu, din satul Șimon, este un argument în plus că eforturile și aspirațiile tânărului, pe atunci, dr. Aurel Stoian erau în concordanță cu măreția timpurilor.

Documentul care atestă în mod fidel și sintetic alegerea dr. Aurel Stoian ca delegat oficial al comitatului Făgăraș la Marea Adunare Națională Română de la

²⁶ 1918 la Români, vol. VII, p. 217.

²⁷ Ibidem.

²⁸ I. Moșoiu, op. cit., p. 95.

²⁹ 1918 la Români, vol. VII, pp. 417 – 418.

³⁰ Preot Aron Ioan I. Moșoiu, *Cronica Bisericii Sfântul Nicolae din Șimon*, mss., pp. 87 – 88.

Alba Iulia este *Procesul verbal* dresat în Adunarea electorală a cercului electoral Tohanul Vechi din comitatul Făgărașului, la 12/25 noiembrie 1918:

„1918, noiembrie 12/25, Tohanul – Vechiu (cerc electoral)

Proces verbal

(Sigiliul: Sfatul național român din Țara Bârsei – n.n.).

Luat în Adunarea electorală a cercului electoral Tohanul – Vechiu din com[itatul] Făgărașului, ținută în Tohanul – Vechiu la 12/25 nov. 1918.

Prezident: Moise Brumboiu protopop.

Notari: Dr. Ilariu Hoadrea, avocat, George Hamzea, paroch.

Prezidentul dă cetire ordinului venit de la Consiliul Central Național Român, prin care se ordonă alegerea urgentă alor 5 delegați la Marea Adunare Națională Română, care va fi convocată în scurt timp. Constată, că publicarea alegerii de azi s-a vestit de cu vreme în toate comunele din cerc. Salută pe alegătorii prezenți și îi provoacă să denumească 2 bărbați de încredere.

Se numesc de atari prin aclamațiune unanimă D[om]nii Ioan Pușcariu, preot, și Ioan Vodă, notar.

*Președintele pune la ordinea zilei alegerea al celor 5 delegați, prin aclamație unanimă au fost aleși următorii D[om]ni: 1. **Dr. Aurel Stoian, medic**, 2. Pompiliu Dan, dir[ector] Școlar, 3. Aron Pană, măestru rotar, 4. Spiridon Boita, cand[idat de] adv[ocat], 5. Nicolae Râmbețiu.*

Aleși din partea Românilor din acest cerc cu vot universal ca delegați ai cercului electoral Tohanul – Vechiu îndreptățiți și îndatorați a lua parte cu vot decisiv în Marea Adunare Națională Română convocată din partea Consiliului Central Național Român pe ziua de 18 nov. St. V. /1 Dec. st. nou în Alba Iulia și la adunările, cari eventual le va convoca în decursul anului următor.

Presidiul dispune, ca în urma acestei enunțări presidial aleșii deputați să fie prevăzuți cu Credenționale, iar o parte a acestui proces – verbal să se trimită imediat Consiliului Central Național Român.

Spre știre.

Despre ce luându-se acest Proces – verbal în două părți, dintre cari unul să va păstra la Consiliul Național Român din fruntea Comitatului, actul de alegere să încheie la oarele 4 p.m.

D.c.m.s.

Moise Brumboiu

*prezidentul adunării
electorale*

George Hamsea

not[arul] adunării naționale

Dr. Ilariu Hoadrea

Notarul adunării electorale

Ion Pușcariu

Ioan Vodă

bărbați de încredere”³¹.

În urma desemnării în unanimitate și cu aclamațiune a delegaților acestui cerc electoral, au fost eliberate credenționalele:

„CREDENȚIONAL

*Subsemnații adevărim că în cercul electoral al Tohanului Vechi din Com[itatul] Făgărașului s-au ales azi ca delegați ai acestui cerc electoral D[om]nii: **Dr. Aurel Stoian** din Bran, 2. Pompiliu Dan din Zernești, 3. Aron Pană din Zernești, 4. Spiridon Boita din Tohanul Vechi, 5. Nicolae Râmbeș din Poiana Mărului prin aclamațiune unanimă.*

Drept ce sus numiții delegați sunt prin aceasta autorizați a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Națională Română ce se va convoca prin Consiliul Central Național Român, în numele tuturor românilor din acest Cerc Electoral și la

³¹ 1918 la români, vol. VIII, pp. 709 – 711; vezi și facsimilele nr. 389 – 391.

alte Mari Adunări Naționale Române cari eventual o să mai fie convocate în decursul anului acestuia ori în anul următor, și a contribui cu votul lor la decidera asupra sorții viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria și Banatul Timișan. Dat din Colegiul Electoral al cercului electoral Tohanul Vechi ținut în ziua de 12/25 Novembre 1918.

Moise Brumboiu, protopop president, Dr. Ilariu Hoadrea, notar, George N. St. Runceanu, Dr. Victor Cutean, Nicolae Butta, Ioan Avram, Nicolae Boboc, Emil Popoviciu, Ion V. Perșoiu, George Grozea, bărbați de încredere din comune”³².

Cu mândrie firească, dar și cu respectul cuvenit unui lucru sacru, dr. Aurel Stoian mi-a povestit ades drumul făcut de delegația Branului la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918. Pentru o mai fidelă prezentare a mărețului eveniment, citez din amintirile sale: „În urma adunărilor populare ținute în localitățile plasei Bran – Zărnești, ce aparțineau de județul Făgăraș, am fost desemnat ca delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, pentru a vota unirea Transilvaniei cu România.

La Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1918 am fost prezent ca delegat al Județului Făgăraș reprezentând Plasa Bran – Zărnești, respectiv cele 10 comune brănene, Zărnești, Tohanul Vechiu, Tohanul Nou, Poiana Mărului, Holbav.

Înainte de 1 Decembrie 1918 cu o săptămână, s-a ținut o mare adunare în Zărnești a gărzilor comunale din comunele sus menționate care au ales delegatul lor pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Am fost 3 candidați. Am fost eu ales, demobilizasem numai atunci cu câteva zile, eram încă în uniformă.

O campanie deosebită mi-a făcut, în adunările de alegeri, farmacistul Iancu Nan din Zărnești.

Se formase însă peste tot Gărzile Naționale. În comunele brănene, în Bran era Consiliul Național care le dirija. Am fost ales Președintele Consiliului Național Român Bran. Posed încă Biletul de legitimație.

³² Ibidem, p. 205; vezi și facsimil nr. 392.

După alegerea mea ca delegat am primit îndrumarea să merg la Alba – Iulia conducând o delegație formată din cetățeni din plasă care doresc a participa la Adunare.

Au mers cu mine Ioan Munteanu din Bran, Nicolae Boboc secretarul Consiliului Național din Bran, Iacob Flucuș șeful Gărzii Naționale Sohodol, Ion Moja sergent Sohodol, Ioan Zichil, Președintele Gărzii Naționale Moeciu de Jos, locotenent Ovidiu Popovici, locotenent Emil Popovici, Ioan Clinciu din Zărnești.

În Brașov a fost ales ca delegat protopopul Saftu care a condus o mare delegație de brașoveni din Schei. El a organizat și plecarea noastră din Brașov spre Alba Iulia cu un tren special. Noi am plecat cu o zi înainte de ținerea Adunării.

Erau vremuri grele, ca la sfârșitul unui război devastator, circulația trenurilor era dezorganizată și se călătorea anevoios. Astfel, am fost nevoiți să căutăm o locomotivă și să împingem niște vagoane ca să formăm un tren pentru Alba Iulia. Ajutor deosebit am primit din partea mecanicului Fluieraș.

Drumul era greu și a durat mai mult de zece ore. În timpul prânzului trenul s-a oprit pentru ca fiecare să poată mânca în tihnă merindele puse de acasă. Pe durata staționării ne-am împrietenit cu mecanicul și am ajuns în locomotivă. Văzându-i truda, l-am ajutat să arunce cărbuni în arzător. Am împărțit împreună merindele din traistă, petrecând clipe de noapte.

Pe întreg drumul prin sate erau și gărzi străine maghiare și săsești. Prin sate, prin gări erau numai împușcături, căci soldații după capitularea Armatei austro – ungare veneau acasă înarmați. Noi nu ne arătam la ferestrele trenului, iar prin gări eram culcați în tren la podea. Mergeam însă cântând.

Ajunși în gara Alba Iulia, ni s-a spus să căutăm locuință căci orașul este deja plin. Erau oameni veniți din tot Ardealul și era greu să găsești loc să dormi, mai ales că ninsese puțin și era frig.

Ne-am adăpostit totuși la marginea orașului, într-o moară părăsită. După ce am mâncat, am făcut o preumblare pentru a afla locul și ora Marii Adunări.

Orașul era foarte aglomerat, era lume multă, majoritatea erau în costume naționale românești, dar puteai să vezi însă și țărani ce purtau câte o manta

militară, așa cum le-a rămas de pe front. Răsuna orașul de cântece. Se cânta "Deșteaptă-te române".

Toți aveam mâncare de acasă, ouă și slănină și eram înarmați cu revolvere. Eu eram în uniformă austriacă de medic.

După ce am mâncat ne-am dus în oraș spre Cetate. Ne țineam de mână prin aglomerație.

Întâmplător pe drum ne întâlnim cu un căpitan. O mare bucurie pe noi. Era **Cornel Cozma** din Bran, comandantul Garnizoanei Alba Iulia. El era îmbrăcat în uniformă frumoasă cu epoleți de căpitan și făcea parte dintre puținii ofițeri ce umblau pe străzi. Ajunsesse unul din comandanții gărzii orașului. Auzind unde vrem să rămânem peste noapte, ne-a invitat să stăm în biroul său. În acest fel delegația Branului a dormit pe saltele militare în clădirea din Cetatea Alba Iulia. Tot aici, într-o clădire vecină s-a ținut Marea Adunare.

Prin oraș mii de oameni, strigăte și cântece. În afară de oraș se auzeau multe împușcături.

Parcă văd orașul, cuprins în acele zile istorice de manifestări de bucurie și entuziasm patriotic nemaîntâlnit. Se cânta "**Deșteaptă-te române**", „**Hora Unirii**", "**Pe al nostru steag e scris unire**", peste tot se auzeau urale de bucurie, oamenii își azvârleau căciulile în sus.

Îmi aduc aminte că am fost desemnat să fac parte și din corpul de medici care deserveau această adunare și purtam pe lângă banderolă și însemnele de medic.

În dimineața lui 1 Decembrie ne-am îndreptat spre Sala Unirii, dar în fața ușilor era o mulțime entuziastă de care nu puteai să treci. Totuși, cu greu, urcând pe fereastră, am reușit să intru în Sala Marii Uniri pentru a-mi da semnătura.

Marea adunare a fost deschisă de bătrânul Ștefan C. Pop de Băsești care se ținea bine deși era bolnav. După el a vorbit Vasile Goldiș care a cetit și Propunerile. Apoi a vorbit Iuliu Maniu.

Trebuia să fi foarte atent ca să poți auzi toate căci erau multe întreruperi de "**Trăiască România Mare**", "**Vrem Unirea**", iar afară în jurul clădirii răsuna văzduhul de "**Deșteaptă-te Române**". Mare însuflețire a fost la sosirea voluntarilor

din Vechiul Regat. Toți purtau niște căciuli foarte mari, căzăcești, și cântau **”Pe al nostru steag e scris unire”**. Strigătele și cântecele ajungeau până la fereastra sălii unde se ținea adunarea. Un moment impresionant a fost atunci când, în jurul clădirii, mii de oameni își aruncau în sus căciulile strigând: **”Tăiască România Mare”, ”Vrem Unirea”**.

Eu, în sală, eram lângă fereastra care era deschisă și vedeam și ce se întâmpla afară.

După adunare au vorbit Ioan Clinci, deputatul Suciu și preotul Dr. Hosu, dar puțin că erau întrerupți. Era o însuflețire mare, unii jucau, alții cântau, alții plângeau de bucurie. Mai ales bătrânii, care strigau **”Visul nostru s-a împlinit”**, stăteau în genunchi își făceau cruce și sărutau pământul.

A fost una din cele mai frumoase zile din viața mea. Uitasem cele îndurate în timpul studiilor la Budapesta și Viena, uitasem că tata și una din surorile sale fuseseră întemnițate la Vacz, pentru vina de a fi primit, în Bran, trupele române eliberatoare cu pâine și sare.

A treia zi am venit tot cu trenul nostru acasă, cântând mereu chiar dacă eram cu toții răgușiți.

Prin gări încetase împușcăurile și erau numai gărzi naționale românești. Eu purtam la braț o eșarfă cu tricolor cu Cruce Roșie spre a fi recunoscut la nevoie ca medic. Eșarfa mi-a dat-o la plecare Protopopul Saftu, președintele Consiliului Național Brașov. Am purtat-o la Alba Iulia.

La întoarcere, am vrut să iau ca amintire ceva de la Alba Iulia. Am găsit o tabachere din lemn la un moș și două tuburi de tun din alamă, pe care le-am adus și păstrat la Bran. Mi s-au recunoscut parțial, mai târziu, aceste merite și am fost decorat cu Medalia Semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România”³³.

³³ Mărturie primită personal de la dr. Aurel Stoian (1886 – 1979), alături de care am stat, în calitate de nepot, până în ultima clipă a vieții – 25 ianuarie 1979. Vezi și *Amintiri Dr. Aurel Stoian. Marea Adunare Națională din 18 Decembrie 1918 din Alba Iulia*, mss., Bran, 1968 (aceste amintiri au rămas în mai multe variante, pe care le dețin în copie, iar o variantă am publicat-o în E. Stoian, *Participarea brănenilor la marea Unire*, pp. 160 – 172.); T. N. Hașdeu, op. cit., pp. 124 – 125; Fl. Marin, op. cit., pp. 121 – 124.

Bucurie și emoție deosebită a creat în rândul participanților venirea voluntarilor români de la Iași, organizați și conduși de brăneanul George Enescu, patriot înflăcărat, căruia pentru calitățile sale i se spunea, în satul natal Peștera, *Ghiță cel Mare* ³⁴.

Cercetând în arhiva de familie am găsit o însemnare marginală, pe un formular de rețetă, ce a fost lipit pe coperta revistei „Magazin istoric”, nr. 11 din noiembrie 1968, lângă imaginea cu Marea Adunare: „*La Alba Iulia în 1918 Dec[embrie] I eram în uniformă austriacă, cu chipiu înalt. În fotografia luată acolo figurez și eu, ofițerul cu guler negru la haină*” ³⁵. Pentru veridicitatea acestei afirmații se poate compara și constata asemănarea cu portretul în ulei existent în incinta casei sale.

După înfăptuirea Marii Uniri, este numit medic șef al județului Trei Scaune.

Pământul strămoșilor săi, dar și al copilăriei, îl atrage mai mult ca orice și îl determină să renunțe la funcțiile și privilegiile obținute, la viața de oraș și o muncă mai ușoară, stabilindu-se la Bran, unde își dedică viața, munca și pasiunea, pentru localitatea natală și oamenii de aici.

După război, ajunge medic la Bran, fiind ales de populația locală care îi cunoștea familia și îi aprecia faptele.

Intervine pe lângă Consiliul Dirigent de la Sibiu, merge personal în audiență la generalul Traian Moșoiu ca să-l ajute pentru a pune bazele unui spital atât de necesar pentru satele plasei Bran.

Rod al eforturilor sale de a ridica Branul din punct de vedere sanitar, economic și cultural, în 1922 începe să funcționeze sub conducerea sa spitalul cu dispensar.

Încă de la început, spitalul se bucura de un renume deosebit și era căutat de locuitorii din plasa Bran – Zărnești. În monografia sa din 1930, profesorul Ioan Moșoiu arăta: „*În centrul Branului e reședința medicului de plasă Doctor A. Stoian,*

³⁴ Inf. Gheorghe Enescu din Bran, n. 1935; vezi și T. N. Hașdeu, *op. cit.*, p. 125.

³⁵ Antetul rețetei: „K. U. K. OBERARZT/ DR. AUREL STOIAN/ FELDSPITAL 817/ Feldpost 170, 191”. Copie în arhiva autorului.

care conduce și spitalul de plasă „Principesa Elisabeta”, Dispensarul de copii „Regina Maria” adăpostit în casele Majestății Sale”³⁶.

Fiind conștient de importanța educării și emancipării populației prin școală, a fost permanent în fruntea elitei care a întemeiat și promovat instituțiile de învățământ în zonă. Astfel, încă de la început a fost membru al comitetului școlar, profesor de igienă și medic al Gimnaziului de Stat Mixt Bran³⁷.

Un capitol deosebit de interesant îl constituie activitatea sa ca medic al Castelului Bran, vizitele și primirile făcute Regelui Ferdinand și Reginei Maria. În calitate de primar mai mult timp, în perioada interbelică, era prezent la toate primirile și plecările regelui și reginei de la Bran, participa la toate evenimentele, inclusiv la diverse reuniuni la nivel înalt.

De asemenea, a fost medic al Reginei Maria și al Principesei Ileana, fiind un bun cunoscător al vieții ce se desfășura la castel³⁸.

Alături de alți fruntași ai Branului – amintim pe cavaler Ioan de Pușcariu, prof. Ioan Clinciu –, a depus eforturi ca localitatea să primească statutul de stațiune climaterică și a militat pentru dezvoltarea turismului.

A făcut parte din diverse asociații care aveau ca scop promovarea regiunii natale în plan edilitar, balnear și turistic. La 14 iunie 1924, se fondează „Secția Bran și alpină a Pietrei Craiului”, în fapt o filială a asociației Turistice „Touring – Clubul României”, care număra peste 50 de membri, avea sediul social în Predeal – Bran și își propunea „Amenajarea turistică a masivului piatra Craiului și dezvoltarea Branului ca centru turistic și climatic”. Printre membrii comitetului a fost și dr. Aurel Stoian³⁹.

Memoria colectivă a zonei a reținut că dr. Aurel Stoian s-a opus introducerii trenului în Bran, deși din ordinul generalului Traian Moșoiu șinele și traversele ajunseseră în gara din Râșnov.

³⁶ Ioan Moșoiu, *Branul și cetatea Branului*, Ed. Asoc. Turing – Clubul României, București, 1930, p. 95.

³⁷ P. Sachelarie, George Babeș, *Anuarul Gimnaziului de Stat Mixt din Bran*, Tipografia Gheorghe I. Gologan, Brașov, 1930, p. 30, 31.

³⁸ E. Stoian, *Regina Maria în amintirile Branului*, pp. 62 – 72.

³⁹ I. Moșoiu, *op. cit.*, p. 78.

Iată ce consemnează preotul Ioan I. Moșoiu din Șimon: „*Exceleanța Sa Dl. Ministru al comunicațiilor Gen. Traian Moșoiu, voește a face tren până la Bran, în care scop inginerii au și început și terminat lucrările. Unii brăneni în frunte cu Dr. Stoian (zis Măcelărescu) în năcaz să nu se facă această înlesnire brănenilor de partid liberal, cu unii Pușcărești au mers la M.S. regina, să o convingă că brănenilor nu le face de lipsă trenul și alte mofturi de ale lor*”⁴⁰.

Motivul invocat de cel care iubea farmecul localității natale a fost simplu: „*trenul strică aerul și tulbură liniștea*”. Astăzi, când zona este ferită de dezavantajele unor distrugeri ale industrializării, acest fapt este apreciat la justa lui valoare și este etichetat de prof. univ. dr. ing. Nicolae Boș ca un prim exemplu de politică ecologică⁴¹.

De activitatea și eforturile sale sunt legate multe din realizările Branului: declararea Branului ca stațiune climaterică, transformarea și amenajarea izlazului în parc, pavarea cu piatră a drumurilor centrale, consolidarea cu diguri a malurilor Pârului Turcu, prima captare de apă potabilă, prima canalizare, amenajarea păstrăvăriei și construirea casei de vânătoare, ființarea Bisericii ortodoxe din Bran centru⁴².

În decursul timpului îndeplinește numeroase funcții cu profil obștesc și de stat: primar al comunei Bran – Poarta⁴³; medic director al Spitalului Bran; deputat sinodal în Mitropolia de la Sibiu; paznic public de pescuit și vânătoare peste Ardeal și Banat; inspector școlar sanitar peste Ardeal, Banat și Maramureș; președinte al Comitetului bisericesc al plasei Bran; președinte al Comitetului școlilor primare Bran; președinte al Comitetului școlii de meserii Bran; președinte al Societății de pescuit Bran; președinte al Societății de vânătoare Bran; președinte al Oficiului de turism Bran; președinte al ASTREI culturale din comunele brănene; medicul

⁴⁰ Preot A. I. I. Moșoiu, *op. cit.*, p. 118.

⁴¹ Prof. univ. dr. ing. Nicolae Boș dă ca exemplu studenților săi această faptă ecologică a dr. Aurel Stoian din Bran.

⁴² Dr. Aurel Stoian, *Biserica greco – ortodoxă Bran*, mss., Bran, 1977; Mircea Reit, *Scurtă monografie a satului Poarta Bran*, în „Țara Branului”, Buletin nr. 26/august 1998, p. 2.

⁴³ *Regulament pentru taxe și impozite comunale*, în „Monitorul Ținutului Bucegi”, II, nr. 27, 6 iulie 1939, pp. 1190 – 1191.

Castelului Bran, primar al Stațiunii Climaterice Bran; comandant al Spitalului Militar Z. I. 158 în timpul celui de al doilea război mondial.

Pentru meritele sale, în cursul vieții a primit mai multe decorații: *Signum laudis*, *Crucea Roșie*, *Crucea de Aur cu coroană și săbiile* (*Goldenes verdienstkreuz mit Krone und Schweren*), *Crucea Trupa Carol* (*Karl Truppen Kreuz*, conferită după cel puțin un an în prima linie a frontului în primul război mondial, *Crucea meritul sanitar cl. I*, *Crucea Regina Maria cl. a II -a* (în cel de al doilea război mondial). În 1957, primește *Diploma de aur a Facultății de Medicină din Budapesta*, iar în 1969 primește *Medalia semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România 1918 – 1968*.

Personalitatea sa impresionantă, profilul intelectual deosebit, poziția în și rolul pe care l-a jucat în viața Branului acelor timpuri, sunt câteva din argumentele care ne fac să înțelegem că adesea dr. Aurel Stoian primea și se întâlnea cu numeroase personalități.

Nu putem să facem o prezentare exhaustivă a acestor întâlniri, dar pentru a ilustra acest aspect din viața sa, amintim doar câteva dintre ele.

La Bran este vizitat de mai multe ori de I. P. S. S. Mitropolitul Nicolae Bălan, „care îmi era bun prieten, coleg la Universitatea din Budapesta, unde ne întâlneam foarte des la Societatea Petru Maior și jucam șah (...)”⁴⁴.

Îl primește pe prof. univ. dr. Petre P. Negulescu, fost ministru al învățământului⁴⁵, este vizitat și-l însoțește la pescuit pe Valea Moeciului pe Mihail Sadoveanu⁴⁶, îl găzduiește pe Mihail Sebastian⁴⁷.

Din lungul șir a celor care i-au trecut pragul amintim: Regina Maria, Principesa Ileana, pictorița Elena Popeea, arhitectul Curții regale, Karol Lieman, Vasile Voiculescu, prof. Ioan Clinciu, G. Popa – Lisseanu, Sextil Pușcariu, Alexandru I. Lepedatu, deputatul ing. Ion Ionică, actrița Silvia Popovici, chirurgul

⁴⁴ Dr. A. Stoian, *op. cit.*

⁴⁵ Mardare Mateescu, *Evocări: P. P. Negulescu*, în „Symposion”, nr. 1/iulie 1990, p. 46.

⁴⁶ Ștefan Petraru, *Itinerare sadoveniene inedite. Pasiuni transilvănene*, în „Orizontul”, decembrie 1977, p. 15; E. Stoian, *Mihail Sadoveanu la Bran*, în „Vacanțe la țară”, I, nr. 7, iulie 2004, pp. 26 – 27.

⁴⁷ Mihail Sebastian, *Jurnal 1935 – 1944*, Ed. Humanitas, București, p. 166.

prof. univ. dr. Alexandru Pop, prof. univ. dr. doc. Emil Țeposu, prof. univ. dr. doc. Eugenia Mihalca, născută Băncilă, prof. univ. dr. doc. Cornel Cărpinișan, prof. univ. dr. doc. Liviu Popoviciu, general Aurel Locusteanu, prof. dr. Ioan Moșoiu, prof. univ. dr. Vasile Ciurea, prof. dr.. Emil Micu și mulți alții.

La 6 iulie 1945, sistemul de propagandă al noului regim, prin ziarul de stânga „Poporul” îi fabrica acuzații nefondate și cel puțin hilare ⁴⁸.

Sfârșitul celui de al doilea război mondial a creat condițiile favorizante procesului de schimbare pe criterii staliniste în plan politic, social și economic, iar măsurile luate de regimul instalat după 1945 încep treptat, dar sigur, să-și trimită tentaculele și să producă efectele nefaste până în cele mai ascunse unghere ale societății.

Exponent al generației Marii Uniri, dr. Aurel Stoian a trebuit să înfrunte toate persecuțiile sistemului totalitar. Fără a putea să prezentăm cele îndurate, ne limităm să amintim succint câteva dintre ele.

Îmi amintesc cum, cu ochii în lacrimi, îmi arăta locul de unde și-a aruncat cărțile din bibliotecă pe apa Turcului: „*Erau cărți și reviste pe care le strânseam o viață întreagă. Să fii păstrat măcar opera lui Nicolae Iorga (...)*” ⁴⁹.

A urmat perioada în care i s-a naționalizat casa, deși era salariat de stat, nu avea afaceri, iar averea o dobândise prin moștenire, nu ca exploatator ⁵⁰.

În aceeași manieră și de aceeași inspirație, a venit și ordinul prin care a trebuit să părăsească localitatea și să îndure calvarul evacuării la Fălticeni. Înfruntând cu tenacitate anii de pribegie, reușește să găsească un post de medic de întreprindere la Tohanul Vechi și apoi la Spitalul Bran.

După ce a slujit peste 55 de ani sub jurământul lui Hypocrate, la vârsta de 82 de ani s-a pensionat.

⁴⁸ *Poporul*, 6 iulie 1945; vezi o dovadă de ingratitudine și hilaritate în regretabilul articol al lui Iulian Cătălui, *Fasciștii din județul Brașov nu se astâmpără*, în „Brașovul tău”, 06.07.2011, p. 2.

⁴⁹ Inf. dr. Aurel Stoian, 1972.

⁵⁰ Decretul 92/19.04.1950, M.O. nr. 36/20.04.1950; vezi și anexa. Art. 2 prevedea: „*Nu intră în prevederile decretului de față și nu se naționalizează imobilele proprietatea muncitorilor, funcționarilor, micilor meseriași, intelectualilor profesioniști și pensionarilor*”.

Dar șirul persecuțiilor nu se oprește aici. În anul 1964 este căutat de funcționari ai Ambasadei R. P. Ungare la București și ai Universității din Budapesta pentru a participa ca invitat special la ceremoniile jubiliare ale Facultății de Medicină Ungare. Cei din conducerea de atunci a Branului au mințit, cu multă răutate, spunând că dr. Stoian este grav bolnav și că nu se poate vorbi cu el, spre decepția autorităților maghiare ⁵¹.

Asemănător s-a întâmplat și în prejma aniversării Semicentenarului Marii Uniri, când Dr. Aurel Stoian a fost invitat oficial, a fost pregătit, din însărcinarea județului, să plece la Alba Iulia, dar cu o zi înainte de plecare i s-a comunicat că nu mai poate merge ⁵², deși își exprimase înainte dorința legitimă: „*Dacă trăiesc, doresc a lua și eu parte la sărbătorirea semicentenarului. Cred că puțini delegați oficiali ai Marei Adunări din 1918 mai suntem în viață.*” ⁵³.

Iată regretul său: „După 50 ani s-a sărbătorit Semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România. Cu aranjarea sărbărei a fost delegat și profesorul Silviu Țăposu din Sibiu, originar din Bran, din Șirnea. El mi-a cerut și i-am trimis pentru muzeul din Alba Iulia ca „document” eșarfa ce am purtat-o și memoriile mele de acolo. La un an după semicentener am primit din București de la Comitetul Central o medalie din bronz –1918-1968. *Semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România*” ⁵⁴.

A fost în raporturi apropiate cu fruntașii Branului, preoți⁵⁵, dascăli, intelectuali, economi de oi, dar mai ales cu oamenii de rând.

A cunoscut bine nu numai munții și pădurile dintre Munții Bucegi și Munții Piatra Craiului, dar și oamenii locului, cu aspirațiile și necazurile lor. La vremea sa,

⁵¹ Vezi adresa: „BUDAPESTI ORVOSTUDOMÁNY EGYETEM / REKTOR / Dr. Aurel Stoian / Bran-Brașov / România / Sajnálattal vettem tudomásul, hogy a szeptember 30-án tartott nyilvános rendkívüli tanácsülésünkön nem tudott megjelenni. Amidón az Ön számára kiállított jubileum diszoklevelet mellékelten megküldöm, mind Egyetemünk Tanácsa, mind magam nevében további jó egészséget, megelégedett örömteli életet kívánok. / Budapest, 1964. október 2/ ss dr Sós József/ stampilá” (copie în colecția autorului).

⁵² Inf. Ioan Boș, fost viceprimar la comuna Bran.

⁵³ Amintiri dr. Aurel Stoian.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ George Babeș paroh, *Cronica Bisericei ortodoxe-române din Sohodol – biserica nouă plasa Bran, județul Brașov*, 1936, mss., p. 26. Preotul și protopopul George Babeș a fost internat „și la Spitalul „Principesa Elena” din Bran, fiind tratat conștiențios de către Dr. Aurel Stoian, prețin intim și doctor al casei noastre, după o lună a revenit acasă”.

se spunea că nu e casă în care să nu fi intrat, iar dacă a fost una în care nu a fost, a ajuns în altele de zeci de ori. A fost apropiat de oameni. Era un bun sfătuitor al lor, era un adevărat părinte.

Doctorul Aurel Stoian a reprezentat cu onoare și competență comitatul Făgăraș și plasa Bran – Zărnești la Marea Adunare Națională din 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia, rămânând un adevărat simbol istoric. Pentru satele Branului a fost un model și o adevărată mândrie, personalitatea și faptele sale vor rămâne o legendă vie.

Tot de la Bran, în noaptea geroasă de 24 spre 25 ianuarie 1979, a plecat într-o lume mai bună și mai curată.

O stradă din Bran îi poartă numele, iar o placă comemorativă amintește trecătorului că aici s-a născut și a trăit un mare fiu al localității. Ridicarea unui bust, în parcul pe care el l-a făurit, i-ar omagia faptele pentru eternitate.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Aurel Stoian, student la medicină – Budapesta.

Fig. 2 – Dr. Aurel Stoian – Spitalul Vinkovici – 1915.

Fig. 3 – De la stânga la dreapta: sublocotenent Ovidiu Popovici, comandantul gărzilor naționale din comunele brănene (1918), locotenent dr. Aurel Stoian, președintele Consiliului Național Român din comunele brănene – delegat al Comitatului Făgăraș la Marea Unire, locotenent Emil Popovici, membru în gărzile naționale din Bran.

Fig. 4 – Căpitan dr. Aurel Stoian, Spitalul Militar Bran – 1941.

Fig. 5 – Dr Aurel Stoian la Spitalul de boli contagioase în timpul primului război mondial.

Fig. 6 – Locotenent dr. Aurel Stoian – Șeful Spitalului Militar din Brașov (X), sublocotenent Iuliu Hațeganu, șef laborator.

Fig. 7 – Dr. Aurel Stoian în Muntenegru – 1918.

Fig. 8 – Dr. Aurel Stoian în Serbia – 1916.

Fig. 9 – Bilet de legitimare – 1918.

Fig. 10 – Spitalul Palffy din Viena – 1915. În alb, cu pălărie, prințesa Palffy și în halat alb dr. Aurel Stoian.

Fig. 11 – Diploma de doctor în medicină a lui Aurel Stoian.

Fig. 12 – Tablou al ofițerului dr. Aurel Stoian.

Fig.1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

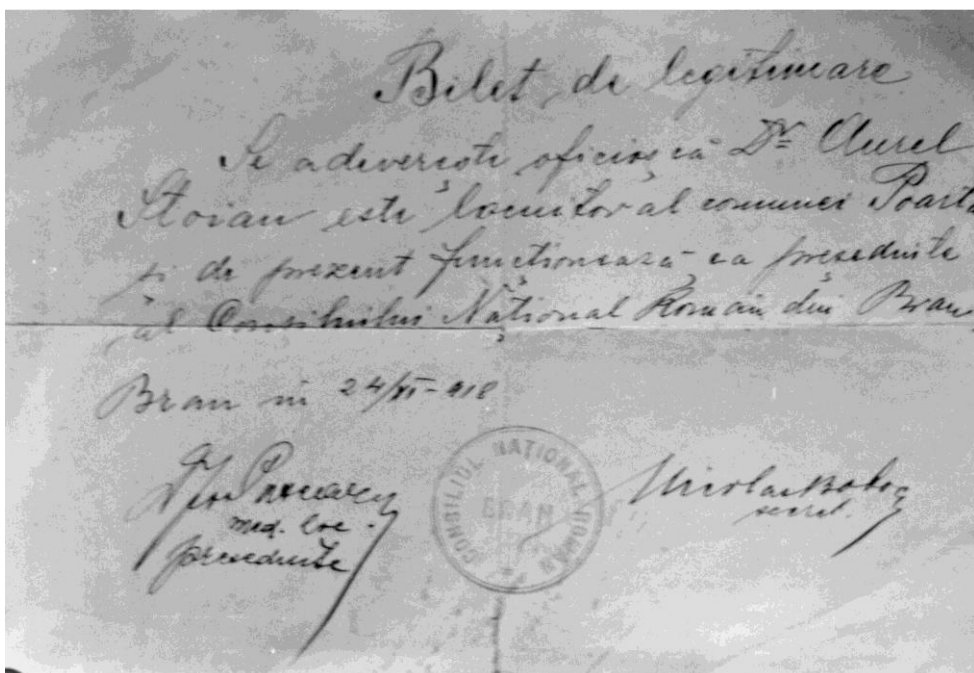

Fig. 9

Fig. 10

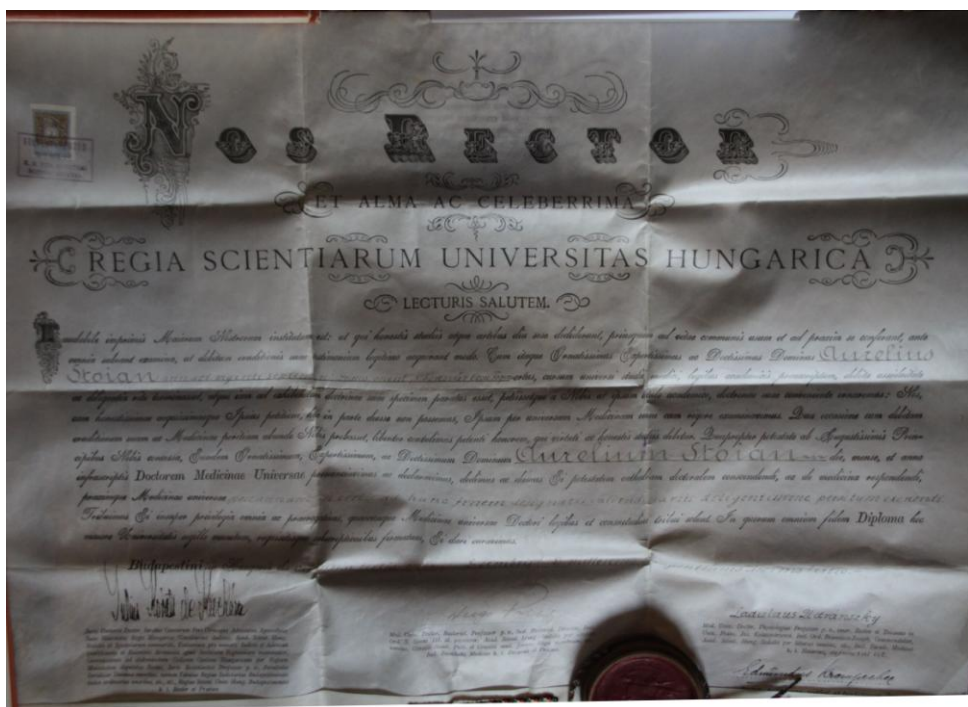

Fig. 11

Fig. 12

FĂGĂRĂȘENI ÎN CETATEA TEMNIȚĂ, 1950 – 1960

IOAN CIUPEA

Cluj – Napoca

FLORENTIN OLTEANU

Fundația Culturală „Negru Vodă” – Făgăraș

CITIZENS FROM FĂGĂRAȘ COUNTY IN THE DUNGEON FORTRESS,

1950 – 1960

ABSTRACT

In the mid – twentieth century, in the context of Romania Sovietisation, marked by a repressive political unprecedented expansion, becomes more and more a pressing problem of enlargement the prison camp system by finding spaces to ensure detention at a scale far more ample than allowing the accommodation capacity of the former prison units. Not by chance the Făgăraș fortress is listed between M.A.I. prisons.

Făgăraș prison was known as the prison that hosted between its walls, the former Personnel Safety Police, the Secret Intelligence Service and Section II of the General Staff.

The second largest category of prisoners in the Făgăraș fortress was represented by the arrested peasants in the nearby villages, brought for brief periods before sending them in front of the courts or released after several weeks or months by local Security.

Most of the farmers who have experienced Făgăraș fortress were imprisoned due to resistance to collectivization. Others were arrested for supporting fighters in the mountains and were to be sent to Security research organs or courts in order to pronounce jail sentences on various terms, most of them for failure to disclose/favouring or machination.

Cuvinte cheie: făgărașeni, Cetatea Făgărașului, închisoare, categorii de prizonieri.

Keywords: citizens from Făgăraș county, Făgăraș fortress, prison, category of prisoners.

Atunci când, între 6 – 10 iunie 1950, au fost inspectate 10 închisori militare din țară, la Făgăraș trimișii MFA și MAI constatau: „*Închisoarea Militară Centrală Făgăraș, se găsește în centrul orașului având împrejurul ei parcul public la o depărtare de 150 m, fiind despărțită de parc printr-o mlaștină ce înconjoară*

închisoarea. Localul are o capacitate de cazare normală pentru 800 deținuți în paturi individuale, iar maximum cu paturi suprapuse pentru 1500 deținuți. În închisoare la data de 7 iunie 1950 s-a găsit un efectiv de 101 deținuți condamnați de drept comun.

Localul este construit într-o fostă cetate cu ziduri groase de circa 2 – 3 m, compusă din subsol, parter și 2 etaje. În interior are 48 de camere mari și mici folosite ca dormitoare pentru deținuți. Închisoarea se pretează pentru a fi întrebuințată pentru un penitenciar cu pedepse mari, avându-se în vedere construcția închisorii, siguranța care o prezintă datorită zidului închisorii propriu-zise și a zidului exterior înalt de 10 – 15 m și gros de 3 – 4 m. Închisoarea prezintă singurul inconvenient că nu are celule și dezavantajul că de la etajul 2 se vede în parcul public ce se găsește la o distanță de 150 m. Închisoarea are la o distanță de 500 m un Regiment de Infanterie. Are instalație proprie de apă și canalizare în afară de aripa dreaptă. Încăperile care nu au instalație de apă din aripa dreaptă a închisorii se pot amenaja pentru ateliere de tâmplărie unde pot lucra circa 700 – 800 deținuți. Pavilionul administrativ este separat de închisoare prin zidul închisorii propriu-zise și face față unei bune administrații pentru 1500 deținuți”¹.

Constatările de mai sus au făcut ca să fie emisă propunerea trecerii Cetății Făgărașului între penitenciarele MAI. O lună mai târziu erau încheiate formalitățile de predare – primire, astfel că începând din 29 IX 1950 soseau de la Târgșor loturile de polițiști arestați în 27 VII 1948 și după. Detenția la Făgăraș a polițiștilor din vechea Siguranță și a ofițerilor serviciilor secrete a făcut ca acest spațiu al represiei comuniste să fie supranumit „Închisoarea polițiștilor”².

În primii ani de la înființare au fost deținuți în Cetate și localnici, dar aceștia s-au aflat, pentru scurte perioade, în secțiunea special destinată ca „depozit al Securității”, unii plecând spre alte aresturi sau temnițe – cei în legătură cu sprijinirea

¹ Documentele preluării de către MAI a Cetății Făgărașului la Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor, *Fond Secretariat*, dos. 1/1956, vol. III, inventariat sub nr. 29, ff. 294 – 301.

² Este în curs de finalizare monografia închisorii din Cetate: Ioan Ciupea, Virgiliu Țărău, Florentin Olteanu, Andrea Dobeș, Robert Fürtös, Cosmin Budeancă, *Făgăraș. Închisoarea polițiștilor*.

luptătorilor din munți – alții, – în legătură cu rezistența la colectivizare – fiind eliberați.

Rezervarea unor spații din penitenciare pentru deținerea unor arestați aflați în curs de cercetare sau pe perioada de după pronunțarea sentințelor și până la dirijarea lor către închisorile de executare a pedepsei – atunci când nu se mai trecea pe la Jilava, ceea ce constituia regula –, reprezintă o practică cunoscută în sistemul penitenciar.

În cazul Făgărașului, unde arestul din sediul Securității locale, fosta vilă a doctorului Ioan Giurca, se reducea doar la încăperile din subsolul clădirii, arestările masive efectuate în oraș și în satele zonei au determinat ca pentru perioada cercetărilor preliminare să fie afectate spații de detenție pe măsura operațiunilor represive efectuate. Un asemenea moment a fost și acela de la mijlocul lunii noiembrie 1950, când s-a desfășurat o acțiune de amploare a Securității împotriva luptătorilor din rezistența armată făgărașeană și a susținătorilor acestora. Unul dintre cei arestați atunci, Ioan Victor Pică din Râușor, ne-a lăsat o sugestivă relatare asupra celor petrecute: *„La un moment dat mai toți flăcăii satelor erau cuprinși de beția plecării la pădure, de unde visau ca într-o bună zi să se întoarcă acasă, încărcăți de fapte mărețe. Doar un semn ar fi fost de ajuns și fiecare din aceștia i-ar fi urmat fără crâcnire pe partizani. Această nouă speranță răbufnită dintr-odată în sufletele oamenilor a dat frâu liber imaginației nestăvilite. Aproape toată suflarea românească de aici era convinsă că americanii trebuie să pice din moment în moment. (...) vara aceea a anului 1950 a aparținut partizanilor (...). Niciodată aceștia n-au fost mai tari, mai liberi și mai doriți de ceilalți ca atunci”*³.

Larga susținere a „partizanilor” în aproape toate satele făgărașene este consistent documentată și de volumele publicate de Ion Gavrilă – Ogoranu, conducătorul celor plecați în munți⁴, dar și de documente ale Securității. Un „plan

³ Ioan Victor Pică, *Libertatea are chipul lui Dumnezeu*, prefată de Mihai Sin, Ed. Arhipelag, Târgu – Mureș, 1993, p. 107, 134.

⁴ Ion Gavrilă – Ogoranu, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc*, vol. I, II, IV, *passim*; Ion Gavrilă – Ogoranu, Lucia Baki Nicoară, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc. Rezistența anticomunistă în Munții Făgărașului*, vol. III, Ed. Marineasa, Timișoara, 1999, *passim*.

de acțiune ...”, în vederea depistării și lichidării „bandei Gavrilă Ioan”, din decembrie 1952, consemna: „Începând din anul 1948, membrii bandei în frunte cu Gavrilă Ioan au organizat și condus, în raza raionului Făgăraș, organizațiile subversive legionare «Vultanul» și «Grupul 72» care au fost depistate de organele noastre în cursul lunii mai 1950. Din aceste considerente și întrucât majoritatea membrilor bandei sunt originari din acea regiune, se apreciază că prezența bandei în regiune provoacă și întreține o stare de spirit nesănătoasă în rândul populației, ceea ce face ca în momentul de față această bandă să fie cea mai importantă de pe teritoriul nostru”⁵.

Un supraviețuitor al acelei epoci, săteanul Matei Roșca, din Râușor – a cărui fișă matricolă penală are cuprinsul „**Roșca I. Matei**, n. în 20 martie 1924 la Râușor, fiul lui Ioan și Rozalia, dom. Râușor, avere 1,23 ha, soția 1 ha, părinții 5 ha (6,23 ha), 7 clase, căsătorit Olimpia, arestat în 15 XI 1950, P. Or. Stalin (20 XII 1950), prevenit pt. uneltire, cond. de Trib. Mil. Sibiu (723/1951), la 5 ani corecțională și 10.000 lei amendă (100 zile/achitată amenda) pt. uneltire, Jilava (16 VIII 1951), Valea Neagră (22 VIII 1951), Poarta Albă (17 VIII 1951), elib. în 13 XI 1955” –, afirma într-un interviu publicat de un săptămânal local⁶ că după arestarea sa (16 XI 1950) a fost dus la sediul Securității din Făgăraș. „De acolo ne-au dus în Cetate, unde am stat 3 zile (în alt loc: o săptămână – n.n.). Am stat în turn, fără mâncare, în frig pt. că era iarnă. Eram 14 inși și ne-am culcat unul lângă altul ca să ne încălzim”. Revizitat, dl. Matei Roșca și-a reamintit mai multe detalii despre arestarea sa. Acestea sunt: „Au venit, m-au luat și pe mine. Trei securiști au venit prin grădină, doi prin uliță. Cum or intrat prin grădină, nu știu. Aveau mașină delea cum avea armata înainte. Și m-a luat pe mine, m-a dus la Marcu Vichente, l-a luat și pe Vichente. Pe mine m-a lăsat afară. Eu m-am gândit să fug, dar nu avea rost pentru că oricum mă prindea. L-a arestat pe Vichente, ne duce la Aron, îl ia și pe Aron și ne duce la securitate, la Giurca. Acolo era sublocotenentul Frățilă, din Șona. Ne-a

⁵ Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, „Bande, bandiți și eroi”. Grupurile de rezistență și Securitatea (1948 – 1968). Documente, coord. Florica Dobre, studiu introductiv de Florian Banu și Silviu B. Moldovan, Ed. Enciclopedică, București, 2003, p. 168.

⁶ *Bună Ziua Făgăraș*, nr. 567/26 VI – 2 VII 2007, p. 4.

luat cureaua, batista, ne-a luat tot și ne-a băgat în beci, jos. Acolo era cineva din Făgăraș, se trage el din Pojorta.

- În care beci ?

- Cum intrai aici în față, coborai pe niște trepte și ne-o băgat în beci acolo. Acolo era locotenent Zăgan. Acest Zăgan l-a omorât pe Marcel Cornea, pe băiatul farmacistului, l-a împușcat pe geam. Ei dormeau și l-a împușcat pe geam. În beci erau acolo tatăl lui Moldovan din Lisa. A fost condamnat la 40 de ani dar a făcut doar 15 – 16 ani. Acolo era și Șuler, cel care a murit. L-a arestat la el în casă, și l-a adus la securitate în cămașă și în izmene. Îmi amintesc și de Hașu, bătrânul din Netotu. În beci acolo ne-au ținut vreo trei zile, apoi ne-au scos afară și ne-a dus într-o alee și ne-a tot zis că ne împușcă. Ne-am trezit că ne duce în Cetate. Acolo erau arestați criminalii de război. Director era Lazăr. Pe noi ne-a dus, și ne-a văzut comandantul care ne-a spus că suntem partizani, dar noi nu eram. Ne-a dus într-o cameră unde ne-a ținut două zile fără mâncare, după care ne-a adus un lighean cu niște terci.

- În ce turn ați fost duși ?

- Ăla unde e biserica, acolo unde te suiai sus și pe stânga, era o cameră mare. Se vedea de acolo vila Giurca. De pe geam se vedea securitatea. Era o cameră mare, cu podine. Eram 16 inși acolo. Din Toderița, din Făgăraș, din Râușor și alții pe care nu-i știu. Din Făgăraș au fost Muntenii (Munteanu Iosif, Gheorghe și Ion). Munteanu Ion – mecanic. Munteanu Iosif și Munteanu Gheorghe – agricultor.

- Cine au fost aceștia ?

- Păi nu știți, a fost crâșma lui Munteanu de la gară, a lui Iosif. Și lângă el era Gheorghe, agricultor. Și Ion era mecanic și avea casă acolo când te duci la hingheri. Din Toderița a fost Vasile Balaban cu tatăl lui Ilie Balaban și cumnatul care îl chema tot Balaban. Din Râușor a fost Comșulea Aron, Marcu Vichente și cu mine. Eu aveam servicii în combinat, și în ziua în care m-a arestat eram liber. Și eram într-un șorț, și așa m-a luat. Și am pus șorțul pe jos, și așa am stat 5 – 6 inși pe șorț, lipiți, ne tot întorceam de pe o parte pe alta că ne înghețau oasele. Așa am stat 2 zile. A treia zi i-au scos pe ceilalți și i-au dus. Din cei 14 inși, numai eu am rămas. Au venit și după mine, m-au dus jos într-o cameră cum intri în cetate, e o ușă pe

dreapta jos, m-a băgat acolo. Am stat acolo o zi, și după aceea, pe seară ne-au dus sub poartă cu cătușele la mâini, la spate, ne-a pus cu capul la perete pe toți. Era și Halmaghi din Veneția, un doctor, Cornea Maria, învățătoare din Ileni și Juncu Iacob. Și, cum mă durea mâinile am zis "Tovarășe, prea tare mă dor mâinile de la cătușe". Și mi-a băgat un pumn cum stam cu capul pe perete, și pe o parte și pe alta, și m-a umplut de sânge că de ce i-am zis tovarășe și nu domnule, că eu nu eram tovarășul lui, că sunt bandit. După aceea m-a dezlegat și m-a pus să strâng sângele de pe jos, apoi m-a legat și ne-a băgat într-o dubă și acolo ne-a dus în Brașov, Orașul Stalin. Maria Cornea nu era legată la mâini cu cătușele. Și am rugat-o să-mi ridice pălăria de pe ochi.

(...).

- Mai știți și alți oameni care au fost în cetate ?

- Păi Dușa Dumitru, și el a murit.

Ne-am dus la securitate și de acolo am luat ceva și am mers la Brașov, noaptea”⁷.

În afară de grupul evocat mai sus de dl. Roșca Matei, care a stat în aceeași încăpere din Cetate, tot atunci au fost aduși și alții, dar care, la solicitarea Securității, trebuiau să fie izolați. Iată documentele:

- „Serviciul Județean de Securitate Făgăraș/nr. 22.491, din 15 noiembrie 1950.

*Către Penitenciarul Central Făgăraș,
vă rugăm să binevoiți a încarcera în Penitenciarul dvs. pe următorii deținuți care vor sta la dispoziția noastră:*

- 1. Sucaciu Traian (Mândra – n.n.).*
- 2. Dragoș Gheorghe (Toderița/Râșor ?).*
- 3. Socol Valer (Berivoi).*
- 4. Dușa Dumitru (Toderița).*
- 5. Pică Nicolae (Râșor).*
- 6. Zarea (Zară) Ilie (Mândra).*

⁷ Interviu în Arhiva Fundației Culturale „Negru Vodă”, Făgăraș.

7. *Balaș* (Balea/Bălan ?) *Ioan*.
8. *Norel* (Noară) *Ioan* (Părau ?).
9. *Gubernat C. Rusalim* (Comăna de Jos).
10. *Juncu Iacob* (Râșor).
11. *Comșa Constantin* (Cincu).
12. *Gubernat D. Rusalim* (Comăna de Jos).

Menționăm că este absolut necesar ca acești deținuți să fie ținuti izolați excluzându-se orice fel de posibilitate de a avea vreo legătură unul cu altul.

Cpt. de Securitate

Lt. maj. de Securitate

Teodosiu Ion

Alexandrescu Stelian".

- Copie la adresa Serviciului de Securitate Făgăraș nr. 22.580, din noiembrie 1950, înregistrat la Penitenciarul Central Făgăraș sub nr. 403/950:

„Către

Penitenciarul Central Făgăraș.

Înaintăm odată cu prezenta pe numiții:

1. *Chichernea Ion* (Toderița).
2. *Gavrilaș Gavrilă*.
3. *Halmaghi Emil* (Comăna de Jos).
4. *Socol Valer*.
5. *Balaș Ion*.
6. *Comșa Constantin*.
7. *Anghel Constantin*.

Pentru a fi ținuti la dispoziția acestui serviciu".

- Copie la adresa Serviciului Județean de Securitate Făgăraș nr. 781 din 20 noiembrie 1950, înregistrată la Penitenciarul Central sub nr. 404/950:

“Către

Penitenciarul Central Făgăraș.

Vă rugăm a ne restitui pe numiții:

1. *Anghel Constantin*.

2. Halmeghe (Halmaghi) Emil.
3. Comșea Constantin.
4. Gavrilaş Gavrilă.
5. Ghichernea (Chichernea) Ion”⁸.

Un alt capitol al acțiunii represive a regimului, dureros resimțit de lumea satelor, a fost acela al „transformării socialiste a agriculturii”. Documentele instituțiilor regimului chemate să contribuie prin măsuri represive la transpunerea în practică a directivelor stabilite de PMR surprind starea de lucruri din satele ținutului. Astfel, în mai 1950, Miliția Făgăraș raporta: „Starea de spirit este neliniștită în prezent, în vederea înscrierii în Gospodăria Agricolă Colectivă, pe care nu le vor nici într-un caz, adică sunt contra înființării G. A. C., care îi face să nu se prezinte la adunări (...). Miliția Voila: „Din verificările făcute pe teren toți mijlocașii sunt contra regimului și contra colectivului, nedorind să se înscrie în G. A. C., nu vin la ședințe când sunt chemați (...). August 1950: „În com. Ileni, o parte din locuitori au dispărut de la domiciliu, pentru motivul că nu vor să se înscrie în G. A. C.”⁹.

Între zidurile temniței din Cetate au ajuns mulți făgărașeni potrivnici colectivizării.

Cazul înstăritului țăran din Hârseni, Iosif Herseni, decedat în Cetatea Făgărașului, este relativ bine documentat.

Actul de moarte (Oficiul Stării Civile, Primăria Făgăraș): „**Herseni I. Iosif**, n. în 4 octombrie 1881 la Hârseni, raion Făgăraș, reg. Stalin (jud. Brașov – n.n.), fiul lui Iosif și Ana, dom. Hârseni, agricultor/gospodărie proprie, 4 clase de liceu, căsătorit, decedat în 11 noiembrie 1952, ora 9; 71 ani; Cauza decesului: **Epilepsie; Astm cardiac** (s.n.; și în continuare); *Declarantul morții: Szabo Francisc*”.

Fruntaș al satului Hârseni, Iosif Herseni a fost absolvent de liceu în Făgăraș (probabil “Radu Negru”). Căsătorit cu Maria Roșca (din Ohaba, Făgăraș), au avut trei copii: Emilia, Maria și Aurel. Acesta din urmă a fost arestat și ținut în Cetatea Făgărașului pe timpul anchetei – oamenii nu mai știu cât a durat aceasta – , după care a fost dus la Canal și alte închisori, de unde s-a întors în 1964. A fost arestat și

⁸ Arhiva CNSAS, Fond D, dos. 10.316, vol. 89, ff. 11, 17, 18, 267.

⁹ I. Gavrilă – Ogoranu, vol. IV, pp. 32 – 33.

deținut, 2 – 3 luni, în Cetate și Ilarie Herseni, fratele lui, “pentru că îi ura pe comuniști”, “pentru că-i înjura”, “pentru că era fratele chiaburului”. Iosif Herseni (poreclit Iojiță) a posedat: circa 20 – 25 ha teren arabil, fânață și pădure, 200 de oi, 2 mașini de treierat și 2 tractoare, mașini de cosit și secerat cu tracțiune animală. A fost director al Băncii Populare din sat, în casele lui se afla Oficiul Poștal al cărui șef a fost de fapt. A fost acționar la un cinematograf din București. Avea două slugi (în permanență) și-și lucra pământul cu zilieri. A ajutat multă lume. Au existat și opinii mai puțin favorabile: “om aspru”, “distant”, “arogant”, “al dracului”. A fost persecutat de regimul comunist, de fapt prin cei pe care îi ajutase și care au ajuns la putere în sat. I s-a confiscat averea, inclusiv casa, fiind nevoit să locuiască pe unde se nimerea. S-a îmbolnăvit de inimă. A fost arestat, judecat și condamnat pentru că a fost chiabur etc. și întemnițat în Cetate unde a și murit. Într-o dimineață sunt scoși toți deținuții pe culoare și dezbrăcați la piele. Sunt puși să-și aranjeze efectele la picioare. Deținutul de lângă el – un tânăr – a spus: “Gata, ăștia ne împușcă acum”. În acel moment a făcut infarct și a murit. A fost îngropat “la comun”.¹⁰.

Câteva documente sunt pe deplin edificatoare:

I. „Sfatul Popular al Comunei Hârseni/Raionul Făgăraș.

Referat

Asupra chiaburului Herseni Iosif din comuna Hârseni, Raionul Făgăraș de loc, care a fost chemat personal de tov. Tăulea Andrei Președintele sfatului popular al comunei Herseni în ziua de 21 aprilie 1952, unde s-a pus în vedere a respecta întocmai planul de însămânțări.

Acest chiabur i-au răspuns cu indiferență că va face această problemă. Tov Președinte urmărind de aproape felul cum respectă dispoziția dată de Sfat, în seara zilei de 21 Aprilie 1952 după cele cercetate personal, au ajuns la concluzia că acest chiabur au sabotat pe față campania de însămânțări. Chemându-l din nou în dimineața zilei de 22 Aprilie 1952 în localul Sfatului Popular pentru a-l întreba de ce nu vrea să respecte planul de cultură, fiind de față în localul Sfatului Tov.

¹⁰ Informații de la prof. Cornel Teulea, Făgăraș; „Iojiță, vestit oier, om în vârstă, ne-a sprijinit la munte cu alimente” (I. Gavrilă – Ogoranu, Lucia Baki, op. cit., p. 240).

Președinte Tăulea Andrei și tov. Tempea Gheorghe, Delegatul Raionului de Partid chiaburul a răspuns în felul următor:

Că să-l mai lase în pace cu atâtea dispoziții că știe el să lucreze fără să-l mai bată nimenea la cap manifestându-se cu dujmănie spunând că pe timpuri când el era la conducere nu le făcea la țărani atâtea cât le face azi [cei] care sunt la conducere. „ASUPRIRE” cu un cuvânt care ar fi vrut să spună că azi sunt la conducere toți golanii și ȋiganii în continuare întrebându-l Tov. Președinte de ce nu și-au predat cota de lapte și carne pe trimestrul I 1952 el a răspuns că să-l mai lase în pace cu astfel de probleme că tot mereu a dat. Cu aceste cuvinte au plecat din localul Sfatului ne mai vrând să mai stea de vorbă cu Tov. Președinte și cu Tov. Tempea Gheorghe de la Raionul de Partid. Tov. Președinte văzând aceste manifestări au anunțat Miliția pentru a-l aduce la Sfatul Popular și a cerceta amănunțit pentru a vedea de ce nu vrea să respecte directivele date de Sfatul Popular.

Mergând Miliția la el acasă l-au găsit ascuns în șopru în otavă. După cele cercetate de miliție și de sfat au ajuns la concluzia că acest chiabur a sabotat pe față bunul mers al campaniei de însămânțare nerespectând și personal planul de cultură semănând și ovăz în detrimentul cartofilor. La fel după cele constatate influența acestui chiabur s-a răsfânt și asupra altor țărani săraci și mijlocași din comuna Hârșeni neieșind la însămânțări.

Propunem organelor în drept pt. a încadra acest bandit ca sabotor asupra campaniei de însămânțări, la fel asupra nepredării cotelor la timp și asupra cuvintelor dujmănoase față de regimul de Democrație Populară.

Președintele Sfatului Popular

Delegatul Raionului de PMR

Tăulea Andrei

Tempea Gheorghe”.

II. „Referat asupra chiaburului decedat Herseni Iosif, din com. Hârșeni, satul Hârșeni, nr. 100.

Comisia luând în discuție și analizând situația materială a susnumitului a constatat următoarele:

Susnumitul a deținut până în anul 1953, 24 ha de pământ. A mai deținut ca proprietate 2 batoze de treier, 2 tractoare, un cazan de țuică cu capacitatea de 100 l. și a fost asociat la moară. În această perioadă când a fost și cel mai mare asociat al băncii Hârsene („Hârsereana” – n.n.) și președinte al ei, a exploatat și muncă salariată, având un servitor angajat. Susnumitul Herseni Iosif este decedat din anul 1952. Fiul susnumitului, Herseni Aurel, în anul 1953 a predat toată suprafața de pământ Statului prin decr. 308. În prezent, Herseni Aurel, fiul susnumitului, deține ca mijloace de exploatare, una batoză, 2 tractoare, un cazan de fiert țuică și este asociat la moară. Comisia propune Comandamentului Raional, ca susnumitul chiabur decedat Herseni Iosif, să fie scos din categoria chiaburilor, iar fiul acestuia, Herseni Aurel, care deține actual aceste mijloace de exploatare, rămase ca moștenire, să fie încadrat în categoria chiaburilor. Hârseni, 29 XI 1954, Președinte/Instructor Raional”.

III. „Către Sfatul Popular Raional/Secția Financiară Făgăraș,

Subsemnatul Herseni I. Aurel, locuitor din com. Hârseni, Raionul Făgăraș, în legătură cu taxa de succesiune, vă înaintez următorul

Apel

Cu dosarul nr. 134, din 1944, sînt pus cu o taxă de succesiune în valoare de 1524 lei, plus majorări în valoare de 2160 lei pe motiv că nu am declarat în termen.

În legătură cu cele de mai sus menționez că moartea tatălui meu nici azi nu ne este comunicată de penitenciarul Făgăraș unde a murit și nici de către Sfatul Popular comunal. Încă de când trăia tatăl meu, cu adresa nr. 1055, din 6 iulie 1952, a Sfat. Popular Comunal Hârseni locuința a fost părăsită și, pe baza adresei de mai sus, a rămas la dispoziția Sfatului Popular Comunal. Eu nu locuiesc în această gospodărie, ea fiind folosită de Sfatul Popular Comunal. N-am știut că nu este naționalizată sau în ce situație este. După întoarcerea mea din Colonia de Muncă „Cernavodă”, după multe cercetări am aflat abia în anul 1954 că în adevăr tatăl meu este mort, găsindu-l înregistrat la Sfatul Popular al orașului Făgăraș și nu în Hârseni cum se menționează în P. V. Imediat după această dată am fost chemat de

către Notariatul de Stat Făgăraș pentru succesiune, când au venit și cele două surori ale mele.

Față de cele de mai sus nu am ce să declar întrucât nu știam nici de moartea tatălui meu și nici situația averii, întrucât casele au fost luate de Sfatul Popular. Procesul verbal de impunere al taxelor succesoriale l-am primit pe data de 14 august 1955 întrucât subsemnatul sînt angajat la „Fructexport” Sibiu.

În consecință, vă rog să dispuneți cercetarea amănunțită a acestei situații și să nu fiu impus cu majorare, urmând să achit succesiunea, deși eu nu locuiesc și nici nu folosesc nimic.

Trăiască lupta pt. Pace”. Semnătura ¹¹.

Și în cea de a doua etapă a colectivizării agriculturii, parcursă de asemenea pe fondul unor aspre măsuri represive, Cetatea avea să primească alți făgărășeni opozanți ai politicii regimului. Iată mărturia lui Gheorghe Doboliță, sătean din același Hârseni, despre tatăl său: „**Doboliță Zenovie**, născut în 15 ianuarie 1915, decedat în 1989, agricultor, fost primar în comună. A fost închis pentru că atunci când s-a făcut întovărășirea în satul Hârseni 1957 nu a vrut să intre în întovărășire, dar a fost obligat să facă schimb de teren agricol, pentru el nefavorabil. I s-a luat un teren foarte roditor în luncă și în schimbul lui, a primit un teren departe de sat, sărăcăcios, nelucrat. De aceea el nu a fost de acord cu acest schimb de terenuri și

¹¹ Documentele I – III se află în Arhiva Primăriei Hârseni; „**Herseni I. Aurel**, n. în 13 dec. 1915 la Hârseni, Făgăraș, fiul lui Iosif și Maria, dom. Hârseni nr. 100, chiabur, avere: 18,41 ha/4,72 ha cedat statului prin HCM nr. 308 din 1952, un tractor, ½ moară, **care nu funcționează din 1940 fiind uzată**, cās., internat pt. 12 luni în Unitate de Muncă, din 19 II 52, D. 131/52, **A lansat diferite zvonuri în legătură cu Reforma Bănească**, Galeșu/matr. 9837. Elib. în 20 II 1953” (Fișa Matricolă Penală; Arhiva Primăriei Hârseni, Dos. XVI/75; Arhiva Primăriei Făgăraș, *Evidență a foștilor chiaburi*, 1952 – 54); H. A., fiu al lui Iosif Herseni (mort în Cetatea Făgărașului la 11 noiembrie 1952), a fost și el deținut pentru scurt timp în Cetate (informație de la dl Ioan Bălan, Făgăraș); **Herseni I. Ilarie**, 65 ani, dom. Hârseni nr. 170, 15,64 ha, asociat moară/**moara nu funcționează fiind părăsită din 1940**, chiabur, **a făcut politică liberală, manifestându-se dușmănos chiar pe față, a exploatat țărâniea muncitoare. Are un copil la Fca Nitramonia, 1 copil la Bancă în Moldova, 1 copil la Buc. în fabrică, a avut dușmănie întotdeauna pe regim. A fost arestat pt. cote.** (Arhiva Primăriei Hârseni, Dos. XVI/75; Arhiva Primăriei Făgăraș, *Evidență a foștilor chiaburi*, 1952 – 54); H. I., frate al lui Iosif Herseni, a fost închis două – trei luni în Cetate (informație de la prof. Cornel Teulea, Făgăraș).

tot timpul își arăta nemulțumirea față de cei din întovărășire. El era nemulțumit și pentru că trebuia să achite cotele care erau foarte mari, el fiind considerat chiabur. O parte din cei din întovărășire, ca să scape de el, l-au pârât că a fost legionar și este contra partidului. De menționat că nu a fost legionar. Ca urmare a denunțului, a fost arestat în 9 septembrie 1959. În ziua de 9 septembrie ne-am trezit dimineața la ora 5 și când să mergem în câmp, la poartă au apărut două mașini de securitate IMS. Soldații au umplut curtea și au intrat peste noi în casă și s-au adresat tatălui meu "Unde este pistolul, banditul". L-au luat pe tata și l-a băgat în casă în față. I-au zis lui mama să îi pregătească haine și mâncare și i-au zis lui mama "Pupă-l că mai mult nu-l mai vezi". Pe el l-au trântit din pat jos și au început să caute prin casă pistolul. L-au luat, și mai mult nu am știut. După două săptămâni a venit un căpitan Roșca și ne-a făcut sechestrul pentru tot. Au sechestrat caii, avere ... și ne-au spus că nu avem voie să ne atingem de nimic. Pe urmă nu am știut de tata nimica, numai din auzite că l-au dus la Cetate în Făgăraș, din Cetate a fost dus la Brașov la Cetățuie, apoi la închisoarea Codlea. În Cetatea Făgăraș a stat trei săptămâni. Apoi a fost mutat la Cetate în Brașov unde a fost anchetat permanent, după care a fost dus la Codlea unde a fost închis într-o celulă alături de vreo 9 preoți și cu un țăran din Târnăveni (...) ”¹².

Mai reținem doar informațiile privitoare la doi săteni din Ileni, Cornea Ioan, care a plecat din Cetate cu cererea de înscriere în gospodăria colectivă gata formulată și Corșatea Octavian, care a păstrat pentru restul vieții cicatricele de la degetele strivite la tocul ușii¹³.

În vara anului 1952, Securitatea a efectuat două operațiuni de mare amploare, la nivelul întregii țări, de arestare în vederea internării în Colonii de Muncă a unor foști legionari și polițiști (17/18 VII 1952) și a foștilor fruntași locali ai partidelor politice (15/16 VIII 1952). Instrucțiunile în detaliu privitoare la

¹² Interviu în Arhiva Fundației Culturale „Negru Vodă”, Făgăraș; „**Doboliță Z. Zenobie**, n. în 21 ian. 1915 la Hârseni, Făgăraș, fiul lui Zenobie și Victoria, dom. Hârseni, str. Mare 187, agric., 3,81 ha/mijl., 6 clase, căs. Maria Comăniță 2 copii (arestat în 9 IX 1959, Făgăraș, Brașov), Codlea (6 X 1959), prevenit pt. uneltire, ridicat Reg. MAI Stalin (5 I 1960)” (Fișa Matricolă Penală).

¹³ Informații de la ing. Virgil Cornea, Făgăraș, Maria Corșatea, Ileni.

desfășurarea arestărilor prevedeau și punctul: „*Regiunile (MAI – n.n.) care nu au aresturi încăpătoare, vor lua măsuri de cazare a o parte din reținuți în penitenciarele locale asigurându-se izolarea lor*”¹⁴.

După informații de la foști arestați sau urmași ai acestora, lucrurile s-au petrecut aidoma instrucțiunilor și la Făgăraș. Fără ca detenția din Cetate să fi fost înregistrată pe fișele matricole penale, știm că arestații în cursul ambelor operațiuni au fost reținuți aici pentru câteva săptămâni/luni, după care au luat, majoritatea, drumul Canalului.

În 18/19 VII 1952, era arestat preotul:

Cocan V. Octavian, n. în 6 feb. 1912 la Sâmbăta de Sus, Făgăraș, fiul lui Vasile și Haritina, dom. Făgăraș, preot ort., fără avere/mijl., Teologia, căs., arestat în 18/19 VII 1952, P. Făgăraș, internat 24 luni Colonie de Muncă, Decizia 678/1952, V. Neagră/matr. 17377, Borzești (29 VIII 1953), predat Reg. MAI Stalin (3 III 1954) (Fișă Matricolă Penală – în continuare FMP); „*Cocan Octavian, dus 16 luni la Canal*” (Ionițoiu C, p. 168, Roske, p. 501); „*Cocan Octavian, preot ortodox din Făgăraș, închis la Penitenciarul din Cetate*” (inf. Maria Popovici și Ioan Bălan, Făgăraș).

Arestat în 15/16 VIII 1952 a fost și avocatul făgărășan:

Popa Aldi N. Ioan, n. în 27 sept. 1905 la Comăna de Jos, jud. Brașov, dom. Făgăraș, str. T. Vladimirescu 14, fiul lui Niculaie și Rafira, dr. în Drept al Univ. din Cluj, căs. Victoria Fătu (învățătoare, orig. din Șinca Veche), 2 copii, membru al PNC (1938), avocat în Șercaia și Făgăraș, a fost deținut în Cetate circa 6 săpt. pt. cercetări, aug.-sept. 1952 (FMP). Reputat avocat în Baroul Făgăraș, activ până în 1973, a decedat în 26 martie 1994 (inf. de la fiica fostului deținut, matematician Ileana Popa Aldi, București).

Dar nu numai localnici din aceste două loturi au fost deținuți în Cetate, ci și alții. Mărturia d-lui avocat Olteanu Aurel, din Cluj – Napoca, dezvăluie câteva nume dintre arestații aparținând celui de al doilea val de arestări amintit, ridicați de la Blaj

¹⁴ Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949 – 1989*, studiu introd. de Dennis Deletant, Ed. Polirom, Iași, 2002, p. 238, nota 354.

și Mediaș, care în drumul spre lagărele de muncă s-au aflat pentru câteva luni „într-o sală boltită” din Cetate.

Între aceștia și fostul prefect liberal de Târnava Mică, profesorul blăjean:

Ghizdavu Gh. Simion, n. în 26 octombrie 1894 la Ileni, Făgăraș, fiul lui Gheorghe și Ana, dom. Blaj, str. Ana Pauker 7, pensionar/profesor, avere: 8 ha (în trecut: 19 ha și 2 case cu 10 cam.), orig. soc.: mijlocași, căs. 1 băiat, președ. org. jud. Târnava Mică PNL Brătianu, propus pt. internare 2 ani în Unitate de Muncă, cf. ord. 100 Cabinet/50, **dușman al clasei muncitoare, are manifestări naționaliste, întreține legături cu elemente devotate fostei mitropolii greco – catolice din Blaj**, 13 IV 50, **Se încadrează după terminarea cursurilor, aprobat 14 luni**, arestat în 15/16 VIII 1952, internat pt. 60 de luni în Colonie de Muncă, PV 8/1952, din 16 VIII 1952, Făgăraș, Capu Midia, Poarta Albă (26 IX 1953), elib. în 10 V 1954, de Comisia Centrală MAI, **fără dosar** (FMP; ACNSAS, *Fond D. 011647*, f. 2/4; informații de la prof. univ. Iustin Ghizdavu și avocat Aurel Olteanu, Cluj – Napoca).

O enumerare a altor nume cunoscute până acum, în afara celor deja amintite, a unora dintre cei care au „trecut” prin Cetate, documentată de fișe matricole penale și de memorialistică, apare ca elocventă pentru ilustrarea acestui rost conferit în epocă monumentului medieval:

Adămoiu M. Iacob, Sâmbăta de Sus (15/16 VIII 1952), Albu Gh. Ieronim, Crihalma (30 IV 1952), Aldeailie Gh. Gheorghe, Netotu (azi Gura Văii) (26/30 III 1953), Andreiaș I. Ilie, Hârseni (17 III 1952), Bălan Toader, Hârseni (1951), Bărbat Gh. Gheorghe, Șercăița (18/19 VII 1952), Bărdaș I. Ilarie, Râușor (25 II 1951 – 23 VII 1951), Bârsan Gh. Victor, Sâmbăta de Sus (17/19 X 1951), Băț I. Luca, Veneția de Jos (16 VIII 1952), Boantă Gheorghe, Făgăraș, Bogdan N. Vasile, Arpașu de Jos (18/19 VII 1952), Boieru Gh. Ioan, Grid (1951), Borzea I. Ananie Traian, Viștea de Jos (18/19 VII 1952), Brosin I. Ilie, Bucium (18/19 VII 1952), Brudea Gh. Gheorghe, Șoarș (18/19 VII 1952), Bucur Gh. Laurian, Arpașu de Jos (18/19 VII 1952), Bucurenciu Cristina, Streza – Cârțișoara (24 III 1951), Căbuz I. Gheorghe, Voivodenii Mici (17 IV 1952), Căldărariu I. Vasile, Făgăraș (16 VIII 1952), Călin I. Mihai, Șona (18/19 VII 1952), Călin I. Vasile, Felmer (18 X 1958), Cerbu L. Andrei, Părău (5 XII 1950 – 28 I 1951), Cerbu L. Ioan, Părău (16 X 1951), Cocan Dumitru și

Cocan Reghina, Mărgineni (1951), Cocan Octavian, Sâmbăta de Sus (16 VIII 1952), Cocoradă V. Gheorghe, Boholț/Calbor (18/19 VII 1952), Cocoradă V. Vasile, Boholț (1 III 1960), Comșa I. Constantin, Cincu (15 XI 1950), Comșa I. Lazăr, Mândra (18/19 VII 1952), Comșa E. Nicolae, Sâmbăta de Sus (24 IV – 12 V 1951), Cristian Aurel, Netotu (Gura Văii) (26/30 III 1953), Cristian D. Ioan, Netotu (26/30 III 1953), Cristian Nicolae, Netotu (26/30 III 1953), Cornea Dumitru, Ileni (29 XII 1950, executat în 27 septembrie 1952), Corșatea Iacob, Corșatea Ilie (1951), Corșatea Ion/Cocoș, Corșatea Loghin (16 VIII 1952 ?), Corșatea Octavian, Ileni, Doboliță Gheorghe, Hârseni, Dobrea D. Spiridon și Dobrea S. Dumitru, tată și fiu din Sâmbăta de Sus (24 V – 12 VII 1951), Dobrilă N. Gheorghe, Arpașu de Sus (15/16 VIII 1952), Dobrilă I. Ioan, Arpașu de Sus (18/19 VII 1952), Drăghici V. Gheorghe, Lisa (18/19 VII 1952), Florea P. Gheorghe, Sâmbăta de Sus (24 V – 12 VII 1951), Gavrilă A. Alexandru, Lisa (25/26 II 1951), Gavrilă I. Ion, Cincu (29 XII 1950), Ghețea N. Vasile, Arpașu de Sus (18/19 VII 1952), Ghindea Zaharia, Crihalma (1953), Gușeilă N. Nicolae, Făgăraș (24 V – 18 VI 1951), Halmaghi Gh. Emil, Veneția de Jos (18 XI 1950), Halmaghi I. Ioan, Arpașu de Sus (25 VI 1957), Han P. Toader, Netotu (4 IV 1957), Han V. Victor, Netotu (4 IV 1957), Iarca Gh. Octavian, Hârseni (18/19 VII 1952), Iaru A. Ion, Netotu (26/30 III 1957), Iaru Al. Traian, Netotu (26/30 III 1957), Idomir N. Gheorghe, Ohaba (18/19 VII 1952), Idomir Gh. Ștefan, Ohaba (25 II – 17 V 1951), Ilina Gh. Eufrosina, Găinari (23 III 1951), Ferninghel E. Eduard, Făgăraș (24 V – 18 VI 1951), Ilina Ioan, Găinari (23 III 1951), Judele Gheorghe, Judele Paraschiva, Mărgineni, Manciualea M. Rusalim, Părau/Victoria (4 IV 1957), Măețiu N. Vichente, Feldioara (mort în Cetate, 20 III 1959), Mățău I. Victor, Perșani (1 III 1960), Mândrea I. Titus, Sâmbăta de Sus/Zărnești (23 III – 12 VII 1951), Metea I. Gheorghe, Ileni (1956), Milea S. Valeriu, Ileni (29 XII 1950), Moga Gh. Sofron, Voivodenii Mari (18/19 VII 1952), Moianu Gh. Vasile, Jibert (29 XII 1950 – 17 I 1951), Munteanu I. Gheorghe, Lisa (26/30 III 1953), Neagu N. Gheorghe, Sâmbăta de Sus (24 V – 18 VII 1951/3/4 III 1953), Neamțu I. Iulian, Făgăraș (29 IV 1951), Oană Serafim (15/16 VIII 1952), Oprea I. Crăciun, Șercaia (18/19 VII 1952), Opriș D. Dumitru, Hurez (XI 1951), Pasencu S. Dumitru, Soroca/Ucea de Sus (18/19 VII 1952), Pop Achim, Boholț

(15/16 VIII 1952), Pop V. Valeriu, Sebeș (18/19 VII 1952), Pop Zahiu, Râuşor (XI 1950), Popa Aldi N. Ioan, Făgăraş (15/16 VIII 1952), Popa I. Nicolae, Netotu (26/30 III 1953), Poparad Gh. Ioan, Drăguş (18/19 VII 1952), Ramba D. Gheorghe, Voivodenii Mici (7 IV 1952), Ramba I. Gheorghe, Voivodeni (18/19 VII 1952), Răduleţ O. Victor, Berivoii Mari (18 X 1951), Rânea V. Andrei, Hârseni (18/19 VII 1952), Rânea Emilian, Copăcel, Roşca Gh. Gheorghe, Copăcel (1951), Sasu I. Dănilă, Hurez (15/16 VIII 1952), Scârneci Gh. Dumitru, Şoarş (18/19 VII 1952), Scârneci F. Gheorghe, Jibert (1951), Schmidt I. Ghizela, Făgăraş (1958), Schneider H. Eugen, Cincu (12 XII 1950 – 11 XII 1951), Silaghi V. Nicolae, Arpaşu de Jos (18/19 VII 1952), Socaciu I. Traian, Mândra (15 XI 1950), Socaciu – Taflan Maria, Mândra, Socol Valer, Berivoi (15 XI 1950), Sofonea D. Axente, Drăguş (28 VII 1951), Stanciu I. Pompiliu, Viştea de Jos (18/19 VII 1952), Strâmbu I. Aurel, Şinca Veche (24 IV 1958), Strâmbu I. Coriolan, Făgăraş (15/16 VIII 1952), Streşină Alexandru, Şercaia (30 V 1952), Streza N. Ioan, Copăcel (3 VII 1952), Taflan T. Vasile, Mândra/Şercaia (XI 1950), Toader I. Ioan, Galaţi (18/19 VII 1952), Trâmbiţaş I. Ioan, Netotu (26/30 III 1953), Tretiu Pavel, Şinca Nouă (18/19 VII 1952), Țepuş I. Iosif, Ohaba (26/29 II 1960), Țeţu D. Ioan, Hurez (XI – XII 1951), Urs Ioan, Urs Maria, Mărgineni, Vanga Gheorghe, chiabur, Hurez, Vanga Traian, chiabur, Hurez (25 III 1951 – 27 VII 1951), Vijoli Ioan, Făgăraş, avocat (15/16 VIII 1952), Vintilă Gheorghe, Hălmeag (18/19 VII 1952), Vlad Valer, Toderiţa (15 XI 1950), Vulcu Vasile, Viştea de Sus (18/19 VII 1952), Ziriacus I. Petru, Rodbav (15/16 VIII 1952), Zorca Z. Nistor, Făgăraş (15/16 VIII 1952).

În mod sigur au fost şi alţii.

*

Între cei care au fost deţinuţi în Cetate s-a aflat şi un făgărăşan – dobrogean. Este vorba de:

Boantă A. Gheorghe, născut în 25 februarie 1907 la Rahmanu, Tulcea, fiul lui Andrei şi Maria Boantă, a fost trimis cu familia în Domiciliu Obligatoriu (DO) la Făgăraş (1949). Tatăl său, Andrei, născut în 16 noiembrie 1880 la Berivoii Mari, Făgăraş, fiul lui Gheorghe şi Eva, colonizat în Dobrogea, la Rahmanu, a ajuns să aibă o frumoasă avere (73 ha, 300 oi ş.a.), dar a fost expropriat prin Decretul 83/1949 şi trimis

cu familia în DO la Făgăraș (martie 1949). Gheorghe Boantă a fost în repetate rânduri ridicat de Securitatea locală și închis câte 2 – 3 luni în Cetate, între 1951 – 1956. Condițiile detenției din celulele în care a fost deținut i-a afectat serios sănătatea. A fost tatăl celor doi fotbaliști făgărașeni Boantă (inf. de la Alexandra Palfi, Făgăraș, fiica celui evocat; Ionițoiu A-B, p. 295: „*Boantă Gheorghe., moșier din Tulcea, mort în 15 mai 1963, în domiciliu obligatoriu*” – *Memoria*, nr. 46/2004, p. 140).

Un sibian de origine și stabilit în Făgăraș a fost doctorul Stanciu Stroia, fost director al Spitalului, deținut între zidurile Cetății în intervalul 4 IV – 13 VI 1957 .

Stroia D. Stanciu, n. în 10 august 1904 la Cacova, Sibiu, fiul lui Dumitru și Iosefina, dom. Făgăraș, str. Nicolae Bălcescu 15 (demolată – n.n.), medic, avere 1 casă cu 4 cam. și 3,5 iug. pământ, soția casnică, 12 ha, tatăl decedat, mama plugară 1 iug. (în trecut 4 iug.), Fac. de Medicină, căs. Valeria Grama (originară din Râușor, nepoata fostului voluntar în Războiul de Independență, 1877 – 1878, Vincențiu Grama – n.n.), 1 băiat, 1 fată, grad militar: cpt./ctg. 1926, **apolitic**. Arestat în 30 IV 1951, prevenit (18 XII 1951) de PM Sibiu pt. uneltire, **a dat ajutor legionarilor .../a fost un membru al unei organizații subversive care a activat în munți**, art. 209 C. P., cond. de TM. Sibiu (12/8 I 1952) la 7 ani cor. și 750 lei amendă, anulată prin D. 544/54, pt. **favorizare crimă de uneltire**, descrierea faptului: **a dat 8000 lei ajutor unui legionar** (lotul de condamnați cu sentința 12/8 I 1952 mai cuprindea pe Barbu Ioan și Barbu Toma din Ileni, Crețu Tănase din Părău, Dobrin Ioan din Bucium, Iaru Matei din Netotu, Idomir Ștefan din Ohaba și Norel Vichente din Toderița. După propria-i mărturie, dr. Stanciu Stroia nu îi cunoscuse personal pe ceilalți membri ai respectivei „organizații subversive”). Detenția: P. Sibiu (14 VI 1951), Aiud (18 I 1952), Jilava (16 V 1952), Aiud (31 V 1955), Sibiu (26 XII 1956), Făgăraș (4 IV 1957), Aiud (13 VI 1957). În 7 X 1957, P. Aiud a raportat pt. DO (domiciliu obligatoriu). În 23 XI 1957 s-a avizat favorabil eliberarea. Elib. în 4 XII 1957, conf. D. L. 720/56 și adr. 3948/57 a Trib. Raional Aiud (FMP). Mențiunea *legionar*, după fișa Unității de Securitate 0123/E București, datată 18 I 1958, poate fi considerată ca abuzivă. Ea ar fi putut aduce o nouă arestare și condamnare în 1959, când au fost făcute mii de asemenea arestări în întreaga țară.

O altă constatare: la data de 4 IV 1957, au fost aduși la Făgăraș câteva zeci de deținuți, originari din sud – estul Transilvaniei, arestați în toamna anului 1956, în

contextul revoluției din Ungaria. Un al doilea lot era adus la Făgăraș în 25 VI 1957, între ei aflându-se și prof. univ. Onisifor Ghibu, arestat la Sibiu în decembrie 1956.

Dr. Stanciu Stroia a fost instalat, singur, în încăperea din Turnul de NV, probabil etaj I. Timp de peste 2 luni s-a aflat la câteva sute de metri distanță de casa de pe str. Nicolae Bălcescu, familia fiind izgonită după arestarea sa. După mărturia lui Han V. Victor (cu Iaru Gh. Gheorghe și Han P. Toader, din Netotu, aduși și ei la Făgăraș, în 4 IV 1957), majoritatea celor aduși de la Sibiu s-au aflat într-o cameră mai mare, în care erau ținuți cca. 70 deținuți, între care și prof. Onisifor Ghibu.

Grație devotamentului fiicei, dr. Lucia Dusleag, și al nepotului, dr. Dan Dusleag, pilduitoarea viață a celui evocat va rămâne posterității între copertile cărții Stanciu Stroia, *My Second University. Memories from Romanian Communist Prisons*, Translation, Introduction and Notes Dan L. Dușleag, iUniverse, Inc. New York Lincoln Shanghai, 2005: „*Stanciu Stroia, doctor, fost asistent universitar, se stabilește la Făgăraș. Este cunoscut de toată lumea și cunoaște pe toată lumea. Are o atitudine naționalistă, împreună cu alți intelectuali din Făgăraș. Ajută rezistența anticomunistă. Este arestat în toamna anului 1950 (?) împreună cu fiul său, elev de liceu, și condamnat. Om de o înaltă ținută morală*” (Gavrilă – Baki, pp. 232 – 233); „*În Făgăraș, un om de mare încredere al partizanilor era doctorul Stanciu Stroe. „Domn” până în ultimul detaliu al ținutei sale, ca și prin noblețea sa sufletească, acesta se trăgea – dacă îmi amintesc bine – din Rășinari Sibiuului, ca fiu de țăran. Foarte capabil în profesie – a fost mulți ani directorul spitalului din Făgăraș – dublat de o înaltă ținută intelectuală, el știa să se facă îndrăgit și de cel din urmă țăran. Adesea timpul liber și-l petrecea la câmp, mânuind coasa sau sapa, în rând cu oamenii care îi lucrau pământul „în parte”. Cu șareta sa trasă de un cal „cuminte” și „ascultător”, care la vremea aceea constituia fascinația orașului, prin faptul că știa să se întoarcă singur acasă, ținând dreapta – doctorul alerga încoace și încolo după treabă*” (Pică, p. 117).

Ferninghel E. Eduard, n. 30 iunie 1906 la Or. Stalin (Brașov – n.n.), reg. Stalin, fiul lui Eduard și Elena, dom. Făgăraș, str. Inului 28, Făgăraș, reg. Stalin, contabil Nitramonia, casă 4 cam./mic burgh. (comerciant manufacturi), bacalaureat, căs. Emilia **Baleraich** (funct. bancă), 2 băieți, 3 fete, GEG, **inima slăbită**, Făgăraș

Central (24 V 1951/matr. 320, depus de Securitatea Făgăraș, ord. 1511), ridicat de Sec. Făgăraș (18 VI 1951) (FMP).

Schmidt A. Adolf, n. în 20 nov. 1897 la Făgăraș, fiul lui Adolf și Iuliana, dom. Făgăraș, str. I. V. Stalin 44, funcț., fără avere/mic burgh. (pantofar, mic comerciant), Acad. Comercială, căs. Irina Olteanu (funcț. PTT), 1 copil, UPM, P. Raional/Central Făgăraș (10 I 52), prev. de Parch. Trib. Făgăraș, **la percheziție în 3 I 52 s-a găsit un număr de 36 monede de aur**, Or. Stalin (28 I 52), elib. în 9 II 1952 (FMP).

Schmidt I. Ghizela, n. în 9 dec. 1929 la Bocșa Montană, Oravița, fiica lui Ioan și Rozalia, dom. Făgăraș, str. Libertății 14, funcț. Făgăraș, fără avere/tâmplar, 7 clase, germană, necăs., apolitică, arestată în 8 VIII 1958, Codlea (19 VIII 1958), prev. de Reg. MAI Stalin pt. **răspândire de știri false împotriva conducătorilor RPR**, cond. de Trib. Mil. Or. Stalin (597/19 IX 1958) la 2 ani pt. **răspândire știri false**, M. Ciuc (29 XII 1958), Jilava (15 V 1959), Făgăraș (26 V 1959), M. Ciuc (14 VI 1959), elib. în 28 VIII 1958, grațiată D. 322/59 (FMP; Ionițoiu S., p. 134).

*

Alți făgărășeni, funcționari ai Siguranței și ai Serviciului Secret de Informații:

Bontea I. Grigore, n. în 16 ian. 1904 la Hălmeag, Făgăraș, fiul lui Ioan și Ana, dom. Sinaia, str. Ilie Pintilie 13, referent, portar hoteluri/ag. SSI/cap. ctg. 1926, casă Sinaia/țărani săraci, 6 clase, căs. Ghizela: 2 copii, PMR, **inapt, operat stomac**, internat pt. 24 luni Unitate de Muncă, Decizia 446/27 IX 1951, Ocelele Mari/matr. 7316, Cernavodă 3, majorat cu 24 luni, Decizia 597/53, Făgăraș (9 V 1954, C. 42), ridicat de U. M. 0123/0 (29 III 1955), elib. în 27 IX 1955 (FMP);

Clonța N. Eugen, n. în 30 mai 1898 la Beclean, Făgăraș, fiul lui Nicolae și Harieta, dom. Sibiu, str. Dealului 8, **pens. Diplomat**, inspector Dir. Gen. a Sig., fără avere/mic burgh. (preot, 2,5 ha), dr. în Drept, căs. Elisabeta Sântion: 1 copil, apolitic, Pitești (28 VII 1948), Târgșor (25 XII 1948), Făgăraș (1 X 1950/matr. 240), Jilava (24 X 1953), cond. de Trib. Capitalei (1940/1954) la 10 ani pt. **crimă contra clasei muncitoare**, Făgăraș (13 V 1955, K 23), grațiat D. 421/1955, **trecut la prev.**

contrarevoluționari pt. activitate intensă contra clasei muncitoare (28 XI 1955), Penit. Trib. Cluj (19 VIII 1956), Gherla (20 IX 1956), elib. în 1 X 1956 (FMP);

Coantă I. Damaschin, n. în 9 dec. 1908 la Comăna de Jos, Făgăraș, fiul lui Irimie și Floarea, dom. Buc., Aureliu 35, raion 1 Mai, intendent PTT/polițist, serg. ctg. 1930, fără avere/mijl., 4 clase, căs. Olimpia Cociș, arestat în 19 VII 1952, internat pt. 24 de luni Colonie de Muncă, Decizia 630/52, Valea Neagră/matr. 15366, majorat cu 36 luni Colonie de Muncă, Decizia 553/29 VII 1953, MSS (1 II 1953), P. Sibiu (30 III 1953), **agent anchetator a maltratat elemente muncitorești și progresiste**, Jilava, cond. de Trib. Capitalei (168/54) [lot de 23] la 15 ani MS pt. **crimă contra umanității**, **L. 207/48**, Gherla, Făgăraș (12 VI 1954, C. 23), grațiat D. 421, Jilava (16 XI 1955), Făgăraș (16 III 1956), Jilava (9 IX 1956), cond. de Trib. Mil. Reg. II Buc. (89/57) la 15 ani DG pt. **activitate intensă contra clasei muncitoare**, 193 CP, Făgăraș (28 VIII 1957), Gherla (17 II 1960). Elib. în 29 VII 1964, D. 411 (Opis Gherla, 1960; FMP; ACNSAS, Fond D, dos. 55, vol. 17, f. 348);

Comanici N. Nicolae, n. în 16 iunie 1896 la Ventea (Veneția de Jos – n.n.) Făgăraș, fiul lui Nicolae și Eufrosina, dom. Veneția, agric./ag. sp. SSI, avere: 1 casă, 1,5 ha/3 ha, 5 vite/țărani săraci, 6 clase, căs. Elisabeta Radu, 1 fată, PNT, Făgăraș (8 X 1951/matr. 698, ord. 401200), internat pt. 24 luni Unitate de Muncă, Decizia 526/26 VI 1952. Cernavodă 3/matr. 14469, Capu Midia (9 VII 1953), Cernavodă 3 (26 IX 1953). **Decedat la 10 III 1954 în infermeria Poarta Albă, j. 14906/54** (FMP; Bălan IV, p. 249: „arestat în 26 VI 52 (...)”; ACNSAS, *Fond D*, dos. 55, vol. 21, f. 46: „din București”);

Comanici N. Traian, n. în 9 sept. 1896 la Veneția de Jos, Făgăraș, fiul lui Nicolae și Elena, dom. Constanța, str. Dumbrava Roșie 74, fără ocup./com. șef/plut. ctg. 1918, fără avere/țărani săraci, 4 clase Comerț, căs. Victoria Păiș, PNP, arestat 27 VII 1948 de Sig. Pitești, în 29 XII 1948 la Târgșor, Făgăraș (5 X 1950/matr. 659), Văcărești (4 II 1953). Pe FMP Făgăraș: **Neoplasm. 6 IV 1953 decedat Văcărești Spital** (FMP);

Gherghel Gh. Gheorghe, n. 8 iunie 1881 la Toarcla, jud. Brașov, fiul lui Gheorghe și Floarea, dom. Sibiu, N. Bălcescu 3, pens./secretar chest./șef Serv. Siguranță/preot militar/cpt., ctg. 1902, avere: o casă/mijl., Teologia și Științe de Stat

și Ad-tive, căs. Paraschiva Popovici, PCR, **cardiac**, arestat în 5 VII 1951, Sibiu (22 VIII 1951/matr. 824), Făgăraș (1 IX 1951/matr. 424, ord. 15800/51, C. 23), internat pt. 60 luni Colonie de Muncă, Decizia 555/53, MSS/25 VII 50, ridicat MAI Stalin (11 IX 1954), Codlea (27 XII 1954), prev. pt. **a dus activitate contra clasei muncitoare și a mișcării revoluționare**, cond. TM Stalin (103/55) la 4 ani TG pt. 193 CP, elib. în 3 VII 1955 (FMP);

Pampu Gh. Gheorghe, n. în 4 nov. 1917 la Arpașu de Sus, Făgăraș, fiul lui Gheorghe și Maria, dom. Streza Cârțișoara, agric./dact. SSI/serg. ctg. 1939, 2 iug./țărani săraci (5/7 iug.), 7 clase, căs. Ana Dateș: 1 copil, apolitic, internat 24 luni Unitate de Muncă, Decizia 446/27 IX 1951, „ev. spec.”, Cernavodă 3/matr. 7529, majorat cu 24 luni prin D. 597/53, Poarta Albă (27 IX 1953), Ocnele Mari, Făgăraș (27 V 1954), prev. de Proc. Gen. (1 VII 1954) pt. **fiind în cadrul SSI a desfășurat activitate contra clasei muncitoare**, PT Cluj (12 IX 1955), ridicat pt. cercetări MAI Cluj (31 X 1955), PT Cluj (14 XII 1955), MAI Cluj (4 II 1956). Elib. în 4 II 1956 (FMP; ACNSAS, *Fond P.*, dos. 672/1 – 4; Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, *Fond Penitenciar. Cluj*, dos. 85/55, f. 243);

Solomon D. Iosif, n. în 7 mai 1905/1907 la Streza Cârțișoara, Făgăraș, fiul lui Dionisie și Maria, dom. Sibiu, str. **Bolter** (Voltaire – n.n.) 3, funcț./agent poliție, cl. I/SSI/lt. rez. ctg. 1927, fără avere/mijl., dr. în Drept, căs. Olimpia Damian (prof.) 3 copii, arestat în 26 IV 1952, internat pt. 24 luni Unitate de Muncă, Decizia 492/52, din 26 IV 1952, CTB/matr. 13982, Cernavodă 3, Jilava (16 VI 1953), Pitești (17 VIII 1953), Făgăraș (21 X 1953, C 19), PT Cluj (8 V 1954), prev. PMT Oradea-Cluj pt. **în 1923-28 a activat în scopul înăbușirii mișcării revoluționare muncitorești**, ridicat de Reg. MAI Cluj (25 V 1954), reprimat (1 VI 1954), cond. de Trib. Mil. Terit. Oradea (349/15 VII 1954) la 3 ani cor. pt. **activitate intensă contra clasei muncitoare**, elib. în 16 VII 1954 (FMP; ACNSAS, *Fond P.*, dos. 330/1 – 3: „n. 7 mai 1905” și sentința TMT Oradea [279/30 VIII 55]; Ionițoiu S, p. 286);

Stoichiță A. Ioan, n. în 13 iulie 1896 la Porumbacu de Sus, Sibiu, fiul lui Alexandru și Elisabeta, dom. Sibiu, str. Caragiale 10, referent/subinspector poliție/slt. ctg. 1918, 2,5 ha/mijl. (4 ha), dr. în Drept, căs. Victoria Hocioagă 3 copii, PMR, **suferă cu ficatul și inima**, arestat în 25 XII 1952, Făgăraș (21 II 1953),

internat pt. 36 luni Colonie de Muncă, Decizia 553/29 VII 1953, ridicat Reg. MAI Stalin (11 IX 1954), prev. (27 XII 1954) de Parch. Mil. Stalin, Codlea (27 XII 1954), cond. de Trib. Mil. Stalin (103/55) la 10 ani TG pt. **ACCM**, Oradea (18 IV 1955), Jilava (18 VI 1955), Sibiu, Făgăraș (23 IX 1955, C. 27), ridicat Reg. MAI Stalin (24 IV 1957), Jilava, Făgăraș (30 VII 1957), elib. în 6 XII 1959, D. 441/59, grațiat (FMP; ACNSAS, *Fond D*, dos. 55, vol. 17, f. 350: „*Solomon Iosif, avansat subinsp. Poliție Insp. Mureș, 15 XI 1941*” (Monitorul Oficial, 269/12 XI 1941, p. 7.048); Ionițoiu S, p. 446; „*Subinspector Alba Iulia delegat cu atribuții de subinspector. la Chestura Sibiu, Tabloul de personal al Inspectoratului Regional Sibiu din 13 XII 1944*” (MO, 4/5 I 45, p. 67); la Inspectoratul Sibiu, 1945 (ANIC, F. DGP, dos. 15/45, f. 148); „*Subinspector cu competențe pe terit. jud. Sibiu, 5 IV 1946*” (MO, 96/25 IV 1946, p. 4.144); „*Solomon Iosif, inspector pol. Sibiu, 1 IX 1946*” (MO, 44/22 II 47, p. 1.343);

Taflan T. Ioan, n. în 31 august 1913 la Beclean, Făgăraș, fiul lui Tănase și Ana, dom. Buc., str. Polonă 91, raion 1 Mai, funcț. Fructexport/ag. SSI/serg. ctg. 1931, 2 iug./țărani săraci, liceu, căs. Ana **Ernes** ?, 1 copil, PMR, internat pt. 24 luni Unitate de Muncă, Decizia 446/27 IX 1951, Cernavodă 3/matr. 7585, majorat cu 24 luni, D. 597/53, **În luna dec. 1953 a declarat greva foamei solidarizându-se în masă sub pretextul că sunt ținuți arestați pe nedrept la UM 3**, Făgăraș (15 V 1954/C. 31, primit de la Form. 0857 C-ța), prev. (1 VII 1954) de Proc. Gen. pt. **în SSI a dus activitate contra clasei muncitoare**, ridicat de U. M. 0123/0 (25 VII 1955) (FMP).

Polițiști care au funcționat la Făgăraș:

Băbuțiu M. Gavrilă, n. în 14 mai 1901 la Sighet, fiul lui Mihai și Teodora, dom. Făgăraș, str. Vasile Roaită 13, plut. maj. miliție/serg. 2 Inf., ctg. 1923, 1,25 ha/mijl. (4 ha), 3 clase liceu, căs. Anghelina Bledea, PMR, arestat în 29 VIII 1950, PT Cluj, prev. (1 VI 1951) de Parch. Curții Cluj pt. crimă de război, Jilava, cond. de Trib. Capitalei (663/52) la 4 ani TG pt. **crimă contra umanității, a maltratată și schingiuit elemente din mișcarea ilegală muncitorească**, Făgăraș (15 X 1952), ridicat de Reg. MAI Stalin (22 XI 1953), reprimat (3 V 1954), ridicat de Reg. MAI Baia Mare (25 VII 1954), readus

(12 X 1954), Jilava (10 III 1955), Oradea (18 III 1955), Jilava (19 IV 1955), Făgăraș (15 V 1955), elib. în 8 X 1955, la exp. ped. (FMP). „B. G., registrator arhivar, mânuitor de bani și valori Pol. Făgăraș, se menține și în exercițiul 1947 – 48” (MO, 170/28 VII 1947, p. 6.640, MO, 134/12 VI 1948, p. 5.075); „B. G. (...), plut. maj. șef miliție, jud. Făgăraș, PCR 1945, propus Bir. Pol. CC PMR pt. excludere/martie 1950. **Gardian, din 1926. În 1942, avansat funcționar. Deși nu lucra la serv. Siguranței, urmărirea, aresta și maltrata comuniști/Deși a fost numai gardian, din ură și exces de zel, aresta și maltrata comuniștii și elementele progresiste. În 1945, arestat pt. activitatea sa antimuncitorească din trecut**” (ANIC, Fond CC PCR. Administrativ Politic, dos. 20/1950, I, ff. 203, 259);

Bădilă V. Ioan, n. în 24 august 1912 la Boița, Sibiu, fiul lui Vasile și Ana, dom. Boița 72, jud. Sibiu/Făgăraș, Pța Mihai Viteazu 43, șofer/serg. miliție, 76 ari/mijl., 6 clase, căs. Elena Câmpeanu: 3 copii, Penit. Făgăraș, internat pt. 24 luni Unitate de Muncă, Decizia 104/16 II 1952, Cernavodă 3/matr. 10865, Capu Midia (9 VII 1953), Poarta Albă (26 IX 1953), Făgăraș (30 V 1954), ridicat de Reg. MAI Stalin (15 X 1954), Codlea (25 XI 1954), predat Reg. MAI Stalin (6 I 1956), elib. în 20 III 1956 (FMP). Agent Poliția Făgăraș cu atribuții de Siguranță din 1 VIII 1947 (MO, 211/13 IX 1947, p. 8.319). „B. I. (...), plut. miliție, jud. Făgăraș, PCR 1947, propus Bir. Pol. CC PMR pt. excludere/martie 1950. **În 1941, gardian la Făgăraș. În 1942, avansat agent de Siguranță a lucrat în problema muncitorească. A recrutat informatori din rândurile muncit. În urma denunțurilor sale mai mulți muncitori au fost trimiși pe front.**” (ANIC, Fond CC PCR, Ad-tiv Pol., dos. 20/1950, I, ff. 200, 259). Victor Roșca, elev la Liceul „Radu Negru” din Făgăraș, arestat în 28 VI 1948, în timpul bacalaureatului, a suportat bătaile aplicate în anchetă de comisarul Bădilă, „din vechea Poliție”¹⁵.

Ionescu I. Cornel, n. în 31 iulie 1912 la Buzău, fiul lui Ion și Elena, dom. Făgăraș, str. Filimon Sârbu 4/I. V. Stalin 37, avocat/comisar, 6 ha (în trecut: 35 ha, **moștenire de la tatăl său, pe care le-a vândut în 1936**), licențiat în Drept, căs. Paula Filofteia, PCR-Făgăraș 1946, arestat 1948, Pitești, Târgșor (25 XII 1948), Făgăraș (30 IX 1950/matr. 113), internat pt. 24 luni Unitate de Muncă, Decizia

¹⁵ Victor Roșca, *Moara lui Kalusek – începutul represiunii comuniste*, Ed. Curtea Veche, București, 2007, p. 58 și urm.

526/26 VI 1952, Cernavodă 3/matr. 14989, Capu Midia (9 VII 1953), Cernavodă 3 (26 IX 1953), ridicat de Reg. MAI Stalin (29 V 1954), Făgăraș (30 V 1954), Reg. MAI Stalin (15 X 1954), Codlea (25 XI 1954), prev. de Parch. Mil. Teritorial Stalin pt. **activitate intensă contra clasei muncitoare**, predat Reg. MAI Stalin pt. cercetări (6 I 1956), reprimat Făgăraș (5 III 1956), Penit. Trib. Cluj (22 VI 1956), cond. la 8 ani (Cluj), **ped. fiind expirată prin computare**, elib. în 25 VII 1956 (FMP; ACNSAS, *Fond D*, dos. 55, vol. 21, f. 38). Comisar Poliția Sighișoara, transferat la Poliția Făgăraș în 20 XI 1941 (MO, 283/28 XI 1941, p. 7.417). Comisar la Poliția Făgăraș, a fost transferat la conducerea Detașamentului Strehaia, la 1 II 1945 (MO, 30/7 II 1945, p. 824). „*Ionescu Cornel, comisar, în 28 IV 1945 îndepărtat din serviciu fără nicio indemnitate, cf. L. 217/45*” (MO, 110/18 V 1945, p. 4.050);

Lascu S. Ioan, n. 12 sept. 1906 la Sibiu, fiul lui Samoilă și Maria, dom. Sibiu, str. Kogălniceanu/Făgăraș str. Cimitirului 15, comisar ajutor/ctg. 1928, fără avere/muncit., 3 clase Comerț, căs. Paraschiva/Emilia, PCR, PSD. Arestat 1948, P. Pitești (28 VII 1948), Târgșor (25 XII 1948), Făgăraș (3 X 1950/matr. 414), Saligny (20 IV 1951/matr. 5126), internat pt. 24 luni Unitate de Muncă, Decizia 194/50, majorat cu 24 luni, Decizia 529/53, P. Giurgiu (1952), Pitești (13 III 1954), Făgăraș (9 VI 1954), Penit. Trib. Cluj (25 XI 1954), prev. (25 XI 1954) de Parch. Mil. Terit. Stalin pt. **activitate intensă contra clasei muncitoare**, cond. la 8 ani, elib. în 26 VII 1956, **ped. fiind expirată, elib. prin computarea prevenției** (FMP). Comisar ajutor în 23 VI 1945, i se acorda o gradație, din 10 XII 1944, cu plata din 1 IV 1945 (MO, 151/7 VII 1945, p. 5.738). „*Lascu Ioan,, comisar aj.la Inspectoratul Regional Constanța, transferat la cerere la Poliția Făgăraș, din 12 VII 1945*” (MO, 164/23 VII 1945, p. 6.262);

Sireteanu M. Ilie, n. în 16 iunie 1907 la Dorohoi, fiul lui Marin și Maria, dom. Orașul Stalin, str. **Ene Barbouse** 10, tehnician/agent poliție/serg. ctg. 1929, fără avere/mic burgh. (plut. maj.), 4 clase liceu, divorțat Eugenia Popovici, 1 fată, PCR până 1949, arestat în 4 XII 1952 ?, cond. de Trib. Mil. Terit. Iași (32/55) la 5 ani, **fiind agent poliție a dus activitate intensă contra clasei muncitoare și mișcării revoluționare**, Făgăraș (4 XII 1954), Suceava (21 II 1955), Jilava (7 V

1955), Făgăraș (13 V 1955), elib. în 5 X 1955, grațiat D. 421 (FMP). Fost agent, rechemat la Poliția Făgăraș în 15 XI 1945 (MO, 273/28 XI 1945, p. 10.360). Agent principal la Poliția Făgăraș în 31 III 1947 (MO, 93/25 IV 1947, p. 3.231). Comisar ajutor la Poliția Făgăraș, cu atribuții de Siguranță, în 1 VIII 47 (MO, 211/13 IX 1947, p. 8.319). Comisar ajutor la Serviciul Judiciar/Siguranță Făgăraș, cu competență pe teritoriul județului Făgăraș, din 1 XII 1947 (MO, 286/10 XII 1947, p. 10.926). A fost trecut la Comisariatul Ucea, Biroul de Siguranță, cu 15 I 1948 (MO, 25/31 I 1948, p. 777). „*Sireteanu Ilie, comisar ajutor, Biroul Siguranță al Comisariatului Arpașu de Jos, demisionat în 1 IV 1948*” (MO, 104/7 V 1948, p. 4.144). „*Sireteanu Ilie, comisar la Poliția din Dorohoi, stabilit în Făgăraș după război, a lucrat la Siguranță, serviciul Controlul Străinilor. A demisionat din poliție în 1 IV 1948. S-a mutat în Brașov, în Șchei, arestat și închis la Făgăraș, grațiat în 1955*” (inf. de la dl. Octav Bjoza, Brașov; vezi și Ionițoiu S, p. 247).

Alți doi foști polițiști, originari din Basarabia și ajunși la Făgăraș în urma evacuării autorităților românești din fața ofensivei sovietice din primăvara anului 1944, după câțiva ani de serviciu pentru noul regim politic aveau să „plătească” și ei cu închisoarea activitatea lor din anii războiului:

Tatarnischi H. Boris, n. în 27 nov. 1917 la Ismail, URSS, fiul lui Hrisant/Hristache și Marta, dom. Făgăraș, I. V. Stalin 23, funcț. Panificație/lt. maj. miliție/com. șef, fără avere/mic burgheză (comerciant), bacalaureat, căs. Ana Bagrova, 1 copil, PMR, sănătos, Făgăraș (28 II 1951/matr. 73), internat pt. 24 luni Unitate de Muncă, Decizia 526/26 VI 1952, Cernavodă 3/matr. 14728, Poarta Albă (18 VI 1954), Jilava (30 XI 1954), Baia Mare (1 XII 1954), Satu Mare (13 V 1955), Oradea (12 VII 1955), Codlea (18 X 1955), prev. de Proc. Gen. (4 XII 1955) pt. **activitate intensă contra clasei muncitoare**, elib. în 13 I 1956 (FMP; ACNSAS, *Fond D*, dos. 55, vol. 21, f. 44). Acuzator public Alex. Drăghici semna cererea de aducere la Cabinetul 3 a comisarului aj. Tatarnischi Boris (Panciu – Făgăraș), la 8 III 1945 (ANIC, *Fond DGP*, dos. 15/1945, f. 87). „*Tatarnișchi Boris*”, comisar aj. la Făgăraș, era înaintat Curtii pentru crime de război la 9 III 1945 (ANIC, *Fond DGP*, dos. 16/1945, f. 152). La începutul anului 1947 era delegat secretar al Poliției Făgăraș (MO, 3/3 I 1947, p. 30). Delegat cu conducerea Poliției Făgăraș la 1 VI

1948 (MO, 133/11 VI 1948, p. 5.033). „*Tatarnischi Boris, n. în 1917 la Ismail (URSS), lt. miliție, jud. Făgăraș, PCR 1945, propus Bir. Pol. CC PMR pt. excludere/martie 1950. În 1940, fugit de regimul sovietic s-a angajat comisar ajutor la Panciu. După izbucnirea războiului contra Uniunii Sovietice, trimis de DGP la Odessa, comisar ajutor la Circ. I Poliție conducând Biroul de evidență a comuniștilor. În 1944, fugit de la Odessa la Făgăraș*” (ANIC, Fond CC PCR, Activ Pol., dos. 20/950, vol. I, f. 200);

Tărniceru Z. Dumitru, n. în 1 oct. 1902 la Ibănești, Botoșani, fiul lui Zamfir și Areta, dom. Botoșani, str. Grăniceri 5/Ibănești, gardian, fără avere/mijl., 4 clase, căs. Iulia Nicolae, 4 copii, arestat în 21 II 1949, Jilava, cond. de Curtea Buc. (1358/49) la 5 ani TG pt. crimă de război, **fiind gardian la poliția Dorohoi a maltratată și schingiuit mai mulți evrei care erau arestați/tratamente neomenoase la Iași în închis. Vaslui în 1938**, Saligny, Valea Neagră (16 VII 1950), Jilava (14 XI 1951), Făgăraș (24 XI 1951, C. 28), internat pt. 12 luni Unitate de Muncă, Decizia 669/53, Ploiești (27 VI 1954), Tg. Ocna-spital (3 VII 1954), elib. în 19 VIII 1955 (FMP; ACNSAS, Fond D, dos. 8.750, f. 82). Rechemat gardian la Poliția Făgăraș în 15 IX 1946 (MO, 210/11 IX 1946, p. 9.953). Mutat ca gardian la Poliția Botoșani, cu 1 IV 1948 (MO, 104/7 V 1948, p. 4.138), apoi mutat la Poliția Tulcea, la 15 IV 1948 (MO, 107/11 V 1948, p. 4.242). Vezi și Ionițoiu, Ș - Z, p. 140.

Polițiști/S.S.I. – iști domiciliați în Făgăraș aflați în detenție în Cetate:

Boerescu Șt. Mircea, n. în 8 sept. 1914 la Radovanu, Ilfov, fiul lui Ștefan și Maria, dom. Făgăraș, Colonia Nitramonia, **ing. chimic/ag.** SSI/slt. ctg. 1936, fără avere/mic burgh. (funcț.), Politehnica, necăs., PMR, Făgăraș (8 X 1951/matr. 684, DGSP, ord. 401200), internat pt. 24 luni Colonie de Muncă, Decizia 526/26 VI 1952, Cernavodă 3/matr. 14458, Capu Midia, Cernavodă 3 (26 IX 1953), Făgăraș (9 V 1954), ridicat U. M. 0123/H (29 III 1955) (FMP; ACNSAS, Fond D, dos. 55, vol. 21, f. 46). „*Boerescu Mircea, n. în 8 sept. 1914/1916 (...), domiciliat București, str. Cerceluș 23, șef echipă SSI, referent Gr. II-a Econ., feb. 1940 - aug. 1941, Bir. G, 1941 - 42. În Evid. Sec. -3 XI 56/311*” (ACNSAS, Fond D, dos. 8.860/2, ff. 90, 137, 270. „*Aparat represiv burghez*”, 1956);

Botez I. Mina, n. 3 feb. 1915 la Tecuci, fiul lui Ioan și Velica, dom. Făgăraș, Pța Mihai Viteazul 11/str. Grivița Roșie 3, notar comunal/ag. poliție, serg. 1 Vânători Buc./ctg. 1937, fără avere/muncit. (cizmar, atelier), 5 clase liceu, căs. Elena Crăciun, PCR-1947, arestat în 27 VII 1948, Pitești, Târgșor (29 XII 1948), Făgăraș (30 IX 1950/matr. 152), predat UM 3 Saligny/matr. 5003 (11 IV 1951), internat pt. 24 luni Unitate de Muncă, Decizia 194/50, majorat cu 24 luni, D. 529/53, Tg. Ocna, elib. în 4 VI 1954, adr. DSS, Văcărești (11 VI 1954, **venit de la D. Reg. Buc. după ce mai întâi a fost liberat**), Văcărești (3 I 1955), prevenit de Parch. Mil. Terit. Buc. pt. **activitate intensă contra clasei muncitoare**, elib. în 8 VIII 1955 (FMP). „*Botez Mina, agent la Biroul II Siguranță, 1941 – 1944*” (ACNSAS, *Fond D*, dos. 8.860/2, f. 69. „*Aparat represiv burghez*”). Agent III la Prefectura Poliției Capitalei, Comisariatul 22, de unde își dă demisia la 1 IX 45 (MO, 208/13 IX 1945, p. 8.001);

Bulborea Gh. Andrei, n. în 22 ian. 1911 la Felmer, Făgăraș, reg. Stalin, fiul lui Gheorghe și Elisabeta, dom. Buc., str. Turtucaia 30/51, mecanic/SSI, șef garaj, 10 ari, 1 taxi/țărani săraci, 4 clase, căs. Istina Voica, 1 copil, **reumatism și inimă**, internat pt. 24 luni Unitate de Muncă, Decizia 446/51, Cernavodă 3/matr. 7427, majorat cu 24 luni, Decizia 597/53, Făgăraș (9 V 1954, C. 17), prev. (1 VII 1954) de Proc. Gen., pt. **activitate intensă contra clasei muncitoare**, Jilava, ridicat de UM 0123/Buc. (3 IV 1956) (FMP; vezi și Ionițoiu A – B, p. 292, Roske A – C, p. 387). „*B. Gh. A./A. Borhot, în Tabel Pers. civil buget, SSI, 14 III 45: poz. 440, mec. diurnist/15 IX 41, șofer sp. cl. III/1 I 44, mec. sp./1 VI 44*” (ANIC, *Fond PCM-SSI*, dos. 4/1945, f. 35). „*A. B., mec., Garaj, „Ord. de Bătae” a Serv. Inf./Min. Răzb., 14 III 45; Mec., Garaj, Serv. Auto, „Ord. de Bătae”, SSI/PCM, 20 V 45*” (*Ibidem*, ff. 77, 217). „*B. A., mec. Bir. Auto SSI, 1940-42, Secția XI Auto, 1942-44. Evid. 329*” (ACNSAS, *Fond D*, dos. 8.860/2, ff. 153, 259, 273, 275. „*Aparat represiv burghez*”, 1956);

Dumitrescu Gh. Ioan, n. în 18 feb. 1908 la Băbeni, Rm. Sărat, fiul lui Gheorghe și Ioana, dom. Băbeni, munc. agr./com. Prefectura Poliției Capitalei, slt. ctg. 1930, avere: 3 pog./țărani săraci, bacalaureat, căs. Claudia **Zabuchencea**, PMR, Jilava (11 VI 1950), Târgșor, Făgăraș (5 X 1950/matr. 643), internat pt. 24 luni Unitate de Muncă, Decizia 526/26 VI 52, **a făcut parte din vechea poliție**,

Cernavodă 3/matr. 14904, Făgăraș (20 VI 1954, C. 26), prevenit de Proc. Gen. (6 V 55) pt. ACCM, predat pt. cercetări la Reg. MAI Timișoara (25 V 1955), reprimat (19 VII 1955), Jilava, P. Timișoara, cond. Trib. Mil. Terit. Timiș. (17/56) la 15 ani DG pt. **activitate intensă contra clasei muncitoare**, Jilava (19 IV 1956), Făgăraș (22 IV 1956), Gherla (15 II 1960), elib. în 23 VI 1964, D. 310 [Opis Gherla, 1960 și 1962] (FMP; ACNSAS, *Fond D 000055*, vol. 51/II, f. 23). Biletul de eliberare nr. 3368/1964, emis de Form. 0606 Gherla, înscris la rubrica „*Ocupația*” – agricultor, și că „*A fost depus ca cond. de la 11 VI 50 până la 23 VI 64, de către TM T-șoara cu mandatul nr. 38/56 emis de TMT Timișoara sentința nr. 17/56 pt. faptul de AICCM*”. A fost pus în libertate „*prin grațierea restului de ped[eapsă] de către Consiliul de Stat cf. D. 310/16 VI 64*”. „Agricultorul” Ioan Dumitrescu, cu domiciliul avut la arestare în Băbeni, Râmnicu Sărat, era de fapt fost ofițer de poliție. S-a stabilit după eliberare în Făgăraș, unde a decedat (Registrul evidență AFDPR Făgăraș și informații de la dnii Ioan Bălan și Nicolae Gheară, Făgăraș);

Enescu N. Ioan, n. în 12 aug. 1896 la Iași, fiul lui Niculae și Maria, dom. Făgăraș, P-ța Mihai Viteazu 11, agric./comisar, serg. ctg. 1918, fără avere, 5 clase Școală de Agric., căs. Irina Cărbunaru 6 copii, **Aortită și reumatism**, arestat de Sec. Sibiu în iulie 1948, P. Pitești (28 VII 1948), Târgșor (25 XII 1948), Făgăraș (2 X 1950/matr. 326), intenat pt. 24 luni Colonie de Muncă, Decizia 526/26 VI 1952, UM 2 Cernavodă (29 VI 1952) (FMP; ACNSAS, *Fond D*, dos. 55, vol. 21, f. 37). Comisar la Comisariatul Slănic Moldova, în comprimare, pus în retragere pe caz de boală și pentru pensionare la 28 II 1946 (MO, 68/21 III 1946, p. 2.566). „**Enescu Ioan, n. în 12 aug. 1896, muncitor la Iași, arestat în 26 VI 52. A murit în lagărul de la Cernavodă, la 15 oct. 1952 din cauza muncii forțate**” (Bălan III, p. 235; vezi și Ionițoiu D – E, p. 220). La domiciliul menționat nu am mai aflat nici o informație despre comisarul Enescu sau urmași ai acestuia.

Lungoci N. Nicolae, n. în 11 dec. 1908 la Cergău-Lupu, Mediaș, fiul lui Nicolae și Carolina, dom. Bărcut, Brașov, plugar/polițist, 8 iug./5 ha/mijl., 2 clase liceu, căs. Vasilica Anastasiu, Fr. Plug., **sănătos**. Arestat în 11 X 1948, Văcărești, Pitești, Târgșor (25 XII 1948), Făgăraș (3 X 1950/matr. 402), P. Sibiu (10 II 1954), prev. (10 II 1954) de Proc. Gen. pt. **Crimă contra umanității/a aplicat tratamente**

neomenoase elementelor comuniste, Grup Anchete Sibiu (23 VI 1954, ord. 00476748/54), reprimat (7 VII 1954), cond. Trib. Mil. Reg. III Cluj (1036/54) la 25 ani MS pt. **CCU, L. 207/48**, Galați (30 III 1955), Jilava (21 VI 1955), ped. grațiată în întregime, D. 421/1955, Trib. Suprem desființează sentința 1036/54, menținut în arest, Făgăraș (23 I 1956), prev. pt. **AICCM**, Jilava (25 VI 1956), U. M. 0123/H, Jilava (12 X 1957), cond. Trib. Mil. Reg. II Buc. (85/57) la 18 ani DG pt. **activitate intensă contra clasei muncitoare**, Făgăraș (14 II 1958), Gherla (17 II 1960). Elib. în 16 IV 1964, D. 176, ac. dom. (Opis Gherla, 1962) (FMP). „*Lungoci Nicolae, detectiv PPC, 1939*” (ANIC, *Fond DGP*, inv. 2.350, dos. 10/1921, vol. I, f. 123). „*Lungoci Nicolae, detectiv Gr. I Anticomunistă condusă de Ion Taflaru, 1940 – 1944*” (ACNSAS, *Fond I 260698*, f. 6). Lungoci Nicolae, detectiv DGP, participa la confiscarea unei arhive a CC al PCR în 15 XII 1943. Procesul verbal întocmit atunci era prezentat conducerii PMR, în 27 I 1951. Detectiv în februarie – martie, fusese disponibilizat, apoi reintegrat în PPC, la 1 IV 1945 (MO, 94/24 IV 1945, p. 3.382). „*Lungoci Nicolae, agent PPC, îndepărtat*” (MO, 97/30 IV 1947, p. 3.380). „*Lungoci N. Nicolae (...), dom. Bărcut, Brașov/Buc., Pța Amzei 15/flotant, agent Gr. II-a, ag. Brig. Spec., Corp Detectivi, Secția 4 -a (Partide și grupări de stânga), 1929 – 1944, provenit de la DGP. Evid. 30 Dec* (raion 30 Decembrie – n.n.)” (ACNSAS, *Fond D*, dos. 8.860/2, f. 73, dos. 8.860/3, ff. 46, 57, 72. „*Aparat represiv burghez*”);

Patrichi I. Vasile, n. în 28 nov. 1901 la Smulți, Galați, fiul lui Ioan și Safta, dom. Făgăraș, str. Mihai Viteazu 49, magaziner, mr. ctg. 1923/comisar, fără avere (3 ha)/mic burgh. (atelier lemnărie), Liceu Militar, căs. Valentina Popescu/Penescu, 1 copil, PSD, arestat în 7 VI 1950, Jilava (19 XI 1950/matr. 5670, DGSS, ordin 146043), Pitești, prevenit de Parch. Curții Buc. (12 II 1951) pt. **crimă contra umanității/făcând parte din Centrul B Informații a maltratat și împușcat cetățeni sovietici, prizonieri, partizani și parașutiști**, L. 207/48, cond. de Trib. Suprem (1846/53) la 10 ani DG, ridicat de U. M. 0123/0 (11 II 1953), Jilava, Pitești (18 VIII 1953), Jilava (19 XI 1953), Pitești (9 V 1954), ridicat de U. M. 0123/0 (11 II 1955), Făgăraș (28 III 1955, K 24), grațiat cf. D. 421/55, prevenit de Proc. Gen (30 X 1955 pt. **activitate contra clasei muncitoare**, Jilava (6 IX 1956), cond. de Trib. Mil. Buc. (76/1957) la 8 ani DG pt. **în timpul anchetei pe care o făcea fiind**

SSI în M.St.M. Secția II-a a exploatat prin bătaie comuniști, elib. în 4 VI 1958 (FMP). În martie 1944, Patrichi Vasile solicita o intervenție la Marele Stat Major pentru „*una foaie de drum, pentru un vagon*”, necesar evacuării familiei sale de la Galați la Făgăraș. În mai 1944, era încadrat în Biroul Statistic Militar Focșani (fost Chișinău) (Pavel Moraru, *Informații militare pe frontul de est*, Ed. Militară, București, 2005, p. 215, 217, 232 ș. a.). Patrichi V. era maior de infanterie în rezervă la data de 12 IV 1945 (MO, 87/14 IV 1945, p. 3.067). „*Patrichi Vasile (...), fost la Centrul „B” Chișinău, Secția II MStM*” (ACNSAS, *Fond D*, dos. 8.860/3, ff. 125, 128, 160, 298v. „*Aparat represiv burghez*”, 1953). „*Patrichi Vasile, mr. colab. Centru „B” Chișinău, Secția II -a MStM, 1933*” (*Ibidem*, f. 175, 1951). Apare într-un „*Tabel cu elemente care au lucrat în centrele informative MStM împotriva Uniunii Sovietice*”, din 6 IX 1956, „*evid. Făgăraș*” (*Ibidem*, f. 180);

Rădulescu A. Albert, n. în 1 ian. 1912 la Curtea de Argeș, fiul lui August și Maria, dom. Porumbacu de Jos, Sibiu, referent Sf. Popular/com. șef/serg. maj. 1 Obuziere, ctg. 1934, fără avere/muncit., Fac. Drept, căs. Paraschiva Bratu, 1 copil, apolitic, arestat în 25 IV 1952, P. Făgăraș (24 VI 1952, DGSS Buc., ord. 53466), în 27 VIII 1953 trecut în Colonie de Muncă, Decizia 553/29 VII 1953 pt. 36 luni, ridicat MSS (12 IX 1953), Jilava (19 IX 1953), ridicat Reg. Buc. (18 VI 1954), Jilava, ridicat MAI Buc. (31 VIII 1954) (FMP; ACNSAS, *Fond D*, dos. 55, vol. 17, f. 350). „*Comprimat la 1 III 1945*” și demisionat în iulie 1945, pe „*motive de sănătate*” (MO, 31 VII 1945, p. 6.539). Comisar șef Serviciul Siguranței PPC, „*îndepărtat fără nici o indemnizație*”, conform Legii 217/45, în 30 VI 1945 (MO, 183/14 VIII 1945, p. 7.153).

*

Un caz aparte este reprezentat de un fost chestor de poliție, fost în activitate pe la Rm. Vâlcea, Lugoj, Timișoara, ajuns ca arestat în Cetatea Făgărașului, oraș în care fiul său devenise o recunoscută personalitate:

Popescu V. Nicolae, n. în 9 iulie 1889 la Sâmburești, Olt, fiul lui Vasile și Ioana, dom. Buc., str. Cezar Boliac 55/dom. Rm. Vâlcea, str. Negoiescu 20, pens./șef de poliție, fără avere (soția casă 4 cam. Vâlcea)/chiaburi (10 ha, la 7 copii), Științe Ad-tive (1911), încadrat în Poliție (1914), Bir. Judiciar Rm. Vâlcea (1914-1919),

com. șef circumscripție (1919-1920), Tn. Severin, Rm. Vâlcea, Cluj, Odorhei (1920-1923), șef serv. Sig. Petroșani (1923-1928), DGP (1929), Rm. Vâlcea (1929-1937), chestor Lugoj (1937-1945, pens.). Căsătorit cu Florica Jinga 2 copii, **miocardită**. Arestat în 27 X 1948, Pitești (16 XI 1948), Târgșor (24 XII 1948), Făgăraș (2 X 1950/matr. 312), ridicat de Reg. MAI Timișoara **cu adr. 65816, 65164 și 62315/54** (5 V 1954), Penit. Timișoara (15 V 1954), cond. de Trib. Mil. Terit. Timișoara (528/7 VIII 1954) la 12 ani TG și confiscarea averii pt. **activitate intensă contra clasei muncitoare**, art. 193 CP, redus ped. la recurs judecat de Trib. Mil. pt. Unit. MAI, președinte gen. Alex. Petrescu, (16 X 1954) la 6 ani TG, ridicat MAI Timișoara (2 XI 1954), P. Timișoara (6 XI 1954), elib. în 7 XI 1954, adr. a Trib. Mil. pt. Unit. MAI Buc. (FMP). Șef de poliție cu o gradație la Poliția Lugoj (MO, 140/19 VI 1942, p. 5.056), iar în toamna anului 1944 „șeful de poliție Popescu Nicolae” de la Lugoj era transferat la Inspectoratul Timișoara, „cu atribuții de subinspector” (MO, 7 XI 1944, p. 7.215). Din poziția de șef al Poliției Insp. Regional Timișoara, a fost transferat din nou la Poliția Lugoj, începând cu 1 XII 1944 (MO, 283/6 XII 1944, p. 7.944; vezi și ACNSAS, *Fond D*, dos. 10.316, f. 157). În martie 1945, ca „șef de poliție”, numele lui era pe lista celor disponibilizați (*România liberă*, nr. 194/17 III 1945, p. 5).

Buna stare materială a familiei i-a permis absolventului Facultății de Drept din București să facă și un stagiul de specializare la Heidelberg. Intrat în Poliție, N. Popescu a fost comisar la Cernăuți, Petroșani – 1929 - 1930 –, Tulcea și, din 1935, șef la Poliția Râmnicu – Vâlcea. Căsătorit cu Lory Fărtășescu din Fărtășești, jud. Vâlcea, a avut trei copii: Dolly, Cristian și Traian Ulpui. În timpul războiului a fost chestor la Lugoj. Epurat în 1945, a fost arestat în iulie 1948. După epurare a stat în câteva rânduri ascuns la cuscruul său Spirea Tomescu din Cocargeaua, dar și el avea să cunoască detenția. Spirea Tomescu și fratele său Ion, declarați chiaburi, au fost duși la Canal. Chestorul N. Popescu a trecut succesiv pe la Pitești, Târgșor și, din toamna anului 1950, la Penitenciarul Făgăraș.

Personalitate excepțională a Făgărașului acelor ani, înaltă competență profesională și un cu totul aparte spirit organizatoric, ing. Traian Popescu, supranumit „Leul”, a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a-și salva tatăl. Prin anii 1953 – 1954 a

reușit să pună la cale scoaterea din închisoare, pentru o noapte, a chestorului bunic, care a putut astfel să își vadă nepoții. Urmare a prestigiului personal și a întinselor relații pe care ing. Traian Popescu le avea a reușit să obțină o audiență la Gheorghiu – Dej, după care a urmat eliberarea, în 1954, a fostului chestor de poliție din Rm. – Vâlcea. Au mijlocit audiența și eliberarea finul fostului chestor, patriarhul Iustinian Marina și fostul combatant comunist din Spania, ministru al Industriei Chimice, Mihail Florescu (informații de la dna ing. Liana Popescu, arh. Radu Popescu și ing. Sorin Popescu din București, nora și nepoții chestorului evocat).

*

În primăvara anului 1960, închisoarea din Cetate a fost desființată. Între ultimii deținuți s-a aflat și **Călin Paraschiva**, condamnată de Tribunalul Făgăraș la 3 luni închisoare. Reproducem mărturia fiicei, ing. Mariana Ciocan:

„Din documentele referitoare la detenția mamei mele, Paraschiva Călin, în închisoarea din Cetatea Făgărașului, nu am decât Sentința Penală din 28 ianuarie 1960 și Sentința Penală din 22 iulie 1968, dată la cererea de reabilitare înaintată de mama mea. Din aceste acte nu reiese cât de cumplită a fost acțiunea de arestare și motivul real, astfel că voi da câteva informații care cred că vor servi. În ziua de 22 decembrie 1959, câțiva indivizi, probabil milițieni, au mers la domiciliul părinților mei din satul Șercăița. Au găsit acasă doar pe fratele meu, în vârstă de 11 ani și pe mine, care aveam un an și 6 luni. Mama era plecată în satul vecin la o rudă croitoreasă, la care ne făcea, dintr-un pardesiu vechi de-al ei, pantalonași care urmau să fie daruri de Crăciun. Tata era salariat la Ferma de Stat din Șercaia ca tehnician veterinar și era la ora aceea la serviciu. Nu aveam bunici, erau toți decedați. Fratele meu s-a speriat și la început nu a vrut să spună unde este mama. Pentru aceasta a fost bătut cu bestialitate cu picioare în fund, izbindu-se de pereți. Când a sosit mama, au percheziționat toată casa, confiscând multe bunuri și luând-o și pe mama. Rămăsesem singuri doi copii. Vecinii nu aveau curajul să ne deschidă poarta. Era o iarnă foarte geroasă și cu multă zăpadă. Tata nu putea să vină în fiecare seară acasă. Serviciul lui era de așa natură că la mijlocul zilei era liber și mergea pe jos în Făgăraș, la porțile Cetății, încercând să vorbească cu mama. O vecină ne aducea mâncare și ne-o lăsa în sufertaș la poartă. De multe ori fratele

meu o găsea înghețată. În fiecare seară, fratele meu mă lua în brațe și mergea în centrul satului să aștepte cursa de autobuz de la Făgăraș, sperând că va veni mama. Secretar de partid era un tânăr care era nepotul surorii mamei mele (din partea soțului ei) și acesta îi spunea fratelui meu să nu mai aștepte cursa, că mama se va întoarce peste 10 ani. Dumnezeu ne-a purtat de grijă și am trecut peste momentele acelea. Am încercat să deslușesc motivul arestării mamei mele. Mama nu făcuse politică, deci altul era motivul. Mama are o soră, care din 1947 trăiește în Elveția. Raveca Dogariu și soțul ei Ioan Dogariu, au făcut parte din personalul de serviciu al familiei Șerban Voinea. Domnul Voinea, membru al PSD, a fost numit de guvernul dr. P. Groza ca ambasador la Berna, Elveția. Pentru că mătușa mea vorbea destul de bine franceza (o învățase la Școala de Arte și Meserii de la Șinca Veche), Domnul Voinea i-a cerut să-l însoțească în Elveția. Soțul mătușii mele făcuse parte din Mișcarea Legionară (nu cred să fi fost vreun lider) și refuzase să treacă la comuniști, așa că se temea acum de represalii, încât propunerea lui Voinea picase grozav de bine. După un drum cu trenul, cu multe obstacole și pericole, au ajuns la Berna. După doi ani, când Voinea a fost chemat în țară, a refuzat să se întoarcă și a plecat la Paris sub un alt nume. Tot personalul de serviciu a plecat în Canada, mai puțin rudele mele. Mătușa mea și-a găsit repede un alt serviciu, la familia ambasadorului Indiei la Berna. Această familie a îndrăgit-o grozav pe mătușa mea (care o învăța pe Doamna ministru franceza și Doamna pe mătușa mea, engleza). În 1952, a murit Domnul ministru al Indiei și Doamna a trebuit să se întoarcă în India. Dorea mult să ia cu ea și familia Dogariu, dar mătușa nu a vrut să plece din Elveția, unde considera că se poate descurca mai bine. Doamna ministru nu a plecat până nu a găsit o familie la care să lucreze rudele mele. Așa au ajuns la o importantă familie din Elveția și s-au mutat la Zürich, iar soțul ei a fost angajat la uzina a cărei director era Domnul la care se angajase mătușa mea. Mamei mele i s-a cerut să roage pe sora ei ca familia Dogariu să se întoarcă în țară, dar ea nu a făcut niciodată acest lucru. Tatăl meu, care a murit în 1985, era convins că acesta a fost motivul real al arestării mamei mele (...)” (ing. Mariana Ciocan, Făgăraș, 2007).

*

Încheiem acest capitol din istoria temniței din Cetate cu *Un cântec de pe vremea boierilor, pe care îl cântau cei arestați în Cetatea Făgărașului*, din care reținem versurile:

*Cetățuie ziduri vechi,
Mulți ai îngropat pe veci,
Acuma vrei să mor și eu,
Nu-ți ajute Dumnezeu.
Foaie verde lemn de iască
Trăsnetul să te lovească,
Să-ți zdrobească porțile.
Foaie verde foi uscate,
Că plecăm în libertate
Și iar verde foi de vie
Că plecăm în Veneție.*

Consemnarea acestor imprecății o aflăm în *Monografia satului Veneția de Jos*, 1981, realizată de avocatul **Comanici Gh. Octavian**. Din Fișa Matricolă Penală, aflăm informații despre autorul acestei monografii: **Comanici Gh. Octavian**, n. în 17 ianuarie 1894 la Veneția de Jos, Făgăraș, fiul lui Gheorghe și Elisabeta, dom. Or. Stalin (Brașov – n.n.), lucrător necalificat/avocat, 13 ha/origine: mijlocași, dr. în Drept, căs., PNC Goga, arestat în 15/16 VIII 1952, internat pt. 60 de luni Colonie de Muncă, PV 9/52, Capu Midia, Onești (27 VIII 1953), elib. în 5 V 1954.

RENAȘTEREA FENOMENULUI HERALDIC LA SF. GHEORGHE DUPĂ 1989

SZEKERES ATTILA ISTVÁN
Muzeul Național Secuiesc – Sfântu Gheorghe

THE REVIVAL OF HERALDIC PHENOMENON IN SFANTU GHEORGHE

AFTER 1989

ABSTRACT

After the fall of communism, hostile to the emblems in December 1989, at Sf. Gheorghe began to appear new emblems. „Székely Mikó” High school has adopted its own emblem, as well as the Reformed Parish Simeria. The Reformed Church from Simeria, part of Sf.Gheorghe city was decorated with emblems. In cemeteries appeared tombstones decorated with emblems. On the façade of the National Székely Museum was placed a mosaic with the emblem of the institution, designed a century ago. On the former Hussar-border guards command headquarters no.11 has been relocated the emblem board of the Habsburg Empire, previously removed. The city has adopted a emblem, which was formalized by Government decision. These signs show us heraldic revival phenomenon in Sf. Gheorghe after the course of history has stopped this fleeting phenomenon.

A CÍMERHASZNÁLAT ÚJJÁÉLEDÉSE SEPSISZENTGYÖRGYÖN 1989 UTÁN

A kommunista rendszer bukása, 1989 decembere után Sepsiszentgyörgyön tucatnyi címer jelent meg. A Székely Mikó Kollégium saját címert fogadott el, a szemerjai református templomot új mennyezettel látták el, annak kazettái közül négybe címert festettek, továbbá a Szemerjai Református Egyházközség saját címert kapott, a Sepsi Református Egyházmegye székházát az Erdélyi Református Egyházkerület címerével ékesítették. A Székely Nemzeti Múzeum főépületének homlokzatára felkerült az intézménynek egy évszázaddal korábban tervezett címere, a Székely Határőr Huszárezred egykori parancsnoksági épületére visszakerült a Habsburg Birodalom címere, a város temetőiben címeres sírkövek jelentek meg, s végül a városnak, korábbi jelképén alapuló címert hagyott jóvá a kormány. Megállapítható, a letűnt rendszernek csak időlegesen sikerült megállítania a címerek használatát, napjainkban a címerhasználat újjáéledését tapasztaljuk.

Cuvinte cheie: stemă, heraldică, biserică, Sfântu Gheorghe.

Keywords: coat of arms, heraldry, church, St. George.

Localitatea Sfântu Gheorghe a fost atestată documentar în anul 1332, fiind menționată în registrele decimale papale sub numele de „*S. Giorgio*”¹. În anul 1427, regele Sigismund de Luxemburg al Ungariei a emis mai multe acte în această localitate². Sfântu Gheorghe este menționat ca oraș/târg – oppidum – în anul 1461³. În anul 1658 orașul a fost pustiit de tătari, iar în anul 1661 armata otomană a devastat orașul. De la începutul secolului al XVIII -lea orașul a intrat sub administrația Imperiului Habsburgic. În anul 1764, Sf. Gheorghe a devenit reședința comandamentului regimentului de grăniceri – husari. La sfârșitul secolului XVIII -lea începe amenajarea centrului actual al orașului. În timpul Revoluției din 1848 – 1849, locuitorii orașului au participat la evenimentele revoluționare, la luptele de apărare ale scaunului Trei Scaune. În anul 1876 orașul Sf. Gheorghe a devenit reședința comitatului Trei Scaune⁴. A continuat să rămână reședința județului Trei Scaune și după primul război mondial. După cel de al II -lea război mondial, Sf. Gheorghe a fost reședința raionului Sf. Gheorghe, iar din anul 1968 este reședința județului Covasna.

Aici găsim două dintre cele mai vechi trei steme de pe teritoriul județului Covasna. Ele se află în biserica – cetate reformată din Sf. Gheorghe. Prima, cea a comunității secuiești, care este și cea mai veche din județ, este pe o consolă a sanctuarului, datat în secolul al XV -lea, până în 1547, dar foarte probabil din

¹ Pagina a 648 -a din registrele dijmelor papale. Apud Balázs Orbán, *A Székelyföld leírása*, III kötet, Ráth Mór kiadása, Pest, 1869, p. 38.

² *Ibidem*.

³ Apare ca „*Opido Zenth Gewrg*” într-un act emis la Sf. Gheorghe în data de 22 octombrie 1461 de către Valentinus de Scepes, vicecomitele secuilor; în Károly Szabó (red.), *Székely oklevéltár I. kötet 1211 – 1519*, Kiadta a Magyar Történelmi Társulat Kolozsvári Bizottsága, Kolozsvár, 1872, p. 191.

⁴ Zoltán Cserey, *I. Fejezetek Sepsiszentgyörgy első világháború előtti történetéhez*, în Zoltán Cserey – Álmos József, *Sepsiszentgyörgy képes története*, Ed. „Sepsiszentgyörgy”, Sf. Gheorghe, 2012, pp. 8 – 32.

primele trei decenii ale secolului ⁵, din păcate martelată. A doua, cea a familiei Daczó de Sepsiszentgyörgy, pe lespedea funerară a lui Franciscus Daczó din 1602. O altă stemă, cea a celor Trei Scaune, în basorelief, sculptată în piatră, ulterior colorată, se află montată pe frontispiciul sediului celor Trei Scaune unite cu scaunul Micloșoarei ⁶, care s-a construit în anii 1829 – 1832 ⁷. În zona centrală a municipiului Sf. Gheorghe, la începutul străzii Oltului, se află casa Gidófalvy, care, conform inscripției de pe frontonul clădirii, s-a ridicat în 1839, construită de László Gidófalvy ⁸. Pe fronton, înscris într-o cunună ovală, se află stema familiei Gidófalvy de Gidófalva ⁹.

După a perioadă ostilă stemelor, în urma căderii regimului comunist, în decembrie 1989, au început să apară steme noi în municipiu.

Colegiul „Székely Mikó”

Instituția de învățământ și-a început activitatea în 1859. Construcția școlii, care a început în 1870 și a fost terminată în 1877, a fost posibilă datorită colectei populare și donației contelui Imre Mikó de Hídvég ¹⁰. Inițial a fost denumită Református Tanoda (Școala reformată). După decesul contelui Mikó, în semn de prețuire, s-a redenumit Székely Mikó Tanoda (Școala „Székely Mikó”). Clădirea a fost extinsă în anii 1890 – 1892; atunci s-a construit latura sudică ¹¹ (fig. 1).

Pe fațada sudică a clădirii instituției de învățământ, în dreapta intrării principale (privit din față, stânga heraldică) a liceului s-a așezat stema Colegiului „Székely Mikó” (fig. 2). Câmpul scutului este confecționat din mozaic, din plăcuțe de ceramică, așezate într-un chenar metalic, iar mobilele sunt decupate din tablă de

⁵ András Kovács, *A sepsiszentgyörgyi vártemplom reneszánsz ajtókeretéről*, în Pál Judit și Sipos Gábor (red.), *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, EME, Cluj – Napoca, 2010, p. 170.

⁶ Attila István Szekeres, *Monumente covășnene marcate cu steme*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, I, 2012, p. 74 și 93.

⁷ Dénes Bogáts Csíkmadarasi, *Sepsiszentgyörgy története*, Sf. Gheorghe, 1999, p. 5.

⁸ Álmos József, *II. Várostarténeti séták térben és időben*, în Zoltán Cserey, Álmos József, „Sepsiszentgyörgy képes története”, Ediția a II-a, Sf. Gheorghe, 2012, pp. 348 – 349.

⁹ A. I. Szekeres, *op. cit.*, pp. 87 – 88 și 103 – 104.

¹⁰ În testamentul său din 19 martie 1876, contele a precizat că a făcut această donație „din respectul nemărginit față de națiunea secuiască”; Apud István Domján, *A sepsi-szentgyörgyi államilag segélyezett ev. ref. Székely Mikó-kollégium története 1859 – 1895*, Jókai Nyomda Részvény-társulat, Sepsis-Szentgyörgy, 1898. p. 109.

¹¹ Álmos J., *op. cit.*, p. 118.

cupru. Scut renașcentist, tăiat albastru – roșu. În partea superioară un soare de aur figurat, la dextra, și o semilună crescătoare, de argint, la senestra. În partea inferioară trei capete de urs, negre, privite din față, așezate 2:1. Scutul este surmontat de o cunună de lauri, verde. Sub scut, într-o filacteră albă, apare inscripția: „LEGYEN VILÁGOSSÁG!”, în traducere: „să fie lumină”.

Stema, în această formă, proiectată de Ádám Kónya, fost director al Muzeului Național Secuiesc, a fost adoptată de conducerea liceului în 1990. Conform autorului stemei, culorile albastru și roșu ar fi o pereche de culori caracteristice Transilvaniei, din acest motiv a folosit această combinație.

Cu toate că școala a folosit în perioada interbelică o stemă desenată de artistul heraldist József Sebestyén Keöpeczi, autorul stemei României din 1921, liceul a adoptat altă variantă. Stema folosită anterior se prezenta astfel: scut tăiat, în câmpul superior, pe albastru ceruleu un soare de aur la dextra și o semilună întoarsă (crescătoare) la senestra, în câmpul inferior, pe argint, trei capete de urs, privite din față. Scutul surmontat de o cunună de lauri, cu interiorul ceruleu, încărcat de un soare de aur. Sub scut, într-o panglică apare deviza: „LEGYEN VILÁGOSSÁG!”¹². Este o combinație între stema comunității secuiești și stema de neam a familiei Mikó de Hídvég, arătând că, datorită colectei, comunitatea secuiască pe de o parte, iar pe de alta contele Imre Mikó, sunt fondatorii instituției. Ca o replică a devizei, apare în „creștet” soarele care luminează, înconjurat de cununa de lauri.

Cu toate că exista acest antecedent și a fost folosită o stemă corect reprezentată din punct de vedere heraldic, totuși s-a adoptat o stemă cu câmpul inferior roșu, încărcat de capete de urs, negre, astfel greșind față de regulile heraldicii, așezând culoare peste culoare. Nu poate fi vorba nicicum de așa numita „culoare naturală”, în plus, capetele sunt înfățișate stilizat, încât seamănă mai mult cu niște capete de pantere negre.

O stemă este cu atât mai valoroasă, cu cât este mai veche. Dacă totuși nu s-a dorit păstrarea vechii steme, realizate de un specialist de prim rang, stema nouă a colegiului ar fi fost mult mai reușită dacă câmpul inferior ar fi primit smalțul de aur,

¹² Stema, împreună cu stema de conte și deviza – ET FACEFE ET PATI FORTIA – a familiei Mikó de Hídvég, împodobește tabloul anilor terminali dintre 1931 – 1937.

în loc de roșu. Sunt exemple, când în stema membrilor familiei Mikó capetele de urs apar în câmp de aur ¹³.

Astfel, capetele negre ar fi fost plasate în câmp de aur, adică culoare peste metal, în plus, scutul tăiat albastru – aur era mult mai corect, pe deasupra ar fi reflectat mai intensiv denumirea, combinația de albastru – aur dând smalțurile principale ale stemei comunității secuiești.

Deviza „LEGYEN VILÁGOSSÁG!” este parte a unui verset din Biblie, din Geneza ¹⁴. Este deviza contelui Imre Mikó, care apare alături de soarele și semiluna pe inelul sigilar al său, dăruit colegiului ¹⁵.

Cu ocazia serbării a 150 de ani de existență a instituției de învățământ, în cadrul manifestărilor, în curtea școlii, s-a dezvelit un monument sculptat în andezit, reprezentând stema Colegiului Székely Mikó. Monumentul, realizat de meșterul Sándor Urszuly din Micfalău, a fost comandat de Societatea Foștilor Elevi ai Colegiului Székely Mikó și Fundația Colegiului Székely Mikó ¹⁶.

Scut renascentist, cu concavități exagerate, tăiat. În câmpul superior, hașurat orizontal, un soare cu 16 raze drepte la dextra și o semilună crescătoare, la senestra. În câmpul inferior, trei capete de animal (urs), privite din față, așezate 2:1. Scutul este surmontat de o cunună, având în interior cifra 150, colorată cu aur, iar sub scut o filacteră de două ori întreruptă, cu deviza „LEGYEN VILÁGOSSÁG!” și anii 1859 și 2009, înscrisuri colorate de asemenea cu aur (fig. 3).

Este o „caricatură” de stemă, dacă se poate numi astfel. Soarele arată mai degrabă ca o stea cu multe raze, eventual un disc de fierăstrău circular, capetele de animal ar putea fi de orice specie de mamifere, de la porc la maimuță. Hașuri heraldice găsim doar în cazul câmpului superior. Nici câmpul inferior, nici mobilele, nu conțin elemente care să arate smalțul lor.

¹³ Vezi stema funerară a contesei Katalin Mikó de Hídvég (1778 – 1841), văduva contelui Farkas Bethlen de Bethlen, în biserica reformată de pe strada Farkas din Cluj – Napoca.

¹⁴ Dumnezeu a zis: „Să fie lumină! Și a fost lumină”. (Facerea, 1. 3.).

¹⁵ Mózes Péter (red.), *Hídvégi gróf Mikó Imre emlékezete*, Jókai – nyomda r.-t., Sepsiszentgyörgy, 1906, p. 41.

¹⁶ Réka Fekete, *150 éves a Székely Mikó Kollégium – Maradjon a székely nép világító fáklyája*, în „Háromszék”, 09. 05. 2009, p. 1, 3. http://www.3szek.ro/load/cikk/19065/maradjon_a_szekely_nep_vilagito_faklyaja_150_eves_a_szekely_miko_kollegium_-_fekete_reka).

Stema Colegiului „Székely Mikó” din cimitirul municipal

În cimitirul municipal există un mormânt cu un monument din granit negru, șlefuit în totalitate, inscripționat pe două laturi. Pe una, către mormânt, apare numele decedatului și anii nașterii și decesului, mai jos este exprimată durerea părinților la pierderea fiului lor de doar 18 ani, în versuri (fig. 4). În partea către aleea cimitirului, pe versoul pietrei funerare a lui Tibor Váncsa (1975 – 1993), este gravată inscripția „A SZÉKELY MIKÓ KOLLÉGIUM VÉGZŐS DIÁKJA”, adică Absolvent al Colegiului „Székely Mikó” și stema Colegiului „Székely Mikó”, contur. Scut renascentist, tăiat. În partea superioară un soare de aur, figurat, la dextra și o semilună crescătoare, de argint, la senestra. În partea inferioară, trei capete de urs, privite din față, așezate 2:1. Scutul este surmontat de o cunună de frunze. Sub scut, într-o filacteră albă, apare deviza liceului: „LEGYEN VILÁGOSSÁG!” (fig. 5).

Biserica reformată din Simeria

Satul Simeria ¹⁷ a fost anexat orașului Sf. Gheorghe în 1880. Biserica actuală din Simeria a fost construită între anii 1854 – 1857, în locul celei vechi, demolate (fig. 6). În 1992, biserica a primit tavan casetat, pictat de arhitectul Kázmér Kovács, conform planului arhitectului Huba Csatlós ¹⁸. Majoritatea casetelor conțin motive florale, de inspirație populară. Printre casete, există patru care conțin steme. Mai există o stemă, cea a Parohiei Reformate Simeria, care a fost montată pe orga aflată în corul din partea vestică a bisericii (fig. 7).

Stema Transilvaniei

Scut francez modern, tăiat printr-o bandă îngustă, roșie. În câmpul superior, pe albastru, o acvilă neagră, cu ciocul de aur, limbată roșu, ieșind din brâu, cu capul întors spre dextra, flancat în partea superioară de un soare de aur, la dextra, și o semilună descrescătoare, de argint, la senestra. Câmpul inferior, de aur, este încărcat de șapte bastioane cu parapet, cu trei metereze roșii, cu poarta și două creneluri negre, așezate 4:3. Scutul este timbrat de o coroană de principe imperial (fig. 8).

¹⁷ Atestată documentar în 1332, sub numele de Sancta Maria, în maghiară Zent Mária, din care a devenit Zemerja, în fine Szemerja. Apud Zoltán Cserey, *op. cit.*, p. 39.

¹⁸ *** *A templom múltjáról és jelenéről*, vezi site-ul Parohiei Reformate Simeria: <http://www.szemerja.ro/index.php?pid=8>.

După o perioadă lungă în care stemele nu au fost agreate, în timpul pictării casetelor, în 1992, probabil nu a stat la dispoziție o bibliografie potrivită. Astfel s-a pictat coroană de principe imperial ca timbru al stemei și apare semiluna în formă descrescătoare. După toate probabilitățile, la baza documentației a stat o stemă a Transilvaniei editată pe teritoriul Imperiului Habsburgic sau al celui Romano – German.

Stema Bisericii Reformate Maghiare

Scut terminat în acoladă, în al cărui câmp albastru, în fața unui palmier natural, ieșind dintr-o terasă verde încărcată cu două cărți deschise, se află un miel natural, cu capul întors, aureolat, stând cu cele două picioare din spate pe cartea senestră, pe câte o filă, iar cu piciorul stâng, din față, pe mijlocul cărții din dextra, iar cu piciorul drept ridicat ținând în bară un steag de tip gonfalon, cu flamura roșie, scartelată de o cruce albă. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, așezat frontal, încoronat. În creștet, pasărea Phoenix ieșind dintre flăcări, privind spre dextra, sus, la un soare strălucind, de aur. Lambrechini roșu – argint, respectiv albastru – aur. Sub scut, pe o panglică, apare deviza „HA AZ ISTEN VELÜNK, KICSODA ELLENÜNK? (Rom. VIII. 30)” (fig. 9).

S-a dorit prezentarea stemei Eparhiei Reformate din Ardeal ¹⁹. Emblema a fost adoptată de curând, între timp s-a vehiculat stema Bisericii Reformate Maghiare, astfel, în necunoștință de cauză a apărut cea din urmă pe tavanul casetat.

Stema celor Trei Scaune

Scut gotic, în al cărui câmp albastru un braț drept, armat, îndoit în cot, ține în mâna de culoare naturală în bară o spadă cu mânerul și garda de aur, iar lama de argint străpunge o inimă roșie (fig. 10). Prin aceasta s-a dorit a înfățișa apartenența la fostul scaun secuiesc Trei Scaune.

Stema Colegiului Székely Mikó

Scut renascentist, tăiat albastru – roșu. În partea superioară un soare de aur, la dextra, și o semilună crescătoare, de argint, la senestra. În partea inferioară trei capete de urs, negre, cu botul și ochii albi, privite din față, așezate 2:1. Scutul este

¹⁹ Conform preotului paroh din perioada lucrărilor, Sándor Incze.

surmontat de o cunună formată din frunze de stejar. Sub scut, într-o panglică apare deviza instituției de învățământ: „LEGYEN VILÁGOSSÁG!” (fig. 11). Stema a fost agreată pentru a arăta cea mai prestigioasă unitate de învățământ din împrejurimi.

Stema Parohiei Reformate Simeria

Stema a fost confecționată din placă de material sintetic, desenată și colorată cu mașină specială comandată de calculator. A fost realizată după stema însoțită cu ocazia celebrării a 150 de ani de la sfințirea bisericii, în 2007 ²⁰. Într-un scut cu baza circulară și concavități laterale, în câmp de argint, deasupra unui deal verde cu trei coline se află o acvilă neagră zburând către soarele roșu ce se află în partea superioară. Scutul este timbrat de o coroană de aur cu trei fleuroane și două perle, împodobite cu rubine și smaralde, și este circumscris de deviza Parohiei Reformate Simeria: „ÁLDOTT, AKI AZ ÚRBAN BÍZIK”, în traducere: „*Binecuvântat să fie omul care se încrede în Domnul*” ²¹ (fig. 12).

Sediul Protopopiatului Reformat Sepsî

Protopopiatul Reformat Sepsî și-a achiziționat un nou sediu, după ce clădirea celui vechi a fost retrocedată foștilor proprietari, și s-a amenajat în noua clădire în 2006 ²² (fig. 13). Noul sediu se află în zona centrală a orașului ²³. Pe frontonul clădirii s-a montat stema Eparhiei Reformate din Ardeal, confecționată din tablă ștanțată. Stema metalică, lucrată în basorelief și colorată, a fost prinsă cu șuruburi de o placă laminată, care la rândul ei a fost fixată de asemeni cu șuruburi pe frontonul clădirii, în chenarul special realizat pentru acest scop.

Scut renașcentist, despicat albastru – roșu, cu talpă comună, verde. În câmpul scutului un pelican, cu zborul deschis, întors spre dextra, își hrănește cei trei pui ai săi, care se ridică dintr-un cuib împletit din crengi, cu propriul sânge, din piept. În colțul din dextra sus, un soare figurat, iar la senestra o semilună descrescătoare, de asemeni figurată. Totul de argint. Talpa verde a scutului este tăiată de o undă de argint. Scutul este timbrat de o coroană de argint (!), cu trei

²⁰ Stema a fost proiectată și donată de autorul prezentei lucrări.

²¹ Ieremia 17. 7.

²² *** Címváltozás – Sepsî Egyházmegye, în „Hírvivő” din 28. 04. 2006: http://www.reformatus.ro/hirvivo/2006-04-28.htm#_Toc133999148.

²³ Str. Gyárfás Jenő, nr. 5.

fleuroane și două perle, împodobită cu rubine și perle. Totul este așezat într-un scut mai mare, renașcentist, în talpa căruia apare inscripția: „ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZ”, adică Biserica Reformată din Ardeal (fig. 14).

Stema este greșit redată. S-au colorat toate mobilele în argint, cu toate că soarele, ciocul și picioarele păsărilor, precum și coroana ce timbrează scutul, trebuiau să fie de aur. Nici safirele nu au fost colorate verde, pietrele au rămas cu smalțul de argint. Stema propriu-zisă nu trebuia așezată într-un alt scut, deoarece astfel ansamblul poate fi considerat stemă. Nici inscripția nu-și are locul în interiorul vreunui scut.

Casa cu arcade

A fost construită în anii 1818 – 1821 ca sediu al comandamentului Regimentului Secuiesc de Husari – Grăniceri, care purta numărul 11, în ordinea numerotării regimentelor de cavalerie ale Imperiului Habsburgic ²⁴ (fig. 15). Pe frontispiciul clădirii s-a montat o placă sculptată din piatră cu stema cea mică a Imperiului Habsburgic, adică stema casei domnitoare în acea vreme, casa de Habsburg – Lorena: câmp tripartit în țeapă; în partea centrală, pe roșu, o fascie de argint – stema Austriei –; în partea dextră (pe aur) un leu (roșu) rampant, întors spre dextra – armele casei de Habsburg –; în partea senestră (pe aur) o bandă (roșie), încărcată cu trei alerioni (de argint) –, armele casei de Lorena. Scutul este așezat pe pieptul unei acvile bicefale (negre), cu ciocuri și gheare (de aur), purtând pe fiecare cap câte o coroană închisă (de aur), iar între capete o coroană imperială mare (de același metal). Acvila ține în ghearele piciorului drept o spadă și un sceptru (de aur), iar în cel stâng un glob cu cruce (de același metal). Deci, apar toate însemnele puterii imperiale Habsburgice. Scutul este înconjurat la exterior de colanul Ordinului Lâna de Aur, iar la interior de cel al unui ordin neidentificat (în intenția meșterului, probabil Ordinul Maria Terezia). Fără să înțeleagă detaliul redat sub colanul Lânii de Aur (adică pandantivul reprezentând un berbec), meșterul care a lucrat stema a redat incorect această figură, sub forma unui rac. Din partea superioară a scutului iese lobul unei cruci cu extremitățile lățite, dovedind faptul că sursa de inspirație trebuie

²⁴ Zoltán Cserey: *Az újjávarázsolt Lábás Ház*, în „Háromszék”, XX, nr. 5.326 din 13. 03. 2008, p. 5: http://www.3szek.ro/load/cikk/7749/az_ujjavarazsolt_labas_haz.

să fi fost un model de stemă imperială din timpul lui Francisc I, cel care domnea în perioada construcției. În subsolul plăcii s-a gravat „Nro 11.”, numărul de ordine al regimentului de cavalerie.

Placa cu stema a fost înlăturată de pe clădire și adăpostită în lapidariul Muzeului Național Secuiesc în 1908.

După ce Direcția Județeană Covasna a Arhivelor Naționale ale României, care-și avea sediul în această clădire, s-a mutat într-o clădire nouă, special construită pentru acest scop, Casa cu arcade a intrat în patrimoniul public al municipiului Sf. Gheorghe, în administrarea primăriei. Atunci s-a luat hotărârea de a reamplasa stema. S-a ajuns la o soluție de compromis. Placa a fost restaurată și a rămas în custodia Muzeului Național Secuiesc, iar pe clădire s-a amplasat în 2008 o copie reîntregită, din piatră artificială (fig. 16).

În prezent, clădirea constituie sediul unor organizații neguvernamentale din oraș, are o sală de expoziții și găzduiește biroul Tourinfo.

Muzeul Național Secuiesc

Muzeul a fost înființat din colecția particulară a văduvei lui János Cserey, Emília Zathureczky, în anul 1875, cu ajutorul lui Gyula Vasady Nagy, care a fost angajat ca învățător particular la conacul Cserey din Imeni. Colecția doamnei Cserey, împreună cu colecția de numismatică cumpărată de la Vasady, au pus bazele muzeului particular, deschis pentru public în anul amintit. În anul 1879, Emília Zathureczky a donat colecția „*comunității secuiești*”. Acest an este considerat data nașterii Muzeului Național Secuiesc, al cărui prim custode a devenit Gyula Vasady Nagy. Mutat la Sf. Gheorghe, muzeul și-a desfășurat activitatea sub patronajul Colegiului „Székely Mikó”²⁵. Muzeul s-a mutat în sediu propriu în 1913, când s-au finalizat lucrările de construcție a clădirii în care își desfășoară activitatea și azi (fig. 17). Clădirea și anexele au fost proiectate de Károly Kós²⁶. La finele celui de-al doilea război mondial, muzeul a fost afectat de o adevărată catastrofă. La 2 septembrie 1944 au fost refugiate 50 de lăzi, care conțineau cele mai valoroase

²⁵ Hunor Boér, *A Székely Nemzeti Múzeum*, în István Kinda (red.), „A Székely Nemzeti Múzeum”, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, 2011, pp. 7 – 8.

²⁶ Hunor Boér și Réka Várallyay, *Kós Károly Székely Nemzeti Múzeuma*, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, 2012, pp. 14 – 18.

obiecte muzeistice. La 29 martie 1945, în gara din Zalaegerszeg (Ungaria) a fost bombardat trenul în care se afla acel material ²⁷. În zilele noastre, Muzeul Național Secuiesc este o instituție muzeală de interes regional, finanțată de Consiliul Județean Covasna. Muzeul este o unitate de specialitate acreditată de Comisia Națională a Muzeelor și Colecțiilor din subordinea Ministerului Culturii ²⁸.

Sediul central din Sf. Gheorghe găzduiește biblioteca, secțiile de științele naturii, arheologie – istorie și cea de etnografie. Unitățile externe ale muzeului sunt Galeria de artă „Gyárfás Jenő” din Sf. Gheorghe, Muzeul „Incze László” din Tg. Secuiesc, Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat, Muzeul Depresiunii Baraolt și Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala.

Stema Muzeului Național Secuiesc

Pe fațada turnului clădirii, deasupra intrării principale, se află stema și denumirea în limba maghiară a muzeului, confecționate din mozaic venețian. Mozaicul a fost proiectat de arhitectul Károly Kós, însă nu s-a realizat odată cu construcția, ci abia în 2008. Mozaicul a fost realizat de sculptorul András Makkai din Cluj – Napoca, conform proiectului inițial, și a fost dezvelit cu ocazia Zilelor Patrimoniului Cultural, organizate în 20 – 21 august 2008 ²⁹.

Totul este înscris într-un dreptunghi culcat, având dimensiunile de 250 x 130 cm. Locul de onoare al compoziției este ocupat de un scut elvețian, având câmpul albastru, în care se află un soare galben (fără raze) la dextra și o semilună întoarsă (crescătoare) albă, la senestra. Stema este flancată de motive populare, în exteriorul cărora se află inscripția „ANNO 1913”. În partea de jos a compoziției se află înscris „SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM”, adică Muzeul Național Secuiesc. Stema este cea a comunității secuiești, folosită în acest caz pentru a reprezenta instituția muzeală (fig. 18).

²⁷ Hunor Boér, *A székeleyi nemzeti múzeum a magyar tudomány és közművelődés történetében 1875 – 2000*, mss.; Péter Sas, *A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum anyagának pusztulása 1945 -ben*, Erdélyi Múzeum – Egyesület, Cluj – Napoca, 2006, pp. 5 – 6.

²⁸ Attila Szekeres, *Akkreditálták a Székely Nemzeti Múzeumot*, în „Háromszék”, XXIV, 2 august 2012.

²⁹ *Kulturális Örökség Napjai* – Comunicat al MNS din 20 – 21. 08. 2008. <http://www.sznm.ro/sznm.php?o=kulturalisorokseg>.

Stema Elekes de Kézdiálbis în cimitirul reformat

În afara cetății, în cimitirul reformat se află un monument funerar cu o stemă gravată în placă neagră de granit, șlefuită (fig. 19). Scut francez modern, în al cărui câmp se află un leu întors spre dextra, stând pe două picioare, ținând în laba dreaptă ridicată o sabie deasupra capului. Scutul este timbrat de un coif cu gratii, încoronat. Lambrechini de ambele părți (fig. 20).

Interesant faptul că monumentul nu poartă niciun nume. Membrii familiei Elekes au ornamentat monumentul cu blazonul familial cu ocazia Zilei Morților din 2011. Nu doresc să înscrie numele decedaților, ci doar să arate că este cripta familială ³⁰.

Stema municipiului Sfântu Gheorghe

După ce am prezentat stemele ce au apărut în ultimii ani, prezentăm și stema municipiului Sfântu Gheorghe.

Sigiliul vechi al orașului Sf. Gheorghe prezintă efigia unui bărbat imberb, în profil spre senestra, cu guler specific epocii renascentiste. Portretul este însoțit de inscripția „CRISTVS SPES MEA” („*Hristos, speranța mea*”), sigiliul având, în exergă, legenda „SIGILLVM OPPIDI SEPSI ST. GYORGY AO. 1509” („*Sigiliul orașului Sfântu Gheorghe – Sepsî, anul 1509*”). Un pecetnic, probabil copia târzie a celui original, se află în păstrarea Biroului Județean Covasna al Arhivelor Naționale ale României (BJANR Covasna) ³¹ (fig. 21).

Nu se cunoaște un act de donație al peceții. Despre identitatea personajului de pe sigiliu se poate presupune că îl reprezintă pe Sfântul Gheorghe, care era patronul bisericii din localitate (azi Biserica – cetate reformată), și totodată ocrotitorul localității. Sfântul nu este redat în postură cavaleriească, dar se cunoaște faptul că Sf. Gheorghe se reprezintă fără barbă și mustață. Într-un relief din secolul al III -lea, care se află printre exponatele Muzeului Bizantin din Athena, Sfântul Gheorghe a fost reprezentat fără armură, în veșminte civile, întors spre stânga,

³⁰ Informație transmisă autorului de către dl. László Elekes.

³¹ BJANR Covasna, *Fond 119 – Colecția sigilii*, nr. 48.

rugându-se ³². Fața nu este acoperită nici de barbă, nici de mustață. În acest caz, capului i s-a desenat un cerc ca aureolă. În cazul sigiliului orașului, aureola poate fi considerată cercul, în care s-a înscris portretul. Totodată, inscripția „CRISTVS SPES MEA” întărește afirmația noastră, deoarece cavalerul Sfântul Gheorghe a trăit în epoca persecutării creștinilor.

La nivel municipal, a existat dorința de a avea o stemă. În a doua jumătate a secolului al XIX -lea, orașul a folosit ca însemn imaginea sigiliului vechi, heraldizată. La sfârșitul secolului, Ferenc Gödri a desenat două proiecte de stemă a orașului, anume primul în 1894, pe când era secretar al orașului, iar al doilea în 1986, când era deja primar ³³. Cu modificări minore, cel din urmă a fost conferit orașului în 1897 de către Franz Joseph, împărat austriac, rege al Ungariei ³⁴ (fig. 22).

Descrierea stemei: scut triunghiular, în al cărui câmp albastru, peste un deal verde cu trei coline, cel din mijloc mai înalt, se află un zid de cetate cu două bastioane, gri (în descrierea din diplomă apare cafeniu), întrerupt în mijloc de un turn de biserică, albă, cu acoperișul de argint. Deasupra bastionului din dreapta, un soare de aur, figurat, strălucind, iar deasupra celui din stânga o lună crescătoare de argint, de asemenea strălucitoare (cu raze). Dealul din mijloc este încărcat de o efigie având bordura roșie, în care apare inscripția „CHRISTUS SPES MEA”, iar în mijloc, în câmp de aur, un portret de bărbat cu barbă și mustață, îmbrăcat în armură, întors spre stânga. Scutul este timbrat de un coif de argint, cu gratii de aur, poziționat frontal. Lambrechini aur – albastru în ambele părți. În creștet, pe coroana de aur, deschisă, care surmontează coiful, se sprijină un braț armat de argint, spre dextra, cu mână de carnație, care ține în bară o sabie cu mânerul și garda de aur, lama de argint, care străpunge o inimă roșie ³⁵.

Cetatea arată că localitatea a fost oraș de mai multe secole, turnul de biserică face referire la Biserica – cetate, monument care păstrează elemente medievale. Soarele și semiluna sunt simboluri secuiești. Efigia înfățișează vechiul sigiliu al

³² <http://mybyzantine.wordpress.com/2010/04/23/saint-georges-day-some-icons/13th-century-wood-relief-icon-from-the-byzantine-museum-of-athens/> (accesat: 09. 01. 2013).

³³ Cele două planșe se află la BJANR Covasna, *Fond 14*, inv. 5, 2856/1894 și 1994/1896.

³⁴ Diploma se află la MNS, *Colecția istorică*, nr. inv. 47/1919.

³⁵ Descrierea autorului. În diplomă stema este descrisă foarte amănunțit.

orașului, împreună cu deviza. Creștetul este elementul heraldic principal al stemei comitatului Trei Scaune, a cărui reședință era orașul Sfântu Gheorghe ³⁶.

Stema contemporană a municipiului Sfântu Gheorghe a fost realizată de autorul acestei lucrări și a fost legalizată în 2007 ³⁷.

Descrierea stemei: stema municipiului Sfântu Gheorghe se compune dintr-un scut triunghiular cu marginile rotunjite. În câmp albastru, pe trei coline verzi, se află un zid de cetate crenelat, cu două turnuri crenelate, de aur, întrerupt în mijloc de o turlă de biserică de culoare albă, cu poarta neagră, având gratiile argintii ridicate. Deasupra turnului din dreapta se află un soare de aur, figurat, iar deasupra celui din stânga, o semilună de argint, crescătoare, strălucind. Colina din mijloc, mai înaltă, este încărcată cu o efigie. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu 7 turnuri crenelate (fig. 23).

Semnificațiile elementelor însumate: turla bisericii reprezintă singurul monument medieval al localității; cetatea semnifică faptul că localitatea a avut rang de oraș medieval; soarele simbolizează curajul și demnitatea, iar luna puritatea morală a localnicilor; efigia, reprezentând scena învingerii balaurului de către cavalerul Sfântul Gheorghe, redat negru pe aur, face trimitere la denumirea localității; coroana murală cu 7 turnuri crenelate semnifică faptul că localitatea are rangul de municipiu – reședință de județ.

Concluzii

Îmbucurător că în zilele noastre, după decenii de regim ostil stemelor, se reînvie tradiția amplasării stemelor. Am văzut exemplul bisericii reformate din Simeria, din anul 1880 parte a orașului Sf. Gheorghe, care și-a împodobit tavanul clădirii cu casete ornamentate, printre care patru steme, în plus și-a însușit o stemă proprie. Protopopiatul Reformat Seps și-a marcat sediul cu stema eparhiei, însușită de asemenea după revoluția din 1989. În cimitire apar blazoane familiale pe monumente funerare. Un liceu și-a însușit stemă proprie. În acest caz avem și un

³⁶ Mai multe despre evoluția stemei orașului Sf. Gheorghe în Attila István Szekeres, *Sepsiszentgyörgy jelképei*, Ed. „Sepsiszentgyörgy”, Sf. Gheorghe, 2012.

³⁷ HG nr. 510 din 30 mai 2007, privind aprobarea stemei municipiului Sfântu Gheorghe a fost publicată în MO nr. 386 din 7 iunie 2007, p. 4.

regret, pentru că nu a fost agreată stema veche a instituției de învățământ, stemă executată de un artist heraldist de prim rang. Pe o clădire publică a fost reamplasată o stemă înlăturată anterior. În fine, și unitatea administrativ – teritorială în cauză și-a însușit o stemă, care a fost aprobată prin Hotărâre de Guvern.

Aceste semne ne îndreptățesc să sperăm într-o renaștere a folosirii acestor însemne de marcă a identității, care a dăinuit secole de-a rândul, însă cursul istoriei a stopat, după cum putem observa, doar vremelnic acest fenomen.

Lista ilustrațiilor *

Fig. 1. Colegiul „Székely Mikó”.

Fig. 2. Stema Colegiului „Székely Mikó” de pe fațada clădirii.

Fig. 3. Stema Colegiului „Székely Mikó” de pe monumentul dedicat aniversării a 150 de ani de la înființare.

Fig. 4. Monumentul funerar al lui Tibor Váncsa.

Fig. 5. Stema Colegiului „Székely Mikó” de pe monumentul funerar al lui Tibor Váncsa.

Fig. 6. Biserica reformată din Simeria.

Fig. 7. Tavanul casetat și orga bisericii reformate din Simeria.

Fig. 8. Stema Transilvaniei de pe tavanul bisericii reformate din Simeria.

Fig. 9. Stema Bisericii Reformate Maghiare de pe tavanul bisericii reformate din Simeria.

Fig. 10. Stema celor Trei Scaune de pe tavanul bisericii reformate din Simeria.

Fig. 11. Stema Colegiului „Székely Mikó” de pe tavanul bisericii reformate din Simeria.

Fig. 12. Stema Parohiei Reformate Simeria.

Fig. 13. Sediul Protopopiatului Reformat Sepsi.

Fig. 14. Stema Episcopiei Reformate din Ardeal de pe frontonul Protopopiatului Reformat Sepsi.

Fig. 15. Casa cu arcade.

Fig. 16. Stema Imperiului Habsburgic de pe frontonul Casei cu arcade

- Fig. 17. Muzeul Național Secuiesc.
- Fig. 18. Stema Muzeului Național Secuiesc.
- Fig. 19. Monumentul funerar al familiei Elekes.
- Fig. 20. Stema familiei Elekes de Kézdiálbis de pe monumentul funerar al familiei.
- Fig. 21. Sigiliul târgului Sf. Gheorghe.
- Fig. 22 Stema orașului Sf. Gheorghe de pe Diploma de conferire din 1897.
- Fig. 23. Stema municipiului Sf. Gheorghe adoptată în 2007.

*Fotografiile aparțin autorului.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

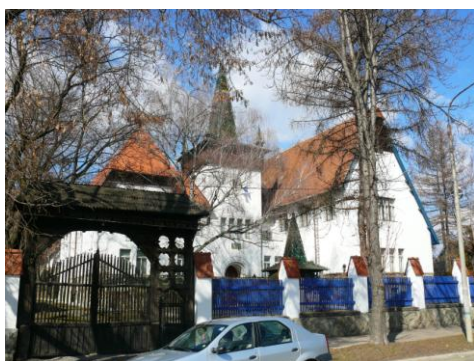

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

Fig. 23

PATRIMONIU

**PORTRETUL LUI JAN III SOBIESKI, REGELE POLONIEI,
DE JOHANN SÄGER (1717)**

ALEXANDRU GH. SONOC
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu

**PORTRAIT OF JAN III SOBIESKI, KING OF POLAND,
BY JOHANN SÄGER (1717)**

ABSTRACT

The posthumous triumphal portrait of King Jan III Sobieski of Poland from the collection of the Brukenthal National Museum in Sibiu (whose identification, attribution and datation is provided by the cursive inscription in German on the panel on which the work is glued, coupled with the monogrammed signature and dating on the front side and some iconographic details) is due to the Viennese miniaturist Johann Säger, unknown through other works. The portrait seems that it was made by adjusting the main elements of Jan II Kazimierz physiognomy (the more reduced corpulence, long hair or, eventually, the allonge wig, even the strabismus), taken probably from a portrait, or maybe an engraving. Even only of documentary value, this portrait represents a proof of the popularity which Jan III Sobieski, the liberator of Vienna, enjoyed long after his death in the Viennese environment. Its presence in this collection shows also that, even it is not known exactly when and in which conditions it was purchased, its documentary value was recognized and that in Transylvania the King of Poland was revered too as a hero, as the victor of the Ottoman army and the protector of the Christian Europe.

Cuvinte cheie: Jan III Sobieski, Johann Säger, portret triumfal postum, steaguri otomane, echipament militar, arme.

Keywords: Jan III Sobieski, Johann Säger, posthumous triumphal portrait, Ottoman flags, military equipment, weapons.

1. Introducere.

Pinacoteca Muzeului Național Brukenthal din Sibiu deține câteva lucrări deosebit de interesante, insuficient studiate anterior, referitoare la anumite personalități și evenimente din istoria Poloniei. Majoritatea sunt portrete: *Jan III Sobieski, regele Poloniei* (nr. inv. 1.010), datorat miniaturistului vienez Jan Säger

(activ la Viena la 1717), *Prințul Karol Stanisław Radziwiłł* (nr. inv. 741), de Martin van Meytens cel Tânăr (1695 – 1770), *Contele Seweryn Rzewuski* (nr. inv. 447), de Joseph Grassi (1757 – 1838). Li se adaugă mai multe scene de bătălie, respectiv *Alegoria bătăliei de la Viena* (nr. inv. 680), de Johann Philipp Lembke (1631 – 1711), și câteva tablouri inspirate de evenimente din timpul "Potopului suedez": *Luptă între cavalerie și pedestrimă* (nr. inv. 764), de Pieter de Molyn (cca. 1600 – 1661), *Cazaci urmărind cuirasieri* (nr. inv. 643) și *Luptă între cazaci și cuirasieri* (nr. inv. 644), ambele de Johann Ferdinand Kien (activ la Viena la 1682 – 1730).

Din întâmplare, singura lucrare a unui pictor polonez din colecția muzeului este un portret (nr. inv. 1.657) al primului rege al României, Carol I, pictat la 20 august 1897 la București, de către Tadeusz von Ajdukiewicz (1852 – 1916). Anterior, el aparținuse colecției Muzeului Asociației Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA), unificat cu Muzeul Brukenthal în 1950.

Strâns legat tematic între ele sunt două tablouri: portretul triumfal postum al regelui Jan III Sobieski (pe care îl vom prezenta acum) și alegoria bătăliei de la Viena. Ele se referă la cel mai important eveniment din cursul Marelui Război Turcesc (1683 – 1699), care i-a asigurat regelui o nemuritoare celebritate – salvarea Vienei asediate (1683) și oprirea definitivă a ofensivei Imperiului otoman împotriva Occidentului creștin, urmată imediat de contraofensiva Sf. Imperiu Roman și de acțiunile militare ale celorlalte state din Liga Sfântă, cărora la 26 aprilie 1686 i s-a alăturat în mod informal și Rusia, prin tratatul de pace veșnică încheiat cu statul polono – lituanian ¹. Consecința lor imediată va fi eliberarea Ungariei, Croației și Transilvaniei de sub dominația otomană.

Conștientizarea încă din a doua jumătate a secolului XVIII a profundelor consecințe pentru întreaga istorie a Europei Centrale și de Sud – Est ale luptelor duse de aceste state împotriva Imperiului otoman în perioada 1683 – 1739, explică prezența în colecția muzeului și a altor lucrări, cum ar fi câteva portrete ale împăraților Sf. Imperiu Roman ², un portret al țarinei Anna Ioannovna (nr. inv. 310),

¹ Davies 2007, pp. 175 – 183.

² În general, pentru portretele membrilor Casei de Habsburg de la Sibiu: Sonoc 2011.

după Louis Caravaque (1684 – 1752), un portret al principelui Johann Georg Christian von Lobkowitz (nr. inv. 41), de Johann Gottfried Auerbach (1679 – 1743), o scenă de bătălie din timpul luptelor duse pentru cucerirea cetății Buda (1686), de Johann Ferdinand Kien (nr. 645) și o lucrare alegorică (tăiată în două fragmente, nr. inv. 736 și nr. inv. 735) dedicată de Felix Meyer (1653 – 1713) pandurilor care apărau granițele cu Imperiul otoman.

2. Lucrarea și importanța ei documentară.

Lucrarea (41 x 29 cm, nr. inv. 1.010, fig. 1 – 3) ³, pictată pe pergament, aparține categoriei portretelor triumfale postume. A fost maruflată pe lemn, probabil la începutul secolului XVIII, căci pe suportul din lemn se găsește o inscripție germană în dialect austriac, cu influențe slavo – maghiare, franțuzisme și latinisme, cu caractere latine cursive, abrevieri și ligaturi specifice secolelor XVII – XVIII, cu următorul conținut: „*Pordere Seiner k̄nigl(icher) M̄ȳ(e)st(ät) Johannes / Suwisḡy K̄nig In Pohlen gemahlen / anno '683 In wien Von Jahan Säger / miniatur Mahler pingsit von 25ten September*” (adică "portret al Maiestății Sale Regale Jan Sobieski, rege în Polonia, pictat în anul '683 la Viena de Jahann Säger, pictor de miniaturi. Pictat la 25 septembrie"). Inscripția aceasta (fig. 2 – 3) a fost reprodusă (cu unele erori de lectură) în ghidurile Pinacotecii Brukenthal publicate în 1901 și 1909 de către M. Csaki, care deși considera că numele pictorului ar fi *Sager*, admitea și posibilitatea lecturii *Jäger*, în ciuda faptului că încă din 1844 era cunoscută semnătura prin monogramare înscrisă pe partea anterioară, menționată în 1893 și 1901 (când pentru prima oară se face referire și la datare), și cu toate că în 1909 el publică și un facsimil al semnăturii și datării de pe partea anterioară: J(ohann) S(äger) :717 f(ecit). Atât inițiala S, cât și diacriticul de deasupra literei *a* din numele de familie al pictorului sunt foarte bine vizibile. Prin urmare, numele de familie nu este nici *Sager* (adică "Vorbitorul", "Povestitorul"), un cuvânt derivat de la *Sage* și nici *Jäger* (adică "Vânătorul"), ci *Säger*, un cuvânt derivat de la *Säge* (adică "fierăstrău") și care este denumirea unei păsări acvatică, ferăstrașul (*Mergus sp.*).

³ Die Gemälde - Galerie 1844, p. 111, nr. cat. 102 (monogramist german JS); Führer 1893, p. 59, nr. cat. 267 (anonim german); Csaki 1901, p. 277sq., nr. cat. 991; Csaki 1909, p. 304, nr. cat. 1010 (Johann Sager); Mureșan 1995, p. 181, fig. 9.

Lucrarea este într-o stare de conservare mediocră, suferind o inundare, un atac fungic și mici pierderi de culoare. Având în vedere semnătura monogramată și datarea înscrisă pe partea anterioară, respectiv pe lucrarea propriu-zisă, ca și faptul că aceasta este maruflată pe panoul de lemn cu inscripție în cerneală, considerăm că această inscripție este realizată chiar cu ocazia maruflării, foarte probabil chiar de altă persoană decât pictorul și în mod evident în scopul fraudării cumpărătorului, pentru a-i induce acestuia credința că a fost pictată *ad vivum*, pe când regele învingător se găsea încă la Viena. Autorul inscripției nu cunoștea că aceasta era semnată și datată sau miza pe dimensiunile reduse ale caracterelor, dificil de citit.

Despre autorul lucrării, Johann Säger, nu se cunosc deocamdată alte informații decât cele înscrise cu cerneală pe panoul de lemn pe care este maruflată lucrarea ⁴. La începutul secolului XVIII se cunoaște însă și un alt artist cu inițiale asemănătoare, anume sculptorul în lemn Jakob Sager, care în 1708, împreună cu 3 colaboratori, a executat stranele bisericii Sf. Martin din Landshut ⁵, dar el nu poate fi în nici un caz autorul acestei miniaturi pe pergament, chiar dacă nu se acordă nici o credibilitate inscripției de pe panoul de lemn pe care este maruflată lucrarea.

Regele Jan III Sobieski (Olesko, 17 august 1629 – Wilanów, 17 iunie 1696; rege al Poloniei, 1674 – 1696) este înfățișat stând în fața cortului, cu mâna dreaptă în șold și ținând în mâna stângă un sceptru (*bulawa*) auriu cu măciulie mare, bogat decorată cu pietre de culoare albastru deschis (probabil turcoaze), în timpul unei nopți cu lună în creștere, vizibilă pe cer. Expresia regelui, redat într-o postură de maiestuoasă rigiditate, e gravă, melancolică, dar blajină, puțin obosită chiar. De constituție robustă, cu mustață "sarmatică", el poartă perucă *allonge* grizonată și este îmbrăcat cu o manta (*żupan*) de culoare roz – liliachie, căptușit cu un brocart auriu, decorat cu motive orientale, încheiat cu un rând de nasturi cochiliformi, aurii, de un tip răspândit în Imperiul otoman și în Europa de Est în acea vreme, un brâu albastru deschis, decorat cu motive vegetale aurii, legat cu un nod auriu, pantaloni strâmți, de culoare stacojie, în picioare cu bocanci de culoare ocru. În zona coapsei stângi, chiar lângă teaca sabiei, mantaua a fost pictată în purpuriu, pictorul preferând acest

⁴ Mureșan 1995, p. 181.

⁵ Vollmer 1935, p. 311.

subterfugiu stângaci (în ideea că o culoare mai închisă s-ar datora umbrei) pentru a compensa diferența redusă de tonalitate între mantaua roz – liliachie, căptușeala ei aurie, pantalonii stacojii și pânda portocalie a cortului. Aceste probleme puteau fi evitate, pur și simplu, dacă pantalonii regelui nu ar fi fost stacojii, iar mantaua nu ar fi fost liliachie (o opțiune ciudată, greu de explicat), ci roșie stacojie (*karmazyni*), obținută dintr-un pigment extras dintr-o insectă, fesuşorul sau coșenila poloneză (*Porphyrophora polonica*), răspândită în diferite țări din Europa de Est ⁶, căci împreună cu brâul de culoare albastră ar fi redat chiar culorile unității (*chorągiew*) de "husari înaripați" comandate de către rege în bătălia de la Viena ⁷. La brâul regelui atârna o sabie curbă scurtă (*karabela*) cu gardă și mâner aurii, într-o teacă vopsită în verde, cu armăturile vârfului și buzei aurii. La picioarele regelui, lângă piciorul său drept, se află 6 ghiulele din fontă, dispuse pe două rânduri. În prim plan, înspre colțul stâng al tabloului, printre vrejuri de curpen, se văd trei capete tăiate și un turban. Dintre acestea, cel cu trăsături mongoloide, aflat din fața piciorului drept aparține unui om mai vârstnic, cu mustață, favoriți și şuviță pe capul ras, cu o cicatrice sângerândă pe frunte, deasupra sprâncenei drepte, poate fi considerat ca fiind al unui tătar. În centrul tabloului, pe pământ, zace o cuirasă vopsită în negru pe care este înscrisă semnătura monogramată și datarea. Tot pe pământ, în prim plan, în colțul drept al tabloului, peste o altă cuirasă vopsită în negru, este aruncat un steag de culoare purpurie cu hampa frântă, iar într-un plan mai îndepărtat, în spatele picioarelor regelui, se distinge o altă textile, de culoare cenușie cu decor auriu, probabil alt steag sau un covor oriental de mici dimensiuni, poate un covor de rugăciune (*namazlık*). În cortul din pânda portocalie, care servește drept ecran pentru imaginea monarhului, se găsesc de asemenea câteva trofee: o pânda cu marginile aurii (probabil a unui cort otoman, din care se știe că ulterior s-au confecționat și veșminte liturgice pentru preoții catolici), un turban, un dolman (numit însă în turcă *mintan*) stacojiu cu căptușeală de culoare albastru deschis și nasturi aurii (de un tip aproape asemănător cu acela al nasturilor de la mantaua regelui polonez), un coif cu apărătoare nazală și panaș (aparținând tipului cunoscut în Polonia sub denumirea de

⁶ Brzezinski, Vuksic 2006, p. 22.

⁷ Brzezinski, McBride 1987, II, p. 16.

kapalin) și una din plăcile rectangulare laterale ale unei "armuri cu oglindă" (*зерцальный доспех*)⁸, mai probabil de tip otoman decât persan sau central – asiatic (*шар - айна*), după cum ar sugera sistemul său de suspendare. În spatele regelui și a cortului său se găsește un tun, a cărui țeavă e îndreptată spre stânga. De deasupra cortului coboară în zbor un vultur alb (animalul heraldic al Poloniei), aducând în gheare o cunună de lauri și o ramură de măslin, simboluri ale victoriei. Într-un plan îndepărtat, se desfășoară o luptă împotriva trupelor otomane, foarte probabil cu prilejul despresurării Vienei (1683). Este o confruntare între spahii și cavaleria ușoară creștină, dar și cu lupte corp la corp, între călăreți ai căror cai au fost răniți sau uciși. Scena este mai curând schițată, cu puține intervenții în culoare. Cea mai evidentă este reprezentarea unui soldat îmbrăcat cu un costum asemănător cu acela al regelui. Luptând acum ca infanterist, el taie cu sabia beregata unui adversar otoman (ceea ce confirmă încă o dată intenția pictorului de a-l reprezenta pe rege în culorile unității pe care o comanda). Din loc în loc, se văd capete de turci tăiate și turbane căzute.

Lucrarea, cu valoare mai mult documentară decât artistică, a fost puțin studiată până acum. Referindu-se la scenele de luptă din pictura germană și austriacă din secolele XVII – XVIII din colecția Muzeului Național Brukenthal, V. Mureșan, care remarcă faptul că scena de luptă din fundal capătă un nedisimulat rol laudativ și comemorativ, evocând faptele de arme ale personajului portretizat⁹, apreciază totuși tabloul ca fiind „*interesant în concepție și manieră, dar nereușit în execuție*”, pentru că atitudinea și ostentația gesturilor regelui, precum și stângăcia redării învinșilor „*dau lucrării o notă exagerat encomiastică, făcând-o involuntar comică*”¹⁰. În ciuda numeroaselor imperfecțiuni ale tabloului, el poate fi pus în legătură cu alte portrete ale regelui Jan III Sobieski cu scene de luptă în fundal, precum cele care îl prezintă în bătălia de la Chocim (Hotin) din 1673, de Andreas Stech (1635 – 1697), datând din 1674 – 1679, și în bătălia de la Viena, de Jerzy Szymonowicz Siemiginowski-Eleuter (1660 – 1711), de la Muzeum Narodowe w Warszawie (ulei pe pânză, 105 x

⁸ Astvacaturjan 2002, pp. 70 – 73, nr. cat. 7.851 (sec. XVI – XVII).

⁹ Mureșan 1995, p. 181.

¹⁰ Mureșan 1995, p. 181.

76 cm, nr. inv. 183.342 / 129.850), datând din 1686, și unul foarte asemănător cu acesta, datorat lui Georg Philipp Rugendas cel Bătrân (1666 – 1742), de la Muzeum Narodowe w Krakowie (ulei pe pânză, 141 x 96,5 cm), din anii '90 ai secolului XVII. Ultimele două portrete sunt apoi preluate cu minime modificări de Martino Altomonte (1657 – 1745), în două ample lucrări prezentând bătălia de la Viena, ambele păstrate în prezent în Ucraina: unul (ulei pe pânză, 765 x 738 cm) la castelul Olesko și celălalt (ulei pe pânză, 806 x 833 cm), comandat în 1693 de către regele Jan III Sobieski pentru biserica din Żovkva (Żółkiew) și datat în 1693 – 1695, la Galeria Națională de Artă din Lvov, a fost recent restaurat la Varșovia. Pandantul acestei ultime lucrări, reprezentând bătălia de la Párkány (în germană Gockern, în turcă Cığerdelen, azi Štúrovo, Slovacia), tot din anul 1683 (ulei pe pânză, 886 x 782 cm), a fost de asemenea recent restaurat, tot la Varșovia.

Culoarea steagului cu hampă ruptă de la picioarele regelui merită analizată mai în detaliu. Ca o continuare a tradiției romane și bizantine care rezerva purpura pentru împărat, culoarea dinastiei otomane este tot roșul ¹¹, însă de fapt este vorba de o nuanță aparte de roșu închis, numită *al* ¹². Steagurile roșii nu trebuie de aceea pur și simplu considerate ca referindu-se la dinastie, căci în mod obișnuit steagul roșu (*kızıl bayrak*) era cel specific trupelor de spahii ¹³. Probabil în virtutea unei tradiții consemnate abia în secolul XV de cronicarii Aşıkpaşazade și Uruç, după care în vremea lui Orhan Bey (1326 – 1362) roșul era culoarea corpurilor de cavalerie provincială, iar alb a celor nou înființate sau recrutate dintre sclavi și prizonieri ¹⁴, cele mai vechi unități de spahii aveau însă steaguri proprii: cele două unități de mercenari (*ulufeciyan*) aveau steaguri roșu – albe și roșu – galbene, iar cele două unități de străini (*gureba*) aveau steaguri de culoare verde, respectiv albă ¹⁵. La începutul secolului XVII, steagul unităților imperiale de spahii, staționate la Constantinopol, era roșu ¹⁶. Prin tradiție, tot alb era și steagul trupelor de ieniceri,

¹¹ Hathaway 2005, p. 22.

¹² Hathaway 2003, p. 101.

¹³ Gush 1975, p. 80.

¹⁴ Hathaway 2003, p. 99sq.

¹⁵ Gush 1975, p. 80.

¹⁶ Hathaway 2003, p. 102.

datorită relației lor particulare cu ordinul sufît Bektaşî ¹⁷ sau a dependenței lor de sultan, deoarece steagul de domnie (*sançak-i Şeref*) primit în 1299 de la sultanul selgiucid Alaeddin Keykubad III (1298 – 1302) de către emirul Osman I (1281 – 1326) în semn de recunoaștere a stăpînirii sale autonome era alb, poate pentru că potrivit cosmologiei chineze, preluată de mongoli și de diferite dinastii turco – mongole, albul simboliza Occidentul ¹⁸. Potrivit unei tradiții sacre islamice (*şadīt*), steagul tribului Quraysh, căruia îi aparținea și Profetul Mohamed, a fost alb ¹⁹. Este de fapt un steag tradițional, identitar (*al-şalam* sau *al-liwaş*), cunoscut însă ulterior (în perioada umayyadă) drept "steagul Califatului". În calitatea sa de păzitor al Locurilor Sfînte, sultanul mameluc al Egiptului folosea ca steag de război o relicvă din celălalt steag al tribului Quraysh, "steagul negru" (*rāyat al-sawdāş*, pe scurt *al-rāya*, adică "steagul"), care purta imaginea unei acvile (de unde și cealaltă denumire a sa, de *rāyat al-şuqāb*, adică "steagul acvilei") și era cunoscut și drept "steagul războiului sfînt" (*rāyat al-jihād*). Se credea că ar fi fost făcut din voalul soției Profetului, Aisha ²⁰, și că este un steag eschatologic, deoarece potrivit tradiției el vestește sosirea Mîntuitorului (*Mahdī*) ²¹. În urma cuceririi Egiptului de către Imperiul otoman, această relicvă a fost dusă la Constantinopol și păstrată în palatul imperial, la Topkapı ²². Într-adevăr, după mărturia cronicarului Silahdar Mehmed Ağa, acest steag de război ar fi fost confecționat din stofă de lână neagră ²³. Negrul era și culoarea oficială a dinastiei abbaside, ca urmare a faptului că dinastia precedentă umayyadă avea drept culoare oficială albul ²⁴. Roșul a devenit culoarea oficială a dinastiei otomane nu numai pentru a-i spori legitimitatea și prestigiul, ca succesor al împăraților romani și bizantini, dar poate și pentru că albul, culoarea dinastică moștenită de la Osman Gazi, dar și culoarea dinastiei šiite a ismailiților (ca o reacție față de culoarea oficială a califilor abbasizi) a devenit culoarea distinctivă a

¹⁷ Hathaway 2003, pp. 98 – 101.

¹⁸ Hathaway 2003, p. 98sq.

¹⁹ Hathaway 2003, p. 96.

²⁰ Nicolle, Mc Bride 1993, p. 6.

²¹ Cook 2002, p. 197.

²² Hathaway 2003, p. 98.

²³ Hathaway 2003, p. 98sq.

²⁴ Hathaway 2003, p. 96sq.

șiiților ²⁵, susținuți de Persia, redutabilul adversar al Imperiului otoman. Ulterior, fiecare unitate (*orta*) de ieniceri își avea și steagul propriu, cu culoare și emblemă proprie, adesea incluzând imaginea sabiei Dhu'l-Faqr (Zulfikar) a califului Ali, cea cu lamă despicată ²⁶. În Imperiul otoman atât steagurile roșii, cât și cele albe erau considerate ca simboluri complementare ale autorității otomane, fără ca autoritățile să fie interesate, în provinciile arabe, de semnificațiile acestei deosebiri, în concurența dintre facțiunile religioase, care ca semne de recunoaștere foloseau steaguri roșii și albe ²⁷. Prin urmare, nu este nicidecum vorba de steagul sfânt al Profetului Mohamed (*alam-i șerif*), despre care de altfel se știe că, deși capturat, a putut fi recucerit chiar de pe câmpul de luptă de către Haci II Giray, hanul Crimeii (1683 – 1684) ²⁸, în cursul unui atac al gărzii marelui vizir (la care probabil că hanul a luat parte) și a fost dus cu sine de către marele vizir Merzifonlu Kara Mustafa Pașa, la părăsirea câmpului de luptă ²⁹. După ce a fost mai întâi expus la Viena, un alt steag capturat de către trupele poloneze, despre care se spunea că ar fi veritabilul steag al Profetului Mohamed, a fost trimis papei și expus pe drum în fiecare oraș ³⁰. În realitate, steagul trimis papei Innocentius XI este acela al marelui vizir ³¹ și nu se aseamănă cu cel reprezentat în acest tablou, care pare a fi mai curând un steag dinastic otoman.

Chiar dacă semnătura și datarea pot fi considerate ca fiind autentice, o examinare mai atentă a lucrării din punct de vedere al identității personajului reprezentat (care este menționat în inscripția de pe partea posterioară a tabloului, dar care nu prezintă deloc trăsăturile regelui Jan III Sobieski), ridică unele îndoieli asupra identității personajului. Motivul este că, în general, regele apare mai corpolent, cu o mustață mai stufoasă și că nu se cunoaște nici un alt portret în care el să fie reprezentat cu perucă *allonge*, la modă însă la curțile europene la sfârșitul secolului XVII și la începutul secolului XVIII. De aceea, se pune problema dacă nu

²⁵ Hathaway 2003, p. 97.

²⁶ Hathaway 2003, p. 101.

²⁷ Hathaway 2003, p. 102 și 110.

²⁸ Kołodziejczyk 2011, p. 190q.

²⁹ Millar, Dennis 2008, p. 80.

³⁰ Stoye 2007, p. 175.

³¹ Millar, Dennis 2008, p. 85.

cumva miniaturistul vienez a adaptat de fapt portretul unui alt monarh polonez, deoarece nu cunoștea fizionomia lui Jan III Sobieski, nici măcar din vreun alt portret al acestuia. Comparația cu fizionomia altui rege polonez, Jan II Kazimierz Waza (1648 – 1668), reprezentat într-un portret executat de pictorul Daniel Schultz cel Tânăr (cca. 1615 – 1683) din Gdańsk pe la 1659 și păstrat în prezent la Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie (ulei pe pânză, 137,5 x 99 cm, nr. inv. Ł. Kr. 776)³², dar mai ales cu portretul aceluiași rege, realizat la cca. 1649 de către același pictor și păstrat în colecția națională de portrete de la castelul Gripsholm din Stockholm (ulei pe pânză, 210 x 154 cm, nr. inv. NMGrh 1.273), cu cel anonim de la Germanisches Nationalmuseum din Nürnberg (ulei pe pânză, 210 x 137 cm, nr. inv. Gm 751), datat în anii '30 ai secolului XVII și cu cel anonim colecția națională de portrete de la castelul Gripsholm din Stockholm (ulei pe pânză, 221 x 139 cm, nr. inv. NMGrh 1.270), tot din anii '30 ai secolului XVII, arată că în cazul lucrării de la Sibiu ar putea fi într-adevăr vorba de adaptarea principalelor elemente ale fizionomiei lui Jan II Kazimierz (corpolența mai redusă, părul lung sau peruca *allonge*, eventual chiar strabismul), preluate probabil dintr-un portret, eventual o gravură. Totuși, există deosebiri importante între fizionomia regelui Jan II Kazimierz și aceea a lui Jan III Sobieski din tabloul aparținând colecției Muzeului Național Brukenthal, în primul rând în forma feței și a sprâncenelor. Dintre portretele de epocă ale regelui Jan III Sobieski, cel mai apropiat din punct de vedere fizionomic (și chiar și ca expresie, într-o oarecare măsură), ar fi portretul anonim, pictat înainte de 1696, în care regele poartă pe piept o rondelă de gât (*ожерелье*) cu imaginea Madonei Negre de la mănăstirea Jasna Góra de la Częstochowa.

Deși numai cu valoare documentară, acest portret din colecția Muzeului Național Brukenthal constituie o dovadă a popularității de care Jan III Sobieski, eliberatorul Vienei, se bucura încă la multă vreme după moarte în mediul vienez. Prezența sa în această colecție dovedește de asemenea că, deși nu se știe exact când și în ce condiții a fost achiziționat, valoarea sa documentară era recunoscută și că și

³² Pałubicki 2009, I, pl. 190.

în Transilvania regele Poloniei era cinstit ca un erou, ca învingător al armatei otomane și ca apărător al Europei creștine.

Bibliografie

Astvacaturjan 2002 – E. G. Ascavturjan, *Турецкое оружие в собрании Государственного Исторического музея*, Атлант, Санкт – Петербург, 2002.

Brzezinski, McBride 1987 – Richard Brzezinski, Angus McBride, *Polish Armies 1569 – 1696*, 2 vol., Osprey Publishing, London, 1987 (*Men-at-Arms Series*, 184 și 188).

Brzezinski, Vuksic 2005 – Richard Brzezinski, Velimir Vuksic, *Polish Winged Hussar 1576 – 1775*, Osprey Publishing, Oxford – New York, 2005 (*Warrior*, 94).

Cook 2002 – David Cook, *Studies in Muslim Apocalyptic*, Darwin Press, Greenwich, 2002 (*Studies in Late Antiquity and Early Islam*, 21).

Csaki 1901 – M. Csaki, *Baron Brukenthal'sches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, 5. Aufl., Selbstverlag des Museums, Hermannstadt, 1901.

Csaki 1909 – M. Csaki, *Baron Brukenthalisches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, 6. Aufl., Selbstverlag des Museums, Hermannstadt, 1909.

Davies 2007 – Brian L. Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500 – 1700*, Routledge, London – New York, 2007.

Gush 1975 – George Gush, *Renaissance Armies 1480 – 1650*, Patrick Stephens Ltd., Cambridge, 1975.

Hathaway 2003 – Jane Hathaway, *A Tale of Two Factions: Myth, Memory, and Identity in Ottoman Egypt and Yemen*, State University of New York Press, Albany, 2003.

Hathaway 2005 – Jane Hathaway, *Beshir Agha: Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem*, Oneworld Publications, Oxford, 2005.

Kołodziejczyk 2011 – Dariusz Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th – 18th*

Century). *A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Koninlijke Brill NV, Leiden – Boston, 2011 (*The Ottoman Empire and its Heritage. Politics, Society and Economy*, 47).

Millar, Dennis 2008 – Simon Millar, Peter Dennis, *Vienna 1683: Christian Europe Repels the Ottomans*, Oxford – New York, 2008 (*Campaign*, 191).

Mureșan 1995 – Valentin Mureșan, *Scena de luptă în pictura germană și austriacă din secolele XVII – XVIII în colecția Galeriei Brukenthal*, în „AT”, 5 (1995), pp. 176 – 182.

Nicolle, McBride 1993 – David Nicolle, Angus McBride, *Armies of the Muslim Conquest*, Osprey Publishing, Oxford, 1993 (*Men-at-Arms Series*, 255).

Pałubicki 2009 – Jan Pałubicki, *Malarze Gdańskcy. Malarze, sklarze, rysownicy i rytownicy w okresie nowożytnym w gdańskich materiałach archiwalnych*, 2 vol., Muzeum Narodowe w Gdańsku, Gdańsk, 2009.

Sonoc 2011 – Alexandru Gh. Sonoc (coord.), *Efigii imperiale habsburgice din Sibiu*, Editura "ALTIP", Sibiu, 2011 (*Bibliotheca Brukenthal*, LV).

Stoye 2007 – John Stoye, *The Siege of Vienna: The Last Great Trial between Cross & Crescent*, Pegasus Books, New York, 2007.

Vollmer 1929 – Hans Vollmer (ed.), *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, vol. XXIII, Verlag von E. A. Seemann, Leipzig, 1929.

Abrevieri bibliografice

ÄK – *Der älteste handschriftliche Katalog* – Catalog manuscris aflat la Biblioteca Muzeului Național Brukenthal Sibiu (mss. 628), pe la 1800.

ADB – *Allgemeine Deutsche Biographie* (herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften), Bd. 19, Duncker & Humblot, München – Leipzig, 1884.

AT – *Ars Transsilvaniae*, Cluj – Napoca.

Brukenthal – *Brukenthal. Acta Musei*, Sibiu.

Die Gemälde – Galerie 1844 – * * *, *Die Gemälde - Galerie des freiherrlichen v. Brukenthalischen Museums in Hermannstadt*, Hermannstadt, 1844.

Führer 1893 – * * *, *Freiherr Samuel von Brukenthal'sches Museum in Hermannstadt: Führer durch die Gemäldegalerie*, herausgegeben von der Museumsverwaltung, vierte Auflage, Selbstverlag des Museums, Hermannstadt, 1893.

Hispania Felix – *Hispania Felix. Revista rumano-española de cultura y civilización de los Siglos de Oro*, Craiova.

Lista ilustrațiilor / List of illustrations

Fig. 1 – *Portretul lui Jan III Sobieski, regele Poloniei*, de Johann Säger. © Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, România.

Fig. 1 – *The portrait of Jan III Sobieski, King of Poland*, by Johann Säger. © Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, România.

Fig. 2 – *Portretul lui Jan III Sobieski, regele Poloniei*, de Johann Säger. Partea posterioară. © Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, România.

Fig. 2 – *The portrait of Jan III Sobieski, King of Poland*, by Johann Säger. Backside. © Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, România.

Fig. 3 – *Portretul lui Jan III Sobieski, regele Poloniei*, de Johann Säger. Partea posterioară (detaliu). © Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, România.

Fig. 3 – *The portrait of Jan III Sobieski, King of Poland*, by Johann Säger. Backside (detail). © Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, România.

Fig. 4 – Detaliu din catalogul Pinacotecii Brukenthal publicat de Michael Csaki (1909) cu un facsimil al semnăturii și al datării de pe partea anterioară a tabloului.

Fig. 4 – Detail from the catalog of the Brukenthal Gallery published by Michael Csaki (1909) with a facsimile of the signature and of the date on the front side of the painting.

Fig. 1

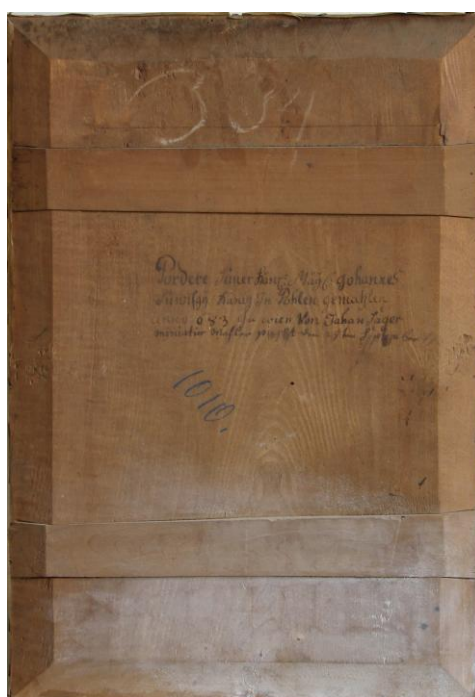

Fig. 2

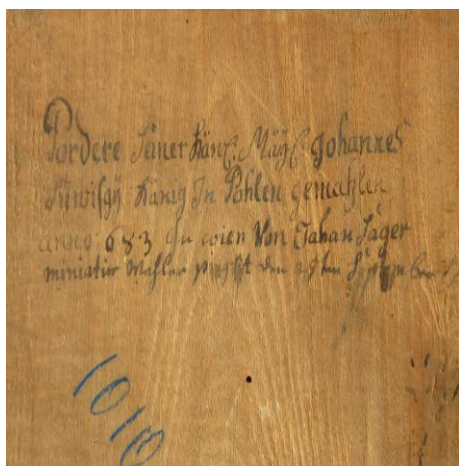

Fig. 3

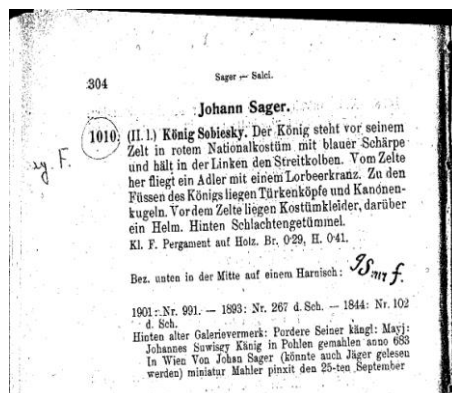

Fig. 4

CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI ÎN COLECȚIA DE PICTURĂ GERMANĂ ȘI AUSTRIACĂ A PINACOTECII BRUKENTHAL

VALENTIN MUREȘAN
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu

RESEARCHES OF ART HISTORY IN THE COLLECTION OF GERMAN AND AUSTRIAN PAINTING OF THE BRUKENTHAL ART GALLERY

ABSTRACT

In this study the author starts from the idea that in the museum the research of art history means firstly the research of patrimony in the collection to a better knowledge and putting into value from an artistic and scientific point of view. In the author's opinion the research implies two sides, that of art history and the esthetic one then that of historic documentation regarding the époque and the cultural and artistic area in which the painters and their works belong to. Of a great importance, too, is the collaboration with other specialists in art history that deals with the painting school and the époque from which the discussed work comes from. For a fully knowledge of the technical details of a researched painting the collaboration with the painting preservers and especially with the restorers is essential. Giving some examples of research of some Anonymous German and Austrian painters from the Brukenthal Art Gallery, the author discusses the concrete circumstances regarding the way in which he has succeeded to find out some copies in oil after prints by Dürer and Callot, or the specification of the identity of a character (unknown) in a portrait by Martin Meytens the Young. In the case of a portrait of Samuel von Brukenthal (inventory number 515) the research brought some important specifications but the name of the painter is still to be further found out. The establishing of the painters (considered anonymous) of some paintings by Jakob Seisenegger, Christian Berentz and Johann Feuerlein, succeeded due to the correlation among the results of some researches and restoring operations that led to the apparition of the painters' signature.

Cuvinte cheie: cercetări, istoria artei, pictură, pictură germană și austriacă, Pinacoteca Brukenthal.

Keywords: researches, art history, painting, german and austrian painting, Brukenthal Art gallery.

Cercetarea de istoria artei este o activitate complexă și deseori dificilă, implicând mai multe direcții de studiu și de investigații asupra lucrărilor pe care specialistul le are în vedere. Din chiar termenul ce s-a impus, apar cele două componente, cea de istorie și cea de artă, aceasta din urmă integrându-se în marea istorie, dar având și un puternic accent specific, constituindu-se într-o ramură aparte a istoriei culturii. Cercetarea de istoria artei are o latură teoretico – estetică și stilistică, dar și una cronologic – istorică, iar cercetătorul istoric al artei trebuie să îndeplinească în activitatea sa cele două laturi. Studiul începe totdeauna de la obiectul artistic și se întoarce la el după ce investigația întreprinsă a adus noi date și lumini asupra lui.

În cercetarea făcută în cadrul muzeelor, studierea lucrărilor din colecție este principalul obiectiv. Astfel, în cazul școlii de pictură germană și austriacă a Muzeului Național Brukenthal, prin însăși structura colecției, studiul se îndreaptă asupra perioadei din istoria artei în care se înscriu lucrările (cele mai multe din secolele XVII – XVIII), a curenților, stilurilor și manierelor, ce s-au perindat în acest segment de timp și a autorilor lucrărilor respective. Ca toate colecțiile din lume, Pinacoteca Brukenthal cuprinde lucrări ale unor pictori cunoscuți, dar și un mare număr de tablouri ai căror autori sunt anonimi. Sunt de altfel și tablouri ce treceau drept opere ale unui anumit artist, pentru ca după mai mult sau mai puțin timp să fie reatribuite, considerate creații ale altui maestru, mai mare sau mai modest, mai vechi sau mai apropiat de contemporaneitate. Una dintre cauzele acestei situații este aceea că, semnarea lucrărilor de către artiști a devenit o obișnuință abia în Renaștere, dar și după aceea (până azi), mulți pictori intenționat nu-și semnează unele tablouri, fie neconsiderându-le destul de izbutite și reprezentative, fie executându-le la comandă și socotindu-le un artefact convențional în care nu și-au pus îndeștul amprenta personală. Pe de altă parte, trebuie avută în vedere și circulația lucrărilor de artă pe diverse piețe, la numeroase licitații, dintr-o colecție în alta, dintr-o moștenire în alta și pe la diferiți posesori, iar mai recent dintr-un muzeu în altul, sau în cadrul unor mari expoziții retrospective tematice ori de autor. Acest fapt a făcut ca tablourilor să li se schimbe deseori autorul, titlul, datarea ..., iar cu vremea

fiecare lucrare a ajuns să aibă istoria ei, astfel încât li se potrivește perfect dictonul latin referitor la cărți, ce poate fi parafrizat: „*Habent sua fata ... picturae*”.

În cadrul cercetării trebuie întreprinsă investigația propriu-zis istorică asupra epocii în care a trăit pictorul (când îl putem presupune), respectiv a anilor în care știm sau aproximăm că ar fi fost pictat tabloul, a contextului artistic în care se înscrie, stil, manieră ..., aceasta fiind din nou latura ce ține de istoria artei. Cu o astfel de desfășurare pe cele două căi, cercetătorul obține două rânduri de valorizări: unele privind calitățile tabloului ca operă de artă, altele privind valoarea lui ca obiect istoric, fiindcă creatorul este și el în istorie. Cercetarea documentară e de asemenea importantă, cuprinzând pe cât posibil, toată bibliografia tabloului (arhive, documente, dicționare, tratate, cataloage, studii, expoziții ...), cu numeroase date despre autor și operă

În situația Galeriei Brukenthal au fost mai multe circumstanțe benefice, întrucât colecția s-a păstrat în cvasi – integritatea ei și a fost destul de atent studiată încă de la începuturi. În timpul vieții baronului Brukenthal, s-au întocmit liste de lucrări și s-a încercat stabilirea autorilor căroră lucrările le aparțineau. Astfel, a apărut primul catalog manuscris al colecției (*Älteste Katalog* – databil în jurul anului 1800 ¹), aflat și astăzi la Biblioteca Brukenthal. Acest catalog consemnează pictorii și tablourile colecției în funcție de atribuirile de la achizițiile făcute de Samuel Brukenthal și dezvăluie cel mai bine gustul și preferințele colecționarului. El își dorea mari maeștri și avea se pare o preferință pentru maeștrii renascentiști. Cum Renașterea germană se încheie (datorită iconoclasmului Reformei) în secolul al XVI-lea, atenția mentorului Galeriei s-a îndreptat mai mult spre cea italiană și spre pictura flamandă și olandeză. Johann Ludwig Neugeboren, custode al colecției între 1835 – 1862 ², a tipărit primul catalog al Pinacotecii, în care preia cu foarte mici corecții atribuirile (cu numeroase nume sonore ale picturii europene), menționate în catalogul manuscris. De la acest catalog din 1844 ³, dur criticat de Johann Trost din

¹ „Primul catalog al pinacotecii (*Älteste Katalog*), manuscris, a fost redactat, după relatările lui L.J. Marienburg, din 1813, de către pictorul Franz Neuhauser Jr., lucrare realizată în timpul vieții baronului” – Ittu, 2008, p. 20.

² Ittu, 2008 (Anexa 4), p. 99.

³ *Die Gemälde – Galerie*, 1844.

Viena ⁴, a pornit în cercetările sale Theodor von Frimmel (1853 – 1928), primul mare specialist care a studiat lucrările colecției la fața locului și a publicat concluziile sale în lucrarea sa apărută la Viena în 1894 ⁵. În calitate de director al *Wiener Hofmuseum* (1884 – 1893), el a început o amplă, cvasi – exhaustivă cercetare a tuturor colecțiilor din tot Imperiul austro – ungar, pe care a continuat-o până spre sfârșitul vieții, iar în 1905 a tipărit o carte privind metodică cercetării în istoria artei ⁶. De altfel, la Galeria Brukenthal, tocmai pentru a înlesni cercetarea și mai buna atribuire (prin eventuala descoperire de semnături și detalii semnificative în lucrări), s-a trecut la grăbita restaurare a numeroase tablouri, întreprinsă de Karl Schellein (1882 – 1888), de la Academia din Viena, iar după vizita lui Theodor von Frimmel (1893 – 1894) continuată tot la Viena de Eduard Gerisch (1896 – 1899). În primul rând datorită scrierilor lui Frimmel, în care acesta discută sau menționează autori și tablouri din colecția sibiană, Pinacoteca devine cunoscută și atrage atenția și altor specialiști care o vor cerceta. Încă de atunci, apoi și cu alte prilejuri când a revenit la Muzeul Brukenthal, ilustrul specialist vienez atrăgea atenția asupra colecției de pictură germană și austriacă, spunând că nici unul dintre cei ce se ocupă de studiul artei austriece și sud – germane din secolul XVIII n-ar trebui să neglijeze lucrările din Galeria sibiană ⁷.

Brukenthal a colecționat și a comandat o sumă de copii după maeștri renașcențiști italieni, dar și germani, în secolul XVIII. A avea copii ale unor tablouri celebre atunci când un colecționar n-avea posibilitatea achiziționării originalului, era o practică curentă, de aceea, pe lângă operele de autor (fie și anonim), copiile sunt azi o problemă a colecțiilor. Unele sunt fidele, cinstite și le clarificăm după original (când acesta există), dar altele sunt eclectice, lucrări în care copistul combină

⁴ „Profesorul Johann Trost din Viena, fără să fi văzut colecția, a criticat aspru lucrarea, exprimându-și îndoiala în legătură cu numărul exagerat de mare de capodopere și nume celebre aflate la Sibiu” Ittu, 2008, p. 45.

⁵ Frimmel, 1894.

⁶ *Zur Methodik und Psychologie des Gemäldebestimmens*, 2. Ausg., München und Leipzig, 1905.

⁷ „Die übrigen Deutschen in mannigfacher reichlicher Auswahl gehören späteren Zeiten an, und für deutsche Künstler des 18. Jahrhunderts, die man nun endlich beachtet und zu studieren anfängt, ist die Hermannstädter Galerie geradewegs ein hauptsächlicher Studienplatz” – Frimmel, 1916, p. 140.

fragmente sau detalii din mai multe tablouri ale unui artist, uneori cu intenția de a falsifica, de a oferi o lucrare drept un original nedescoperit. Cultura de specialitate și experiența expertului trebuie să-l ajute să repereze falsul, să-l deosebească de copie și respectiv să discearnă diferitele modalități de copiere. Exemplul lui Frimmel este acela a unei prodigioase memorii vizuale, care l-a slujit mult în studiile sale despre diversele colecții de pictură pe care le-a cercetat, ca și în multele atribuiți ale tablourilor asupra cărora s-a pronunțat ⁸.

Dar o altă categorie de copii (aparent ciudată, dar ușor de reperat), o constituie tablourile în ulei ce reproduc gravuri (adică invers decât se obișnuia, gravurile reproducând – mai mult sau mai puțin fidel – tablouri celebre de autori celebri). La Galeria Brukenthal există astfel de copii în ulei, după gravuri ale unor mari maeștri, una dintre acestea fiind o gravură cu dăltița a lui Dürer, de pe la 1500 – 1502, intitulată *Sfântul Eustachius* (fig. 1), după care avem o copie în tehnica uleiului, purtând același titlu, dar aparținând unui pictor anonim german din a doua jumătate a secolului XVI (deci cvasi-contemporan cu Dürer, care a decedat în 6 aprilie 1528) ⁹. Fără să fie o piesă deosebită (datorită faptului că e o copie și aparține unui pictor anonim), lucrarea rămâne interesantă, importantă istoric, documentar, chiar și artistic, datorită bunei execuții tehnice (fig. 2).

Investigația asupra picturilor cu atribuiți controversate poate avea deci atingeri cu unele metode din arheologie (investigația „arealului” artistic și istoric), cu arhivistica, ajungând chiar la subtilități detectiviste. Informația documentară, ipoteza și deducția, discuțiile cu alți specialiști, dar deseori și fantezia sau flerul, experiența, norocul și întâmplarea, sunt și ele „arme” din „arsenalul” istoricului de artă al expertului. Cum deseori s-a putut constata, chiar și restauratorul de pictură poate fi angrenat în cercetările și încercările de a lămuri paternități obscure sau a le schimba, atunci când ele sunt greșite, false, discutabile. Ca peste tot, lucrările

⁸ Acum, însă, în ajutorul neprețuit al ochiului de expert există memoria uriașă, care bine folosită nu dă erori și care a luat în mare parte locul memoriei individuale: calculatorul.

⁹ *Sfântul Eustachius* (ulei pe lemn 37 x 27 cm.), nr. inv. 338; Die Gemälde - Galerie, 1844, nr. cat. 18, d. Sch.; Führer durch 1893, nr. cat. 245, d. Sch.; Frimmel 1894, p. 74; Csaki, 1901, nr. cat. 324; Csaki, 1909, nr. cat. 338.

Colecției Brukenthal sunt inegale valoric și se pot afla într-o mare diversitate de situații în privința stării de conservare, fapt ce a împietat și împietează (pe lângă alți factori) asupra cercetării lor, a încercărilor de a stabili autorii cărora aparțin, mai cu seamă atunci când ei „se ascund” sub infinit încăpătarea etichetă: *Anonim*. Este unul dintre motivele datorită cărora cercetarea întreprinsă asupra tablourilor renaștentiste germane din pinacotecă a progresat lent, cu numeroase ezitări și incertitudini, cu atribuiri și reatribuiri succesive. Lucrările anonime apar și aici, iar atribuirea lor este dificilă, fiindcă maeștrii Renașterii și operele lor au fost deseori copiate și/sau falsificate. Edificatoare în privința vicisitudinilor acestei cercetări, a fost situația tabloului *Portret de bărbat cu barbă* (fig. 3) ¹⁰, a cărui paternitate a stârnit numeroase discuții, dar și o fructuoasă colaborare. Tabloul a fost achiziționat de Samuel Brukenthal și este menționat în primul catalog (manuscris) al Colecției, autorul fiind înscris ca anonim din școala germană. Cataloagele ulterioare (din anii 1844 ¹¹ și 1893 ¹²), atribuiău lucrarea școlii lui Holbein cel Tânăr, iar Frimmel în 1894 ¹³ o socotește copie după Amberger, opinie păstrată de Michael Csaki în catalogul din 1901 ¹⁴. Karl Voll, vizitând Galeria sibiană în 1901, exprimă altă părere: „*Nicht von Amberger*” și adaugă: „*zu gut für eine Copie*”. Dar M. Csaki, în noul său catalog editat în 1909, rămâne la vechea atribuire („*după Amberger ?*”), deși adaugă și părerea lui Voll ¹⁵. Mult mai târziu, la solicitarea lui Teodor Ionescu (fost custode la Galeria Brukenthal), Kurt Löcher din Köln (corespondență 1963 ¹⁶) consideră că nu sunt destule argumente pentru a susține prezența stilului lui Amberger, ci mai probabil, tabloul are legătură cu Hans Mielich (1516 – 1573). Revenind la Sibiu în anul 2000, pentru a cerceta din nou lucrarea, același specialist, Kurt Löcher, precizează în cursul discuțiilor că Voll avea desigur dreptate să considere că nu e o copie și nu poate fi vorba de Amberger, fiindcă lucrarea nu are

¹⁰ Anonim german, sec. XVI, *Portret de bărbat cu barbă*, nr. inv. 20.

¹¹ Die Gemälde - Galerie, 1844, nr. cat. 58, d. Sch. (deutsche Schule), Hans Holbein d.j.

¹² Führer durch die Gemäldegalerie, 1893, nr. cat. 209, d. Sch., Schule d. Hans Holbein d.j.

¹³ Frimmel, 1894, p. 72.

¹⁴ Csaki, 1901, nr. cat. 19.

¹⁵ Csaki, 1909, nr. cat. 20.

¹⁶ Cabinetul de documentare al Galeriei Brukenthal: K. Löcher, scrisoare din 16 mai 1963; Ionescu, 1967, p. 54.

legătură cu școala de la Augsburg (în care și Amberger e inclus). Incontestabil avem de-a face cu un pictor experimentat și propunerea este ca portretul să fie inclus între tablourile aparținând cercului lui Hans Mielich. Analizată și catalogată în monografia pe care Kurt Löcher o dedică acestui pictor german ¹⁷, lucrarea de la Sibiu e considerată „*Cercul lui Mieich*” (databilă pe la 1560), considerându-se că ea merită toată atenția în cadrul cercetării activității și operei acestui maestru al Renașterii germane, azi celebru ca portretist.

Era o ipoteză întemeiată, dar trebuia să ne întoarcem la „corpul delict” (tabloul), or acesta era într-o stare de conservare jalnică (pânză ruptă, căderi de culoare ...), așa că investigația a dus în mod firesc la o amplă și atentă restaurare întreprinsă în 2008 de pictorul – restaurator Ioan Muntean de la Muzeul Brukenthal. Abia acum tabloul și-a dezvăluit secretele: în dreapta sus a apărut o inscripție cu litere majuscule: AETATIS SUE LXII, apoi, dedesubt (cu cifre arabe), anul 1.5.55. și literele I.S. (sau J.S.), scrise suprapus, ca într-o monogramă (fig. 4). Datorită acestei descoperiri (inițialele I.S.), ipoteza noastră se îndrepta spre unul dintre colaboratorii din atelierul lui Mielich, anume Hans (Johann) Schöpfer (cca. 1505 – 1569). Acesta a intrat în 1520 în atelierul lui Mielich și a lucrat 5 ani aici. Ne-am adresat însă din nou expertului în Renașterea germană, dr. Kurt Löcher din Köln, trimițându-i câteva imagini și detaliul cu semnătura. Dânsul ne-a scris invalidând atribuirea Hans Schöpfer: „*Das Monogram IS (ligiert) mit den drei Schnörkeln ist die Signatur des österreichischen Hofmalers Jakob Seisenegger...*” și a atribuit tabloul cu certitudine, confirmând autenticitatea semnăturii lui Jakob Seisenegger, pictor austriac născut la Linz în 1505, decedat tot acolo în 1567 ¹⁸.

Iată cum intervine întâmplarea în cercetarea și atribuirea unora dintre lucrările anonime: *Uciderea pruncilor* ¹⁹ (fig. 5) este semnată cu inițialele V.R., dar a figurat în catalogul din 1844 ²⁰ ca lucrare de Johann Wilhelm Baur (1600 – 1640),

¹⁷ Löcher, 2002, nr. cat. 75, p. 250.

¹⁸ Mureșan, 2009, pp. 334 – 335

¹⁹ Anonim german, *Uciderea pruncilor* (acuarelă pe pergament 12 x 14 cm.), semnat dreapta jos: V.R., nr. inv. 1.190.

²⁰ Die Gemäldegalerie, 1844, nr. cat. 60, d. Sch.

inițialele citindu-se probabil V(on).B(aur). Ulterior, Frimmel ²¹ a considerat-o tot ca lucrare a lui Baur, dar afirmând posibilitatea citirii inițialelor ca V.R. și considerând că nu e exclus ca ea să aparțină unui miniaturist necunoscut. Astfel, ea a fost înscrisă ca o lucrare semnată, dar rămasă anonimă, așa cum a apărut în cele două cataloage importante ale lui M. Csaki ²². Deși nu i-am aflat autorul, am găsit sursa originală, tot o lucrare a unui gravor celebru, Jacques Callot (1592 – 1635), stabilind astfel că este o copie după gravura intitulată *Masacrul inocenților* ²³ (fig. 6). De mirare a fost că nici chiar Th. Frimmel nu a descoperit că este o copie, căci în ce ne privește am făcut atribuirea atunci când (din întâmplare) am consultat cunoscuta carte a lui Henri Focillon, *Maestrul stampe* ²⁴, pentru alte probleme.

Cum arătam, tablourile cele mai vechi, acelea degradate, rău păstrate și conservate, peste care timpul și-a pus apăsător și destructibilă amprentă, sunt cele mai greu de atribuit și stârnesc îndoieli, apoi discuții și controverse, atunci când trebuie încadrate în opera, cercul, genul unui autor, școala din care face parte, ba uneori și țara lui, ridicând semne de întrebare. Aceasta datorită faptului că numeroși artiști, mai ales cei de succes, dar și cei de oarecare prestigiu, au fost „artiști itineranți”, întreprinzând deseori lungi călătorii de ucenicie și studii la tinerete, iar apoi altele la maturitate pentru a-și afla comanditari și cumpărători și când ajungeau (eventual) la prestigiu și faimă, fiind invitați să lucreze pentru comanditari bogați și puternici. Este cazul portretistului austriac Martin Meytens (1695 – 1770), de origine din Țările de Jos, dar născut în Suedia și devenit pictorul de curte al împărătesei Maria Theresia ²⁵. Din opera sa, Colecția Brukenthal are un număr de 15 tablouri a căror atribuire părea certă, dar reluarea unor cercetări a dus la noi descoperiri. Între acestea se înscrie portretul intitulat inițial *Bărbat distins cu un plan arhitectural* ²⁶ (fig.7), lucrare reprezentativă pentru portretistica de tip aristocratic practică de maestrul

²¹ Frimmel, 1894, p. 72.

²² Csaki, 1901, nr. cat. 1.148; Csaki, 1909, nr. cat. 1190.

²³ Jacques Callot, *Masacrul inocenților* (aquaforte, 13,7 x 10,5 cm.), pe la 1617 – 1718, Paris, Bibliothèque Nationale.

²⁴ Focillon, p. 41, repr. pp. 144 – 145.

²⁵ Pentru date biografice ale lui Meytens, cf. Lisholm, 1974, pp. 115 – 124.

²⁶ *Bărbat distins cu un plan arhitectural* (ulei pe pânză 125 x 93cm), nesemnat, nedatat, nr. inv. 740; Frimmel, 1894, p. 66; Csaki, 1909, nr. cat. 740; Lisholm, nr. cat. 129, repr. nr. 22 (datat 1730); Mureșan, 1977, p. 58, repr. nr. 7; Mureșan, 2002, pp. 189 – 194.

austriac. Tabloul era interesant și discutat nu în privința atribuirii (Meytens), cât în aceea a personajului portretizat. Aici s-a dovedit din nou că buna colaborare cu alți specialiști, întâmplarea și norocul pot însoți cele mai savante documentări și aduce rezultate spectaculoase și contribuții esențiale.

Datorită costumației fastuoase și „atitudinii aristocratice” a personajului, s-a bănuat că modelul portretizat nu este un arhitect, figura neavând nici asemănări cu vreunul dintre arhitecții cunoscuți în acea epocă și despre care să se poată cel puțin presupune că a fost în anturajul curții vieneze și între comanditarii sau apropiații pictorului; de aceea identitatea acestui personaj părea imposibil de stabilit. Totuși, datorită planului arhitectural care apare fidel reprodus în tablou, istoricul de artă Peter Fidler din Innsbruck, a identificat enigmaticul personaj portretizat de Meytens, comunicându-ne cu amabilitate descoperirea sa.

Ocupându-se de personalitatea și opera arhitectului Jakob Prandtauer (1660 – 1726), Fidler a abordat într-un studiu problematica și istoricul palatului Questenberg din Viena ²⁷. Cu acest prilej a descoperit în monografia Brigitei Lisholm, dedicată vieții și operei lui Meytens, că lângă modelul din tablou apare un fragment din planul palatului. Cunoscând bine din documentele de epocă planurile și etapele de construcție ale celebrului palat vienez (azi sediul ministerului austriac de finanțe), istoricul de artă a stabilit cu exactitate că în portret apare o parte din planul parterului, plan elaborat pentru reconstrucția din 1710 a corpului central al clădirii, iar cu acest prilej s-a putut afla cu precizie, că în portret apare contele Johann Adam von Questenberg (1678 – 1752), cel ce a construit și extins palatul.

Oricât ar părea de ciudat, până și cel mai vehiculat portret al baronului Brukenthal a fost (și mai este) subiect de discuție în privința autorului său. *Portretul baronului Samuel von Brukenthal* ²⁸ (fig. 8), a fost la un moment dat atribuit (cu

²⁷ „Was die Rekonstruktion der ursprünglichen Disposition des Großen Hauses anlangt, durften wir auf einen wohl authentischen Grundriß des Erdgeschosses aus dem Bildnis des Bauhern von Martin Meytens zurückgreifen” – Fidler, 1985, p. 21.

²⁸ *Portretul Baronului Samuel von Brukenthal* (ulei pe pânză 93 x 71 cm), nr. inv. 515; Csaki, 1901, nr. cat. 501 (Anonim transilvănean sec. XVIII); Csaki, 1909, nr. cat. 515 (Anonim transilvănean sec. XVIII); Mureșan, 1977, p. 59, repr. nr. 3; Mureșan, 1987, p. 200, repr. nr. 8; Mureșan, 2007, nr. cat. 13.

multe îndoieli), aceluiași Martin Meytens, unul dintre cei mai importanți portretiști ai Barocului austriac.

Executat în acea manieră sobră și austeră specifică portretului burghez, reprezentarea are și câteva detalii decorative destul de sumar consemnate, ce îl apropie de portretele oficiale, de tip aristocratic ale lui Meytens, cum ar fi redarea dantelelor jaboului de la gât și a celor de la manșete și mai ales reprezentarea Ordinului «Sfântul Ștefan» cu eșarfă. Detalierea acestor elemente decorative și cu certă adresă socială, ar putea fi o cerere a comanditarului, dar dacă lucrarea aparține lui Meytens îi lipsește acea eleganță și minuțiozitate cu care aceste redări vestimentare sunt executate de pictorul vienez. Acest amestec de „burghez” și „aristocratic” amintește de alte portrete ale lui Meytens, dar inabilitățile de realizare, au dus la ipoteza că ar fi o lucrare a unui pictor din Transilvania, posibil Johann Martin Stock (1742 – 1800), care a fost elev al lui Meytens ²⁹. Ca realizare plastică, tabloul are câteva elemente specifice portretisticii lui Stock, care însă sunt comune și altor pictori influențați de Meytens. Lucrarea pare deci ceva mai bună decât un Stock, dar puțin mai slabă decât un Meytens, întrunind însă mai numeroase calități ale portretisticii lui Meytens decât ale lui Stock. Teodor Ionescu, a considerat ca autor pe Meytens, în urma unei discuții la Sibiu (în 1961) cu Brigitta Lisholm, autoarea monografiei Meytens (1974), dar în cartea sa pânza nu este menționată.

Oricare detaliu poate deveni important, poate aduce noutăți și chei de dezlegare a unor necunoscute ale tabloului, dacă cercetătorul este bine documentat. Am început investigația asupra portretului după ce ne-am documentat asupra Ordinului «Sfântul Ștefan», ordin austriac înființat în 1765 ³⁰. Decorația de pe piept dovedește că la data executării portretului baronul era la treapta cea mai înaltă a acestuia, având ca însemne eșarfă și crucea mare de argint a ordinului, deci tabloul a fost realizat după 1787, anul în care personajul a urcat la această treaptă a ordinului, odată cu pensionarea sa din funcția de guvernator al Transilvaniei. Așadar, ipoteza în privința datării părea confirmată (Meytens a murit în 1770), dar nu neapărat și cea

²⁹ Părerea a fost exprimată de Julius Bielz, cf. Bielz, 1956, pp. 24 – 29.

³⁰ Mureșan, 2009a, pp. 25 – 40, cu reproducerea decorațiilor celor trei trepte ale ordinului „Sfântul Ștefan”, p. 40.

privind faptul că Stock ar fi autorul lucrării ³¹. Așadar, până acum, este sigur că Martin Meytens nu poate fi autorul acestui portret realizat după 1787 (adică la cel puțin 17 ani după moartea sa), anul în care baronul a fost decorat de Iosif al II -lea cu marea cruce a Ordinului «Sfântul Ștefan». Presupunerea că tabloul ar putea aparține unui alt pictor, probabil austriac și deocamdată rămas necunoscut ³², pare cea mai plauzibilă, iar discuția privind paternitatea lui rămâne deschisă. Aceste câteva detalii pot deveni importante pentru alți cercetători la o nouă încercare a descoperirii autorului. E de subliniat aici ideea că în investigațiile privind lucrările de artă, până și erorile pot deveni un câștig, măcar pentru că stimulează noi cercetări ce se întreprind spre a le combate.

O altă situație interesantă și care a dus la bune rezultate, a fost aceea a uneia dintre lucrările etalate în cadrul expoziției *Eros și frumusețe*, deschisă la Galeria Brukenthal (2002), o lucrare de mari dimensiuni și intitulată *Danae* ³³ (fig. 9). După cataloage mai vechi ale Colecției Brukenthal, titlul era mai descriptiv-precis: *Jupiter vine la Danae, ca ploaie de aur* și în cel mai vechi catalog (de pe la 1800) aparținea unui pictor anonim olandez. Tabloul redă respectiva scenă mitologică, ce a fost deseori abordată de mari maeștri europeni, dar ceea ce a adus în centrul atenției lucrarea – fapt în care întâmplarea iarăși a intervenit benefic –, este că la operațiunea de curățire efectuată în vederea expunerii, același restaurator Ioan Muntean (de la Muzeul Brukenthal) a descoperit și semnalat existența unei semnături (dreapta, pe fundal, lângă piciorul Danaei: Feuerlein), care, descifrată, a certificat numele adevăratului autor al pânzei: pictorul german **Johann Peter Feuerlein** (1668 – 1728) (fig. 10).

Tabloul **nu** a fost restaurat de Eduard Gerisch și nici de Karl Schelein, poate de aceea a rămas cu menționata atribuire (anonim olandez) din vechiul catalog

³¹ Ideea e susținută și de autoarea unui recent catalog Johann Martin Stock, muzeografa Elena Popescu de la Galeria Brukenthal, care include totuși tabloul în acest catalog, sugerând astfel că el ar aparține mai degrabă operei lui Stock : Cf. Elena Popescu, **Johann Martin Stock reprezentant al barocului transilvănean în colecții europene**, Sibiu, 2000, Editat de Forumul Democrat al Germanilor din România, nr. cat. 4, pp. 35 – 36.

³² Ordeanu, 2000, p. 120.

³³ *Danae* (ulei pe pânză 113 x 180 cm.), nr. inv. 806.

manuscris. Posibil să fi părut prea apropiat ca inspirație de Tiziano, neinteresându-i pe specialiști și de-aceea cataloagele din 1844³⁴ și 1893³⁵, apoi cele ale lui Michel Csaki (1901³⁶ și 1909³⁷), au păstrat atribuirea cea veche, fără ca autorii să studieze mai atent pânza. Csaki încearcă totuși o vagă încadrare în epocă: secolele XVI – XVIII, dar Maria Olimpia Tudoran de la pinacoteca din Sibiu s-a pronunțat asupra ipoteticei apartenențe a tabloului la pictura italiană (pictor anonim), datându-l mai corect între secolele XVII – XVIII. Descoperirea semnăturii a înlăturat toate ipotezele, erorile și îndoilele, și în plus a arătat că organizarea unei expoziții și apoi colaborarea dintre organizatori și specialiștii restauratori poate duce la descoperiri interesante. De altfel, oricâte documente și date de istoria artei ar avea cercetătorul la un moment dat, expertiza restauratorului rămâne esențială, fiindcă întotdeauna acesta poate oferi elemente necunoscute privind lucrarea (pânza cu țesătura ei, grundul, straturile de culoare ...), care sunt importante mai ales în privința datării unei lucrări.

Cu ocazia unei călătorii la München în ianuarie 2003, am avut prilejul de a vizita o interesantă expoziție de naturi statice italiene intitulată chiar *Stille Welt – Italienische Stilleben*. În expunere se afla și cea mai faimoasă lucrare realizată de pictorul german **Christian Berentz** (1658 – 1722) în colaborare cu Carlo Maratta (1625 – 1713), semnată și datată 1696, păstrată azi la Capodimonte. În tablou apăreau elemente de recuzită ce semănau frapant cu două naturi moarte pendente aflate în colecția Pinacotecii Brukenthal. Aceste asemănări au făcut să începem cercetarea atentă și temeinică asupra paternității celor două lucrări pendente de la Galeria Brukenthal, *Natură moartă cu cană*³⁸ (fig. 11) și respectiv *Natură moartă*

³⁴ *Die Gemälde - Galerie*, 1844, nr. cat. 299, n. Sch. (niederländische Schule).

³⁵ *Führer durch* 1893, nr. cat. 296, n. Sch.

³⁶ Csaki, 1901, nr. cat. 780.

³⁷ Csaki, 1909, nr. cat. 806.

³⁸ *Natură moartă cu cană* (ulei pe pânză 61 x 48 cm), nr. inv. 1.011; *Die Gemälde - Galerie*, 1844, nr. cat. 77; *Führer durch*, 1893, nr. cat. 41, i. Sch. (italienische Schule); Csaki, 1901, nr. cat. 992; Csaki, 1909, nr. cat. 1.011; Mureșan, 2007, nr. cat. 19 – 20.

cu vază³⁹ (fig. 12), naturi statice de tip aristocratic, cu o recuzită de lux, realizate în manieră barocă.

Achiziționate de Samuel von Brukenthal, ele apar menționate în cel mai vechi catalog al colecției la școala italiană și atribuite lui Maria Scalzo. Aceeași paternitate a fost păstrată și în catalogul din 1844, iar ulterior (în 1893) au fost atribuite unui anonim italian. Cataloagele din 1901 și în 1909 le înscriu „Gabriel Salci. Tätig um 1716” și sub această titulatură au figurat până la începerea investigației noastre.

Academician Klára Garas de la Budapesta, într-un pertinent studiu despre Maximilian Pfeiler, Franz Werner Tamm și Gabriele Salci⁴⁰, reamintește că asupra originii, vieții și activității lui Salci nu avem aproape nici un fel de date și că deseori numele lui apare scris eronat în enciclopedii: Salli sau Salvi⁴¹. Am găsit reproduceri după naturile statice ale lui Salci din colecția palatului Lichtenstein Vaduz⁴², dar comparația cu lucrările din Muzeul Brukenthal ne-a părut a nu confirma pe deplin (dar nici a infirma clar) părerea că Salci este autorul lor. Pe de altă parte, în corespondența de la cabinetul de documentare al Galeriei Brukenthal ne-a fost semnalată o scrisoare (din 1997) a marelui specialist italian Federico Zeri⁴³, în care acesta se pronunță – după o fotografie – pentru declararea pictorului Christian Berentz ca autor al tablourilor în discuție. Dar certitudinile asupra paternității se conturează greu. Într-o importantă lucrare, specialista italiană Ludovica Trezzani⁴⁴, alături de comentariul despre Maximilian Pfeiler (1683 – 1722-23), un pictor foarte puțin cunoscut, reproduce o natură moartă a acestuia, „Fructe și cristaluri”⁴⁵, aflată la Palazzo di Montecitorio din Roma, care seamănă mult cu cele de la Sibiu atribuite

³⁹ *Natură moartă cu vază* (ulei pe pânză 61 x 48 cm), nr. inv. 1.012 ; Die Gemälde - Galerie, 1844, nr. cat. 78; Führer durch, 1893, nr. cat. 42, i. Sch.; Csaki, 1901, nr. cat. 993; Csaki, 1909, nr. cat. 1.012; Mureșan, 2007, nr. cat. 19 – 20.

⁴⁰ Garas, 1991, p. 46.

⁴¹ Nagler, 1835 – 1852, vol. XVI, p. 77.

⁴² *Fructe, cristaluri și instrumente muzicale cu papagal și Fructe și cristaluri*, apud: Laureatti e Trezzani, 1989, repr. 1.004 /fig. 3 și repr. 1.005 / fig. 4.

⁴³ Prin amabilitatea colegei dr. Olimpia Tudoran Ciungan, căreia îi mulțumim și pe această cale.

⁴⁴ Laureatti, Trezzani, 1989.

⁴⁵ *Frutta e cristalli* (ulei pe pânză 64 x 48cm): „monogramato su uno dei calici: «MP»”; în: Laureatti, Trezzani, p. 835, repr. 993.

inițial lui Salci. Părea că trebuia să rămânem la ipoteza că Pfeiler ar fi autorul celor două tablouri pendante, însă apare surpriza. Încercând să se convingă dacă masa pe care stau cana și tava cu pahare (din tabloul *cu cană*), este acoperită cu un covor sau cu o față de masă țesută, colegul muzeograf Alexandru Sonoc de la Galeria Brukenthal observă mai atent și cele câteva contururi cu negru, gândindu-se că ar putea fi un înscris în arabă. Se convinge repede că este de fapt semnătura lui Berentz, strecurată subtil pe sub corola trandafirului (jos, lângă piersica din centru), ce atârna peste muchea tăbliei mesei, *Chr*, sub trandafir, și *Berentz*, scris abreviat, caligrafiat ca o monogramă, amintind de combinarea literelor pe care o găsim pe inscripțiile antice romane. Descoperind semnătura, Alexandru Sonoc – căruia îi mulțumim și pe această cale ! – ne-a scos din impas și îndoieli și astfel întâmplarea a ajutat încă o dată cercetarea documentară și studiul lucrărilor. Atenta observare a detaliilor se dovedește din nou esențială!

Documentarea riguroasă, studiul atent al lucrărilor și buna cunoaștere a contextului artistic în care o lucrare, un autor, pot fi încadrați și dovedesc afinități, este numai o parte a acestei munci, consultarea licitațiilor, colaborarea cu specialiștii, cu conservatorii și restauratorii de colecție și de muzeu, fiind la fel de importante. Când aceste componente concură finalizându-se cu un succes, satisfacțiile sunt și ele pe măsura eforturilor.

Bibliografie

Bielz, 1956 – Julius Bielz, *Johann Martin Stock. Un portretist transilvănean de seamă din secolul al XVIII -lea*, în "Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări", nr. 4, Sibiu 1956.

Csaki, 1901 – M. Csaki, *Baron Brukenthal'sches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, Selbstverlag des Museums, Hermannstadt, 1901.

Csaki, 1909 – M. Csaki, *Baron Brukenthalisches Museum in Hermannstadt. Führer durch die Gemäldegalerie*, Selbstverlag des Museums, Hermannstadt, 1909.

Die Gemälde - Galerie, 1844 – *Die Gemälde - Galerie des freiherrlichen v. Brukenthalischen Museums in Hermannstadt*, Hermannstadt, 1844.

Fidler, 1985 – Peter Fidler, *Zur Bauaufgabe in der Barockarchitektur. Das Palais Questenberg Ergänzende Forschungen zu einer Prandtauer - Monographie*, Selbstverlag des Verfassers, Innsbruck, 1985.

Focillon, 1972 – Henri Focillon, *Maestrii stampe*, trad. rom. Mihail Stănescu, Ed. Meridiane, București, 1972.

Frimmel, 1894 – Theodor von Frimmel, *Kleine Galeriestudien. Die Gemäldesammlung in Hermannstadt*, Verlag von Gerold & Cie, Wien 1894.

Frimmel, 1916 – Theodor von Frimmel, *Herrmannstadt und die Brukenthalische Galerie*, în „Studien und Skizzen zur Gemälekunde”, II, Band IX – X, Wien, 1916.

Führer durch, 1893 – *Freiherr Samuel von Brukenthal'sches Museum in Hermannstadt, **Führer durch die Gemäldegalerie***, Selbstverlag des Museums, Hermannstadt, 1893.

Garas, 1991 – Klára Garas, *Natures mortes du XVIII -e siècle au Musée des Beaux – Arts Maximilian Pfeiler, Franz Werner Tamm et Gabriele Salci*, în „Bulletin du Musée Hongrois des Beaux – Arts”, nr.74/ 1991.

Ionescu, 1967 – Teodor Ionescu, *Renașterea germană în Galeria Brukenthal*, în „Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări ”, vol. 13, Sibiu, 1967.

Ittu, 2008 – Gudrun–Liane Ittu, *Scurtă istorie a Muzeul Brukenthal*, Ed. Altip, Alba – Iulia, 2008.

Laureatti, Trezzani, 1989 – Laura Laureatti e Ludovica Trezzani, *La natura morta in Italia* (capitolul “La natura morta postcaravaggesca a Roma”), tomo secundo, Electa Ed., Milano, 1989.

Lisholm, 1974 – Brigitta Lisholm, *Martyn van Meytens d.Y. Hans Liv och hans Verk*, Allhems Förlag , Malmö, 1974.

Löcher, 2002 – Kurt Löcher, *Hans Mielich (1516 – 1573) – Bildnismaler in München*, Deutscher Kunstvelag , München – Berlin, 2002.

Mureșan, 1977 – Valentin Mureșan, *Portrete de Martin Meytens la Muzeul Brukenthal*, în „Revista muzeelor”, nr. 8/1977, pp. 57 – 61.

Mureșan, 1987 – Valentin Mureșan, *Portretiști ai Barocului german și austriac în colecția Galeriei Brukenthal*, în „Complexul Muzeal Sibiu. Anuar”, nr.1, Sibiu, 1987.

Mureșan, 2002 – Valentin Mureșan, *Considerații asupra unui portret de Martin Meytens*, în “Muzeul Banatului – Analele Banatului – Artă “, vol. IV (1909 – 2002), Ed. Mirton, Timișoara 2002.

Mureșan, 2007 – Valentin Mureșan, *Pictura germană și austriacă din Colecția Brukenthal*, în „BIBLIOTHECA BRVKENTHAL”, XIII, Sibiu, 2007.

Mureșan, 2009 – Valentin Mureșan, *Colaborarea specialiști – restauratori și reatribuirea unor tablouri de școală germană și austriacă din Pinacoteca Brukenthal*, în „Brukenthal Acta Musei” nr. IV.2, pp. 333 – 348.

Mureșan, 2009a – Valentin Mureșan, *Decorații și putere. Samuel von Brukenthal important membru al ordinului „Sfântul Ștefan*, în „Studia Universitatis «Babeș – Bolyai». Historia Artium”, LIV, nr. 1, Cluj – Napoca, 2009, pp. 25 – 40.

Nagler, 1835 – 1852 – G. K. Nagler, *Neues allgemeines Künstler – Lexikon, oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Lithographen, Formschneider, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter etc.*, Leipzig 1835 – 1852, 3. Auflage, vol. I – XXV (Schwarzenberg & Schumann).

Popescu, 2000 – Elena Popescu, *Johann Martin Stock reprezentant al barocului transilvănean în colecții europene*, Sibiu, 2000 (Editare: Forumul Democrat al Germanilor din România).

Ordeanu, 2000 – Maria Ordeanu, *Moștenirea Baronului Brukenthal*, în „Revista muzeelor”, nr. 4 – 6/2000.

Thieme – Becker – Ulrich Thieme, Felix Becker (Hg.), *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Verlag von E. A. Seemann, vol. I – XXXVII (1907 – 1950), Leipzig.

Lista ilustrațiilor

- Fig. 1. A. Dürer, *Sfântul Eustachius* (gravură cu dălțița).
- Fig. 2. A. Dürer, *Sfântul Eustachius*, nr. inv. 338.
- Fig. 3. Anonim german, sec. XVI, *Portret de bărbat cu barbă*, nr. inv. 20.
- Fig. 4. J. Seisenegger, sec. XVI, *Portret de bărbat cu barbă*, nr. inv. 20.
- Fig. 5. V. R., *Uciderea pruncilor*, nr. inv. 1.190.
- Fig. 6. J. Callot, *Masacrul inocenților* (gravură cu dălțița).
- Fig. 7. M. Meytens, *Contele Questenberg*, nr. inv. 740.
- Fig. 8. Anonim german, sec. XVIII, *Baronul Samuel von Brukenthal*, nr. inv. 515.
- Fig. 9. J. Feuerlein, *Danae*, nr. inv. 806.
- Fig. 10. J. Feuerlein, semnătura.
- Fig. 11. Chr. Berentz, *Natură moartă cu cană*, nr. inv. 1.011.
- Fig. 12. Chr. Berentz, *Natură moartă cu vază*, nr. inv. 1.012.

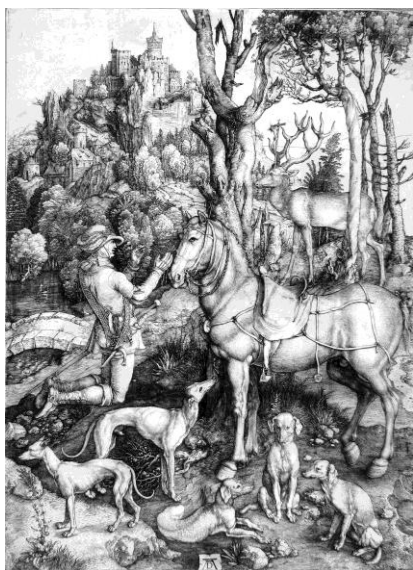

Fig. 1

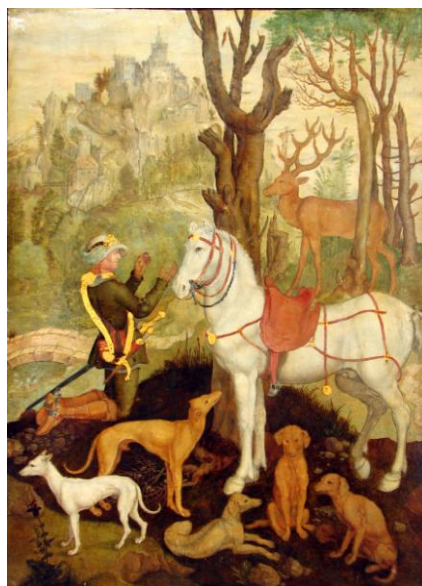

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

CÂTEVA DATE PRIVITOARE LA ACTIVITATEA ȘI CREAȚIA PICTORULUI NICOLAE POPP

RADU POPICA
Muzeul Județean de Artă Brașov – Brașov

SOME DATA ABOUT THE ACTIVITY AND THE CREATION OF PAINTER NICOLAE POPP

ABSTRACT

This study comprises certain data regarding Nicolae Popp (1883 – 1952) a romanian artist who worked in Transylvania in the first half of the 20th century. Nicolae Popp was born in the village of Tohanu Vechi (Brașov county). He studied art in Târgu – Mureș and attended the Superior School of Decorative Arts from Budapest (graduated in 1909). In the interwar period he lived for a time at Târgu – Mureș. A several years later he moved to Brașov. Here he participates in group exhibitions held in the city between 1945 – 1952. In a few early artworks he approached Art Nouveau. Later he was influenced by the example of Nicolae Grigorescu (1838 – 1907). He painted in an impressionist manner landscapes and rural scenes in his native village and surroundings. Also, his art work includes: portraits, urban landscapes, still lifes and a historical scene. His works are kept in the art museums from Brașov and Târgu – Mureș and in a private collection from Brașov.

Cuvinte cheie: Nicolae Popp date, activitate, creație, pictor român.

Keywords: Nicolae Popp, data, activity, creation, romanian painter.

În primul deceniu al secolului XX în Transilvania își desfășurau activitatea doar câțiva artiști români, dintre care amintim pe Alexandru Popp, Flaviu Domșa, Alexandru Liuba, Elena Popea și Cornel Medrea. Majoritatea se aflau la începutul carierei. O excepție o constituia Octavian Smighelschi (1866 – 1912), artist matur, a cărui creație era privită ca o întruchipare a idealului național în artă ¹. Chiar dacă unii dintre artiștii menționați anterior au devenit după 1918 nume de referință ale artei românești, alții au rămas insuficient cunoscuți. Având în vedere acest fapt, considerăm că nu poate fi decât benefică, pentru cunoașterea evoluțiilor artistice din

¹ Octavian Goga, *Expoziția de pictură a dlui Octavian Smighelschi*, în „Luceafărul. Revistă pentru literatură și artă”, II, 1903, nr. 8, pp. 143 – 144. Vezi în acest sens și Nicolae Sabău, Ioana Gruică Savu, *Octavian Smighelschi în presă: Construirea imaginii publice a artistului în perioada 1887 – 2007*, Ed. Mega, Cluj – Napoca, 2009.

spațiul intracarpatic, prezentarea câtorva date referitoare la activitatea și creația unui pictor transilvănean de la începutul secolului XX.

Nicolae Popp ² s-a născut la 4 decembrie 1883 ³ în satul Tohanu Vechi (județul Brașov, astăzi cartier al orașului Zărnești) în familia învățătorului Samoilă Popa ⁴. După absolvirea școlii primare din satul natal, Nicolae Popp și-a continuat studiile la Târgu – Mureș, unde a început să studieze pictura. Ulterior a frecventat cursurile Școlii Superioare de Artă Decorativă din Budapesta ⁵. În iulie 1909 își încheiase deja studiile, obținând diploma de absolvent, după cum se precizează într-o notiță din *Gazeta Transilvaniei*, care menționează expunerea spre vânzare în vitrina librăriei gazetei a unui tablou în ulei al artistului, precum și faptul că acesta își oferea serviciile ca portretist ⁶.

În anii următori Nicolae Popp s-a făcut remarcat în cercurile preocupate de progresul artei românești din Transilvania. Un desen de al său, ilustrând povestea „A fost odată ca niciodată”, este publicat în anul 1910 pe coperta revistei *Luceafărul* ⁷ (fig. 2). Redacția își exprimă speranța că va reproduce pe viitor și alte „lucrări de valoare” ale artistului ⁸. Interesul față de tânărul artist nu era întâmplător. Grupul constituit în jurul revistei *Luceafărul*, ai cărui fruntași erau Octavian Goga și Octavian C. Tăslăuanu, susținea programatic necesitatea integrării valorilor naționale în creația artistică, însă fără ca acest deziderat să presupună promovarea unor opere lipsite de valoare. Ideea este exprimată cu claritate de Octavian C. Tăslăuanu: „*Adevărata operă de artă, repetăm, are întotdeauna un <<bogat conținut etic – național>>. Prin urmare, în interesul mișcării noastre artistice, să nu facem greșala de a întrona*

² Informațiile regăsite în cursul cercetărilor noastre cu privire la Nicolae Popp ne-au permis schițarea doar a unor repere biografice sumare.

³ Direcția Județeană a Arhivelor Statului Brașov, Colecția Registre Confesionale și de Stare Civilă, 2/331, *Protocolulu matricularu alu Botezațiloru din Parochi`a Gr. Catolica Tohanu – Vechiu a Archi – Diecesei gr. cat. de A. – Julia și Fagarasiu in Transilvani`a*.

⁴ Numele de familie al tatălui său este consemnat în registrul matricol ca Popa, apărând în această formă și în certificatul de deces al artistului. Pictorul va folosi însă întotdeauna numele de Popp/Pop.

⁵ *Luceafărul. Revistă pentru literatură și artă*, IX, nr. 3, 1910, p. 79.

⁶ *Gazeta Transilvaniei*, LXXII, nr. 146, 8(21) iulie 1909.

⁷ Desenul a fost reprodus pe coperta mai multor numere ale *Luceafărului* în anul 1910 (nr. 3 – 6, 8, 17) și în perioada interbelică, în anul 1934 (nr. 1-2-3, 4-5-6).

⁸ *Luceafărul*, loc. cit.

exclusiv principiul etic – național, în judecarea operilor artistice, căutând, prin aceasta, să susținem creațiuni, cari din punct de vedere artistic n'au nici o valoare”⁹.

Alături de pictorul Flaviu Domșa¹⁰, Nicolae Popp este unul dintre inițiatorii expoziției de pictură organizată în cadrul Serbărilor Jubiliare ale ASTREI desfășurate la Blaj în 28 – 30 august 1911 cu prilejul împlinirii a cincizeci de ani de la constituirea asociației¹¹. Artistul expune patru picturi (*Carul cu boi în zi de vară*, *Castelul de la Râșnov*, *Din Țara Bârsei*, *Asfințit de soare*) și șase desene (studii de figuri), despre care se precizează că unele au fost premiate la Budapesta¹². Participarea sa la această expoziție nu trece neobservată, lucrările expuse fiind remarcate și apreciate: „Dintre cele 50 pânze, câte s'au expus, se remarcă, atât prin originalitate, cât și prin arta ce-o răsfrâng, pânzele tânărului Nicolae Popp (...)”¹³. *Gazeta Transilvaniei* îi semnaleză la rândul său participarea la expoziția de la Blaj: „Sunt de relevat cu deosebire peisagele elevului academiei de pictură Nicolae Pop din Tohanul vechiul”¹⁴.

Nu avem apoi pentru o lungă perioadă nicio informație cu privire la artist. Dintr-un anunț publicat în anul 1927 în ziarul *Unirea* din Blaj, prin care se oferea să execute lucrări de pictură bisericească, aflăm că la această dată era stabilit la Târgu – Mureș¹⁵. Nu avem cunoștință decât de o singură lucrare de pictură bisericească executată de artist, pictura bisericii din satul natal. Nu știm cât timp a petrecut Nicolae Popp la Târgu – Mureș, cert fiind că în noiembrie 1945 se găsea la Brașov, unde devine membru al *Sindicatului Mixt Artiști Instrumentiști, Artiști Plastici*¹⁶. În anii

⁹ Octavian C. Tăslăuanu, *Anuarul XI. al Societății pentru fond de teatru român pe anul 1906 – 7*, în „Luceafărul. Revistă pentru literatură și artă”, VII, nr. 18, 1908, p. 450.

¹⁰ Flaviu Domșa (1878 – 1932). A studiat la Școala pregătitoare de profesori de desen din Budapesta (1897 – 1901). Profesor de desen la Gimnaziul din Blaj. Negoită Lăptoiu, *Pictorul Flaviu Domșa și ambianța culturală a Blajului*, în „Incursiuni în plastica transilvană”, Editura Dacia, Cluj – Napoca, 1981, pp. 56 – 67.

¹¹ *Serbările dela Blaj. 1911. O pagină din istoria noastră culturală*, publicată de despărțământul XI Blaj al “Asociațiunii”, Blaj, f. a., pp. 384 – 385.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Expoziția*, în „Gazeta Transilvaniei”, LXXIV, nr. 183, 21 august (3 septembrie) 1911.

¹⁵ Marius Drașovean, *Difuziunea reclamelor bisericești în paginile ziarului greco – catolic Unirea în intervalul 1897 – 1938*, în „Apulum. Acta Musei Apulensis”, XLI(42), 2004, p. 353.

¹⁶ Dovadă și Carte de membru. Arhiva familiei Borcea, Brașov.

următori participă la expozițiile colective organizate la Brașov. La 16 mai 1952 încetează din viață.

Din creația lui Nicolae Popp, care trebuie să fi fost mult mai amplă, s-au păstrat doar câteva zeci de lucrări de pictură, aflate în colecțiile Muzeului de Artă Brașov, a Muzeului de Artă din Târgu – Mureș și în colecția familiei Borcea din Brașov. De asemenea, se păstrează și câteva lucrări de grafică. Numărul relativ mic de lucrări ce au ajuns până la noi îngreunează o analiză detaliată a operei sale, având în vedere și faptul că majoritatea acestor lucrări datează din ultimele două decenii de creație. Cu toate acestea, considerăm că putem creiona principalele caracteristici ale operei sale.

În primii ani de creație distingem două tendințe. Pe de o parte pictorul este tentat, într-o anumită măsură, să se apropie de Arta 1900, pe de altă parte este influențat de exemplul oferit de Nicolae Grigorescu. Interesul pentru calitățile decorative ale Artei 1900 este ilustrat de desenul publicat în revista *Luceafărul* (vezi supra), datând din anul 1909, an în care artistul își încheie studiile la Budapesta. Anii petrecuți în mediul budapestan, unde influența Artei 1900 era în primul deceniu al secolului XX covârșitoare, explică o astfel de opțiune. Tot în acest sens putem să amintim și copia realizată de artist după lucrarea pictorului maghiar Éder Gyula (1875 – 1945), *Salomeea*¹⁷, în care regăsim tema „femeii fatale”, specifică Artei 1900.

Nicolae Popp a abandonat curând această direcție. Deja titlurile unora din lucrările expuse în cadrul expoziției de pictură organizată cu prilejul Serbărilor Jubiliare ale ASTREI din anul 1911 sugerează preferința pentru subiecte inspirate de opera lui Nicolae Grigorescu, fapt confirmat de reluarea în mai multe din lucrări păstrate din creația sa a motivului specific grigorescian al carului cu boi (*Car cu fân, Țărani întorcându-se de la câmp, Car cu boi pe drumul Tohanului*). Interesul pentru opera maestrului de la Câmpina nu este surprinzător în condițiile în care acesta era unul dintre artiștii model promovat de *Luceafărul*. În paginile revistei au apărut de-a lungul timpului peste 60 de reproduceri după tablourile lui Grigorescu și numeroase

¹⁷ Éder Gyula, *Salomeea*, ulei pe pânză, 185,5 x 92 cm, semnat și datat stânga jos: Éder Gyula 1907, Muzeul de Artă din Târgu – Mureș nr. inv. 19.

texte despre activitatea sa ¹⁸, fiindu-i dedicat chiar un număr special, bogat ilustrat, care s-a bucurat de o apreciere deosebită ¹⁹. În acest număr, Octavian C. Tăslăuanu recomandă lucrările lui Grigorescu ca model pentru arta cu specific național, afirmând: „*Opera pictorului nostru e curat românească; ea e zmulă din rărunchii sufletului nostru, reoglindește credincios natura țării românești și totuși se înalță la valoarea netăgăduită a creațiunilor de artă pură*” ²⁰. În aceste condiții, era firesc ca tânărul artist transilvănean să își aleagă ca model pe Nicolae Grigorescu, fapt care va înrăuri decisiv întreaga sa evoluție artistică ulterioară.

Din primii săi ani de creație nu cunoaștem decât o singură lucrare, un *Portret de țigan*, datat în anul 1909. Spontaneitatea execuției, pensulația dezinvoltă, tușele aparente, ne permit să constatăm că Nicolae Popp s-a orientat încă de pe acum spre o pictură de factură impresionistă, care va rămâne, alături de preferința pentru tematica rurală, una dintre constantele creației sale.

Dacă anii de început nu ne sunt atât de bine cunoscuți, din deceniile patru și cinci, perioada de maturitate creatoare, s-au păstrat un număr mult mai mare de lucrări. Spirit conservator, puternic atașat de ținuturile natale, artistul a rămas fidel în majoritatea lucrărilor sale subiectelor inspirate de Tohanu Vechi și împrejurimile sale: peisaje, scene rurale și figuri țărănești. Cu toate acestea, Nicolae Popp a avut ambiția de a deveni un artist complet, creația incluzând și peisaje urbane, naturi statice, portrete și o scenă istorică.

Viziunea lui Nicolae Popp asupra satului natal, unde artistul deținea un atelier, este una idilică, evoluând spre pitoresc și sentimental, nelipsind în unele lucrări, ce pot fi caracterizate ca veritabile scene de gen, nici notele anecdotice. Care încărcate cu fân, țărani trudind la câmp, ogoarele din preajma satului, dincolo de care se ridică silueta masivă a Pietrei Craiului, tipuri de țărani din partea locului, sunt temele sale predilecte, mărturisind fără echivoc așezarea creației lui Nicolae Popp

¹⁸ Ion Itu, *Direcția Luceafărului ardelean în artă*, în „Astra, lunar politic-social-cultural”, II, nr. 1, 1967, p. 9.

¹⁹ *Luceafărul*, IV, nr. 1, 1905. „Numărul se păstra la loc de cinste în casele cărturarilor și, mai târziu, am găsit ilustrații tăiate din *Luceafărul*, încadrate și atârinate pe pereți”. Octavian C. Tăslăuanu, Octavian Goga, *Amintiri și contribuții la istoricul revistei „Luceafărul”*, partea I, Epoca Budapestană, București, 1939, p. 122.

²⁰ O. C. Tăslăuanu, *Pictorul Grigorescu*, în „Luceafărul”, IV, nr. 1, 1905, p. 20.

într-o nedisimulată descendență grigoresciană: *La strânsul fânului*, *Apus de soare pe islaz*, *La cosit*, *Cosași*, *Pe uliță*, *Țărancă brodând*, *Car cu fân la poalele Pietrei Craiului* (fig. 7), *Biserica din Tohanu Vechi* (fig. 11), *Lan de grâu* (fig. 8) etc. În alte lucrări (*Țăran plugar*) adoptă un ton grav, poetic. Expresia stilistică și cromatică se mențin în limitele unei picturi de certă inspirație impresionistă, practică însă într-o manieră destul de stereotipă și convențională.

Atașamentul pentru tema țărănească s-a menținut și după 1945, așa cum o dovedesc titlurile lucrărilor cu care participă la expozițiile colective organizate la Brașov (*Seceriș*, *Apus de soare*, *La arat cu bivoli*, *La cosit de holde*). Nicolae Popp refuză să adopte temele specifice realism socialismului, motiv pentru care își va atrage critici aspre. În cronică expoziției de pictură organizată la Brașov în anul 1949, criticul Leria Costan afirmă că „din picturile lui Pop Nicolae reiese tendința de a ține pe loc dezvoltarea țăranimii noastre muncitoare spre o formă de viață superioară”²¹ (!), ulterior, într-o altă cronică, considerând că lucrările sale „au un caracter cu totul superficial”, „se inspiră din teme învechite” și „redau idilic, cu totul superficial și stângaci realitatea”²².

Așa cum am arătat anterior, creația lui Nicolae Popp nu se reduce doar la o evocare nostalgică a unui univers rural idilic. În unele din lucrările în care abordează altfel de subiecte artistul încearcă noi modalități de expresie. Două peisaje urbane de iarnă, *Iarna în Șcheii Brașovului* și *Biserica*, surprind prin atmosfera sobră, lipsită de pitoresc, obținută prin rigoare constructivă și o cromatică rece, reținută. Portretele sale, *Soția pictorului* (fig. 5), *Autoportret* (fig. 6), *Portret de fată*, demonstrează o bună abilitate portretistică, care-i permite să fixeze cu exactitate trăsăturile modelului, și chiar unele încercări de caracterizare psihologică. Repertoriul tematic al creației lui Nicolae Popp este completat de natura statică, *Vază cu liliac*, *Natură statică cu fructe* (fig. 9), pe care o practică într-un mod corect, fără a-i imprima însă nicio amprentă personală, și de pictura istorică. Singura sa încercare în acest din urmă gen, *Episod din Războiul pentru reîntregirea neamului*, concepută ca o lucrare monumentală, se

²¹ Leria Costan, *Expoziția de pictură*, în „Drum Nou”, VI, Brașov, nr. 1334/27 februarie 1949.

²² L. C. (Leria Costan), *Pe marginea expoziției anuale de pictură și sculptură din Brașov*, în „Drum Nou”, VI, Brașov, nr. 1563/27 noiembrie 1949.

dovedește neconvingătoare, datorită compoziției stângace și a simbolismului facil. Cele câteva lucrări de grafică păstrate, majoritatea studii ale unor motive reluate ulterior în pictură, ne arată că artistul stăpânea cu siguranță un desen cu certe calități expresive (fig. 12).

Lucrările lui Nicolae Popp se caracterizează printr-o gamă cromatică echilibrată, chiar dacă relativ restrânsă, și o construcție compozițională sigură, desenul fiind încredințat mai ales culorii. Cu toate acestea, fără a fi lipsite de reale calități, multe dintre lucrările sale se mențin în registrul minor al unui idilism convențional. Creația sa se integrează unui „impresionism provincial”, generalizat în perioada interbelică ²³, încadrându-se în direcția din pictura românească care poate fi definită ca epigonist – grigoresciană. Adevărata sa vocație a reprezentat-o evocarea ținuturilor natale, prin care se apropie de grupul pictorilor autohtoniști din Transilvania (*Heimatkünstler*), fapt ce ne îndreptățește să-l definim ca fiind în primul rând un pictor al Țării Bârsei.

Bibliografie

Brașovul și Țara Bârsei în Artă Românească (catalog de expoziție), Ed. Muzeului de Artă Brașov, 2012.

Leria Costan, *Expoziția de pictură*, în „Drum Nou”, VI, Brașov, nr. 1.334/27 februarie 1949.

L. C. (Leria Costan), *Pe marginea expoziției anuale de pictură și sculptură din Brașov*, în „Drum Nou”, VI, Brașov, nr. 1563/27 noiembrie 1949.

Zevedei – Ioan Drăghiță, *Expoziția jubiliară a ASTREI (Blaj, 1911)*, în „Apulum. Acta Musei Apulensis”, XLIV (45), Alba – Iulia, 2007, pp. 543 – 555.

Marius Drașovean, *Difuziunea reclamelor bisericesti în paginile ziarului greco – catolic Unirea în intervalul 1897 – 1938*, în „Apulum. Acta Musei Apulensis”, XLI(42), Alba – Iulia, 2004, pp. 345 – 356.

²³ Mircea Deac, *Impresionismul în pictura românească*, Ed. Meridiane, București, 1976, p. 89.

Expoziția, în „Gazeta Transilvaniei”, LXXIV, nr. 183/21 august (3 septembrie) 1911.

Iulia Mesea, *Peisagiști din sudul Transilvaniei între tradițional și modern. Sfârșitul secolului al XVIII -lea – mijlocul secolului al XX -lea*, Muzeul Național Brukenthal, Sibiu, 2011

Mihai Nadin, *Pictori din Brașov*, Ed. Meridiane, București, 1975.

Radu Popica, *Artiști Brașoveni Uitați 1700 – 1950* (catalog de expoziție), Muzeul de Artă Brașov, 2008.

Serbările dela Blaj. 1911. O pagină din istoria noastră culturală, publicată de despărțământul XI Blaj al “Asociațiunii”, Blaj, f. a.

Lista ilustrațiilor

1. În timpul studiilor (Budapesta, cca. 1908 – 1909).
2. Coperta revistei *Luceafărul*, IX, 1910, nr. 3.
3. Atelierul pictorului din Tohanu Vechi.
4. Nicolae Popp (cca. 1930 – 1940).
5. *Soția artistului* (1923), ulei pe pânză, 142 x 100,5 cm, Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 1.597.
6. *Autoportret* (1933), ulei pe pânză, 60,3 x 50,2 cm, Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 1.596.
7. *Car cu fân la poalele Pietrei Craiului*, ulei pe placaj, 29 x 39,8 cm, Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 546.
8. *Lan de grâu* (1948), ulei pe placaj, 29 x 39,8 cm, Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 547.
9. *Natură statică cu fructe*, ulei pe pânză, 45 x 60,2 cm, colecția familiei Borcea, Brașov.
10. *Biserică* (1939), ulei pe carton, 37,8 x 27 cm, colecția familiei Borcea, Brașov.

11. *Biserica din Tohanu Vechi*, ulei pe placaj, 39 x 35,8 cm, colecția familiei Borcea, Brașov.

12. *Studiu – Bou*, cărbune și accente de cretă albă, 12,1 x 16 cm, colecția familiei Borcea, Brașov.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

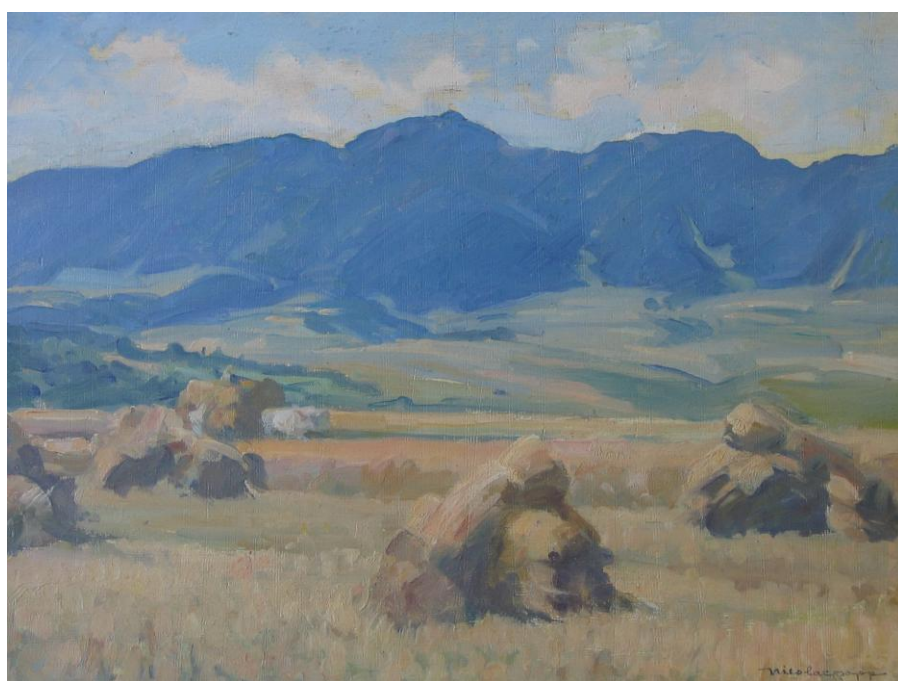

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

DIN NOU DESPRE MONUMENTELE DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI ȘI VALER LITERAT

IOAN OPRIȘ
Universitatea Valahia – Târgoviște

AGAIN ABOUT THE MONUMENTS FROM FĂGĂRAȘ COUNTY AND ABOUT VALER LITERAT

ABSTRACT

Valer Literat, an important personality in the inter-war Transylvanian cultural history, has been remarked not only by his measures of founding the Făgăraș County Museum, but also by his continue research activity among the churches existent in the area.

A good example of a thorough research is represented by the Greek – Catholic Church “Saint Paraskevi” in Comăna de Jos, for which, at the request of Historical Monuments Commision, Transylvania Section drew up a resume regarding the structure of this place of worship, and his proposals for saving its integrity.

Cuvinte cheie: monument istoric, biserică, cercetare, restaurare, Valer Literat, Țara Făgărașului.

Keywords: historic monument, church, research, restoration, Valer Literat, Făgăraș County.

Personalitate de prim rang în istoria culturală transilvăneană interbelică, profesorul Valer Literat și-a câștigat dreptul la recunoștința urmașilor prin statornice demersuri pentru un muzeu al neamului la Făgăraș, dar și prin susținerea monumentelor istorice din cuprinsul Țării Făgărașului ¹.

Prin străduința sa de a străbate satele și de a cerceta starea bisericilor acestora – acestea fiind cele mai expresive mărturii construite ale comunităților, semne distinctive nu doar de investiții materiale și bănești, ci și ale credinței locuitorilor –, a contribuit în mod decisiv în a atrage atenția autorităților centrale asupra unui spațiu istoric de primă importanță.

¹ Vezi lucrarea noastră, *Protejarea mărturiilor cultural – artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, pp. 206 – 214.

Ca membru al Regionalei Comisiei Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania ², a fost apreciat ca deosebit de util, dovada făcând-o frecvențele apelări la expertizele sale. Printre membrii corespondenți ai Comisiunii Monumentelor Istorice Secția Transilvania, s-au numărat Ioan Bârlea, profesor la Sighet, Victor Motogna, directorul Liceului din Dej, dr. Gheorghe Ciuhandu, protopop și asesor consistorial în Arad, Carol Haldenvang, procurist în Sighișoara, Emil Sigerius, publicist din Sibiu, I. Teutsch, Muzeul Țara Bârsei, Brașov ș.a.

Lui Valer Literat i se datorează în mod sigur „*Tabloul de monumente istorice aflate pe teritoriul județului Făgăraș*”, alcătuit în urma cererii Comisiunii Monumentelor Istorice, respectiv Regionalei acesteia, în 1938 ³. O sumară analiză a evidenței monumentelor istorice din fostul județ (transmisă sub semnătura prefectului, colonel Papadopol), menționează un număr de 48 de poziții. Dintre acestea, opt sunt monumente de for public: 3 troițe – de la Arpașu de Jos (ridicată sub domnitorul Constantin Brâncoveanu), Feldioara și Seliștat (aceasta construită în 1937 la inițiativa Școlii de ofițeri din Șcheii Brașovului), tot aici figurând și o cruce ridicată de Regimentul 32 Mircea din Ploiești; li se adaugă 3 monumente de eroi, edificate prin strădania locuitorilor din Toarcia, Șercaia și Comăna de Jos, iar „*Cetatea Făgăraș ocupă un loc distinct, sub numele de Radu Negru, fiind atribuită voievodului Ardealului Ladislau Apor, edificată în 1300 – 1310 și restaurată în stilul și forma în care se găsește de voievodul Ardealului Gavril Bethlen în 1619*” ⁴.

Statistica în cauză nu cuprinde nici un sit arheologic, în schimb insistă pe biserici; dintre acestea 25 sunt ortodoxe, 14 greco – catolice, 12 evanghelice, 2 reformate și una romano – catolică. La Făgăraș sunt notate 5 biserici, dintre care „*biserica grecilor*” (1783) avea calitatea de monument istoric stabilită prin decizia Consiliului Arhiepiscopiei de Alba Iulia și Sibiu din 1937, iar biserica brâncovenească (1697) era considerată monument istoric fără să se fi găsit la județ decizia.

² În Lista cu Membrii corespondenți ai Comisiunii Monumentelor Istorice – Cluj, Valer Literat ocupă poziția 11, făcând parte din cei 56 de intelectuali nominalizați, azi documentul în Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice. Transilvania.

³ Elaborat de Prefectura județului Făgăraș, în urma adresei Comisiunii Monumentelor Istorice. Transilvania, m. 650 și transmis cu număr 12.132/24 XI 1938 la Cluj, document aflat în Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice. Transilvania.

⁴ *Ibidem*.

Dintre toate bisericile listate, doar cea de la Comăna de Jos – cu hramul *Cuvioasa Paraschiva* (1684) –, era monument istoric oficializat prin decizia nr. 638/1938 a Comisiunii Monumentelor Istorice. Transilvania. Toate celelalte biserici nu erau declarate monumente istorice, deși unele datau din secolele XIII – XV (ca la Bruuiu, Calbor, Cincșor, Hălmeag, Merghindeal, Șomartin, Șoarș, Văleni). Răspunzând chestionarului, cei de la Făgăraș au menționat și starea de conservare a respectivelor biserici, cele mai multe având, în concepția celor care au alcătuit Tabloul, o stare bună, iar la câteva – ca la cele două biserici din Comăna de Jos și la biserica „*grecilor de la Făgăraș*” – se precizau necesități de intervenție și restaurare.

Documentul evaluat mai sus – și la care presupunem că Valer Literat a colaborat direct –, este important atât pentru radiografia stării de conservare a principalelor monumente istorice din arealul făgărășean, cât și pentru a stabili distribuția acestora în teritoriu. Neoficializarea prin decizia Comisiunii Monumentelor Istorice a calității de monument a îngreunat controlul specializat și a îngăduit astfel lucruri neclarificate, cu consecința unor pierderi ireparabile.

Prejudecata conceptuală privind calitatea de monument rezultă direct din cazul bisericii de lemn de la Drăguș, ajunsă în 1932 în atenția Ministerului Instrucțiunii, Cultelor și Artelor. Comisiunea Monumentelor Istorice a solicitat pentru lămuriri, prin președintele ei, Nicolae Iorga, Secțiunii Regionale, care, la rândul său, i-a cerut urgent lui Valer Literat, la 11 aprilie 1933, relații ⁵. Cererea în cauză a fost determinată de referatul și documentația alcătuite de arhitectul Horia Teodoru, fiind ocazionate de cercetările întreprinse la Drăguș sub conducerea lui Dimitrie Gusti. Acesta, ca ministru, a impus atenției Comisiunii Monumentelor Istorice situația bisericii de lemn, cerând intervenția ⁶. În respectivul referat, Horia Teodoru menționa că ruinarea treptată a bisericii de lemn din Drăguș se datora faptului că soclul era format din bolovani de râu așezați direct pe pământ și nelegați între ei, fapt ce a

⁵ Vezi adresa Comisiunii Monumentelor Istorice nr. 184/21 III 1933, înregistrată la Cluj cu nr. 479/ martie 1933, *loc. cit.* supra.

⁶ Calitatea sa de conducător al echipei de cercetare sociologică din satul Drăguș dar și cea de ministru al Instrucțiunii, Cultelor și Artelor (9 VI – 10 VIII 1932, 11 VIII – 17 X 1932, 20 X 1932 - 12 I 1933 și 14 I – 9 XI 1933), au contat în mod esențial și imperativ pentru intervenția în cauză. Vezi pentru ministeriatul savantului la Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți. 1916 – 1938*, Ed. Silex, București, 1996, p. 181.

determinat dezagregarea soclului, iar „*pereții de lemn ai bisericii au rămas fără sprijin în multe locuri, aplecându-se*”⁷. Devizul întocmit de arhitectul Teodoru, pentru restaurarea acestei biserici, care se ridica la suma de 40.000 de lei, era însoțit de un *Ante – măsurătoare deviz*, care cuprindea lucrările care trebuiau efectuate pentru salvarea acestui locaș de cult. Recomandarea expresă a arhitectului Horia Teodoru era ca, în timpul lucrărilor, să fie luate toate măsurile pentru ca „*zugrăveala interioară să nu fie cât de puțin deteriorată. Se va păstra așa cum este, fără a fi spălată sau curățită*”⁸.

Atent la starea de conservare a bisericilor făgărășene, Valer Literat își arată atașamentul față de acestea în multe împrejurări⁹. Prin frecvențele sale vizite în sate, era cel mai avizat în a cunoaște starea de conservare a monumentelor bisericesti. Ne-o arată un referat al său privind structura biserici greco – catolice „Sfânta Paraschiva” de la Comăna de Jos. Cercetând-o la cererea Comisiunii Monumentelor Istorice, în 1936, reamintea că „*în cadrul dărilor de seamă către Comisia Monumentelor Istorice, despre bisericile din Ținutul nostru, pregătisem o expunere amănunțită asupra celor văzute altădată la pomenita biserică*”¹⁰. Un edificiu datat de el „*probabil în 1643*”, pe care l-a revăzut în septembrie 1936, în urma cărei vizite arăta: „*Deasupra naosului și pronaosului biserica are boltă semicirculară. La bolta deasupra pronaosului, la câțiva centimetri spre sud de la creștetul ei, este în adevăr o crăpătură longitudinală, destul de întinsă, care ar putea deveni primejdioasă. Înainte cu câteva zeci de ani, s-a făcut greșeala că s-au spart zidurile pentru a lărgi ferestrele. Ramele vechi ale ferestrelor se mai păstrează încă. Această lărgire a ferestrelor încă a putut pricinui slăbirea bolții. Pentru a împiedica prăbușirea bolții e de bază să se permită parohienilor să facă lucrări de consolidare*”¹¹.

Atent la intențiile reale ale parohiei – care se adresase ministrului pentru fonduri –, a remarcat că aceasta ceruse „*să i se dea voie să dărâme altarul, ca în locul*

⁷ Cf. documentului *Referatul domnului arhitect Horia Teodoru, nr.25 din ianuarie 1933*, în Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice Transilvania.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Le-am surprins și noi în *Protejarea mărturiilor...*, p. 52, 57, 71, 72, 181.

¹⁰ Cf. referat, Făgăraș, 2 Ianuarie 1937, în Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice. Transilvania.

¹¹ *Ibidem*.

lui să se prelungească naosul, pe care l-ar lărgi, făcându-l absidă. Din clădirea actuală ar fi să mai rămână numai bolta deasupra naosului și a pronaosului”¹², lucrările urmărind mărirea edificiului. Dar Valer Literat, apreciind soliditatea construcției și interesanta configurație a altarului – cu două ferestre în pereții de sud și sud – est și câte o fereastră oarbă în ceilalți pereți, iar deasupra fiecărei ferestre cu câte o boltă „ca o streășină”, „cum n-am mai găsit-o în nici o altă biserică din Țara Oltului” –, credea că „bolta altarului fiind întreșută și biserica așa de veche, pentru păstrarea ei cât mai nealterată, aș fi de părere să nu i se dea voie parohiei să o strice. De altă parte însă, e adevărat și aceea că biserica e prea mică pentru câți credincioși are și de altfel trebuie să i se facă și lucrări de consolidare. De aceea cred că n-ar fi rău totuși să dărâme altarul, dar pentru a păstra și pe viitor înfățișarea de acum a bisericii propun: a) să se dea voie parohiei unite din Comăna de Jos să facă lucrările de restaurare la biserica ei, dar să fie obligați să păstreze naosul și pronaosul actual. La bolta pronaosului să împiedice lărgirea crăpăturii constatate, iar actualele ferestre mărite, cari strică cu totul stilul bisericii, să fie înlocuite cu ferestrele originale, mai mici.

b) Să se dea voie să dărâme altarul, pentru lărgirea naosului, așa cum se intenționează, dar numai cu condiția ca actualul altar să se fotografieze din mai multe puncte ale interiorului, ori chiar să se facă o copie în ghips a bolții, pe o scară micșorată. Această copie să se păstreze de parohie pentru viitor, la un loc adăpostit de ploaie și eventual să se depună la Muzeul din Făgăraș al ASTREI.

c) Parohia să pregătească planurile de restaurare, care să fie făcute de arhitect priceput la monumentele istorice și să le înainteze Comisiei Monumentelor Istorice spre aprobare. Nici o lucrare de restaurare să nu fie începută înainte de aprobarea acestor planuri, parohia având să țină seama și de lucrările de conservare recomandate aici”¹³(subl.n.).

Evaluând concepția de restaurare pe care o relevă referatul lui Valer Literat, remarcăm modernitatea ei. Nu lipsesc din recomandările făcute cele privind conservarea și protecția monumentului, nici ideile de muzeologizare a mărturiilor

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

originare. Învăţatul surprinde aşadar prin vigoarea cu care analizează monumentul, stabilind, deopotrivă, starea sa fizică, evoluţia în timp cu intervenţiile făcute, atenţia fiind îndreptată şi spre comunitate şi nevoile acesteia.

Lucid şi direct în analizele sale, istoricul şi muzeologul Valer Literat rămâne pentru serviciile aduse patrimoniului cultural o referinţă, nu doar a unei perioade de limpezire conceptuală pe seama acesteia, ci şi un model de comportament intelectual.

Lista ilustraţiilor

Fig. 1 – Valer Literat.

Fig. 2 – Referat privind restaurarea bisericii de lemn din Drăguş (25 ianuarie 1933).

Fig. 3 a, 3 b – File din referatul realizat de Valer Literat privitor la restaurarea bisericii greco – catolice „Cuvioasa Paraschiva” din Comăna de Jos (2 ianuarie 1937).

Fig. 4 – Biserica cu hramul „Cuvioasa Paraschiva” din Comăna de Jos.

Fig. 5 – Filă din Lista monumentelor istorice aflate pe teritoriul fostului judeţ Făgăraş (noiembrie 1938).

Fig. 6 – Pictură din interiorul bisericii „Cuvioasa Paraschiva”.

Fig. 1

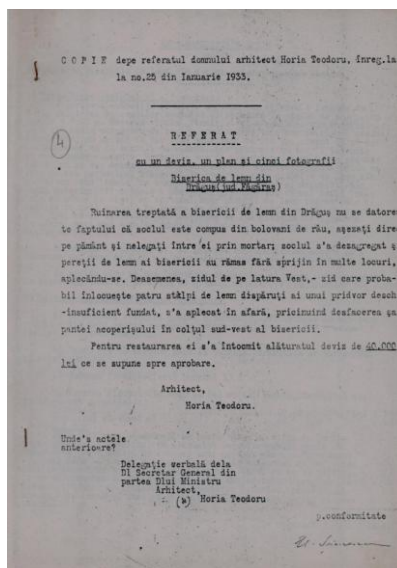

Fig. 2

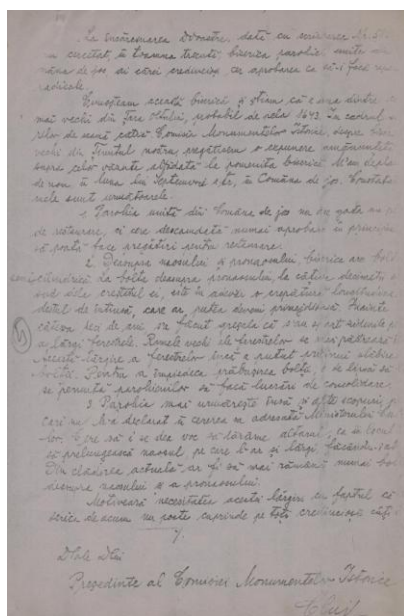

Fig. 3 a

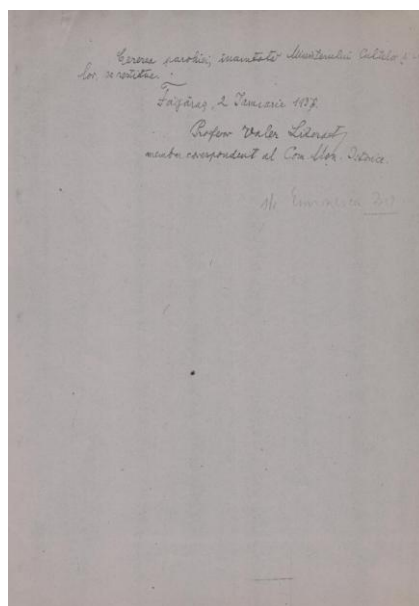

Fig. 3 b

Fig. 4

Cămin	Descrierea în perioada de timp a fost construită, în ce an
1. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
2. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
3. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
4. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
5. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
6. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
7. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
8. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
9. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
10. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
11. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
12. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
13. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
14. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
15. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
16. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
17. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
18. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
19. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.
20. Cămin	Căminul este construit în anul 1910, în timpul domniei lui Ferdinand I.

Fig. 5

Fig. 6

UN MONUMENT ȘI PROPRIETARIII SĂI: PALATUL ELENA KRETZULESCU DIN BUCUREȘTI

NARCIS DORIN ION
Muzeul Vămii Medievale – Bran

A HISTORICAL MONUMENT AND ITS OWNERS: ELENA KRETZULESCU'S PALACE

ABSTRACT

This article presents the history of one of the most beautiful palaces from Bucharest: Elena Kretzulescu's palace, located next to Cișmigiu Garden. Built in 1902 – in french neo – renaissance style, after the drawings of Petre Antonescu, a famous architect who studied in Paris – the palace was in the property of the Kretzulescu family until 1930, when the building was sold to the municipality of Bucharest. The city hall set up in the palace a very important museum of religious art until 1945, when the former residence of Elena Kretzulescu was taken by the communist authorities who installed in it the General Confederation of Trade Union. From 1972 the Kretzulescu palace houses UNESCO – CEPES offices.

Cuvinte cheie: Palatul Kretzulescu, monument, proprietari, București.

Keywords: Kretzulescu Palace, monument, owners, Bucharest.

Un edificiu de o rară frumusețe arhitectonică, ce demonstrează și astăzi vocația europeană a arhitecturii noastre rezidențiale de la cumpăna secolelor al XIX -lea și al XX -lea, îl reprezintă palatul Elenei Kretzulescu din strada Știrbey Vodă nr. 39. Splendoarea clădirii este potențată și de cadrul natural minunat în care este așezată: Grădina Cișmigiu, din care o bună parte aparținea, în anii 1900 – 1930, palatului Kretzulescu.

Proprietara palatului, Elena Kretzulescu (11 iunie 1857 – 24 ianuarie 1930), descindea din două mari familii boierești, Filipescu și Kretzulescu, fiind fiica Mariei

Filipescu (1839 – 1878) și a marelui agă Constantin Kretzulescu (1796 – 1871) ¹. A fost căsătorită cu generalul Iacob N. Lahovary (1846 – 1907) și, ulterior, cu generalul Panait Warthiadi (1847 – 1911), cu care a avut un fiu, inginerul agronom Dumitru Kretzulescu – Warthiadi, ultimul proprietar al conacului din Drajna de Jos (județul Prahova) ².

Elena Kretzulescu a moștenit vechile case ale înaintașilor săi, care fuseseră construite în 1718 ³, pe un amplu teren din imediata vecinătate a Grădinii Cișmigiu. De fapt, inițial aici au fost casele logofătului Constantin Văcărescu, care stăpânea o mare moșie în această zonă a Bucureștiului și care a construit, în 1751, biserica Schitu Măgureanu ⁴. Căsătorindu-se cu Maria Văcărescu, fiica logofătului, Mihai Cantacuzino – Măgureanu a finalizat construcția bisericii în 1760 și, înainte de a părăsi țara, a donat unchiului soției sale, Radu Văcărescu, „*lotul de pământ pe care îl avea în Fântâna Boului, lângă viile boierilor Kretzulescu*” ⁵. Prin căsătorii și moșteniri succesive, casele și terenul din zona Știrbey Vodă au ajuns în proprietatea fraților Ioan și Constantin Kretzulescu, care au partajat terenul și și-au construit fiecare câte o casă. Ioan Kretzulescu a făcut importante reparații casei sale din strada Știrbey Vodă, în anii 1862 – 1863, apelând la serviciile arhitectului dalmat Luigi Lipitzer ⁶.

După decesul tatălui și unchiului său, casa din Cișmigiu a fost moștenită de Elena Kretzulescu, care – fiind minoră și plecată din țară, la Geneva, pentru studii – nu a putut dispune de imobil decât după majorat. Tocmai de aceea, consiliul de tutelă care administra averea Elenei Kretzulescu a închiriat casa colonelului Iacob Lahovary, care încă nu își construise frumoasa casă în stil românesc din București (proiectată de

¹ Narcis Dorin Ion, *Reședințe și familii aristocrate din România*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2007, p. 59 și 144.

² *Ibidem*, p. 145.

³ Dată notată pe verso -ul unei fotografii de epocă – reprezentând vechea casă Kretzulescu –, păstrată în albumele familiei Elena și Gheorghe Aldea.

⁴ Valentina Bilcea, Angela Bilcea, *Dicționarul monumentelor și locurilor celebre din București*, Ed. Meronia, București, 2010, p. 119.

⁵ *The Kretzulescu Palace and its Surroundings. Yesterday and Today*, research and text by Leland Conley Barrows, Cezara Mucenic, Oliver Octavian Velescu, contemporary photographs by Dan Ioan Dinescu, UNESCO – CEPES, Bucharest, 2002, p. 87.

⁶ *Ibidem*, p. 89 – 90.

arhitectul Ion Mincu). Pasionat de creșterea cailor și de echitație, Lahovary a adus unele transformări grajdurilor casei, cu ajutorul arhitectului Grigore Cerchez ⁷. Interesant este că, după ce a revenit din străinătate, tânăra Elena Kretzulescu s-a căsătorit chiar cu Iacob Lahovary (1846 – 1907), devenit, între timp, general.

Dintr-o veche fotografie de epocă, realizată în 1902 de Dumitru Kretzulescu – Warthiadi și păstrată cu grijă de descendenții Elenei Kretzulescu – familia Elena și Gheorghe Aldea ⁸ –, putem observa că vechea casă a familiei Kretzulescu era construită pe două niveluri (demisol și parter înalt), iar terasele prin care parcul casei cobora înspre Grădina Cișmigiului erau deja amenajate, înainte de transformarea clădirii, formând un adevărat parter al curții. Tufe mari de *buxus sempervirens* completau această amenajare peisagistică, din care nu lipseau o fântână arteziană și un lac. De altfel, fațada principală a clădirii era orientată înspre Grădina Cișmigiului (spre sud), unde „*terenul în mijlocul căruia se ridica vechea casă prezenta o pronunțată declivitate, coborând de la stradă înspre grădină*” ⁹. În opinia arhitectului Petre Antonescu, reședința familiei Kretzulescu era „*o construcție veche care, în forma ei din acea epocă avea înfățișarea unui pavilion numai cu pivniță și parter înălțat la nivelul curții principale, dinspre strada Știrbey Vodă*” ¹⁰.

Palatul din strada Știrbey Vodă nr. 39, construit între anii 1902 și 1904, este prima lucrare importantă a arhitectului Petre Antonescu, care a ales pentru reședința Elenei Kretzulescu – evident, la cererea comanditarei, educată în spiritul francez – stilul eclectic de influență franceză, predominantă în decorația interioară și exterioară a clădirii fiind elementele specifice neorenașterii franceze, atât de la modă în acea epocă în rândul boierimii române. La începutul carierei sale, arhitectul Petre Antonescu a mai realizat și alte reședințe în stil eclectic francez (casa Alexandru Marghiloman, casa Constantin Geblescu, casa Dinu Brătianu, casa Anton Enescu – toate în București, casa Pleșia în Craiova), ulterior optând pentru realizarea unor

⁷ *Ibidem*, p. 90.

⁸ Căroră le aduc și aici mulțumirile mele pentru permisiunea de a reproduce în această lucrare fotografiile de epocă ale palatului Kretzulescu, aflate în albumele de familie realizate de Dumitru Kretzulescu – Warthiadi, fiul Elenei Kretzulescu.

⁹ Petre Antonescu, *Clădiri. Construcții, proiecte și studii*, Ed. Tehnică, București, 1963, p. 10.

¹⁰ *Ibidem*.

impunătoare reședințe urbane în stil neoromânesc (casele Ionel Brătianu, casa Vintilă Brătianu, casa Oprea Soare, casa Ciru Iliescu, casa Nicolae Malaxa ¹¹).

Pentru a obține autorizația de construcție, Elena Kretzulescu a adresat, în iulie 1902, o scrisoare primarului general al Capitalei, Ion Procopie Dumitrescu, în care se preciza că *„procedând a face o reparațiune și transformare radicală a caselor mele, conform planurilor aci anexate, vă rog să binevoiți a dispune a mi se da autorisarea cuvenită cu aprobarea necesară”* ¹².

Cererea de aprobare a planurilor noii clădiri, înaintată Primăriei Capitalei la 26 iulie 1902 și semnată de arhitectul Petre Paul Peretz (Perete) ¹³, preciza – în numele Elenei Kretzulescu – că *„aceste case voesce a le transforma și a le mai adăuga încă o parte de construcție pe care o face în dosul ei înspre Cișmigiu. Având în vedere că casa e de zid și solid, cum și faptul că e retras mai mult cu 6 m din aliniere sunt de părere a i se acorda cererea de a face reparație radicală și de a construi din nou. Va prezenta planul, conformându-se strict regulamentului”* ¹⁴. Autorizația propriu-zisă de construcție, datată 7 august 1902, venea să întărească regulile de construcție a palatului: *„Transformările și părțile ce se vor adăuga se vor căuta a se îmbina și lega bine în corpul vechi de clădire; se va lucra tot în zidărie masivă cu mortar de var sau var cu ciment. Se va conforma strict planurilor prezentate și aprobate. Modificările și transformările ce le va face vor fi în accord cu arătările din planul prezentat: a pune încă un cat asupra zidurilor actuale, conform planurilor actuale. Suprafața va fi cea arătată în plan; orice abatere atrage după sine*

¹¹ Vezi planurile, ilustrațiile și descrierea acestor case în lucrarea arhitectului Petre Antonescu, *Clădiri. Construcții, proiecte și studii*, passim.

¹² Cerere înregistrată la Primăria Capitalei cu nr. 29.259 din 28 iulie 1902. Vezi facsimilul în *The Kretzulescu Palace and its Surroundings. Yesterday and Today*, p. 94.

¹³ În studiul Andreei Bălan, *Palatul Elena Kretzulescu UNESCO*, numele arhitectului este Perete, în timp ce în volumul *The Kretzulescu Palace and its Surroundings. Yesterday and Today* grafia numelui este Peretz. După facsimilele planurilor, numele pare a fi Perete.

¹⁴ Andreea Bălan, *Palatul Elena Kretzulescu UNESCO*, în „Arhitectură bucureșteană. Secolul 19 și 20”, Ed. Simetria, Arcub, 2000, p. 38.

*anularea formularului. Clădirea nouă se va executa în fațadă, în curte. Alte lucrări la alte corpuri nu are voie a face”*¹⁵.

Conform aceleiași autorizații de construcție, suprafața etajului care se adăuga vechii clădiri era de 353 mp, iar etajul era prevăzut să aibă 168 mp. Planurile inițiale ale parterului și etajului au fost însă modificate la cererea proprietarei, suprafața clădirii fiind extinsă pe perioada executării lucrărilor de construcție. În planul inițial, parterul palatului avea patru saloane mari (dintre care unul comunica direct cu sera) și trei camere mai mici, plus o serie de dependințe¹⁶. În planul refăcut și extins al palatului, arhitectul Petre Antonescu a adăugat un salonaș în aripa din stânga a palatului, a cărui fațadă a echilibrat-o astfel, făcând-o perfect simetrică¹⁷. Holul de la parter a fost lărgit, pentru a da monumentalitate scării de onoare prin care se realiza accesul la etajul palatului. *„Astfel cum se prezintă refăcute – își amintea Petre Antonescu – casele se compun din două apartamente, care ocupă principalele caturi și anume: la nivelul curții de onoare (la parterul propriu-zis) apartamentul de recepție, alcătuit dintr-un mare hol, de-a dreapta și de-a stânga căruia se grupează: un salon cu seră-grădină de iarnă, birou cu bibliotecă, un salonaș, o sală de mâncare cu oficiu și un mare dormitor, cu baie alăturată, precum și o scară principală, care urcă la primul etaj”*¹⁸.

Spre deosebire de planul inițial, în care etajul palatului era parțial mansardat (în special pe zona dinspre Grădina Cișmigiu), în planul refăcut etajul este construit peste întreaga suprafață a parterului (exceptând zona serei), existând și o mansardă foarte generoasă¹⁹. *„Etajul – scria arhitectul Petre Antonescu – cuprinde un apartament ocupând aceeași suprafață ca aceea a parterului și având aceeași*

¹⁵ *Ibidem*, p. 39 (planurile palatului, întocmite de arhitectul Petre Antonescu, sunt reproduse la paginile 40 – 41, 44); vezi facsimilul autorizației de construcție în volumul *The Kretzulescu Palace and its Surroundings. Yesterday and Today*, p. 95.

¹⁶ Andreea Bălan, *Palatul Elena Kretzulescu UNESCO*, în *loc. cit.*, p. 44; *The Kretzulescu Palace and its Surroundings. Yesterday and Today*, p. 109.

¹⁷ P. Antonescu, *Clădiri. Construcții, proiecte și studii*, p. 11.

¹⁸ *Ibidem*, p. 10.

¹⁹ Vezi planurile inițiale ale fațadelor și o secțiune longitudinală în studiul Andreei Bălan, *Palatul Elena Kretzulescu UNESCO* (în *loc. cit.*, p. 40 – 41) și în volumul *The Kretzulescu Palace and its Surroundings. Yesterday and Today*, p. 107 – 108.

grupare împrejurul holului, cu excepția salonului mare de jos, cu înălțime sporită, deasupra căruia nu s-a suprapus nici o altă încăpere”²⁰.

O descriere plină de nostalgie a interioarelor de epocă ale palatului Kretzulescu ne-a lăsat jurnalistul Flamin Chessaru în „Ilustrațiunea română” din 8 martie 1933: *„Iar dincolo de zidurile cu acoperișuri crenelate și strălucitoare, bănuiai o viață care, pentru acele vremuri mai ales, nu putea să fie a multora. Din hall -ul larg boieresc pătrundeai în mulțimea saloanelor din jur sau urcai pe scara de nuc masiv într-un etaj unde capriciul unui arhitect pătimaș lăsase în fiecare colț de zid o surpriză. Gobelinuri fine și, în același timp, uriașe acopereau unul singur un perete întreg, iar mulțimea covoarelor imaterializa pașii omului. Tapete de mătase alinau privirile nostalgice, în timp ce plafoanele reprezentau cea mai de seamă bogăție a interiorului, cu încrustări și auriri în cari Renașterea își da mâna cu Bizanțul. Erau draperiile cari cufundau totul în noapte, argintăriile cu toată arta Levantului, tablourile cari reprezentau boieri bărboși, cu caftane uriașe, fanarioți cu părul aranjat în reliefuri de metal. Pretutindeni risipă de bibelouri, figurine, ceasornice de toate mărimile, de la pendula grea de stejar până la jucăria fină a porțelanului de Saxa. Toate păreau aieveya și te-ai fi temut că o să dispară în curând prin fragilitatea lor aparentă, asemeni unor umbre chinezești. Sfeșnicele și mobila lăsau să se întrevadă suplețea aceluia empire pe care astăzi nu îl mai întâlnești decât în ilustrațiile enciclopediilor de artă”²¹.*

Perfect adaptat naturii în care se integrează de minune, palatul Kretzulescu este construit în stil romantic, cu elemente decorative ce aparțin neorenașterii franceze și care, prin varietatea și bogăția lor, fac din acest edificiu o adevărată bijuterie arhitectonică a Capitalei. Remarcabilă este fațada dinspre Grădina Cișmigiu, care se particularizează prin turnul său și prin monumentală scară exterioară. Mansardele înalte ale clădirii, acoperite cu ardezie, accentuează eleganța palatului. Arhitectul Petre Antonescu prezintă astfel tema de proiectare solicitată de Elena Kretzulescu: *„O etajare și o deschidere mai largă, înspre grădină, a apartamentelor care aveau*

²⁰ P. Antonescu, op. cit., p. 10.

²¹ F[lamin] C[hessaru], *Odată și acum. Palatul Kretzulescu*, în „Ilustrațiunea română”, nr. 11 (5), 8 martie 1933, p. 4.

vederea în această direcție, au dictat și arhitectura clădirii care se adăuga și se suprapunea la construcția vechilor case”²².

În jurul palatului, Elena Kretzulescu a amenajat un parc în suprafață de aproape două hectare, cu terase, fântâni arteziene, bazine, izvoare și poduri, azi inclus în Grădina Cișmigiu. Arhitectul Petre Antonescu scria că *„în vederea unei orientări cât mai ample spre soarele, aerul și liniștea grădinii, s-au amenajat două rânduri de terase, începând de la nivelul lacului care mărginește terenul. În continuarea acestor terase se urcă și se deschid rampe, scări, balcoane și logii cu efecte variate, urmărind un pitoresc deschis și primitiv”²³.*

O descriere de epocă redă frumusețea de odinioară a parcului din centrul Bucureștiului: *„Pașii cari călcau altădată dincolo de grilajul parcului de aristocratică izolare, pe aleile ce șerpuiau prin cele două hectare de gazon și plantații savante, aveau totuși impresia de a păși pe latifundii. Desimea brazilor lărga dimensiunile prin întortocheri și luminișuri neașteptate, singurătatea absolută procura acel repaus rar întâlnit și mister de codru des. Simfonia de verdeață își părea ireală față de petecul de asfalt care o ținea jur împrejur prizonieră. Copiii cari treceau, în drum spre școlile din apropiere, bănuiau un basm întreg încăput în pavilionul ca o miniatură de porțelan, ascuns în iedera deasă și cu pitici de piatră tolăniți în iarba ce le ajungea până la brâu. În fund, bazinul era o permanentă amăgire de undă și sclipire pentru puținele perechi cari se preumblau sau râdeau în jocurile pe care le înjghebau cavalerii de mult și pentru totdeauna decedați. Era un scoc, o peșteră a cărei sălbăticie fusese cu artă frezată de meșterul adus special din Germania”²⁴.*

Mare iubitoare a florilor, aristocrata descendentă a Kretzuleștilor a construit și o seră în aripa dreaptă a palatului, legată direct de salon. *„În salonul acoperit cu vitralii ce dau spre cele două șiruri de allele – scria Flamin Chessaru – convorbirea cu musafirii are rezonanțe ce dau un farmec deosebit cuvintelor. Desigur, aci au fost*

²² P. Antonescu, *op. cit.*, p. 10.

²³ *Ibidem*.

²⁴ F[lamin] C[hessaru], *op. cit.*, p. 4.

împărtășite suferințe, s-au încercat consolări, s-a iubit și s-a plâns”²⁵. În zona de apus a curții palatului, au fost proiectate și construite o serie de dependințe, care conțineau: grajdul, remizele, spălătoria și camerele pentru personalul de serviciu²⁶.

Înglodată în datorii, Elena Kretzulescu a fost nevoită să vândă, în 1927, palatul pe care îl locuise timp de un sfert de veac. Cumpărător a fost Primăria Capitalei, care dorea ca în acest frumos edificiu să amenajeze Muzeul de Artă Veche Religioasă. Inițial, problema achiziției palatului Kretzulescu s-a discutat în ședința din ziua de 22 februarie 1927 a Consiliului Sectorului I. Trei zile mai târziu, în ședința Consiliului Comunal General al Municipiului București, din data de 25 februarie 1927, dr. Ioan E. Costinescu, consilier general și fost primar al Capitalei, a făcut o expunere *„privitor la achiziționarea imobilului d-nei Kretzulescu din Str. Știrbey Vodă nr. 39”*²⁷.

Un argument important oferit de dr. Ioan E. Costinescu în favoarea achiziționării palatului de către municipalitate era acela de a include parcul de aproape două hectare al palatului Kretzulescu în Grădina Cișmigiului: *„Domnilor consilieri, în cadrul ultimei noastre întâlniri am discutat despre problema casei Kretzulescu din strada Știrbey Vodă, cu fațada sa dând spre această stradă și cu spatele înconjurat de o mare curte dând spre Cișmigiul. Ar fi foarte important, înainte de toate pentru populația Bucureștiului, să aibă acces din strada Știrbey Vodă înspre Grădina Cișmigiul, dar și de asemenea în Grădina Cișmigiul, dacă noi am cumpăra această casă și i-am reda parcul Grădinii Cișmigiul (...). Dacă această clădire ar urma să fie cumpărată de Casa Grădinilor, trebuie să votăm în favoarea acestei cumpărări. Am include grădina sa în Cișmigiul și am putea chiar să vindem clădirea sau să înființăm o instituție culturală în locul ei”*²⁸.

Odată cu această contopire a curții palatului în Grădina Cișmigiul s-a distrus și frumosul parc pesager amenajat în jurul reședinței Elenei Kretzulescu. Cu două decenii înainte de tăvălugul demolator al puterii populare care a ridicat la rang de

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Vezi planul fațadei în volumul *The Kretzulescu Palace and its Surroundings. Yesterday and Today*, p. 96.

²⁷ *The Kretzulescu Palace and its Surroundings. Yesterday and Today*, p. 78.

²⁸ *Ibidem*, p. 77 – 78.

politică de stat devastarea și demolarea reședințelor boierești și a parcurilor ce le înconjură, un iubitor al acestui loc, Flamin Chessaru, descria cu tristețe distrugerea deliberată a grădinii palatului Kretzulescu: „Vremurile noi, al căror tumult a pătruns vijelios peste tot, au smuls și acest grilaj după care se izolau deopotrivă tristețea și mândria. A pătruns orașul, oferind astfel cetățeanului un neașteptat pasaj din strada Știrbey – Vodă înspre Cișmigiu. Un gard de sârmă ghimpată, prin care pătrunde oricine cu ușurință, înconjură acum terenul mocirlos al palatului Kretzulescu. Bazinul secat, fierăria demontată, cărămizile scoase din zidul care înainte vreme ocrotea înspre grădina publică, aleile neîngrijite și întrerupte de mocirle, buruienile în locul lalelelor dau un aer de continuu provizorat, până când, legat de Cișmigiu, sub îngrijiri noi, vechiul parc boieresc va oferi cel puțin o frumusețe publică. A fost retezat și pavilionul cu pitici care părea unora anacronic. I-a fost amputată și fațada, acum cu un square și o ieșire în stradă, caracteristică magazinelor și instituțiilor publice”²⁹.

Consiliul General al Municipiului București – prezidat de Anibal Teodorescu, primarul general al Capitalei – a aprobat, în 25 februarie 1927, achiziționarea palatului din strada Știrbey Vodă, Elena Kretzulescu primind suma de 36.000.000 lei³⁰. În cele din urmă, proprietar al palatului Kretzulescu a devenit statul român (care a achitat și restul datoriilor care grevau clădirea), care a instalat aici, în 1928, Președinția Consiliului de Miniștri. Din păcate, în această perioadă – datorită folosinței inadecvate – au fost degradate interioarele artistice ale palatului aristocratic de odinioară. „Acum trei ani (în 1930 – n.n.) – își amintea ziaristul Flamin Chessaru – palatul Kretzulescu a oferit găzduire unei direcțiuni generale dintr-un minister cu comisiuni multe și de două ori mai mulți petiționari. A fost scoasă mobila veche și înlocuită cu birouri plate de brad, acoperite cu hârtie de împachetat și pătate cu cerneală violetă. Biuroul directorului general a fost instalat în cel mai spațios dintre saloane, poate că tocmai unde ministrul de pe vremuri încercase să smulgă cu o glumă un zâmbet generalului ieșit la pensie cu reumantismul și răni glorioase. Referendarul și-a ales și el o încăpere după gust, din cele multe pe cari salutul public i le punea la dispoziție. Șeful de birou s-a mulțumit cu un loc mai bun lângă sobă, iar

²⁹ F[lamin] C[hessaru], *op. cit.*, p. 4.

³⁰ *The Kretzulescu Palace and its Surroundings. Yesterday and Today*, p. 77 – 78.

*copiștii fiecare cu ce a apucat (...). Rafturi cu hârtoage și dosare prăfuite au rănit tapetul scump iar parchetul s-a stricat sub apa ce se scurgea din ghetele solicitorilor. Iar trepidația acestei lumi grăbite vuia parcă prin încăperile în cari, odată, intimitatea își ridica singular contururile ei de umbră și de tăcere”*³¹.

Din fericire, ulterior se va găsi o destinație mai bună pentru reședința atât de rafinat decorată din Grădina Cișmigiu. În baza Jurnalului Consiliului de Miniștri nr. 1525, din 30 octombrie 1931, s-a aprobat ca „*folosința imobilului Kretzulescu din București, str. Știrbey Vodă nr. 39, a cărui proprietate aparține statului, să fie cedată Comisiei Monumentelor Istorice, pentru instalarea muzeului de artă veche bisericească*”³². În acel moment, curtea palatului avea doar 1.500 mp, din care 750 mp erau ocupați de amprenta clădirii. Un inventar de epocă descria astfel palatul ce adăpostea Muzeul de Artă Religioasă: „*Clădirea de cărămidă cuprinde un subsol cu 4 camere și 4 dependențe, ocupate de director și personalul de serviciu, un parter compus din 8 încăperi și etaj compus din 12 încăperi, cuprinzând obiecte de muzeu; o mansardă în care se găsesc covoare basarabene, adăpost de beton armat, pivniță, camera caloriferului și pivniță de cărbuni. Valoarea totală a imobilului și a terenului este de 15.000.000 lei*”³³.

Înființat în 1864 în cadrul Muzeului Național de Antichități, unde a funcționat până în 1932, Muzeul de Artă Religioasă – condus de Victor Brătulescu – expunea în paisprezece săli piese de patrimoniu și de artă religioasă de o valoare excepțională, între care fragmentele din frescele originale ale Mănăstirii Curtea de Argeș. Tabloul votiv reprezentându-l pe domnitorul Neagoe Basarab, doamna Despina și copiii lor, portretul lui Petru Voievod și al fiului său Marcu, strana domnească a familiei Ghica de la biserica Sf. Spiridon Nou, strana domnească de la Mănăstirea Cotroceni, tronul de stejar sculptat al lui Petru Rareș – acestea erau câteva dintre punctele de atracție ale unui muzeu deosebit de valoros în perioada interbelică³⁴.

³¹ F[lamin] C[hessaru], *op. cit.*, p. 4.

³² Apud *The Kretzulescu Palace and its Surroundings. Yesterday and Today*, p. 119.

³³ Arhiva Primăriei Municipiului București, dosar nr. 216/1930 – 1943, apud Andreea Bălan, *Palatul Elena Kretzulescu UNESCO*, p. 42.

³⁴ Vezi, pe larg, Grigore Ionescu, *București. Ghid istoric și artistic*, reeditat în volumul *Capitală pentru România*, Ed. Albatros, București, 2007, p. 229 – 235.

După 1945, Muzeul de Artă Religioasă a fost desființat, palatul Elenei Kretzulescu devenind – până în 1972 – sediu al Consiliului General al Sindicatelor din România, prilej cu care decorația fastuoasă a interioarelor are mult de suferit. Începând cu data de 21 septembrie 1972, palatul devine sediu al Centrului European de Învățământ Superior al UNESCO (CEPES), o restaurare atentă – reluată și în anul 2003 – redând frumusețea detaliilor artistice ale uneia dintre bijuteriile arhitecturale ale Capitalei.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Palatul Kretzulescu.

Fig. 2 – Casa Kretzulescu (1902).

Fig. 3 – Elena Kretzulescu în palat (22 noiembrie 1904).

Fig. 4 – Duel în palat (12 mai 1905).

Fig. 5 – Elena Kretzulescu în seră.

Fig. 6 – Elena Kretzulescu (1857 – 1930) în anul 1890.

Fig. 7 – Treptele palatului (23 iulie 1905).

Fig. 8 – C. P. Palatul Elena Kretzulescu văzut din Parcul Cișmigiu.

Fig. 9 – Palatul Elena Kretzulescu.

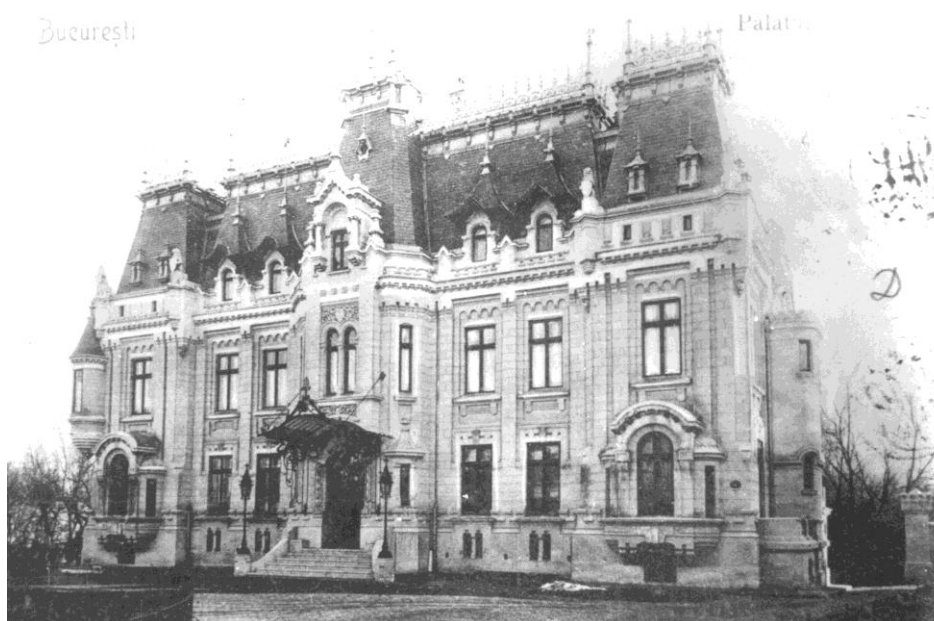

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

ACTIVITATEA ARTISTULUI ȘERBAN ZAINEA LA BANCA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI

CRISTIAN ANDREI SCĂICEANU
Muzeul Băncii Naționale a României

THE WORK OF THE ARTIST ȘERBAN ZAINEA AT THE NATIONAL BANK OF ROMANIA

ABSTRACT

Șerban Zainea was born on September 23rd, 1907, in Braila. In 1932 he graduated from the School of Fine Arts in Bucharest, having been the student of Camil Ressu. He took painting classes with professor Felice Carena at the Academy of Fine Arts in Florence between 1934 and 1936. He also attended specialisation courses in design and engraving at the Academy of Fine Arts in Vienna under professor Ferdinand Lorber between 1937 and 1938. In the interwar period he took part in several editions of the Official Art Salon (Exhibition), in the painting and sculpture section, as well as in the graphic arts section. In 1937 he started working at the Stamp Factory and in 1940 he made his first legionary postage stamp designs. In 1941 he was employed at the National Bank of Romania, where he will carry out laborious activities for almost three decades. He is the author of hundreds of drawings and drafts for banknotes and of 118 stamp designs. Having been a good engraver he became known for the *taille-douce (intaglio)* banknotes and stamps printing technique. Besides his work for the National Bank of Romania, he also realised projects for various bills (bonds for the Savings Bank, cheques, PRONOSPORT (sports bets) and lottery bills) and for passports and identifications cards for the State Council. After his retirement from the National Bank of Romania in the 1960s, he started exhibiting in galleries. He died in 1990 in Bucharest.

Cuvinte cheie: pictură, gravură, bancnote, mărci poștale, Banca Națională a României.

Keywords: painting, engraving, banknotes, postage stamps, the National Bank of Romania.

Șerban Zainea este un nume cunoscut în lumea artistică din România. Picturile lui au fost expuse în cadrul unor expoziții și au beneficiat de cronici favorabile din partea unor nume importante ale plasticii românești. Numele lui Șerban

Zainea este prezent și în principalele dicționare ale artiștilor plastici români, realizate de Octavian Barbosa, Petre Oprea sau Mircea Deac ¹. Timp de aproape trei decenii, în perioada 1940 – 1970, a lucrat în cadrul Băncii Naționale a României, unde a realizat în principal bancnote și mărci poștale. Această lungă perioadă, bogată în realizări artistice, este însă puțin cunoscută publicului larg și chiar specialiștilor.

Din acest motiv, ne-am propus să prezentăm în cele ce urmează activitatea artistică desfășurată de Șerban Zainea în cadrul Băncii Naționale a României. Mărcile poștale și bancnotele sunt tipărite de obicei în milioane de exemplare și fiecare om din această țară intră în contact cu ele. Cu toate acestea, artiștii care au realizat proiectele grafice ale mărcilor poștale și bancnotelor sunt de regulă ignorați și nu se bucură de popularitatea pe care ar merita-o.

Artistul s-a născut la 23 septembrie 1907, la Brăila. Părinții săi aveau o modestă băcănie care le asigura veniturile necesare creșterii celor șase copii. Dintre aceștia, doar Șerban a fost atras de cariera artistică, restul au avut meserii banale. Costică a fost proprietarul unui restaurant brăilean până în 1942, iar în epoca comunistă a devenit bufetier C.F.R. Traian a fost administrator la o creșă a B.N.R., Cristache a absolvit Facultatea de Drept și a devenit membru al Baroului Ilfov, Gheorghe a fost marinar în portul Brăila, iar Elena, casnică, s-a căsătorit cu Vasile Diaconescu, diacon la biserica Delea Veche din București ². Între 1914 și 1921 Șerban Zainea a făcut școala primară la Brăila, a devenit apoi ucenic la o strungărie, a lucrat într-un restaurant și ulterior s-a angajat la un birou de cereale din portul brăilean. A urmat în paralel Școala Practică Comercială din cadrul Camerei de Comerț din Brăila. În 1926 a venit în București, unde a urmat Școala de Belle Arte, pe care a absolvit-o în 1932. Aici a fost elevul gălățeanului de origine aromână Camil Ressu ³. Între 1932 și 1933 a fost liber profesionist ⁴.

¹ Octavian Barbosa, *Dicționarul artiștilor români contemporani*, București, 1976, Ed. Meridiane, p. 516; Petre Oprea, *Expozații la Saloanele Oficiale de pictură, sculptură și grafică, 1924 – 1944*, Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniu a Municipiului București, București, 2004, p. 116; Mircea Deac, *Lexicon critic și documentar. Pictori, sculptori, desenatori din România – secolele XV – XX*, Ed. Medro, București, 2008, p. 489.

² ANIC, *Fond CC al PCR. Secția Economică. Dosare Anexe*, dosar nr. 526/1952, f. 1.

³ Camil Ressu (1880 – 1962), personalitate marcantă a picturii românești, membru titular al Academiei Române din 1956, profesor și rector al Academiei de Belle Arte, profesor la

Debutul artistic a avut loc în anul 1928, când a expus la Salonul Oficial de Grafică. Tot din perioada studiilor la Belle Arte datează și participarea la ediția din 1932 a Salonului Oficial, atât la secția pictură și sculptură, cât și la cea de grafică. După absolvirea studiilor, în 1933, expune din nou la Salonul Oficial de pictură și sculptură ⁵. În 1934 artistul pleacă în Italia, unde studiază pictura cu Felice Carena ⁶, la Academia de Belle Arte din Florența. În 1936, Șerban Zainea s-a întors în țară. Participarea sa la expozițiile organizate în 1936 s-a bucurat de cronici favorabile ⁷. S-a angajat prin concurs la Fabrica de Timbre ca desenator și în 1937 a fost trimis pentru specializare la Viena. Aici, a studiat grafica la Academia de Desen și Gravură, cu profesorul Ferdinand Lorber ⁸.

Revenit în țară în 1938, a continuat să lucreze la Fabrica de Timbre doar până în toamna anului 1939. La începutul anului 1940 și-a deschis pe numele său o litografie cu mașini tipografice cumpărate de la Emil Grabovschi ⁹, căruia i-a plătit, în rate, suma de 300.000 lei. Mica litografie, cu numai cinci angajați, a funcționat până în 1948, când a fost naționalizată ¹⁰. Activitatea lui Șerban Zainea din perioada 1939 – 1944 este confuză și vag prezentată în documentele întâlnite. Explicația acestui fapt constă în evenimentele politice care au avut loc în acea perioadă și care au influențat în mod firesc cariera artistului. Fără să nege implicarea sa în anumite acțiuni – de altfel ascunderea acestor fapte ar fi fost imposibilă, deoarece ele au fost publice –, Șerban Zainea a încercat în perioada comunistă – și în mare parte a și reușit – să nu scoată în evidență anumite aspecte ale activității lui din acei ani. A reușit astfel să

Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu”, președinte de onoare al Uniunii Artiștilor Plastici.

⁴ ANIC, *loc. cit.*, f. 1.

⁵ Petre Oprea, *op. cit.*, p. 116.

⁶ Felice Carena (1879 – 1966), pictor italian, rector al Academiei de Belle Arte din Florența din 1924 și membru al Academiei italiene din 1933.

⁷ Alex. Balteș, *Expoziție*, în „Argus”, 18 octombrie 1936 (ABNR, *Fond Secretariat*, dosar 1/1966, f. 45); xxx, *Cu Gh. Naum și Șerban Zainea...*, în „Facla”, 13 februarie 1936; N. Car., *Gh. Naum și Șerban Zainea...*, în „Facla”, 23 februarie 1936; I. Iliu, *Expozițiile... Zainea...*, în „Gazeta”, 4 martie 1936 (*apud* Petre Oprea, *op. cit.*, p. 116).

⁸ Ferdinand Lorber (1883 – 1957), pictor, grafician și gravor austriac. Profesor la Academia de Desen și Gravură din Viena. Opera sa cuprinde și unele bancnote austriece, precum și numeroase mărci poștale emise în Austria, Germania, Liechtenstein și Luxemburg.

⁹ În 1939 Atelierele Grafice Emil Grabovschi funcționau la Chișinău.

¹⁰ ANIC, *loc. cit.*, f. 2.

estompeze unele lucruri, iar pe altele le-a nuanțat. Desigur că nu i-a fost ușor, în plină perioadă stalinistă, să facă acest lucru. De altfel, serviciile comuniste de cadre au remarcat că Zainea „*este un element nesincer, lucru dovedit și cu ocazia completării autobiografiei*”¹¹.

Apartenența lui Ștefan Zainea la mișcarea legionară este cunoscută. Ceea ce nu se cunoaște este gradul de implicare al artistului în mișcare. Mihai Pelin¹² menționează că înainte de ajungerea la guvernare a Gărzii de Fier, un grup de artiști, în frunte cu Alexandru Bassarab¹³, au format Grupul plastic „Luchian”. Pe 22 decembrie 1940, la sala Dalles s-a inaugurat expoziția „Munca legionară în artă”, în prezența notabilităților timpului: Horia Sima¹⁴, vicepreședinte al Guvernului, Traian Brăiloiu¹⁵, ministrul Educației Naționale, Cultelor și Artelor, Vladimir Dumitrescu¹⁶, secretar general la același minister, Al. Constant¹⁷, subsecretar de stat la Propagandă și Vasile Iașinschi¹⁸, ministrul Muncii. Printre participanți s-a numărat și Șerban Zainea, care însă nu a expus tematică legionară, ci pictură de șevalet¹⁹. Activitatea legionară a lui Șerban Zainea este semnalată indirect și de memoriul trimis

¹¹ *Ibidem*.

¹² Mihai Pelin, *Deceniul prăbușirilor (1940 – 1950). Viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților români între legionari și staliști*, Ed. Compania, București, 2005, p. 54.

¹³ Alexandru Bassarab (1907-1941), absolvent al Școlii de Belle Arte din București, talentat gravor, specializat în gravura pe linoleum. Împreună cu Gheorghe Vânătoru, Geo Zlotescu și Valentin Höflich a realizat restaurarea picturii exterioare de la biserica Sf. Ilie Gorgani din București. A fost implicat activ în mișcarea legionară. La declanșarea războiului a fost trimis într-o unitate de sacrificiu, a căzut prizonier și a fost împușcat de sovietici, la 8 iulie 1941, pentru proteste față de tratamentul aplicat prizonierilor români.

¹⁴ Horia Sima (1906 – 1993), originar din Făgăraș, a fost profesor de limba română și a devenit conducătorul mișcării legionare din România după moartea lui Corneliu Zelea Codreanu. A murit la Madrid în 1993.

¹⁵ Traian Brăileanu (1882 – 1947), doctor al Universității din Cernăuți, decan al Facultății de Litere și Filosofie din aceeași universitate. Lider important legionar, a fost arestat în 1943 și trimis în lagărul de la Târgu – Jiu; după eliberare a fost din nou arestat – în 1946 – de către comuniști și întemnițat la Aiud, unde a murit.

¹⁶ Vladimir Dumitrescu (1902 – 1991), personalitate proeminentă a arheologiei românești, profesor universitar, discipol al lui Vasile Pârvan. Pentru apartenența sa la mișcarea legionară a stat în închisoare între 1950 și 1955.

¹⁷ Alexandru Constant (1906 – 1986), publicist și avocat, doctor în științe juridice, director al ziarului legionar „Buna Vestire”. Din 1946 și până în 1964 a fost deținut la Jilava, Ocnele Mari, Sighet și Rm. Sărat.

¹⁸ Vasile Iașinschi (1892 – 1978), farmacist, important lider legionar, a murit în exil la Madrid.

¹⁹ M. Pelin, *op. cit.*, p. 56.

Ministerului Educației Naționale, Cultelor și Artelor, de către Alexandru Bassarab, la 23 noiembrie 1940, prin care solicita numirea în comisia interimară de conducere a Sindicatului Artelor Frumoase a unor camarazi legionari, printre care apare și numele lui Șerban Zainea ²⁰. În 1945, numele lui Șerban Zainea apare – scris însă în mod eronat Ștefan Zainea – pe o listă trimisă autorităților de către M. H. Maxy ²¹, în numele Sindicatului Artelor Frumoase, cu propuneri de epurare a unor artiști ca urmare a activității desfășurate de aceștia între anii 1940 și 1944 ²². Din fericire memoriul nu avut nici o urmare pentru Zainea.

Și totuși, artistul a avut și opere cu tematică legionară clară. Este vorba despre debutul său în machetarea mărcilor poștale, activitate ce va fi lungă și prestigioasă. Șerban Zainea a realizat machetele a șapte timbre cu tematică legionară. La 8 noiembrie 1940 a fost pusă în circulație la Iași marca poștală cu efigia lui Corneliu Zelea Codreanu. Pe lângă efigia Căpitanului, pe timbru mai figura propoziția testamentară a lui Ion Moța *„Să faci, Căpitane, o țară ca soarele sfânt de pe cer”*, milesimele 1927 – 1940 și gardul legionar. Timbrul a fost emis în 100.000 exemplare, din care s-au realizat și carnete obliterate cu ștampila specială *„Iași, 8 noiembrie 1940, oraș al mișcării legionare”*. A doua marcă poștală legionară a fost pusă în circulație la Alba Iulia, la 30 noiembrie 1940, avînd pe lângă efigia lui Codreanu și declarația acestuia: *„În 48 de ore după biruință vom fi alături de Axa Roma - Berlin”*. Tirajul acestui timbru a fost tot de 100.000 de exemplare. A treia emisiune poștală legionară a fost pusă în circulație la București, la 13 ianuarie 1941, fiind compusă din două timbre și o coliță ce grupa cele două mărci poștale. Mărcile aveau efigia eroilor legionari Ion Moța și Vasile Marin, morți în 1937 la Majadahonda, în Spania. Tirajul timbrelor a fost tot de 100.000 de exemplare, iar colița este o raritate filatelică, fiind emisă în doar 20.000 de exemplare. În sfârșit, au mai fost emise trei timbre nepoștale, destinate Ajutorului Legionar, două dintre ele avînd același desen, efigia lui Corneliu Zelea Codreanu, dar tipărite în culori și valori nominale diferite, iar pe al treilea figurînd emblema legionară, gardul de fier. Toate timbrele au fost realizate de Șerban

²⁰ *Ibidem*, p. 274.

²¹ Max Herman Maxy (1895 – 1971), pictor și scenograf, director al Muzeului de Artă al României și profesor la Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu”.

²² M. Pelin, *op. cit.*, p. 409.

Zainea și din punct de vedere artistic sunt realizări foarte frumoase. Presa timpului a salutat elogios apariția noilor mărci poștale²³. Din păcate pentru artist, tematica lor legionară l-a împiedicat ulterior să se mândrească cu ele, așa cum ar fi meritat²⁴. Toate mărcile poștale legionare sunt semnate în mod clar Șerban Zainea, cu excepția celei emise la 30 noiembrie 1940, care este semnată „S. Z. «Cuibul Luchian»”. Merită subliniat faptul că Horia Sima²⁵ menționează doar calitatea de gravor la Fabrica de Timbre a lui Șerban Zainea, fără a evoca apartenența acestuia la mișcarea legionară. Mai mult decât atât, Horia Sima nominalizează pe legionarii implicați în emiterea timbrelor și nu vedem de ce l-ar fi exclus pe Șerban Zainea, dacă acesta ar fi fost membru al mișcării²⁶. Nu este clar dacă Șerban Zainea a realizat mărcile legionare în calitate de angajat al Fabricii de Timbre, așa cum afirmă Horia Sima, sau în calitate de colaborator extern, după ce părăsise Fabrica de Timbre la sfârșitul anului 1939, după cum rezultă din alte surse²⁷. De asemenea, este greu de explicat de ce Zainea semnează cu inițialele S.Z. și mențiunea „Cuibul Luchian”, marca cu valoarea nominală de 20+5 lei, iar restul timbrelor sunt semnate „Șerban Zainea”. Cromatica aleasă, finețea desenului, combinația între texte și simbolurile grafice fac din timbrele legionare adevărate modele ale genului. Păcat doar că tematica lor le-a făcut să fie trecute sub tăcere decenii de-a rândul²⁸. Din acest motiv, autorul lor a lăsat să se înțeleagă, într-o declarație ulterioară, voit confuză, că ar fi putut executa și astfel de timbre, fără a le nominaliza însă, declarând că a executat în calitate de angajat al Fabricii de Timbre „toate timbrele și mărcile care erau în circulație la acea dată”²⁹. Ori, din câte se cunoaște, Șerban Zainea nu a executat până în 1955 decât timbrele și

²³ Ion Vlasiu, *În linia destinului românesc*, în „Acțiunea”, 9 ianuarie 1941; xxx, *Timbru comemorativ...*, în „Axa”, 11 ianuarie 1941 (*apud* P. Oprea, *op. cit.*, p. 116).

²⁴ Despre avatarurile mărcilor poștale legionare vezi pe larg Cristian Andrei Scăiceanu, *Istoria mișcării filatelice din România*, Ed. Oscar Print, București, 2011, pp. 51 – 513.

²⁵ Horia Sima, *Era libertății. Statul Național Legionar, pagini din istoria Gărzii de Fier*, vol. I, Ed. Gordian, Timișoara, 1995, pp. 202 – 203.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ ANIC, *loc. cit.*, f. 1.

²⁸ O descriere completă a acestor mărci, precum și prezentarea lor în tandem cu monedele legionare se găsește la Liliana – Nicoleta Hanganu, *Mărci poștale, proiecte de monede și probe de bancnote din perioada statului național – legionar (septembrie 1940 – ianuarie 1941)*, în „Cercetări numismatice”, VIII, 2002, pp. 379 – 399.

²⁹ ANIC, *loc. cit.*, f. 1.

mărcile poștale legionare. Este posibil ca și confuzia întreținută de Zainea, privind perioada cât a lucrat la Fabrica de Timbre (până în anul 1939 sau până în 1940) să fi fost generată tot din dorința de a trece sub tăcere debutul său pe linie filatelică. Rămâne însă un semn de întrebare asupra motivului părăsirii Fabricii de Timbre, indiferent dacă acest lucru s-a petrecut în 1939 sau în 1940, după ce tocmai se întorsese de la specializarea vieneză, unde a luat contact și cu realizările profesorului său Ferdinand Lorber în domeniul machetării mărcilor poștale.

După încheierea episodului legionar, artistul a continuat să participe la expozițiile oficiale ale epocii. Astfel, la Salonul Oficial de pictură și sculptură, inaugurat la 17 mai 1941 la sălile Dalles, în prezența regelui Mihai și a reginei – mame Elena, picturile lui Șerban Zainea au fost apreciate elogios³⁰. Referindu-se la piesele expuse la Salonul Oficial din 1943, Lucia Dem. Bălăcescu aprecia în cronica din „Universul Literar” din 10 mai 1943 că Șerban Zainea este un „*pictor în sensul cel mai adevărat al cuvântului*”³¹. În aceeași publicație, Ion Frunzetti spunea despre Zainea că „*felul în care știe să-și dispună masele în compoziție e remarcabil*”³². Monitorul Oficial nr. 53 din 4 martie 1943 publica lista primilor 175 de artiști admiși în Corpul Artiștilor Plastici. Printre ei era și Șerban Zainea³³.

Evenimentul major din viața și activitatea lui Șerban Zainea în această perioadă, care avea să-i influențeze fericit restul activității, a fost angajarea lui la Banca Națională a României. Acest fapt s-a întâmplat în primăvara anului 1941, când, confruntată cu necesitatea imprimării unor noi bancnote, conducerea băncii centrale a refuzat realizarea lor la Fabrica de Timbre și a decis angajarea gravorului Șerban Zainea, care „*în acel moment lucra la Fabrica de Timbre*”³⁴. Angajarea la Banca Națională a României îi va oferi artistului beneficii pe multiple planuri. Din punct de vedere material va avea un salariu decent, care-i va asigura un anumit confort³⁵.

³⁰ M. Pelin, *op. cit.*, p. 78.

³¹ ABNR, *Fond Secretariat*, dosar 1/1966, f. 34.

³² *Ibidem*, f. 39.

³³ M. Pelin, *op. cit.*, p. 286.

³⁴ Sabina Marițiu, Romeo Cîrjan, *Emisiunile de bancnote românești în perioada 1929-1947 – istorie și tehnologie*, Banca Națională a României, București, 2011, p. 142.

³⁵ Șerban Zainea, care lucra de 4 ani la Fabrica de Timbre, s-a oferit să lucreze inițial 3 ore pe zi pentru B.N.R., 76 ore lunar, urmând să primească un salariu de 15.000 lei pe lună; dacă

Activitatea în cadrul B.N.R. îi va aduce mai multă liniște, ferindu-l de tumultul și nesiguranța vieții de zi cu zi din anii războiului, dar mai ales de cea din perioada postbelică. Cel mai important lucru pentru activitatea artistică a lui Șerban Zainea va fi însă abordarea unor domenii noi de activitate, prin gravarea clișeele pentru bancnote și mărci poștale, fapt ce-i va permite să-și pună în valoare talentul și acumulările din perioada vieneză privind gravura, ajungând în final la o consacrare deplină în acest domeniu.

Prețul plătit de Șerban Zainea pentru trecerea la Banca Națională a României a fost diminuarea drastică a prezenței sale pe simezele publice. După expoziția din 1943, a mai participat la o singură expoziție, organizată în primăvara anului 1948 de Uniunea Sindicatelor Funcționarilor Particulari din România, manifestare ce s-a bucurat de vizita ministrului Artelor, Ion Pas ³⁶ și de cea a lui Gh. Apostol ³⁷, președintele Confederației Generale a Muncii din România. Participarea sa la această expoziție a fost elogiată de Ionel Jianu, care spunea că „*desigur, cel mai evoluat este Șerban Zainea. Cele trei tablouri prezente în această expoziție ne arată un talent ajuns la maturitate, stăpân pe mijloacele sale de expresie*” ³⁸. Un alt cronicar afirma că „*expoziția Uniunii i-a dat lui Zainea, care de mulți ani se ține ascuns în bârlogul său [s. n.], ocaziunea de a relua contactul cu critica și cu publicul*” ³⁹. Nu putem ști dacă retragerea lui Zainea din viața artistică publică a fost voluntară sau a fost determinată de activitatea sa la B.N.R., artistul mărturisind peste ani că „*în perioada*

contractul se încheia pentru 5 ore pe zi, salariul urma să crească la 20.000 lei lunar (Sabina Marițiu, Romeo Cîrjan, *op. cit.*, p. 165).

³⁶ Ion Pas (Ioan Pascu) (1895 – 1974), jurnalist și scriitor, membru al C.C. al P. C. R. (1948 – 1969), director al Teatrului Național București (1946), ministrul Artelor (1946 – 1948), prim-locuitor al ministrului Culturii (1955), președintele Comitetului pentru Radiodifuziune și Televiziune (1959 – 1965), președintele Institutului Român pentru Relații Culturale cu Străinătatea (1965 – 1974).

³⁷ Gheorghe Apostol (1913 – 2010), important lider comunist român, principalul contracandidat al lui Nicolae Ceaușescu la șefia partidului după moartea lui Gheorghe Gheorghiu – Dej, a deținut multe funcții importante în aparatul de partid și de stat.

³⁸ Ionel Jianu, *O expoziție interesantă*, în „Semnalul”, X, nr. 1.763, martie 1948 (ABNR, *Fond Secretariat*, dosar 1/1966, f. 37).

³⁹ L. Zarea, *Expoziția de pictură a Uniunii noastre*, în „Buletinul Uniunii Sindicatelor de Funcționari Publici din România”, seria II, nr. 1, iulie 1948 (ABNR, *loc. cit.*, f. 38).

1946 – 1951, am avut atât de multe sarcini de îndeplinit încât nu mi-a fost posibil să-mi iau obișnuitul concediu de odihnă timp de 5 ani”⁴⁰.

Surprinzătoarea arestare din anul 1952 a grupului format din Ana Pauker⁴¹, Teohari Georgescu⁴² și Vasile Luca⁴³ a avut consecințe nefaste și în Banca Națională a României. Aceasta devenise din noiembrie 1948, după modelul sovietic, Banca de Stat a Republicii Populare Române. Funcția de guvernator s-a transformat tot atunci în aceea de președinte al băncii și adjunct al ministrului de Finanțe. Aurel Vijoli⁴⁴ a fost astfel ultimul guvernator al B.N.R. și primul președinte al Băncii de Stat a R.P.R. Aurel Vijoli a fost acuzat de sabotarea reformei, demis din funcție, anchetat și arestat sub acuzația de sabotarea economiei naționale. Arestarea sa a condus, sub efectul dominoului, la o epurare masivă în banca centrală, fiind îndepărtați din instituție – unii chiar arestați –, mulți dintre profesioniștii care lucrau în bancă. În locul lor au fost aduși oameni devotați clasei muncitoare, cu origine sănătoasă, dar fără studiile și experiența profesională necesare activității într-o astfel de instituție.

⁴⁰ ABNR, *loc. cit.*, f. 56.

⁴¹ Ana Pauker (Hana Rabinsohn) (1893 – 1960), lider comunist important, a fost membru al C.C. al P.C.R. (1945 – 1954), ministru al Afacerilor Externe (1948 – 1952), vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (1949 – 1952), a fost acuzată în 1952 de „deviaționism de dreapta”. Arestată și anchetată în 1952 sub acuzația de sabotarea colectivizării agriculturii și legături cu legionarii, a fost eliberată în 1953 fără a fi judecată și exclusă din partid în 1954. După eliberare a lucrat ca traducător de germană și franceză la Editura Politică.

⁴² Teohari Georgescu (1908 – 1976), important lider comunist, membru al C.C. al P.C.R. (1945 – 1952), ministru de Interne (1945 – 1952), arestat pentru aderare la grup deviaționist de dreapta în 1952, a fost anchetat până în 1956, când a fost eliberat fără a fi judecat; ulterior a fost directorul Întreprinderii Poligrafice „13 Decembrie”.

⁴³ Vasile Luca (Luka László) (1898 – 1963), important lider comunist, membru al C.C. al P. C. R. (1945 – 1952), vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (1949 – 1952), ministru de Finanțe (1947 – 1952), a fost arestat în 1952 pentru deviaționism de dreapta, a fost judecat în 1954 și condamnat la moarte pentru subminarea economiei naționale, pedeapsă comutată în muncă silnică pe viață.

⁴⁴ Aurel Vijoli (1902 – 1981), s-a născut la Recea, lângă Făgăraș și a absolvit Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București. Doctor în drept, a fost angajat din 1923 la Banca Națională a României. A fost un profesionist care a lucrat aproape un sfert de veac în bancă, înainte de a fi numit guvernator, în 1947. În 1948, odată cu transformarea B.N.R. în Banca de Stat a R.P.R., Aurel Vijoli a cumulat funcția de președinte al băncii cu cea de adjunct al ministrului de Finanțe. A fost arestat sub acuzația de sabotarea reformei și a economiei naționale. În 1954 Vijoli a fost eliberat, iar în 1956 a fost reabilitat de Gheorghe Gheorghiu – Dej și numit ministru de Finanțe în 1957. A deținut această funcție, în mai multe guverne, până în 1968. Între 1960 și 1974 a fost membru al C.C. al P. C. R., iar din 1975 și până la moarte, în 1981, a făcut parte din Comisia Centrală de Revizie a P. C. R. Astăzi, un liceu din Făgăraș îi poartă numele.

A fost demarată atunci o amplă acțiune de verificare a angajaților B.N.R. de către Secția de Cunoașterea Cadrelor. Printre cei vizați s-a numărat și Șerban Zainea. Fișa întocmită artistului, pe baza documentelor din dosarul personal, releva cunoștințele profesionale și talentul artistului, dar constata – într-un limbaj specific epocii – grave abateri de la morala comunistă. Documentul menționează că „*este o fire îngâmfată, supraapreciindu-se, căutând să înlăture pe ceilalți gravori pentru a-și consolida poziția și pentru a-și asigura venituri mari. A speculat cunoștințele și posibilitățile sale profesionale, iar prin relațiile avute a influențat Conducerea, înlăturând orice alt proiect de lucrare, rămânând numai al lui. În felul acesta s-a făcut apreciat și a realizat venituri mari în afara salariului*”⁴⁵.

Interesant este faptul că deși au avut la dispoziție semnalări despre apartenența artistului la Cuibul „Luchian”, anchetatorii nu au părut preocupați de acest fapt. Au fost mult mai interesați de aspectele generale ale moralei comuniste, apreciind pozitiv faptul că părinții lui Zainea, care au avut o băcănie în anii interbelici, nu au avut angajați și nu au recurs astfel la „*exploatarea omului de către om*”. În schimb, au constatat că Șerban Zainea „*a făcut parte din clasa exploataților, preluând tot utilajul unui atelier de litografie. Nu s-a stabilit dacă această litografie a fost preluată prin Centrul de Românizare, așa cum reiese dintr-o referință (...)*”⁴⁶. Fișa realizată de Secția de Cunoașterea Cadrelor nu-i era deloc favorabilă artistului. Concluziile documentului erau următoarele: „*datorită situației sale materiale din trecut, datorită atitudinii sale distante și dușmănoase față de clasa muncitoare, precum și faptul că nu ia parte niciodată la manifestările clasei muncitoare, față de care are o atitudine de sfidare, reiese clar că nu are nimic în comun cu regimul nostru, urmând întotdeauna interese personale. Este pătruns de idei naționaliste și este un element complet străin clasei muncitoare*”⁴⁷.

Partea bună a documentului, căci paradoxal acesta a avut și o parte favorabilă lui Zainea, este aceea că anchetatorii au evitat să formuleze un verdict. În cazul altor funcționari din bancă s-a propus demiterea din funcție sau chiar arestarea lor. Acesta a

⁴⁵ ANIC, *loc. cit.*, f. 1.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

fost norocul lui Zainea, care a putut astfel să-și desfășoare mai departe activitatea în B.N.R. În fond, Zainea nu era decât un simplu gravor, nu a deținut funcții importante în banca centrală, care să-i permită participarea la actul decizional sau care să influențeze în vreun fel deciziile conducerii. Am redat pe larg pasaje din acest document pentru a ilustra atmosfera care domnea atunci în societatea românească și pentru a arăta de ce artistul a evitat să pună în evidență anumite aspecte din activitatea sa anterioară anului 1944. În acei ani nu ar fi fost imposibil ca Șerban Zainea să fie acuzat că și-a făcut studiile în Italia fascistă, profesorul său Felice Carena având chiar un proces în care a fost acuzat că a beneficiat de onorurile mussoliniene, fiind membru al Academiei italiene, instituție culturală înființată de Mussolini. De asemenea, ar fi putut să fie acuzat că a făcut o specializare în Germania hitleristă, în baza faptului că din martie 1938 Austria fusese ocupată de Germania.

Trebuie subliniat faptul că Șerban Zainea a reușit să păstreze o tematică a creației sale artistice nealterată de comandamentele politice ale vremurilor. În ciuda acuzațiilor care planau asupra lui nu s-a grăbit să îmbrățișeze tematica militantă, în opera sa artistică astfel de teme fiind puține și ne semnificative. În sectorul mărcilor poștale singurele timbre care pot fi încadrate la tematica comunistă sunt cele trei din 1960, prilejuate de a 90 -a aniversare a nașterii lui V. I. Lenin. Menționăm, pentru ineditul lor și două bizarerii din 1949 și respectiv 1951. La cererea conducerii B.N.R. de atunci artistul a executat două colaje, mozaicuri formate din bucăți tăiate din bancnotele uzate aflate atunci în circulație. Primul tablou îl reprezenta pe I.V. Stalin și a fost realizat cu prilejul aniversării a 70 de ani de la naștere, iar al doilea, cu dimensiunile de 80 cm x 110 cm îl reprezenta pe Gheorghe Gheorghiu – Dej și a fost făcut când liderul comunist român a împlinit 50 de ani ⁴⁸. La acestea s-ar mai putea adăuga alte câteva tablouri, bancnote sau mărci poștale din creația lui Șerban Zainea – oricum puține – care reprezintă figuri de țărani și muncitori, sau realizări ale epocii, precum Casa Scânteii și Canalul Dunăre – Marea Neagră.

În calitate de gravor al B.N.R., Șerban Zainea a fost preocupat în permanență de realizarea unor bilete de bancă estetice și care să îngreuneze cât mai mult

⁴⁸ ABNR, *loc. cit.* f. 55.

falsificarea lor. Datorită aptitudinilor profesionale și rezultatelor obținute și-a câștigat un bun renume și a fost solicitat să lucreze și pentru alte instituții, de obicei hârtii de valoare sau imprimate la care se puneau problema falsificării lor.

În pragul pensionării, la 7 decembrie 1966, artistul a realizat un memoriu de activitate în care sunt menționate toate lucrările executate de el în Banca Națională a României. Din acest document rezultă că a executat pentru Ministerul Comerțului bonurile de alimente și îmbrăcăminte ⁴⁹ (celebrele cartele „pe puncte”). Pentru Ministerul de Finanțe a realizat gravarea clișeeilor pentru două serii de timbre fiscale cu valori nominale mari, a câte 6 timbre fiecare ⁵⁰. În privința timbreilor fiscale artistul nu ne dă detalii, menționând doar că vechile timbre fiscale se falsificau relativ ușor. Conform cataloagelor de specialitate, în anul 1957 a apărut o serie de 7 timbre fiscale, reprezentând stema R.P.R. în oval, realizate în tipar înalt cu fonte, care a înlocuit seria din 1955, realizată în condiții grafice modeste ⁵¹. Bănuim că aceasta ar fi prima serie dintre cele evocate de Zainea, doar că în loc de 6 timbre sunt 7. A doua serie trebuie să fie cea emisă în 1960, reprezentând stema R.P.R. în cerc, formată din 6 timbre. În anul 1965 a fost emisă o nouă serie de 6 timbre fiscale, similară celei din 1960, prin înlocuirea stemei R.P.R. cu stema R.S.R. ⁵². Se pare că în total sunt 19 timbre fiscale și nu numai 12 câte menționa autorul. Loto – Pronosport s-a confruntat cu o gravă problemă de falsificare a biletelor de valori emise cu ocazia diverselor manifestări sportive. Șerban Zainea a realizat noi bilete de valori pentru această instituție, cu un aspect atrăgător și nefalsificabile ⁵³.

O lucrare importantă au reprezentat-o obligațiunile C.E.C. de 4% cu valori nominale de 25, 50, 100 și 200 lei. Fiind valori de stat, artistul a realizat documentele cu fonte de siguranță contra falsificării ⁵⁴.

Bucurându-se de încrederea autorităților, Șerban Zainea a fost solicitat să realizeze legitimațiile de serviciu pentru angajații Consiliului de Stat și formularele

⁴⁹ *Ibidem*, f. 51.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Ing. Mihai Cojocar, *Catalogul Timbreilor Fiscale Românești*, S. C. „Hidroconstrucția” S. A., București, 2000, p.131.

⁵² *Ibidem*, p. 132.

⁵³ ABNR, *loc. cit.*, f. 51.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 52.

pentru noile pașapoarte românești. La aceste documente Direcția Pașapoarte din cadrul Ministerului Afacerilor Externe a insistat foarte mult pe măsurile împotriva falsificării ⁵⁵. O altă lucrare solicitată din exteriorul B.N.R. au fost tichetele – dolari utilizate de Navrom ⁵⁶.

Principalul domeniu de activitate al lui Șerban Zainea la B.N.R. au fost însă bancnotele. A realizat sute de schițe și proiecte pentru bancnotele românești. Din păcate în arhive s-au păstrat foarte puține dintre ele. Într-o foarte utilă lucrare, apărută recent, au fost publicate în condiții grafice excelente, două proiecte din 1942 pentru bancnota de 500 lei, ambele recto ⁵⁷, două proiecte din 1946 pentru bancnota de 2.000 de lei, recto și verso ⁵⁸ și alte două proiecte din același an pentru bancnota de 100.000 lei, recto și verso ⁵⁹. Dintre sutele de schițe și proiecte relativ puține au ajuns să se materializeze în bancnote. Primele au apărut în anul 1945, bancnotele de 20 și 100 de lei, emise de Ministerul de Finanțe. Merită semnalat faptul că în memoriul de activitate evocat mai sus, artistul a uitat să menționeze biletul de 100 de lei, vorbind doar despre cel de 20 de lei, „care la punerea lui în circulație s-a bucurat de frumoase aprecieri”⁶⁰, dar documentele existente la Banca Națională a României indică faptul că și biletul divizionar de 100 de lei a fost gravat tot de Șerban Zainea ⁶¹. Următoarele bancnote machetate de Zainea, cu valori nominale de 100.000 lei și 1.000.000 au apărut în 1947. Ambele au fost imprimate în *offset* ⁶² cu patru culori pe față și trei pe verso. Măsurile luate de Zainea pentru împiedicarea falsificării acestor bancnote au fost foarte eficiente, pentru că falsurile realizate de un anume Vasile Ciutacu au fost relativ repede depistate de B.N.R., iar la ancheta realizată falsificatorul a declarat că i-a fost imposibil să reproducă desenul lui Zainea, fapt confirmat de calitatea falsurilor.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Sabina Marițiu, Romeo Cârjan, *Proiecte de bancnote românești 1921 – 1947, catalog*, Banca Națională a României, București, 2012, p.208 și 209.

⁵⁸ *Ibidem*, pp. 228 – 231.

⁵⁹ *Ibidem*, pp. 242 – 243.

⁶⁰ ABNR, *loc. cit.*, f. 51.

⁶¹ Sabina Marițiu, Romeo Cârjan, *Emisiunile de bancnote românești în perioada 1929 – 1947*, București, 2011, Banca Națională a României, p. 176.

⁶² Procedeu tipografic la care transferul imaginii pe hârtie se face cu ajutorul unui cilindru intermediar care preia cerneala de pe placa tipografică și o depune pe hârtie. A fost intens utilizat putând asigura imprimarea în tiraje mari într-un timp relativ scurt.

Analiza făcută asupra falsurilor i-a fost foarte utilă și artistului, deoarece a învățat cu acest prilej multe despre tentativele de falsificare ⁶³. În 1949 artistul a realizat bancnota de 500 de lei, iar în anul următor pe cea cu valoarea nominală de 1.000 de lei. Ambele au fost imprimate printr-un sistem ingenios, o combinație de *taille – douce* (*intaglio* sau gravură ⁶⁴) și *offset*. Pentru prima dată în România a fost realizată o bancnotă prevăzută cu „iris” ⁶⁵, metodă pentru o protecție sporită împotriva falsificărilor. Tot în 1950 Zainea a realizat pentru Ministerul de Finanțe un bilet de tezaur ⁶⁶ cu valoarea nominală de 20 de lei. Curios este faptul că nici această bancnotă nu este menționată în memoriul de activitate întocmit în 1966.

În ianuarie 1952 în România a avut loc un act politico – economic deosebit de important, reforma monetară ⁶⁷. Șerban Zainea a realizat atunci peste 30 de proiecte din care guvernatorul Aurel Vijoli a ales 14, care s-au concretizat în cele șase bancnote apărute cu acel prilej, cu valorile nominale de 1 leu, 3, 5, 10, 25 și 100 de lei. Bancnotele au o istorie interesantă. Din cauza secretului în care s-a pregătit punerea în aplicare a reformei monetare din 1952, secret menținut mulți ani după aceea, au fost cunoscute puține informații despre aceste bancnote. Mult timp s-a considerat în cercurile numismatice că biletele cu seria și numărul roșii au fost fost

⁶³ ABNR, *loc. cit.*, f. 55 – 56.

⁶⁴ Procedeu tipografic care asigură imagini de o mare finețe, prin gravarea plăcilor metalice de tipar. Cerneala care se depune în locurile gravate pe placă se transferă pe suportul de hârtie rezultând imagini cu relief.

⁶⁵ În limbaj tipografic prin *iris* se înțelege suprapunerea a două desene în culori diferite care realizează trecerea de la o culoare la alta printr-un efect optic ce dă iluzia unei irizări.

⁶⁶ Diferența dintre biletele de tezaur și biletele de bancă (bancnote) constă în principal din faptul că emitentul primelor este statul, prin Ministerul de Finanțe, pe când bancnotele sunt emise de Banca Națională a României. În România diferența a fost formală. Teoretic biletele de tezaur nu au convertibilitate și nici nu necesită o acoperire în aur, banca de emisiune fiind obligată însă să asigure convertibilitatea bancnotelor (Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. III, Ed. Enciclopedică, București, 1997, p. 263); în general biletele de tezaur au valori nominale mici, fiind apropiate sau chiar asemănătoare cu monedele metalice, fapt pentru care se mai numesc și bilete divizionare.

⁶⁷ Economistul român Costin C. Kirițescu a semnalat încă din 1971 coordonarea reformelor monetare din estul Europei de către sovietici. Nici premisele și nici pregătirea reformei propriu-zise din 1952 nu sunt foarte bine cunoscute. Acțiuni similare au avut loc între 1950 și 1953 în Polonia, România, Bulgaria și Cehoslovacia. Impuse de Moscova, reformele monetare din estul continentului au fost generate de considerente politice și nu de necesități economice.

tipărite în Cehoslovacia. Recentele cercetări ⁶⁸ întreprinse în arhiva GOZNAK ⁶⁹ de către Zbyšek Šustek ⁷⁰ demonstrează că acest tip de bancnote au fost imprimate la Moscova. Tot acolo au fost tipărite în acea perioadă și noile bancnote din Albania, Bulgaria și Cehoslovacia. Merită subliniat faptul că dintre toate bancnotele străine tipărite la Moscova, numai cele românești păstrează un ridicat grad de specificitate națională, pentru că modificările și adaptările operate de artiștii sovietici la Moscova au fost făcute plecând de la proiectele inițiale, întocmite de Șerban Zainea. Bancnotele din celelalte țări, fie sunt creații în întregime ale machetatorilor sovietici (cazul Albaniei și al Cehoslovaciei), fie asemănarea cu bancnotele sovietice este foarte ridicată (Bulgaria). Proiectele lui Zainea au fost prelucrate la GOZNAK de mai mulți artiști sovietici. Dintre aceștia se remarcă doi cunoscuți machetatori: Ivan Ivanovici Dubasov și Serghei Akimovici Pomanskii. Activitatea artistică a celor doi la GOZNAK este, în multe privințe, asemănătoare celei a lui Șerban Zainea la B.N.R., ei fiind autorii unui mare număr de bancnote, mărci poștale și hârtii de valoare sovietice ⁷¹. Dintre proiectele românești descoperite de Z. Šustek în arhivele GOZNAK atrag atenția două fotografii parțiale a unei necunoscute bancnote de 100 de lei cu portretul lui Tudor Vladimirescu. Ornamentele bancnotei i-au permis numismatului slovac să bănuiască că este un proiect al lui Șerban Zainea, fără a putea face însă alte precizări. Artistul ne oferă informații suplimentare despre acest proiect, menționând că a realizat un bilet cu valoarea nominală de 100 lei, „cu figura lui Tudor Vladimirescu, iar pe verso agricultura, de un aspect și o calitate excepțională pe care l-am socotit a fi imprimat în offset prevăzut cu un iris plus un iris fals, bilet care sunt sigur, nu se mai poate contraface” ⁷².

⁶⁸ Zbyšek Šusek, *Documentația grafică a pregătirii biletelor de tezaur și a bancnotelor pentru reforma monetară din România în anul 1952*, în „Cercetări numismatice”, IX – XI, București, 2003 – 2005; idem, *Proiectarea și tipărirea biletelor de tezaur și a bancnotelor românești din 1952 în Uniunea Sovietică*, în „Colecționarul Român”, nr. 12, decembrie 2007, pp. 5 – 18.

⁶⁹ GOZNAK este abrevierea de la *Государственный знак*, combinat poligrafic în Moscova, fondat în 1919, specializat în batere de monede, tipărirea de bancnote și imprimarea hârtiilor de valoare.

⁷⁰ Vicepreședinte al Societății Slovace de Numismatică, autorul unor consistente studii și articole despre monedele și bancnotele românești.

⁷¹ Pentru detalii vezi Zbyšek Šustek, *op. cit.*, pp. 493 – 494.

⁷² ABNR, *loc. cit.*, f. 56.

Ultimele contribuții ale lui Șerban Zainea la realizarea bancnotelor românești sunt proiectele biletelor de bancă din 1966. Zainea precizează că a executat mai multe schițe, din care au fost selecționate 7, pe care urma să le definitiveze pentru a face proiectele bancnotelor cu valorile nominale de 1 leu, 3, 5, 10, 25, 50 și 100 de lei ⁷³. Mărturia artistului este importantă și pentru stabilirea datei efective de punere în circulație a noilor bancnote. Astfel, la 7 decembrie 1966, Zainea afirma că proiectele biletelor de 1 leu, 3, 5 și 10 lei erau deja predate imprimeriei, urmând ca până în luna august 1967 să predea și proiectul bancnotei de 100 de lei ⁷⁴.

O latură foarte importantă a activității artistului a constituit-o machetarea mărcilor poștale. Conștient de importanța contribuției sale în acest domeniu, Zainea afirma, fără falsă modestie că „în sectorul emisiunilor de mărci poștale, afirm cu convingere că am avut un rol important”. Debutul în acest domeniu s-a petrecut, așa cum am văzut, în 1940. Dar, evoluția politică din țara noastră l-a determinat pe Șerban Zainea să evite acest subiect în anii ce vor urma, astfel încât 1955 s-a considerat ulterior anul debutului în machetarea mărcilor poștale. Șerban Zainea este autorul primei emisiuni de mărci poștale românești realizate în țară prin tehnica gravurii (*taille – douce* sau *intaglio*). Presa vremii a prezentat o poveste romanțată despre modul cum a ajuns Șerban Zainea să macheteze aceste timbre ⁷⁵. Se povestea că artistul a rămas extaziat în fața unor mărci poștale poloneze având ca tematică vânătoarea ⁷⁶. Întrebând vânzătoarea magazinului dacă există și mărci românești realizate prin gravură, i s-a răspuns că la noi se utilizează numai sistemul *tiefdruck* ⁷⁷. În memoriul de activitate întocmit la 7 decembrie 1966, Zainea precizează, cu tentă patriotică – patriotism ce a fost taxat în 1952 de cei de la Secția de Cunoașterea Cadrelor drept naționalism –, că în acea vreme „emisiunile de mărci poștale ale țării noastre erau lipsite de concepție, de tehnică în redarea artistică, iar imprimarea sub

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ George Ricus, *O oră cu un creator de mărci poștale*, în „Filatelia”, nr 4, iulie – august 1957, pp. 8 – 9.

⁷⁶ De fapt este vorba de o acțiune contrară vânătorii, deoarece seria se intitulează „*Protecția faunei din pădurile și munții Poloniei*” - catalog Michel 885 – 888. Menționăm că timbrul cu valoarea nominală de 3 zloți a fost machetat de celebrul gravor Czesław Ślania.

⁷⁷ Procedeu tipografic la care forma de tipar este negativă.

nivelul tehnic al posibilităților de atunci”⁷⁸. Din aceste motive „străinătatea nu cerea și nu cumpăra asemenea mărci”, iar Ungaria „făcea oferte scrise Poștei Centrale, de a ne crea și imprima emisiunile noastre românești. Aflând despre o asemenea ofertă, fiindcă eu cunoșteam întreg domeniul grafice, m-am prezentat la Oficiul Special Distribuirea Timbrelor, în Poșta centrală, și am cerut (sic!) să-mi dea să le fac una din emisiunile din acel an 1955”⁷⁹. Ambele prezentări sunt corecte, doar că atât ziaristul, cât și Șerban Zainea, omit să precizeze faptul că imprimarea, pentru prima dată în România, a unor mărci poștale gravate în 1955 a fost posibilă deoarece la acea vreme Fabrica de Timbre trecuse în subordinea B.N.R. și avea astfel acces la tehnologia performantă de la Imprimeria Băncii Naționale, ale cărei mașini tipografice puteau realiza imprimări *intaglio*.

Așa a realizat Șerban Zainea emisiunea de mărci poștale din 1955, intitulată „*Mari aniversări culturale*”, care era compusă din 6 timbre ce reprezentau portretele lui Hans Christan Andersen, Adam Bernard Mickiewicz, Johann Cristoph Friedrich von Schiller, Charles – Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu, Walt Whitman și Miguel Cervantes. Timbrele au fost un mare succes. Revista germană „*Die Sammler Lupe*” considera că dintre toate timbrele apărute vreodată cu portretul lui Schiller, marca românească este cea mai frumoasă și felicită Poșta Română pentru această realizare⁸⁰.

Succesul obținut a determinat Poșta Română anul următor, în 1956, să-i încredințeze lui Zainea execuția altor patru emisiuni de mărci poștale: „*20 ani de la moartea lui Maxim Gorki*” (1 timbru), „*Aniversări culturale 1956*” (10 timbre), „*500 de ani de la moartea lui Ioan de Hunedoara*” (1 timbru + 1 vinieta) și „*75 de ani de la nașterea lui George Enescu*” (2 timbre). Și acestea s-au bucurat de un mare succes, presa străină apreciind în mod deosebit seria dedicată lui George Enescu, iar timbrul cu portretul lui Mozart din seria „*Aniversări culturale*” a fost considerat drept unul dintre cele mai bune apărute în întreaga lume⁸¹.

⁷⁸ ABNR, loc. cit., f. 52.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 40.

⁸¹ *Ibidem*, f. 41 – 42.

În anul 1957 Șerban Zainea a machetat din nou 4 emisiuni de mărci poștale: „1907 – 50 ani de la răscoalele țărănești” (1 timbru), „Ștefan cel Mare – 500 de ani de la urcarea pe tronul Moldovei” (2 timbre), „Nicolae Grigorescu – 50 de ani de la moarte” (3 timbre) și „Ovidiu – 2000 de ani de la naștere” (1 timbru). De data aceasta, timbrul închinat lui Ovidiu a fost foarte bine apreciat în străinătate. O mențiune specială trebuie făcută privind modul cum Șerban Zainea a realizat seria de timbre care comemorează 50 de ani de la moartea pictorului Nicolae Grigorescu. Aparent, transpunerea pe o marcă poștală a unei picturi nu este o operațiune dificilă. Zainea ne dezvăluie că machetarea unei astfel de mărci poștale necesită zeci de operații. Machetatorul trebuie să păstreze din pictură esențialul, trecând în plan secund tot ce întunecă imaginea. În cazul concret al tabloului „Lupta de la Smârdan”, Șerban Zainea spunea că marca este mai mică decât tabloul de 230 de ori. O reducere simplistă a tabloului ar fi condus la o marcă poștală din care nu s-ar fi înțeles nimic. În aceste condiții machetatorul a trebuit să lumineze cerul și să treacă în penumbră soldații din planul doi și trei al tabloului lui Grigorescu ⁸².

În 1958 a realizat doar două emisiuni: „Centenarul mărcii poștale românești și al poștei de stat” (8 timbre) și „Scriitori români” (7 timbre). Artistul aprecia că „Centenarul mărcii poștale românești a însemnat pentru mine o piatră de hotar. Onoarea ce mi s-a făcut încredințându-mi-se această lucrare m-a obligat să fac eforturi gravând manual 9 plăci de metal, lucrare de mare merit, bucurându-se în cercurile filatelice de toată admirația” ⁸³. Modul cum a realizat emisiunea centenarului mărcilor poștale românești este descris chiar de Zainea într-un articol publicat în revista „Filatelia” ⁸⁴. Articolul este foarte interesant, din mai multe puncte de vedere. În primul rând sunt publicate câteva schițe pregătitoare ale proiectelor, despre a căror soartă astăzi nu se mai știe nimic. În al doilea rând, articolul ne arată o intensă muncă de documentare făcută de către artist la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Academiei Române și la Muzeul de Artă Populară.

⁸² G. Ricus, *op. cit.*, p. 9.

⁸³ ABNR, *loc. cit.*, f. 53.

⁸⁴ Șerban Zainea, *Cum am realizat emisiunea „Centenarul”*, în „Filatelia”, nr. 11, noiembrie 1958, pp. 39 – 41.

Este cunoscut faptul că Zainea a fost atras de motivele populare românești, pe care le-a folosit deseori la ornamentele bancnotelor. Zbyšek Šustek a scos în evidență transformările ornamentelor populare românești de pe bancnotele de 1.000 lei din 1950 și cele de 10 și 100 de lei din 1952 ⁸⁵. Cu toate că era un bun cunoscător al ornamentelor populare, sau poate tocmai de aceea, Zainea a studiat în biblioteci și muzee motivele populare românești, pentru a le folosi pe cele originare din Moldova, leagănul mărcilor „Cap de Bour”. În contradicție cu această serioasă abordare, există din păcate și un alt mod de a trata machetarea unei mărci poștale. Recent, S. C. Romfilatelia S.A. ⁸⁶ a pus în circulație o marcă poștală dedicată savantei Ștefania Mărăcineanu ⁸⁷. Pe marca poștală respectivă apare însă, dintr-o regretabilă eroare și o lipsă totală de documentare, chipul lui Marie Curie ⁸⁸!

Seria timbrelor machetate de Zainea continuă în 1959, cu emisiunile de mărci poștale „Aniversări culturale” (6 timbre) și „500 de ani de atestare documentară a orașului București” (6 timbre și o coliță). În 1960 a realizat seriile „Scriitori români” (6 timbre), „V. I. Lenin – 90 de ani de la naștere” (2 timbre și o coliță) și „Aniversări culturale” (9 timbre). În 1961 nu a machetat niciun timbre, dar în 1962 i-au apărut seriile „I. L. Caragiale – 50 de ani de la moarte” (1 coliță), „Aniversări culturale” (3 timbre) și „Oameni de știință și de cultură români” (9 timbre). O altă serie intitulată „Aniversări culturale” (5 timbre) a apărut în 1963, iar emisiunea „Figuri de seamă din trecutul operei românești” (9 timbre) a fost pusă în circulație în 1964. În 1965 apare o nouă serie, semnată Zainea, „Aniversări culturale” (6 timbre). Ultima serie machetată de artist, „Dansuri populare” (6 timbre), a apărut în 1966. Se pare că în anul 1966 au avut loc unele neînțelegeri între Șerban Zainea și Poșta Română, referitor la

⁸⁵ Z. Šustek, *Proiectarea și tipărirea...*, p. 15.

⁸⁶ Societate comercială cu capital integral de stat, desprinsă în 2004 din Compania Națională „Poșta Română”, care i-a cedat monopolul editării, punerii în circulație și al retragerii din circulație a mărcilor poștale românești.

⁸⁷ Ștefania Mărăcineanu (1882 – 1944), savant român, specializată în studiul radioactivității, este cunoscută și pentru studiile privind ploaia artificială. A fost nemulțumită de faptul că Frédéric Joliot – Curie și Irène Joliot – Curie, care au primit Premiul Nobel pentru chimie în 1935, au folosit studiile ei fără a menționa acest lucru.

⁸⁸ Marie Skłodowska Curie (1867 – 1934), savant polonez, pionier al radioactivității, a primit de două ori Premiul Nobel. Fiica sa, Irène Joliot – Curie i-a continuat cercetările.

machetarea emisiunii „*Animale preistorice*”, care au condus la abandonarea de către artist a machetării mărcilor poștale⁸⁹.

Șerban Zainea a realizat în total machetele a 123 mărci poștale, din care 118 în perioada 1955 – 1966. Prin gravură manuală în oțel (*taille – douce*) a machetat 20 de timbre, restul fiind obținute prin heliogravură⁹⁰.

După 1966 nu mai întâlnim numele lui Șerban Zainea – care ajunsese la funcția de consilier tehnic în B.N.R.– printre autorii timbrelor și bancnotelor românești. Se pare că în acea perioadă s-a pensionat, după o prestigioasă carieră în Banca Națională a României.

În schimb, Șerban Zainea revine la pictură. Între 8 și 31 mai 1969, la Sala Clubului Finanțe – Bănci din str. Doamnei nr. 2, Sindicatul B.N.R. organizează o expoziție de pictură Șerban Zainea. Pictorul a expus 35 de uleiuri pe pânză, cu subiecte diverse, precum natură moartă, nuduri, flori și pescuit. Cronicile plastice remarcă faptul că „*uleiurile sale nu au nimic din migala autorului de bancnote*”⁹¹. Și totuși, faptul că „*bleu-vert –urile dominante sunt analizate și compuse cu grijă pentru treceri și nuanțe (...)*”⁹², ne amintește că maestrul a folosit tehnica irisului la bancnotele românești.

Uniunea Artiștilor Plastici (U.A.P.) a organizat între 9 și 28 noiembrie 1971 o expoziție de pictură Șerban Zainea la galeriile „Simeza” de pe bulevardul Magheru, iar pe 6 noiembrie 1975 „Căminul Artei”, aflat pe strada Biserica Enei nr. 16, în fostul sediu al Asociației Filateliștilor din România, a avut loc vernisajul unei alte expoziții personale de pictură Șerban Zainea⁹³.

Creația artistului din această perioadă a început să apară la licitațiile publice organizate în România după 1989. Astfel, la casa de licitații Alis s-a vândut în 2004 lucrarea „Interior cu floare” (1981, ulei pe pânză, 61 x 54,5 cm), iar pictura „Natură

⁸⁹ Andy Constantinescu, *Un reputat creator de mărci poștale – 70 de ani de la nașterea lui Șerban Zainea*, în „Filatelia”, nr. 9, septembrie 1977, p. 4.

⁹⁰ Procedeu tipografic la care gravarea plăcii de tipar se face prin efectul razelor solare.

⁹¹ ABNR, *loc. cit.*, f. 11.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ Andy Constantinescu, *op. cit.*, p. 9.

statică cu mere” (1987, ulei pe pânză, 50 x 55 cm) a fost vândută în 2010 la Artmark⁹⁴.

La 23 septembrie 1982, când artistul a împlinit 75 de ani, guvernatorul Băncii Naționale a României, Vasile Răuță⁹⁵, i-a trimis o scrisoare de felicitare în care scria: *„reamintind și cu această ocazie aportul dvs. deosebit la crearea și imprimarea biletelor de bancă românești, dovadă mereu prezentă a talentului și a activității dvs. laborioase depuse în instituția noastră, vă adresăm din toată inima «LA MULȚI ANI»*”⁹⁶. Am amintit această scrisoare pentru a sublinia faptul că lungă tradiție de apreciere și prețuire a propriilor salariați, care se manifestă și astăzi în Banca Națională a României, nu a încetat nici în perioada comunistă. De altfel, pentru activitatea sa deosebită desfășurată în cadrul băncii, artistul a fost distins în 1967 cu Ordinul Muncii clasa a III -a.

În arhiva B.N.R.⁹⁷ există nenumărate dovezi de apreciere a muncii depuse de Șerban Zainea pentru alte instituții. Amintim dintre acestea doar câteva. Întreprinderea de Stat (I. S.) PRONOSPORT, prin adresa nr. 5.656 din 5 mai 1956, aprecia că *„machetele de bilete executate de tov. Zainea au corespuns din toate punctele de vedere nevoilor noastre. După editarea și punerea în vânzare a biletelor executate după machetele prezentate de tov. Zainea nu au mai apărut falsuri. Întrucât metoda folosită de noi a dat rezultate, vă rugăm pe viitor să aprobați ca toate machetele de bilete de manifestațiuni sportive editate de întreprinderea noastră să fie executate de tov. Zainea”*⁹⁸.

La 23 februarie 1962, I. S. LOTO – PRONOSPORT solicita președintelui B.N.R., Coloman Maioreanu⁹⁹, aprobarea executării unor lucrări de către Șerban

⁹⁴ Dan Tudor, *Indexul independent Tudor – Art, vânzări publice de artă România 1995 – 2011*, Ed. gallerya.ro, Rm. Vâlcea, 2012, p. 467.

⁹⁵ Vasile Răuță (1920 – 1986), guvernator al B.N.R. între 1977 și 1984. În perioada mandatului său, B.N.R. s-a confruntat cu gravele probleme ale economiei românești din acei ani.

⁹⁶ ABNR, *loc. cit.*, f. 2.

⁹⁷ Mulțumim și cu acest prilej colegelor noastre din B.N.R., dr. Brîndușa Costache, șef serviciu Arhivă, și dr. Nadia Manea, custodele sălii de studiu, pentru sprijinul acordat la documentarea prezentului studiu.

⁹⁸ ABNR, *loc. cit.*, f. 26.

⁹⁹ Coloman Maioreanu (1911 – 1993), guvernator al B.N.R. între 1959 și 1963, absolvent al liceului „Radu Negru” din Făgăraș, a absolvit Facultatea de Drept din București în 1934.

Zainea „pentru a realiza bilete de o calitate superioară, care să nu poată fi falsificate”¹⁰⁰. Aceeași instituție solicita sprijinul lui Zainea și în 1965, „deoarece machetele pe care le-a realizat în trecut s-au dovedit corespunzătoare atât în ceea ce privește condițiile de securitate necesare unei astfel de forme de participare la sistemele de loterie, cât și în ceea ce privește aspectul estetic”¹⁰¹.

Oficiul Special Distribuirea Timbrelor din cadrul Direcției Generale a Poștelor și Telecomunicațiilor cerea B.N.R., prin adresa nr. 73/5.000 din 21 mai 1965, aprobarea ca Șerban Zainea să execute seria de timbre „*Dansuri populare*”, deoarece este „singurul artist specializat în acest gen de artă. În trecut (dar numai cu aprobarea BRPR) a desăvârșit câteva emisiuni de timbre care s-au situat în ierarhia internațională la un nivel de mare prestigiu pentru țara noastră”¹⁰².

Machetele mărcilor poștale realizate de Șerban Zainea au fost premiate la expozițiile filatelice din 1964 de la București și Paris și din 1966 de la București cu medalii de bronz. Desigur, ar fi meritat mai mult, dar așa cum frumos spunea Andy Constantinescu, „să nu uităm că marile statui nu sunt nici din aur și nici din argint, ele sunt din bronz (...)”¹⁰³.

Șerban Zainea a murit în 1990, dar numele lui a rămas gravat în istoria filateliei și numismaticii românești.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Șerban Zainea (1907 – 1990).

Fig. 2 – Machetă (proiect grafic) pentru marca poștală cu valoarea nominală de 2 lei din emisiunea „*Mari aniversări culturale*” din 1955 (Muzeul Național Filatelic).

Fig. 3 – Marcă poștală cu valoarea nominală de 2 lei din emisiunea „*Mari aniversări culturale*” din 1955, imprimată în sistem *taille – douce* (gravură în oțel).

¹⁰⁰ ABNR, *loc. cit.*, f. 27.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 28.

¹⁰² *Ibidem*, f. 29.

¹⁰³ Andy Constantinescu, *op. cit.*, p. 9.

Fig. 4 – Machetă (proiect grafic) pentru marca poștală cu valoarea nominală de 3,25 lei din emisiunea „*Mari aniversări culturale*” din 1956 (Muzeul Național Filatelic).

Fig. 5 – Modelar de culoare pentru marca poștală cu valoarea nominală de 3,25 lei din emisiunea „*Mari aniversări culturale*” din 1956 (Muzeul Național Filatelic).

Fig. 6 – Cilindru de oțel gravat și marcă poștală cu valoarea nominală de 2 lei din emisiunea „*Dansuri populare*” din 1966, imprimată în *taille – douce* (gravură în oțel) (Muzeul Național Filatelic).

Fig. 7 – Marcă poștală cu valoarea nominală de 35 de bani din emisiunea „*Centenarul mărcii poștale românești*” din 1958, imprimată în *taille – douce* (gravură în oțel), macheta grafică a timbrului și placă de oțel gravată în negativ (Muzeul Național Filatelic).

Fig. 8 – Bancnota de 1.000 de lei din 1950, cu „iris” de siguranță, recto (Colecția dr. Romeo Cîrjan).

Fig. 9 – Bancnota de 1.000 de lei din 1950, verso (Colecția dr. Romeo Cîrjan).

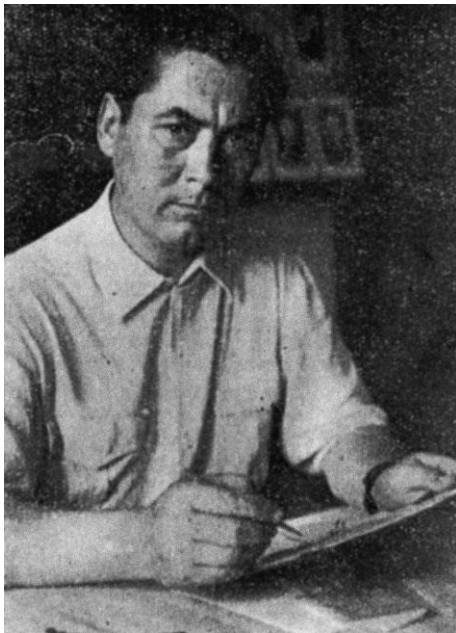

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

RARITĂȚI BIBLIOFILE DIN COLECȚIILE BIBLIOTECII BRUKENTHAL

GABRIELLA ZSIGMOND
Biblioteca Brukenthal – Sibiu

BIBLIOPHILE RARITIES IN BRUKENTHAL LIBRARY'S COLLECTIONS

ABSTRACT

Samuel von Brukenthal, the governor of Transylvania during 1777 – 1787 was a great collector of many things, not only paintings but also books. At his death, in 1803 his collection of books was about 16.000, now the library has 300.000. Some of the most valuable ones are the *incunabula*; from these, the present work presents Hartman Schedel's *Liber Chronicarum*, Nürnberg, 1493. Another special one is Dürer's *About the Proportions and Features of the Human Body*, reedition from 1557 in Paris and *Harmonia Macrocsmica*, Amsterdam, 1708, a terrestrial and celestial atlas. Among other interesting books there are a lot of illustrated ones, some belonging to the *rococo* style. The main features of this style were that the books contained a lot of prints, not only portraits of the authors but also pictures regarding the subject of the book, as well as other decorative designs as curtains, leaves, flowers and garlands. The works presents some details about some of these books printed in England and France during the 18th century. The Brukenthal Library also possesses a new edition of the first numbers of *The Guardian*, London, 1750 and *The Spectator*, London, 1747.

The manuscripts containing parts from Koran are also something to be mentioned. There are three manuscripts belonging to the 18th century with sermons and parts of Koran, one of them quite nicely ornamented; there is also a Romanian translation of the Koran from 1912 with its new edition from 2004 in Cernauti.

The authoress has just wanted to draw the attention about some interesting and beautiful books that are to be found in the Brukenthal Library.

Cuvinte cheie: rarități bibliofile, colecții, Biblioteca Brukenthal.

Keywords: bibliophile rarities, collections, Brukenthal Library.

Biblioteca Brukenthal, alături de binecunoscutele și valoroasele colecții de artă ale Galeriei Brukenthal, este ceea ce a rămas mai de preț din patrimoniul lăsat prin moștenire testamentară de către baronul Samuel von Brukenthal. Acesta a fost guvernator al Transilvaniei între 1777 – 1787 și a murit la 9 aprilie 1803, în etate de 82 de ani, la Sibiu, unde a fost îngropat în biserica luterană. De subliniat activitatea sa de pasionat colecționar, care izvoră din interesul său multilateral. O amintire durabilă a activității lui Brukenthal este palatul său clădit în stilul barocului târziu în centrul orașului. Palatul spațios i-a dat posibilitatea de a-și satisface ambițiile de colecționar. Pe lângă valoroasa și binecunoscuta colecție de artă, ceea ce a rămas mai de preț este biblioteca sa. Urmărind rezultatele științifice în toate domeniile, el își procura cărțile recente.

H. Klima, în lucrarea sa *Guvernatorii Transilvaniei* se hazardează chiar să facă afirmația: “*Aproape toate publicațiile importante din veacul al XVIII -lea se găsesc în biblioteca sa*”¹. Și tot Klima conchide: “*El a avut dintre toți guvernatorii Transilvaniei cea mai mare importanță politică și culturală*”².

Biblioteca Brukenthal a fost deschisă pentru public în același an ca și muzeul – 1817. La deschidere deținea 15.972 de cărți, astăzi aproximativ 300.000. Biblioteca și-a mărit fondul de carte, cât și valoarea acestuia, prin anexarea în anul 1879 a Bibliotecii Capelei, așa numita *Kapellen – Bibliothek*, a cărei valoare constă printre altele în numărul mare de incunabule. O altă sursă de îmbogățire a colecțiilor bibliotecii, a fost donația Bibliotecii capitelului evanghelic, redusă ca număr, dar valoroasă prin conținut. În anul 1885 o donație bogată vine să completeze fondul de cărți juridice: este vorba despre Biblioteca Academiei de Drept, care își închide porțile în acel an.

La sfârșitul secolului al XIX -lea și începutul secolului al XX -lea biblioteca își mărește considerabil colecțiile prin primirea de donații a câtorva biblioteci particulare, cu un număr bogat de cărți și specific bine stabilit, dintre care cele mai

¹ H. Klima, 1943, p. 9 – 10.

² *Ibidem*, p. 19.

importante au fost ale lui: Felmer, Rannicher, Baron Friedenfelds, Ludwig Reissenberger, Dr. Sigmund, Sigerus, Bedeus și ale altora ³.

Biblioteca provenită direct de la Baronul Brukenthal cuprinde opere dintre cele mai cunoscute din secolele XVI – XVIII, în diferite limbi ca: germana, latina, franceza, engleza, italiana. Bibliofil pasionat și adânc cunoscător în acest domeniu, operele achiziționate de el se disting prin valoarea și varietatea conținutului, a tiparului îngrijit, gravurile și ilustrațiile executate de artiști vestiți.

Începem descrierea cronologic, cu lucrarea lui Hartmann Schedel, *LIBER CHRONICARUM*, tipărită în atelierul lui Anton Koberger la Nürnberg, la 1493. Este un incunabul de excepție (incunabilele sunt primele tipărituri de la descoperirea tiparului și până în jurul anului 1500), nu numai datorită vechimii sale, ci și prin cele peste 2.000 de imagini gravate în text. Cronica a apărut în 1493 într-o primă ediție în limba latină, din care un exemplar se află în Biblioteca Brukenthal; cea de-a doua ediție a apărut în 1494, la Nürnberg, în limba germană, în traducerea lui Simon Alt.

Autorul lucrării, Hartman Schedel, s-a născut în 13 februarie 1440 la Nürnberg, își ia bacalaureatul în 1457 și din 1460 devine *magister* în științe juridice, iar din 1463 își continuă studiile în medicină. Se stabilește ca medic în Augsburg, apoi din 1475 este medic în Nürnberg, unde și moare în 1485. Cronica a fost redactată de prietenii săi, pe care el i-a îndrumat și cu care a colaborat, în special cu ilustratorii Wohlgemuth și Pleydenwurff. În ceea ce îi privește pe aceștia, principalul ilustrator a fost Michael Wohlgemuth (1434 – 1519), care împreună cu fiul său vitreg, W. Pleydenwurff (? – 1494), au executat peste 600 de imagini din *LIBER CHRONICARUM* și sunt menționați în catalogul Bénézit pentru aportul la această lucrare. De subliniat de asemenea faptul că ambii au fost profesorii lui Dürer.

Referitor la editorul acestei ediții de excepție, Anton Koberger (1445 – 1513), acesta a fost un cunoscut tipograf și editor. Au rămas în urma sa 236 de tipărituri deosebit de frumoase, printre care și *Biblia germană* (1486) și lucrarea prezentată, *LIBER CHRONICARUM* (1493) a lui Schedel, ambele ilustrate cu gravuri. Câte un exemplar din ambele lucrări se află în Biblioteca Brukenthal. Prin tipograful și

³ Jugăreanu, V, 1957, p. 4 – 5.

editorul lucrării să facem trecerea la datele lucrării în sine. Aceasta a fost tipărită în tipar negru, cu text în linie dreaptă, inițiale de mână cu ornamente în culori, unele numai conturate, altele gravate. Peste 2.000 de imagini gravate în text, 1 hartă a Europei, 299 foi numerotate + 1 hartă + 5 foi nenumerate. Este o lucrare de dimensiuni relativ mari: 43 cm x 28,5 cm x 7 cm. Legătura este relativ nouă, de secol XIX, din carton presat învelit în hârtie marmorată. Lucrarea aparține colecției personale Brukenthal.

QUATRE LIVRES D'ALBERT DURER, PINCTRE & GEO-METRIEN TRES EXCELLENT, DE LA PROPORTION DES PARTIES & POURTRAICTS DES CORPS HUMAINS (4 CĂRȚI DE ALBERT DURER, PREA PRICEPUT PICTOR ȘI GEOMETRU, DESPRE PROPORȚIILE PĂRȚILOR ȘI TRĂSĂTURILOR CORPURIILOR UMANE), a lui Albrecht Dürer, tipărită în cunoscutul atelier tipografic al lui Charles Perier la Paris, în 1557, este o lucrare apărută postum. Prima ediție a apărut la Nürnberg, în 1528, anul morții autorului; a doua ediție a apărut tot la Nürnberg, în 1532, pe cheltuiala văduvei lui Dürer; aceasta era o traducere în limba latină și a fost tipărită în tipografia lui Hieronimus Andrea. O ediție ulterioară, Paris 1557, o traducere din latină în franceză de Loys Meigret, este cea care se află în posesia Bibliotecii Brukenthal și face obiectul discuției de față.

Albrecht Dürer s-a născut pe 21 mai 1471 la Nürnberg, unde și moare pe 6 aprilie 1528. El este considerat cel mai mare pictor și gravor renascentist. A fost cel de-al doilea fiu al aurarului Albrecht Dürer cel bătrân, care a emigrat din Ungaria în 1455 pentru a se stabili la Nürnberg, și al Barbarei Holper. Dürer începe, în jurul anului 1500, să fie preocupat de problema proporțiilor umane în adevărata modă renascentistă. Inițial, rezultatul eforturilor sale în acest sens a fost concretizat în marea gravură *Adam și Eva*, 1504, în care a căutat să aducă misterul frumuseții umane la o formă ideală, intelectual calculată. Dürer enunță pentru prima dată regulile generale ale noii viziuni a lumii, lume construită de la început cu rigla și compasul, lumea euclidiană. Totodată, el dă și canonul corpului omenesc, amplificat prin cercetări. Dürer însuși se pare că a presimțit influența viitoare a noii viziuni asupra teoriei proporțiilor, după cum însuși afirma: „(...) *căci dacă eu aprind o scânteie, aportul și*

îmbunătățirea altora ar putea face ca în timp să izbucnească o vâlvătaie care să lumineze întreaga lume”⁴.

În ceea ce privește tipograful acestei ediții din 1557, Charles Perrier, acesta a fost atât tipograf cât și editor. Nu s-au găsit prea multe date despre el, decât că a fost activ la Paris în a doua jumătate a secolului al XVI -lea, având marca tipografică Pegas și Bellerophon. În ceea ce privește cartea în sine, aceasta are dimensiunile 34 cm x 21,5 cm x 2 cm. Legătura fiind din marochin roșu pe carton, chenar aurit, cotor încasetat cu elemente decorative aurite și etichetă cu titlul, tranșă aurită, forțat marmorat, face ca datarea acesteia să fie ulterioară lucrării, respectiv secolul al XVIII -lea. Tiparul este negru, cu textul în linie dreaptă, se întâlnesc ornamente tipografice ca inițiale ornate. Lucrarea prezintă tabele, ilustrații și planșe.

Foarte bogată în planșe, mai bine zis hărți, este cea de-a treia lucrare pe care dorim să o prezentăm, cu titlul *HARMONIA MACROCOSMICA seu ATLAS UNIVERSALIS ET NOVUS, TOTIUS UNIVERSI CREATI COSMOGRAPHIAM GENERALEM, ET NOVAM EXHIBENS*. Autorul ei, Andrea Cellarius Palatinus, a fost un cartograf din Țările de Jos, din secolul al XVII -lea. Prima ediție a atlasului a apărut 1661, la Amsterdam; în Biblioteca Brukenthal se află o reeditare, tot la Amsterdam, din 1708, realizată în atelierul tipografic care servea și de editură și de librărie al lui Valk Gerard și Sckenk Petrus. De remarcat faptul că în bibliotecă se mai află și două hărți de dimensiuni mari (125 cm x 100 cm) executate în același atelier al lui Valk Gerard (Gerhard). Una reprezintă Europa, destul de veridic pentru data la care a fost executată, sfârșit de secol XVII sau cel mult început de secol XVIII. Cealaltă hartă mare reprezintă mapamondul și este intitulată *NOVA TOTIUS TERRARUM ORBIS TABULA*. De remarcat că lipsește Alaska și extrema de est a Siberiei, neexplorate probabil la acea dată. Pe această hartă scrie că a fost tipărită și vândută de Gerhard Valk. Tot pe această hartă întâlnim și alte două mici hărți în medalion, foarte asemănătoare cu cosmogoniile întâlnite în *HARMONIA MACROCOSMICA*, unde se găsesc foarte frumos colorate și redată o serie de animale și însemne celeste. Lucrarea este una de excepție, prin cele 27 de hărți frumos colorate, atât terestre cât și celeste.

⁴ Flocon, 1976, p. 220.

Prezintă importanță și din punct de vedere istoric, al reprezentării universului și a mapamondului de la sfârșitul secolului al XVII -lea, fiind o etapă importantă din istoria viziunii omenirii privind organizarea terestră și celestă, nivelul cunoștințelor la acea dată.

Cercetând cartea rococo îi vom găsi caractere specifice. Astfel ilustrațiile sunt gravate în cupru, mai rar xilogravate și sunt intercalate între foile cu text. Pe lângă aceste ilustrații din interiorul cărții, ilustrații care sunt executate pe o întreagă pagină, întâlnim diferite ornamente risipite atât pe foaia de titlu cât și pe paginile cu text. Uneori ornarea foii de titlu se înfățișează sub forma unui frontispiciu compus din variate motive ornamentale, flori, frunze în formă de coroană sau ghirlande în care sunt gravate diferite scene mitologice și alegorice. Alteori, toate aceste desene sunt cuprinse într-un chenar ce încadrează foaia de titlu. Titlul este așezat fie sub ornamente, fie deasupra lor. Pe dosul foii de titlu sau pe pagina din fața foii de titlu, adică pe contra pagină, de cele mai multe ori este reprodus portretul autorului, uneori într-un medalion, alteori într-un chenar împodobit bogat cu ghirlande de flori și frunze, executat de portretiștii timpului și gravat cu multă meticulozitate. Astfel Johannes Punt ⁵, gravor care a fost și actor, cunoscut pentru ilustrațiile sale la cărțile care conțineau piese de teatru și pentru portrete, ca cel a lui Molière, la ediția care apare în 1744. Îl amintim de asemenea pe John Hall ⁶, cunoscut în epocă și pentru contribuția sa la Ediția Bell a *Poeziilor Marii Britanii de la Chaucer la Churchill* (asupra căreia vom mai reveni) și menționat în catalogul Bénézit. Acesta a gravat de asemenea portretul lui Shakespeare la ediția pieselor sale în 10 volume, editate la Londra, în 1785.

O mare parte din cărțile rococo din biblioteca personală a Baronului au o legătură specifică – „legătura Brukenthal” –, cu coperta din carton învelit în piele netedă maronie care apoi era stropită cu verde sau maro închis, dându-i apoi aspectul marmorat. Ornamentarea legăturii se făcea cu foiță de aur, motivele decorative variau de la cele florale la cele geometrice. În mod obișnuit, cotorul era împărțit în casete despărțite de dungi aurite, în partea de sus se specifica autorul și titlul cărții și după

⁵ Bénézit, 199, vol. 11, p. 301.

⁶ *Ibidem*, 1999, vol. 6, p. 687.

caz numărul volumului. De menționat existența pe copertile multor exemplare a însemnului heraldic al Baronului, de asemenea ștanțat și aurit. Acesta reprezintă doi dragoni care susțin stema lui Brukenthal, iar deasupra stemei este coroana de baron și jos crucea ordinului Leopold.

Dar ornamentarea și ilustrarea cărții în interior constituie partea cea mai spectaculoasă a ornamentului de carte. Numeroasele și variatele elemente care contribuie la reușita grafico – artistică a cărții sunt rezultatul muncii ilustratorului și a gravorului, îmbinate cu cea a tipografului și a editorului propriu-zis.

În cele ce urmează vom descrie câteva exemplare considerate reprezentative.

Astfel, opera lui Montesquieu *Le Temple de Gnide*, tipărită la Paris în 1772 în tipografia lui Delalain și Le Mire, este ilustrată de Eisen și Le Mire. Foaia de titlu îndeplinește condițiile clasice ale rococoului: ghirlande ce încercuiesc toată pagina, în fundal o vegetație bogată în care apar nimfe, fauni și amorași. Numele artiștilor este menționat: Le Mire și Eisen. Foaia frontispiciu prezintă o alegorie în care victoria îl încununază pe scriitor, având în centru portretul autorului în efigie în maniera unui poet antic purtând laurii victoriei

Le Mire, Noël (1724 – 1800), desenator, gravor în acvaforte și menționat în Catalogul Bénézit pentru gravarea desenelor lui Eisen la această lucrare, precum și la *Metamorfozele* lui Ovidiu care se află de asemenea în Biblioteca Brukenthal. Le Mire a fost primit ca membru al Academiei regale și imperiale de arte frumoase de la Viena în 1768⁷.

Charles Dominique Joseph Eisen (1720 – 1778), pictor de gen, de figuri de portrete, interioare, acuarelist, gravor, desenator și ilustrator, a fost foarte cunoscut în secolul al XVIII -lea la curtea Franței și s-a bucurat într-o vreme de ocrotirea Doamnei de Pompadour și a lui Ludovic al XV -lea. Singurul său profesor a fost tatăl său, François Eisen. Charles Eisen este cunoscut îndeosebi pentru desenele, vignetele, ilustrația de carte în general. Lucrarea la care ne referim abundă în ilustrații deosebite pentru finețea lor, a redării personajelor, ale trăirilor acestora, cât și a peisajului care îi înconjoară. Toate edițiile care conțin lucrări de Eisen, și aici merită citată și opera lui

⁷ Bénézit, vol. 8, p. 495.

Dorat, *Les Baisers*, care de asemenea conține multe și variate ilustrații și care se află de asemenea în Biblioteca Brukenthal, sunt deosebite prin grația și varietatea lor ⁸.

În operele lui Molière editate la Paris în 1734, în 6 volume, întâlnim un alt ilustrator de mare faimă: François Boucher (1703 – 1770). Acesta a fost pictor, acuarelist, desenator și gravor. A fost foarte apreciat în epocă și a fost susținut de Madame de Pompadour pentru a deveni prim pictor al regelui, ceea ce s-a și întâmplat, în 1765 ⁹. La opera lui Molière la care facem referință și care este menționată în catalogul Grasse ¹⁰, a colaborat cu François Joullain (1697 – 1778) ¹¹, gravor în acvaforte și cu dălțița.

Nu putem să nu amintim ediția de la Kehl a operelor complete ale lui Voltaire, în 70 de volume – cea mai completă și mai ordonată dintre operele lui Voltaire –, care se află toate în Biblioteca Brukenthal în bună stare de conservare și având legătura Brukenthal. Această ediție de lux a folosit caracterele lui Baskerville și o hârtie de calitate ¹². John Baskerville (1706 – 1775) a fost considerat de Albert Flocon în al său *Univers al cărților* ca fiind: „*unul dintre cei trei mari tipografi din Europa în secolul al XVIII –lea*” ¹³ (ceilalți doi fiind Didot și Bodoni). Acesta a pus relativ târziu, la 44 de ani, bazele atelierului său pentru care și-a construit singur întreg echipamentul: forme, culori și teascuri. Calitatea deosebită a tiparului său derivă din folosirea unei hârtii cu o strălucire deosebită și a unei cerneli de un negru special pe care el însuși a inventat-o ¹⁴. Materialul tipografic folosit la ediția Kehl fusese cumpărat cu 150.000 de livre de la văduva celebrului făuritor de litere și editor englez, Beaumarchais. Celebrul autor al *Nunții lui Figaro*, plin de admirație pentru Voltaire, a avut inițiativa acestei ediții. Lucrările au început în 1780 și ultimul din cele 70 de volume a apărut în 1789 ¹⁵. În această ediție apar portretele lui Voltaire făcute de De Largillière, De la Tour și bustul sculptat de Houdon, desenat de Moreau cel tânăr, în care Voltaire apare

⁸ Bénézit, 1999, vol. 5, p. 73.

⁹ Bénézit, 1999, vol. 2, pp. 622 – 623.

¹⁰ Grasse, 1863, vol. 4, p. 563.

¹¹ Bénézit, vol. 2, pp. 622 – 633.

¹² Graesse, vol. 6, partea a II -a, p. 390.

¹³ Flocon, 1976, p. 359.

¹⁴ *Ibidem*, p. 378.

¹⁵ *Ibidem*, p. 370.

în faza tinereții, în faza mijlocie a vieții și la bătrânețe. Voltaire (1694 – 1778) a fost ultimul scriitor *multilateral* care știa să trateze despre tot, în toate genurile literare, de la tragedie la popularitatea științifică și la pamflet. El a fost considerat unul dintre cei mai captivănți și spirituali oameni ai secolului al XVIII -lea.

Ediția tipărită la Londra în 1757, în 5 volume, a *Decameronului* lui Giovanni Boccaccio ¹⁶, are 111 gravuri. Portretul autorului este redat în manieră antică cu cununa de lauri. De asemenea, se întâlnesc și celelalte elemente ale rococoului: foaie frontispiciu cu ornamente, cunună, putti. După cum este specificat în Graesse, alături de Gravelot, la cele 111 gravuri, au mai contribuit și alți gravori. Gravelot – pseudonimul lui Bourguignon d'Anville Hubert François (1699 – 1733, la Paris), pictor, gravor, desenator, ilustrator care și-a dobândit celebritatea prin ilustrațiile de carte, cum însuși spunea despre sine: „*desenator înăscut, gravor din necesitate*”. Este menționat în catalogul Bénézit ¹⁷ pentru contribuția la această lucrare, cât și la lucrarea *Ierusalimul eliberat* a lui Torquato Tasso, apărută la Paris, în 1771. Această lucrare a cunoscut numeroase ediții și reeditări fiind tradusă în multe limbi, prima ediție fiind în secolul al XVI -lea. Ediția din 1771 menționată mai sus și ilustrată de Gravelot se află de asemenea în Biblioteca Brukenthal. Gravelot a deschis o școală de desen la Londra. El a fost primul caricaturist în Anglia care i-a atacat pe Sir Robert Walpole și pe Lordul Burlington. Sir Robert Walpole (1676 – 1745), om politic britanic, era considerat ca primul prim-ministru, la putere între 1721 – 1742 ¹⁸. Richard Boyle, conte de Burlington (1694 – 1753) ¹⁹ a fost un arhitect britanic.

Cu acestea vom face trecerea peste Canalul Mânecii, spre cartea ilustrată tipărită în Anglia. Începem prezentarea tot cu o carte rococo și anume *THE POETS OF GREAT BRITAIN FROM CHAUCER TO CHUCHILL*, editată de John Bell între 1777 – 1792 și cunoscută de asemenea ca ediția Bell a poezilor Marii Britanii, este menționată atât în catalogul Graesse ²⁰ cât și în Enciclopedia Britanică ²¹. John Bell

¹⁶ Graesse, vol. I, p. 451.

¹⁷ Bénézit, 1999, vol. 6, p. 393.

¹⁸ *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. 12, p. 476.

¹⁹ *Ibidem*, vol. 2, p. 656.

²⁰ Graesse, 1864, vol. 5, p. 381.

²¹ *The New Encyclopaedia Britannica*, 1994, vol. 2, p. 69.

(1745 – 1831), editorul acestei lucrări, a fost primul care a organizat o companie de editură în Anglia. De asemenea, el a influențat tehnica publicării introducând ilustrații legate de text și executate de artiști cunoscuți ²².

Biblioteca Brukenthal deține toate cele 109 volume ale acestei ediții, în stare bună de conservare. Ediția cuprinde 50 de nume de poeți în ordine cronologică, începând cu Chaucer (1328 - 1400) și se încheie cu Churchill (m. 1764). Primul volum dedicat unui autor are portretul autorului respectiv, iar foile de titlu au fiecare o ilustrație care face referire la conținutul lucrării.

Ilustrațiile au fost realizate de un grup de artiști, desenatori și gravori care s-au format și au activat în a doua jumătate a secolului al XVIII –lea, fiind influențați de școala de gravură franceză a ilustrației de carte, care crease o adevărată modă în întreaga Europă și care, după cum am văzut, a introdus stilul rococo în ilustrația de carte. Pentru realizarea portretelor se va fi întreprins o documentare, ținând cont de lunga perioadă de timp pe care se întinde conținutul ediției. Ca ilustratori menționăm pe gravorii Thomas Cook ²³, Charles Grignion ²⁴, Sharp ²⁵ și John Hall ²⁶, cunoscuți în epocă și menționați în catalogul Bénézit pentru contribuția lor la ediția Bell.

Întreaga ediție apare valoroasă nu numai din punct de vedere al vechimii și conținutului, cât și al ilustrației de carte, dar și ca realizare tipografică și de legătură. Volumele sunt 12 și au legătură Brukenthal, de piele brună pe carton, iar pe cotor pe lângă câteva elemente geometrice aurite este specificat numele autorului (pe fond roșu), numărul volumului seriei (tot pe fond roșu) și numărul volumului dedicat autorului respectiv. Dacă adăugăm că înălțimea cărților este de numai 10 cm și având tranșa aurită, putem conchide că această ediție este o adevărată bijuterie tipografică.

Pentru a face trecerea de la datele pur istorice la cultura veacului al XVIII –lea, trebuie să recunoaștem că: „*Funcția specială a veacului al XVIII -lea a fost aceea*

²² Idem, p. 69.

²³ Bénézit, vol. 2, p. 615.

²⁴ *Ibidem*, vol. 4, p. 428.

²⁵ *Ibidem*, vol. 7, p.737.

²⁶ *Ibidem*, vol. 4, p. 560.

de a răspândi bunul simț și înțelepciunea în viață și în gândire, de a șlefui manierele și de a umaniza comportamentul”²⁷.

Tot în acest secol se ajunge la desăvârșirea unui proces început în perioada Stuart – și anume statornicirea obiceiului de a scrie în engleză în loc de latină. Această schimbare a avut consecințe importante, gândirea și învățătura au devenit naționale, mai populare și mai îndeaproape legate de literatură. De asemenea, se făcea mai mult apel la inteligența aproximativă a concetățenilor lor decât la o audiență de învățați împrăștiați în toate țările Europei²⁸. Conducerea aristocratică explică în mare parte acest lucru. „*Patronii erau „milorzi” obișnuiți să călătorească în toată Europa, frecventând bune societate a capitalelor și a curților străine ... Legătura cu continentul era cu atât mai strânsă cu cât era reciprocă: admirația străinilor față de instituțiile britanice și față de gânditorii britanici a fost una din principalele cauze ale mișcării ”enciclopediste” de filozofie raționalistă din Franța. Nume ca „Marele Newton”, Locke și Hume erau nume atât de mult stimate la Paris, ca și la Londra și Edinburgh*”²⁹.

Unul dintre acești milorzi a fost și Sir Richard Steele (1672 – 1729), eseist, dramaturg și politician, care a fost cel mai bine cunoscut ca principal autor (împreună cu Joseph Addison) a periodicelor *The Tatler* (Bârfitorul) și *The Spectator* (Spectatorul). Încă din 1684 îl întâlnește pe Addison la Charterhouse, o școală unde fusese trimis să studieze. Astfel, a început una dintre cele mai spornice și faimoase prietenii literare, care a durat aproape până la moartea lui Addison, în 1719.

Între timp el îmbrățișează și o a doua carieră, aceea de scriitor. Declarându-se împotriva duelului, el publică în 1701 un eseu plin de morală, *The Christian Hero* (Eroul creștin), din care numai în timpul vieții lui s-au publicat zece ediții. Tot în același an Steele scrie prima sa comedie, *The Funeral* (Înmormântarea), care s-a jucat cu succes în Drudry Lane. Această piesă i-a adus reputația și a făcut să fie remarcat de regele William și conducătorii partidului whig (whig – perucă), oponenții partidului tory, conservator. În 1705 se căsătorește mai mult din interes cu o văduvă bogată,

²⁷ Trevelyan, 1975, p. 586.

²⁸ *Ibidem*, p. 587.

²⁹ *Ibidem*.

Margaret Stretch. Aceasta moare în 1706, lăsându-i o moștenire considerabilă. Cea de-a doua căsătorie a lui Steele, cu Mary Scurlock, oficiată la mai puțin de un an de la moartea primei soții, se pare că a fost mai reușită, dovadă stau sutele de scrisori și notițe pe care acesta i le-a adresat soției în cei 11 ani ai căsătoriei lor. La începutul domniei reginei Ann (1702 – 1714), Steele a fost gazetar la *The London Gazette*, jurnalul oficial al guvernului. Apoi, pe 12 aprilie 1709, a lansat periodicul de eseuri care apărea de trei ori pe săptămână *The Tatler* (Bârfitorul). Scriind sub pseudonimul de Isaac Bickerstaff, Steele a creat un amestec de amuzament și educație a manierelor și a moralei care va fi perfecționată în *The Spectator* (Spectatorul). “*Țelul general – scria Steele –, a fost de a recomanda în principal ca scopuri în viață adevărul, inocența, onoarea și virtutea*”³⁰. De aici se poate vedea atașamentul său spre virtuțile simple ca prietenia, franchețea și bunăvoința, ca și seriozitatea sa în abordarea temperată de umor cât și a stilului său accesibil.

În 1714 Steele este ales guvernator al teatrului din Drury Lane, iar în 1715 este înnobilit și reales în Parlament. Principala contribuție la prosperitatea teatrului a fost ultima și cea mai de succes comedie a sa, *The Conscious Lovers* (Iubiții conștienți). Remarcăm existența în Biblioteca Brukenthal a unui exemplar al acestei piese, publicat la Londra în 1723. Starea sănătății sale se deteriorează treptat și în 1724 se retrage la domeniul fostei sale soții în Țara Galilor, unde și moare în 1727. Atât ca om, cât și ca scriitor Steele a fost una dintre cele mai atractive figuri ale timpului său, majoritatea scrierilor sale reflectându-i personalitatea³¹.

Joseph Addison (1672 – 1719), eseist, poet și dramaturg, a fost alături de Steele spiritul călăuzitor al periodicului *Spectatorul*. Îndemânarea sa la scris a dus la ocuparea de posturi importante în guvernul partidului whig, când acesta se afla la putere. Fiu de cleric, el urmează o serie de școli, iar la 14 ani se afla la Charterhouse unde îl întâlnește pentru prima dată pe Steele. Își ia diploma în 1693 la Colegiul Magdalen, unde de asemenea va petrece 10 ani ca tutore, pregătindu-se pentru cariera de învățat și om de litere. În 1695 scrie *A Poem to His Majesty* (Un poem adresat maiestății sale – acesta fiind William al III -lea, stathouder de Olanda, care împreună

³⁰ *The New Encyclopaedia Britannica*, 15th edition, 1994, vol. II, pp. 231 – 232.

³¹ *Ibidem*.

cu soția sa, Maria, au domnit între 1689 – 1702; Maria până în 1694), cu o dedicație adresată Lordului Keeper Somers, un influent om de stat conservator, cât și lui Charles Montague (viitorul lord Halifax), care au văzut în Addison un scriitor ale cărui servicii ar putea fi de folos coroanei ³². După o călătorie prin Europa, din 1705 începe să se vadă din ce în ce mai des cu Steele, împreună cu care se hotărăște să facă un nou început cu un nou periodic: *The Spectator* (Spectatorul).

Odată cu venirea la tron a lui George I (1714 – 1727), norocul politic a lui Addison se arată din nou. A fost numit în înalte funcții politice, dar sănătatea sa precară l-a împiedicat să facă față funcțiilor și a demisionat în 1718. Între timp se căsătorise cu contesa de Warwick și își petrece ultimii ani la Kensington. Din păcate, la moartea sa, în 1719, prietenia lui cu Steele se deteriorase din cauza unei dispute politice. A fost înmormântat la Westminster Abbey, alături de patronul și prietenul său, Lordul Halifax.

The Spectator (Spectatorul) a fost un periodic publicat la Londra între 1711 – 1712 de către Richard Steele și Joseph Addison. Periodicul este menționat în Catalogul Graesse ³³ și de asemenea este menționată și reeditarea din 1747, care se află în Biblioteca Brukenthal. În această reeditare apar, la numărul I, anii 1710 – 1711, probabil o eroare de tipărire. Există de asemenea în Biblioteca Brukenthal și o traducere în franceză, *Le Spectateur*, din 1722. Revista a abordat o metodă ficțională a prezentării. Lucrările erau scrise de *Di Spectator*, „un observator” al lumii londoneze. Tocmai din cauza acestei abordări ficționale se spune că revista a fost considerată ca un herald al romanului englez al secolului al XVIII –lea ³⁴.

Adevărații autori ale eseurilor puteau alege ce subiect ce doreau. Astfel, critica lui Addison asupra *Paradisului Pierdut* de John Milton a fost publicată pentru prima dată în *Spectatorul* ³⁵. Aici dorim să facem precizarea că de asemenea se află în Biblioteca Brukenthal și o reeditare a acestei critici: *A General Critique Upon the Paradise Lost* (O critică asupra Paradisului Pierdut), în „*The Poetical Works of John Milton* (Lucrările poetice ale lui John Milton)”, Edinburg, 1779.

³² *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. I, p. 92.

³³ Graesse, 1865, vol.VI, p. 489.

³⁴ *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. II, p. 78.

³⁵ *Ibidem*.

Spectatorul a fost un periodic de succes, cu 3.000 de apariții zilnice, iar apoi cele 555 de numere au fost strânse în 7 volume, care mai apoi au fost reeditate.

Biblioteca Brukenthal se află în posesia unei reeditări din anul 1747 a primului volum din *The Spectator* și a reeditării din 1750 a lui *The Guardian*. Prima ediție a acestuia din urmă a fost scoasă în 1710 ³⁶ tot de Steele și Addison, dar nu a cunoscut notorietatea *Spectatorului*. Volumele fac parte din fondul vechi al Bibliotecii Brukenthal și se află într-o stare de conservare destul de bună. Ele sunt de format mic (12 cm x 7,5 cm), în octavo.

Addison și cu Steele s-au completat bine în colaborarea lor care a contribuit la succesul revistei. Ei au stabilit un model care se va perpetua de-a lungul secolului al XVIII -lea și a ajutat la crearea unui public receptiv pentru romanele care vor urma.

Nu putem să încheiem periplul nostru printre raritățile bibliotecii fără a menționa existența unor exemplare deosebite ale Coranului, Biblia Islamului. Cele mai vechi sunt 3 manuscrise în arabă care conțin și fragmente din Coran. Manuscrisul 23 este unul legat, având frumoase ornamente. Chiar dacă registrul nu precizează anul apariției, se apreciază ca toate aparținând secolului al XVIII -lea. Iar cea mai recentă, este o reeditare în limba română din 2004 de la Cernăuți a primei ediții apărute în aceeași localitate în 1912, în traducerea lui Silvestru Octavian Isopescul.

Fără a avea pretenția de a fi epuizat subiectul, încheiem aici periplul nostru de prezentare a câtorva lucrări pe care le-am considerat mai deosebite și inedite totodată. Intenția noastră a fost aceea de a atrage atenția asupra comorilor bibliofile aflate în Biblioteca Brukenthal.

Bibliografie selectivă

Bénézit, E. *Dictionnaire critique documentaire des peintre, sculpteurs, dessinateurs et graveurs*, Gründ, 1999.

Flocon, Albert, *Universul cărților*, București, 1976.

³⁶ Graesse, 1865, vol. VI, p. 489

Graesse, Jean George Theodore, *Trésore de livres rares et precieux ou nouveau dictionnaire bibliographique*, Dresde, Geneve, Londres, Paris, 1867.

Jugăreanu, Veturia, *Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu*, București, 1957.

Idem, *Cartea Rococo din Biblioteca Brukenthal*, în „*Revista muzeelor*”, nr. 1/1970.

Klima, H, *Guvernatorii Transilvaniei (1774 – 1867)*, Sibiu, 1943.

Neues all gemeines kunstler – Lexicon oder nacrichten vom dem leben und werken der maler, bilhauer, baumeister, kupfersterher, lithographen, formscneider, zeichner, madaillieur, elfembeinarbeiter, barveit von G. K. Nagler, 3 auflage, Leipzig, 1835 – 1852.

The new encyclopaedia Britannic, 15th edition, Chicago, Aukland, London, Madrid, Manila, Paris, Rome, Seoul, Sydney, Tokyo, Toronto, 1994.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Legătură Brukenthal cu blazonul baronului.

Fig. 2 – Ediția Bell a poeziilor Marii Britanii de la Chaucer la Churchill, Edinburgh, 1777 – 1792.

Fig. 3 – Montesquieu, *La Temple de Gnide*, Paris, 1772.

Fig. 4 – Voltaire, *Opere Complete*, Paris, 1784.

Fig. 5 – Moliere, *Opere*, Paris, 1773.

Fig. 6 – Giovanni Boccaccio, *Decameronul* , Londra, 1757.

Fig. 7 – *Harmonia Macrocosmica*, Amsterdam, 1708.

Fig. 8 – Harta Europei, sec. XVIII.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

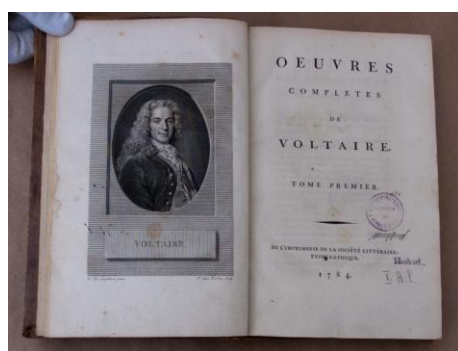

Fig. 4

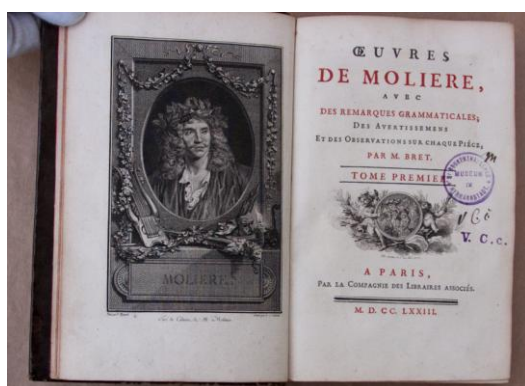

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

**ODISEEA PREȚIOSULUI TETRAEVANGHEL SLAVON
AL MĂNĂSTIRII FLOREȘTI DE PE VALEA SMILEI**

MONICA LAZĂR

GINEL LAZĂR

Muzeul Național de Istorie a României – București

**THE ODYSSEY OF A PRECIOUS FOUR GOSPELS MANUSCRIPT OF THE
MONASTERY FLOREȘTI, SITUATED ON THE VALLEY OF THE RIVER SMILA**

ABSTRACT

In elaborating a history of mentalities, the copying of religious manuscripts, the development of miniatures, bookbinding and of the art of printing, as well as the circulation of such masterpieces have an important role, as long as the means and the spread of written and published works can offer information regarding a historical, social and economic context, and also about the expansion and the interference of religious, cultural and ideological ideas or about the spiritual atmosphere of the time. The Four Gospels manuscript was used prayer by the founders of the monastery Florești, situated on the valley of the river Smila. These were Crâstea Ghenovici and his wife, Anghelina, during the reign of Ieremia Movilă, and this is confirmed by the embossed inscription on the bound covers of the manuscript, which was offered by them to the monastery. The calligraphy and the illuminations are very neat, in a small semi-uncial script, the manuscript is of Slavonic edition, being made on filigree paper. The title, the capitals and the ornaments are written and illuminated using vermilion, but green ink also predominates. The manuscript is bound with wooden plates, covered with gilded silver leaves, and the spine, also of gilded silver, has the shape of a fishnet.

Cuvinte cheie: Tetraevanghel, mănăstirea Florești, Valea Smilei.

Keywords: Four Gospels manuscript, Florești monastery, valley of the river Smila.

Biserica și mănăstirea din Florești are hramul „Sf. Ilie Tezviteanul“, fiind atestate documentar din anul 1590 ¹. Un hrisov domnesc, datat 22 iulie 1598, emis în cancelaria lui Ieremia Movilă, menționează că marele vornic al Țării de Sus, Crâstea Ghenovici ² și întreaga sa familie au dăruit, pe lângă satul Hrănești, posesiunea lor de baștină, cu cele două mori în apa Bârladului, și satul Florești, cumpărat cu 300 de zloți tătărești, de la „*feciorii lui Lazor pitarul și neamurile lor*“ ³. Posesiunile celor două localități amintite au în componență mori, poieni, iazuri, locuri de prisăci. O altă proprietate mănăstirească, rezultată din același document, este o vie și o casă în târgul Bârladului. Toate acestea le-au dat „*întru slava Domnului Dumnezeu mănăstirii cei noao zidită ce se zice Florentina (...)*“ ⁴.

Numele vechi al mănăstirii era Smila, după hidronimul de origine slavă, care înseamnă floare ⁵. Conform relatărilor înaltului arhiereu Ioan Antonovici, zelos documentarist, pasionat de istoria locală, râul Smila izvorăște din „*fundul vâlcelei Lunca*“ ⁶, din localitatea Florești, apoi, primind un afluent în pâraul Hunăria, își continuă drumul prin mai multe sate și se varsă în Bârlad ⁷.

¹ După tradiție, mănăstirea Florești ar fi fost ridicată de Ștefan cel Mare pe la 1480. Aceste informații, neverificate în trecut și neconfirmate de nici o sursă documentară sau arheologică, până în prezent, au fost păstrate ca însemnări din cadrul „Sinodicului mănăstirii Florești“, redactat începând cu 1879. În anul 1880, părintele iconom Ioan Bulboacă scria la fila 28 că se împlinesc 400 de ani de la înființarea mănăstirii, fapt argumentat, într-o discuție cu preotul Ioan Antonovici, de descoperirea unei pretinse inscripții păstrate în biserica veche. Informația eronată a fost preluată, fără a fi verificată în prealabil, de către arhitectul Vladimir Mironescu în lucrarea *Mănăstirile și Bisericile întemeiate de Ștefan cel Mare*, în „Junimea Literară“, V, Iași, 1908. Din lucrarea lui Vl. Mironescu, informațiile ajung în studiul profesorului N. Dobrescu, *Despre bisericele făcute de Marele Ștefan*, în „Biserica Ortodoxă Română“ (BOR), nr. XXXIV, 1910, luna XII, București, p. 944.

² Crâstea Ghenovici a fost mare vornic al Țării de Sus în timpul domniilor lui Ieremia Movilă și Simeon Movilă, respectiv între anii 1595 – 1608.

³ I. Antonovici, *Mănăstirea Florești din plasa Smila, Județul Tutova, studiu istoric cu hărți cu ilustrațiuni urmat de documente, inscripții și însemnări*, București, 1916, pp. 2 – 4 (este redat cuprinsul hrisovului).

⁴ *Ibidem*, p. 3.

⁵ În limba română Smil/a se traduce prin siminoc (*Helichrysum arenarium*), o floare ierboasă frumoasă, care își păstrează culoarea vie chiar și după ce se usucă. Înfloarește în lunile iunie – octombrie și are un aspect galben – crem, având și proprietăți curative.

⁶ I. Antonovici, *Mănăstirea Florești din plasa Smila*, p. III (introducere).

⁷ Conform datelor oficiale, râul Smila este un afluent al Bârladului, cu o lungime totală de 44 km și o suprafață a bazinului de 267 km².

Cele două nume, respectiv Smila și Florentina, le-a purtat mănăstirea până la jumătatea veacului al XVII -lea, când au fost înlocuite cu acela de Florești, după localitatea cu același nume, situată inițial la patru (4) km de așezământul monahal ⁸.

Complexul monastic de la Florești era de tip fortificat, cu zid puternic de incintă, cu turnuri pe colțuri, metereze și drumuri de acces străjuite. Din săpăturile și cercetările arheologice s-a constatat o strămutare progresivă a vetrei satului lângă proxima vecinătate a mănăstirii. Biserica avea o poziție centrală, corect definită canonic, cu aspect fortificat, fiind înconjurată de construcții specifice precum: stăreția, chiliile călugărilor, clisiarnița, arhondaria, trapeza, cuhniile, atelierile meșteșugărești sau școlile de creație.

La 100 de ani de la ctitoria lui Crâstea Ghenovici, complexul mănăstiresc, cu referire specifică la biserică, va intra într-o altă etapă de reconstrucție, restaurare și reconsolidare. Lucrările au fost patronate de Gavril Costache, *biv vel dvornic*, nepot al primului ctitor, ulterior fiind continuate de fiii celui de-al doilea ctitor (marele vornic, Vasilie Costache, Antiohi Jora hatmanul și Lupul Costache marele vistier). Relatările de mai sus se regăsesc într-o pisanie (inscripție ctitoricească) datată 20 iulie 1694.

Concluziile cercetărilor arheologice relevă un plan triconc al bisericii, dar și împărțirea acesteia în pridvor, pronaos, naos și altar. Cele două biserici, de sfârșit de secol XVI și sfârșit de secol XVII, îmbină planul triconc moldovenesc cu fațada tipic muntenească, având un turn clopotniță deasupra pridvorului, amplasat pe aceeași axă longitudinală cu turla naosului.

⁸ În primul rând, mănăstirea Smila este cunoscută sub acest nume chiar din inscripția slavonă de danie din 1596 de pe ferecătura cărții de cult (Tetraevanghel). Apoi, ispisocul (act domnesc) lui Ștefan Tomșa din 25 aprilie 1612 pomenește din nou termenul de Smila. Cum am mai amintit în text, hrisovul din 22 iulie 1598 menționează mănăstirea nou zidită pe nume Florentina, iar ispisocul lui Vasile Lupul din 12 august 1635 amintește din nou numele Florentina. Prima mențiune a celei de Florești este în ispisocul lui Eustrație Dabija vodă din 30 mai 1662, în contextul pomenirii martorului „*Maxim egumenul de Florești*“. Vezi, I. Antonovici, *op. cit.*, p. VII (introducere) și desfășurarea documentelor și surselor de la pp. 2 – 4, 6, 10 – 12, 27, 99 etc.

Conform părerilor avizate ale specialiștilor, caracterul fortificat al mănăstirii, concentrat pe funcții de apărare, evidențiază o redută religioasă, cu rol de apărare locală.

Cutremurele din 31 mai 1738 și 14 octombrie 1802 au afectat serios atât biserica, cât și turnul clopotniță.

Odată cu trecerea timpului, mănăstirea a primit multe danii domnești și boierești, scutiri de taxe și de alte privilegii, fiind înzestrată cu moșii întinse, hanuri, vii, iazuri, mori, prisăci, velnițe, grădini și pivnițe în târgul Bârladului, devenind una dintre cele mai bogate mănăstiri moldave.

La începutul secolului al XIX -lea, datorită unei administrări egumenice iresponsabile, mănăstirea a ajuns într-o stare de degradare evidentă. Acest fapt l-a determinat pe mitropolitul Veniamin Costache, din familia ctitoricească, să închine mănăstirea și metohul acesteia (mănăstirea Bursuci ⁹) mănăstirii Esfigmenul de la Muntele Athos (20 august 1806) ¹⁰. În acest fel, se spera într-o mai bună îngrijire și organizare a mănăstirii Florești.

⁹ Mănăstirea Ciocănești – Bursuci, cu hramul „Sf. Apostoli Petru și Pavel“, a fost ctitorită de biv vel dvornicul Gavril Costache și închinată mănăstirii Esfigmenul de la Muntele Athos la data de 6 mai 1682, cu act oficial de danie. Vezi, I. Antonovici, *op. cit.*, p. 7 – 9. Actul de închinare, din 1682, a fost înmănat spre citire mitropolitului Veniamin Costache de către egumenul Teodorit de la Esfigmenul, care dorea, împreună cu toată obștea, să închine mănăstirea athonită amintită Moldovei, deoarece călugării greci nu mai puteau suporta povara tributului anual de 4.000 de groși percepuți de Imperiul Otoman. Mănăstirea Esfigmenul nu a devenit metoh moldovean. Nici mitropolitul și nici domnitorul Alexandru Moruzi nu au acceptat condițiile grecilor, fiindcă un asemenea angajament impunea sarcini bănești grele Mitropoliei Moldovei.

¹⁰ După unirea prelabilă a mănăstirii Florești cu metohul Ciocănești – Bursuci a urmat închinarea acestora din data de 20 august 1806, pecetluită de alți 12 membri ai familiei Costăcheștilor. Mitropolitul îi îndemna pe urmașii săi să nu „strice“ dania făcută. Totodată, Teodorit și-a asumat sarcina de a reface mănăstirea Florești, foarte avariata în urma cutremurului din 1802. Lăcașurile de la Florești și Ciocănești – Bursuci aveau să fie conduse de un egumen grec de la Esfigmenul. Ulterior, au mai urmat și alte închinări de metoace ale mănăstirii Florești către aceiași mănăstire athonită. Așadar, a fost, poate, mai lesne pentru șefii țării să cedeze către marea mănăstire Esfigmenul câteva locașe de cult moldovenești, decât să preia destinele și administrarea uneia dintre cele mai împovărate mănăstiri grecești. Nu trebuie să uităm că domnitorii români au refăcut și înzestrat cu odoare scumpe, în mai multe rânduri, lavrele Cutlumuș și Zographul, unde viețuiau numeroși monahi români. Actul de închinare din 20 august 1806 este prezentat sub redacție originală franceză și traducerea românească, în I. Antonovici, *op. cit.*, pp. 53 – 65.

Din păcate, administrația egumenică greacă nu a gestionat obiectiv averea și veniturile mănăstirii, atrăgând o serie de acuze înverșunate care au generat puternice reacții autohtone.

Arhimandritul Nil ¹¹, ultimul egumen grec al mănăstirii Florești, s-a străduit să lărgască sub o formă monumentală aspectul bisericii, al palatului egumenesc și al zidului de incintă ¹². Preotul Ion Antonovici, în cartea sa dedicată exclusiv Mănăstirii Florești, ieșită de sub teascurile Atelierele grafice de la Socec & Co. în anul 1916 (v., *Infra*, n. 3), publică la paginile 88 – 98 memoriul bătrânului Gheorghe Drob. Acesta era notar în comuna Oltenești, județul Fălciu, fost „*băet*“ în casa egumenului Nil de la mănăstirea Florești, și a relatat tot ce a văzut și a auzit între anii 1859 și 1864, când a fost în serviciul mănăstirii. Memoriul este scris în comuna Oltenești și datat 15 iulie 1908. Din lunga prezentare de informații prețioase, ne vom opri doar asupra unei ample întâmplări care l-a avut protagonist principal pe domnitorul Alexandru Ioan Cuza.

Egumenul Nil este cunoscut din inscripțiile de la mănăstirea Florești sub inițialele ANE (Arhimandritul Nil Egumenul). Așa îl vom aminti și noi în rândurile următoare.

Autorul memoriului, copil de străină, în vârstă 14 ani, se afla într-o călătorie la București împreună cu ANE. Inițial au vizitat mănăstirile din jurul capitalei, apoi au poposit la mănăstirea Cotroceni, unde ANE a poruncit să se renoveze „*palatul Doamnei*“ și să se transforme în „*palat egumenesc*“ ¹³. În același timp, ANE a dispus reparații, renovări radicale și luxoase la palatul Șerban Vodă din centrul Bucureștiului. Lucrările au durat două luni (mai și iunie 1862). Într-o zi de vară, Cuza Vodă vizitează Complexul Cotroceni, însă ANE deși știa de intenția

¹¹ Acesta s-a retras la Muntele Athos după secularizarea averilor mănăstirești, unde a fost înălțat la rangul de arhieru, respectiv mitropolit al Pentapolei. A păstorit timp de două decenii (1843 – 1863) mănăstirea Florești. A murit în toamna anului 1888, fiind înmormântat la Muntele Athos.

¹² Toate lucrările erau în fază de construcție, renovare sau modernizare, când au fost oprite de egumenul Nil, pe la 1858, pe motiv că statul român pregătește o lege a secularizării averilor mănăstirilor închinată. Vezi, *Sinodicul mănăstirii Florești*, fila 28.

¹³ ANE era foarte apreciat ca un bun gospodar și cenzor, drept care este numit exarh al mănăstirii Cotroceni, pentru a superviza eficient administrarea averii acesteia, în folosul Sfântului Munte.

domnitorului a plecat din București, lăsându-l pe feciorul de casă să-l întâmpine pe acesta și să-i raporteze ulterior totul. Cuza Vodă sosește pe la orele trei după amiază cu o mare suită de civili și militari și trage alături, la celălalt palat, aflat la 50 de metri de „palatul egumenesc“, mănăstirea fiind în centrul celor două palate domnești de vară. Domnitorul se așează pe o canapea aflată la balcon, iar membrii anturajului domnitorului sunt dispuși pe scaune în jurul lui. Aghiotantul domnesc îi poruncește băiatului de casă, autorul memoriului, să-i servească cu apă rece și dulceață. Acesta se execută numaidecât și îi omenește pe oaspeți cu dulceață orânduită în veselă de argint aurită, de mare preț. Privind cu atenție paharele și lingurițele din metal prețios, domnitorul face următoarea remarcă: „*oare cu acest lux se cuvine a se servi de ele un călugăr*“. Discuția cu tânărul slujitor egumenesc continuă și domnitorul îl chestionează despre originea și educația acestuia. După ce află că este român din Iași și mai știe și carte, îl întreabă pe un ton autoritar: „*pentru ce ești slugă la călugări Greci ?*“. Chiar dacă cel chestionat pare intimidat de autoritatea sa, principele continuă în nota discuției: „*Măi băete, să-i spui stăpânului tău că unui călugăr nu-i trebuie palate Domnești, ci o mică chilie, în care să se culce jos pe-o rogojină și sub cap o piatră în loc de pernă*“. De asemenea, ANE este sfătuit de domn, prin intermediul feciorului de casă, să elibereze degrabă acel „palat egumenesc“ de la mănăstirea Controceni. La urmă, când trebuia servită cafeaua, Cuza Vodă refuză categoric pretextând că „*noi Românii nu voim cafele grecești*“.

Reîntors la „palatul egumenesc“, ANE ascultă raportul cu privire la vizita lui Cuza Vodă și, cu mare amărăciune, poruncește eliberarea „palatului egumenesc“. A doua zi (20 iunie 1862), foarte devreme, tot „bagajul“ a fost încărcat în șase căruțe și transportat în camerele sfinției sale, ANE, din palatul Șerban Vodă. Ierarhul grec mai zăbovește un timp în București în încercarea zadarnică de a face presiuni asupra principelui Alexandru Ioan Cuza. Într-o seară, adânc mâhnit și fără speranță, i se confesează băiatului de casă, spunându-i: „*Ce gândește domnitorul vostru Român de zdruncină pe unul ca mine, cunoscut în toate împărățiile? Și să știi tu, măi băete, că am putere să-l fac să-și piardă domnia; dar nici odată un mic Domnitor Român nu-și va însuși averile mănăstirilor închinat sfântului Munte și sfântului Mormânt. Dumnezeu nu-i va ajuta!*“. La câteva săptămâni distanță, bunurile ANE din palatul

Șerban Vodă din București au fost inventariate și rechiziționate de către statul român. Odată cu acele bunuri au fost confiscate și hrisoavele moșiilor mănăstirești închinat sfântului Munte Athos aflate în posesia egumenului grec.

Ca urmare a secularizării averilor mănăstirești, ANE va lua drumul mănăstirii Esfigmenul de la Muntele Athos. Din păcate biserica mănăstirii Florești rămâne neterminată, urmând ca târnosirea ei să se facă la 20 iulie 1883.

Legea din decembrie 1863 a fost una fundamentală pentru patrimoniul arabil al României, fiindcă $\frac{1}{4}$ din suprafața de pământ a țării aparținea mănăstirilor închinat grecilor. Averile mănăstirilor închinat erau gestionate exclusiv de către călugării greci, în folosul acestora și în detrimentul autohtonilor, în ciuda cutumelor și obligațiilor caritabile stipulate în actele medievale de danie.

Lăcomia monahilor greci, secularizarea averilor mănăstirești, cutremurele din secolul al XIX -lea și al XX -lea, au ruinat starea de fapt a așezământului monahal. În fine, pe la anul 1881, Ministerul de Interne a înființat un spital rural necesar îngrijirii bolnavilor din partea de nord a ținutului Tutovei, organizat în clădirile egumenești secularizate.

Mănăstirea a fost complet restaurată între anii 1998 și 2001 din fondurile Ministerului Culturii și Cultelor.

Tetraevanghelul Mănăstirii Florești

Manuscrisele caligrafiate și miniate artistic de tip Tetraevanghel sunt parte componentă a istoriei literaturii române vechi, despre care regretatul academician, specialist în slavistică, Gheorghe Mihăilă relata atât de elocvent ¹⁴. Călugării învățați reprezentau, alături de cronicarii și analiștii de cancelarie, elita intelectualității

¹⁴ „Ținând, deci, pasul cu investigația și interpretarea actuală pe plan european și extra european, nu mai împărțim astăzi în mod scolastic literatura română în veche, accesibilă doar specialiștilor, și modernă, ci o privim – așa cum a subliniat acum mai bine de o jumătate de secol G. Călinescu – ca pe un fenomen continuu, în permanentă creștere, cu treceri treptate de la o etapă la alta și cu întoarceri mereu la tradiție, alături de inovațiile deschizătoare de noi orizonturi. Mai mult, critica nouă ne-a obișnuit să citim operele literare ale trecutului – tot așa cum contemplăm vechile opere de artă – cu un ochi proaspăt și să vedem valori literare autentice acolo unde altă dată cititorii treceau indiferenți“. Vezi, G. Mihăilă, *Între Orient și Occident. Studii de cultură și literatură română în secolele al XV-lea – al XVIII-lea*, București, 1999 (*Cuvânt înainte*, p. 6).

românești medievale, formată în spiritul epocii Paleologilor și adaptată la nevoile și realitățile românești, având sprijinul nemijlocit al slavonei culte, scrisă și vorbită în cancelariile și centrele mănăstirești ¹⁵. Nicolae Iorga, la începutul secolului al XX -lea făcea o apreciere generală despre istoria noastră literară prin intermediul a două excursuri incluse în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII -lea (1688 – 1821)*¹⁶.

În colecția de manuscrise medievale a Muzeului Național de Istorie a României este conservat și depozitat Tetraevanghelul mănăstirii Florești ¹⁷. Dintre cele mai importante opere de cult, aflate cândva în patrimoniul mănăstirii, se detașează, în mod evident, Tetraevanghelul dăruit de ctitorul Crâstea Ghenovici.

Manuscrisele erau copiate după prototipuri de mare circulație în aria slavo – bizantină a ortodoxismului ¹⁸. După Nicolae Iorga, miniatura constituie „*una dintre manifestările cele mai splendide ale sufletului evului mediu*“.

¹⁵ „Așadar, toate manifestațiunile inteligenței românești din primele veacuri ale existenței noastre politice independente până în veacul XVI -lea se făceau exclusiv în limba slavonă“. Vezi, I. Bogdan, *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, București, 1894, pp. 16 – 17.

¹⁶ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII -lea (1688 – 1821): Epoca lui Petru Maior. Excursuri (Cronicele moldovene înainte de 1688 și Cronicele muntene înainte de 1688)*, vol. II, București, 1901 (pp. 53 – 638). Aprecieră este următoarea: „*La noi, ca și pretutindeni aiurea, cronici domnești s-au scris în așa-numitele mănăstiri domnești, care păstrau cu rămașițele pământești ale ctitorilor încoronați și amintirea faptelor săvârșite de aceștia. Supt influența analiștilor sârbi, astfel de anale s-au redactat, în curent cu vremea sau mai târziu, în mănăstirile de origine domnească ale Putnei, Bistriței, Slatinei și Neamțului*“ (p. 531).

¹⁷ Denumire tipologică: *Tetraevanghelul miniat al mănăstirii Florești*.

Nr. inv: C. 344

Material: ferecătură din argint aurit, lemn, hârtie, cerneluri de culoare neagră și policoloră.

Tehnică: caligrafie, miniere, legare, ferecare, batere, ștanțare, inscripționare, cizelare.

Dimensiuni: L=22 cm; l=17 cm; 375 file.

Date: 9 august 1578; 27 iunie 1596.

Locul realizării: Mănăstirea Bistrița, județul Neamț.

Comanditar: boierul Gliga din Piatra Neamț (1578); ctitorul Crâstea Ghenovici (1596).

Copist: Anonim.

Beneficiar: Biserica mănăstirii Florești, sat Florești, comuna Poienești, Jud. Vaslui.

Cercetare: Dr. Ginel LAZĂR.

Foto: MNIR (prin proiectul „MANUSCRIPTUM“).

¹⁸ Consemnarea în scris a Tetraevanghelelor constituia o misiune divină atât pentru comanditar dar mai ales pentru copist. Cel care comanda copierea și ferecarea unei cărți de cult o făcea pentru pomenirea lui și a urmașilor lui, în timpul slujbelor religioase, întru iertarea păcatelor, dar și pentru a servi ca rugăciune acestora. Pe de altă parte, monahul căruia îi era încredințat acest obiectiv, se implica într-un mod foarte conștiincios și serios pentru

Manuscrisul – Tetraevanghel a fost caligrafiat și miniat în limba slavonă și datat din 27 iunie 1596. Cartea a servit la rugăciunea ctitorilor bisericii mănăstirii Florești, de pe Valea Smilei. Aceștia erau Crâstea Ghenovici și soția sa, Anghelina, în timpul domniei lui Ieremia Movilă, iar acest lucru este confirmat de inscripția în relief de pe copertele ferecate ale Tetraevanghelului dăruit mănăstirii chiar de către ei: „*Acest Tetroevanghel l-au făcut panul Crâstea Ghenovici biv vel dvornic și giupăneasa lui Anghelina, fica lui Crăciun biv vel dvornic, și l-au dat pe el întru ruga lor și a părinților lor la mănăstirea lor ce se numește Smila, unde este hramul sfântului prooroc Ilie Tezviteanul, în anul 7104 (1596) de la facerea lumii, luna Iunie, 27^e*”¹⁹.

Caligrafierea și minierea este foarte îngrijită, de tip semiuncial, de redacție slavonă, realizată pe hârtie cu filigran, reprezentând un porc, având un total de 375 de file. Media rândurilor caligrafiate pe o pagină completă, cu subtitlu, este în număr de 16. Textul celor patru Evanghelii este precedat de orânduirea Evangheliilor după duminicile și sărbătorile de peste an și de precuvântarea arhiepiscopului Theofilact de Ohrida al Bulgariei. La începutul fiecărei evanghelii – *după Matei, după Marcu, după Luca și după Ioan* –, avem câte o pagină cu reprezentări și simboluri creștine, încadrate de frontispicii ornamentate cu motive geometrice, iar textul evangheliei are frumoase inițiale miniate. Titlurile, inițialele și ornamentele sunt caligrafiate și

propovăduirea neîncetată a cuvântului apostolic (motivul misionar), pentru înlăturarea apocrifelor și aducerea luminii dumnezeiești (motivul apologetic) și pentru învățarea rugăciunilor de către toți creștinii (motivul liturgic). Tetraevanghelele erau caligrafiate și miniate cu o mare finețe, precizie și acuratețe, pe file de pergament sau hârtie cu filigran, după modelul ecumenic bizantin, împodobite cu varii decorații policrome, însemnate cu text de danie și cu semnătura copistului. După finalizarea operei, aceasta era legată în scoarțe durabile de lemn și ferecată în plăci din metal prețios, decorate și gravate, la rândul lor, în relief, cu scene religioase. În principiu, pe prima copertă a ferecăturii se întâlnește scena „Pogorării lui Isus în Iad” (Învierea) sau „Anastasis”, după tradiția bizantină, iar pe a două copertă se află scena „Adormirii Maicii Domnului”. Vezi și catalogul referitor la „exponatul lunii la MNIR” intitulat: *Capodopere din Patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României*, București, 2012, pp. 36 – 47, unde sunt prezentate două dintre cele mai prețioase manuscrise medievale românești, caligrafiate și miniate pe pergament vitelin. Este vorba de *Tetraevanghelul Sf. Nicodim de la Tismana (1405)* și *Tetraevanghelul cuviosului Spiridon de la Putna (1502)*. A se consulta și G. Popescu – Vîlcea, *Miniatura românească*, București, 1981; N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, I, București, 1934; Idem, *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*, București, 1904.

¹⁹ I. Antonovici, *op. cit.*, p. 99.

miniaturate cu chinovar, unde mai predomină și cerneala verde. La sfârșitul celei de-a patra evanghelii, *după Ioan*, avem un calendar liturgic. Tetraevanghelul este legat în plăci de lemn, acoperite cu foaie de argint aurită, iar cotorul ferecăturii este din argint aurit, în formă de mrejă. Coperta întâi a ferecăturii face referire la scena „*Scoaterea sufletelor din legăturile iadului de către Mântuitor*” (Anastasis). A doua copertă îl înfățișează pe „*Sf. Proroc Ilie în momentul când un corb îi aduce pâine și carne*”.

Manuscrisul fusese copiat cu aproape două decenii în urmă (1578), așa cum reiese din însemnarea de la fila 375: „*Acest tetroevanghel l-au făcut și ferecat panul Gliga din Piatra și cu soția sa Evdochia, ca să le fie lor spre veșnică pomenire și să fie fiului lor, Vasilie, și să nu se vînză. Iar cine se va ispiți să-l vînză fără de porunca lor și a părinților lor, sau alt neam, să fie blestemat de Dumnezeu și de toți sfinții. Dar să nu-l vînză, ci să citească întrănsul și să roage pe Dumnezeu pentru sufletele lor, cari l-au făcut în anul 7086 (1578), luna august 9 zile, în zilele lui Petru Voievod ²⁰ și ale Mitropolitului Chir Atanasie al cetății Suceava și ale egumenului Theodosie al mănăstirii Bistrița*” ²¹. Această însemnare, fără trecerea numelui copistului, poate presupune printre altele și o pedeapsă prin ascultare. Adică manuscrisul a fost copiat la mănăstirea Bistrița, aflată la opt (8) km de orașul Piatra (Neamț), de către un călugăr înfăptuit să facă această lucrare divină prin ascultare de poruncă egumenică și ispășire de pedeapsă, fără putința de menționare a numelui său, decât al voievodului, al arhierelui suprem, implicit al starețului de la Bistrița, conform uzanțelor epocii. Nu cunoaștem cum a intrat Crâstea Ghenovici în posesia manuscrisului, însă este cert că acesta nu a mai ajuns să fie ferecat de comanditarii săi, deși în text se menționează și această lucrare. Marele vornic al Țării de Sus, probabil, a cumpărat manuscrisul, în formă finală, fără ferecătură, de la urmașii legitimi ai boierului Gliga. Ulterior l-a ferecat și inscripționat, cu text de danie, pentru înzestrarea ctitoriei sale.

²⁰ Petru Schiopul, domnul Moldovei (1574 – 1577; 1578 – 1579; 1583 – 1591).

²¹ I. Antonovici, *op. cit.*, p. 106.

Școala de caligrafie și miniere a mănăstirii Bistrița nu era foarte însemnată în acel timp, așa cum nu s-a remarcat deloc în epoca lui Ștefan cel Mare ²². Nu trebuie să ne mire că acest Tetraevanghel nu este foarte spectaculos, în raport cu Tetraevanghelele copiate la porunca voievodului moldav, în marile centre culturale de la Neamț și Putna, menite ²³ a înzestra ctitoriile domnitorului din tot cuprinsul Moldovei ²⁴. De fapt, din vremea lui Ștefan cel Mare nu avem, până acum, nici un Tetraevanghel ieșit de sub penelul unui „scriitor” de la Bistrița. Mai mult, în *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, nu sunt pomenite decât trei nume de „scriitori” ²⁵. Cei trei cărturari provin de la mănăstirile Neamț și Putna. În acest context, boierul Gliga, probabil, nu-și permitea luxul de a comanda un manuscris pe pergament, caligrafiat și miniat la Neamț de ucenicii lui Ghervasie, Teodor Mărășescul, Ioanichie, Nicodim, Visarion și alții. Așadar, a apelat la miniaturistii mănăstirii Bistrița, mai modești, mai ieftini și mai aproape geografic de orașul Piatra Neamț. Totuși, manuscrisul boierului Gliga este realizat într-o epocă când reverberația culturală se manifesta mai discret, decât în urmă cu șapte sau opt decenii ²⁶.

Din nefericire, suportul material pe care a fost copiat, lipsa unor reprezentări evanghelice și amprenta unui cărturar de seamă, așa cum este cazul cu alte

²² Mănăstirea Bistrița avea domenii foarte întinse și încasa venituri mari de la vămile de la Tazlău și Bacău, astfel încât este de explicat de ce obștea mănăstirii se concentra mai mult pe administrarea proprietăților sale și încasarea de venituri, în defavoarea preocupărilor culturale.

²³ În genere, Tetraevanghelele erau destinate pentru ruga ctitorului și a familiei sale, mai ales în cazul unui domnitor precum Ștefan cel Mare. Acest fapt este specificat în textul de danie, sub mai multe ipostaze: inscripție în relief pe ferecătură, text în ramă de chinovar sau însemnare pe ultima filă. Ulterior, donația liturgică, intra efectiv în patrimoniul lăcașului de cult, devenind un obiect sacru și de mare valoare istorică, putând fi folosit și la oficierea serviciului divin.

²⁴ Vezi, C. Turcu, *Un manuscris slavon necunoscut din timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Hrisovul VI”, 1946, pp. 105 – 109; E. Turdeanu, *L'activité littéraire en Moldavie de 1504 à 1552*, p. 151, nr. XXXVIII, în *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, 1985; Idem, *Manuscrite slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, extras din „Cercetări Literare”, V, București, 1943; Petre. P. Panaitescu, *Un autograf al lui Petru Movilă pe un Tetraevanghel al lui Ștefan cel Mare*, în „Revista Istorică Română”, IX, 1939, pp. 82 – 86; Dimitrie Dan, *O evanghelie a lui Ștefan cel Mare în München*, Cernăuți, 1914.

²⁵ Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941, pp. 20 – 21.

²⁶ *Arta din Moldova de la Ștefan cel Mare la Movilești*, București, 1999.

manuscrise de cult slavone din spațiul românesc, umbrește din valoarea acestui prețios manuscris.

Opera de cult a fost trimisă de Epitropia Bisericii Florești la Expoziția regală jubiliară din 1906. Acolo a fost cercetată științific și inventariată sub două numere: No. 332/1906 „*Epitropia Bisericii Florești, Tutova*“ și No. 702/1907 „*Donațiuni*“. Oficialii expoziției i-au conferit Epitropiei medalia de aur pentru o atentă conservare și păstrare ²⁷. Totodată, cercetarea textelor slavone a fost făcută de Ștefan Nicolăescu, translator delegat pentru limbile slave de la Arhivele Generale ale Statului.

Manuscrisul a fost fotoscanat profesional în toamna anului 2011, complet, la o rezoluție foarte înaltă, printr-un proiect denumit „Manuscriptum“, inițiat și coordonat de directorul general al Muzeului Național de Istorie a României, domnul dr. Ernest Oberländer – Târnoveanu. Totalul paginilor fotoscanate prin programul „Manuscriptum“ este de 766. Cartea este împachetată în foiță de mătase japoneză cu ph neutru și în strat de netex, fiind încasetată în spumă de polietilenă, antistatică și ignifugă, depozitată și păstrată în cutie de carton.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Coperta întâi. Ferecatura din metal prețios conținând textul de danie din 1596 al lui Crâstea Ghenovici.

Fig. 2 – Coperta a doua. Ferecatura din metal prețios conținând textul de danie din 1596 al lui Crâstea Ghenovici.

Fig. 3 – Pagină de început, cu orânduirea Evangheliilor după duminicile și sărbătorile de peste an. În partea superioară se observă numărul de inventar al Expoziției jubiliare a României din 1906.

Fig. 3 bis – Pagina de început a precuvântării arhiepiscopului Theofilact de Ohrida a Bulgariei.

Fig. 4 – Filă de titlu, cu frontispiciu și începutul evangheliei după Matei.

²⁷ Vezi, *Catalogul lucrărilor expuse la expoziția jubiliară din 1906*, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl“, București, 1906.

- Fig. 5 – Filă de titlu, cu frontispiciu și începutul evangheliei după Marcu.
- Fig. 6 – Filă de titlu, cu frontispiciu și începutul evangheliei după Luca.
- Fig. 7 – Filă de titlu, cu frontispiciu și începutul evangheliei după Ioan.
- Fig. 8 – Filă a evangheliei după Luca.
- Fig. 9 – Fila nr. 375, reprezentând textul explicit de danie din 9 august 1578 al boierului Gliga din Piatra Neamț.

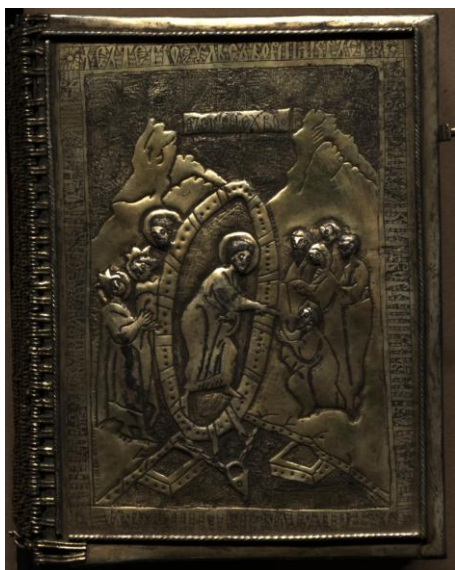

Fig. 1

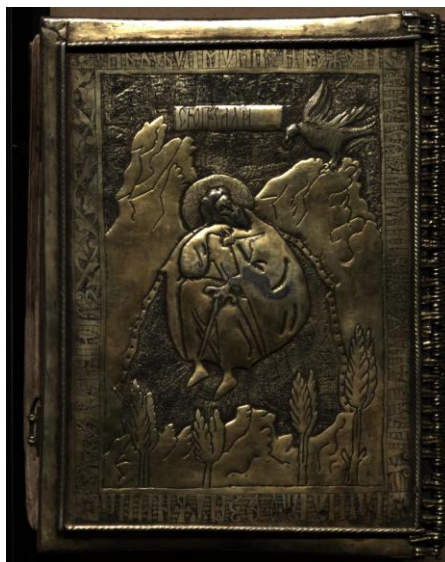

Fig. 2

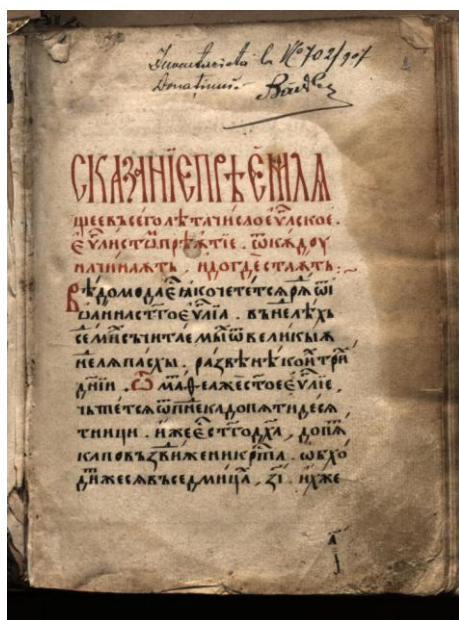

Fig. 3

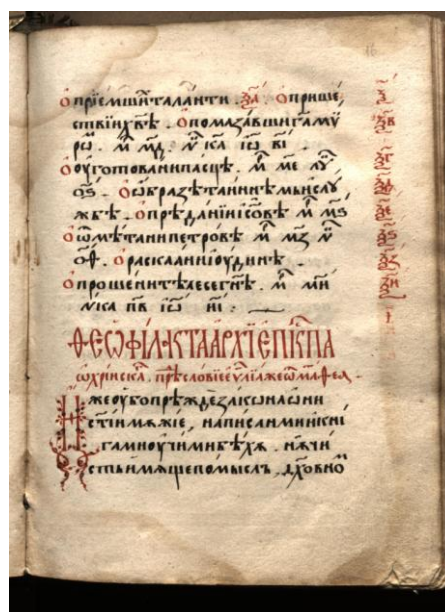

Fig. 3 bis

Fig. 4

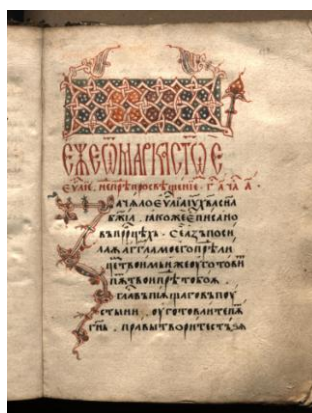

Fig. 5

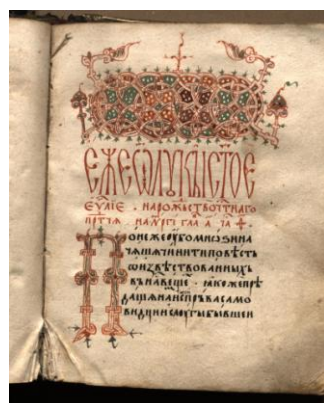

Fig. 6

Fig. 7

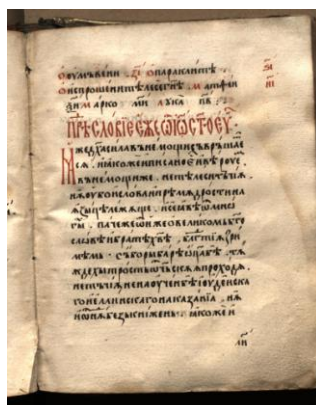

Fig. 8

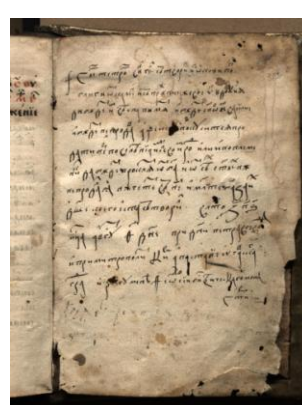

Fig. 9

ARHITECTURA POPULARĂ DE PE VĂILE ARGEȘELULUI ȘI VÂLSANULUI

MIHAI ION GORGOI
Ministerul Culturii - București
GERALD FLORIN CĂLIN
ADINA MIHAELA GORGOI
Muzeul Viticulturii și Pomiculturii din România - Golești

L'ARCHITECTURE POPULAIRE SUR LE VALLÉE D'ARGEȘEL ET VALLÉE DE VÂLSAN

RÉSUMÉ

Dans les années 2010 – 2011, le Musée du Golești et le Département de la Culture d'Argeș ont effectué des recherches ethnographiques dans ce domaine, d'identifier les monuments d'architecture populaire conservés *sur le terrain*.

Pour la région de la Vallée d'Argeșel, on a trouvé plus de 120 logements (maisons et annexes des ménages), qui conservent encore des éléments caractéristiques de l'architecture populaire. Très peu, cependant, sont conservées dans leurs forme originale, la plupart ayant des modifications, des adaptations aux conditions socio-économiques existantes.

L'architecture propre à la région de la Vallée d'Argeșel (Muscel) est représentée par *la maison haute avec salle*.

Pour la region ethnographique de la Vallée de Vâlsan (Argeș), ont été identifiées sur quarante maisons qui s'incrivent en l'architecture spécifique de la région, représentée par la *haute maison avec belvédère*.

Cuvinte cheie: monumente de arhitectură populară, Valea Argeșelului, Valea Vâlsanului.

Mots-clé: monuments d'architecture populaire, Vallée d'Argeșel, Vallée de Vâlsan.

Zona Argeș se întinde pe o suprafață deluroasă și muntoasă, limitată la nord de coama Munților Făgăraș, spre sud se întinde până la confluența râurilor Vâlsan și Argeș, la est până la confluența râului Doamnei cu râul Târgului, iar la vest este mărginită de județele Olt și Vâlcea.

Argeșel este un râu care curge în județul Argeș, România. Își are izvorul în Munții Iezer – Păpușa și se varsă în Râul Târgului, în apropiere de localitatea Mioveni. Are o lungime aproximativă de 80 km. Localități traversate de râu: Suslănești, Boteni, Lunca, Balabani, Lespezi, Lucieni, Hârtiești ¹, Vulturești ², Bârzești, Voroveni, Davidești, Conțești, Racovița, Mioveni.

Zona Muscel cuprinde arealul din stânga râului Vâlsan și județul Dâmbovița, care corespunde limitelor vechiului județ Muscel.

Râul Vâlsan, unul din principalii afluenți ai Argeșului, izvorăște din munții Făgăraș, din lacurile ce se formează la poale vârfului Moldoveanu. Apele sale tumultuoase străbat pe o distanță de aproximativ 100 km o zonă pitorească, mărginită în cursul superior de versanții de sud, acoperiți de păduri seculare, ai munților Făgăraș și Ghițu, alternând luminișuri și poieni cu stâncării abrupte în zona cheilor, după care traversează Muscelele și dealurile Argeșului, unde și-a creat albia prin văi înguste și bazinele depresionare: Brădetu ³, Valea lui Mas, Costești – Vâlsan și se varsă în râul Argeș în zona comunei Merișani.

Valea Vâlsanului este situată în raza județului Argeș, pe versantul sudic al munților Făgăraș și în zona dealurilor înalte, cuprinzând tot bazinul râului Vâlsan, suprafețele aparținând localităților Mușătești, Brăduleț, Arefu, Nucșoara și Mălureni. Principalele puncte de acces sunt în comunele Brăduleț, Mușătești ⁴ și Mălureni ⁵, situate pe drumul județean Merișani – Brădet.

Cele două zone oferă pe lângă formele de cultură asemănătoare și deosebiri, în special în ceea ce privește arhitectura populară.

¹ Prima atestare documentară a satului Hîrtiești datează din anul 1475, din vremea domnitorului Laiotă Basarab.

² Prima atestare documentară datează din 23 iulie 1512, într-un hrisov semnat de domnitorul Neagoe Basarab.

³ Prima atestare documentară datează din 14 mai 1506, într-un document emis de voievodul Radu cel Mare.

⁴ Este fără dubiu faptul că alături de așezările de pe Valea Vâlsanului, comuna Mușătești a avut o viață strâns legată de activitatea politică ce s-a desfășurat la Curtea de Argeș. Semnificativ în acest sens este faptul că satul Stroești este menționat din vremea lui Mircea cel Bătrân (când s-a făcut hotărnicia moșiei Stroești cu orășenii argeșeni, fie în urma unor neînțelegeri, fie din porunca domnitorului); vezi în Nicolae Leonăchescu – Năndrașu, *Stroești – Argeș, documente și mărturii*, vol. I (1500 – 1933), Ed. Litera, București, 1971.

⁵ Prima atestare documentară a localității Mălureni este emisă din Târgoviște, la 15 aprilie 1456, de către Vladislav II Voievod.

În zona colinară și montană a județului Argeș ca, de altfel, și în celelalte regiuni românești, construcția unei case era privită ca un organism care întruchiează universul terestru cu flora și fauna sa, și, în același timp, asimilat corpului uman. Acest lucru se reflectă în terminologia pieselor utilizate în construcții: „Tălpile”, bârnele de la baza construcției se numesc și „urși”; „talpa” casei se sprijină pe „călcâie”, iar bârnele utilizate se îmbină în „căței”.

În partea superioară, se află „caii”. Structura acoperișului este făcută dintr-un șir de „căpriori” care, la partea superioară, sunt uniți într-un element orizontal numit „capră” sau „măgar”. Acoperișul este împodobit cu „ciocârlani”, elemente decorative pe care meșterii populari le foloseau, adesea, în ornarea părții superioare a casei. Țeapa din vârful foișorului se numește „cuc”. Șindrila care învelește acoperișul are texturi sau modele: „bot de rață”, „solz de pește”, „fagure de albină”. Ușile se închid cu broaște și exemplele pot continua cu „geana lucarnei” sau „ochiul ferestrei”⁶.

Materialele de bază folosite la realizarea construcțiilor sunt: lemnul, piatra, pământul și cărămida.

Lemnul este folosit sub toate formele, de la trunchi de copac curățat de ramuri, până la elementele de decor, realizate prin cioplire și traforare. Cele mai des întâlnite specii de arbori sunt stejarul și bradul.

Pământul este cel mai la îndemână element de construcție, folosit sub formă de pastă clisoasă, amestecată cu paie tocate sau materii organice, sau sub formă de chirpici.

Cărămida, ca piesă de rezistență în construcția caselor țărănești, a apărut mai târziu, spre sfârșitul veacului al XIX -lea și atunci numai în satele apropiate de orașe.

Piatra a fost utilizată în mod obișnuit, sub formă de bolovan sau piatră de râu cioplită, fiind întâlnită în toate gospodăriile aflate în zone montane sau submontane.

Ceea ce atrage atenția și dovedește o evoluție mai rapidă a arhitecturii din Muscel, este dispariția totală a acoperișului învelit cu paie, care exista în trecut și

⁶ Florea Bobu Florescu, Paul Stahl, Paul Petrescu, *Arta populară din zonele Argeș și Muscel*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1967, pp. 20 – 30.

aici, așa cum exista în întreaga țară. Șita constituia, în secolele trecute, un lux pe care și-l permiteau numai boierii; ea s-a răspândit în Muscel, unde numeroșii meșteșugari în lemn care lucrau în regiune au avut, desigur, un rol însemnat.

Deși a rămas vreme îndelungată, șita a fost totuși, treptat, înlocuită de către țiglă, încă din secolul al XIX -lea. Ca și cărămida, țigla constituie astăzi materialul obișnuit folosit pentru învelit acoperișul.

Construcțiile țărănești din această regiune, chiar dacă vorbim de o zonă oarecum restrânsă comparativ cu restul țării, se caracterizează printr-o mare diversitate, astfel putând încadra aceste gospodării în patru tipuri: casa înaltă cu sală, casa cu sală și foișor, casa cu sală parțială, casa cu „război”⁷.

Planul casei țărănești este unul simplu, fiecare din elementele constructive fiind perfect raționalizate, dovadă a unei mari experiențe în arta și știința de a construi în lemn. Casa este așezată pe o temelie de piatră, prin intermediul „tălpilor”, piese din lemn masiv, care ajung până la 80 cm grosime. Aceste „tălpi” formează rama de bază a casei, fiind încheiate la colțuri prin diferite tipuri de îmbinare, cel mai des întâlnită fiind „îmbinarea dreaptă”⁸. Pe această ramă se construiesc pereții casei. Bârnela din lemn sunt de diferite grosimi și din diferite specii de arbori, variind, de asemenea, și modul de cioplire. În zona de nord a Argeșului întâlnim bârnela care sunt făcute din lemn de rășinoase (brad, molid) sau foioase tari (stejar).

Pe lângă încăperile destinate locuirii, casa țărănească cuprinde o serie de piese complementare care îmbogățesc și planul, ca funcțiune și elevație, dar și ca aspect. Prisma este definită prin faptul că este deschisă sau semi-adăpostită, îmbrăcând fațada principală a casei, făcând trecerea între spațiul liber înconjurător al gospodăriei și spațiul închis al camerelor de locuit. Pentru casele tradiționale românești, prisma este un spațiu de nelipsit, precum camera de servit ceaiul din

⁷ „Războiul” este, de fapt, o înălțare a podului, vizibilă la exterior, și prin acesta o înălțare a pereților casei. Războiul este un zid scund de cărămidă (0,5 – 0,6 m) ce se clădește peste grinzile ce susțin tavanul casei. Pe aceste ziduri se sprijină consolele care susțin căpriorii. Celălalt capăt al consolelor, cel interior, se sprijină pe popi prinși în grinzile casei. Zidul scund, consola, popul și grinda formează un patruleter, a cărui asemănare schematică cu războiul de țesut i-a dat și numele.

⁸ Paul Petrescu, *Arta țărănească din lemn din România*, Ed. Meridiane, București, 1981, p. 26.

locuințele japoneze; este locul de unde țăranul comunică cu exteriorul, cu gospodăria.

În prelungirea prispei poate apărea *foișorul*, care are rol de adăpost și supraveghere, fiind numit și pridvor. Foișorul și prispa reprezintă locul de desfășurare a unor trebur gospodărești zilnice; de cele mai multe ori, adăpostea și războiul de țesut și vârtelnița. La casele din nordul județului Argeș, pridvorul/foișorul este o construcție de plan dreptunghiular, așezată de-a lungul fațadei casei, central sau într-o parte, cu acoperișul în două ape. Ca arie de răspândire, foișorul începe din zona Argeș și se continuă în Oltenia, la gospodăriile țărănești din zona Vâlcea, unde pridvorul se dezvoltă, cel mai adesea, pe un dreptunghi cu latura perpendiculară pe fațada casei, atingând apogeul ca monumentalitate și decorații.

Stâlpii și grinzile de lemn care susțin prispa și foișorul dau frâu liber imaginației meșterilor, care, prin creștături în lemn, realizau diferite motive florale, antropomorfe, zoomorfe, ancestrale, motive împrumutate din universul înconjurător – motive care, deseori, depășesc ca vechime construcția în sine.

Prin aspectele, atât funcționale, cât și practice, prispa și foișorul „ocrotesc” prin crearea unor volume înconjurătoare semiadăpostite și „îmbogățesc”, prin jocul de lumini, umbre și culori, însuși corpul casei.

O piesă din ansamblul gospodăriei, care are un caracter strict utilitar, este „polata”, fiind o construcție întâlnită aproape întotdeauna pe partea posterioară a casei, având rolul de a adăposti provizii, lemne sau unelte.

Aceste tipuri de construcție – camere de locuit, pridvor, polată, acoperiș, prispă –, precum și piese care sunt puternic impregnate cu elemente decorative – stâlpi, uși, ferestre, pălimate, grinzi, socluri etc. –, sunt într-o strânsă corelație, definind aspectul arhitectural al casei țărănești din regiunea colinară și montană a Argeșului și Muscelului.

Acoperișul vechi românesc este un volum masiv compact, fără coșuri care să-l străpungă, este rotunjit ușor la colțuri și are o coamă scurtă, marcată de țepe ascuțite ce ies prin învelitoarea de șită sau șindrila. În cazul caselor din zona montană a Argeșului și Muscelului, s-a folosit, adesea, șita mărunță și mai subțire,

petrecută una peste alta, în câte trei – patru rânduri, astfel apărând la streșini un strat gros de 5 – 6 cm.

La sate, casele cu etaj s-au răspândit în mod însemnat de-abia în a doua jumătate a secolului al XIX -lea, ele fiind, acum un veac, apanajul câtorva țărani înstăriți care se ridicaseră din masa generală, desigur și printr-o activitate legată de comerț; casa cu un singur etaj era, prin urmare, obișnuită și în aceste locuri.

În anii 2010 – 2011, Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești și Direcția pentru Cultură Argeș au întreprins cercetări etnografice, în arealul menționat, în vederea identificării monumentelor de arhitectură populară păstrate *in situ*.

Pentru zona Valea Argeșului au fost găsite peste 120 de locuințe (case și anexe gospodărești), care mai păstrează din elementele definitorii ale arhitecturii populare. Foarte puține, însă, se mai păstrează în forma originală, majoritatea având modificări, adaptări la condițiile socio-economice existente, precum: acoperișul schimbat – șita fiind înlocuită de țiglă – , tâmplăria ușilor și ferestrelor schimbată și ea, nepăstrând formele și decorurile originale, tencuială nouă – dispărând o parte din elementele de decor, lucrate în stucatură –, redistribuirea spațiului de la parter – destinat inițial pînîței –, prin transformarea în cameră de locuit a uneia din încăperi, tencuirea parterului și mascarea zidăriei din piatră și cărămidă, schimbarea scării de acces – inițial, din lemn –, cu una din ciment, închiderea prispei cu geamlâc etc.

Arhitectura specifică zonei Valea Argeșului (Muscel) este reprezentată de ***casa înaltă cu sală***. Planul casei este dezvoltat în lungime pe teren, fie plat, fie în pantă. Casa este clădită pe un soclu înalt din piatră sau cărămidă, scara închisă de zidărie, sală la etaj, unde găsim două camere, fie cu intrări separate din sală, fie un hol central (tindă caldă ⁹) și camerele situate în stânga, respectiv, dreapta holului. Parterul era destinat pînîței, cu intrarea pe partea frontală a casei.

Pentru zona etnografică Valea Vâlsanului (Argeș), au fost identificate aproximativ 40 de locuințe care se înscriu în arhitectura specifică zonei, reprezentată

⁹ Majoritatea caselor au sobă în partea din spate a holului.

de *casa înaltă cu foișor*. Și aici, construcțiile pot fi grupate în mai multe categorii: casa cu prispă pe două laturi, casa cu prispă pe două laturi și foișor, casa cu foișor.

Casa înaltă cu foișor (fig. 1) este clădită pe soclu dezvoltat de piatră și cărămidă și constituie una din cele mai bune realizări ale meșterilor de case țărănești din regiune. Acest tip de casă prezintă, uneori, un element nou – „sala” –, adică prispa înaltă și închisă cu pălimar, care se supralărgeste în zona centrală, formând foișorul.

Casa este compusă, în cele mai multe cazuri, din două încăperi, cu intrări fie separate din sală sau dintr-o tindă mică, fie o singură intrare, cu trecere dintr-o cameră în cealaltă.

Casa este clădită pe toată pimnița, ulterior o încăpere din pimniță fiind transformată în cameră de locuit ¹⁰. Accesul la nivelul superior se face printr-o scară dispusă fie în fața foișorului sau pe o laterală a lui, fie la capătul sălii. Foișorul este ridicat pe un soclu puternic, are doi stâlpi în fațadă și acoperiș în două ape. Majoritatea caselor sunt dispuse cu fațada principală spre sud, pentru a beneficia de lumină pe întreaga durată a zilei.

Casa pe soclu înalt, dezvoltată în lungime pe teren denivelat (fig. 2), are două încăperi și prispă la fațada principală, cu patru goluri și pălimar de zid. Pimnița, cu intrarea din laterală, este dispusă sub întreaga casă. Sub prispă, este amenajat cotețul pentru păsări. Acoperișul, în patru ape, are învelitoarea din șită, coama scurtă și țepi, adesea lucrați artistic, ce ies prin șită.

Casa pe soclu înalt, pe teren plat (fig. 3) are pălimarul tencuit și decorat cu motive geometrice, romboidale, lucrate în stucatură. Sala, dispusă pe fațada principală, este cu cinci goluri, cosoroaba este susținută de stâlpi de lemn cu consolete lucrate în trafor. Scara de acces la etaj, construită din bârne și scânduri,

¹⁰ Când familia devenea mai numeroasă, când tinerii se căsătoreau și apăreau nepoții, bunicii se retrăgeau în camera de jos.

este închisă de zidărie. Planul casei este simplu: un hol central pentru accesul în cele două camere, dispuse în stânga, respectiv dreapta holului.

Casa cu soclu înalt așezată pe teren denivelat (fig. 4), are cu două camere la etaj (cu intrări separate din sală). Parterul, construit în tehnica „lăcriță”, adăpostește pimnița și o cameră pentru locuit. Remarcăm prezența capitelurilor lucrate în paiantă în partea superioară a stâlpilor de lemn care susțin cosoroaba; pălimarul, zidit în continuarea soclului, este tencuit și decorat cu elemente geometrice lucrate în stucatură.

Casa dezvoltată pe lungime (fig. 5 a, 5 b) are sală pe două laturi, cu opt goluri, situată pe soclu înalt din piatră de râu, prinsă cu mortar. Pimnița, cu intrarea prin lateral, este dispusă sub toată construcția. Stâlpii sălii sunt rectangulari și terminați cu capiteluri în paiantă. Casa are două încăperi, despărțite de un hol de mici dimensiuni și o cămară. Acoperișul, în patru ape, are învelitoarea din șindrilă.

Casa pe soclu înalt, cu prispă pe două laturi și foișor central (fig. 6) are pălimarul din scânduri decorate prin traforare.

Casa cu două camere, cu intrări separate din sală, pălimar din lemn și foișor central (fig. 7), are scara de acces dispusă în capătul sălii. Construită din vârghei prinse în montanți verticali, cercuite, tencuite și văruite, casa cu planul dreptunghiular este așezată pe un teren în pantă. Are pimnița semiîngropată, construită din bolovani de râu prinși cu mortar. Fiecare cameră are ferestrele duble, pe două laturi, cu tâmplăria originală. Acoperișul este în patru ape, cu învelitoarea din șită și cuci pe coamă.

Casă, construită pe o pantă ușoară, cu două camere, sală pe două laturi și beci pe camera bună (de la drum) (fig. 8), prezintă o singură intrare, în camera mică, care are și rol de bucătărie. Din această încăpere se trece în camera cea mare.

Prispa este construită pe laturile din față și cea de la drum. Accesul în podul casei se face de pe prispă (deasupra ușii de intrare în casă).

Camerele sunt construite din bârne prinse în montanți verticali, cercuite, tencuite cu pământ și vărute. Podeaua este din scândură. Beciul este construit din bolovani de râu, cu intrarea pe partea frontală a casei. Sala, cu stâlpi rectangulari, simpli, are pălimarul din scândură, decorat cu arcaturi. Actualmente, intrarea pe prispă – care a fost, inițial, în partea din față –, a fost mutată pe latura mică (din pantă). Cele două uși și ferestrele de la *camera bună* sunt originale, însă tâmplăria ferestrelor de la camera mică a fost modificată. Acoperișul este în patru ape, învelitoarea, inițial din șită, este din plăci de azbest.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Casă cu „război” pe soclu înalt, cu etaj, Davidești, sfârșitul secolului al XIX –lea (casă și plan).

Fig. 2 – Casă pe soclu înalt, dezvoltată în lungime pe teren denivelat, Hârtiești, sat Lucieni, cca. 1900.

Fig. 3 – Casă pe soclu înalt, pe teren plat, cu pălimarul tencuit și decorat cu motive geometrice, romboidale, lucrate în stucatură, Vulturești, sat Mărgești, 1902.

Fig. 4 – Casă cu soclu înalt așezată pe teren denivelat, cu două camere la etaj (cu intrări separate din sală), Davidești, cca. 1900.

Fig. 5 – Casă dezvoltată pe lungime, cu sală pe două laturi, cu opt goluri, situată pe soclu înalt din piatră de râu prinsă cu mortar (5 a – plan, 5 b – casa), Robaia, Mușătești, cca. 1870 – 1880, renovată în 1970.

Fig. 6 – Casă pe soclu înalt, cu prispă pe două laturi și foisor central; pălimarul din scânduri decorate prin traforare, comuna Mușătești, sat Vălsănești, datată în stucatură: 1899, modificată. Comparatie.

Fig. 7 – Casă cu două camere, cu intrări separate din sală, pălimar din lemn și foisor central; scara de acces este dispusă în capătul sălii. Brădet, cca. 1900.

Fig. 8 – Casă, construită pe o pantă ușoară, cu două camere, sală pe două laturi și beci pe camera *bună* (de la drum). Stroiești – Mușătești, cca. 1900 (casă și plan).

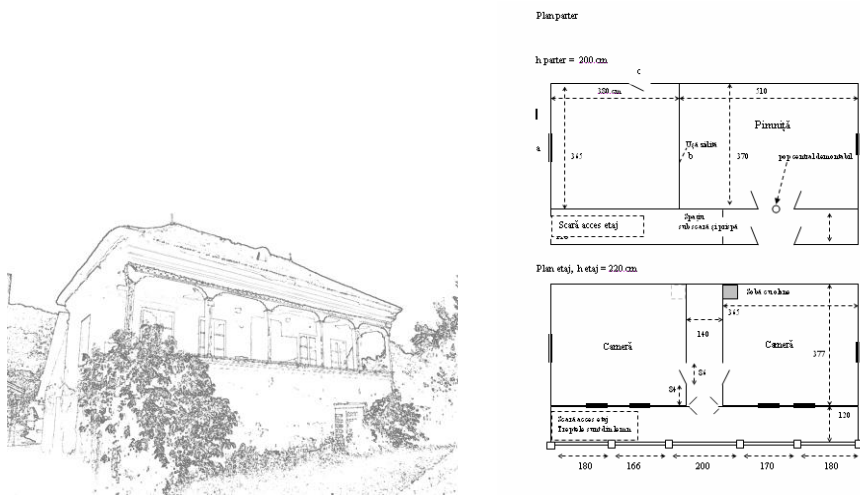

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

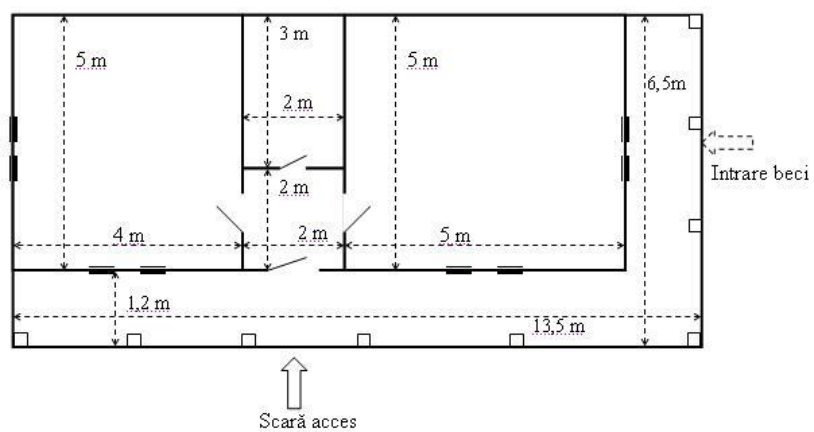

Fig. 5 a

Fig. 5 b

Fig. 6

Fig. 7

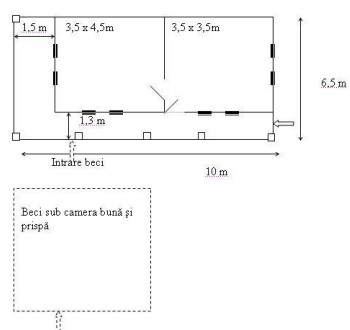

Fig. 8

VALORIFICAREA MODERNĂ A PATRIMONIULUI CULTURAL NAȚIONAL IMATERIAL: ROMANA PENTRU TOȚI

VALER RUS
Muzeul „Casa Mureșenilor” – Brașov

MODERN RECOVERY OF THE IMMATERIAL NATIONAL CULTURAL PATRIMONY: ROMANA DANCE FOR EVERYONE

ABSTRACT

„ROMANA for all” project was one of the most important moments of the larger program to revitalize this historic dance from the nineteenth century, made by Mureșenilor House Museum from Brașov. This activity began in 2007 with the Opera Brașov reconstruction of the dance and continued by other projects such as learning the dance by foreign citizens in the summer school of the Romanian Cultural Institute, the project of learning to dance for instructors, dance presentation in Iasi, Codlea, Brasov and Austria. This program culminated with „ROMANA for all”, in which more than 160 high school students from Brasov learned and publicly presented the dance in 2012.

Cuvinte cheie: Romana, dans istoric, patrimoniu cultural imaterial, valorificare.

Keywords: Romana, historic dance, immaterial cultural patrimony, recovery.

Conform legii muzeelor numărul 311/2003, definiția muzeului este următoarea: *„instituția publică de cultură, aflată în serviciul societății, care colecționează, conservă, cercetează, restaurează, comunică și expune, în scopul cunoașterii, educării și recreerii, mărturii materiale și spirituale ale existenței și evoluției comunităților umane, precum și ale mediului înconjurător”*. După cum se va putea constata, din perspectiva a ceea ce urmează să prezentăm, probabil că această definiție va trebui completată sau diversificată, pentru că muzeul poate și trebuie să devină într-o măsură mult mai mare un actor viu în viața comunității în cadrul căreia activează.

În ultimii ani asistăm practic la o redefinire a conceptului de valorificare a patrimoniului cultural, iar programul complex și multianual de revitalizare a

dansului ROMANA realizat de Muzeul „Casa Mureșenilor” din Brașov poate sta mărturie pentru acest fenomen.

În continuare vom prezenta o mică istorie a dansului de societate ROMANA, preluată după o prezentare a colegei noastre, Lorena Domocoș.

În Europa, spre sfârșitul secolului al XVIII -lea, dansurile de curte au început să fie înlocuite de dansuri preluate din popor. Primul dans inspirat din dansurile populare a fost valsul, provenit din Germania și Austria, care a ajuns în saloanele Germaniei, Austriei și Franței, iar apoi în celelalte țări ale Europei. În centrul și răsăritul Europei a dominat varianta vieneză. La începutul secolului al XIX -lea a pătruns polca, dans popular din Boemia, iar la mijlocul secolului mazurca, dans popular de origine poloneză. Tot atunci, dansul popular ungar, ceardaș, a devenit dans orășenesc. Aceste dansuri au pătruns și la români. Astfel, valsul vienez și polca au ajuns în Transilvania prin populația germană, iar ceardașul prin cea maghiară.

Apariția dansurilor de origine folclorică în Europa a stârnit puternice reacții în rândul intelectualității românești din Transilvania. Conștientă de necesitatea consolidării vieții sociale și a afirmării artistice și culturale, aceasta a considerat că este momentul să creeze dansuri „naționale” care să pătrundă în rândurile intelectualilor români.

Iacob Mureșianu (1812 – 1887), stabilit la Brașov din anul 1837, profesor, redactor al primului ziar românesc din Transilvania – *Gazeta Transilvaniei* –, academician, un talentat muzician și un bun dansator, preocupat de tot ceea ce putea ridica neamul său românesc la același nivel cu celelalte naționalități, a considerat că intelectualitatea românească are datoria să creeze un joc de salon românesc inspirat din jocurile noastre populare.

În casa lui Iacob Mureșianu se strâneau adesea intelectualii români din Brașov. Într-una din serile toamnei anului 1849, *„aveau ca temă de dezbătut compunerea unui joc de salon românesc, spre a dovedi Nemților... că și Românii progresează în civilizație”*.

Cunoscând dansurile românești, precum și muzica lor, Iacob Mureșianu i-a cerut ajutorul prietenului său Ștefan Emilian, profesor de desen, arhitect și bun

pianist, pentru a compune un dans tot atât de elegant ca și cadrilul franțuzesc, dar care să nu aibe nimic străin în el, ci numai dans și cântec popular românesc. După ce au pus la punct în cele mai mici amănunte felul în care urma să fie pus în practică dansul, cei doi au apelat la un cunoscut maestru coregraf, Francisc Kamauf, care a făcut ultimele retușuri.

Compus în toamna anului 1849, dansul de salon a fost pregătit de 10 perechi de dansatori care au participat la repetiții în saloanele Mureșenilor până la sfârșitul anului. Aceștia l-au prezentat în premieră la picnicul din duminica de 22 ianuarie 1850, sub denumirea de *salt național*. După această reprezentație, Iacob Mureșianu i-a acordat suitei sale coregrafice numele de ROMANA.

ROMANA, dans național de coloană, a fost alcătuit din cinci secțiuni, denumite figuri: *Rosa*, care reproduce jocul *Ardeleana*; *Octavia*, care înfățișează o *Hațegană*, numită în unele părți *Joc de doi*; *Mureșana*, bazată pe jocul bănățean *Pe picior*; *Augusta*, reprezentată de o *Învârtită*; *Nimfa* și mișcarea de final *Amata*, asemănătoare cu *Brașoveanca*. Numele de ROMANA reprezintă acronimul figurilor care compun dansul.

ROMANA s-a dansat pentru prima oară în public la 31 ianuarie 1851, la deschiderea balului Reuniunii Femeilor Române din Brașov (1850 – 1926), reuniune întemeiată de către Maria Nicolau, soacra lui Iacob Mureșianu, la sfatul și sub îndrumarea acestuia. Astfel, ROMANA devine jocul tuturor Reuniunilor Femeilor Române, al sexului frumos și al junimii române, scoțând în evidență eleganța, grația, precizia mișcărilor și frumusețea costumelor.

Până la finele secolului al XIX –lea, ROMANA s-a dansat la toate balurile brașovene, dar și la balurile și petrecerile românești din Ardeal, Maramureș, Banat, Crișana și chiar din nordul Moldovei.

În primele trei decenii dansul s-a răspândit doar pe cale orală. Pașii de dans concepuți de Iacob Mureșianu și partitura muzicală realizată de Ștefan Emilian nu au fost publicate, motiv care a dus la multe inexactități și improvizații ale ROMANEI. Acest lucru l-a determinat pe muzicianul Iacob Mureșianu (1857 – 1917), fiul cărturarului Iacob Mureșianu, să publice partea muzicală a ROMANEI aranjată de el însuși. Partitura este pentru pian și se poate executa și ca piesă independentă, și a

apărut tipărită în editura Const. Gebauer din București, pe la anii 1880 – 1885, sub numele lui Iacob Mureșianu – fiul. Coperta poartă titlul *Romana – Quadril Național Transilvanian*. Lucrarea a fost distinsă cu Medalia de Argint la Expoziția Universală de la Paris din anul 1900.

Fiind dansat pentru prima dată în public la balul de înființare a Reuniunii Femeilor Române și rămânând jocul preferat la aceste baluri, în 12 februarie 1901, cu ocazia festivităților jubiliare ale reuniunii, s-a serbat și jubileul dansului național ROMANA. Deoarece s-a constatat că trei figuri se dansează cu totul diferit decât cele originale, Ion Popa, care conducea un ansamblu de dansatori, ajutat de fiul lui Iacob Mureșianu, dr. Aurel Mureșianu (1847 – 1909), dansator de ROMANA, a corectat figurile greșite. A apărut astfel, în anul 1903, la Tipografia „A. Mureșianu” din Brașov caietul bilingv româno – german „ROMANA”, sub semnătura lui Ion Popa, în care pe lângă istoricul dansului se face descrierea amănunțită a mișcărilor fiecărei părți care compune dansul. Partitura muzicală este cea a lui Iacob Mureșianu – fiul, deși nu este semnată, și este imprimată la „Litografia G. Lemann și fiu H.” din Brașov.

De la apariția ei, ROMANA s-a dansat aproape 40 de ani. Treptat, odată cu scăderea interesului pentru dansurile de coloană, ROMANA a început să se danseze mai rar la balurile românești. După împlinirea a 50 de ani de la compunerea ei și a apariției publicației lui Ion Popa, ROMANA s-a răspândit din nou în toate ținuturile românești. Una din cele mai frumoase executări ale ROMANEI a fost cea din anul 1905, la Sibiu, în spectacolul „Serata etnografică” prilejuită de serbările inaugurării Muzeului Etnografic al „Asociațiunii pentru literatură română și cultura poporului român”, sub titlul *Romana jubiliară*. Grupul de dansatori a purtat costume naționale.

Tot la începutul secolului al XX -lea, un grup de studenți brașoveni de la Cluj a prezentat dansul ROMANA cu ocazia serbării maialurilor foștilor absolvenți ai Liceului nr. 1 Românesc, astăzi Colegiul Național „Andrei Șaguna”, din Brașov.

ROMANA a continuat să se danseze la balurile Reuniunii Femeilor Române, la balurile „Astrei” din Brașov, la spectacolele „Reuniunii Române de Gimnastică și Cântări” din Brașov, la maialurile din Brașov și Cluj, la balurile

studențimii din Budapesta și Viena, până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial.

În urma colaborării dintre Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov și Opera din Brașov, în anul 2007 s-a reconstituit *in situ* ROMANA, după versiunea din 1903, și s-a dansat în trei spectacole ale Operei Brașov. La 3 iulie 2007, în saloanele muzeului s-a înregistrat ROMANA în interpretarea Ansamblului de Balet al Operei din Brașov, sub coregrafia doamnei Nermina Damian.

În anul 2010, Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov a derulat un proiect cu finanțare de la Administrația Fondului Cultural Național care a avut ca obiectiv inițierea a 10 instructori de dans care să predea mai departe dansul ROMANA. După finalizarea proiectului, ROMANA a fost dansată de instructori în Piața Sfântului din Brașov în cadrul Festivalului „Musica Coronensis”, de ansamblul „Măgura Codlea”, la festivitățile organizate de Primăria din Codlea, de ansamblul Casei de Cultură din Victoria, la Festivalul „Toamna barocă” de la Avrig, dar și de elevii Școlii Generale din Prejmer la Cercul profesorilor de istorie din județul Brașov.

În ianuarie 2012, Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov a realizat o expoziție interactivă a dansului ROMANA, iar în luna aprilie a aceluiași an a fost partener în cadrul proiectului „Lecțiuni de dansu”, derulat de Asociația de Artă și Tradiție „Coconițe” din Iași, în care 20 de studenți au învățat dansul ROMANA și l-au prezentat publicului ieșean.

Un alt proiect derulat de Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov cu finanțare de la Administrația Fondului Cultural Național a avut ca obiectiv deprinderea practică a coregrafiei dansului ROMANA prin desfășurarea unor cursuri, într-o manieră interactivă, cu 160 de elevi din licee brașovene, în urma cărora elevii și-au însușit cunoștințe istorice, teoretice și practice privitoare la acest dans. Cursurile s-au încheiat cu un eveniment public (flashmob) în Piața Sfântului din Brașov, în care toți cei 160 de elevi beneficiari au dansat ROMANA. Despre acest proiect vom reveni în cele ce urmează.

ROMANA a fost și continuă să fie promovată și internațional prin cursurile de limbă, cultură și civilizație românească organizate anual la Brașov de către Institutul Cultural Român de la București. La Muzeul „Casa Mureșenilor” din

Brașov, partener în acest program, începând din anul 2008 se desfășoară cursuri de învățare a ROMANEI în fiecare vară.

Revitalizarea dansului istoric de societate ROMANA contribuie la redefinirea identității culturale a comunității brașovene și la o mai bună identificare a tinerei generații cu valorile comune.

Proiectul ROMANA pentru toți își propune educarea tinerilor, cultivarea, promovarea și răspândirea culturii și tradițiilor românești, crearea unui climat propice dezvoltării tinerilor prin dans, muzică, educație fizică, prin deprinderea practică a coregrafiei dansului ROMANA și creșterea gradului de cunoaștere cu privire la dansul de societate ROMANA.

Muzeul Casa Mureșenilor Brașov împreună cu partenerii săi își propune desfășurarea unor cursuri, într-o manieră interactivă, cu 160 elevi din licee brașovene, în urmă cărora elevii își vor însuși cunoștințe istorice, teoretice și practice privitoare la dansul ROMANA.

La începerea cursului, specialiștii muzeului vor face prezentări interactive cu istoricul dansului. În fiecare liceu implicat se va constitui câte un grup de 8 perechi de elevi care, timp de 6 săptămâni, sub îndrumarea unui instructor de dans, vor învăța să danseze ROMANA. Cursurile se vor încheia cu un eveniment public (flashmob), în care vor dansa Romana toți cei 160 elevi beneficiari direcți împreună cu instructorii lor.

Pe tot parcursul derulării cursurilor elevii vor fi îndrumați și coordonați de un maestru coregraf care va organiza și evenimentul final. Fiecare participant va primi un manual – suport de curs, un CD și un DVD cu muzica și respectiv coregrafia dansului.

Valoarea adăugată și caracterul inovator al proiectului constă în faptul că acesta face parte dintr-un veritabil program cultural, menit să popularizeze la nivel de mase un element de patrimoniu imaterial original, care contribuie la redefinirea identității culturale a Brașovului.

De asemenea, proiectul nostru apelează la educația prin dans ca una dintre cele mai spectaculoase forme de evoluție personală. Prin intermediul cursului de dans istoric ROMANA, beneficiarii adolescenți vor primi informații despre istoria,

mentalitățile brașovenilor de altădată, de asemenea își dezvoltă organismul într-un mod armonios într-un mediu colaborativ și interactiv.

Scopul proiectului este să instruiască 160 de elevi în vederea dobândirii de deprinderi practice pentru performarea dansului ROMANA.

Obiectiv general: Creșterea gradului de coeziune comunitară prin promovarea unui dans de societate istoric brașovean.

Obiective specifice: 1. Creșterea gradului de cunoaștere a istoriei locale prin valorificarea unui dans de societate istoric brașovean; 2. Diversificarea ofertei educaționale opționale prin organizarea unui curs de dans de societate istoric adresat unui număr de minim 160 de beneficiari din Brașov; 3. Creșterea gradului de popularizare a patrimoniului cultural național imaterial prin crearea unui eveniment public de amploare relevant pentru comunitatea locală.

Grupul țintă îl reprezintă 160 de elevi din liceele brașovene care vor învăța dansul istoric ROMANA.

Beneficiari direcți: 160 de elevi dansatori de ROMANA. Beneficiari indirecți: colegii elevilor participanți la curs, profesorii acestora, liceele implicate în proiect, instructorii implicați în proiect, spectatori – turiști și localnici – ai evenimentelor desfășurate în Brașov, angajații organizațiilor partenere, alte organizații cu caracter educațional.

Evenimentul final al proiectului, demonstrația de dans din Piața Sfatului, care a avut loc în luna noiembrie a anului 2012, a dovedit că ideea și modul de implementare a proiectului au fost cele potrivite, iar persoanele prezente la aceea dată, peste 1.000 din estimările noastre și conform martorilor foto – video, au confirmat că acest proiect a fost unul extrem de valoros și impresionant. Nu în ultimul rând, acest proiect se constituie într-o bornă extrem de importantă din cadrul programului nostru mai vast de revitalizare a dansului de societate ROMANA.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Iacob Mureșianu (1812 – 1887).

Fig. 2 – Casa Mureșenilor.

Fig. 3 – Coperta cu titlul *Romana – Quadril Național Transilvanian*.

Fig. 4 – 6 – Dansatori de ROMANA până la al doilea Război Mondial.

Fig. 7 – 14 – Imagini de la cursurile de inițiere în tainele Romanei și demonstrațiile instructorilor și cursanților.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

RESTAURARE, CONSERVARE

ASPECTE PRIVIND RESTAURAREA UNOR VASE CERAMICE DIN CULTURA CUCUTENI

LIGIA OTILIA TEODOR
MANUELA DASCALACHE

Centrul de Cercetare și Restaurare – Conservare a Patrimoniului Cultural – Iași

ASPECTS REGARDING THE RESTORATION OF SOME CERAMIC POTS FROM THE CUCUTENI CULTURE

ABSTRACT

Ceramic objects presented in this paper as case studies are representative items of Cucuteni culture that have been restored by the authors during 1996 – 2012 and were found in the archaeological settlements of Scânteia – “Dealul Bodești”, Iași county, in the 1992 – 1999 campaigns, Vorniceni – “Pod Ibăneasa”, Botosani county, the 2000 – 2008 campaigns and Ruginoasa – “Dealul Drăghici”, Iași county, since 2001.

The material resulted from the excavations reached the restoration laboratory in a fragmentary state, with massive deposits of earth and carbonates, the first phase of restoration being therefore the washing in running water.

Limestone deposits were removed by placing fragments in 20% *citric acid* bath, which does not affect the polychrome picture based on natural mineral oxides.

Acid neutralization was carried out in a continuous stream of running water and then finally with distilled water until the pH became neutral.

The next phase was the sorting and pairing fragments for the virtual reconstruction of each vessel, followed by photo documentation.

The fragments' assembling was performed with polyvinyl acetate without plasticizer and the missing parts were filled with gypsum mixed with metal oxides in a color close to vessel clay.

In the case of the fruit vessel found at Scânteia we mounted a metal loop in the major missing portion of the leg to prop the addition of gypsum.

The chromatic integration and, where necessary, the remaking of the ornamentation, was done with tempera pigments, so that the filling can be legible, following the logical symmetry of the original design. Finally, the objects were preserved with nitrocellulose lacquer diluted in acetone.

The aesthetic sensitivity of the creators of the Cucuteni culture vessels, the uniqueness of each item and the special feeling they inspire to the nowadays viewers, determine us, as followers of these perfect artists, to attempt to recover and proudly promote this wonderful legacy, both in Romania and especially abroad, as a duty to the ancestors.

Cuvinte cheie: restaurare, ceramică, cultura Cucuteni.

Keywords: restore, ceramics, Cucuteni culture.

Piese prezentate în acest studiu sunt considerate, după părerea noastră, obiecte ceramice reprezentative aparținând culturii Cucuteni, ce au fost restaurate în perioada 1996 – 2012 de către autori și care au fost descoperite pe șantierele arheologice de la Scânteia, Dealul Bodești, jud. Iași, în campaniile 1992 – 1999, Vorniceni, în punctul Pod Ibăneasa, jud. Botoșani, campaniile 2000 – 2008 și Ruginoasa, Dealul Drăghici, jud. Iași, începând din anul 2001 și continuând sporadic ulterior.

Ruginoasa – Dealul Drăghici, județul Iași.

Așezarea de la Ruginoasa se află pe un promontoriu dominant (300 m altitudine), cu pante abrupte spre nord, vest și est, situat în apropierea văii râului Siret. În aria cercetată s-au descoperit câteva nivele de locuire, unul datat spre sfârșitul perioadei Cucuteni A2 și unul datat Cucuteni A3. Zona a fost cercetată inițial de Hortensia Dumitrescu în 1926 și apoi de Magda Mantu Lazarovici, începând din 2001, ca săpătură arheologică de salvare în cadrul exploatării în cariera de piatră de la baza dealului și continuată sporadic în anii următori ¹. Așezarea a fost încadrată cronologic în faza Cucuteni A_{3b} ² de către arheologii amintiți, pe baza tipologiei materialelor ceramice descoperite (forme, decor și motive ornamentale).

¹ C.–M. Lazarovici, Gh.–C. Lazarovici, S. Țurcanu, *CUCUTENI – A Great Civilization of the Prehistoric World*, Ed. Palatul Culturii, Iași, 2009, p. 141.

² C.–M. Lazarovici, Gh.–C. Lazarovici, *RUGINOASA – Dealul Drăghici: monografie arheologică*, Muzeul Bucovinei, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2012, p. 364.

Scânteia – Dealul Bodești, județul Iași.

Așezarea neolitică de la Scânteia este situată pe un mic promontoriu în sud – estul satului cu același nume, la 35 km de Iași, și comunică cu dealul Bodești doar în partea estică, fiind delimitat în partea nordică de un pârau mic. Cercetările din teren și determinările magnetice au indicat o suprafață de 14 ha a așezării cucuteniene, din care au fost săpați în intervalul 1985 – 1999 circa 3.500 mp. S-au determinat câteva nivele de locuire atribuite fazei Cucuteni A3, într-o singură groapă fiind descoperite materiale datate în faza Cucuteni A1/A2. Pe baza a două date determinate prin măsurători cu Carbon C14 s-a stabilit vechimea așezării neolitice în intervalul 4332 – 4162 CAL B.C.³.

Materialul ceramic descoperit, deosebit de abundent, conduce la concluzia că meșteșugul prelucrării ceramicii ocupa un loc important și bine definit în cadrul acestei comunități⁴.

Vorniceni – Pod Ibăneasa, județul Botoșani.

Punctul „Pod Ibăneasa” unde s-a descoperit așezarea neolitică, este situat la est de satul Vorniceni, la aproximativ 3 – 4 km, pe un promontoriu aflat pe partea dreaptă a pârauului Ibăneasa. Primele cercetări de suprafață care au dus la descoperirea sitului au fost făcute de Aristotel Crâșmaru în 1970, apoi începând cu anul 2001 s-a recurs la o săpătură de salvare a așezării, odată cu începerea lucrărilor de regularizare hidrotehnică a cursului râului Jijia și a afluenților lui (printre aceștia aflându-se și pârauul Ibăneasa), lucrări finanțate de Compania Națională – Regia „Apele Române” Prut, și în anul 2005 de fundația „Cucuteni pentru Mileniul III”. Investigațiile arheologice din așezarea de la Vorniceni au datat situl în faza Cucuteni A – B și au lămurit aspecte legate de definirea unor caracteristici regionale în cadrul culturii Cucuteni și de modul în care s-a făcut trecerea de la faza A la faza A – B. Studiul ceramicii descoperite, remarcabilă prin abundență, varietatea

³ C.-M. Mantu, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, în „Bibliotheca Memoriae Antiquitatis”, V, Piatra Neamț, 1998, p. 248.

⁴ C.-M. Mantu, S. Țurcanu, *Scânteia. Cercetare arheologică și restaurare*, editori V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu, Ed. Helios, Iași, 1999, p. 16.

formelor și a decorului, a scos în evidență continuitatea stilistică cu faza anterioară, precum și progresul tehnic înregistrat în producerea pastei, originalitatea și evoluția artistică a formelor și a ornamentării⁵.

Materialele provenite din săpăturile arheologice au ajuns în laboratorul de restaurare în stare fragmentară, cu depuneri masive de pământ și carbonați, prima fază a procesului de restaurare fiind spălarea în apă curentă.

În continuare, s-au eliminat depunerile de calcar prin introducerea fragmentelor în baie de acid citric de concentrație 20%, care nu afectează pictura policromă bazată pe oxizi minerali naturali.

Neutralizarea acidului s-a realizat în flux continuu de apă curentă și apoi, la final, în apă distilată, până la pH neutru.

Următoarea fază a fost sortarea și împerecherea fragmentelor pentru reconstituirea virtuală a fiecărui vas, urmată de realizarea documentației foto.

Asamblarea fragmentelor s-a realizat cu poliacetat de vinil fără plastifiant, iar porțiunile lipsă s-au completat cu ghips mojarat cu oxizi metalici, la o culoare apropiată de pasta vaselor.

În cazul fructierei de la Scânteia, s-a montat o ansă metalică în porțiunea cu lipsuri majore de la picior, pentru a susține completarea din ghips.

Integrarea cromatică și refacerea decorului, unde a fost cazul, s-au realizat cu pigmenți tempera, astfel încât completarea să fie lizibilă, urmărind în mod logic simetria desenului original. La final, piesele s-au conservat cu soluție diluată de lac nitrocelulozic în acetone.

Studii de caz

1. Vas de provizii – Ruginoasa, Dealul Drăghici , MIMIS – nr. inv. 22 851
Dimensiuni: H = 35cm ; D_{max} = 30cm.

Piesa a fost descoperită în anul 2002, de doamna arheolog Cornelia – Magda Mantu Lazarovici, de la Institutul de Arheologie Iași, în SI, E1, Locuința 3, la - 1,05 m adâncime, în stare fragmentară (96 fragmente), fiind reconstituit 70% din forma

⁵ P. Șadurschi, M. Diaconescu, *Vorniceni*, în „Cronica Cercetărilor Arheologice din România – campania 2001”, pp. 336 – 337.

originală. Vasul este lucrat dintr-o pastă arsă neuniform, sfârmicioasă, cu degresanți (nisip, cioburi pisate), în nuanțe de maro – gri, este deformat de o ardere secundară, nu are decor și este ornat cu 9 butoni.

2. Cupă – Vorniceni, Pod Ibăneasa, Muzeul Județean Botoșani – nr. inv. 17.310.

Dimensiuni: $H = 22\text{cm}$; $D_{\text{max}} = 24\text{cm}$.

Piesa a fost descoperită în 2002, de doamna arheolog Maria Diaconescu, muzeograf la Muzeul Județean Botoșani, în locuința L6, în stare fragmentară (28 fragmente), fiind reconstituit 70% din original. Vasul a suferit o ardere secundară confirmată de deformarea plastică a formei și de sudurile de material ceramic topit de pe suprafața unor cioburi. Decorul cu motiv geometric stilizat este realizat bicrom, în 4 registre verticale.

3. Vas globular – Vorniceni, Pod Ibăneasa, Muzeul Județean Botoșani – nr. inv. 17.444.

Dimensiuni: $H = 16,5\text{cm}$; $D_{\text{buză}} = 8\text{cm}$; $D_{\text{max}} = 21\text{cm}$.

Vasul a fost găsit în campania de săpături arheologice din 2008, în locuința L16, groapa Gr. 38, în stare fragmentară (13 cioburi) și a putut fi reconstituit în proporție de 85%. Este lucrat dintr-o pastă semifină, bine arsă și a suferit o ardere secundară. Decorul este bicrom, alb – maro cu spirale, caracteristic fazei A – B, iar lateral vasul prezintă două mici tortițe cu canal vertical.

4. Vas cu umăr dublu – Vorniceni, Pod Ibăneasa, Muzeul Județean Botoșani – nr. inv. 17.445.

Dimensiuni: $H = 32\text{cm}$; $D_{\text{buză}} = 10\text{cm}$; $D_{\text{max}} = 30\text{cm}$.

Obiectul a fost descoperit în anul 2008, în locuința L16, la o adâncime de 0,4 – 0,5 m, într-un sol brun – cenușiu. S-au identificat 90 fragmente aparținând acestui vas, cu care s-a reconstituit 90% din forma inițială. Decorul este bicrom, cu spirale fine albe pe fond maro închis și ove pe buză, iar pasta este grosieră, gri –

albicioasă, cu degresant mașcat, bine arsă. Vasul are două tortițe laterale, cu canal vertical.

5. Cupă – Scânteia, Dealul Bodești, MIMIS, nr. inv. 23.302.

Dimensiuni: H = 15,7 cm; D_{max} = 15,5 cm.

Vasul a fost găsit în campania de săpături arheologice din 1999, în SIII, groapa Gr. 173, la - 1,4 – 1,67 m, în stare fragmentară (45 cioburi) și a putut fi reconstituit în proporție de 85%. Este lucrat dintr-o pastă semifină, bine arsă. Decorul este tricrom, cu spirale albe bordate cu negru – brun, specific fazei A3 căreia îi aparține așezarea de la Scânteia. Pasta este fină, bine arsă.

6. Fructieră – Scânteia, Dealul Bodești, MIMIS, nr. inv. 18.072.

Dimensiuni: H = 46 cm; D_{buză} = 36 cm.

Piesa a fost descoperită în 1993 în groapa Gr. 63, în stare fragmentară (53 fragmente), fiind reconstituit 80% din original. Vasul este lucrat dintr-o pastă semifină, cu degresanți, bine arsă. Decorul, bine conservat, este policrom, în 3 registre (unul pe interiorul cupei și două pe exterior), cu spirale albe late. La baza piciorului s-a montat o ansă metalică din sârmă de cupru pentru susținerea completării din ghips.

7. Vas tip amforă – Scânteia, Dealul Bodești, MIMIS, nr. inv. 23.031.

Dimensiuni: H = 40 cm; D_{buză} = 18 cm ; D_{max} = 28 cm.

Obiectul a fost descoperit în anul 1994, în caseta 10, locuința L8, cu depuneri masive de carbonați pe suprafață. S-au identificat 60 fragmente aparținând acestui vas, din care s-a reconstituit 70% din forma inițială. Decorul este tricrom, pe exterior în 3 registre, cu ove și spirale stilizate și normale, iar la interiorul buzei cu ove mari. Pasta din care este lucrat este semifină, foarte bine arsă.

Înaltă expresie artistică a perioadei neolitice pe teritoriul țării noastre, cultura Cucuteni a fost inspirată preponderent din natură, atât în ceea ce privește formele elegante și zvelte ale vaselor, cât și în privința decorului, motivele pictate pe ceramică reprezentând elemente stilizate vegetale sau animale.

Sensibilitatea estetică a creatorilor vaselor din cultura Cucuteni, unicitatea fiecărui obiect și impresia deosebită pe care o lasă publicului, ne determină pe noi, ca urmași ai acestor desăvârșiți artiști, să încercăm valorificarea și promovarea cu mândrie a acestei minunate moșteniri, atât în țară, cât mai ales pe plan internațional, ca o datorie față de strămoșii ce veghează aceste plaiuri.

Lista ilustrațiilor

- Fig. 1 – Ruginoasa – Dealul Drăghici – latura de nord, vedere de ansamblu.
Fig. 2 – Scânteia – Dealul Bodești – vedere de ansamblu.
Fig. 3 – Vorniceni – Pod Ibăneasa, vedere de ansamblu.
Fig. 4 – Vas de provizii – în timpul asamblării și după restaurare.
Fig. 5 – Cupa – înainte de restaurare.
Fig. 6 – Cupa – în timpul asamblării și după restaurare.
Fig. 7 – Vas globular – înainte de restaurare.
Fig. 8 – Vas globular – în timpul restaurării.
Fig. 9 – Vas globular – după restaurare.
Fig. 10 – Vas cu umar dublu – „In situ” și înainte de restaurare.
Fig. 11 – Vas cu umar dublu – în timpul restaurării.
Fig. 12 – Vas cu umar dublu – după restaurare.
Fig. 13 – Cupă – înainte și după restaurare.
Fig. 14 – Fructieră – înainte de restaurare.
Fig. 15 – Fructieră – în timpul restaurării.
Fig. 16 – Fructieră – după restaurare.
Fig. 17 – Vas tip amforă – înainte de restaurare.
Fig. 18 – Amforă – etape în timpul procesului de restaurare.
Fig. 19 – Amforă – după restaurare.
Fig. 20 – Alte vase reconstituite din materialul arheologic de la Scânteia – Dealul Bodești și Vorniceni – Pod Ibăneasa.

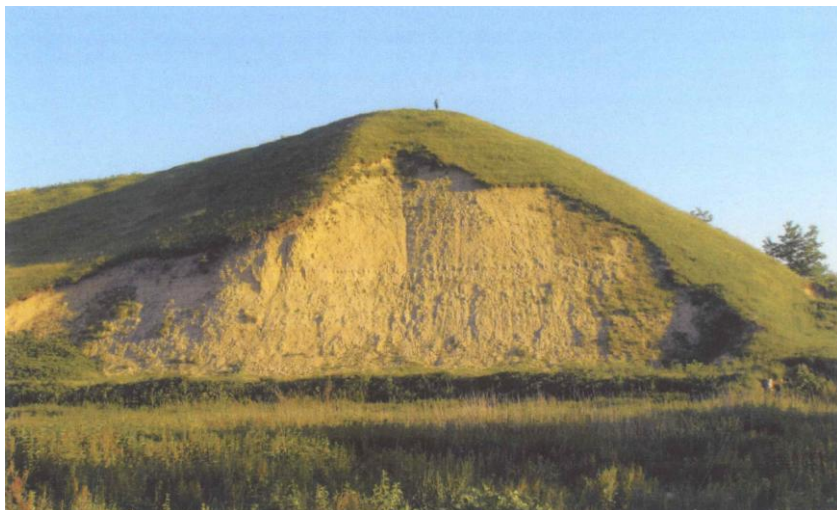

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

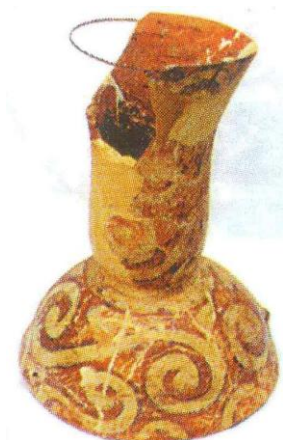

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

**ALTARE MEDIEVALE AFLATE ÎN EXPOZIȚIA DE BAZĂ
A MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL. ALTARUL DIN BOIAN
ȘI ALTARUL DIN PROȘTEA MARE. CONSERVARE, RESTAURARE**

DANIELA MOROȘAN
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu

**MEDIEVAL ALTERS BEING EXHIBITED IN THE MAIN EXHIBITION
IN BRUKENTHAL NATIONAL MUSEUM. THE ALTAR FROM BOIAN
AND THE ALTAR FROM PROȘTEA MARE. CONSERVATION, RESTORATION**

ABSTRACT

The Art Gallery of the Brukenthal National Museum has the privilege to shelter in the collection of Romanian and Transylvanian Art two of the most valuable and representative pieces of medieval religious art. These are two famous alters that were always mentioned and discussed in the literature of specialty regarding the Gothic art and that influenced by the Renaissance: The Altar in Boian and The Altar in Proștea Mare, both bearing in the title the names of the localities of their initial residence.

These are works of some anonymous artists. Discusses about their names are still continuing, but these are works of incontestable artistic value that proves the tided connection between the Transylvanian art with the Central-European Art at the middle and the end of the 15th century. From the polypthic altar in Boian there were kept some representative scenes and the central panel in which appears *The Virgin Mary with The Child Jesus*. All the scenes are illustrating the childhood of the Savior.

The altar in Proștea Mare is also an altar with central panel from which were lost more panels. At the moment there are kept the scenes illustrating *Jesus Birth*, *The Three Magi Worshipping* and on parts four paintings with angels playing music. Another panel partly deteriorated represents *The Visit*. Some other panels decorating the fix wings of the altar representing *Saint Sebastian Martyrdom* and *The Killing of 10000 Martyrs*, amongst symbolically is also rendered Jesus on the cross.

Once the Reform appeared in Transylvania, the altars, the icons and even the painting in fresco suffered a lot of damages being thrown away or deposited in attics or other Protestant churches that led to massive degradation of these works. So, the remained works needed and still needs interventions of restoration and remaking till nowadays.

Cuvinte cheie: Brukenthal, Altar, expoziție.

Keywords: Brukenthal, Altar, exhibition.

Istoria sașilor transilvăneni s-a confundat încă de la începuturile sale cu istoria bisericii. De aceea nu este întâmplător că primul document din colecția „*Izvoare privind istoria germanilor din Transilvania*„, emis la Roma la 20 decembrie 1191, se referă la *Ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum* și privește începutul istoriei așezării și a bisericii, „*teutonilor*” transilvăneni.

Monumentele culturale ale bisericii sunt mai mult decât simple mărturii ale unei tradiții ce datează de peste 800 de ani, de tradiții ce pun în evidență meșteșugurile și arta.

Primele elemente de plastică arhitectonică gotică au fost introduse în Transilvania de către călugării cistercieni. În bisericile transilvănene s-au ridicat multiple altare, primele mențiuni documentare datând încă din secolul al XIII -lea și se presupune că producția de altare în zonele cu populație germană din Transilvania a avut o mare amploare. În perioada premergătoare Reformei, în această zonă s-au ridicat nu mai puțin de 600 – 700 de astfel de piese; în comparație cu aceste cifre, materialul figurativ păstrat – circa 20 de altare păstrate aproape integral și fragmente de la aproximativ 15 –, însumează un total de 320 de panouri pictate .

Monumentele culturale ale bisericii evanghelice sunt mai mult decât simple mărturii ale unei tradiții superior dezvoltate din punct de vedere al meșteșugurilor și al artei. Rolul altarelor din biserici în perioada premergătoare Reformei era deosebit de important, fiind pe de o parte necesare practicării cultului, iar pe de alta ele existând ca adevărate instituții în sine, slujite de anumiți clerici, posedând în dotă domenii și averi. Numărul altarelor dintr-o biserică contribuia la fastul acesteia, sporindu-i prestigiul și averea. Așa se face că în bisericile din Transilvania s-au ridicat multiple altare, primele mențiuni documentare datând încă din secolul al XIII -lea.

Dacă la începuturi aceste altare au fost destul de simple din punct de vedere artistic, ulterior ele au devenit complexe opere artistice, îmbinând de obicei pictura

cu sculptura. În a doua jumătate a secolului al XV -lea au apărut în Transilvania altarele poliptice, avându-se în vedere și evoluția fenomenului în restul Europei catolice.

Sibiul, centru administrativ pentru *Universitas Saxonum*, păstrător al scaunului episcopal evanghelic, a avut un rol primordial, deseori decisiv, în istoria civilizației aflate între Occident și Orient.

După 1817, Biserica Evanghelică a fost vreme îndelungată legatara valoroaselor colecții ale baronului Samuel von Brukenthal. Aceste colecții au fost puse la dispoziția publicului larg încă de acum două secole, muzeul Brukenthal reprezentând una dintre instituțiile muzeale cele mai vechi din Europa.

Așezământul lui Samuel von Brukenthal a fost întemeiat în scopul promovării culturii și științei, iar munca sa de păstrare a acestor valori a fost continuată de către Biserica Evanghelică până în anul 1948. Muzeul Brukenthal a devenit tot mai mult un centru important al moștenirii culturale săsești.

În cadrul secției de Artă Medievală a muzeului Brukenthal se păstrează lucrări deosebite, din jurul anilor 1480 – 1490, altare înrudite stilistic și apropiate ca amplasament din punct de vedere geografic – *Altarul din Boian*, precum și *Altarul din Proștea Mare*.

Descoperit la începutul secolului XX în podul bisericii evanghelice din Boian de către Victor Roth și depus în anii imediat următori la Muzeul Brukenthal, Altarul din Boian, o lucrare de o factură deosebită, este un triptic cu panou central, dedicat Fecioarei Maria. Din punct de vedere tehnic, este realizat ca un relief în lemn, pe panourile festive, având picturi pe fețele exterioare.

Voleții mobili sunt compartimentați în două registre cu câte două imagini și sunt distanțați de imaginea centrală prin două panouri intermediare. Citirea programului iconografic începe din colțul din stânga sus.

S-a demonstrat faptul că partea sculptată a altarului datează din jurul anului 1470, găsindu-se analogii cu gravurile lui Dürer, ceea ce situează această parte de altar în intervalul 1480 – 1490. Pentru partea sculptată, modelele artistice provin din Slovacia, având analogii cu piese similare din Cracovia.

Altarul nu se mai păstra în întregime nici în perioada descoperirii lui.

Nu se mai păstrau atunci nici predela, nici coronamentul, rămânând doar părțile centrale. Panoul central, aripile fixe și aripile mobile, erau într-o stare de conservare destul de slabă, lipsind în cea mai mare parte mulurile în relief ce împodobeau partea superioară a fiecărui panou, precum și o parte a personajelor reprezentate în relief.

Din punct de vedere **stilistic**, anumite detalii ale altarului de la Boian, figurile mărunte, îndreptățesc afirmația că sursa de influență ar aparține Boemiei.

Din punct de vedere **tipologic**, altarul ocupă o poziție specială nu numai în cadrul altarelor transilvănene, dar chiar în spațiul mai larg central – european.

Din punct de vedere **tematic**, locul altarului de la Boian este mult mai puțin izolat în contextul artei transilvănene decât din punct de vedere tipologic. Prin figura panoului central, altarul se înscrie caracterelor tematice predominante ale sculpturii gotice în lemn, din Transilvania.

Din punct de vedere **iconografic**, lucrarea conține mai multe elemente ce o izolează din nou, ceea ce ne demonstrează că Altarul din Boian este opera unui artist ale cărui legături cu atelierele de tradiție este foarte slabă.

Altarul face parte din colecția de artă religioasă a Muzeului Național Brukenthal, aparținând goticului târziu. Se prezintă ca o lucrare din lemn policromat, ulei și tempera pe pânză, maruflată pe lemn. Ornamentele florale sunt acoperite cu foiță de aur. Partea centrală are 147 x 143 cm, iar cei doi voleți mobili 147 x 71 cm fiecare. Panoul central este flancat de două panouri intermediare și de doi voleți mobili, număr de inventar 1.894.

Scenele altarului deschis aparțin ciclului Copilăriei lui Isus, având ca tehnică relieful sculptat.

Panoul 1 reprezintă Fecioara Maria cu pruncul. Panourile 2 și 3 Închinarea Magilor. 4 – Isus la 12 ani în Templu. Panoul 5 – Irod care poruncește uciderea pruncilor. 6 – 7 Bunavestire. Panoul 8 – Vizitația, iar panoul 9 – Nașterea lui Isus. Panoul 10 reprezintă Închinarea păstorilor, 11 – Sfânta Familie, panoul 12 reprezintă Fuga în Egipt, iar panoul 12 – Uciderea pruncilor.

Scenele altarului închis – exteriorul voleților mobili – reprezintă o suită de 8 sfinte, fiecare pe un panou separat, după cum urmează: Sf. Margareta; Sf. Dorotheea; Sf. Apolonis; Sf. Agnes; Sf. Barbara; Sf. Ecaterina; Sf. Ursula și Sf.

Clara. Nu s-a păstrat Predela și Coronamentul.

Scenele altarului deschis erau inițial prevăzute cu ornamente din lemn traforat, aurit, care s-au pierdut, păstrându-se doar fragmentar la panoul central.

Altarul este obiect de cult, având valoare muzeală, artistică și documentară.

Piesa a fost expusă mulți ani în expoziția de bază a Galeriei de Artă Brukenthal, în sala de artă medievală. Poziția verticală și agățarea ei de rilogă o perioadă îndelungată a tensionat lemnul, inconvenient care a fost atenuat prin sprijinirea altarului pe o Predelă.

Microclimatul din expoziție a fost fluctuant, cu UR crescută vara, 54 – 55% și foarte scăzută iarna, 27 – 32 %.

Ora 9

Ian.	Feb.	Mart.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
27%	34%	35%	33%	43%	50%	47%	54%	48%	45%	37%	32%

Ora 15

Ian.	Feb.	Mart.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
28%	35%	35%	36%	44%	54%	48%	58%	50%	46%	38%	32%

Temperatura a variat și ea între 15° C iarna și 27° C vara.

Condițiile și regimul expozițional au favorizat evoluția degradărilor multiple, panoul de lemn fiind fragil datorită și acțiunii în timp a atacului xilofag, în prezent fără simptome vizibile de activitate. Panourile și cadrele de lemn erau parțial descleiate. Numeroase scene în relief, sculptate în lemn de brad, erau parțial sau total desprinse de panoul suport, prezentând curbări avansate cu tendința generală de desprindere și cădere.

Stratul de grund și culoare erau desprinse datorită descompunerii cleiului din grund, prezentând pierderi specifice, de la 20 cm la 100 cm/panou.

Desprinderea stratului de grund și de culoare fiind evolutivă am fost nevoiți să aplicăm benzi de foiță japoneză, care în timp s-au tensionat și rupt datorită procesului evolutiv de degradare.

Altarul mai prezenta și eroziuni superficiale cauzate de curățiri mecanice anterioare, desfășurate destul de brutal. În timp, praful și murdăria depuse pe

suprafața picturilor au alterat stratul de culoare.

A fost imperios necesar ca Altarul din Boian să fie scos din circuitul expozițional și să intre în laboratorul de restaurare – conservare a Muzeului Național Brukenthal pentru un proces major de restaurare, pornind de la impregnarea și consolidarea panoului de bază, urmând apoi toate celelalte operațiuni de restaurare.

Comuna Târnava, mai demult Proștea Mare, se află pe malul drept al râului Târnava Mare, în apropiere de Mediaș. Prima menționare a localității a fost în anul 1331, sub denumirea de *Ekeemeza Maior*. O a doua menționare apare în anul 1334 cu denumirea de *Ekemezev*. Următoarea menționare datează din anul 1359, an în care localitatea apare ca proprietate a prepoziturii (Probștei) din Sibiu, de care ținea și Probștea Mică.

Altarul poliptic din biserica Luteran – Evanghelică a comunei Târnava, fostă Proștea Mare, județul Sibiu, este păstrat fragmentar în muzeul Brukenthal. A intrat în muzeu în Secția de Istorie, în anul 1913, fiind transferat apoi la Galeria de Artă în anul 1956.

Realizat între anii 1480 – 1510, altarul este cunoscut în literatura de specialitate ca fiind Altarul de la Proștea Mare.

Se presupune că era un altar cu scrin central, ce adăpostea o statuie a Fecioarei Maria. Între scrin și aripile fixe sunt intercalate patru panouri strâmte, prevăzute cu îngeri ce cântă la instrumente muzicale: înger cu harfă (inv. 1.520), înger cu flaut (inv. 1.521), înger la orgă (inv. 1.522) și înger cu mandolină (inv. 1.523), îngeri ce sunt frecvent întâlniți în scena de Glorificare a Mariei.

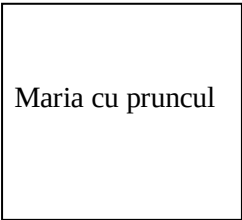
Fragmentele din canaturi înfățișează pe intrados Vizitația (inv. 1.601), Nașterea (inv. 1.518) și Închinarea magilor (inv. 1.519), iar pe extrados câte doi sfinți pe fiecare panou: Ecaterina cu Margareta, arhidiaconii Laurențiu și Ștefan, Clodius înviind un mort și un sfânt nedefinibil. Compozițiile de pe panourile festive sunt mult simplificate, interesul pictorului concentrându-se asupra fizionomiilor și a decorației vestimentațiilor.

Cei doi voleți ficși sunt rezervați imaginilor ce-l reprezintă pe Isus pe cruce și cei 10.000 de mucenici (inv.1.517) și Martiriul Sf. Sebastian (inv. 1.524).

Anumite detalii de fizionomie și felul cum sunt redată imaginile reprezintă scene rare în pictura de panou transilvănean. Pictorul meșter sau grupul de pictori, manifestă un interes constant pentru compozițiile nervoase, dinamica interioară fiind marcată de jocul diagonalelor și al faldurilor bogate.

Din punct de vedere stilistic, grupul de artiști care a lucrat aceste panouri ale altarului aparține unui moment în care elemente ale Renașterii, provenind prin filiera central europeană, se suprapun pe fondul de pictură gotică încă foarte puternic în Transilvania.

Altarul de la Proștea Mare, numere de inventar de la 1.517 la 1.524 și 1.601, este un poliptic cu scrin central, a cărui parte de structură de rezistență nu s-a mai păstrat. Lipsește și sculptura din scrinul central (se presupune să fi fost Maria cu pruncul) și un panou al voletului mobil din stânga altarului.

Panou lipsă	1		3	6
5	2		4	7

1 – 4. Îngeri cu instrumente muzicale.

5. Vizitația.

6. Închinarea magilor.

7. Nașterea lui Isus.

Schema imaginilor de pe extradados:

11		9	12
	8	10	

8. Sf Ecaterina și Margareta.

9. Sf. Laurențiu și Ștefan.

10. Sf. Claudiu (sau Valentin).

11. Martiriul Sf. Sebastian.

12. Isus și cei 10.000 de martiri.

Isus și cei 10 000 mii de martiri, precum și *Martiriul Sf. Sebastian*, tehnica fiind ulei și tempera pe lemn de brad, au dimensiunile panoului de 203,5 x 94 cm, iar nr. de inv. 1.517 și 1.524. Suportul celor două lucrări este constituit din câte 5 panouri îmbinate pe verticală. În dreptul îmbinărilor au fost lipite la o intervenție de restaurare anterioară fâșii de pânză. În timp, au suferit atac xilofag, în prezent inactiv. Ambele lucrări au prezentat desprinderi severe ale panourilor de lemn ce constituiau suportul, precum și a stratului de culoare, până la grund și suport.

Au fost restaurate în 2010 – 2011 și panourile centrale, reprezentând Nașterea lui Isus, cu arhidiaconii Laurențiu și Ștefan pe extradors, precum și Închinarea Magilor cu Clodius înviind un mort și un sfânt nedefinibil, pe verso. Restaurarea celor două panouri, a dezvăluit calitatea excepțională a compoziției și execuției artistice, specifice stilului renascentist târziu.

În lipsa structurii de rezistență a panoului central, este posibilă doar o reconstituire virtuală a fostului altar și o expunere arbitrară a pieselor rămase. Până la restaurarea finală, piesele sunt expuse separat.

Cele patru panouri laterale aflate încă în restaurare – *Înger la orgă*, *Înger cu harfă*, *Înger cu mandolină* și *Înger cu fluier* –, au prezentat de asemenea o serie de degradări: prezența unor elemente neconstitutive din lemn, cu rol de susținere a

panourilor, fracturi și fisuri în suportul de lemn datorate prinderilor în cuie neadecvate, descleieri ale panourilor și ramelor, uzura straturilor de pictură, intervenții anterioare de restaurare cu chituri groase și integrări nefericite ale stratului de culoare, precum și alterarea verniului. Pe mari suprafețe stratul pictural prezintă fragilizări, desprinderi, depuneri mecanice, atac inactiv de xilofage.

Panoul ce reprezintă scena *Vizitației*, nr. inv. 1.601, se află în depozit, așezat pe stelaj în poziție orizontală, prezintă mari desprinderi cu pierderi ale stratului de culoare, până la suport. S-a încercat în trecut protejarea stratului pictural cu foiță, dar fără succes, desprinderile stratului de culoare au continuat.

Altarul de la Proștea Mare este o lucrare de referință pentru arta renescentistă transilvăneană, iar eforturile depuse de pictorii restauratori Maria Manea, Constantin Scărlătescu, din cadrul Laboratorului de restaurare al Muzeului Național Brukenthal, de repunere în circuitul expozițional, merită toată considerația.

Artele vizuale sunt într-o măsură importantă subordonate arhitecturii religioase, pe care vin să o completeze și mai ales să-i dezvăluie întreaga semnificație. Materialul figurativ care s-a păstrat, supraviețuind iconoclasmului reformei și vicisitudinilor timpului, deosebit de divers, coroborat cu multitudinea mențiunilor documentare privind altarele transilvănene, cu începere încă din secolul al XIII -lea, mai poate oferi încă surprize, conturând noi direcții de cercetare.

Bibliografie consultată

Avram, Alexandru – *Monumente medievale ale județului Sibiu. Privire de ansamblu*. Repere sibiene, Sibiu, 1976.

Csaky, Michael – *Inventarul monumentelor și obiectelor istorice și artistice din Transilvania*, Cluj, 1923.

Drăguț, Vasile – *Arta gotică în România*, București, 1979.

Idem – *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1979.

Fabrițius – Dancu, Juliana – *Cetăți țărănești săsești din Transilvania*, în „Transilvania”, Sibiu, 1980.

Kertesz, Andrei – *Noi contribuții la cunoașterea picturii pe panouri transilvănene din sec. XV – XVI*, în „Muzeul Brukenthal, Studii și Comunicări, nr. 2, Sibiu, 1979.

Gyemant, Ladislau – *Transilvania între anii 1690 – 1790*, în „Istoria României. Pagini Transilvane”, coord. acad. Dan Berindei, Cluj-Napoca, 1994.

Marica – Guy, Viorica – *Arta gotică*, București, 1970.

Idem – *Pictura germană între gotic și renaștere*, Ed. Meridiane, București, 1981.

Nägler, Thomas – *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, 1981.

Opreescu, George – *Bisericile – cetăți ale sașilor din Ardeal*, București 1958.

Pascu, Ștefan – *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI -lea*, București, 1954.

Sabău, Nicolae – *Metamorfoze ale Barocului Transilvan*, Ed. Dacia, Cluj - Napoca, 2002.

Vătășianu, Virgil – *Istoria artei feudale în Țările Române*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1959.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Altarul de la Boian înainte de restaurare.

Fig. 2 – Altarul de la Boian după restaurare.

Fig. 3 – Altarul de la Proștea Mare.

Fig. 4 – Isus și cei 10.000 mii de martiri.

Fig. 5 – Martiriul Sf. Sebastian.

Fig. 6 – Închinarea Magilor.

Fig. 7 – Înger cu orgă.

Fig. 8 – Înger cu harfă.

Fig. 9 – Înger cu mandolină.

Fig. 10 – Înger cu fluier.

Fig. 11 – Vizitația – panou față.

Fig. 12 – Vizitația panou – verso.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

CONSERVAREA COLECȚIEI DE GLĂJĂRIE A MUZEULUI ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI „VALER LITERAT”

GHEORGHE FARAON
Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat” – Făgăraș

THE CONSERVATIONS OF THE GLASSWARE COLLECTION FROM FĂGĂRAȘ COUNTY MUSEUM “VALER LITERAT”

ABSTRACT

The article was divided into several sections. In the first chapter we treated glass evolution from the beginning until our days, as also the first appearance of manufactured glass in Transylvania. In the second part we describe the most important objects belonging to our museum collections, beginning with pieces from the eighteen century and ending with pieces from the twentieth century. The next part was allocated to specific degradation of this objects that I met researching this collection. The next part was devoted to conservation measures that have been taken to protect this collection. In the last part is described the way of storing and preservation of the pieces.

Cuvinte cheie: glăjărie, sticlă pictată, degradare, conservare, expunere și depozitare.
Keywords: glass, painted glass, degradation, conservation, presentation and storage.

Considerații generale

Sticla este „o substanță solidă, amorfă, transparentă, translucidă sau opacă, dură cu un luciu particular, lipsită de flexibilitate, casantă, rău conducătoare de căldură și de electricitate, formată dintr-un amestec de silicați, obținută prin topire”¹.

Prin încălzire sticla se înmoaie treptat, până la lichefiere, ceea ce permite prelucrarea acesteia prin suflare, presare, turnare sau laminare. Ea se obține în

¹ Dicționarul Explicativ al Limbii Române, București, 1979, p. 440.

general prin topirea mai multor materiale; sticla din zona noastră era obținută prin topirea următoarelor materiale: „nisip de cuarț, calciu, potasiu, sodă și calcar”².

Primele bucăți de sticlă au fost însă naturale, ele formându-se sub influența fenomenelor naturale, precum trăsnetele care au căzut în zonele deșertice, unde acestea în momentul în care atingeau solul întâlneau mult nisip, iar sub influența temperaturilor ridicate nisipul se topește și se transformă în sticlă. O altă modalitate naturală de formare a sticlei era datorată erupțiilor vulcanice. În momentul în care lava erupea, ea topea rocile din jurul craterelor, iar la răcire apăreau bucățile de sticlă.

Primele mențiuni legate de fabricarea sticlei apar în antichitate. Cel care face referire la descoperirea sticlei a fost autorul antic Caius Plinius Secundus (23 – 79 d.Chr.), cunoscut ca Plinius cel Bătrân. Mențiunea a fost făcută în lucrarea sa „*Naturalis Historia*”, lucrare în 37 de volume, singura a autorului care s-a păstrat până în zilele noastre.

Pe scurt, autorul pune descoperirea acestui material pe seama hazardului. Conform acestuia, un grup de marinari fenicieni care transportau sodă într-o seară au venit la țărm să facă focul, iar pentru că pe țărm nu au găsit decât nisip s-au hotărât să folosească câțiva bulgări de sodă în loc de bolovani. Au făcut focul pregătindu-și mâncarea. Apoi s-au culcat, iar dimineața unul dintre ei scormonind în cenușă a găsit câteva pietricele lucioase, care nu semănau cu nici un material cunoscut până atunci – erau bucățele de sticlă.

În perioada veche, egiptenii au fost cei care au dezvoltat o adevărată industrie a sticlei, ei folosind acest material pentru realizarea diferitelor obiecte precum: mărgelele, cupele pentru băut, flacoanele pentru parfumuri, vasele pentru îmbalsămat și altele. Prin amestecul de fier, cupru, mangan, egiptenii au reușit să coloreze în diferite culori acest material.

Tehnologia fabricării sticlei a fost apoi preluată de către romani, care au perfecționat-o; dacă sticla egiptenilor era o pastă vâscoasă, greu de preparat și de

² Ligia Fulga, *Sticla transilvăneană în secolele XVII – XIX*, Brașov, 1997, p. 4.

modelat, romanii au perfecționat tehnologia, ustensilele și au construit cuptoarele, în care pasta de sticlă era aproape topită, devenind lichidă, ușor de modelat.

Romanii vor folosi la rândul lor sticla pentru confecționarea diferitelor obiecte precum: cupe, pocale, vase de apă, vin, ulei, parfumuri, biberoane etc., dar și pentru realizarea diferitelor ornamente prețioase. Cu toate îmbunătățirile aduse tehnologiei, nici romanii nu au reușit să facă sticla transparentă, ci numai cpe ea translucidă.

Sticla era considerată în epocă un produs de lux; printre cele mai celebre produse din antichitate erau cupele de tip „murrhride” și „diatretele”. Este binecunoscut faptul că împăratul Nero a cumpărat o astfel de cupă cu prețul de 300 de talanți, care echivala cu prețul a trei sute de sclavi tineri.

Sticla romană pătrunde și în spațiul Daciei odată cu intrarea zonei sub influența Imperiului, mai ales datorită schimburilor comerciale ³, iar după ocuparea zonei aceste produse au fost descoperite pe scară largă.

Vasele romane care pătrund în această zonă au fost împărțite în mai multe categorii:

- veselă de masă, pentru servirea mâncărilor (farfurii, boluri, platouri, castroane cu mâner, polinice, oale);
- pentru băut (pahare, cupe, kantharoi, ulcioare), vase pentru cărat și depozitare (carafe, amfore, ulcioare cu gură trilobată);
- vase pentru uleiuri și parfumuri (balsamarii, flacoane) ⁴.

După anul 1000, obiectele de sticlă descoperite pe actualul teritoriu al țării noastre sunt mai ales piese de podoabă (brățări, inele, nasturi, mărgel, etc.), iar proveniența lor trebuie căutată în: „zona de sud a Imperiului Bizantin” ⁵.

³ Ioan Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, pp. 244 – 248.

⁴ A. Popa, *Câteva consemnări privind stadiul cercetării vaselor de sticlă din hiterlandul daco-moesic*, în „Suplementul Cercetări Arheologice”, XVI, București, 2009, pp. 205 – 211.

⁵ I. Barnea, *Din Istoria Dobrogei*, II, București, 1971, p. 300.

În Evul Mediu fabricarea sticlei era cunoscută în majoritatea statelor occidentale – Anglia, Franța, Rusia, statele germane etc. –, însă meșterii italieni de la Murano vor ridica această tehnologie la rang de artă.

Murano este o insulă situată la circa 2 km de Veneția, unde industria sticlei a devenit celebră. Multă vreme secretul sticlei de aici nu s-a putut afla. Meșterii erau urmăriți și amenințați cu moartea în cazul în care ar fi divulgat tehnologia realizării acesteia. Cu timpul, fugarii au împrăștiat secretul și în alte zone ale Europei.

Receptivi la tot ce este nou, principii Transilvaniei au adus în secolul al XVII -lea meșteri de la Murano, asigurându-le toate condițiile necesare fabricării unei sticle de calitate în Transilvania. Astfel, *„Transilvania a fost una din primele regiuni italiene, stilul epocii apărând în toată splendoarea lui la produsele atelierelor de la Porumbacu de Sus”*⁶.

Principele Gabriel Bethlen (1613 – 1629) a poruncit în 1619⁷ să fie aduși de la Veneția și anume de la Murano *„iscusiți meșteri sticlari”*⁸, care au fost așezați la Porumbacu de Sus și care *„au făcut cristal în Țara Făgărașului”*⁹. Trebuie menționat că acești meșteri au fost aduși aici *„nu pentru a construi o glăjărie, ci pentru a îmbunătăți calitatea sticlei produse aici”*¹⁰.

Cam în aceeași perioadă este atestată și glăjăria de la Comăna: *„aceste două glăjării pot fi considerate ca primele cu caracter manufacturier din Transilvania”*¹¹.

Zona Transilvaniei a oferit condițiile necesare producerii sticlei, aici găsindu-se din belșug materiile prime cerute de acest meșteșug, precum *„nisipul și pietrișul cuarțos, păduri întinse pentru consumul excesiv de combustibil lemnos, necesar cuptoarelor de topire, păduri de foioase, din lemnul cărora rezultă prin ardere cenușa folosită la prepararea potasei”*¹².

⁶ Constantin Băjenaru, *Glăjăria de la Porumbacu de Sus (1625-1800)*, în „Colocviul de Istorie și Istorie a Artei Decorative”, ed. a VI-a. Muzeul Național Cotroceni, septembrie 1997, p. 64.

⁷ Ligia Fulga, *Sticla transilvăneană în secolele XVII – XIX, soluții tehnice, tendințe artistice*, București, 2004, p. 44.

⁸ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608 – 1665*, București, 1965, p. 46.

⁹ R. Chaler, *Quellenbuch, zur vaterländischen Geschichte*, Hermannstadt, 1922, 2 aufl.

¹⁰ C. Băjenaru, *op cit*, p. 65.

¹¹ *Ibidem*.

¹² M.D. Lazăr, *Repertoriul glăjăriilor transilvănene în sec. XVII – XIX*, în „Brukenthal. Acta Musei”, I.1, 2006, p. 216.

La Porumbacu, în prima jumătate a secolului al XVII -lea, sticlăria a înregistrat un ritm lent de dezvoltare, iar tehnica era rudimentară – realitatea confirmă un număr mic de produse și de piese lucrate mai puțin estetic. Numai după venirea meșterilor italieni atelierele de fabricare a sticlei suferă o serie de îmbunătățiri privind starea tehnică și estetică, precum sunt amintite în Inventarele (Urbăriile) Domeniului Făgăraș.

Aceste glăjării deserveau nevoile Curții princiare de la Făgăraș, apoi au realizat produse pentru circuitul comercial atât cel intern, din Transilvania, cât și extern, produsele fiind exportate în Țara Românească.

În urbariul din anul 1632, despre glăjăria de la Porumbacu se spune: „*este în acest hotar (al Porumbacului – n.n.) o sticlărie cu toate cele de trebuință; e lângă sticlărie o moară de sfărâmat piatra și două săgeți*”¹³.

În următorul Urbariu, din 1637, se face următoarea mențiune interesantă: „*o sticlărie care acum au început să o clădească pe locul celei vechi*”¹⁴. Pornind de la această afirmație, putem face două presupuneri: prima ar fi că la un moment dat, din anumite cauze, glăjăria a fost distrusă (probabil de un incendiu), iar a doua ar fi că din necesitatea extinderii producției va fi construită o nouă clădire.

Date despre această glăjărie găsim constant în actele oficiale ale domeniului până în anul 1894, când se arată: „*după 296 de ani de funcționare continuă se oprește definitiv munca la hută, ea fiind părăsită*”¹⁵.

Însă, pe domeniul Făgărașului au mai existat și alte glăjării, la Arpașu de Sus, Avrig, Cîrțișoara, Ucea de Sus și Comăna, amintită mai sus.

Obținerea produselor finite era rezultatul unei activități productive complexe, desfășurate în timp, atât în cadrul atelierului de sticlărie, cât și în afara lui, presupunând o succesiune de faze de lucru, după cum urmează:

- prepararea materiei prime;
- topirea amestecului de materii prime;
- prelucrarea manuală a sticlei cu țeava de suflat;

¹³ *Urbăriile Țării Făgărașului*, vol. I, 1601 – 1650, București, 1970, p. 278.

¹⁴ *Ibidem*, 440.

¹⁵ M.D. Lazăr, *op. cit.*, p. 227.

- finisarea produsului finit.

Specificitatea produselor din glăjăriile transilvănene este dată de suflatul individual la țeavă, tehnică veche prin care sticlarii autohtoni au atins performanțe artistice remarcabile.

Gama produselor realizate în manufacturile acestei zone este extrem de variată morfologic și stilistic, ea având în primul rând caracter utilitar.

O să enumerăm câteva din categoriile de sticle realizate în Transilvania:

- sticla pentru geam, care a avut cea mai mare pondere în producția glăjăriilor din zona noastră. De exemplu, în 1638, la Porumbacu producția se ridica la 14.600 de ochiuri, iar la Comăna la 15.000 de bucăți, cifre considerabile pentru perioada respectivă;

- sticle pentru băut și uz casnic; este categoria cea mai elocventă pentru nivelul atins de sticlarii transilvăneni, aici enumerând ca exemple paharele cu picior, carafele, cănille de bere, butelii etc.;

- ambalajele din sticlă, sticle pentru îmbutelierea apei minerale, flacoane, borcane de farmacie, sticle pentru medicamente;

- sticle pentru accesorii vestimentare, mărgelile, nasturi, ace de podoabe;

- sticle pentru decorații interioare, candelabre, bibelouri, sfeșnice, sticle de lampă.

Colecția de Glăjărie a Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat”.

Colecția de glăjărie cuprinde un număr de 159 de bucăți, care se întind din punct de vedere cronologic pe trei secole, începând cu secolul al XVIII -lea până în secolul XX.

Din punct de vedere tipologic, piesele din colecția noastră sunt piese de veselă, căni de diferite dimensiuni, țoiuri, șovârvane de tras oțetul, pahare, vase, flacoane, butelii pentru oțet, călimări, vase pentru prins muște, cancee, butelii pentru vin cu capac, recipiente farmaceutice, sticle pentru biberoane, sticle pentru lampă, fragmente dintr-un candelabru (descoperite în săpăturile arheologice din curtea Cetății), capac de zaharniță.

Printre cele mai valoroase piese sunt bineînțele cele provenite de la glăjăria din Porumbacu, iar în colecția noastră apar următoarele piese provenite de acolo: cană opalină cu striții și decor meandric roșu – trei bucăți (nr. inv. 37, sec. XVIII; nr. inv. 61, sec. XVIII; nr. inv. 84, sec. XVIII), cană cu decor în relief (nr. inv. 77, cca. 1720), butelie de glajă (nr. inv.30, sec. XVIII), cană mov (nr. inv. 68, sec. XVIII), butelie pentru oțet cu decor în relief (nr. inv.74, sec. XVIII), cană pentru bere (nr. inv. 83, sec. XVIII), cană (nr. inv. 83, sec. XVIII).

Alte piese deosebite sunt cele din secolul al XVIII -lea descoperite în săpăturile arheologice efectuate în anul 1997 în curtea Cetății: călimară cu inscripția „B.D.” (nr. inv.94), capac candelă (fragment) (nr. inv. 148), capac de zaharniță (nr. inv. 149).

Tot deosebite și tot din secolul al XVIII -lea, dar cărora nu le cunoaștem proveniența, sunt: cană de glajă cu buză albastră (nr. inv.1), cană verzuie pentru apă (nr. inv. 12), cană de glajă cu aplicații de cobalt (nr. inv. 19), cană de glajă cu buză albastră și peduncul (nr. inv.25), cană de glajă cu buză albastră (nr. inv. 99), căniță cu peduncul (nr. inv. 34), cană cobalt (nr. inv. 105), cană de sticlă suflată în formă (nr. inv. 110), cană de sticlă cu buline (nr. inv. 114), flacon de glajă (nr. inv.125).

Din secolul următor putem remarca următoarele piese: lampă – glajă opalină (nr. inv. 141), butelie de vin (nr. inv. 139), pahar de sticlă cu inscripția „Kossuth” (nr. inv. 136, cca. 1880), pahar de glajă pictată (un cerb) – Bixad (nr. inv. 137, cca. 1885), pahar de sticlă mată (nr. inv. 123), pahar pictat cu „cireșe” (nr. inv. 106), pahar gravat cu inscripția „Andenken” (nr. inv. 93), flacon gravat (nr. inv. 106).

Din secolul XX cele mai importante piese sunt: pahar plat (nr. inv. 154), butelie pentru rachiu (nr. inv. 155), țoi de sticlă (nr. inv. 157).

Degradări specifice obiectelor de sticlă.

Piese de sticlă sunt obiecte sensibile, care au nevoie de o protecție adecvată, atât în ceea ce privește modul de depozitare, cât mai ales modul de manipulare.

Studiul pieselor din colecția Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat” ne prilejuiește constatarea că cele mai frecvente degradări ale pieselor de sticlă sunt

cele care afectează suprafețele situate pe fundul vaselor: murdăria superficială și aderentă (majoritatea pieselor), modificări cromatice datorate luminii (3 piese).

O altă categorie de degradări care ne interesează este legată de suportul de sticlă. Uneori sticla de manufactură (glaja), de grosime și consistență inegală, se curbează, alteori, datorită înrămirii prea rigide sau ca urmare a accidentelor, se sparge (4 piese), pierzându-se fragmente importante (19 piese); o piesă este distrusă în proporție de 100%.

Din analiza pieselor am constatat că un număr de 14 piese sunt fisurate, din acestea 5 sunt fisurate la buză, 2 la bază, iar restul pe corp.

Din întreaga colecție un singur vas a fost restaurat – de piesa cu nr. inv. 64.

Toate aceste degradări au fost vechi, ele nu s-au produs în perioada în care au intrat în colecția muzeului nostru.

Măsuri de conservare.

Procedeele de mănuiere sau mutare a obiectelor se bazează în primul rând pe bun simț, nu există reguli stricte care să reglementeze mișcarea acestora, însă manipularea incorectă a lor poate duce la accidente grave care pot afecta iremediabil obiectul.

Este indicat ca în momentul în care se lucrează cu ele, mâinile să fie curate sau să se lucreze cu mănuși din latex. Dacă obiectele necesită manipularea este indicat ca persoana care le mănuieste să nu aibă asupra sa bijuterii (brățări, inele), obiecte care pot ciobi sau zgâria suprafața obiectelor din sticlă.

În momentul expunerii obiectelor este bine a se evita lipirea etichetelor sau a benzilor adezive direct pe suprafața obiectului, pentru că acestea pot dăuna aspectului local sau la dezlipire se pot zgâria.

În manipularea acestor piese destul de sensibile este bine să se evite prinderea lor de extremități, protuberanțe, toarte sau picior, pentru a se evita astfel ruperea sau deteriorarea lor.

Este necesar ca în cazul în care aceste obiecte sunt mutate dintr-un loc în altul, acestea să fie protejate foarte bine prin învelirea lor în materiale curate de bumbac, iar apoi să fie transportate în cutii, de preferință cu un singur obiect în ele,

pentru a se evita astfel șocurile mecanice care pot duce la degradarea piesei. Cel care face această manevră trebuie să aibă ambele mâini libere.

În expunere trebuie avut grijă ca piesele să fie așezate în poziție cât mai relaxată, pentru a se evita astfel ca ele să se răstoarne, lucru care ar duce la degradarea lor.

Condiții și mod se depozitare.

Valoarea artistică a colecției de glăjărie impune asigurarea unor condiții de păstrare și microclimat optime, absolut necesare unui patrimoniu valoros, pentru a împiedica declanșarea unor procese de degradare la aceste piese.

Factorii de macro sau microclimat au o importanță majoră în conservarea bunurilor de patrimoniu. Acțiunea lor, în cazul în care nu sunt controlați, duce la modificări ale stării de conservare a bunurilor culturale. Aceste modificări la nivelul obiectelor sunt de cele mai multe ori ireversibile. Din acest motiv, menținerea constantă a parametrilor microclimatici la valoare cât mai apropiată de cea optimă, este principala grijă a noastră.

Clădirea în care se află în prezent muzeul și depozitul este amplasată în centrul orașului Făgăraș, într-o zonă cu circulație rutieră, cu un grad mare de poluare de tip urban. Acest fapt este de natură să genereze existența în atmosferă a unor cantități de dioxid de sulf, de carbon, de azot, gudroane, poluanți nocivi, care introduc procese chimice complexe ce afectează starea de conservare a bunurilor culturale, mai ales a celor de natură organică.

Clădirea, construită în secolul al XIV –lea, este sănătoasă, zidurile expoziției au peste 1 m grosime, iar ale depozitului 30 – 40 cm.

Microclimatul încăperii nu este chiar cel optim, pentru că datorită lipsei căldurii în sezonul rece umiditatea este destul de ridicată. Iarna UR este destul de ridicată (70%), iar temperatura de 2 – 3⁰ C, iar vara situația se schimbă în bine, UR fiind cuprinsă între 50 – 65%, iar temperatura între 18⁰ – 20⁰ C.

Depozitul este salubru și igienic. Instalația electrică este verificată periodic pentru eliminarea riscului unui incendiu. Din păcate nu avem un sistem de încălzire, deci nu există riscul producerii unui incendiu din această sursă.

Pentru asigurarea securității colecțiilor, din punct de vedere al normelor P.S.I., depozitele sunt prevăzute cu extincitoare tip P₃, cu CO₂, și pulbere, dar și senzor pentru fum.

Securitatea colecțiilor este asigurată printr-un sistem modern de alarmă de tip CRAW, cu senzori de mișcare, fum și geam spart, grilaj la ferestre și pază permanentă. Firma de pază are un post permanent aici.

Colecția de glăjărie este atașată depozitului central. Acesta se află în aripa de nord a cetății, la nivelul III. Accesul se face printr-o ușă în peretele nordic al clădirii.

Încăperea este luminată de becuri incandescente, este pavată cu cărămidă, curățenia realizându-se ușor; zugrăveala este din humă.

Aparatul de înregistrare a parametrilor microclimatici este reprezentat de termohigrometrul amplasat în depozitul central.

În ultimul an am achiziționat un dezumidificator, de tip Olimpia Splendid SeccoUltra, pentru camere de 140 m pătrați, cu care am reușit să ținem sub control umiditatea pentru perioada de vară .

Piese de glajă sunt depozitate în dulapuri, pe rafturi, în poziție relaxată. Acestea sunt așezate pe mijlocul depozitului. Polițele sunt din lemn uscat și tratat , nefiind pericol de contaminare. Mare parte din piese au pe latura de jos o învelitoare din material textil „*molton*”, pentru a le proteja de șocuri mecanice în momentul în care sunt scoase de pe raft.

Acestea au fost măsurile pe care le-am luat din punct de vedere al conservării, pentru protejarea acestei colecții de glăjărie.

VARIA

OID DENSUȘIANU, PRECURSOR AL MODERNISMULUI

VIORICA BICA
Biblioteca Municipală Făgăraș

OID DENSUȘIANU, LE PRÉCURSEUR Á LA MODERNISME

RÉSUMÉ

Instruit à l'école du romaniste Gaston Paris, Ovide Densusianu, philologue, poète, critique et historien littéraire, a assimilé brillamment l'esprit de l'érudition française. La monumentale *Histoire de la langue roumaine* demeure jusqu'à nos jours un ouvrage classique de la linguistique roumaine et romane. Nommé en 1897, professeur suppléant à la Faculté des Lettres de l'Université de Bucarest, Ovide Densusianu ouvre son cours par une conférence sur *l'Objet et la méthode de la philologie*, où il expose sa conception sur cette discipline, qu'il illustrera pendant toute sa vie. L'étude de la langue roumaine dans le cadre historique et géographique où elle s'est formée et s'est développée le long des siècles, des deux côtés du Danube, et où elle a subi l'influence des langues avec lesquelles elle est entrée en contact, représentait, lors de la parution de l'ouvrage, un point de vue tout à fait nouveau. Dans les cours universitaires où il a examiné l'évolution esthétique de la langue roumaine, Ovide Densusianu a présenté, pour la première fois, dans la linguistique roumaine, l'histoire de la langue roumaine, considérée du point de vue esthétique. *L'évolution esthétique de la langue roumaine*, éditée en quatre volumes, ouvre une nouvelle direction dans la linguistique roumaine, C'est la première histoire de la langue littéraire roumaine, dont la continuité sera perpétuée par Tudor Vianu et Rosetti. Il a le mérite d'avoir développé les recherches dans le domaine de la langue littéraire et de la stylistique, en accordant une attention primordiale à l'étude de la langue et de la littérature artistiques. L'un des aspects les plus prégnants du développement de la littérature roumaine et de l'évolution esthétique de la langue roumaine est la mise en valeur des motifs et des éléments stylistiques spécifiques à la création folklorique. Il a insisté sur la valeur artistique en soi de la littérature populaire et sur son rôle de source d'inspiration de la littérature écrite. La valeur nationale de la création populaire sera émise dans l'étude *l'Histoire de la langue et de la littérature roumaines*. Ovide Densusianu a accordé une attention spéciale surtout dans ses articles de critique littéraire publiés dans la revue *Vieața nouă*, aussi aux problèmes de la langue et de style, dans la création littéraire artistique, aussi qu'aux problèmes rattachés à la *defense* de la langue.

En tant que theoricien de la *nouvelle poesie*, il représente l'esprit citadin moderne, le dynamisme des villes tentaculaires. Avant Lovinescu, il a visé la synchronisation des rythmes de la création roumaine à celles de la poesie symboliste.

Cuvinte cheie: spiritul latin, antologie dialectală, Valachorum, etimologie, romanistică, lingvistică, simbolism.

Mots-clé: l'esprit latin, anthologie dialectale, Valachorum, étymologie, étude des langues romanes, linguistique, symbolisme.

Ovid Densusăianu a fost un spirit polemic, care a vizat, „*înaintea lui Lovinescu, sincronizarea ritmurilor creației românești, printr-o ieșire din provincialism și rusticitate, în orizontul poeziei romanice, prin modernitate și sensibilitate citadină*”¹.

Format la școala romanistului Gaston Paris, Ovid Densusăianu „*și-a însușit spiritul erudiției franceze, în care ordinea și știința, grația și limpezimea se uneau cu puterea de sinteză*”². Volumul *Istoria limbii române* a rămas un model al genului. „*Spirit tenace, luminat de simț critic și de pasiunea adevărului, n-a cunoscut în lunga și bogata lui carieră decât satisfacția muncii și orgoliul aristocrat al savantului*”³.

Pledoaria pentru sensul culturii, deschide restabilirea interacțiunii și a echilibrului dintre societate, om și valori. În volumul *Prelegeri de istoria filosofiei*, Hegel remarcă: „*în fapt, ceea ce suntem noi, suntem totodată și istoricește*”⁴. O dată cu opera lui Ovid Densusăianu, accedem spre un model de cultură solidar cu modelul uman și social. „*Accelerarea procesului de sincronizare cu mișcarea filosofică de pe continent introduce permanent în circuitul culturii române date din concepțiile și sistemele gânditorilor din prima jumătate a secolului al XIX –lea*”⁵. Se optează acum pentru o altă formă de universalitate, alte modele decât cele tradiționale. Este o

¹ *Scriitori români*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 183.

² Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, vol. II, Ed. pentru literatură, București, 1967, p. 437.

³ *Ibidem*, p. 438

⁴ Hegel, *Prelegeri de istoria filosofiei*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1963, p. 14.

⁵ Alexandru Dușu, *Iluminismul în istoria filosofiei românești*, vol. I, Ed. Academiei R.S.R., București, 1985, p. 240.

etapă a procesului de modernizare pe care îl parcurge cultura română. Istoriografia nuanțează problema dialogului cu Europa, astfel încât conștiința românească se raportează la conștiința europeană.

În istoria umanității, marile spirite au eternizat momente istorice ale timpului, permanente ale culturii naționale. Conștiința originalității culturii românești este redată, magistral, de Lucian Blaga, în filele *Spațiului mioritic*: „*Examenul atent și stăruitor al culturii noastre populare ne-a adus la concluzia reconfortantă despre existența unei matrici stilistice românești. Latențele ei, întrezărite, ne îndreptățesc la afirmația că avem un înalt potențial cultural. Tot ce putem ști, fără temerea de a fi dezmințiți, este că suntem purtătorii bogați ai unor excepționale posibilități. Tot ce putem crede fără a săvârși un atentat împotriva lucidității, este că ni s-a dat să luminăm fără a ne lăsa manevrați de iluzii, este mândria unor inițiative spirituale, istorice, care să sară din când în când ca o scânteie și deasupra capetelor altor popoare. Restul e ursita. Ursită, adică o acțiune imprevizibilă a unor împrejurări, care de atâtea ori nu ne-au fost prielnice*”⁶.

Volumul lui Mircea Eliade, *Profetism românesc*, este emblematic pentru integrarea culturii române în patrimoniul culturii europene: „*Nu ne putem imagina o cultură europeană, redusă numai la formele ei occidentale. Culturalicește, ca și spiritualicește, Europa se întregește cu tot ce a creat și a păstrat spațiul carpato – balcanic (...). Europa este locul predestinat al creațiilor multiple, variate, complementare. Spiritualicește și culturalicește Europa are, deci, nevoie de dimensiunea orphică și zamolxiană pentru a se putea întregi și a putea plăsmui noi sinteze*”⁷. Forța creatoare a unei culturi rezidă și în „*tensiunea productivă dintre închidere și deschidere, între a fi și a nu fi, între buna ei organizare lăuntrică, spre care ne trimite prepoziția*”⁸ întru” și supunerea la interferențe, receptivitatea critică față de influențe externe”⁸. Prepoziția întru a lui Constantin Noica semnifică statornicia noastră în spațiul de obârșie. „*Prin determinarea propriei sale istorii, civilizația noastră a fost într-un „spațiu dat”. A fost întru spațiul din jurul*

⁶ Alexandru Tănase, *O istorie umanistă a culturii române*, Ed. Moldova, Iași, 1995, apud Lucian Blaga, *Opere*, vol. 9, Ed. Minerva, București, 1985, pp. 330 – 331.

⁷ Mircea Eliade, *Profetism românesc*, Ed. Roza Vânturilor, București, 1990, p. 151.

⁸ Al. Tănase, *op. cit.*, p. 33.

*Carpaților. Prin acest spațiu au trecut și alte seminții; dar au trecut numai. Noi am rămas în el. Și am stat așa de bine, întru el, încât unele popoare migratoare au trebuit să se așeze în jurul lui, iar altele s-au topit în ființa noastră*⁹. Organicitatea spațiului și a limbii („civilizația noastră a fost” întru o limbă”, cea latină”) înseamnă „statornicirea pentru culturi istorice date, privilegiul de a fi „întru” o tradiție. Noi putem fi mai departe „întru ceea ce am fost”, înaintând totodată cu veacul. Pe baza acestei tradiții, poporul român are o mai largă întâlnire decât alții cu valorile spiritului; căci, prin ea însăși, tradiția înseamnă păstrare „întru spirit” a ceea ce a fost bun în trecut”¹⁰. Relația închidere – deschidere vizează și așezarea Vest – Est „ca un factor de deschidere a uneia către cealaltă”¹¹.

În cultura română, umanismul a jucat un rol similar cu umanismul Renașterii europene. „Cultul civilizației clasice, element fundamental al umanismului, a apărut la cărturarii români în primul rând în lucrările consacrate problemei romanității și în strânsă legătură cu aceasta”¹². Ideea romanității este trăsătura distinctivă a umanismului românesc. Tudor Vianu consemna în studiul *Receptarea antichității în literatura română* că Renașterea și umanismul românesc „au însemnat, în primul rând, stabilirea contactului cu izvoarele culturii clasice și revigorarea conștiinței descendenței latine, a acelui sentiment al comunității cu Roma, care a avut noi repercusiuni atât de însemnate în cultura românilor”¹³. Umanismul iluminist conferă noi dimensiuni umanismului renascentist. Rezonanța uriașă pe care o are filosofia din epoca luminilor este datorat climatului pe care îl impune în cultură. Se stabilește o concordanță între adevărurile filosofice și cercetarea științifică. Acest fapt „imprimă gândirii filosofice din epoca luminilor un puternic caracter analitic și o amprentă criticistă, determinată de hegemonia spiritului pozitivist și de opoziția față de sistemele fundamentale pe adevăruri apriorice”¹⁴.

⁹ Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, Ed. Eminescu, București, 1978, pp. 9 – 10.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 10 – 11.

¹¹ Al. Tănase, op. cit., p. 34.

¹² Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, Ed. Minerva, București, 1972, p. 46.

¹³ Tudor Vianu, *Receptarea antichității în literatura română*, în „Studii de literatură universală și comparată”, Ed. Academiei R.P.R., București, 1963, p. 560.

¹⁴ *Iluminismul*, vol. I, Ed. Albatros, București, 1971, p. 26.

„Dezvoltând direcțiile imprimare de către umaniștii culturii scrise, protagoniștii luminilor le adaugă treptat noi orientări, care sfârșesc prin a diversifica în mod categoric activitatea intelectuală: se individualizează preocupările etice și capătă drept de cetate, alături de studiul logicii, speculații cu metafizica. Și în această privință aportul transilvănenilor este hotărâtor”¹⁵. Se optează acum pentru o altă formă de universalitate, alte modele decât cele tradiționale. Este o etapă a procesului de modernizare pe care îl parcurge cultura română. Istoriografia nuanțează problema dialogului cu Europa, astfel încât conștiința românească se raportează la conștiința europeană. Modelele europene reflectă „impactul dintre cele două forme de universalitate, europeană și postbizantină sud – estică, detașarea culturii române de ultima și integrarea ei în forme de universalitate europeană”¹⁶.

Filolog, poet, critic și istoric literar, Ovid Densușianu, fiu al lui Aron Densușianu, profesor la Universitatea din Iași, descinde dintr-o familie de cărturari formați în tradiția Școlii ardelene.

„*Vatra Densușienilor*” este cuprinsă „în matricea istoriei noastre vechi”¹⁷. Densuș, așezare sătească, atestată documentar, în secolul al XV -lea, a cărei onomastică cunoaște variantele *Demsus*, *Densus*, *Dempsess*, *Demspus*, consemnate de Ioan Cavaler de Pușcariu în volumul *Date istorice privitoare la familiile nobile române*”¹⁸, a beneficiat de drepturile districtelor *Valachorum*.

Ovid Densușianu s-a născut la Făgăraș, în 29 decembrie 1873. Școala primară o face la Satulung, Făgăraș și Brașov. Urmează studiile secundare la Liceul Național din Iași. La Școala Institutelor unite îl regăsim în 1889, în ultima clasă, a VII -a. Aici primește „*certificatul direcțiunii și diploma de la Universitate*”¹⁹. În

¹⁵ Alexandru Duțu, *Iluminismul în Istoria filosofiei românești*, vol. I, Ed. Academiei R.S.R., București, 1985, p. 240.

¹⁶ Al. Duțu, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, Ed. Univers, București, 1982, p. 192.

¹⁷ Marin Bucur, *Ovid Densușianu*, Ed. Tineretului, București, 1967, p. 5.

¹⁸ I. Cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Partea a II -a, Sibiu, 1895, p. 79, 301; apud M. Bucur, op. cit., p. 5.

¹⁹ *Anuarul Institutelor Unite*, Iassy, 1889 – 1890, Iași, 1890, p. 46.

anul 1890 trece bacalaureatul. Profesori i-au fost junimiștii universitari I. Caragiani, Ștefan Vârgolici, Al. Philippide, Gr. Cobălcescu, Gavriil Musicescu. La 1 octombrie, 1890 se înscrie la Facultatea de Litere din Iași. Colegi îi sunt G. Ibrăileanu și Stati Dragomir. În anul 1892 o absolvă cu *Magna cum laude*. Presa vremii consemnează succesul acestui student eminent. N. Iorga avea să consemneze în memorialul *O viață de om așa cum a fost*: „Cunoscusem numai la București pe d. Ovidiu Densușianu, fiul unic al fostului meu profesor de română și de latină. Format și el la Universitatea din Iași, pe care o terminase tot așa de răpede ca și mine, dovedind excepționale însușiri și o enormă putere de lucru, apoi și el elev al Școlii de Înalte Studii din Paris, unde lăsase o perfectă ediție a unui poem medieval, „*La prise de Cordres*”, și publicase și în revista lui Gaston Paris(...), d. Densușianu luase la întoarcere catedra de limbi romanice care fusese odinioară a lui Frollo”²⁰. În anul 1893 editează *Revista critică literară*, împreună cu tatăl, Aron, și fratele acestuia, Nicolae. În paginile revistei, publică *Legea evoluțiunii și critica literară*, *Un proces încheiat*, *Factorii evoluțiunii critice literare*, *Un presupus manuscris al lui Budai – Deleanu*. Pe durata anilor 1892 – 1893 este profesor la Liceul din Botoșani, apoi, la Focșani. În toamna anului 1893, Ovid Densușianu își începe studiile la Berlin, cu profesorii Adolph Tobler, A. Brukner. E. Schmidt. La Paris urmează cursurile de la Sorbona și Hautes Etudes, Collège de France. Sub supravegherea lui Gaston Paris, publică *La prise de Cordres et de Seville*. Articole de filologie, etimologie și romanistică vor fi publicate după 1895 în reviste de circulație europeană: *Romania*, *Revue critique*, *Jahresberichte der Geschichts Wissenschaft*. Între anii 1894 – 1895 audiază cursurile de la Collège de France, *Grammaire comparée du vieux slave*, ale lui A. Meillet: *Etudes critiques sur le cycle de Guillaume d'Orange*, *Phonétique et morphologie du vieux slave*. La Hautes Etudes frecventează cursurile: *Cours de philologie romane* de P. Meyer, *Littérature catalane* de M. Fatio, *Lexicografie romane* de Gaston Paris, *Grammaire du latin vulgaire*, *Phonétique française* de Brunot. „*Vrafuri de manuscrise ordonate, caligrafiate cu pedanterie după culegeri masive de documente din literatura evului mediu francez, alergând prin toate*

²⁰ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Ed. Minerva, București, 1984, p. 285.

orașele după câte vreun manuscris unic, nu-l împiedică să frecventeze cursurile de filologie, să rezume studii de critică literară, de istorie, poezie, sport, criminalistică. Citește cu fișe pe Taine, Brunetiere, Laforgue, Nordau, Sainte – Beuve, Zola, Balzac, frații Goncourt, urmărește poezia contemporană, vara călătorește în Italia, de unde ia note de drum cu un spirit alert de observație și de emoții culturale”²¹. Ca profesor suplinitor la catedra de Istorie a limbii și literaturii române a Universității din București, își tipărește lecțiile de deschidere din 1899: *Școala latinistă în limba și literatura română. Originea, tendințele și influențele ei*. Prin „decretul regal” nr. 732/21 febr. 1901, Ovid Densușianu devine profesor de *Istoria limbei și literaturii române*. Numirea lui a fost salutăată de N. Iorga elogios: „În loc de a fi în anticamera jurnalelor sau în sala de așteptare a vreunui minister, pe el îl aflai la școală sau în sala de lectură a Academiei, căreia îi este cititorul cel mai asiduu”²². Lecția de deschidere a avut ca titlu *Filologia romanică în universitatea noastră (dialecte române din Istria)*. Activitatea profesorului universitar se diversifică. Anii 1901 – 1902 sunt consacrați textelor italiene, următorii, 1902 – 1903, cursurilor de *Filologie romanică*, de *Fonetică a limbii române* și *Dialectologiei române*. Din anul 1918 este membru al Academiei.

Primii absolvenți ai lui Ovid Denșianu au fot Eugen Lovinescu (secțiunea *Filologia clasică*), V. Pârvan, G. Oprescu, P. Grimm, licențiați ai Facultății de Litere și Filozofie în 1903 – 1904²³.

„De la un semestru la altul și de la un an școlar la altul, apar teme de curs inedite, îndrăznețe, de o înaltă cultură filologică și umanistică”²⁴: 1902 – 1903: *Poezia lirică franceză în evul mediu; Istroromâna; seminar: Interpretarea de texte vechi franceze*; 1903 – 1904: *Dante; Probleme de filologie și Retoromana; seminar: Interpretare din cronicarii francezi*; 1904 – 1905: *Cursul general de filologie romanică; seminar: Documente vechi românești*; 1905 – 1906: *Literatura spaniolă; Toponimie*; 1906 – 1907: *sarda, spaniola, latina balcanică, seminar: Cursul general*

²¹ Arhiva Ov. D., IX, Mss., 55; apud M. Bucur, op. cit., p. 19.

²² N. Iorga, op. cit., p. 55.

²³ *Analele Academiei Române*, seria II, tom XX, 1897 – 1898. Partea ad-tivă, București, 1898, p. 90; apud M. Bucur, op. cit., p. 26.

²⁴ M. Bucur, op. cit., p. 26.

de filologie romanică; 1907 – 1908: *Limba română din secolul al XVI -lea; Provensala, seminar: cercetări de texte din secolul al XVI -lea*; 1908 – 1909: *Filologie și critică filologică; seminar: Interpretări din trubadur*; 1909 – 1910: *Folclor și latina vulgară în țările romanice*.

Activitatea publicistică de la *Noua Revistă Română* continuă pe un ton polemic. În disputa cu Al. Philippide, fostul profesor al lui Ovid Densușianu, Al. D. Xenopol, conchide: „*Un rău început pentru un tânăr învățat*”²⁵. Tenace, Densușianu critică culegerea de folclor a Elenei Sevastos. Reflecțiile despre comemorarea tricentenarului lui Mihai Viteazu vor scandaliza politicienii vremii: „*sărbătorirea unui defect al nostru, al lipsei de pricepere politică, glorificarea propriei noastre neputințe*”²⁶. În anul 1905 înființează publicația literară *Vieața nouă*, tribună a curentului simbolist și romantic. În același an editează și *Buletinul Societății filologice*. Membri și colaboratori au fost: D. Caracostea, I. A. Candrea, P. Eliade, P. Papahagi. D. Th. Speranția.

Monumentala *Histoire de la langue roumaine* este editată în anul 1901.

Școala lui Hașdeu s-a consacrat arhivei literare a trecutului. *Cucerirea Cordovei și a Seviliei* se înscrie așadar, într-o lungă tradiție românească. Numeroase ediții ale psaltirelor și codicelor au fost descoperite în țară. Lazăr Șăileanu a fost un exeget al operei lui Rabelais. În studiul despre Dante, Densușianu tratează poezia trubadurilor. Poemul *La prise des Cordres et de Seville*, apreciat de specialiștii în medievalistica europeană, este publicat de *Societatea pentru vechi texte franceze*, în anul 1896. Literatura Evului mediu reprezenta pentru Densușianu „*un pilon al stadiilor moderne de dezvoltare a culturii romanice, precum limba latină vulgară pentru limbile aceleiași familii*”²⁷. Prin poezia trubadurilor, Densușianu exemplifică afirmarea spiritului latin, neîngenunchiat de scolastica Evului mediu.

În istoriografia literară a vremii, activitatea publicistică a lui Ovid Densușianu de la *Revista Critică – Literară*, *Noua Revistă Română*, *Sămănătorul*, *Vieața Nouă*, cât și cea universitară, este meritorie. În *Analele Universității din*

²⁵ *Ibidem*, p. 26.

²⁶ M. Marin, *op. cit.*, p. 27.

²⁷ *Originea poeziei trubadurilor*, Curs ținut de O. Densușianu, 1022 – 1023, p. 2; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 73.

București, catedra de literatura română este menționată odată cu numirea lui ca suplinitor, în 1897 – 1898. Își începe cursul cu genericul *Istoria limbii și literaturii române*, în care se includ prelegeri filologice. Anii 1898 și 1899 sunt consacrați perioadei vechi a istoriei literare până în 1780, an de răscruce între două epoci distincte în evoluția procesului artistic. Cursul anului următor, intitulat *Istoria literaturii române contemporane*, este întrerupt la Cârlova. Volumul I al *Literaturii române moderne* va fi editat în anul 1920; următoarele două, în anul 1921, respectiv, 1933. Sunt incluse și cursuri de literatură română modernă din secolul al XIX -lea. Lecția de deschidere din 1899, *Școala latinistă în limba și literatura română (Originea, tendințele și influențele ei)*, a fost, în opinia criticilor literari, prologul operei sale de istorie literară. Lecția de deschidere din 1901, *Poezia română în secolul al XIX -lea*, prelegerea *Școala latinistă în limba și literatura română*, a marcat o concepție și o direcție nouă în istoriografia românească. La început de secol XX, Ovid Densușianu „prezintă un curs detaliat, savant prin informație, nou prin viziune și receptivitate critică a dezvoltării literaturii române, urmărită pe marile ei etape, ca un proces ascendent al unui continuu efort pentru a ajunge la ideea de conștiință artistică modernă”²⁸. În studiul literaturii române vechi, Densușianu recomanda principiul cronologic. În viziunea istoricului literar, se parcurg trei vârste: aceea a influenței slavone, marcată de literatura religioasă, a influenței grecești, în care se interpun secolul al XVIII -lea și începutul secolului al XIX -lea, a trecerii la *faza modernă*. Este un adept al determinismului tainist și al evoluționismului spencerian, în literatură, încă din perioada colaborării la *Revista critică literară*. Lecturile din Taine și Brunetiere converg înspre enunțarea unui nou criteriu de diagnosticare a creației literare: *momentul*, categorie reluată în cercetările sale. Studiul literaturii vechi este conceput în „*ambianța totală a istoriei*”, întrucât „*o schimbare politică a adus o schimbare literară*”²⁹. „*Societatea este divizată în pătura cultă, străină de popor și pătura de jos*”³⁰, ceea ce a avut drept consecință afirmarea tardivă a individualității artistice. Exclusivismul și apologetismul

²⁸ M. Bucur, *Istoriografia literară românească*, Ed. Minerva, București, 1973, p. 166.

²⁹ Arh. Ov. Densușianu, Biblioteca Academiei, IV, Mss. 33, fila 2; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 79.

³⁰ *Ibidem*, p. 4.

exegeților literaturii religioase au fost eliminate din studiu. Literatura veche extinsă până în secolul al XVIII -lea cuprinde și literatura populară. Datorită ideilor reformei luterane, Transilvania și Maramureș au excelat în scrieri originale. Operele remarcabile sunt numite *monumente*, precum: *Alexandria*, *Pravila mică de la Govora* (1640), *Cronica* lui Ureche, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie*, cea dintâi carte filosofică în literatura noastră. Miron Costin „*e cel mai mare scriitor al secolului al XVII –lea*”. Literatura de ficțiune cuprinde, în opera densușiană, scrierile „*cu implicații artistice cu motive religioase, istorice, de invenție cvasiliberă*”. Este cazul operelor *Alexandria*, *Varlaam și Ioasaf*, cu similitudini între eroii cărților apocrife și ai epicii populare. Densușianu continuă, în acest sens, linia lui Hașdeu și Gaster. *Cronica* lui Enache Kogălniceanu și *Viața lui Bertolo* încheie cursul de literatură veche.

Literatura română modernă este un punct de reper în studiul istoriografiei literare române moderne, „*întâia sinteză obiectivă a Școlii Ardelene, restituind culturii noastre o mișcare intelectuală patriotică de o valoare deosebită, prin al cărui efort a fost posibilă apariția secolului al XIX -lea cultural și literar în țările românești*”³¹. Istoria, filologia, ideologia și argumentul, „*verbul polemic și angajarea operei în slujba militantismului național*”³², sunt trăsăturile modelului propus de Școala Ardeleană. Este „*al doilea masiv al culturii românești, înălțat pe tot întinsul Transilvaniei în ultimul pătrar al veacului al XVIII -lea și în primele decenii ale secolului următor. Din cuprinsul acestui masiv răsar câteva piscuri ce domină relieful , dar marea forță și victorie a mișcării a stat în capacitatea ei de a solidariza, cu un crez și un stil, câteva generații la rând, o întreagă armată de cărturari, uniți și ortodocși, animați de același ideal al luminării și ridicării intelectuale a poporului român*”³³. Programul Școlii Ardelene are la bază unitatea de cultură a românilor și conștiința națională a românilor, animate de un crez cultural prin care Transilvania va contribui din nou la modelarea fizionomiei culturii naționale. Prin cărturarii de la Blaj – Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior

³¹ M. Bucur, *op. cit.*, p. 80.

³² Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Ed. Facla, Timișoara, 1986, p. 205.

³³ George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, Ed. Științifică, București, 1969, p. 297.

– , prin filologii și scriitorii care le-au urmat, îndeosebi prin personalitatea lui Ion Budai – Deleanu, literatura Transilvaniei dobândește „*pentru prima dată certitudinea independenței sale, a rostului său, căci o cultură națională nu este posibilă fără conștiința că aparține unui popor, fără mândria că ea este misionara în lume a averilor lui sufletești*”³⁴. Prin spiritul ei, Școala Ardeleană „*ne apare ca varianta românească majoră a acțiunii transformative de amploare continentală începută în Renaștere*”³⁵.

Transilvania, „*țară a genezei, a descălecătorilor, a autenticității etnice, a supremației numerice, relevată de Samuil Micu, ramură ce nu s-a deprins niciodată de marele trunchi al neamului*”³⁶, se înscrie în ordinea semnificației prime de către cărturarii secolului al XVIII -lea. Pentru Densușianu, „*istoria literară modernă devine o permanentă infuzie a ideilor noi de primenire a limbajului, de îmbogățire a conținutului emotiv, proces disputat cu prejudecățile, cu spiritul vechi tradiționalist și anchilozat*”³⁷. Deși a fost considerat de către intelectualii vremii „*eretic, decadent, înstrăinat, antitradiționalist*”, Densușianu va continua cu aceeași tenacitate, ca și Maiorescu, programul *Daciei literare*, în spiritul modern al epocii. Lui i se datorează deschiderea proceselor de fuziune și interferențe între creația populară și fenomenul literar cult, idee preluată mai târziu de Tudor Vianu. Este citat Anton Pann, cel care a contribuit la infuzia elementului popular în literatura cultă. Plăsmuirile ingenue le va atinge la sfârșit de secol, George Coșbuc. Dintre poeții moderni, Densușianu îl consemnează pe Vasile Cârlova. Poezia lui Cârlova însumează o justificare a tezei sale: „*locul unui scriitor, unui poet, îndeosebi, îl hotărăște, printre altele, felul nou de a simți, pe care-l aduce viziunea care-l ajută să anticipeze asupra altora*”³⁸. În volumul *Alte orientări ale literaturii în epoca de la 1848*, pledoarie a *caracterului național*, istoricul literar „*posedă suplețea limbajului critic, puțința unei pătrunderi prin analiză în profunzul manifestărilor artistice, așezându-se întotdeauna în direcția curentului celui nou, a tendințelor care înfruntă*

³⁴ M. Bucur, op. cit., p. 168.

³⁵ Dumitru Micu, *Scurtă istorie a literaturii române*, Ed. Iriana, București, 1994, p. 92.

³⁶ *Ibidem*, p. 11.

³⁷ M. Bucur, op. cit., pp. 81 – 82.

³⁸ M. Bucur, op. cit., p. 169.

și sparg rutina și vechiul și prin care se manifestă spiritul critic al colegului său de facultate, Ibrăileanu”³⁹. Operele lui N. Bălescu, C. Negruzzi, A. Russo, N. Filimon se înscriu în ierarhia valorilor artistice ale literaturii pașoptiste.

Istoriografia română, „în sensul ei modern”, avea să remarce criticul literar Marin Bucur, are în Ovid Densușianu „*pe unul din întemeietorii săi, pe nedrept uitat, confundat din ignoranță cu asprul și nedreptul judecător al contemporanilor de pe vremea directoratului de la Vieața nouă. Criticul literar l-a trecut în umbră pe valorosul istoric literar*”⁴⁰. Vasile Cârlova, Bălcescu, Eliade Rădulescu, Kogălniceanu, Negruzzi, Russo, Grigore Alexandrescu, sunt tratați cu minuția istoricului literar. Lipsesc însă I. Codru – Drăgușanu, Iordache Golescu, Dinicu Golescu, C. Bălăceanu, Ion Ghica, Bolintineanu, C. Bolliac, C. A. Rosetti, Costache Caragiale. Studiul său *Literatura română modernă* rămâne o sinteză originală, una dintre contribuțiile teoretice fundamentale până în prag de secol XX, din care răzbat factorul activ al romantismului, influențele străine, inserarea motivelor folclorice.

În anul 1893 se îndepărtează de poziția tatălui său, un denigrator al operei eminesciene. Despre poetul *nemărginirii*, Ovid Densușianu avea să scrie: „*Eminescu este considerat ca pontificele activității noastre de astăzi*”⁴¹. În viziunea criticului literar, pesimismul lui Eminescu este „*pasiv, suspinul unui suflet care a visat mai mult decât a putut întâlni pe lume(Poezia română în secolul al XIX -lea)*”. Indirect, îl atacă pe Maiorescu, adversar al lui Aron Densușianu, care susținuse pesimismul înnăscut al lui Eminescu și admite opinia lui Gherea, vis a vis de fondul optimist primar al poetului: „*Să spunem că Eminescu s- a născut cu o pornire de vizionar întunecat, ar fi prea puțin, n-ar explica întregul caracter al operei sale. Incontestabil că aducea anumite porniri de privire întunecată a vieții, de decepționist, însă nu suveran, nu doborâtor, pentru că nu trebuie să uităm: Eminescu avea și un fond însetat de lumină. Pesimismul său nu face impresia de*

³⁹ *Ibidem*, p. 84.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 171.

⁴¹ *Revista Critică – literară*, I, 1893, nr. 8 – 9, p. 400; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 86.

placaj literar. Nu e adaptare artificială; e trăit în felul lui, e asimilat cu ceea ce are apropiat sufletul său”⁴².

Recenzează apoi volumul de corespondență dintre Eminescu și Harieta. În *Conferințele Vieții noi*, Ovid Densușianu va evidenția eterna actualitate a operei lui M. Eminescu. Creația eminesciană deschide prin modernitatea totală a gândirii calea spre deplinele împliniri. Mihai Eminescu valorifică în opera sa știința, filosofia, ritmul istoric al veacului, înțelepciunea anticilor. Lecția de deschidere a cursului din 1901 a marcat o nouă exegeză pe care însă nu a desăvârșit-o. S-ar fi vrut a fi o continuitate a *Literaturii române moderne*. Scriitori incluși în *curentul popular* – Alecsandri, Creangă, Coșbuc –, sunt prezentați împreună cu Macedonski, fapt ce a avut drept consecință dezaprobarea în presă. Coșbuc se impune ca un „neutralizator al pesimismului eminescian”⁴³. Creangă este un „Rabelais al limbii noastre, un voluptuos al cuvântului”⁴⁴, idee ce va fi preluată de Fundoianu la *Sburătorul literar*. Ca atare, Creangă nu este un exemplu demn de urmat, întrucât, în viziunea lui, opera epuizează un univers⁴⁵. În schimb, elogiază apariția *Baladelor și idilelor coșbuciene*. Profesiunea lui de credință este idealul național: „Și numai când vom cunoaște mai bine ceea ce până acum a rămas ascuns; și numai când va dispărea și se va șterge acel hiatus adânc dintre noi și creațiunile poporului nostru, numai atunci vom putea avea o adevărată literatură națională și numai atunci vom avea dreptul să ne punem alături de alte popoare mai înaintate. Acesta este idealul către care trebuie să-și îndrepte privirea toți scriitorii noștri și în special, poezii; căci numai în chipul acesta va putea dispărea perioada de copilărie a imitațiunilor palide și a bâjbâielilor oarbe prin întuneric”⁴⁶. Procesul de modernizare își regăsește acum esența. Ovid Densușianu se consacră poeziei simboliste. Excesul de modernitate al criticului literar îl determină să elimine din literatură opere valoroase. Cel ce aducea odată elogii *curentului popular* se vedește a fi acum un contestatar.

⁴² *Evoluția estetică a limbii române*, 1931 – 1932, pp. 72 – 74; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 87.

⁴³ M. Bucur, *op. cit.*, p. 173.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Prozatorilor, Vieța Nouă*, XIV, nr. 1 – 11 (1 martie 1918 – 1 ianuarie 1919), pp. 43 – 48; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 89.

⁴⁶ *Revista Critică – Literară*, I, nr. 9, 1893, p. 403; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 89.

Impune ca literatura nouă să intre în sfera studiului și atenției istoriei literare prin presă și școală ⁴⁷. În consecință, operele lui Sadoveanu, Goga, Blaga, Bacovia, H. Papadat – Bengescu, Camil Petrescu, Panait Istrati, Philippide, Arghezi, sunt eliminate din istoria literară modernă. În schimb, sunt prezentați Constantin Stoika, Al. T. Stamatiad, I. M. Rașcu, P. Păltănea, Vintilă Paraschivescu. Năzuința de convertire a spiritelor la noua artă a secolului al XX -lea îi va aduce din partea contemporanilor săi o amară dezaprobare. Profesorul de filologie romanică va rămâne ca și Iorga „închis în carapacea propriei concepții până la sfârșit” ⁴⁸.

Studiile de filologie din străinătate îi definesc personalitatea științifică. „Cultul pentru limbă e un semn de adevărată cultură și nu ne poate fi îngăduit să nu ne îndreptăm și noi gândul spre el” ⁴⁹, avea să rostească Ovid Densușianu despre Gaston Paris în anul 1903. A fondat acest cult pe o bază realistă, impunând filologia ca știință, îndrumând „cercetarea limbii noastre pe calea riguros științifică, lăsând deoparte în urmă exagerările școlii latiniste și plâsmuirile romantice ale lui Hașdeu” ⁵⁰. Latinizantii au denaturat limba, Hașdeu a înălțat-o pe piscul fanteziei sale erudite. Densușianu îi va atribui atributul rigurozității. În studiul *Cultul limbii*, remarcă: „Cuvintele nu înseamnă o înșiruire de sunete, ci sunt veșmântul noțiunilor care îmbogățesc cuprinsul sufletesc al omului” ⁵¹. La lecția inaugurală ținută la Facultatea de Litere din București, în data de 24 octombrie 1897, Densușianu definește obiectul și metoda filologiei: „(...) pentru noi, obiectul filologiei este de a studia limba unui popor (sau a mai multor popoare) și de a înțelege tot ce găsim din această limbă în documente sau auzim în vorbirea de toate zilele” ⁵². Volumul de debut al lui Ovid Densușianu este *Aliterațiunea în limbile romanice*. Erudiția, maturitatea, surprind la un tânăr în vârstă de douăzeci și unu de ani. Studiul are la

⁴⁷ O. Densușianu, *Istoria literară și învățământul superior*, în „Vieța nouă”, VI, 1910, nr. 21, 15 dec.; *Cum trebuie privită literatura. Sufletul latin și literatura nouă*, I, București, 1922, pp. 30 – 31; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 90.

⁴⁸ M. Bucur, *op. cit.*, p. 91.

⁴⁹ O. Densușianu, *Gaston Paris*, București, 1903, p. 27; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 258.

⁵⁰ Al. Rosetti, *Ovid Densușianu, Histoire de la langue roumaine*, tome second, fasc. II, în „Viața românească”, XXV, nr. 1 – 2, 1933, pp. 111 – 112; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 258.

⁵¹ O. Densușianu, *Cultul limbii*, apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 260.

⁵² O. Densușianu, *Obiectul și metoda filologiei. Lecție inaugurală ținută la Facultatea de Litere din București la 24 octombrie 1897*, p. 15; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 262.

bază o vastă bibliografie. Aliterațiunea este un proces filologic prin care se dă „formă estetică, energie și viață atâtor cuvinte și expresiuni”⁵³. Este o formă „de eufonie pe întreg domeniul limbilor romanice”⁵⁴. Limba română este „unul din principalele elemente căruia i se datorește armonia unei limbi”⁵⁵. Următorul studiu pe care îl va publica este *Urme vechi în toponimia românească*. După *Istoria românilor* a lui Xenopol și *Documentele* lui Hurmuzaki, cultura română se îmbogățește cu o operă monumentală: *Histoire de la langue roumaine (Istoria limbii române I – II, 1901 – 1938)*. Primul volum cuprinde cauzele formării limbii române, a elementelor ei constitutive, a particularităților fonetice. Influențele nu alterează individualitatea fondului latin. Contribuția elementului autohton este redusă. Latina a aparținut unei administrații superioare care s-a statornicit în Dacia. Romanizarea Daciei este supusă unui proces complex și durabil. „Limba română s-a format pe o largă bază teritorială romanizată, cuprinzând provincia Dacia nord – dunăreană propriu – zisă, adică în primul rând Oltenia, Banatul și Ardealul și în al doilea rând, Muntenia și sudul Moldovei precum și zona sud – dunăreană învecinată de-a lungul fluviului, Dobrogea, iar la vest și sud-vest, provinciile romanizate ce au stat întotdeauna, în strâns contact, atât administrativ cât și comercial, cu Dacia, Panonia, Dardania și cele două Moesii”⁵⁶. Teza lui Micu și Șincai referitoare la fixarea obârșiei românei în latina vulgară este redată pe baza documentelor. Nucleul limbii române este constituit din timpul cuceririi Daciei. El acceptă teza existenței în Peninsula Balcanică a unei populații romane rustice, care va impregna vocabularului o tentă specifică. Latinitatea limbii române se distinge în concertul limbilor neolatine occidentale. Densușianu argumentează „forța vitală a latinității limbii române, trăinicia ei de stâncă. Influențele ei nu provocau fisuri”⁵⁷. Formarea dialectelor limbii române, redată în *Histoire de la langue roumaine*, volumul I, deschide un câmp larg de cercetare. *Graiul nostru* este prima antologie națională a limbii vorbite. *Antologia dialectală* și *Graiul din Țara Hațegului* se supun aceleași rigori a

⁵³ O. Densușianu, *Aliterațiunea în limbile romanice*, apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 264.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 164.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ O. Densușianu, *Istoria limbii române*, vol. I, Ed. Științifică, București, 1960, p. 39.

⁵⁷ M. Bucur, *op. cit.*, p. 272.

studiului. Date etnografice și folclorice, date de sociologie și psihologie abundă în prima sa monografie filologică. Între anii 1907 – 1914, redactează cu Cadrea un *Dicționar etimologic al limbii române*. Rămâne însă un dicționar incomplet, conceput fără anvergura lui Hașdeu.

Evoluția estetică a limbii române deschide o nouă direcție în lingvistica română. Este prima istorie a limbii literare românești, a cărei continuitate va fi perpetuată de elevii săi, Tudor Vianu și Al. Rosetti. Cuvântul românesc „stors de măduvă, prin studii epuizante de fonetică, morfologie, etimologie și semantică, este cercetat global, în funcția lui emotiv – literară, în contextul sensibil al operelor artistice”⁵⁸. Densușianu ne apare ca un precursor, pregătind teoriile lovinesciene cu privire la sincronism, modernism, pledoarie pentru literatura citadină. Simbolismul românesc, „prin însăși romanitatea noastră urmărea de fapt o orientare către nivelul literar occidental ca o contrapondere a influenței germane introdusă de junimism și consecvent combătută de acest antimaiorescian, prin aversiune moștenită”⁵⁹. Rolul revistei *Vieața nouă* este precumpănitor în promovarea modernismului. Ovid Densușianu a avut un adevărat cult al simbolismului francez pe care l-a propagat prin studii critice. Libertatea, contemplativitatea, misterul, panteismul, urbanismul, intelectualizarea emoției, se încadrează în estetica simbolistă, pe care o promovează asiduu. „Descendentul occidentalizat”⁶⁰ publică cu pseudonimul Ervin poezii a căror motive sunt „fermentate îndelung, subtilizate până la durere”⁶¹.

Densușianu pledează pentru o estetică a dinamismului pe care o identifică în marile orașe, în concentrarea energiilor intelectuale, creatoare, capabile să stimuleze noul lirism. Feeria nocturnă a orașelor luminate electric, fascinația parcurilor, statuilor, operelor de artă, induc imaginația, reveria, contemplația. Toposului rustic – folcloric îi atribuie noua expresie, cea simbolistă. Relevante sunt poeziile *Satul*, *Cetățuia*, *Cântecul pribeagului*, *Alion Ciobanul*, *La răspântia neagră*. Apropierea

⁵⁸ *Ibidem*, p. 237.

⁵⁹ *Scriitori români*, p. 184.

⁶⁰ Mircea Zăciu, *Ordinea și aventura*, Ed. Dacia, Cluj, 1973, p. 191.

⁶¹ Constantin T. Stoika, *Ovid Densușianu*, în „Poezia”, I, nr. 6 – 7, 1915, p. 30; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 135.

mișcării simboliste de folclor o ilustrează teoretic, urmând modelul lui Verhaeren, Jules Laforgue, Paul Fort. A pledat pentru versul liber, a definit categoria estetică a *urâtului*. Lui i se datorează cunoașterea poemelor lui Verhaeren, Jules Laforgue, Jean Moréas, a noțiunii de avangardism, a umanismului profetic al lui Romain Rolland. În articolele *Poeților tineri*, *Prozatorilor*, *Heliopolis*, *Orașul latin*, *Ideal și îndemnuri*, a pledat pentru o critică activă, aplicată fenomenului literar contemporan. În volumul *Limanuri albe*, editat în 1912, Ovid Densușianu este un poet al unei tradiții parnasiene – romantice. Fluxul vital este impetuos (*Solii depărtărilor*, I). Simfonia nopții evocă nostalgii (*Când coboară toamna*), albul marmorean al speranței sfidează negurile (*Solii depărtărilor*, III). Volumul *Heroica* s-a vrut a fi o odă închinată biruitoarelor de la Mărăști și Mărășești, o odă a speranței într-o „vieață nouă”. Au rămas doar „gesturile mute”⁶². Volumul *Sub stânca vremi*, editat în 1919, este în viziunea lui Perpessicius „o vibrație surprinzătoare. Absența oricărui impuls emoțional, zădărnicia, elanul și totul se menținea într-o regiune ozonizată - însă cam rece”⁶³. *Salba clipelor* înmănușează panseuri lirice. Poemele publicate sub pseudonimul Ervin au lăsat „o umbră care apăsa și îi târa înapoi pe savant și pe profesor”⁶⁴. În studiul său *Literatura română între 1900 și 1918*, Constantin Ciopraga avea să remarcă: „mentorul Vieții noi atribuie simbolismului, privit prin exemplul cvasi – singular al lui Verhaeren, calități, pe care, obiectiv, nu i le găsim. În primul rând energetismul, forța, destinate să regenereze literatura de după 1880”⁶⁵.

Folcloristica a fost o preocupare constantă pentru densușieni. Valoarea națională a creației populare o va emite Aron Densușianu, în volumul *Istoria limbii și literaturii române*. Producția folclorică este „atestatul de noblețe spirituală a poporului român și oglinda geniului său”⁶⁶. Fiul său, Ovid Densușianu, este în

⁶² M. Bucur, *op. cit.*, p. 142.

⁶³ Perpessicius, *Ovid Densușianu. Raze peste lespezi. Mențiuni critice*, Casa Școalelor, București, 1928, pp. 142 – 143; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 145.

⁶⁴ M. Bucur, *op. cit.*, p. 156.

⁶⁵ Constantin Ciopraga, *Literatura română între 1900 și 1918*, Ed. Junimea, București, 1970, p. 157.

⁶⁶ Aron Densușianu, *Istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1885, p. 116; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 168.

viziunea lui Iorgu Iordan „*primul folclorist român cu pregătire științifică*”⁶⁷. În lecția de deschidere a cursului universitar *Folclorul. Cum trebuie înțeles*, Densușianu specifică scopul cercetării creației populare, acela de reda „*icoana sufletească întreagă a unui popor, tot ce-l impresionează și-i stăpânește gândul, tot ce călăuzește viața lui de fiecare zi, de fiecare clipă, de a arăta cum se răsfrâng în sufletul poporului de jos diferitele manifestații ale vieții, cum simte și gândește el sub influența ideilor, credințelor, superstițiilor moștenite din trecut, fie sub aceea a impresiilor pe care i le deșteaptă împrejurările de fiecare zi*”⁶⁸. Literaturii populare îi va atribui o funcție gnoseologică. Literatura populară nu va constitui doar o arhivă a trecutului, ci una activă, a prezentului. Preocuparea pentru monografia dialectală va fi preluată de elevii săi T. Papahagi, M. Gregorian, I. Diaconu, D. Șandru, Ecaterina Țenescu, Elena Moroianu, Al. Vasiliu. Cercetările lor nu sunt doar lingvistico – folclorice, ci și etnografice, anticipând, astfel, prin metodologie și prin fenomenele cercetate, Școala sociologică a lui Dimitrie Gusti. Deși teoretic pledează pentru scrutarea ansamblului poeziei populare, Densușianu va acorda o deosebită atenție liricii și descântecului. Folclorul păstoresc care face obiectul unei comunicări la Societatea filologică, *Din istoria migrațiunilor păstorești la popoarele romanice* (1907) și al lecției universitare *Păstoritul la popoarele romanice. Însemnătatea lui lingvistică și etnografică* (Ed. Vieața nouă, București, 1913), este studiat monografic în *Vieața nouă păstorească în poezia noastră populară* (Casa Școalelor, București, 1922 – 1923). Interesul pentru creația populară păstorească se manifestă pe fondul mai larg al studierii spiritului latin al popoarelor romanice, al tezei sale cu privire la etnogeneza păstorească a poporului român. *Vieața păstorească* cuprinde pagini de analiză a motivelor specifice liricii pastorale: codrul, cucul, înstrăinarea. *Miorița*, căreia îi va consacra o analiză minuțioasă filologică și deductivă, este interpretată ca fiind un ecou al mișcărilor de transhumanță. „*Miorița a luat naștere în împrejurări tipice de viață păstorească: ea se reazămă pe un fond de transhumanță*”⁶⁹. *Limba*

⁶⁷ Iorgu Iorgu, *Anul filologic, Însemnări ieșene*, IV, 1939, vol. IX, nr. 2, pp. 302 – 313; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 169.

⁶⁸ O. Densușianu, *Folclorul. Cum trebuie înțeles*, ed. a II -a, București, 1937, p. 11, 13; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 169.

⁶⁹ *Din folclorul păstoresc*, partea a II -a, p. 139; apud M. Bucur, *op. cit.*, p. 188.

descântecelor în care demersul critic erudit și subtil evidențiază valoarea lingvistului și expresivitatea exorcismelor. Subiectul a fost reluat de Al. Rosetti în *Limba descântecelor românești*. Culegerile de folclor, publicate în colaborare cu I. A. Candrea – *Din popor, Cum grăiește și simte poporul român, Tradiții și legende populare, Flori alese din cântecele poporului* –, demonstrează erudiția lingvistică și folclorică a lui O. Densușianu, dar totodată punctul lui de vedere asupra sincretismului folcloric.

În întreaga sa operă, Ovid Densușianu desăvârșește viziunea secolului al XIX -lea din perspectiva istorică și estetică.

Bibliografie

Bocșan, Nicolae, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Ed. Facla, Timișoara, 1986.

Bucur, Marin, *Istoriografia literară românească*, Ed. Minerva, București, 1973.

Idem, *Ovid Densușianu*, Ed. Tineretului, București, 1967

Ciopraga, Constantin, *Literatura română între 1900 și 1918*, Ed. Junimea, București, 1970.

Constantinescu, Pompiliu, *Scrieri*, vol. II, Ed. pentru literatură, București, 1967.

Densușianu, Ovid, *Istoria limbii române*, Ed. Științifică, București, 1960.

Duțu, Alexandru, *Iluminismul în istoria filosofiei românești*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1985.

Idem, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, Ed. Univers, București, 1982.

Eliade, Mircea, *Profetism românesc*, Ed. Roza Vânturilor, București, 1990.

Hegel, *Prelegeri de istoria filosofiei*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1963.

Iorga, Nicolae, *O viață de om așa cum a fost*, Ed. Minerva, București, 1984.

Iluminismul, Ed. Albatros, București, 1981.

- Ivașcu, George, *Istoria literaturii române*, Ed. Științifică, București, 1969.
- Noica, Constantin, *Sentimentul românesc al ființei*, Ed. Eminescu, București, 1978.
- Perpessicius, *Ovid Densușianu. Mențiuni critice*, Casa Școalelor, București, 1982.
- Scriitori români*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
- Tănase, Alexandru, *O istorie umanistă a culturii române*, Ed. Moldova, Iași, 1995.
- Vaida, Petru, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, Ed. Minerva, București, 1972.
- Zaciu, Mircea, *Ordinea și aventura*, Ed. Dacia, Cluj, 1973.